

SOSYAL HAKLAR ULUSAL SEMPOZYUMU IV BİLDİRİLER

Düzenleyen

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ BÖLÜMÜ

SOSYAL HAKLAR ULUSAL SEMPOZYUMU IV BİLDİRİLER

Düzenleyen
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

18-19 EKİM 2012

Petrol-İş Yayını-117
Ekim 2012, İstanbul

Türkiye Petrol-Kimya Lastik İşçileri Sendikası

Ekim 2012

Adres: *Altunizade Mah. Kuşbakışı Cad. No:23*

34662 Altunizade/Üsküdar, İSTANBUL

Tel: 0216 474 98 70 (Pbx)

Faks: 0216 474 98 67

E-mail: merkez@petrol-is.org.tr

Web: www.petrol-is.org.tr

Kapak Görseli: *Yatağan Direnişinden Kesitler*

Kapak Tasarımı: *Zeynep ALTUN*

Baskı: *Martı Ofset*

Baskı Tarihi: *Ekim 2012*

Destekleyen Kuruluşlar

Petrol-İş

Tes-İş Yatağan Şubesi

Türkiye Maden-İş Yatağan ve Havalisi Şubesi

Eğitim Sen Muğla Şubesi

Tez-Koop-İş Muğla Şubesi

Türk Tabipler Birliği Muğla Şubesi

İş Müfettişleri Derneği

ÖNEMLİ AÇIKLAMA: Bu kitapta yer alan bildirilerde dile getirilen görüşler, yazarlarının kişisel görüşleridir.

PETROL-İŞ DERGİSİ' nin ekidir.

ÖNSÖZ

I.

“Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, IV, Bildiriler” Kitabı ve ürünü olduğu IV. Sempozyum; düzenleyen Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İİBF ÇEEİ Bölümü öğretim üyeleri ve araştırma görevlilerinin, yazarların ve hakem olarak iki aşamada değerlendirme yapan Bilim Kurulu üyelerinin onbir aylık özverili, uyumlu ve kesintisiz ortak çabalarıyla gerçekleşti.

Anımsanırsa, III. Sempozyum Kitabımızda, Sempozyum Duyurusu’nun “resmen” yapılmasından çok önce 20 Eylül 2011 tarihinde, Muğla’da ÇEEİ Bölümüyle gerçekleştirdiğimiz “resmi” olmayan ilk toplantıyla neredeyse bir yıl süren sürecini başlattığımız IV. Sempozyumu şu sözlerle duyurmuştum:

Ve şimdiden, IV. Sempozyumu, 2012’de Muğla Üniversitesi İİBF ÇEEİ Bölümünün düzenlemeyi üstlendiğini; Bölüm Başkanı *Abdurrahman Ayhan* ve tüm öğretim üyeleriyle buluştuğum çok keyifli bir toplantıda, 20 Eylül 2011 günü bunu karara bağladığımızı, ayrıca İİBF Dekanı Prof. *Turgay Uzun* ile de tanışıp bu konuda tam desteğini aldığımı(zı), içten teşekkürlerimle duyuruyorum!

Kocaeli Sempozyumunun hemen ardından, görüş ve önerileri için IV. Sempozyum Düzenleme Kurulu üyelerine sunulmak üzere tüm alt başlıklarıyla güncellediğim “Sempozyum Duyurusu” ile Recep’in hazırladığı 2012 web sayfası taslağı ve son derece ayrıntılı bir liste olarak sıralanan görevler için işbölümü yapılması vb. konular, önce ÇEEİ Bölümünün 15 Kasım 2011 günü yaptığı toplantıda ele alınıp değerlendirildi. Ardından, ilk üç Sempozyumu düzenleyen ÇEEİ Bölüm Başkanları Nergis Mütevellioğlu, Oğuz Karadeniz ve Ahmet Selamoğlu ile benim katıldığımız bir toplantı da, 27 Kasım 2011 günü Muğla’da (*‘Başkabiyer’*de) gerçekleştirildi. Deneyimlerin paylaşıldığı, tüm konuların gözden geçirildiği, Sempozyum takviminin görüşülüp tarihinin belirlendiği ve çeşitli önerilerin dile getirildiği bu toplantı, IV. Sempozyum için eyleme geçmenin başlangıcı oldu.

Umuyorum ki IV. Sempozyumun, Avrupa Sosyal Şartı’nın kabul edildiği 18 Ekim 2011 tarihinde –Strasbourg’da tüm Komite üyelerinin katılımıyla gerçekleştirilmesi kararlaştırılan 50. yıl kutlamaları nedeniyle III. Sempozyumu bir hafta ertelemek zorunda kaldığımız bu tarihte– yapılmasının kararlaştırılmış olması, 1996’da gözden geçirilmiş metni ile 1995 tarihli toplu yakınmalar protokolünü de kapsamak üzere bu belgenin –dolayısıyla Sosyal Şart Sisteminin– daha çok tanınmasına ve tanıtılmasına katkı sağlar.

7 Aralık 2011 günü Sempozyum Duyurusu’nun web sitesine konulmasıyla “resmen” başlayan IV. Sempozyum süreci, bilinen aşamalarından geçerek, birçok özverili emeğin ve destek sağlayan kuruluşların katkısıyla tamamlandı.

Her aşamasına ilişkin duyuru ve açıklamalar, hiçbir gecikme olmaksızın ve sorun yaşamaksızın, III. Sempozyum sürecinin ilk adımı olarak kurulması kararlaştırılan “bağımsız web sayfası”nda (<http://www.sosyalhaklar.net>) yapıldı. Önceki Sempozyumlara ilişkin bilgiler ve özellikle bildiri metinleri ile Kitapların tamamı, aynı zamanda Sempozyumlara ilişkin eleştiri, görüş ve önerilerin paylaşılacağı “ortak adres” işlevi görmesini beklediğimiz web sitemize yerleştirildi. *Recep Kapar*,

geçen yıl “gönüllü” olarak yaptığı işleri, bu kez “ev sahibi” olarak –her aşamada yakından tanık olduğum– görev bilinciyle eksiksiz yerine getirdi.

II.

ÇEEİ bölümünün, beni de aralarına aldıkları Düzenleme Kurulu’nu oluşturmasıyla 2011 Eylülünde fiilen başlayan IV. Sempozyum sürecinin ilk aşaması olarak, her yıl olduğu gibi bu kez de Sosyal Haklar Sempozyumları için genel bir çerçeve oluşturduğunu düşündüğümüz “amaç, ilke ve işlevler”, “hukuksal çerçeve”, “Sempozyum konuları” ile ilgili önceki açıklamaları gözden geçirip güncelledik ve özellikle IV. Sempozyumun “ana tema”sını, katılımcılar için kolaylık sağlayacağını ve yeni özgün araştırmalar yapmaya özendireceğini düşündüğümüz ayrıntılı alt başlıklarıyla belirleyip takvimini kesinleştirdik. Bilim Kurulu üyelerimizin IV. Sempozyuma katkılarını sürdürecekleri konusundaki *onaylarını yeniden alarak* listemizi oluşturduk. Gerek bildiri özetleri ve gerekse tam metinler için titizlikle uyulmasını istediğimiz “biçim koşulları” ve “yazım kuralları” konusundaki ilke ve açıklamalarımızı daha ayrıntılı olmak üzere yeniledik. Bilim Kurulu üyesi hakemlerce gerçekleştirilen bildiri özet ve tam metinlerinin değerlendirilmesi konusundaki ilkelerimizi yeniden gözden geçirip geliştirmeye özen gösterdik.

Bu arada, bir önceki Sempozyum sürecinde eksikliğini duyduğumuz alanlarda yeni katılımlarla desteklemeye özen gösterdiğimiz ve işlevsel olmasına özellikle önem verdiğimiz Bilim Kurulu’nun, “gönüllülük” temelinde ve Düzenleme Kurulu’nun çağrısına olumlu yanıt vererek bu özverili görevi sürdürmeyi *kabul ettiğini bildiren* meslektaşlarımızdan oluşturulmasında; bir yandan, disiplin ve konu yelpazemizin çok geniş olmasını göz önünde bulundurarak sosyal haklarla ilgili konu ve sorunları hukuk ve/yada uygulama boyutlarıyla “*insan hakları perspektifinden*” disiplinlerarası yaklaşımla inceleyip araştırma ve yayınlar yapan meslektaşlarımıza öncelik tanıdığımızı, öte yandan da, farklı ama ilgili disiplinler, uzmanlık alanları, akademik kuşaklar ve cinsiyetler arasında sayısal denge gözetmeye özen gösterdiğimizizi belirtmek, Bilim Kurulu listemizi bu yaklaşımla zenginleştirmek için eklemeler yapmaya ve önerilere açık olduğumuzu yinelemek isterim.

III.

Her yıl bir önceki yıla göre daha az eksikle ve çok daha geniş bir hedef kitleye ulaşarak gerçekleştirdiğimiz Sempozyum Duyurusu’nu, ÇEEİ bölümlerinin yanı sıra fakültelerin iş hukuku ve sosyal güvenlik, kamu hukuku, siyaset ve kamu yönetimi, iktisat, felsefe, sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmetler ve halk sağlığı bölüm başkanlıklarına; üniversitelerin sosyal bilimler enstitülerine; akademik dünya dışında ise, “destekleyen kuruluşlar” listesinde olmanın ötesinde ilgi ve katılımlarını özellikle beklediğimiz sendikal konfederasyonlar ile bağlı sendikalara ve sosyal haklar konusunda çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşlarına gönderdik.

Takvimde öngörülen tarihlere ilkece bağlı kalarak sürdürmeye özen gösterdiğimiz Sempozyum sürecinde; bildiri özetleri ile tam metinlerinin, uzmanlık alanları gözetilerek Bilim Kurulu listesinden belirlenen üç hakem tarafından açıkladığımız ilkeleri içeren hakem formuna uygun olarak değerlendirildiğini; metinleri kendilerine iletirken, yoğunlukları ve özellikle uzmanlık alanına gir-

mediğini düşünmeleri nedeniyle hakemlikten çekilebileceklerini belirttiğimizi; artık yerleşiklik kazanan bu yöntemi her iki aşamada uygulamaya titizlik gösterdiğimizi, zaman zaman Sekreteryadan istenen bazı açıklamalar nedeniyle belirtmek isterim. Dolayısıyla, çok sık olmamakla birlikte, bazı Bilim Kurulu üyelerimizin bildiri özet yada tam metninin uzmanlık alanına girmediği gerekçesiyle değerlendirmeden çekilme konusundaki isteklerini anlayışla karşılayıp kimi değişiklikler yaptığımız oldu. Olağan değerlendirme ve zorunlu durumlarda da makul uzatma süreleri içinde değerlendirme formunu/raporunu gönder(e)meyen yada kendileriyle iletişim kurulamayan bazı Bilim Kurulu üyelerimizin yerine de, takvimde öngörülen süreyi zorunlu olarak aşma pahasına, yeni hakemlerden destek istemek ve Sempozyum takvimi nedeniyle de raporlarını kısa süre içinde rica etmek zorunda kaldığımız durumlar olduğunu açıklamaya sanırım gerek yoktur.

IV.

Bildiri özetlerinin sunulması aşamasında; takvimde öngörülen süre içinde, Düzenleme Kurulu'na çok farklı alanlardan toplam 99 bildiri özeti gönderildi. Özetlerin belirlenen hakemlere iletilerek değerlendirme sürecinin başlamasından sonra Sekreteryaya ulaşan 5 özetin ise, Düzenleme Kurulu'nca yazarlarının niteliğine ve akademik unvanlarına göre farklı işlem yapılmaksızın, açıkladığımız ilkelere ve takvime bağlı kalarak değerlendirmeye sunulmamasına üzülerken karar verildiğini belirtmeliyim.

99 özettten 36'sı, hakem değerlendirmeleri sonucunda tam metinleri hazırlamak üzere kabul edilirken, 9 bildiri özeti kabule değer bulunmadı. Bildiri özetlerinden 54'ü ise, bir yandan belirlenen ilkeler ve biçim koşulları, öte yandan Sempozyumun amaç, ilke ve kapsamı ile özgünlük yönlerinden, özellikle de konunun içerik ve kaynakçaları itibarıyla "insan hakları perspektifi" ile ele alınıp incelenmemiş olması nedenleriyle, Düzenleme Kurulu'nca uygun bulunmadığı için hakemlere gönderilmedi.

Belirtmeliyim ki, özetlerin yarısından çoğunun belirtilen nedenlerle hakem değerlendirmesine sunulamamış olması, katılımcıların Sosyal Haklar Sempozyumları için özellikle II. Sempozyumdan beri ayrıntılı olarak web sayfamızda duyurduğumuz ve her yıl Sempozyum Kitabında yayımladığımız biçim ve öz/içerik/yaklaşım konularındaki açıklamaları yeterli bir dikkatle okumadıklarını düşündürmektedir.

Bildirilerin tam metinlerinin hakemlerce değerlendirilmesi süreci, 13 bildirinin kabul ve 9 bildirinin de reddedilmesiyle sonuçlandı. 3 bildiri ise, bildiri özetleri için yukarıda belirtilen gerekçelerle Düzenleme Kurulu'nca uygun bulunmadığı için hakemlere gönderilmedi. Öte yandan, programının değiştiğini belirten ve katılamayacağını bildiren ikisi dışında, özeti kabul edilen 11 yazar, bize herhangi bir not iletmeksizin, bildiri tam metni göndermedi.

Düzenleme Kurulu olarak, özet ve tam metin aşamalarında, Sosyal Haklar Sempozyumlarının benzerlerinden ayrılan bu temel çerçevesini ve özelliğini, yalnızca web sitemizde duyurmakla yetinmediğimizi ve her iki aşamada yazarlara anımsattığımızı eklemekte yarar görüyorum.

Böylece, iki aşamalı hakem değerlendirmesinden geçerek Kitapta yayımlanan ve Sempozyumda sunulan 13 bildiri ile davetli konuşmacılarımızın sunduğu 6

bildiri ve ayrıca 4 sendikacının “Özelleştirme ve Yatağan Direnişi” panelinde sunduğu bildiriler, dolayısıyla toplam 23 bildiri ile Sempozyum gerçekleştirildi.

V.

IV. Sempozyumun davetli konuşmacılarını; “*Türkiye’de Sosyal Hak Mücadeleleri: Grevler, Eylemler ve Direnişler*” olarak saptadığımız ana temayı göz önüne alıp, uygulamanın içinde olan ve/yada görevi nedeniyle yakından izleyen sendikacı ve sendika uzmanları ağırlıklı olmak üzere belirlemenin uygun ve anlamlı olacağını düşündük.

Aynı nedenle, Sempozyumun gerçekleşmesine destek veren sendikal örgütlerden Tes-İş ve Türkiye Maden-İş sendikalarının Yatağan şubelerinin “*Yatağan direnişleri*” dönemindeki eski başkanları *Erol Soğancı* ve *Murat Bekem* ile halen görevde olan yeni başkanları *Fatih Erçelik* ve *Süleyman Girgin*’in yanı sıra, süreci yakından izleyen ve bilen, bu konuda 2013’ün ilk yarısında yayımlanacağını öğrendiğim “*Barikat Çocukları*” başlıklı ortak çalışmanın iki yazarından biri olan *Özlem Şahin Güngör*’ün katıldığı bir panele yer verdik.

Sempozyumun, bu panel ile “genel tartışma” oturumunun yer aldığı ikinci gününün öğleden sonraki bölümünün, eylem ve direnişlerin gerçekleştirildiği Yatağan’da yapılmasını, Yatağan şubelerinin de ortak isteği doğrultusunda özellikle kararlaştırdığımızı eklemek isterim. Böylece Sempozyumu, öğrencelerimizin yanı sıra işçilerimizle de buluşturma fırsatı yakaladık.

VI.

Sosyal Haklar Sempozyumların birinci beş yılını Uludağ Üniversitesi İİBF ÇEEİ Bölümüyle 2013’te “uluslararası” düzeyde gerçekleştirerek tamamlayacağımızı bildiğimden, kurumsallaşma yolunda güvenli adımlarla ilerlemeyi sürdüreceğimiz konusunda kaygı duymadığımı bir kez daha içtenlikle belirtmek istiyorum.

Kocaeli Sempozyumunda da “çıtlattığım” gibi, V. Sempozyumu düzenleme niyetini Bölüm adına bana ileten Aysen Tokol ve Pir Ali Kaya, tarihini bana bıraktıkları uygun bir zamanda konferans için davet edeceklerini iletince, bu fırsatı değerlendirmelik edemedim kuşkusuz! 22 Mart 2012’deki “Aykırı Görüşlerle Dolu Bir Akademik Yaşamdan Kesitler” konulu söyleşinin ertesi gün, kendisiyle –sanıyorum 2011 Eylülünde– yaptığım telefon görüşmesinde 2013 Sempozyumunu düzenleme konusunda ilk kez yaptığım öneriyi olumlu karşıladığını duraksamadan bildiren Yusuf Alper’in başkanlığında, ÇEEİ Bölümünün tüm öğretim üyeleri ve araştırma görevlileriyle “uluslararası” çaptaki V. Sempozyumu enine boyuna görüştük. Sempozyumlar konusundaki deneyimlerimi aktararak, sürecin artık yerleşiklik kazanan ilkeleriyle sürdüğünü belirttim. Özellikle sağlanacak destek konusu ve sorunu üzerinde yoğunlaşan toplantımızda, Sempozyumun olası ana teması üzerinde çeşitli seçenekleri kapsayan görüş alışverişinde bulunduk. Ve sonuçta, ilke olarak zaten daha önce kararlaştırılan V. Sempozyum yolunda, Muğla Sempozyumundan sonra buluşarak süreci başlatmak üzere, önemli bir adımı geride bıraktık.

Dolayısıyla, 2011’de Kocaeli’nde 2012 Muğla Sempozyumunu duyurduğum gibi, bu kez de 2013’te Uludağ Sempozyumunda sosyal haklar için buluşacağımızı bildiriyorum.

VII.

Sosyal Haklar Sempozyumlarının, II. Sempozyumda başlattığımız, kendine özgü yanlarından olan “*genel tartışma oturumu*”, Kocaeli Sempozyumunda olduğu gibi,¹ “gönüllülük” temelinde olmak üzere, izleyen ve katılan sendikacı, uzman ve akademisyenlerden Sempozyum sırasında belirlenen konuşmacılarla gerçekleştirilecektir.

“Türkiye’de ve Dünyada Sosyal ve Sendikal Haklar: Gelişmeler, Sorunlar ve Öneriler” başlığıyla üçüncüsünü Muğla’da aynı yaklaşımla yapacağımız ve özellikle içinde bulunduğumuz yılın sosyal ve sendikal haklarla ilgili ulusal ve uluslararası gündemdeki birbirine eklenen sorunlarının tartışılmasını beklediğimiz bu oturumun da, öncekiler gibi son derece canlı, coşkulu ve yararlı geçeceğinden kuşku yok!

Kapanış öncesinde yaptığımız genel tartışma oturumlarında, aynı zamanda, Sosyal Haklar Sempozyumları konusunda görüş, eleştiri, öneri ve değerlendirmelerin dile getirilmesini de öngördüğümüzü ve bunu önemseyeceğimizi anımsatmak isterim.

VIII.

Çok gecikmekle birlikte, II. Sempozyum Kitabından beri kapakta kullandığımız “*kırıklı font*”un öyküsünü de, nedenini açıklayarak anlatmak istiyorum.

Pamukkale Üniversitesi’ndeki toplantı sırasında, kitabı ilk gördüklerinde, şaşkınlıkla “bu da ne? Böyle yazı mı olur!” dercesine gözlerime bakıp “daha düzgün yazılamaz mıydı” sorusunu yönelten meslektaşlarıma verdiğim, –Önsöz’de değinmeyip Açılış konuşmamda verdiğim– yanıt biraz romantikti: “Sosyal hakların göz yaşları” dedim! Oğuz’un ısrarı üzerine yaptığım açılış konuşmamda, elimdeki/Kitaptaki yazılı metne bağlı olmaksızın duygularımı dile getirirken de aynı açıklamayı yapmıştım...

II. Sempozyum Kitabının kapağı üzerinde çalışırken, Petrol-İş grafikeri Zeynep’e “öyle bir karakter/font bulalım ki sosyal hak ihlallerini anlatsın, hak öznelere karşı karşılaştığı acımasız ve ölçsüz tepkileri dile getirsin!” demiştim... Yine bir grafiker olan annesine danışarak soruma yanıt veren Zeynep, “hocam, kırıklı font varmış” dedi! “Nasıl bir şey o?” dedim. Ve çok geçmeden, düşündüklerimi anlatan “kırıklı font”u işlediği Kitap kapağının taslağı üzerinde görür görmez, “işte bu!” demekten kendimi alamadım.

İnancım o ki bu “kırıklı font”, yalnızca sosyal hakların her birine ilişkin apaçık görülen, tanık olunan ve yaşanan ihlalleri, aykırılıkları, kısıtlama ve yasakları, kısacası “sosyal hakların patolojisi”ni değil, aynı zamanda için için akıttığı/döktüğü göz yaşlarını da anlatıyor. Bunun için de, “kanayan yara” anlamında Sempozyum Kitap kapaklarımızın “simgesi/markası” olarak sürdürüyoruz.

IX.

Geleneğimize uygun olarak Kitabı yayımlanan IV. Sempozyumun gerçekleşmesinin, teşekkürden daha çoğunu hak ettiğine inandığım birçok emek, özveri, çaba

¹ III. Sempozyumun Genel Tartışma oturumuna sendikacı, uzman ve akademisyen olarak katılanlar şunlardı: Zeki Erdut, Aziz Hacısalıhoğlu, Meryem Koray, Attila Özsever, Aziz Çelik, Sayım Yorgun, Ferit Serkan Öngel.

IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu

ve katkıyla sağlandığını bilerek, kendi adıma olduğu kadar Düzenleme Kurulu üyesi arkadaşlarım adına:

- Sosyal haklara duyarlık göstererek çağrımıza olumlu yanıt verip, açıklanan ilkeler çerçevesinde ve hakem raporları doğrultusunda gönderdikleri bildiri özetleri ve/yada ilettikleri tam metinler kabule değer bulunmayan ve açıkladığım nedenlerle hakem değerlendirmesine sunulamayan, ancak gelecek Sempozyumlarda sosyal haklara akademik ilgilerinin sürmesini beklediğim *meslektaşlarımıza*;
- İki aşamalı değerlendirme sürecinden sonra bildirileri kabul edilip bu kitapta yayımlanan *meslektaşlarımıza*;
- Sempozyumun ana temasının işlenmesine “davetli konuşmacı” olarak katkılarını sunan Dev Sağlık-İş Genel Başkanı *Arzu Çerkezoğlu*’na; ‘Petrol-İş Kadın’ Dergisi Genel Yayın Yönetmeni *Necla Akgökçe*’ye; Birleşik Metal-İş Genel Sekreter Yardımcısı *Mehmet Beşeli*’ye ve henüz –akademisyen titizliğiyle çalıştığı– sendika uzmanlığındaki kıdeminin akademisyenliğindeki kıdeminden daha uzun olduğunu sandığım *Aziz Çelik*’e;
- Türk-İş Muğla İl Temsilcisi ve Türkiye Maden-İş Yatağan Şubesinin görevdeki Başkanı *Süleyman Girgin* ve eski Başkanı *Murat Bekem* ile Tes-İş’in görevdeki Yatağan Şube Başkanı *Fatih Erçelik* ve eski Başkanı *Erol Soğancı*’ya; Yatağan paneline “bir bilen” akademisyen olarak katkısını sunan *Özlem Şahin Güngör*’e;
- Başka akademik yoğunluklarının bulunduğunu bildiğimiz, kimilerine görece daha fazla yüklenip “hatır-gönül” koyarak dar zamanda katkılarına başvurduğumuz, özverili desteklerini esirgemeyen *Bilim Kurulu üyelerimize*;
- Desteğini sürdüren ve özellikle Sempozyum kitabının üçüncüsünün basılmasını bu yıl da hiç duraksamadan üstlenen *Petrol-İş*’e ve Sempozyumlarımızı kaçırmamaya özen göstererek onurlandıran Genel Başkan *Mustafa Öztaşkın*’a;
- IV. Sempozyumu onurlandıran Türkiye Maden-İş Genel Başkanı *Nurettin Akçul*’a;
- Önceki Sempozyumlardan farklı biçimde, ilk kez ağırlıklı olarak –gelecek Sempozyumlar için de, özellikle öğrencilerin yanı sıra emekçilerle de buluşmamızı sağlaması yönünden örnek olmasını dilediğim– *yerel düzeyde* sundukları desteklerin yan yana gelmesiyle illerinde düzenlenen IV. Sempozyumun gerçekleşmesinde önemli payı olan *Tes-İş* ve *Türkiye Maden-İş’in Yatağan Şubeleri* ile *Tez-Koop-İş* ve *Eğitim Sen’in Muğla Şubeleri*’ne, *Muğla Tabip Odası*’na ve ilk Sempozyumdan beri mütevazı desteğini sürdüren *İş Müfettişleri Derneği*’ne;
- İlk görüşmemizden başlayarak IV. Sempozyumu düzenlemeye hazır olduğunu bildirip, henüz Kocaeli Sempozyumu yapılmadan Bölüm toplantısı düzenleyip süreci fiilen başlatan Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İİBF ÇEEİ Bölümü Başkanı *Abdurrahman Ayhan*’a;
- Düzenleme Kurulu üyesi sıfatını ikinci plana atıp Sempozyum Sekreteryasının gerektirdiği her tür işi –Kurul üyeliğinden ayrıldığı 10 Eylül 2012 ta-

rihine değin- severek yaptığına yakından tanık olduğum *Recep Kapar*'a, başlangıçtan itibaren kendisine yardımcı olan ve Recep'ten sonra da bu görevi yürüten *Serap Özen Çöl*'e;

- Özellikle, Sempozyum sürecinin henüz başında, Kitabın tasarım ve sayfa düzeni yapılarak yayına hazırlanması işini üstlenebileceklerini açıklayan ve aramızdaki “sıkı” pazarlıktan (!) sonra biçim koşulları ve yazım kuralları yönlerinden tüm metinleri gözden geçirerek baskıya girecek duruma getiren *Arif Geniş* ve *Fatih Güngör*'e;
- Düzenleme Kurulu'nda kendi aralarında işbölümü yaparak herbirini ayrıca sayamayacağım görevleri üstlenerek yerine getiren *Birgül Çiftçi*, *Betül Altuntaş* ve *Saniye Dedeoğlu* ile *araştırma görevlilerine*;
- Kapak tasarımındaki katkısını bu yıl da esirgemeyen Petrol-İş grafikeri *Zeynep Altun*'a;
- İçten destekleriyle IV. Sempozyumu Üniversitede öğrencilerimizle gerçekleştirmemize olanak sağlayan Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörü *Mansur Harmandar*'a ve İİBF Dekanı *Turgay Uzun*'a;
- Katkı ve destek sunan, istemeyerek adlarını anmamış olabileceğim herkese ve her kuruluşa;

İçten teşekkürlerimi sunuyorum.

X.

Ayrı ayrı belirttiğim birçok özverili emek, çaba ve destek ürünü olan IV. Sempozyum maratonu, “*Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, IV, Bildiriler*” Kitabının basılmasıyla noktalandı.

İçtenlikle inanıyorum ki IV. Sempozyum Kitabımızla; sosyal haklar alanında akademik kuşaklar ve disiplinler arasındaki bilimsel etkileşimin kesintisiz sürmesi, bilgi ve deneyim aktarım ve paylaşımının yoğunlaşması ve gelişmesi için yeni bir katkı daha sunuyoruz.

Datça, 15 Eylül 2012

Mesut GÜLMEZ

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	3
İçindekiler.....	11
Sempozyum Duyurusu	13
I. Giriş.....	13
II. Sempozyumların Amaç, İlke ve İşlevleri	14
III. Sempozyumların Hukuksal Çerçevesi	15
IV. Sempozyum Konu Başlıkları.....	16
V. Sempozyum Ana Teması.....	19
VI. Bilim Kurulu	20
VII. Düzenleme Kurulu.....	21
Sempozyum Programı	23
Açılış Konuşmaları	27
Prof. Dr. Abdurrahman Ayhan	29
Nurettin Akçul.....	31
Mustafa Öztaşkın.....	33
Prof. Dr. Turgay Uzun.....	35
Prof. Dr. Mansur Harmandar	39
Davetli Konuşmacıların Bildirileri	41
Açılış Bildirisi: Sosyal Haklarda “Yeni” Değil “İleri” Anayasa.....	43
Mesut Gülmez	
Güvencesiz Sağlık Emekçileri ve Sendikal Mücadele Düzleminin Dönüşümü.....	89
Arzu Çerkezoğlu	
Grev ve Direnişlerde Kadın İşçiler ve Kadın Dayanışması	93
Necla Akgökçe	
Türkiye’de Sendikal Örgütlenme ve Sorunlar	99
Mehmet Beşeli	
Türkiye’de 2000’li Yıllarda Grevler ve Grev Dışı Eylemler: Çalışma Hayatında “Pax Romana” mı?.....	107
Aziz Çelik	
Yatağan Direnişini Başarıya Taşıyan Etkenler	133
Özlem Şahin Güngör	
12 Eylül Sonrasının En Parlak Deneyimlerinden Biri Olarak Yatağan Direnişi: Eylül 1987 – Ocak 2006.....	147
Erol Soğanacı	
Yatağan Özelleştirme Süreci.....	159
Murat Bekem	

IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu

Santrallerde Özelleştirme Süreci	163
<i>Fatih Erçelik</i>	
Tekel-Tariş-Yatağan Direnişleri ve Dersler	169
<i>Süleyman Girgin</i>	
Hakem Değerlendirmesinden Geçen Bildiriler	173
Neo-Liberal Dönüşüm ve Çalışma Hakkı İlişkisi: Çalışma Hakkı Mücadelesi Üzerine Notlar	175
<i>Denizcan Kutlu</i>	
Bir Grev İncelemesi: 1990-1991 Zonguldak Grevi	195
<i>Fevzi Engin</i>	
Metal İşçilerinin 2010-2012 Toplu İş Sözleşmesi Sürecindeki Mücadelesi	207
<i>Nursel Durmaz</i>	
1980 Sonrası Türkiye’inde Sendikal Haklar ve Eğitim Hakkının Savunulması: Alternatif Bir Örgütlenme Modeli Olarak Öğrenci Gençlik Sendikası Genç-Sen	219
<i>Işıl Erdinç</i>	
Sağlık Alanındaki Kolektif Eylemlerin Sosyal ve Bireysel Düzeyde Analizi: Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Sağlık Çalışanları Platformu Örneği	239
<i>H. Şebnem Seçer</i>	
Vakıf Üniversitesinde Akademik Kapitalizm ve Akademik Sendikacılık: Laureate Edu., Inc. İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Sosyal-İş/DİSK Örneği	265
<i>Hakan Arslan & Aslı Odman</i>	
Sendikalarda Kadın Sesi: Türkiye’de Sendikalar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	293
<i>Çağla Ünlütürk Ulutaş & Hatice Zuhal Pala</i>	
İşyerinde Cinsel Yönelim Ayrımcılığı: LGB Bireylere Yönelik Bir Alan Çalışması	311
<i>Derya Demirdizen, Sidar Çınar, Mehmet Rauf Kesici</i>	
Özürlüler Dijital Uçurumun Neresinde? E-Devlet Ekseninde Bir İnceleme	331
<i>Serhat Özgökçeler</i>	
Anayasa Mahkemesi Kararlarında Yoksulluk.....	355
<i>Gonca Erol</i>	
Sosyal Belediyecilik Sosyal Devlete ve Sosyal Haklara Bir Alternatif mi?	377
<i>Hasret Öztürk & Hüseyin Gül</i>	
Bir Praksis Alanı Olarak Su Hakkı.....	393
<i>Ömür Kurt</i>	
Kentsel Dönüşüm, Barınma Hakkı ve Direniş Mücadeleleri: Ankara ve Madrid Örneklerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi	411
<i>Savaş Zafer Şahin, Hayriye Özen, Evin Deniz</i>	
Yazarlar Hakkında	427

SEMPOZYUM DUYURUSU

IV. SOSYAL HAKLAR ULUSAL SEMPOZYUMU

I. GİRİŞ

1980’li yıllardan beri tanık olunan küreselleşme ve neoliberal politikalar, yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeler, sosyal haklar konusunda birçok tartışma ve yeni sorun alanlarının doğmasına yol açmıştır. Bu tartışma ve sorunlardan en önemlileri sosyal hakların tanımlanması ve insan haklarından sayılıp sayılmaması, insan haklarının bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı, devletin sosyal haklar karşısındaki konumu ve sosyal hakların hak öznelerince kullanılması olarak ana başlıklar halinde belirtilebilir.

Sosyal devletin geleneksel kazanımlarının yok edilmesi, kapitalistleşme olgusunun çeşitli olumsuzluklarından biri olarak tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’deki tüm hak öznelerini de doğrudan etkilemekte ve tehdit etmektedir. Sosyal haklar karşıtı neoliberal yaklaşım ve uygulamaların ürünü olan bu olumsuz gelişmelerin çok yönlü neden ve etkilere sahip olması, “insan hakları olarak sosyal haklar”ın disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Disiplinlerarası bir yaklaşım ve katılımı düzenlenmesi gerektiğine inandığımız Sosyal Haklar Sempozyumlarının, 2009, 2010 ve 2011 yıllarında başarıyla gerçekleştirilmesinin ardından, her yıl düzenli biçimde sürdürülmesi gerektiğine inanmaktayız.

Sempozyumların “uluslararası” nitelikteki birincisini; 22-23 Ekim 2009 tarihlerinde Akdeniz Üniversitesi Sosyal Hizmetler Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezi’nin (AKSUM) öncülüğünde, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Belediye-İş Sendikası ve Mülkiyeliler Birliği Antalya Şubesi’nin destekleriyle, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü ve İş Müfettişleri Derneği düzenledi.

“Ulusal” düzeyde gerçekleştirilen ikinci sempozyumu ise, 4-6 Kasım 2010 tarihleri arasında Petrol-İş Sendikası ve Tek Gıda-İş Sendikası ile İş Müfettişleri Derneği’nin destekleriyle, Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü düzenledi.

“Uluslararası” düzeydeki sempozyumların ikincisi olan üçüncü sempozyum, *Avrupa Sosyal Şartı’nın 50. yıldönümü dolayısıyla* 25-26 Ekim 2011 tarihlerinde Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü tarafından Kocaeli’nde düzenlendi. III. Sempozyum’un, Sosyal Haklar Avrupa Komitesi üyelerinin ve Sosyal Şart alanında uzman yabancı öğretim üyelerinin katılım ve katkısıyla işlenen “ana tema”sı, 18 Ekim 1961 tarihinde kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı’nın 50. yıldönümü dolayısıyla “*Sosyal Şart’ta Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye*” olarak belirlendi. III. SHUS, Petrol-İş, Koop-İş, TOLEYİS, Belediye-İş sendikaları ile İş Müfettişleri Derneği’nin destekleriyle gerçekleştirildi.

II. SEMPOZYUMLARIN AMAÇ, İLKE VE İŞLEVLERİ

Her yıl düzenli olarak yapılması hedeflenen Sosyal Haklar Sempozyumlarına, benimsenen ve izlenen amaç, ilke ve işlevlerini gerçekleştirilebilmesi yolunda, bir insan hakkı olarak sosyal hakların “disiplinlerarası” niteliği ve bölünmezliği yaklaşımı temel olmaktadır. Bu doğrultuda, sosyal haklar sempozyumları; sosyal politika, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, iş hukuku, anayasa hukuku, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, felsefe, sosyoloji, iktisat, sosyal hizmetler, iletişim, tıp (halk sağlığı), psikoloji gibi farklı disiplinlerde çalışan akademisyen ve uygulayıcıların bir araya gelerek bilgi, birikim ve deneyimlerini paylaştıkları, sosyal hakların çeşitli boyutlarını farklı yaklaşımlarla tartıştıkları, *disiplinlerarası bir “yıllık buluşma”* niteliğinde gerçekleşmektedir.

Sempozyumların;

- Üretilmesine fırsat vereceği bilgi ve deneyimlerin bilimsel düzeyde tartışılmasına,
- Tartışmaların ortaya çıkardığı sonuçların ilgili sivil ve resmi örgüt, kurum ve kuruluşlar ile paylaşılmasına,
- Hukuk ve uygulamadan kaynaklanan sorunların çözümüne yönelik somut önerilerin ortaya konulmasına,
- Sosyal haklar alanındaki bilimsel bilgi birikiminin artırılmasına ve alan yazınının zenginleştirilmesine,
- Sosyal hakların eşitlik koşulları içinde eylemli olarak kullanımını sağlamak üzere hak öznelerinin bilgi ve bilinç düzeyinin geliştirilmesine,
- Toplumda farkındalıkların oluşturulmasına

katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

Kısacası, sempozyumların etkin ve işlevsel sosyal devletin gerçekleştirilmesine olanak ve ortam sağlayan bilimsel bir platform olması hedeflenmektedir.

Sempozyumlar; dar anlamda “bağımlı çalışanlar” ile sınırlı olmayan bir yaklaşımı benimsemekte, sosyal haklar alanındaki insan hakları ulusalüstü ortak hukuku ile ulusal hukukun belirlediği çerçeveyi temel almaktadır.

Sempozyumlar; genel olarak ve ülkemiz özelinde, sosyal hakların “teorik ve pratik” boyutlarını, tarihsel ve güncel yönlerini, bu alandaki gelişme ve yetersizlikleri, hukuk ve uygulamadaki sorunları kapsayan bütünsel bir yaklaşımla ele alınmasını amaçlamaktadır.

Özetle, Sosyal Haklar Sempozyumlarının amaç, ilke ve işlevlerini, öncelik sırası gözetmeksizin sıralamak gerekirse:

- Sempozyumlar; sosyal hakları gündeme taşıma ve gündemde tutmanın aracı olarak, akademisyenler ve akademik kuşaklar, disiplinler, uzmanlar, sendikacılar ve uygulayıcılar arasında etkileşimin ve ortak sentezlere erişme arayışının gerçekleştiği, bilgi ve birikimler ile deneyimlerin paylaşıldığı bilimsel bir ortam olmalıdır;
- Sempozyumların, katılımcılar ve sunulacak bildiriler açısından “disiplinlerarası” olma özelliğinin sağlanmasına ve sürdürülmesine özen gösterilmelidir;
- Sempozyumlarda, madalyonun olumlu ve olumsuz yönleri, haklar ve hak-sızlıklar, hak ihlalleri birlikte kapsanmalıdır;

- Sempozyumlarda, özellikle henüz araştırma, inceleme ve yayın konusu olmayan sorunlara yönelik yeni ve özgün çalışmalar ve alan araştırmaları özendirilmelidir;
- Sempozyumlara sunulmak üzere yapılan araştırma, inceleme ve daha önce yayımlanmamış olma anlamında özgün bildirilerin, “insan hakları perspektifi”nden hazırlanması ve bunun değerlendirmelerde göz önüne alınması konusunda özen ve titizlik gösterilmelidir;
- Sempozyumlar, disiplinlerarası niteliği ile belirlenen geniş konular yelpazesinde katılımı amaçlamakla birlikte, her yıl belirlenecek “ağırlıklı bir konu”da derinlemesine inceleme, araştırma ve tartışma olanağı yaratmalıdır.
- Sempozyumlar, öğrenciler ve tüm hak öznelerine yönelik “eğitim” işlevini yerine getirerek sosyal haklara ilişkin bilgi ve bilincin yükseltilmesine katkı yapmayı amaçlamalıdır. Bu bağlamda yıllık Sempozyum toplantılarının düzenlenmesi dışında, öncelikle Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinin programlarında, sosyal haklar öğretimine yer verilmesini ve duyarlı genç akademisyenlerin yetiştirilmesini sağlamak üzere, bu amacın gerçekleştirilmesine çaba gösterilmelidir.

III. SEMPOZYUMLARIN HUKUKSAL ÇERÇEVESİ

“İnsan Hakları” olarak sosyal hakların “uluslararası” hukuksal çerçevesinin belirlenmesinde, Anayasa’nın 90. maddesinin son fıkrasında yapılan düzenleme temel alınmalıdır.

Sosyal haklar, bu maddede öngörülen anayasal koşullar yerine getirilerek onaylanan ve iç hukuk düzeninde “ulusalüstü” bir hukuksal değer ve etki kazandırılan uluslararası sözleşmelerle hukuksal güvenceye alınmıştır. Bildirge, sözleşme, antlaşma vb. belgelerin oluşturduğu “pozitif hukuk”un yanı sıra, bu sözleşmelere uyulmasını denetlemekle yetkili organlar ile uygulamadaki ihlalleri onay koşulu aranmaksızın izleyen koruma mekanizmalarının karar ve raporlarından oluşan “ortak hukuk”, çok kapsamlı ve zengin bir ulusalüstü hukuksal çerçeve oluşturmaktadır. Örneğin, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün sözleşmelerinin yanı sıra, özellikle Birleşmiş Milletler’ce kabul edilen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Avrupa Konseyi’nce kabul edilen Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, bu hukuksal güvencenin sosyal haklar alanındaki en temel yazılı belgeleridir. Lizbon Antlaşması’nın yürürlüğe girmesiyle Avrupa Birliği’nin sosyal boyutunu güçlendiren Temel Haklar Şartı da, ülkemizin tam üyelik süreci bağlamında sosyal haklar hukukunun ulusalüstü hukuka uyumunun sağlanmasında göz ardı edemeyeceği bir belgedir.

Anayasamız da 2. maddesinde, temel amacı “herkese insan onuruna yaraşan asgarî bir yaşam düzeyi sağlamak” olan “sosyal devlet” ilkesini benimsemiştir. Devletin temel amaç ve görevi; “değiştirilemez” nitelikli bu anayasal ilkeye koşut olarak 5. maddede, “... kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak” biçiminde tanımlanmıştır. Ayrıca, Başlangıç bölümünde yer alan

değiştirilemez ilkelerden biri de, “... Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanma”dır ve bu ilke, Anayasa’nın güvenceye bağladığı “temel sosyal haklar” için de geçerlidir.

Bu çerçevede, Anayasa’nın çeşitli maddelerinde insana yakışır yaşam düzeyinin asgari gerekleri olan ve aynı zamanda temel insan hakları arasında yer alan çeşitli sosyal haklar, belirtilen ulusüstü hukuksal çerçeveye bağdaşmayan ve 2010 değişikliklerinden sonra da varlığını sürdüren önemli kısıtlama ve yasaklara da yer verilerek tanınıp düzenlenmiştir. Bunlar arasında; örneğin çalışma hakkı (m. 49), çalışma koşulları ve dinlenme hakkı; sendika, toplu iş sözleşmesi ve grev hakları (m. 51-54); adil ücret hakkı (m. 55), sosyal güvenlik hakkı (m. 60), sağlık hakkı (m. 56), konut hakkı (m. 57), eğitim hakkı (m. 42) bulunmaktadır.

İçeriği ve “olmazsa olmaz” nitelikteki araçları ulusüstü hukuk ve Anayasa ile belirlenmiş olan etkin ve işlevsel sosyal devletin, sosyal hakların “eşitlik ve sosyal adalet gereklerince” eylemli olarak kullanımını ülkede yaşayan herkes için güvenceye alması ve tüm hak öznelere somut biçimde yararlanmalarını sağlaması gerekir. Devletin “mali sınırlılıkları”, sosyal devleti çağdaş kurumlarla gerçekleştirmekten kaçınmanın gerekçesi olamaz, olmamalıdır. Ulusüstü ortak hukukun asgari ilke ve kurallarına uygun olarak, sosyal haklardan somut biçimde yararlanılmasını sağlamak amacıyla düzenli ve sistemli politikalar belirlenmeli, somut ve olumlu sonuçlar ortaya koyan uygulamalar gerçekleştirilmelidir.

Sosyal Haklar Sempozyumlarına sunulan bildirilerin derlendiği kitaplar; bu alandaki yazına katkısının yanı sıra, ulusal hukukumuzun ayrılmaz ve ona üstün tutulan bir parçası olan sosyal haklar uluslararası ortak hukukunun birikimleri ışığında izlenmesi gereken politikalar, yapılması gereken hukuksal düzenlemeler ve gerçekleştirilmesi gereken uygulamalar için göz ardı edilemeyecek kaynaklardır.

IV. SEMPOZYUM KONU BAŞLIKLARI¹

1. Kuramlar, Öğretiler, Düşünsel Akımlar ve Sosyal Haklar

- Genel Olarak Sosyal Haklar
- Türkiye’de Sosyal Haklar
- Sosyal Politika ve Sosyal Haklar
- Sosyal Hakların Sınırlanması Sorunu
- Demokrasi ve Sosyal Haklar

2. Küreselleşme, Sosyal Haklar ve Sosyal Hak İhlalleri

- Sosyal Haklardan Yararlanmada Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı
- İşsizlik ve Sosyal Haklar
- Çalışan Yoksullar ve Sosyal Haklar
- Kayıtdışı İstihdam ve Sosyal Haklar
- Özelleştirmeler ve Sosyal Haklar
- Gelir Dağılımı ve Sosyal Haklar

¹ Ana ve alt başlıklarda yer almayan konulara ilişkin bildiri önerileri, gerektiğinde Düzenleme Kurulunca değerlendirilecektir.

- Mali Politikalar (Bütçe) ve Sosyal Haklar
- Vergi Politikaları ve Sosyal Haklar
- Sosyal Harcamalar ve Sosyal Haklar
- Sağlık Politikaları ve Sosyal Haklar
- Sosyal Hizmetler ve Sosyal Haklar

3. Sosyal Haklarda Yeni Sorun Alanları

- Yasama Tekniğinde Dönüşüm ve Sosyal Haklar
- Bilişim ve İletişim Teknolojileri ve Sosyal Haklar
- Yönetimde Yeniden Yapılanma Programları ve Sosyal Haklar
- Kamu Personel Politikaları ve Sosyal Haklar
- Medya ve Sosyal Haklar
- Sosyal Hak İhlali Olarak İş Kazaları
- Sosyal Hak İhlali Olarak Meslek Hastalıkları
- Yoksulluk, Sosyal Dışlanma ve Sosyal Haklar
- Kentsel Dönüşüm Projeleri ve Sosyal Hak İhlalleri
- Türkiye’de Çalışma Yaşamında (işletmede/işyerinde) Bilgilenme ve Danışılma Hakkı ve Sosyal Haklar
- Uluslararası Sermaye Kuruluşları ve Sosyal Haklar

4. Elverişsiz Durumdaki Gruplar ve Türkiye’de Sosyal Haklar

- Göçmenler ve Sosyal Haklar
- Yaşlılar ve Sosyal Haklar
- Çocuklar ve Sosyal Haklar
- Engelliler ve Sosyal Haklar
- Yoksullar ve Sosyal Haklar
- Yabancılar ve Sosyal Haklar
- Mülteciler ve Sosyal Haklar
- Azınlıklar ve Sosyal Haklar
- Romanlar / Çingeneler ve Sosyal Haklar

5. Kadınlar ve Sosyal Haklar / İhlaller

- Sosyal Haklardan Yararlanmada Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Ayrımcılık Yasağı
- Ulusal Hukuk ve Uygulamadaki Durum ve Sorunlar
- Uluslararası ve Ulusalüstü Hukuk ve Türkiye’de Durum ve Sorunlar
- Kadın Örgütleri ve Sosyal Haklar
- Sendikalar ve Kadınların Sosyal Hakları

6. Sosyal Hakların Doğrudan Uygulanabilirliği ve Yargılanabilirliği Sorunu: Öğreti, Yargı Kararları ve Uluslararası Denetim Organlarının Kararları

- Yabancı Ülkelerde Durum: Öğreti, Araştırmalar ve Yargı Kararları
- Karşılaştırmalı Hukuktan Bazı Ülke Örnekleri
- İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarındaki Yaklaşım
- Birleşmiş Milletler Denetim Organları Kararlarındaki Yaklaşım

- Avrupa Birliği Adalet Divanı Kararlarındaki Yaklaşım
- Türkiye’de Durum: Öğreti, Araştırma ve Çalışmalar (Uygulamadan Örnekler)
- İşçi ve Kamu Görevlileri Sendikalarının Açtıkları Davalar ve Sosyal Hakların Yargılanabilirliği
- Türkiye’de Yargı Kararlarının Yaklaşımı: Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay ve İlk Derece Mahkemelerin Kararlarındaki Yaklaşım(lar)

7. Sosyal Hakların Uluslararası Korunması Yöntemleri ve Türkiye

- Uluslararası Çalışma Örgütü Koruma Yöntemleri ve Türkiye
- Birleşmiş Milletler Koruma / Denetim Yöntemleri ve Türkiye
- Avrupa Konseyi Koruma / Denetim Yöntemleri ve Türkiye
- İşçi Sendikaları ve Uluslararası Koruma Yöntemleri
- Kamu Çalışanları Sendikaları ve Uluslararası Koruma Yöntemleri
- İşveren Sendikaları ve Uluslararası Koruma Yöntemleri

8. Sosyal Haklarda İnsan Hakları Eğitimi

- İnsan Hakları Eğitiminin Sosyal Haklar Açısından Önemi
- Sosyal Haklar Eğitimi ve Hedef Kitleler (işçiler, işsizler, kamu görevlileri, emekliler, çalışan kadınlar, vb.)
- Ailede ve Okulda Sosyal Haklar Eğitimi
- Kadın Örgütleri ve Sosyal Haklar Eğitimi
- İşçi Sendikalarının Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal Haklar
- Kamu Çalışanları Sendikalarının Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal Haklar
- Kamu İşveren(ler)inin Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal Haklar
- İşveren Sendikalarının Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal Haklar
- Sivil Toplum Kuruluşlarının Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal Haklar

9. Uluslararası Sendikalar ve Türkiye’de Sosyal Haklar / İhlaller

- Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC/CSI): Genel Olarak ve Türkiye’de Sosyal Haklar ve İhlaller
- Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC/CES): Genel Olarak ve Türkiye’de Sosyal Haklar ve İhlaller
- Kamu Hizmetleri Uluslararası Federasyonu (PSI/ISP): Genel Olarak ve Türkiye’de Sosyal Haklar ve İhlaller
- Eğitim Enternasyonalı (IE/EI): Genel Olarak ve Türkiye’de Sosyal Haklar ve İhlaller
- Uluslararası (Evrensel ve/veya Bölgesel) İnsan Hakları Kuruluşları: Genel Olarak ve Türkiye’de Sosyal Haklar ve İhlaller

10. Bazı Sosyal Haklar ve Uygulamada Durum

- Çalışma Hakkı ve İhlaller
- İşsizlik ve Sosyal Haklardan Yoksunluk
- İşten Çıkarmaya Karşı Korunma Hakkı ve İhlaller
- Adil Ücret ve Çalışma Koşulları Hakları ve İhlaller
- Sendika, Toplu Sözleşme ve Grevi de Kapsayan Toplu Eylem Hakları ve İhlaller

- Eğitim ve Mesleki Eğitim Hakları ve İhlaller
- Sosyal Güvenlik Hakkı ve İhlaller
- İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği ve İhlaller
- Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetlerden Yararlanma Hakları ve İhlaller
- Sağlık Hakkı ve İhlaller
- İlaça Erişme Hakkı
- Beslenme Hakkı ve İhlaller
- Konut / Barınma Hakkı ve İhlaller
- Yoksulluktan Kurtulma Hakkı ve İhlaller
- İş Denetim ve Teftişlerinden Kaynaklanan Sorunlar ve Sosyal Haklar
- Sosyal Hizmetlerden Yararlanma Hakkı ve İhlaller
- Türkiye’de İnsan Hakları Kurulları ve Sosyal Hak İhlalleri

11. Sosyal Hak ve Çıkarları Korumaya, Geliştirmeye ve Gerçekleştirmeye Yönelik Bireysel ve Toplu Mücadeleler: Grevler, Eylemler ve Direnişler

- Çalışma Hakkı ve İş Güvencesi için Grev, Eylem ve Direnişler
- Sendikal Haklar için Grev, Eylem ve Direnişler
- İşçi Sendikalarının Kararlarıyla Gerçekleştirilen Grev, Eylem ve Direnişler
- Kamu Görevlisi Sendikalarının Kararlarıyla Gerçekleştirilen Grev, Eylem ve Direnişler
- Tek Kişilik (Bireysel) Eylem ve Direnişler
- Dayanışma Grev, Eylem ve Direnişleri
- Emeklilerin Eylem ve Direnişleri
- İşsizlerin Eylem ve Direnişleri
- Üreticilerin Eylem ve Direnişleri
- Öğrencilerin Eylem ve Direnişleri
- Gösteriler ve Yürüyüşler
- Emek Platformları

12. Panel / Genel Tartışma (Olası Konular)

- Türkiye’de Güncel Sosyal Haklar Sorunları: Gelişmeler ve İhlaller
- Türkiye’de Sendikal Haklar Sorunları: Gelişmeler ve İhlaller

13. Poster Sunumlar

- Türkiye’de Sosyal ve Sendikal Hak İhlalleri, Direnişler, Eylemler (son yıllardaki)

V. SEMPOZYUM ANA TEMASI

IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumunun ana teması, sosyal haklar alanında sendikali/sendikası, örgütlü/örgütsüz, yasal/yasa dışı, toplu/bireysel tüm hak mücadelelerini kapsamayı amaçladı. Hak öznelerinin, yasal/biçimsel nitelikleriyle sınırlı olmamak üzere, ayrıntılı alt başlıkları 11 sayılı konu başlıklarında sıralanarak, şöyle belirlendi:

Türkiye’de Sosyal Hak ve / ya da Çıkarları Koruma ve / ya da Geliştirme Amaçlı Grevler, Eylemler ve Direnişler

VI. BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ahmet Makal, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu, Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Güzel, Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr. Aysen Tokol, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Betül Çotuksöken, Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Beril Tufan, Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. E. Yasemin Özdek, Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk Sapancı, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gamze Özdemir Yücesan, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay Toksöz, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Gürhan Fişek, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Harun Tepe, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Ö. Kaboğlu, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. M. Kemal Öke, Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Melda Sur, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Meryem Koray, Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Mesut Gülmez, Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Metin Özuğurlu, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Müjdat Şakar, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nergis Mütevellioğlu, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Zühtü Altan, Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Şengül Hablemitoğlu, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Şerife Türcan Özşuca, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Tijen Erdut, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ufuk Aydın, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yakın Ertürk, Avrupa Konseyi,
İşkenceyi Önleme Komitesi Türkiye Temsilcisi
Prof. Dr. Yusuf Alper, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel Akkaya, Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki Erdut, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Abdülkadir Şenkal, Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Asuman Türkün, Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Banu Uçkan, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Kurtuluş, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Kadriye Bakırcı, İstanbul Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Kübra Doğan Yenisey, Bilgi Üniversitesi
Doç. Dr. Nilay Etiler, Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Nilgün Toker Kılınç, Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Nurşen Caniklioğlu, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Karadeniz, Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. S. Evinç Torlak, Pamukkale Üniversitesi

VII. DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Abdurrahman Ayhan (Muğla Üniversitesi Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Mesut Gülmez (Emekli Öğretim Üyesi)
Doç. Dr. Betül Altuntaş (Muğla Üniversitesi Öğretim Üyesi)
Doç. Dr. Birgül Çiftçi (Muğla Üniversitesi Öğretim Üyesi)
Yrd. Doç. Dr. Arif Geniş (Muğla Üniversitesi Öğretim Üyesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatih Güngör (Muğla Üniversitesi Öğretim Üyesi)
Yrd. Doç. Dr. Recep Kapar (Muğla Üniversitesi Öğretim Üyesi)*
Yrd. Doç. Dr. Saniye Dedeoğlu Atılgan (Muğla Üniversitesi Öğretim Üyesi)
Yrd. Doç. Dr. Serap Özen Çöl (Muğla Üniversitesi Öğretim Üyesi)
Araş. Gör. Büşra Halis (Muğla Üniversitesi Öğretim Elemanı)
Araş. Gör. Emek Önder Ünlü (Muğla Üniversitesi Öğretim Elemanı)
Araş. Gör. Hilmi Etçi (Muğla Üniversitesi Öğretim Elemanı)
Araş. Gör. Muhammed Seyyid Yelek (Muğla Üniversitesi Öğretim Elemanı)

---

* 10 Eylül 2012 tarihinde ayrıldı.

IV. SOSYAL HAKLAR ULUSAL SEMPOZYUMU
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, ÇEEİ / 18-19 Ekim 2012

PROGRAM

BİRİNCİ GÜN: 18 Ekim 2012 Perşembe
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi AKM

Kayıt: 09:00-09:30

AÇILIŞ: 09:30-10:00

Saygı Duruşu ve İstiklal Marşı

Açılış Konuşmaları:

Prof. Dr. Abdurrahman Ayhan, İİBF, ÇEEİ Bölüm Başkanı

Nurettin Akçul, Türkiye Maden-İş Genel Başkanı

Mustafa Öztaşkın, Petrol-İş Genel Başkanı

Prof. Dr. Turgay Uzun, İİBF Dekanı

Prof. Dr. Mansur Harmandar, Rektör

AÇILIŞ BİLDİRİSİ: 10:00-10:30

Mesut Gülmez, Emekli Öğretim Üyesi
Sosyal Haklarda ‘Yeni’ Değil ‘İleri’ Anayasa:
Emek ve Sermaye Örgütlerinin Yaklaşımları

✓ Tartışma: 10:30-10:45

Ara: 10:45-11:00

---

1. OTURUM: 11:00-12:15

EYLEMLER, DİRENİŞLER, ÖRGÜTLENME SORUNLARI

Oturum Başkanı: Ahmet Selamoğlu, Kocaeli Üniversitesi

Arzu Çerkezoğlu, Dev Sağlık-İş Genel Başkanı
Güvencesiz Sağlık Emekçileri ve Sendikal Mücadele Düzleminin Dönüşümü

Necla Akgökçe, ‘Petrol-İş Kadın’ Dergisi Genel Yayın Yönetmeni
Grev ve Direnişlerde Kadın İşçiler ve Kadın Dayanışması

Mehmet Beşeli, Birleşik Metal-İş Genel Sekreter Yardımcısı
Türkiye’de Sendikal Örgütlenme ve Sorunlar

Aziz Çelik, Kocaeli Üniversitesi
Türkiye’de 2000’li Yıllarda Grevler ve Grev Dışı Eylemler:
Çalışma Hayatında “Pax Romana” mı?

✓ Tartışma: 12:15-12:30

Yemek arası

---

2. OTURUM: 13:45-14:45

HAK MÜCADELELERİ

Oturum Başkanı: **Nergis Mütevellioğlu**, Akdeniz Üniversitesi

Denizcan Kutlu, Ankara Üniversitesi

Neo-liberal Dönüşüm ve Çalışma Hakkı İlişkisi:

Çalışma Hakkı Mücadelesi Üzerine Notlar

Fevzi Engin, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Bir Grev İncelemesi: 1990-1991 Zonguldak Grevi

Nursel Durmaz, Pamukkale Üniversitesi

Metal İşçilerinin 2010-2012 Toplu İş Sözleşmesi Sürecindeki Mücadelesi

✓ **Tartışma: 14:45-15:00**

Ara: 15:00-15:15

---

3. OTURUM: 15:15-16:15

ÖRGÜTLENME MÜCADELELERİNDEN ÖRNEKLER

Oturum Başkanı: **Kuvvet Lordoğlu**, Kocaeli Üniversitesi

Işıl Erdinç, Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi

1980 Sonrası Türkiye’inde Sendikal Haklar ve Eğitim Hakkının Savunulması:

Alternatif Bir Örgütlenme Modeli Olarak Öğrenci Gençlik Sendikası Genç-Sen

H. Şebnem Seçer, Dokuz Eylül Üniversitesi

Sağlık Alanındaki Kolektif Eylemlerin Sosyal ve Bireysel Düzeyde Analizi:

Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Sağlık Çalışanları Platformu Örneği

Hakan Arslan, İstanbul Bilgi Üniversitesi / **Aslı Odman**, İstanbul İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi

Vakıf Üniversitesinde Akademik Kapitalizm ve Akademik Sendikacılık:

Laureate Edu. Inc., İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Sosyal-İş/DİSK Örneği

✓ **Tartışma: 16:15-16:30**

İKİNCİ GÜN: 19 Ekim 2012 Cuma – SABAH

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi AKM

---

4. OTURUM: 09:00-10:00

EŞİTLİK VE AYRIMCILIK SORUNLARI

Oturum Başkanı: **Tijen Erdut**, Dokuz Eylül Üniversitesi

Çağla Ünlütürk Ulutaş / Zuhal Pala, Pamukkale Üniversitesi

Sendikalarda Kadın Sesi: Türkiye’de Sendikalar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Derya Demirdizen / Sidar Çınar, Marmara Üniversitesi / **Mehmet Rauf Kesici**, Kocaeli Üniversitesi

İşyerinde Cinsel Yönelim Ayrımcılığı: LGB Bireylere Yönelik Bir Alan Çalışması

Serhat Özgökçeler, Uludağ Üniversitesi

Özürlüler Dijital Uçurumun Neresinde? E-Devlet Ekseninde Bir İnceleme

✓ **Tartışma: 10:00-10:15**

Ara: 10:15-10:30

---

5. OTURUM: 10:30-11:45

YENİ SORUNLAR, HAKLAR, MÜCADELELER

Oturum Başkanı: **Oğuz Karadeniz**, Pamukkale Üniversitesi

Gonca Erol, Yalova Üniversitesi

Anayasa Mahkemesi Kararlarında Yoksulluk

Hasret Öztürk / Hüseyin Gül, Süleyman Demirel Üniversitesi

Sosyal Belediyecilik Sosyal Devlete ve Sosyal Haklara Bir Alternatif mi?

Ömür Kurt, Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Bir Praksis Alanı Olarak Su Hakkı

Savaş Zafer Şahin / Hayriye Özen, Atılım Üniversitesi / **Evin Deniz**,

Complutense University of Madrid

Kentsel Dönüşüm, Barınma Hakkı ve Direniş Mücadeleleri:

Ankara ve Madrid Örneklerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi

✓ **Tartışma: 11:45-12:00**

Muğla'dan Yatağan'a Hareket: 12:15-12:45

Öğle Yemeği: 12:45-13:45

Yatağan Termik Santrali Personel Yemekhanesi

İKİNCİ GÜN: 19 Ekim 2012 Cuma – ÖĞLEDEN SONRA

Yatağan Termik Santrali Sosyal Tesisleri

---

6. OTURUM: 13:45-15:00

PANEL: ÖZELLEŞTİRME VE YATAĞAN DİRENİŞİ

Oturum Başkanı: **Yusuf Alper**, Uludağ Üniversitesi

Özlem Şahin Güngör, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yatağan Direnişini Başarıya Taşıyan Etkenler

Erol Soğancı, Tes-İş Yatağan Şubesi Eski Başkanı

12 Eylül Sonrasının En Parlak Deneyimlerinden Biri Olarak Yatağan Direnişi

Murat Bekem, Türkiye Maden-İş Yatağan ve Havalisi Şubesi Eski Başkanı

Yatağan Özelleştirme Süreci

Fatih Erçelik, Tes-İş Yatağan Şube Başkanı

Santrallerde Özelleştirme Süreci

Süleyman Girgin, Türkiye Maden-İş Yatağan ve Havalisi Şube Başkanı

Tekel-Tariş-Yatağan Direnişleri ve Dersler

✓ **Tartışma: 15:00-15:15**

Ara: 15:15-15:30

---

7. OTURUM: 15:30-17:00

GENEL TARTIŞMA

TÜRKİYE’DE SOSYAL VE SENDİKAL HAKLAR: GELİŞMELER, SORUNLAR VE ÖNERİLER

Oturum Başkanı: **Mesut Gülmez**, Emekli Öğretim Üyesi

KAPANIŞ: 17:00-17:30

---

20 Ekim 2012 Cumartesi

Muğla Gökova Körfezinde Günlük Tekne Gezisi

(Ücret, katılanlarca karşılanacak. Kesin kayıt: 18 Ekim 2012)

Muğla’dan Akyaka’ya hareket: 09:00, Akyaka’dan hareket: 09:30,
Akyaka’ya dönüş: 17:30

Destekleyen Kuruluşlar

Petrol-İş Genel Merkezi

Tes-İş Yatağan Şubesi

Türkiye Maden-İş Yatağan ve Havalisi Şubesi

Eğitim Sen Muğla Şubesi

Tez-Koop-İş Muğla Şubesi

Muğla Tabip Odası

İş Müfettişleri Derneği

AÇILIŞ KONUŞMALARI

AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Abdurrahman Ayhan

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölüm Başkanı

ve Düzenleme Kurulu Üyesi

Değerli Konuklar,
Sevgili Öğrenciler,

Dördüncü Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu'na ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'ne hoş geldiniz.

Üniversitemizde sizlerle birlikte olmaktan, insan olmaktan kaynaklı bireyin, toplumun ve yaşamımızın ayrılmaz bir parçası olan 'Sosyal Haklar' temalı sempozyumda birlikte olmaktan duyduğum mutluluğu sizlerle paylaşmaktan onur duyuyorum.

Günümüz dünyasında geçmişten farklı olmaksızın toplumsal menfaatlerin, toplumsal dinamiklerin çetin, sabırlı ve barış içerisinde olmasına, ihtiyaç duyulduğu açıkça ortadadır. Bu bakımdan Avrupa Sosyal Şartı'nın geliştirilmesi temelinde hazırlanan ve Avrupa Konseyi tarafından 3 Mayıs 1996 tarihinde kabul edilen (Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı ile imzacı devletler; halklarının yaşam standartlarını ve sosyal refah düzeyini yükseltmek için, Sözleşme'nin II. Bölümünde sayılan hakların Sözleşme ile belirlenen asgari bölümünü sağlamayı kabul ve taahhüt etmişlerdir. Diğer taraftan, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966 tarihli toplantısında alınan kararla kabul edilen, Türkiye'nin 15 Ağustos 2000 tarihinde imzaladığı ve 10.07.2003 tarih ve 5923 sayılı Kanun ile onayladığı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin "maddi haklar" başlıklı bölümünde de, aşağıdaki sosyal haklar güvenceye alınmıştır:

- Çalışma hakkı,
- Adil ve uygun işte çalışma şartları,
- Sendikal haklar,
- Sosyal güvenlik hakkı,
- Ailenin, anneliğin, çocukların ve gençlerin korunması,
- Yaşam standardı hakkı,
- Eğitim hakkı,
- Sağlık standardı hakkı,
- Zorunlu ilköğretimi sağlama yükümlülüğü,
- Kültürel yaşama katılma hakkı.

Bu iki uluslararası belgede yer alan sosyal haklar listesi, öğretide de genellikle kabul edilmektedir.

Görülebileceği üzere; sosyal haklar, temel insan hakları bağlamında birey ve toplum yaşamının vazgeçilmez parçasıdır. Sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal haklarda küreselleşen dünyada; en önemli sorunun 'toplumsal farkındalık' olduğunu düşünüyorum. Bu arada, 'çalışan yoksullar' ile 'sosyal dışlanma' gibi konuları bi-

rer gerçeklik olarak ortaya koyarak, gelecek için bu iki konuda sizleri düşünmeye davet ediyorum. Ayrıca, bugün tüm dünyanın işsizlik sorunu ile boğuştuğunu, işsizlik sorununun sadece sayısal verilerle anlatılmasına çalışılırken, ekonomik krizlerin işgücü piyasasına bıraktığı örgütsüzlük, güvencesizlik, düşük gelir ve uzun çalışma süreleri gibi tortularla günümüz dünyasında sosyal hakları düşünmek ve düşlemenin, devletin ‘sosyal’ niteliğine vurgu yapmanın hayli zor olduğunu da belirtmek isterim. Bugün, bu zorluklara rağmen ve küreselleşmenin ortaya çıkarttığı yeni eğilimlerle birlikte ‘Sosyal Haklar Sempozyumu’nda birlikte olmamız, hayli anlamlı ve çok önemlidir. ‘IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu’nu’ 18-20 Ekim 2012 tarihlerinde, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü olarak üstlendik. Sempozyumun ‘Ana Teması; “Türkiye’de Sosyal Hak Mücadeleleri: Grevler, Eylemler ve Direnişler”dir. Konuyla ilgili çalışmamız, yaklaşık bir yıllık bir süreçte tamamlandı.

Son söz olarak, sempozyumun düzenlenmesine katkıları olanlara teşekkür etmek isterim.

Her yıl birlikte olduğumuz, Sosyal Haklar Sempozyumlarına ilk adımını attıran Prof. Dr. Nergis Mütevellioğlu’na, ‘Bilim Kurulu’ üyelerimize ve bildirileri ile sempozyuma katkı veren değerli meslektaşlarıma teşekkür ederim.

“II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu” ile “III. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu’nu” düzenleyen Doç. Dr. Oğuz Karadeniz’e ve Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu’na, bizlere tecrübelerini aktarmalarından ve rehberliklerinden dolayı teşekkür ederim.

Değerli Hocam uygun görürse ‘Sempozyumumuzun Emektarı’ olarak tanıtmak arzusunu duyduğum Prof. Dr. Mesut Gülmez’e teşekkür ederim.

Bugün bizlere kapılarını açan, ev sahipliği yapmamıza olanak tanıyan Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanımız Prof. Dr. Turgay Uzun’a ve Rektörümüz Prof. Dr. Mansur Harmandar’a teşekkür ederim.

“IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu” düzenleme çalışmalarında sekretarya görevini onbir aylık süreç içerisinde yürüten Yrd. Doç. Dr. Recep Kapar ile halen bu görevi yürütmekte olan Yrd. Doç. Dr. Serap Özen Çöl’e ve Düzenleme Kurulu üyeleri olarak emeği geçen tüm bölüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Sempozyum sürecinin başından itibaren bizlere maddi-manevi destek veren Türk-İş Muğla İl Temsilcisi ve Maden-İş Sendikası Yatağan Şube Başkanı Sayın Süleyman Girgin ile Tes-İş Yatağan Şube Başkanı Sayın Fatih Erçelik’e teşekkür ederim.

Son olarak, IV. Sosyal Haklar Sempozyumu’nun başarılı geçmesini diler, sevgi ve saygılarımı sunarım.

AÇILIŞ KONUSMASI

Nurettin Akçul

Türkiye Maden İşçileri Sendikası (Türkiye Maden-İş) Genel Başkanı

Sosyal hak kavramının ve sosyal hakların ortaya çıkışında sanayi devriminin sonuçlarından birisi olarak kabul edilen işçi sınıfının üretim süreci içinde şekillenmiş doğası mücadelesi ve dolayısıyla, örgütlü mücadelesi etkili olmuştur. Süreç içinde geline nokta ise sosyal haklar, işçi sınıfının yanı sıra toplum içindeki diğer, sosyo-ekonomik olarak zayıf, dezavantajlı grupların korunması ve asgari bir düzeyde de olsa yaşama ve kendilerini gerçekleştirme haklarının sağlanması amacını taşıma gelmiştir. Çalışma hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı, adil ücret hakkı, örgütlenme hakkı vb. gibi zaman içinde kapsamı genişleyen sosyal haklar aynı zamanda, temel hak ve özgürlüklerin pekiştiricisi olma özelliğini de bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla süreç içinde sosyal haklar, toplumsal yaşam içinde temel hak ve özgürlüklerin ayrılmaz bir parçası olma noktasına gelmiştir. Yani, sosyal haklar, temel insan hakları haline gelmiştir. Bu süreç haliyle sosyal devlet olgusunun etkili biçimde ortaya çıkması sonucunu da vermiştir. Sosyal haklar, sosyal devlet olgusuyla birlikte anılır hale gelmiştir.

Gelişmiş kapitalist merkezli bu gelişme süreci doğaldır ki, sanayi devrimini yaşamamış, dolayısıyla işçi sınıfının daha geç ve zayıf ortaya çıkmış Türkiye gibi (bugünkü nitelemesiyle gelişmekte olan) ülkelerde ise, haliyle, diğer farklı toplumsal değişkenlerle birleşince-etkisiyle, sosyal haklar hem daha geç ortaya çıkmış-gelişmiş, hem de kapsam olarak haliyle süreç içinde daha zayıf, hem de kurumsallaşması-kökleşmesi de daha zayıf olmuştur. Ama, yine de başta gelişen işçi sınıfının örgütlü mücadelesi olmak üzere toplumsal mücadele sosyal hakları da sağlamıştır.

Sosyal haklar, sadece ulusal düzeyde kurumlar ve belgelerle değil, uluslararası belgeler ve kurumlarla da kökleşmiş ve uluslararası nitelik kazanmıştır.

Ancak, 1980'li yıllarla başlayan yeni liberal süreç geçmişin sosyal kazanımlarına ve kurumlarına köklü saldırıları içeren uygulamaları gündeme getirmiş, küreselleşme (küreselleşmenin kırıncı rekabeti) ile bu uygulamalar özellikle Türkiye gibi çevre ülkelerde IMF ve Dünya Bankası programlarıyla yoğunlaştırılmış; merkez ülkelerde olduğu gibi çok daha fazla biçimde, Türkiye gibi ülkelerde sosyal kazanımlar ve sosyal devlet büyük tahribata uğratılmıştır.

Bugün ülkemizde 12 Eylül askeri darbesi ile uygulamaya konulan yeni liberal politikaların her unsuruyla uygulanması süreci devam ettirilmektedir. Sosyal devlet hemen bütün unsurlarıyla etkisizleştirilirken, sosyal hakların ortaya çıkmasındaki demokratik-toplumsal mücadelenin lokomotif konumundaki işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin temel kazanımları ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede, kıdem tazminatı hakkını kısıtlayan ve etkisizleştiren kıdem tazminatı fonu uygulaması yasalaştırılma sürecine sokulmaya çalışılırken, ulusal istihdam stratejisi belgesi içinde yer alan bölgesel asgari ücret, kiralık işçilik gibi uygulamalar gündemde tutulmaktadır.

Ülkemizi ucuz emek ile rekabete sokmaya çalışanlar, ucuz emeğin koşullarını yaratmak için başta taşeronlaştırma olmak üzere, esnek çalışma biçimlerini yay-

gınlaştırmaya çalışırken güvencesizleştirme, salt iş sürecinde değil, emekçinin bütün yaşamına egemen kılınmaya çalışılmaktadır.

Sendikal örgütlenme, yıllardır sürdürülen anti-sendikal uygulamalarla her geçen gün zayıflarken yeni örgütlenme girişimleri anti-demokratik müdahaleler ve başta taşeronlaşma olmak üzere esnek çalışma biçimleriyle yasal ve fiili olarak engellenmektedir. Sendikal örgütlenmenin zayıflaması örgütsüz emekçilerin, düşük ücret ve sağlıksız güvensiz iş ortamlarında çalışmaya mahkum olmalarına yol açmakta; bu durum ülkemizin iş kazaları ve meslek hastalıklarında bugünkü utanç verici tabloya sahip olması sonucunu üretmektedir.

Diğer yandan, uygulanan yeni liberal politikalarla egemen kılınmak istenen anlayış, her türlü kamu hizmetinin paralı olması ve bunun toplumsal düzeyde meşru, olağan, kabul edilen bir durum haline getirilmesi anlayışıdır. Sosyal güvenlik, eğitime, sağlığa kadar bir dizi temel sosyal alanda bu anlayış egemen kılınmaktadır. Bir yandan, sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılması, ülkemiz sosyal güvenlik sistemini sosyal güvencesizliğe dönüştürürken, diğer yandan da, eğitim sistemimiz tamamen özel sektörün insafına terk edilmektedir. Sistem, en temel sosyal haklar olan sağlık ve eğitimde “paran kadar eğitim, paran kadar sağlık” anlayışını egemen kılınmaya çalışmaktadır.

Böylesine bir süreçte, her şeye karşın, sosyal devletin yeniden etkin kılınması, temel sosyal hakların ticarileştirilmesinin ve devletten uzaklaştırılmasının önüne geçilmesi, adil bir ücret düzeninin, kurulması, işyerlerinin sağlıklı ve güvenli hale getirilmesi, işçi sınıfının ve genel olarak çalışan sınıfların kazanımlarının ortadan kaldırılmasının önüne geçilmesi, sosyal adaletin sağlanması, kısaca yeni liberal politikaların ekonomik, sosyal ve siyasal tahribatının önüne set çekilmesi için diğer toplumsal ve siyasal güç dinamiklerini göz ardı etmeden işçi sınıfının örgütlü gücüne ve mücadelesinin önemini altını çizmek gerekir.

Yine bu çerçevede ülkemiz sendikal hareketinin en kapsamlı işçi birliği/konfederasyonu konumundaki Türk-İş’in öncülüğünde parçalı sendikal yapının birliğinin sağlanması da bu süreçte öncelikli ve önemli bir unsur olarak ortaya çıktığını da belirtmek gerekir.

Sosyal haklar, sosyal devlet, sendika, örgütlenme, işçi sınıfı gibi kavramların yeni liberal merkezlerden yayılan propagandalar nedeniyle demode hale getirilmeye çalışıldığı bir dönemde, Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, bu yanılsatma çabasına karşı bir akademik-bilimsel duruş olduğu kadar, her geçen gün zayıflatmaya çalışılan emek-sendika-üniversite iletişimini ve bağını da güçlendirmede can suyu özelliğinden daha ötede işlev görecektir inancındayım.

Geçmişten bugüne sempozyuma emeği geçen, katkı sağlayan herkese, her kuma, özellikle Prof. Dr. Mesut Gülmez hocamıza, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörlüğüne, İİBF Dekanına, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Bölümü Başkanı ve bölüm öğretim üyelerine, bu sempozyuma katkı veren bütün bilim insanlarına teşekkür ediyorum.

AÇILIŞ KONUŞMASI

Mustafa Öztaşkın

Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası (Petrol-İş) Genel Başkanı

Gelenekselleşme ve kurumsallaşma yönünde önemli adımlar atan Sosyal Haklar Sempozyumları dizisinin bu yılki ana temasının “*Türkiye’de Sosyal Hak Mücadeleleri: Grevler, Eylemler ve Direnişler*” olarak belirlenmiş olması kesintisiz sosyal hak mücadelesi veren örgütler, sendikalar, olarak bizleri memnun etti. Hakların, sadece hukuki metinlerdeki ifadeler olmakla kalmadığını, kalmaması gerektiğini; hakların ete kemiğe bürünmesi için verilen sosyal mücadelelerin önemini gören ve değerlendiren toplantı düzenleyicilerine teşekkür ediyoruz.

Evet biz sendikacılar ve mensubu olduğumuz sendikalar çoğu kez kamuoyunun bilgisi ve farkındalığı dahi olmadan, zorlu şartlarda, hayli zayıf bir toplumsal ve politik destekle nice hak mücadelesini yürütüyoruz. Bazen mahkeme salonlarında, bazen işyeri önlerinde bazen de sokaklarda verdiğimiz, vermeye çalıştığımız mücadeleler sosyal hakların savunulması için yapılan mevzi savaflara benzetilebilir. İrili ufaklı pek çok eylem, binlerce dava ve her yıl onlarcası gerçekleşen direnişlerle Türkiye sendikaları küçümsenmeyecek bir hak mücadelesi birikimi oluşturdular. Bunlar öncelikle üyelerimizin haklarını korumak ve geliştirmek için yürütülen mücadeleler olmakla birlikte, aslında çoğu kez daha geniş çerçevede, emekçilerin ve halk sınıflarının temel sosyal haklarının korunmasını, geliştirilmesini ya da en azından bu konuda farkındalık yaratılmasını da sağlıyorlar. Burada hemen, birkaç yıl önce yaşanan Tekel Direnişinin onbinlerce işçinin kanayan yarası 4-C uygulamasını nasıl kamuoyu gündemine taşıdığını anımsamak bile yeterli bir örnek olacaktır. 4-C meselesinin tüm yakıcılığı ile gündeme gelip tartışılması da, bu konuda belli ölçüde ilerlemeler sağlanması da ancak binlerce işçinin aylarca Ankara’nın soğuk sokaklarında gösterdiği dirençle mümkün olabildi.

Bu sempozyumda birçok örnekle ayrıntılı biçimde ele alınacak ve tartışılacak direnişler, eylemler gösteriyor ki; Türkiye işçi sınıfının sosyal haklar konusunda bilinçsiz olduğunu söylemek de, bu haklar uğruna mücadeleye girişmek için yeterli istek, kararlılık ve cesarete sahip olmadığını iddia etmek de doğru olmaz. Tersine ülkemiz işçilerinin son yıllarda örgütlenmek ve haklarını korumak için geliştirdikleri yöntemler, araçlar, gösterdikleri yoğun çaba ve zorlu direnişler uluslararası düzeyde bile dikkat çekmekte, tartışılmakta ve örnek olarak değerlendirilmektedir. Sendikalı, sendikasız binlerce işçi her yıl fiili hak mücadelelerine imza atmaktadır. Örneğin geçen yıl Çorlu’da ve Gebze’de kış soğuklarında aylarca işyeri önündeki çadırlarda yaşayarak sendikal haklarını savunan Petrol-İş üyelerinin kararlılığı bizleri bile şaşırtan düzeyde olmuştur. Bunlar, belki de yüzlerce örnekten, sadece bizim yakın zamanda bizzat yaşadığımız, tanık olduğumuz birkaçı. Ülkenin her yerinde her işkolunda daha birçok örneğin yaşandığını biliyoruz, görüyoruz.

Örneklerde görüldüğü üzere, ortada işçilerin istek ve cesaretleri açısından mutlak bir zayıflık olmamakla beraber, sendikalar açısından; yani bu isteği ve cesareti örgütleyip sonuca ulaştırması gereken yapılar açısından ciddi sorunlar olduğunu

söylemek gerekir. Günümüzün sendikal önderlikleri giderek çetinleşen hak mücadelelerini etkili hale getirecek, dayanışmayı güçlendirerek onları büyütecek irade, beceri ve bilinçten büyük ölçüde yoksun görünüyorlar. Temsil ettiğim Petrol-İş'in de dahil olduğu Sendikal Güçbirliği Platformu işte tam da bu zaafı tespit eden ve farklı bir sendikal anlayışı geliştirmek isteyenlerce Haziran 2011'de kuruldu. Platformu oluşturan on sendika amaçlarını; Türk-İş içinde ortak yaklaşımlara sahip, aynı sendikal anlayışları benimseyen sendikalar olarak, demokratik ve sınıf mücadelesi perspektifine sahip, güçlü yeni bir sendikal hareket yaratmak olarak belirlediler. Türk-İş'in güçlü, mücadeleci, demokratik bir yapıya kavuşmasını sağlamak öncelikli hedef olarak kondu. Sınıfsal-sosyal dayanışmanın alanını sadece işçi sendikaları ile sınırlı görmediğini ifade eden Platform; kamu çalışanları sendikaları, meslek odaları ve emeğin hakkı için mücadele veren tüm oluşumlarla dayanışma ve ortak mücadele içinde bulunmayı, işçi sınıfının genişleyen ve katmanlaşan sosyal yapısını kavramak ve örgütlemek için bir zorunluluk olarak gördüğünü açıkladı. Sendikal Güçbirliği Platformu, sendikal hareketin, memur ya da işçi ayrımı yapmaksızın, giderek ortak-birleşik bir sendikal yapıya kavuşması için çaba göstereceğini ilan etti. Bugüne kadar da birçok eksikliği olmakla birlikte ortaya koyduğu iddiayı yerine getirmek için çaba harcadı. Emek hareketinin geniş kesimleri için umut olmayı başardı.

Görüldüğü gibi Türkiye sendikal hareketinde sorunların farkında olan ve yeni arayışlara giren sendikal yaklaşımlar da bulunmakta. Kuşkusuz bu yalnızca SGBP ile sınırlı da değil. Ancak bize göre şu kesin: tüm bu arayışlar ortaklaşmadan, güçlü bir dayanışma hareketine dönüşmeden tekil direnişlerin, ne kadar büyük çabalarla sürdürülürse sürdürülsünler, başarıya ulaşma şansları oldukça zayıf. Artık sendikal hareketin öncelikli gündeminde birliktelik ve dayanışmanın olması gerekiyor. Biz bu yönde bir çabayı kendi bulduğumuz noktadan ve gücümüz yettiğince devam ettirmeye çalışıyoruz. Aydınların, akademinin, sosyal politikacıların yaptıkları, yapacakları katkıyı da çok önemsiyoruz. Çünkü hak mücadelesinin sadece işyerinde, sokakta değil aynı zamanda fikri düzeyde de sürdürülmesi gerektiğini; tezlerimize, argümanlarımıza güçlü entelektüel dayanaklar sağlamak gerektiğini, sermayenin oluşturduğu ideolojik hegemonyayı aşmak için sistemli bir çaba sergilemek gerektiğini tarihten ve deneyimlerimizden biliyoruz. Bu anlamda, bizi de davet etme inceliği gösterdiğiniz ve konuşma hakkı tanıdığınız bu toplantının oluşturacağı birikimin çok değerli olduğunu düşünüyoruz. İşçi sınıfının deneyimleri ile akademik bilgi ve eleştirinin buluştuğu bu ortamın tüm katılanları zenginleştirmesini diliyoruz.

Nice sosyal hak mücadelelerinde ve nice Sosyal Haklar Sempozyumlarında birlikte olmak, birbirimizden hep öğrenmek dileğiyle...

AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Turgay Uzun
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı

Değerli Katılımcılar,

2009 yılından bu yana düzenli bir biçimde gerçekleştirilmekte olan Sosyal Haklar sempozyumlarının dördüncüsünü Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde düzenlemekten dolayı mutluyuz. Bildirilerini sunmak üzere Üniversitemize gelen tüm akademisyen ve uygulayıcı arkadaşlarıma hoş geldiniz diyorum.

Hepinizin çok iyi bildiği insan, toplum ve sosyal haklar arasındaki ilişkiyi çok kısa biçimde özetlemek istiyorum. İnsan türünü diğer canlılardan üstün kılan unsurların başında topluluklar halinde yaşaması gelmektedir. Bu toplulukların bilinçli bir dayanışma içinde olarak hayatta kalma mücadelesi ve insan olma onuruna yakışan bir yaşam biçimini sağlama uğraşı vermesinin, yine insan olma durumuyla yakın biçimde bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşın, hiçbir zaman insan toplulukları için bu, kendiliğinden ve engelsiz biçimde gerçekleşen bir süreç olmamıştır. İlkel dönemden günümüze kadar insanlar, insanca yaşamak için türlü ve çetin mücadeleler vermek zorunda kalmışlardır. İlk başta hayatta kalma mücadelesini fiziksel olarak kendilerinden güçlü diğer insanlara karşı vermişler ve topluluk halinde bu mücadeleyi gerçekleştirmenin kendilerini daha başarılı kıldığını keşfetmişlerdir. Bu bağlamda, insan türünün toplumsallaşmasının asıl itibariyle hayatta kalma mücadelesinin bir sonucu olduğu söylenebilir.

İnsanın içinde yaşadığı toplumsal yapının gelişmesi ve karmaşılaşması ise yeni sorunları beraberinde getirmiştir. İlk temel sorun yaşamın devam ettirilebilmesi ve güvenliğin sağlanabilmesi ile ilgili olan sorundur. Bu sorunun çözüm sürecinin sonunda ise devlet dediğimiz olgu ortaya çıkmış ve insanlar özgürlükleri karşılığında itaat edecekleri bir üst otoritenin varlığını kabul etmişlerdir. Bundan sonra insanın mücadelesinin önemli bir kısmı artık devlet ve başkaları ile olan ilişkinin hangi düzlemde gerçekleştirileceğine ilişkin olacaktır. Çünkü insanların özgürlüklerini feda ederek varlığına razı oldukları otorite zamanla biçim değiştirmiş ve giderek güçlenerek insan karşısında tehdit haline gelmiştir. Bu tehdidin ortadan kaldırılması mücadelesini sıradan insanlar kendilerini üstün ve farklı gören diğer bir sınıfa, aristokrasiye karşı vermişler ve birinci kuşak haklar veya burjuva tipi haklar ve özgürlükler denilen temel haklar ortaya çıkmıştır.

Aristokrasinin egemenliğindeki otorite aygıtına karşı burjuvazinin mücadelesi bildiğimiz modern devletin doğuşuna kaynaklık teşkil etmiştir. Üstün otoriteyi ele geçiren burjuvazi giderek bu gücü de kullanarak gelişmiştir. Bireysel zenginleşmeyi kendisine odak alan kapitalist üretim sürecinin hızlanması kaçınılmaz biçimde sınıfsal farklılaşmayı da beraberinde getirmiş ve üretim araçlarına sahip olanlar ile emeği ile geçinen kitle arasında bir kutuplaşma meydana gelmiştir. Kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkması tüm toplumsal ilişkilerin yeniden tanımlanmasına neden olmuş, modern sanayi toplumu denilen yeni bir toplum-

sal yapı ve bunun siyasal örgütlenmesi olan, kapitalizmin siyasal birimi modern ulus-devlet ortaya çıkmıştır.

Bu noktadan sonraki mücadele ise, emeği ile geçinen toplumsal sınıflarca burjuvaziye ve onun siyasal otoritesine karşı verilen, daha iyi yaşam koşulları ve toplumsal ortamda varlıklarını sürdürebilme amaçlı mücadele olmuştur. İşte bu mücadelenin sonucunda kapitalizm ve modern devlet sosyal hakların varlığını ve toplumdaki bireylerin bu haklara olan sahipliğini kabul etmiş ve bu haklar siyasal ve sosyal hak belgeleriyle tescil edilmişlerdir. Elbette bu noktadan sonra mücadele sona ermemiş, düşünsel anlamda kabaca iki yönlü olarak devam etmiştir. İlki, toplumsal insanın varlığı karşısında temel engeli cari iktisadi ve sosyal yapının kendisi olarak gören ve bu düzen ortadan kalkmadıkça hiçbir kazanımın gerçek bir kazanım olmayacağını savunan düşünce sistemi oluşmuştur. 1848 yılında Marx ve Engels'in kaleme aldığı bildiri bir dönüm noktasını meydana getirmiş, sonrasında Marx ve Engels'in çalışmaları tarihin değişik evrelerinde ortaya çıkmış komüniteryen düşünceleri iktisadi bir teori olarak somutlaştırmıştır. Değişik ekollerıyla Marksist düşünce, yine kabaca, kapitalist sistemin varlığına razı olduğu hakların birer aldatmacadan öte bir şey olmadığı ve emekçi sınıfların bu aldatmacayla tatmin olmayarak bütüncül bir değişimi hedeflemeleri gerektiğini savunmuştur.

Diğer düşünsel yön ise, kapitalist üretim süreçleri içerisinde sosyal hakların ileriye taşınması ve verili düzen içinde insanca bir yaşam tarzının da sağlanabileceği görüşüdür. Bu görüş, kapitalizmin kendi varlığını sürdürebilmesi için insanların insanca yaşamasının gerekli olduğu görüşüne dayanmaktadır. Başlangıçtan beri mücadele sonucu olsa da modern devletin kabul ettiği ve anayasal ve yasal güvence altına aldığı, başta sendikal haklar olmak üzere tüm sosyal hakların varlığını ve yaşanabilir olmasını bu görüş temel argüman olarak almaktadır. Bu düşüncenin somutlaşması, başta anayasal belgelerde sosyal hakların güvence altına alınması biçiminde olmuştur. Çok farklı düzleme sahip oldukları için bu iki düşünsel biçim ve yine kendi içlerindeki farklı anlamalar ve anlamlandırmalar uzlaşmaz bir niteliğe sahip olmuşlardır.

Bütün bu uzlaşmazlıklara rağmen belki ortak bir bakış açısını fark edebilmek mümkün müdür? Entelektüel dünyada, hangi görüş veya ekol olursa olsun, sosyal hakların varlığı ve vazgeçilmez oluşunun, değişik düzey ve içerik farklılıklarına rağmen, kabul edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır sanırım. Bu nokta ise oldukça önem taşımaktadır. İster liberal, ister Marksist veya başkaca bir düşünceyi savunalım, insanın insanca yaşama hakkına sahip olduğu ve bu hakkın başkaları tarafından verilmiş bir lütuf değil bizatihi insan olma durumuyla bağlantılı olduğunu kabul etmenin, bir ortak noktayı bulmuş olarak insanca yaşam idealine katkı sağlayabileceğini düşünmeliyiz. Bu ortak noktayı önemsemenin, hiçbir zaman, ne “davadan dönmek” ne de “revizyonist” veya “işbirlikçi” olmak ile ilgili olduğunu düşünmüyorum. Daha somutlaştırsak, neyi, hangi ideolojiyi savunursak savunalım, hangi dine inanırsak inanalım veya inanmayalım, çocuk işçiliğine, kadınların ezilmesine, emeğin gerçek karşılığını alamamasına, ağır ve güvenliksiz çalışma koşulları sonucu insanların ölmesine, güçlünün her zaman haklı sayılmasına, insan onurunun çiğnenmesine, insanların çağdaş köleler haline getirilmesine karşı çıkmak durumundayız. Bunların hiçbir zaman bir ideolojinin veya inancın meşrulaştıracağı veya görmezden geleceği sorunlar olmadığını bilmek

zorundayız. İnsanın insanca yaşama hakkını savunmanın, yaşanan yanlışlara ve her türden hak ihlallerine karşı yüksek sesle karşı çıkmanın hiçbir ideolojinin veya inancın tekelinde olmadığını anlamalıyız. Bu sorunları meşrulaştıran veya görmezden gelen, bunlar üzerinden kendine yarar devşiren her düşünce tarzının, bireysel veya grup tavrının, siyasal veya sosyal oluşumların, bize ne kadar benzese veya bizi ne kadar kapsasa da, bize her türlü sosyal veya siyasal iktidar biçimleri karşısında ayrıcalıklı ve korunaklı bir konum sağlasa da, karşısında olmanın, bu duruşu, bu tavrı açığa çıkartmanın ve böyle bir düşünceyi veya inancı açıkça reddetmenin de insan olma durumundan kaynaklanan ahlaki bir sorumluluk olduğunu unutmamalıyız diye düşünüyorum. Belki böylelikle, hep birlikte, aramızdaki farklılara rağmen gerçekleştireceğimiz dayanışmanın, savaşlar, haksızlıklar ve eşitsizliklerle dolu dünyamızı biz ve çocuklarımız için daha yaşanabilir bir yer haline getireceğine inanıyorum.

Bu düşünceleri içtenlikle paylaşarak, IV. Ulusal Sosyal Haklar Sempozyumu'nun, birbirinden farklı düşünceleri tartışma platformuna taşıyarak daha güzel bir dünya, daha yaşanabilir bir ülkeyi meydana getirme mücadelesine bir nebze de olsa katkı sağlamasını diliyorum.

Sempozyumun oluşturulmasında bizden önce emeği geçen tüm değerli arkadaşlarıma ve özellikle duayen hocamız sayın Prof. Dr. Mesut Gülmez'e teşekkür ediyorum. Bu yılki sempozyumun gerçekleştirilmesinde asıl katkırı ortaya koyan Fakültemiz Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'ndeki başta Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Abdurrahman Ayhan olmak üzere tüm değerli arkadaşlarıma, değerli zamanlarını ayırarak sempozyuma bildirileri ile katılan çok değerli akademisyen arkadaşlarıma ve sempozyumun gerçekleşmesi için her türlü desteği veren Üniversitemiz rektörü Prof. Dr. Mansur Harmandar'a teşekkür ediyorum. Sempozyumda sunulan tüm bildirilerin bir araya getirilmesinde emek harcayan arkadaşlarıma elinize sağlık diyorum. Yine sempozyumun gerçekleştirilmesinde maddi ve manevi destek sağlayan tüm kurum ve kuruluşlara teşekkürü borç biliyorum. Son olarak Üniversitemiz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri ilişkileri Bölümü tarafından gerçekleştirilen IV. Sosyal Haklar Sempozyumu'nun tüm akademisyenler ve uygulayıcılara yararlı olmasını ve sosyal hakların geliştirilmesi sürecine katkı sağlamasını içtenlikle diliyorum.

AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Mansur Harmandar
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörü

Çok Değerli Konuklar, Saygıdeğer Meslektaşlarım, Üniversitemizin Değerli Çalışanları, Basının Güzide Mensupları ve Geleceğimizin Güvencesi Sevgili Öğrencilerim,

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü tarafından düzenlenen IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu için toplanmış bulunmaktayız.

Sayıları 28 bine ulaşan öğrencileri, bini aşan öğretim elemanları ve idari çalışanlarıyla büyük bir topluluk olan Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi her yıl çok sayıda bilimsel toplantı ve etkinliğe ev sahipliği yapmaktadır.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi eğitim, öğretim, araştırma ve uygulama hizmetlerinin sosyal refaha dönüşmesinde öncülük etmeyi temel görevi olarak tanımlamıştır. İnsan haklarının ayrılmaz bir unsuru olan sosyal haklar, sosyal refahın gerçekleştirilmesinde ve insan onurunun korunmasında olmazsa olmaz bir işlev üstlenir.

Yaşanan deneyimlerin insanlığa gösterdiği gerçek, çalışma, adil ücret, sosyal güvenlik, konut, sağlık, eğitim gibi çok sayıda hakkı kapsayan sosyal hakları geliştirmeksizin insan haklarını gerçekleştirebilmenin olanaklı olmadığıdır.

Diğer yandan, kabul ettiğimiz uluslararası sözleşmelerde ve Anayasamızda ifadesini bulan insan haklarının içerisinde yer alan sosyal haklar sosyal adaletin, sosyal barışın, sosyal bütünlüğün ve tüm toplum üyelerinin insanca yaşam koşullarına sahip olması anlamına gelen sosyal gelişmenin en önemli sağlayıcısı ve güvencesidir.

Sempozyumun hazırlanmasında emeği geçen ve katkı sağlayan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültemiz Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'ne, Sempozyuma destek sağlayan sendikalar ile meslek örgütlerine teşekkür ederim.

IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu'nun ve elinizde bulunan Bildiri kitabının sosyal hakların korunması ve geliştirilmesine katkı sağlamasını temenni ederken katılımcılara başarılar dilerim.

**DAVETLİ
KONUŞMACILARIN
BİLDİRİLERİ**

Açılış Bildirisi

SOSYAL HAKLARDA “YENİ” DEĞİL “İLERİ” ANAYASA

Mesut Gülmez
Emekli Öğretim Üyesi

Türkiye, TBMM eliyle, 1 Eylül 2011 tarihinden beri, bir yılını geride bıraktığı “yeni bir Anayasa” yapma sürecini başlattı. Sürecin, temel hak ve özgürlüklerin Uzlaşma Komisyonu’nca kaleme alınması çalışmalarının sürdürüldüğü Eylül 2012 ortala-rındaki aşamasında, kanımca önce şu soru üzerinde durmak gerekir:

Anayasa, sosyal haklar açısından nasıl “yeni” olabilir? Anayasa’nın “yeni” olmasından mı, “ileri” olmasından mı söz etmek gerekir?

“Yeni” olması istenen, beklenen, önerilen bir Anayasa, sosyal haklar açısından nasıl, hangi koşulla bu sıfatı hak edebilir?

Yeni, neye göre saptanacaktır? Bir önceki Anayasa’ya göre mi? Örneğin bir Anayasa, “selef”inde yer almayan bir ilkeye/kurala yer verdiğinde yada tersine bir ilkeyi/kuralı kaldırdığında yahut değişik bir düzenleme yaptığında, içeriğinden yalıtılarak “yeni” sayılır mı, ibre “yeni”yi gösterir mi? Bu doğru ve sağlıklı bir yak-laşım mıdır?

Soruları daha somut bir dille sormak gerekirse; devletin doruğunun da zaman zaman dillendirdiği gibi, Anayasa’nın “fazla detaylı olmaması”, “yeni” sayılması için yeterli midir? Bu bağlamda, son iki Anayasa ve özellikle yürürlükte olan ve de-ğiştirilmek/yenilenmek istenen ikincisi, ayrıntılı ve ayrıntıcı olmaktan arındırılırsa yeni ve yenilenmiş sayılır mı? Anayasa, parlamenter sistemde değişiklik yaparak başkanlık yada yarı-başkanlık rejimi getirirse, “yeni” olarak nitelenmeyi hak eder mi? Bazı ilkelerin “değiştirilmezlik” niteliğini kaldırır mı, Anayasa “yeni” olur mu?

Bu ve benzeri sorulara, “genel kabul” görecektir yanıt verilemeyeceği açıktır. Anayasa’nın bütünü yönünden değerlendirme yapıldığında da yanıtların fark-lılaşması kaçınılmazdır. Bu soru ve sorunları tartışıp yanıtlar aramak, ne bu bildi-rinin kapsamına ne de benim uzmanlık alanıma girer.

Ancak “yeni” sıfatını, sosyal haklar açısından tartışmak, bu konuyla doğrudan ve dolaylı ilgili kuralları temelinde genel bir değerlendirme yapmak, Anayasa’nın kabul tarihi ve yapım süreci itibarıyla değil, ***yaklaşım ve maddi içeriği yönlerinden “ileri” olma anlamında gerçekten “yeni”*** sayılmasının ilkelerini ortaya koymak, “yeni Anayasa”nın aynı zamanda “ileri” sayılabilmesinin koşullarını oluşturan somut önerilerde bulunmak olanaksız değildir.

Baştan belirtmek isterim ki Anayasa’nın , hemen her ortamda ve söylemde yi-nelenen “yeni” sıfatına uygun olması,¹ ancak yaklaşım ve maddi içeriği ile “ileri”

¹ Bu konuda örneğin, “Hazırlanan bir anayasa, içerdiği ilkeler, öngördüğü kurumlar ve denge mekanizmaları bakımından, yürürlükteki metne göre özgürlükçü, eşitlikçi, de-mokratik ve sosyal açılımlar öngörüyorsa, ‘yeni’dir” denilerek “yeni”nin Anayasa’nın bütününe kapsayan bir tanımının verildiği DİSK Anayasa Raporu’nda (2009: 27), “kural-lar”, “kurumlar” ve “denge mekanizmaları” olmak üzere üç başlıkta açıklama yapılmıştır.

Belirtmeme gerek yok ki, hazırlayan Bilim Kurulu’nda yer aldığım DİSK Anayasa Rapo-ru’nun sosyal haklar konusundaki yaklaşımı ve içerdiği ilkeler, çok büyük ölçüde bu bil-

nitelik taşımasına bağlıdır. Kuşkusuz, “ileri Anayasa”nın genel anlamda başlıca ölçütü, anayasal güvenceye bağlanacak hak ve özgürlüklere yaklaşım ile biçimlendirilen maddi içerik olacaktır. Gerek öznelere gerekse her birinin maddi içeriğinin bileşenleriyle bir bütün olarak sosyal hakları da, genel olarak bu ölçüt kapsamında düşünmek gerektiği açıktır. İktidar partisinin ve hükümetin izlediği ekonomik ve sosyal politikalar anımsandığında, “ileri” Anayasa için ölçüt olacak, bir tür “turnusol” işlevi görecektir nokta da kanımca budur.

Bu bildiride konuyu, sosyal haklar alanındaki anayasallaşma sürecini genel ve Türkiye’deki gelişimiyle anımsatarak incelemeye başlayacağım. Bu bağlamda, özellikle 1961 Anayasası ile 1982 Anayasası üzerinde, yaklaşım ve maddi içerikleri temelinde, “hak” temelli ve “program” nitelikli kurallarıyla karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmayı önemsiyorum. Tüketici olmamak üzere Anayasa Hukuku alanında ileri sürülen kimi görüşlere kısaca değindikten sonra, her iki Anayasa’nın dikkatli okunmadığı ve pozitif metinlerini aşan bir yaklaşımla yorumlandığı kanısında olduğumu belirterek– “devletin sosyal ve ekonomik ödevlerinin sınırı” diyerek aynı başlıkla yaptıkları düzenleme ve değişiklikler temelinde “aykırı” görüşlerimi sunacağım.² Ardından da, ayrı bir başlıkta, özellikle son üç yıldan beri giderek daha ayrıntılı ve Sosyal İnsan Hakları Ulusalüstü Hukukuna (SİHUH) dayandırarak tartışmaya sunduğum ve bu kez yenileriyle daha da ayrıntılandırıdığım “sosyal devlet ve sosyal haklar” konusundaki önerilerime yer vereceğim.

GİRİŞ: ANIMSATMA VE SAPTAMALAR

Önce, bazı bilgileri, –öğretideki görüşlere girmeksizin– sosyal haklar özelinde kısaca anımsayalım: Ülkemizde sosyal haklar, ilk kez sistemli bir bütünlük içinde, 1876’dan 1982’ye değin yapılan beş Anayasa’dan 1961 tarihli olanında yer aldı. Selefî 1924 Anayasası’nda öngörülen haklar arasında, tanımı yapılmaksızın yalnızca adı belirtilen birkaç (hatta bir) sosyal hak vardı. Bu nedenle 1961 Anayasası, yapılaş biçimi ve ortamı ne olursa olsun, sosyal hakların anayasal öncüsüdür.

5 Anayasada, 1921 tarihli olanı dışında, çeşitli değişiklikler yapıldı. Sayı ve içerik olarak en çok değişiklik yapılanı, kuşkusuz 30 yıldır yürürlükte olan 1982 Anayasası’dır. 1961 ve 1982 Anayasalarındaki değişikliklerden bazıları sosyal ve çoğu sendikal haklarla ilgilidir.

---

diride dile getirdiğim görüş ve önerilerle –doğal olarak– örtüşmektedir. Değişik bir dille belirtmem gerekirse, sosyal devlet ve sosyal haklar konusundaki düşüncelerim, özellikle 2010 ve 2011’de yayımlanan yazı ve makalelerimden önce bu raporda yer aldı.

² Bu bildirinin Sempozyum Kitabına yetiştirmeyi düşündüğüm metninde, doğal olarak, 1 Eylül 2011’de başlatılan “yeni Anayasa” süreci çerçevesinde emek ve sermaye örgütlerinin TBMM Başkanlığı’nın “Yeni Anayasa Sitesi”ne resmen ilettikleri önerilerin sosyal haklarla doğrudan ve dolaylı biçimde ilgili olan bölümlerini de inceleyip değerlendirme-yi öngörüydüm.

Ancak, Yeni Anayasa Sitesi’nde görüş ve önerilerini bildirdikleri belirtilen sendikal örgütlerden önemli bir bölümünün önerilerine ulaşamadım; e-posta yoluyla yaptığım başvurulara –dördü dışında– Sempozyum Kitabının baskıya girdiği tarihe değin hiçbir yanıt alamadım. Söz konusu sendikaların taradığım web sayfalarında da, –birkaçı dışında– “haber” nitelikli olanlar sayılmazsa, bu konuda herhangi bir bilgi yada açıklamaya rastlamadım.

Sempozyum Kitabının basımında gecikmeye yol açmamak için, “Açılış Bildirisi”nin “*Emek ve Sermaye Örgütlerinin Yaklaşımları*” konusundaki eksikliğini –erişmeyi umduğum belgelerle– konuşmamda giderebileceğimi düşünerek, Sempozyum Programına ekledim.

1961 Anayasası'nda; 1969, 1970 (2), 1971 (2), 1973 ve 1974 yıllarında olmak üzere, *toplam 7 değişiklik gerçekleştirildi*. En kapsamlısı ve 1961 Anayasası'nı dönüştürerek 1982 Anayasası'na doğru evrilen geri dönüş sürecini başlatmış olanı, 1971'de 1488 sayılı yasayla yapılmış olanıdır. 7 değişiklikten yalnızca 2'si "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler" bölümüne, daha açık bir dille 1'i kamulaştırmaya ve 1'i de sendika hakkına ilişkindir.

1982 Anayasası'nda ise; 28 yıl içinde yapılan *toplam değişiklik sayısı 19'dur*.³ 2003 yılında gerçekleştirilen değişiklik, bu sayı içinde yoktur, çünkü iki kez veto edildiğinden yürürlüğe girememiş ve sonunda kadük olmuştu. 19 değişiklikten 5'i, üçüncü bölümde düzenlenen "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler"e ilişkindir. Aşağıda daha ayrıntılı olarak değineceğim bu değişiklikler; 1995, 1999, 2001, 2008 ve 2010 yıllarında gerçekleştirildi. 5 değişiklikten 3'ü AKP öncesinde yapıldı. 1982'den 1995'e değin, sosyal haklara ilişkin hiçbir maddeye dokunulmadı. Ayrıca değineceğim sendikal haklara ilişkin değişikliklerle ilgili olarak, 51. ve 53. maddeler 2'ser kez değiştirildi, bir madde de (m. 52) tümüyle yürürlükten kaldırıldı. Dolayısıyla sosyal haklar arasında görece en çok değişiklik sendikal haklarda gerçekleştirildi.

Sosyal ve sendikal haklardan sendika hakkı, gerek 1961 ve gerekse 1982 Anayasalarında değişiklik yapılan tek ortak konudur. Başka bir deyişle, yasa koyucular, ya özneler yönünden daraltmak ve etkinlik alanı yönünden ek yasak yada kısıtlamalar getirmek yahut öngörülen yasak ve kısıtlamalardan kimilerini kaldırmak için sendika hakkına müdahale etmeyi "sevmektedirler." Sendika hakkı alanında olumlu yada olumsuz yönde değişiklik yapmak, yasa koyucuların kolayına gelmektedir. Bunun nedeni de, sendikal hakların, "mali kaynakların yeterliği ölçüsü"ne takılmaksızın yada sınınmaksızın olumlu yada olumsuz yönde değişiklikler yapma olanağı vermesi, bu yöndeki istekleri karşılama kolaylığı içermesidir. 1982'nin grev hakkına ilişkin 54. maddesine ise, 2010 yılına değin dokunulmadı.

Türkiye'de yakın tarihe ilişkin bu özetten ve sosyal haklar alanında anayasallaşma sürecinin genel evrimini kısaca anımsattıktan sonra, Türkiye'deki gelişmeyi daha ayrıntılı biçimde ele almak ve özellikle insan hakları yaklaşımı yönünden değerlendiren içeriğine değinerek 1982 Anayasası'na gelmek, 1961 ve 1982 Anayasalarının "hak temelli" ve "program nitelikli" kurallarını karşılaştırarak tartışmak ve 1982 Anayasası'nın sistematığı temelinde "yeni Anayasa" sürecine yönelik olmak üzere somut önerilerde bulunmak istiyorum.

I. SOSYAL HAKLARDA ANAYASALLAŞMA SÜRECİ: GENEL OLARAK VE TÜRKİYE

Sosyal haklarda anayasallaşma sürecini genel olarak kısaca özetledikten sonra, Türkiye'deki evrime değinerek, bu açıdan bir dönemeç olan 1961 Anayasası'nı yaklaşım ve maddi içeriğiyle değerlendireceğim.

1. Genel Olarak

Sosyal hakların anayasallaşması sürecinde, gelecekteki evrimi haber veren ilk belirtilerden birinin, hiçbir zaman yürürlüğe girmeyen, ancak insan haklarında yeni

³ TBMM Başkanlığı'nın "Yeni Anayasa" sitesinde, 1982 Anayasası'nda yapılan değişikliklerin her biri, ilgili değişiklik yasalarına ve görüşme tutanaklarına erişme olanağı verecek biçimde sıralanmıştır (<https://yenianayasa.tbmm.gov.tr/gorusmeler.aspx>).

bir vizyonun yolunu açtığı savunulan 1793 Fransız Anayasası olduğu belirtilir (Berestein, 1982: 313). İlk kez sosyal haklar kavramına yer verilen bu Anayasa’da, Robespierre’in kabul edilen önerisi, 21. maddede şu anlatımla yer almıştı: “Kamusal yardımlar kutsal bir borçtur. Toplum, ya iş bularak yada çalışacak durumda olmayanlara yaşama araçları sağlayarak, mutsuz yurttaşların geçimini sağlamak zorundadır.” 21. madde, işsizlere iş bularak/istihdam olanağı sağlayarak ve çalışacak durumda olmayanlara da “kutsal bir borç” olarak nitelenen yardımda bulunma yükümlülüğü öngörerek, 1789 devriminin yer vermediği sosyal haklardan çalışma hakkı ile sosyal yardım hakkı konusunda “hak temelli olmayan” ilk kurallara yer verdi. Uygulanmayan 1793 Anayasası’nın 22. maddesinde de, tüm yurttaşlar öğrenim kapsamına alındı. Bu iki kuralla, 1789 Bildirisi’nde tümüyle “statik” olan insan haklarının, “dinamik” bir nitelik kazandığı; yalnızca kazanılanı korumanın değil, bireyin durumunu değiştirmenin; devletin olumsuz değil, olumlu karışmasının söz konusu olduğu belirtilir. Ve yürürlüğe girememiş olsa da, 21. maddenin unutulmadığı ve 1848’de, farklı bir anlatımla İkinci Cumhuriyet’in Anayasası’nda yer aldığı anımsatılır.

Sosyal haklardan bazıları, 1840’lı yıllarda Avrupa’da yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal bunalımların birçok ülkede (Avusturya, Almanya Fransa, İtalya ve İsviçre’de) neden olduğu devrimler sonrasında kabul edilen **1848 Anayasalarında** yer almıştı. Ancak 1848 Anayasaları, ya hiç yürürlüğe girmedi yada –İsviçre’deki dışında– çok kısa süre yürürlükte kaldı (Gülmez, 1991: 99).

Sosyal hakların ulusal anayasalara girme sürecinin yaygınlaştığı II. Dünya Savaşı öncesinden verilebilecek örnekler sınırlı ve bir elin parmaklarından daha azdır. Bunlardan ilki, 1917 Meksika ve ikincisi de, 1919 Weimar Cumhuriyeti Anayasalarıdır. 1924 Sovyetler Birliği Anayasası da bunlara eklenebilir. 1917 Meksika Anayasası’nın Ekim devrimi ile, 1919 Weimar Cumhuriyeti Anayasası’nın da sosyal hakların “uluslararasılaşması” sürecini başlatan UÇÖ’nün kuruluşu ile eşzamanlı olduğunu unutmamak gerekir. II. Dünya Savaşı sonrasında Anayasaları için model işlevi gören iki Anayasadan 1917 Meksika Anayasası; çalışma hakkı, iş süresi, analığın korunması, asgari ücret, ücretlerin eşitliği, işçi sağlığı ve iş güvenliği, sendika hakkı, grev hakkı ve lokavt konularında sosyal ve ekonomik hakları sağlayan kurallara yer veriyordu. 1919 Alman (Weimar) Anayasası’nın oluşturduğu ekonomik ve sosyal haklar kataloğu ise, dünya işçilerine asgari sosyal haklar sağlayan bir uluslararası düzenleme için harekete geçme yükümlülüğü içeriyordu (Berestein, 1982: 315).

2. Türkiye’de Sosyal Hakların Anayasallaşma Süreci: 1876–1961

Türkiye’de sosyal hakların anayasallaşması sürecinde bir dönemselleştirme yapılmak istendiğinde, 1961 Anayasası’nı dönemeç almak ve öncesinin “sosyal haklısız dönem” olduğunu kabul etmek yanlış olmaz.

a. 1961 Anayasası Öncesi: Sosyal Haklısız Dönem

Türkiye’de insan hakları olarak sosyal haklar, ancak 1961’de anayasal güvenceye bağlandı ve kurumsallaştı (Talas, 1982: 38 vd.; Gürbüz, 1982: 113 vd.). Sosyal haklara, evrensel insan hakları ilkeleriyle görece en uyumlu düzeyde ilk kez 1961 Anayasası’nın yer verdiği tartışmasızdır. Bu saptama, “halefi” 1982 Anayasası dü-

şünüldüğünde de geçerlidir. “Selefi” 1924 Anayasası ise, yalnızca birkaç sosyal hakkı adıyla anmakla yetindiğinden, sosyal haklara yer veren ilk Anayasa sayılması olanaksızdır.

Ne hakların “yurttaş”lara değil “Sultanın kulu” sayılan “uyruk”lara lütuf olarak verildiği anlayışının benimsendiği “*Fermanlar dönemi*”nde, ne de bireylere ilk kez devlete karşı ileri sürebilecekleri kimi geleneksel hakların (kişi haklarının) tanındığı “*anayasal haklar*” dönemini başlatan –ancak 1878’te yürürlükten kaldırılan– ilk yazılı Anayasa olan “*1876 Kanun-u Esasi dönemi*”nde bir insan hakları anlayışı söz konusudur.

İnsan hakları, doğal haklar anlayışıyla ve yalnızca bazı *kişi haklarıyla* sınırlı olmak üzere, ilk kez, 1924’te Anayasa’ya girdi.

18. yüzyılın liberal ve bireyci felsefesini temel alan, 1789 Bildirgesi’ndeki özgürlük anlayışını yansıtan ve *doğal hukuk* öğretisini benimseyen 1924 Anayasası; “*Türklerin Hukuku Ammesi*” başlıklı 5. Faslında, *devlete karşı ileri sürülebilecek hakları* düzenledi. “*Türkler kanun karşısında eşittirler ve ayrıksız kanuna uymak ödevindedirler. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır ve yasaktır*” (m. 69) diyerek, biçimsel eşitliği güvenceye aldı. 70. maddesinde “Türklerin tabii hakları” olarak saydığı ve 10’u “kişi hakları”ndan olan toplam 13 hak arasında –olsa olsa– 4 sosyal hak öngördü. Bunlar; “*bağıt* (akit), *çalışma* (sayüamel), *mülk edinme* (temellük ve tasarruf) ve *öğretim* (tedrisat)” haklarıdır.⁴ “Hükümetin gözetimi ve denetlemesi altında ve kanun çerçevesinde her türlü öğretim(in) serbest” olduğunu belirten 1924 Anayasası (m. 80), öğrenim özgürlüğünün sosyal hak boyutuna yalnızca –kadın ve erkek tüm Türkler için zorunlu tuttuğu– “İlköğretim(in) Devlet okullarında *parasız*” olduğunu öngörerek (m. 87) yer verdi.

Kanımcı, mülkiyet hakkının, temelde “ekonomik” bir hak olduğu ve “bağıt” (sözleşme) hak ve özgürlüğünün yalnızca işçiler/çalışanlar ile sınırlı olmadığı düşünüldüğünde, 1924 Anayasası gerçek anlamda sosyal hak olarak yalnızca “çalışma hakkı”nı tanıdı. Hakkın içeriği konusunda hiçbir açıklama içermeyen 1924 Anayasası’nın, doğal olarak, bu konuda devlet için “olumlu bir yükümlülük” öngörmesi de söz konusu değildir. 79. maddesinde, “Bağıtların, çalışmaların, mülkedinme ve hak ve mal kullanmanın, toplanmaların, derneklerin ve ortaklıkların serbestlik sınırı kanunlarla çizilir” diyerek, yasa koyucuya bu hakları sınırlandırma yetkisi verdi.

b. 1961 Anayasası: İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar

Türkiye’de, Anayasa Hukuku alanında, emeğin ve sosyal hakların Anayasa’ya girmesi sürecinde, 1961 Anayasası bir dönemeçtir (Gülmez, 2012a: 125–144). Kaboğlu’nun da haklı olarak vurguladığı gibi, “1961 Anayasasında 1924’ten ‘kopma’ denebilecek en büyük yenilik, ‘sosyal haklar’ bakımından kendini göstermektedir” (Kaboğlu, 2010: 43; Kaboğlu, 2012: 15).

⁴ 20 Nisan 1340 (1924) tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Kanunla, “*mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş şekli*”nde, madde 70 aynen şöyledir:

“Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülkedinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındanır.”

Kanımca 1961 Anayasası'nın, hem benimsediği insan hakları ve sosyal haklar yaklaşımı, hem de sosyal haklara ilişkin maddi içeriği yönlerinden, 1876'dan 1982'ye uzanan evrim sürecinde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Kuşkusuz bu saptama, sosyal haklarda eksiklerinin, yaklaşım ve içerik olarak eleştiriye açık yönlerinin bulunmadığı anlamına gelmez. Ama, kabul edildiği dönemin koşulları ve sosyal hakların II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası insan hakları alanında gösterdiği gelişme düzeyi, daha açık bir anlatımla sosyal haklara ilişkin evrensel ve bölgesel düzeylerde var olan kaynakların sınırlı oluşu göz önüne alındığında, nesnel bir değerlendirmeye 1961 Anayasası'nın sosyal hakları "insan hakları" olarak gördüğü, bölünmezlik ilkesini açık bir dille vurguladığı, sosyal devletle doğrudan bağı kurduğu, amacın da sosyal adalet olduğu, dolayısıyla bu alanda bir kilometre taşı sayılması gerektiği tartışmasızdır. Gerek temel ilkeler, gerekse sosyal ve ekonomik haklara özgü bölümlerinde yer alan düzenlemelere egemen olan yaklaşım ve maddi içerik bakımından, yalnızca 1924 Anayasası'na oranla – aslında doğal olan– bir yenilik oluşturmakla kalmaz. Aynı zamanda, kendisinden 21 yıl sonra, uluslararası insan hakları hukukunun ve dolayısıyla sosyal hakların görece önemli ilerlemeler kaydettiği bir aşamada, yine bir askeri darbe üzerine yapılan 1982 Anayasası'na göre de bu özelliğini korur.

aa. Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler Bölümü Dışındaki Genel İlkeler ve Kurallar

1961 Anayasası'nın, sosyal haklara ilişkin yaklaşım ve düzenlemelerinin incelenmesine **Başlangıç** bölümünden başlandığında, sosyal adalet ilkesi ile demokratik hukuk devletinin aynı zamanda "sosyal" temeliyle de kurulmasının amaçlandığı görülebilir. "Anayasa metnine dâhil" olan (m. 156) Başlangıçta, "İnsan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, *sosyal adaleti, ferdin ve toplumun* huzur ve *refahını gerçekleştirmeyi* ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukukî ve *sosyal temelleriyle* kurmak için" denilmekle, söz konusu ilkelerin sosyal hukuk devleti ilkesiyle bağlantısının kurulduğuna kuşku yoktur. 2. maddenin saydıklarının dışında, "Başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan" diyerek yollamada bulunulmuş olması nedeniyle, hem sosyal adalet Cumhuriyetin nitelikleri arasına katıldı ve hem de sosyal devlet ile sosyal adalet arasındaki bağ onaylanıp somutlandı. Gerçekleştirilmesi amaçlanan sosyal adalet, "sosyal hukuk devleti"nin dayandığı anayasal bir ilkedir. Yine, içinde sosyal hakların da bulunduğu "insan hak ve hürriyetlerinin "gerçekleştirilmesi" ile hukuk devletinin "sosyal" temelleriyle kurulması amaçları da, sosyal devlet ile doğrudan bağlantılıdır.

1. Kısımın "**Genel Esaslar**" başlıklı ilk bölümünde yer alan 2. madde ise, "Cumhuriyetin nitelikleri"ni, Başlangıçtaki temel ilkelere de gönderme yaparak şöyle belirledi:

Türkiye Cumhuriyeti, *insan haklarına ve 'Başlangıç'ta belirtilen temel ilkelere dayanan*, millî, demokratik, lâik ve *sosyal bir hukuk devletidir*.

2. madde gerekçesinde; "*çalışma ve sosyal adalet ilkelerine dayanan bir devlet*" biçiminde tanımlanan sosyal devletin, bireylerin "insan gibi yaşama"sı ve "insan(ın) şahsiyetine hürmet" edilmesi amacı taşıdığı ve özellikle ekonomik yönden güçsüz olan bağımlı çalışanların korunmasını amaçladığı açıkça vurgulandı; sağlık, eğitim ve konut haklarından verilen örneklerle, birinci ve ikinci kuşak *insan*

haklarının bölünmezlik ve karşılıklı bağımlılık ilkelerinin altı çizildi; sosyal adalete kayıtsızlığın totaliter rejimlere götürdüğü, siyasal demokrasinin yaşamasının da sosyalleştirilmesine bağlı olduğu, aşağıdaki anlatımla belirtildi (TBMM, 1961: 9-10):

Sosyal Devlet, fertlere yalnız klasik hürriyetleri sağlamakla yetinmeyip aynı zamanda, onların *insan gibi yaşamaları* için zaruri olan maddi ihtiyaçlarını karşılamalarını da kendisine vazife edinen Devlettir. (...) Her sınıf halk tabakaları için refah sağlamayı kendisine vazife edinen zamanımızın devleti (refah devleti) *iktisaden zayıf olan kişileri, bilhassa işleri bakımından başkalarına tabi olan işçi ve müstahdemleri, her türlü dar gelirli ve yoksul kimseleri himaye edecektir*. Bu suretle hem *insan şahsiyetine hürmet etmek* vazifesini yerine getirecek, *klasik hürriyetlerin gerçeklerle alay eden bir mahiyet almasına mani olacak* (tır) (...) Gerçekten, maddi (mali ve iktisadi) imkânlardan yaşama için zaruri olan gelir kaynaklarından ve varlıktan mahrum olan halk tabakaları için *klasik hürriyetler yalnız kâğıt üstünde kalan parlak fakat boş laflardan başka bir değere sahip olmaz*. Nihayet şurasını da kaydetmek gerekir ki, *sosyal adalete karşı kaygısız kalan devletler*, toplum hayatının müfrit sol veya müfrit sağ cereyanlara kapılarak totaliter istikamette sürüklenmesine engel olamamaktadırlar. (...) *Sosyal olmayan demokrasi*, toplum hayatının gerçekleri karşısında cevherini kaybetmeye ve *neticede yıkılmaya mahkûmdur*.

Cumhuriyet'in dayandığı temel ilkelerden olan “insan hakları”, Başlangıçta “insan hak ve hürriyetleri” olarak öngörüldü. 2. maddede yer alamayan sosyal adalete ilkesinin de, öngörülen açık pozitif kural nedeniyle, Türkiye Cumhuriyetinin temel niteliklerden biri olduğuna kuşku yoktur. Sosyal devlet ilkesi, sanıyorum anlatım kolaylığı nedeniyle, “sosyal hukuk devleti” biçiminde yer aldı.

1961 Anayasası'nın, “Cumhuriyetin nitelikleri”nin “değiştirilmezliği” konusunda doğrudan bir düzenleme yapmamış olmasına karşın, Anayasa Mahkemesi 1971 yılında verdiği bir kararla Cumhuriyetin niteliklerinin değiştirilemez olduğu sonucuna varmıştı.

1961 Anayasası'nın “Temel Haklar ve Ödevler” başlıklı 2. kısmının “Genel Hükümler” başlıklı 1. bölümünde, sosyal hakları da kapsayan bazı kuralları vardı. Özellikle, “Temel Hakların Niteliği ve Korunması” başlıklı 10. maddenin devlete verdiği görev açıklı ve hak öznelerine, devlete karşı hak isteminde bulunma hakkı tanıdı. “Herkes(in), kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahip” olduğunu belirten 10. maddenin aşağıdaki 2. fıkrası ise, 1982 Anayasası'ndaki benzerinden farklı, devlet için öngördüğü olumlu yükümlülüğe doğrudan vurgu yapan bir anlatımla yazılmıştı:

Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, *sosyal adalete* ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan *siyasî, iktisadî ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar*.

“Program” nitelikli olan bu düzenlemenin, özellikle, “herkes” olarak tanımlanan hak öznelerinin somut ve eylemli olarak yararlanmalarını gerçekleştirmek için devletin olumlu edimde bulunmasını gerektiren sosyal haklar yönünden taşıdığı önem açıktır. Devlete, kişinin temel hak ve özgürlükleri arasında yer aldığına kuşku bulunmayan sosyal hakların kullanılmasını ve uygulamada yararlanılmasını sınırlandıran tüm engelleri kaldırma buyruğu verilmesinin anlamı

şudur: Anayasa'nın belirttiği “siyasi, iktisadi ve sosyal engeller”, sosyal adalet ilkesiyle bağdaşmaz, temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasını sınırlandırır. Hak ve özgürlüklerden eylemli yararlanma olanağını kaldıran ve/yada sınırlandıran her tür engelin kaldırılması ise, devlete düşer.

Yine, madde 10/2'de devlete “emir kipi”yle verilen bir başka açık buyruk, “*insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırla(ması)*”dır. Devletin dayandığı insan haklarından olan sosyal hakların, insanın “maddi ... varlığı”nın gelişmesindeki öncelikli rolü tartışmasızdır. Kuşkusuz bu düzenlemeyle, “devlete hakları gerçekleştirme konusunda ‘normatif yükümlülük’ verilmiştir.” (Kaboğlu, 2010: 43; 2012: 15). Ancak kanımca “normatif yükümlülük” tanımlaması eksiktir, yanlış izlenim uyandırmaya elverişlidir. Çünkü bu maddede söz konusu olan yükümlülük, yalnızca “hukuksal” nitelikli engellerin kaldırılması ve çeşitli yasak ve kısıtlamaları ayıklamaya yönelik hukuksal önlemler alınması ile sınırlı değildir. Kaldı ki, özellikle “iktisadi ve sosyal” nitelikli engellerin kaldırılması, “normatif” yükümlülüğün yerine getirilmesiyle karşılanamaz. İnsanın “maddi” varlığını geliştirmesinin gerektirdiği koşullar da, tek başına “normatif” önlemlerle sağlanamaz. 1961 Anayasası bu kuralıyla, salt “normatif”, yani “biçimsel” değil, aynı zamanda somut edimde bulunmayı ve bütçeden kaynak ayırmayı gerektiren bir olumlu yükümlülük de getirmiştir. Bir “Anayasa normu” ile öngörülen yükümlülük, öncelikle “*ekonomik ve sosyal edimler*”de bulunmayı içerir.

Bununla birlikte, madde 10/2'nin gerekçesi, pozitif metin temelinde yaptığım yorumu destekleyici nitelikte değildir. Gerekçede, kanımca –aşağıda tartışacağım– çelişkili bir yaklaşımla, bir yandan çok açık bir dille “temel hakların *gerçekleştirilmesi* Devlet için bir vazife olarak ilan edilmiştir” denilirken, öbür yandan 10. maddedeki düzenlemenin geneline kapsar bir anlatımla “bu madde (nin) *genel bir direktif mahiyetinde* ol(duğu)” eklendi ve ayrıca, “ikinci ve üçüncü bölümdeki birçok maddeler(in) esasen Devletin bu menfi ve müspet vazifeleri nasıl yerine getireceğini göstermekte” olduğu da belirtildi. Böylece maddenin pozitif metninin içerdiği yükümlülük gerekçeyle esnetildi, yumuşatıldı. Benzer yaklaşımı, aşağıda tartışacağım 53. maddenin gerekçesinde de görmek olanaklıdır.

Temel hak ve özgürlüklerden olması nedeniyle, “Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler” de, “Genel Hükümler”de öngörülen sınırlama rejimi konusundaki düzenlemeler (güvenceler ve koşullar) kapsamındadır. Bu güvenceler arasında özellikle; yasayla getirilecek sınırlamanın “Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olması” ile “temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunulamaması” (m. 11) bulunmaktadır. Öte yandan, kanun önünde eşitlik” ilkesinin de (m. 12), sosyal ve iktisadi hakları kapsadığına kuşku yoktur.

bb. Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler Bölümündeki Kurallar

1961 Anayasası'nın 2. kısmının 3. bölümünde yer alan 35.–53. maddelerde düzenlenen “Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler”, bir bölümüyle özneleri için “hak” temelli kurallar içerirken, bir bölümüyle de devlet için “tedbirler alma” yükümlülüğü öngören “program nitelikli” kurallara yer verir. Kurallardan kimileri ise, 1961 ve 1982 Anayasalarının bu bölümündeki kuralları kapsamak üzere oluşturduğum “hak temelli” ve “program nitelikli” kurallara ilişkin çizelgelerde de görüleceği gibi, aynı zamanda iki boyutludur.

1961 Anayasası'nın bu kurallarını 1982 Anayasası'ndaki benzerleriyle karşılaştırmalı biçimde ayrı bir başlıkta inceleyip değerlendireceğimi anımsatıp, burada 1961 Anayasası'nın sosyal haklar yaklaşımını tamamlamak üzere, bu bölümün genel gerekçesi üzerinde durmakla yetineceğim.

“Sosyal adaleti gerçekleştirme amacını(n)” güdüldüğü “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler bölümüne ilişkin *Genel Gerekçe*”de; ekonomik ve toplumsal yönlerden güçsüz olan kişilerin devletçe korunmasını, sosyal haklardan yararlanmasını sağlayan hizmetler verilmesini ve hak öznelere haklardan yararlanmanın önündeki engellerin kaldırılmasını istemesinin sosyal bir hak olduğu vurgulanmıştır. Bu kesimlere kişi haklarının yanı sıra ekonomik ve sosyal hakların da tanınması gerektiği, böylece sosyal haklardan yararlanmayı sağlayacak hizmetler sağlaması ve çeşitli engelleri kaldırması isteminin devlete karşı dava yoluyla ileri sürülebileceği –kanımca yeterince açık bir dille– belirtildi. Genel gerekçe bu yaklaşımını, insan haklarının bütünselliği ve karşılıklı bağımlılığı ilkeleri temelinde, şöyle vurguladı:

Batı demokrasisi; hürriyetçi yollarla, daha fazla hürriyet elde etme rejimidir. Çağımızın karmaşık sosyal ve iktisadi dünyası içinde *daha fazla hürriyet* ise, *iktisadi ve sosyal bakımdan zayıf olan kişileri, grupları korumak*, bunların maddi ve manevi varlıklarını geliştirme şartlarını hazırlamak ve bunlara klasik kişi hak ve hürriyetleri yanında *iktisadi ve sosyal haklar tanımakla kabildir*. Zamanımızın demokratik devleti bu ödevde sahiptir. Devlet hayatı içinde, *bu himayenin ve hizmetlerin sağlanmasını, bu alandaki engellerin kaldırılmasını istemek de sosyal bir haktır*. Türkiye’de, çağdaş bir demokrasinin gereklerini yerine getirmek için bu yolda yürümek zorundadır (TBMM, 1961: 7).

1961 Anayasa koyucusu, sosyal haklara ilişkin yaklaşımında “biraz ileri gittiğini” yada “yanlış anlaşılacağını” düşündüğünden olmalı, Anayasa’nın ideolojik tercihinin “sosyalizm” ve “komünizm” olmadığını vurgulamaya özen gösterdi. Gerekçeye göre:

Sosyal hakları tanımak, bazılarının yanlış olarak ifade ettiği gibi, asla sosyalizmi kabul etmek manasına gelmez. (...) *Sosyal haklar iktisadi bir doktrinin değil, her şeyden önce hümanizmin ve insanlığın adalet duygusunun mahsulüdür*. (...) Bu sebepten ki, ‘sosyal zihniyet’, (...) demokrasinin en şaşmaz garantisidir. Zira komünizme karşı en tesirli kalkan, onu lüzumsuz hale getiren sosyal adaletin gerçekleşmesidir.

Sosyal adaleti gerçekleştirmenin komünizmin seçeneği olduğunu belirten bu yaklaşım, Temsilciler Meclisi’nde (TM) de ortaya konulmuştu. TM Anayasa Komisyonu Başkanı, Anayasa’nın “doktrinci bir Anayasa” olmadığını, “bu gibi müfrit temayüllere kapılarını sınıksız kapamış” olduğunu belirtmişti. Komisyon sözcülerinden M. Aksoy, “*bu Anayasada asla doktrin yoktur; tasarıda “ne sosyalizm ve ne de herhangi bir izm”* yer almaktadır derken, T. Z. Tunaya da “sosyal devlet teriminin de komünist anlamını” “kabul etme(diklerini)” vurgulamıştı.

cc. Sendikal Haklar ve Değişiklikler

1961 Anayasası’nın ilk kez “hak” temelli düzenleme yaparak güvenceye aldığı “sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler” arasında, madde başlık ve sayılarını kapsa-

mak üzere yalnızca 83 sözcükle düzenlenen sendika, toplu iş sözleşmesi ve grev hakları da vardı. Sendika hakkının öznelere “çalışanlar” idi.⁵ Buna karşılık, toplu iş sözleşmesinin öznelere ve amacı konusunda ayrım gözetildi: Özneler “işçiler”, amaç ise “iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek” idi.

46. maddedeki düzenlemede, “işçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlileri” dışında, yasa koşulu öngörülmediğinden, anayasal hakkın doğrudan kullanılması olanaklıydı. 1961 Anayasa koyucusu, sendika hakkını “çalışanlar”ın tümü için anayasal güvenceye almakla birlikte, bir bölümü için yasal düzenleme koşulu getirerek, hem doğrudan kullanmayı engelledi, hem de sonuç olarak, daha kısıtlı bir çerçevede “ayrı örgütlenme” ilkesi getirdi.

1961 Anayasası’nın kamu görevlilerinin sendika hakkı konusundaki bu “ihtiyatlı” tutumu, toplu sözleşme ve grev hakları konusunda daha belirgindi. Sendika hakkı gibi toplu sözleşme ve grev hakları konusunda da, 47. madde ayrıntıcı bir yaklaşım benimsememişti.⁶

1961–1980 döneminde 7 kez çeşitli değişiklikler gören 1961 Anayasası’nda, “kamulaştırma”ya ilişkin madde sayılmazsa, sosyal haklardan yalnızca sendika hakkı konusunda 20 Eylül 1971 tarihli ve 1488 sayılı yasayla bir kez değişiklik yapıldı. Yaklaşım ve içeriğiyle 1961 Anayasası’na katlanamama süreci, 12 Mart 1971 muhtırasının ardından 34 maddede gerçekleştirilen ve memurlara sendika yasağı getirilen en kapsamlı ve sınırlandırıcı 1971 değişiklikleriyle başladı (Gülmez, 2002: 109–134). 1961’deki ilk metinde, sendika hakkı memurları da kapsamak üzere “çalışanlar” için anayasal güvenceye alınmış ve “işçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin” işçilerden ayrı örgütlenmesine olanak sağlanmış iken, 1971 değişikliğinde sendika hakkının öznelere daraltıldı ve özel sınırlama nedenleri getirildi.⁷

Üstelik, sendika hakkı konusundaki değişiklik bundan ibaret değildi. 1488 sayılı yasayla değiştirilen 119. madde, sendika kurmasını açıkça yasakladığı kamu

⁵ Sendika hakkına ilişkin 46. maddedeki “hak” temelli düzenleme, ilk metinde şöyle idi: “Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler.

İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir.

Sendika ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.”

⁶ 47. maddenin değişiklik görmeyen metnine göre:

“İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler.

Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir.”

⁷ 46. maddenin 1971’de değiştirilen metni şöyle idi:

“İşçiler ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. Bu hakların kullanılmasında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir.

Sendikalar ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.”

görevlilerine “kuruluşlar” kurma hakkı da tanındı.⁸ Memurların işçiler gibi “gerçek manada”, yani toplu sözleşmeli ve grevli “sendikal faaliyette bulunmaları(nın) mümkün” olmadığı, dolayısıyla da “kavram kargaşası”nın önlenmesi gerektiği gerekçesine dayandırılan bu değişiklikle, 624 sayılı yasayla ilk kez düzenlenen “çok masum” memur sendikacılığı (Gülmez, 2002: 39-74) sona erdirildi ve işçi niteliği taşımayan kamu hizmetlilerinin, adı “sendika” değil “kuruluş” olması öngörülen örgütlerine ilişkin özel yasa ise çıkarılmadı.

dd. Devletin İktisadî ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı

Kuşkusuz, 1961 Anayasası’nın üzerinde durulması gereken önemli kuralı, 1982 Anayasası’nın 2001 değişikliğinde aynen yinelediği “*Devletin İktisadî ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı*” kenar başlıklı 53. maddesinde öngörülmüştü. Sosyal haklar konusunda, yukarıda örneklerini sıraladığım maddelerinde, devlete verdiği yükümlülüğü hukuksal/biçimsel önlemlerle sınırlı tutmayan ve devleti, hak ve özgürlüklerden uygulamada yararlanılmasını sağlamak için var olan ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmakla yükümlü tutan (m. 10/2) 1961 Anayasası, bu bölümün sonunda yer alan bir düzenlemeyle, söz ettiğim yaklaşımını tartışma konusu yaptıktan da geri kalmadı. 1961 Anayasası’nın yürürlüğü süresince değiştirilmeyen 53. madde şöyle idi:

Devlet, bu Bölümde belirtilen iktisadî ve sosyal *amaçlara ulaşma* ödevlerini, ancak iktisadî gelişme *ile* malî kaynaklarının yeterliği ölçüsünde yerine getirir.

Öncelikle, 53. maddenin kenar başlığının sorunlu olduğunu belirtmek isterim. 1961 Anayasa koyucusu, “engelleri kaldırma”, “koruma”, “tedbirler alma” ve “yapma” biçiminde olmak üzere birçok maddede açık bir anlatımla ve “emir kipi”yle öngördüğü ve temelde yalnızca “biçimsel” nitelik taşımadığını düşündüğüm olumlu yükümlülüğü iki koşula/ölçüte yada gerekçeye bağladı: İktisadi gelişme ölçüsü (düzeyi) ve mali kaynakların yeterliliği ölçüsü.

Sosyal haklar açısından ayrı bir önemi bulunan ve 2. maddedeki “sosyal hukuk devleti” yerine “sosyal devlet” terimini yeğleyen 53. maddenin gerekçesinde, bu düzenleme “*gerçekçi*” olmakla ve “*realiteler*” ile açıklandı; madde üzerinde yapılan tartışmalarda da, bazı yazarlar gerekçenin “gerçekçilik” yaklaşımını dile getirdi. “Sosyal Devletin üzerine aldığı geniş ölçüdeki ödevler, şüphesiz ki, onun her şeyi yapmak isterken hiç bir şey yapamaz duruma düşmesi sonucunu doğurmamalıdır” diyerek başlayan madde gerekçesi, “İşte bu madde hükmü, prensip olarak *tanınan sosyal ve iktisadi hakların fiilen gerçekleşmesinin, realitelerle sınırlı olduğunu* ifade etmektedir” diyerek sona eriyordu.

Kanımcı, 10. maddenin yukarıda aktarılan gerekçesiyle birlikte okunması gereken bu yaklaşım, gerekçelerdeki kesin, kararlı ve açık bir anlatımla ortaya konulan sosyal devlet ilkesine ve sosyal haklarla kurulan bağına ilişkin yaklaşımla bağ-

⁸ 1971’de eklenen 119. madde şöyle idi:

“Memurlar ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin yönetim ve denetim işlerinde çalışanlar ve kamu yararına çalışan derneklerden özel gelir kaynakları ve özel imkânları kanunla sağlanmış olanların merkez kurullarında görev alanlar, siyasi partilere ve *sendikalara üye olamazlar.* (...)”

İşçi niteliği taşımayan, kamu hizmetlilerinin mesleki menfaatlerini korumak ve geliştirmek amacıyla güden *kuruluşların* bağlı olacakları hükümler kanunla düzenlenir.”

daşmamakta, çalışmaktadır. Sanıyorum ki Anayasa koyucu, sosyal devletin ödevlerine bu “realiteler” sınırını getirmekle, aynı zamanda onun “sosyalist” devlet olarak anlaşılmasını önleme kaygısı da taşıyordu. Sözcülerin Temsilciler Meclisi’ndeki açıklamalarının da, bu kaygıları giderme çabasına yönelik olduğu açıktır. Devlet için, bir yandan sosyal devlet ve onun araçları olan sosyal haklar konusunda insan onurunu koruma ve bunun gerektirdiği insanca yaşama düzeyi sağlama yükümlülüğü öngörülüp “önlem al” buyruğu verilirken, öte yandan “gerçekçi” olma adına “devletin sosyal haklar konusundaki ödevlerinin de bir sınırı vardır” denilerek nokta konulmuş olması anlamlıdır.

Yalnızca kuramsal düzeyde önem taşımakla birlikte, 53. madde konusunda 1968 yılında düzenlenen bir toplantıda, “sosyal politikacı” Talas ile Anayasa/kamu hukukçuları arasında yapılan tartışmaları anımsatarak, bu düzenlemenin içeriği üzerinde yeniden düşünmekte yarar görüyorum.

Bu konuda farklı ve karşı görüşlerin dile getirilmesine yol açan bildirisinde, 1961 Anayasası’nın “sosyal esprisi” ile uyumlu olmadığı düşüncesiyle 53. maddeyi eleştiren ve sosyal haklar arasında devletin olumlu edimini gerektirip gerektirmemesi yönünden herhangi bir ayırım gözetmeksizin genel bir dille görüşünü belirten **Talas’a** (1968: 232-233) göre bu düzenleme:

... sosyal ve ekonomik haklar bölümünün *değerini bir ölçüde de olsa azaltmıştır*. Bu bölümün öngördüğü sosyal ve ekonomik haklara karşı olan hükümetler iktidarda bulundukları zaman, Anayasanın ilkeleri yalnız nazari planda kalabilir. (...) Hükümetler maalesef 53 üncü madde arkasına sığınabilmektedirler. (...) Binaenaleyh 53 üncü madde *Anayasanın sosyal esprisine uymamaktadır*.

Anayasa ve kamu hukuku uzmanları, sosyal politikacı Talas’ın bu görüşünü benimsemedi. Örneğin Talas’ın “yorum tarzına katılam(adıgı)” yolundaki görüşünü gerekçesini açıklamaksızın belirten **Teziç’e** göre, “53. madde sosyal hakların gerçekleşmesini savsaklamak isteyen, sosyal hakların varlığına inanmak istemeyen bir siyasi iktidara sığınmak imkânı vermemektedir. Aslında bu madde bir *gerçeği* dile getirmektedir (...)” (a.k.: 233).

İnsan haklarının niteliğine ilişkin daha teknik bir değerlendirme yapan **Kapani** de; Talas’ın, 53. maddenin Anayasa’ya “konmasıyla aynı bölümde yer alan diğer hükümlerin değerlerini hemen hemen tamamen kaybettikleri görüşü”ne katılmadı. 20 üyeli Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu üyelerinden biri olan Kapani bu düşüncesini, sosyal haklardan bazılarının ve özellikle sendikal hakların devletin olumlu edimini gerektirmediği gerekçesine dayandırdı. Yazar, 53. maddenin sendika, toplu sözleşme ve grev hakkı gibi “Anayasanın kişilere ve kişi gruplarına tanıdığı açık ve belirli haklar”ı “hiç etkilemediği”ni, “doğrudan doğruya kişilere tanınmış ‘şartsız hak’ niteliğindeki bu hükümlerin 53. maddenin etki alanının tamamen dışında kaldığını kesinlikle söyleyebiliriz” görüşünü dile getirdi (a.k.: 236). Ancak Kapani, bu bölümde “devlete bazı ödevler yüklemekte” olan bazı hükümler bulunduğunu da ekleyip, bu “ödevlerin bazılarının (...) hemen bugünden yarına, yahut da çok kısa bir süre içinde yerine getirilmesine, gerçekleştirilmesine imkân yoktur” görüşüyle, sonuç olarak 53. madde kuralının –gerekçesinde de belirtildiği gibi– “*gerçekçi bir tutumun ifadesi*” olduğunu savundu (a.k.: 237).

Kanımcı Kapani’nin, **1968 yılında**, yapımında rol aldığı 1961 Anayasası’nın benimsediği “53. madde formülü”ndeki “program hükümler” nitelikli düzen-

lemenin yargılanabilir yanlarının bulunduğu görüşünü savunmuş olması, öğretinin olumlu edim gerektiren sosyal hakların dava edilebilirliği konusunu tartışmadığı bir dönemde dile getirmiş olması nedeniyle önemlidir. Kapani'nin aşağıdaki görüşlerinin, 1982 Anayasası'ndaki "program kurallar" için de geçerli olduğu kanısındayım:

Şimdi, bu formülün siyasi iktidarlara oldukça geniş bir hareket serbestisi tanıdığı ileri sürülebilir. Fakat onlara tam bir açık bono verdiği iddia edilemez, *Yargı yolunu kesinlikle kapadığı da öne sürülemez kanısındayım* (a.k.: 237). (...)

Kısaca özetlemek gerekirse, *sosyal ve ekonomik haklar bölümünde yer alan ile-riye dönük 'program hükümler' bir ölçüde bağlayıcılık niteliğine sahiptir.* (...) Gerçekçi bir hüküm olan 53. maddeyi, bu ilkeleri benimsemeyen siyasi iktidarlara arkasına sığınabilecekleri bir paravana olarak yorumlamanın doğru olmayacağı kanısındayım (a.k.: 238).

Önce belirtmek isterim ki, 1961 Anayasası'nın aktardığım genel ve madde gerekçelerindeki yaklaşımı göz önüne alındığında, "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler" bölümünde yapılan düzenlemelerin 53. maddedeki kuralla ve özellikle de gerekçesindeki açıklamayla sona ermemesi gerekirdi. Eğer 1961 Anayasa koyucusu "gerçekçi" bir yaklaşım içindeyse, bunu 53. maddeye gelmeden –özellikle madde 10/2'nin gerekçesinde– belirtmeli, bu görüşünü gerekçelere yansıtmalıydı. 1961 Anayasa koyucusu, sosyal hakları ilk kez anayasal güvenceye almanın coşkusıyla, üstelik uluslararası kaynakların sınırlı olduğu bir aşamada, benimsediği "kusursuz" denilebilecek bir insan hakları yaklaşımıyla düzenleme yaptı. Bölümün sonuna geldiğinde ise, "gerçekçi" olma gereği duyarak, gerekçelerde dile getirdiği yaklaşım ve içeriğe yansıttığı düzenlemeler ile çelişen 53. maddeye yer vermek zorunda kaldı.

İkinci olarak, gerek 53. madde gerekçesinde, gerekse Teziç ve Kapani'nin görüşlerinde düzenlemenin "gerçekçi" olduğuna dayanan savunmanın, Talas'ın dile getirdiği kaygıları ortadan kaldırdığı söylenemez. Tersine, ülkenin "iktisadî gelişme(s)i ile malî kaynaklarının yeterliği ölçüsü", bazı iktidarlara bu "madde arkasına sığınma" fırsatı verebilecek "realiteler" olarak ileri sürülebilecektir. Buna karşılık, Kapani'nin örneklerini vererek 53. maddenin kapsamına girmeyen haklar bulunduğu yolundaki görüşü doğrudur.

53. madde, bu görüşle bağlantılı olarak yeniden dikkatle okunduğunda, yapılan düzenlemenin bölümde yer alan tüm sosyal ve sendikal hakları kapsar nitelikte olmadığı görülecektir. Çünkü 53. madde kapsamına, "Devlet(in), bu Bölümde belirtilen iktisadî ve sosyal *amaçlara ulaşma* ödevleri" alınmıştır. Öngörülen iki "sınır", bu bölümde iktisadi ve sosyal "haklar" için değil, iktisadi ve sosyal "amaçlar" için geçerlidir. Daha açık bir anlatımla, bu bölümde "hak temelli" bir anlatımla düzenlenip güvenceye bağlanan sosyal ve iktisadi haklar, 53. maddenin kapsamı dışındadır. Dolayısıyla, 53. maddenin, bu bölümde devletin ulaşmasını istediği ödevlerin/yükümlülüklerin "iktisadi ve sosyal amaçlar" olduğunu belirten pozitif metni, kapsamı genişletilerek sosyal hakların aleyhine yorumlanamaz. Devletin iktisadi ve sosyal *amaçlara ulaşma ödevi*, hak temelli kurallarda değil, yalnızca "program nitelikli" kurallarda söz konusu olabilir.

Kuşkusuz, 1961 ve 1982 Anayasalarının sosyal ve ekonomik haklara ve ödevlere ilişkin bölümlerinde yapılan düzenlemeleri "hak temelli" ve "program nitelik-

li” olmak üzere oluşturduğum –aşağıdaki– iki ayrı çizelgede de görülebileceği gibi, kimi sosyal haklar her iki boyutuyla birlikte anayasal güvenceye alınmıştır. Başka bir deyişle, aynı sosyal hakkın, 53. madde kapsamına giren ve girmeyen boyutları/yönleri vardır. Öğretinin bir kesimi, 53. maddenin pozitif metninin bu ayrıma olanak vermesini göz ardı edip sosyal hakların “olumlu edim” gerektirdiği gerekçesiyle bölümün tümünü kapsadığını savunurken, bir kesimi de olumlu edim gerektirmeyen sosyal hakların (sendikal hakların) kapsamı dışında kaldığını belirtmiştir. Kanımca her iki görüş, 53. maddenin “haklar”dan değil “amaçlar”dan söz eden pozitif metnini göz önüne almaksızın yorum yapmıştır.

53. madde dolayısıyla tartışılması gereken bir başka konu, sosyal hakların *dava edilebilirliği* sorunudur. Kuşkusuz, 1961 Anayasası’nı izleyen yıllarda bu sorunun öğretide tartışılmasını beklemek haksızlık olur. Bununla birlikte, yukarıda belirtildiği üzere Kapani bu konuya değinmiş, ancak ileri sürdüğü görüş dikkat çekmemiş, herhangi bir tartışma yada değerlendirmeye konu olmamıştır.

Tanör ise, Kapani’nin 53. maddenin yargı yolunu kapatmadığını belirtmesinden 10 yıl sonra 1978’de yayınlanan yapıtında, amacı üzerinde durduğu 53. maddedeki kuralın, sosyal ve iktisadi haklar konusundaki görevlerini yerine getirmeyen devletin “*anayasayla hak sahibi kılınmış kişiler tarafından dava yoluyla sıkıştırılmasını önleme*”ye yönelik bir düzenleme olduğu görüşünü dile getirmişti (Tanör, 1978: 373). Kanımca 1961 Anayasa koyucusunun, “realiteler”i göz önüne alarak 53. maddeyi yazarken, sosyal ve iktisadi hakların dava edilebilirliğini önleme gibi çok “spesifik” sayılabilecek bir amaç gütmüş ve o yıllarda akademik gündemde olmadığından, daha doğru bir anlatımla sosyal hakların devletin olumlu edimiyle gerçekleştirilen “pozitif statü hakları” olarak dava edilebilirliği tartışılmadığından, bu konuya örtük biçimde de olsa gönderme yapmış olması olası değildir. Ancak Tanör’ün bu görüşüyle, hiç değilse örtük olarak, sosyal hakların anayasal öznelere devletin dava edebileceğini düşündüğü söylenebilir. 53. maddenin, dava edilebilirliği güçleştirdiği kabul edilse de, büsbütün ortadan kaldırdığı söylenemez.

II. 1982 ANAYASASI VE SOSYAL HAKLAR

1982 Anayasası’nın sosyal haklara ilişkin yaklaşımı, yalnızca ilgili bölümle sınırlı tutularak değerlendirilemez. 1961 Anayasası ile karşılaştırabilmek için, Başlangıcı da kapsamak üzere, önce bu bölüm dışındaki kimileri doğrudan ve kimileri de dolaylı nitelik taşıyan kuralları incelemek gerekir.

1. Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler Bölümü Dışındaki

Genel İlkeler ve Kurallar

1982 Anayasası, aslında 12 Mart 1970 muhtırasının ardından yapılan 1971 değişikliklerinin, önce “24 Ocak” ve sonra da “12 Eylül”ün işbirliği yapmasıyla, “anti-emek” ve “anti-sosyal” yaklaşımın 1982’de Anayasa’nın bütününe yansıtılmasının, bu yaklaşımın doruğa ulaşmasının bir belgesidir!

a. Genel Olarak: “24+12 Anayasası”

Arka planında belirli bir ekonomik programın bulunduğu 1982 Anayasası ile 1961 Anayasası arasında “sosyal devlet” ilkesine verilen anlam ve yapılan pozitif dü-

zenleme yönünden çok önemli farklar bulunduğu kuşkusuzdur. Bunu, “*sosyal adaletsiz sosyal devlet ilkesi*” olarak özetlemek olanaklıdır. Sosyal devleti sosyal adalete dayandırmaktan kaçınan ve sosyal hakları da aşırı yasak ve kısıtlamalarla kuşatarak tanıyan 1982 Anayasası’nın, ekonomik ve siyasal yönlerini birlikte anlatan matematiksel bir formülle, “*24+12 Anayasası*” olduğunu yıllardır yineliyorum. Çünkü 24 Ocak ve 12 Eylül koşullarında hazırlanan 1982 Anayasası’nın ilk taslak metnini oluşturan Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu’nun kaleme aldığı Anayasa Tasarısı, işveren görüşleriyle eksiksiz bir uyum içinde ve işveren (TİSK) isteklerine anayasal temel ve güvence kazandırmayı amaçlayan bir metin niteliğindedir (Gülmez, 1986b: 61-62).

1982 Anayasası, “sosyal hukuk devleti”ne Cumhuriyetin niteliklerinden biri olarak yer vermiş (m. 2) olmasına karşın, bu kavramın ekonomik ve sosyal yönden güçsüz durumda olan kişilerin ve tüm bağımlı çalışanların korunması anlamı taşıdığı konusuna hiç değinmemiştir. Sosyal haklara liste olarak daha geniş yer vermiş olmakla birlikte, aşağıda ayrıca inceleyeceğim gibi olumlu edim gerektirmeyen sosyal haklar (*sendikal haklar*) yönünden özellikle benimsediği tepkici ve ayrıntıcı yaklaşımın sonucu olan aşırı yasak ve kısıtlamalar içermektedir. 1982 Anayasası’nın mutlak çalışma barışını kurma ve üretimi artırma amacının ürünü olan sosyal ve sendikal haklara ilişkin düzenlemesi, ne toplumdaki demokratik açılımlara ve gelişmelere koşut olarak sendikal hak ve özgürlüklerin genişletilmesine, ne de ekonomik ve sosyal yönden güçsüz olan işçilerin toplum ve çalışma yaşamında ağırlıklarını duyurmalarına olanak vermiştir, vermektedir (Gülmez, 1986a: 95-96).

b. Başlangıç İlkeleri

“Anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkeleri belirten başlangıç kısmı(nın), *Anayasa metnine dâhil*” olduğunu öngören (m. 176) 1982 Anayasası, Başlangıç bölümünde, “Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki **temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak** (...) onurlu bir hayat sürdürme ve *maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme* hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu”nu belirtmiş, böylece “sosyal adalet” ile -1961’in Başlangıcında yer almayan- “eşitlik” ilkelerini Cumhuriyetin niteliklerine ekleyerek, “sosyal hukuk devleti”ni somutlaştıran dayanakları ortaya koymuştur. Anayasa’nın güvenceye aldığı tüm hak ve özgürlüklerden, öncelikle ekonomik ve sosyal haklardan da eşitlik ve sosyal adalete göre yararlanma, onurlu bir yaşam sürdürme ve maddi (ve manevi) varlığını geliştirme haklarını tanımıştır. Kanımca, Başlangıcın “doğal hak” olarak duyurduğu bu haklar, “Anayasa’nın dayandığı temel ilkeler” olarak metne katılmakla anayasal değerde “pozitif” bir hak niteliği de kazanmıştır. Bu ilkeler, 65. maddenin devlete tanıdığı takdir yetkisini sınırlandırır; mali kaynakların yeterlilik ölçüsü, sosyal anlam ve içeriğiyle eşitlik ve sosyal adalet ilkeleri birlikte göz önüne alınmaksızın belirlenemez.

1982 Anayasası, 1961’den ayrılarak, tüm hak ve özgürlüklerden yararlanmada gözetilmesi gereken eşitlik ve sosyal adaleti, öteki ilkelerle birlikte “değiştirilemez” ilkeler düzeyine yükseltmiştir (m. 4). Anayasa Hukuku öğretisinin, Başlangıç’ta yer alan ilkeler listesi konusunda farklı görüşler benimsediği, kimi yazarların, eşitlik ve sosyal adaleti bu listeye almadığı görülmektedir (Tanör/Yüzbaşıoğlu, 2011: 83-84; Gözler, 2008: 214; Erdoğan, 2007: 185). Buna karşılık bazı yazarlar da, 1982

Anayasası'nın Başlangıç bölümünde yer alan ilkeler arasında "eşitlik ve sosyal adalet"i de saymışlardır (Özbudun, 2011: 75; Gören, 2006: 98). Bir yazar da, 1982 Anayasası'nın Başlangıç bölümünün "Anayasanın öteki maddeleriyle eş hukuki değere sahip bir konum kazanmış ol(duğunu)", ancak Başlangıçtan "uygulanabilir hukuk kuralları türetme(nin) pek kolay" olmadığı görüşündedir (Sabuncu, 2002: 17-18).

Başlangıçtaki eşitlik ve sosyal adalet ilkesi, 10. maddede öngörülen "kanun önünde eşitlik"e, "biçimsel" eşitlik olmanın ötesinde bir anlam ve içerik kazandırmıştır (Gülmez, 2011c: 62-63). Eşitlik, özellikle sosyal haklardan yararlanmanın söz konusu olduğu durumlarda, "aynı durumda olanların, haklı bir neden olmadıkça, aynı kurallara bağlı olmaları" biçiminde tanımlanan biçimsel/hukuksal eşitlikle sınırlı bir ilke değildir ve uygulamadaki "sosyal eşitsizlikler"in de giderilmesini yada hafifletilmesini kapsayan "maddi/olgusal eşitlik"tir (Gülmez, 2009: 546-554 ve 556-578).

Böylece, aşağıda görüleceği üzere, hazırlık ve oluşum sürecinde direnç gösterilmiş ve Anayasa Hukuku öğretisinde kimi yazarlarca belirtilmemiş olmasına karşın, sosyal adaletin Anayasa'nın ve sosyal hukuk devletin dayandığı temel ilkelerden biri olduğu ileri sürülebilir. Ne var ki, gerek sosyal devlet, gerek sosyal adalet ve gerekse bu ilkeleri somutlaştıran sosyal haklar, gerekçelerdeki yaklaşım ile Anayasa'daki pozitif düzenleme göz önüne alındığında, 1961 Anayasası'ndan çok farklıdır.

c. Sosyal Hukuk Devleti İlkesi ve Gerekçesi: Danışma Meclisi Görüşmeleri

1982 Anayasası yapıcılarının sosyal devlet ilkesine verdiği tarihsel anlam, Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu'nca hazırlanan tasarı ve Danışma Meclisi'nde yapılan görüşmelerde savunulan görüşler (Gülmez, 1986b: 55-82) göz önüne alınmadıkça ortaya konulamaz.

Anayasa Tasarısı'nın, "Türkiye Cumhuriyeti, (...) sosyal bir hukuk devletidir" diyen 2. maddesinin gerekçesi, sosyal hukuk devletine verilen anlamı, 1961 Anayasası'ndan belirgin biçimde ayrılan bir yaklaşımla, **ekonomik ve toplumsal yönden güçsüz olan bağımlı çalışanların korunması amacına değinmeksizin**, çağdaş içerik ve özünden uzaklaştırarak, vurgudan kaçınan yasak savıcı bir yaklaşımla şöyle açıklamıştır (DMTD, 1982: 5):

Sosyal hukuk devleti ise, bizzat devletin koyduğu hukuk kurallarına uyacağı ve çalışan ve çalıştığı halde elde ettiği ürün ile mutlu olabilmek için, **tasarladığı maddi ve manevi değerlere sahip olamayan kişilerin yardımcısı olacağı** ilkesini belirtmektedir.

Belirtmeliyim ki bu gerekçe, Komisyon Başkanı *Orhan Aldıkaçtı*'nın 1980 öncesinde basılmış yapıtında, şu anlatımla ve yazarca vurgulanarak yer almıştır (Aldıkaçtı, 1978: 164):

Sosyal Devlet denilen bu görüş, toplumda ferdi yine bir gaye olarak kabul eden, ferdi mutlu kılmayı vaad ettikten sonra, ferdin maddi ihtiyaçlarını tatmin edebilmek için, manevi değerlerine tecavüz etmeyen; ferdin düşüncesine, insanlık şeref ve haysiyetine saygı gösteren, ferdi 'kutsal' gören bir Devlet anlayışıdır.

Tasarının Danışma Meclisi'ne sunulan ilk metninin “Devletin temel amaç ve görevleri”ni düzenleyen 4. maddesinde ise, yalnızca “*hukuk devleti ve adalet ilkele-ri*”nden söz edilmiş, “sosyal” sözcüğü bu maddeye daha sonra –“adalet”in değil “hukuk devleti”nin önüne- eklenmiştir. Maddenin 2. fıkrasına ilişkin gerekçe, yine başkasına bağımlı olarak çalışanların devletçe korunmasına değinmeksizin, genelde madde metnini ve 2. madde gerekçesindeki düşünceleri yineleyerek, sosyal devlete verilen anlamı biraz açmış görünmekte; sosyal devleti bireylerin, insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyine kavuşturulmasını olmasa da, “insan haysiyetine uygun bir ortam içinde yaşamasını gerçekleştir(mekle)” görevli saydığını belirtmektedir:

...fakat Devlet aynı zamanda milletin huzurunu sağlamak ve fertlerini *mutlu* kılmak görevi ile de yükümlüdür. Devlet, Ferdin hayat mücadelesini kolaylaştıracaktır. ***Ferdin insan haysiyetine uygun bir ortam içinde yaşamasını gerçekleştirecektir.*** Bu sosyal devletin görevidir. Sosyal devlet bazılarının yanlış sandıkları veya kasten tahrif ettikleri gibi sosyalist devletle ilişkisi olmayan bir devlet anlayışıdır. Sosyal devlet her şeyden önce insana ve insanın düşünce hakkına saygılıdır ve bu sınırlar içerisinde ***ferdin hak ve hürriyetlerinin kullanılmasını sınırlayan engelleri ortadan kaldırmak***, onun başlıca görevleri arasındadır.

Ferdin hayatında onun temel hak ve özgürlüklerden olduğu gibi yararlanmasını engelleyen sebepleri ortadan kaldırmak, sosyal devletin görevidir.

Anayasa Komisyonu'na ve hazırladığı Tasarı'ya egemen olan “sosyal devlet” anlayışının, “*bireyin kendisine bağlı olmayan eşitsizlikleri ve bunun doğurduğu adaletsizliği, kamu gücünün (devletin) karışması yoluyla en aza indirmeyi amaçlayan devlet*” anlamına gelmediği, üstelik 2. ve 4. maddelerde geçen “adalet” sözcüklerinin “sosyal adalet” anlamını taşımadığı, dolayısıyla da “sosyal adaletsiz bir sosyal devlet ilkesi”nin benimsendiği, söz konusu maddelerin görüşülmesi sırasında da birçok kez dile getirildi.

Komisyon da, “sosyal adalet”e Başlangıç'ta yer verilmesine karşı çıktı. Örneğin Komisyon Başkanı Orhan Aldıkaçtı, “... ***modern devletin ancak sosyal bir devlet olabileceğini, modern devletin bütün fertlerin mutluluğunu gerçekleştirmekle yükümlü bir devlet olduğunu*** tespit etmeye, duyurmaya çalıştık(larını)” söylemekle birlikte, sosyal devletin öncelikle güçsüzlerin, kendi elinde olmayan nedenlerle toplumsal ve ekonomik eşitsizlik ve adaletsizliklerin kurbanı olan bireylerin öncelikle korunmasını amaçlamadığını ortaya koydu. Bu vurgudan kaçınmak için de, modern/sosyal devlete, soyut bir söylemle, toplumdaki tüm bireylerin mutluluğunu gerçekleştirme görevi verdi. Başkan Aldıkaçtı, “üzerinde 2,5 ay kadar çalıştık(larını)” ve Komisyonun “hemen hemen en iyi yazdığı(nı) sandığı” 2. maddedeki “adalet” sözcüğü ile “sosyal adalet”in amaçlanmadığını ve “sosyal hukuk devleti” ilkesine de gerekçe de açıklanan dışında bir anlam vermeyi düşünmediklerini kesin bir dille şöyle anlattı:

Biz Adalet dediğimiz zaman sosyal adaleti düşünmedik. ‘Adalet’ dediğimiz zaman, ‘Adalet mülkün temelidir’ kavramı içerisinde mütalaa ettik ve sosyal devlet kavramında değişiklik yapılması bahis konusu değildir. Komisyonumuz için.

Anayasa Komisyonu Başkanı, bu madde üzerinde yapılan ikinci görüşmede de, Tasarının ne 2. ve 5. maddelerine, ne de Başlangıç bölümüne girmemesini dirençle isteği “sosyal adalet” ilkesine, bu kez de Atatürk'ün bu kavramdan söz etmediğini öne sürerek karşı çıktı:

... **Atatürk bir kere dahi sosyal adalet anlayışından bahs etmemiştir.** Bilmiyorum dürüst ve adil olmaktan insanların insanca yaşamasından bahs etmiştir; fakat kanaatimize göre sosyal adalet kavramını Atatürk kullanmamıştır.

Aldıkaçtı'nın ve Komisyon'un "sosyal adaleti" düşünmemesinin nedeni açıklı. Çünkü sosyal adaleti sosyalizm ve Marksizm ile özdeşleştirdi ve mülkiyet hakkının ortadan kaldırılmasını amaçladığını ileri sürdü: **"Sosyal adalet demek, ... Materyalizmdir."**

Oysa Aldıkaçtı, Tasarının tümü üzerindeki görüşmelerden 6 ay önce yapılan **"Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler"** konulu uluslararası seminerde yaptığı açılış konuşmasında; II. Dünya Savaşından sonra belirlediğini anlattığı "yeni bir Devlet anlayışı"nın özelliklerini anımsatmıştı. Buna göre devlet (sosyal devlet) (Aldıkaçtı, 1982: 4-5),

... sadece toplumda düzeni sağlamak, ferdin varlığını korumakla yükümlü değildir. Devlet, ferdin gelişmesinde, **ferdin hak ve hürriyetlerden yararlanabileceği bir seviyeye gelmesi için, gerekli önlemleri almakla da görevlidir.** (...) **Ferdin adeta toplum üzerinde bir "alacak hakkı" vardır.** Devlet fertlere karşı bu hakları yerine getirmekle görevlidir. **Klasik hak ve hürriyetlerden farklı olarak, onlara ek olarak, onlara hayatîyet vermek amacı ile Anayasalara konan bu yeni kuralların tümü 'ekonomik ve sosyal haklar ve ödevler' başlığı altında toplanmaktadır.** (...) **Sosyal Devlet anlayışını getiren Anayasalarda ise, Devlet ferdin fiziki varlığını korumaktan öteye, onun gelişmesini de sağlamak imkânları ile donatılmaktadır.**

Aldıkaçtı'nın, bir yandan sosyal hakların "alacak hakları" özelliği taşıdığını anımsatan ve öte yandan geleneksel haklarla karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde bulunduğu değinen bu görüşlerinin, Anayasa Tasarısı'na, gerekçelerine ve sonuç olarak Anayasa'ya yansıdığını söylemek olanaklı değildir.

2. Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler Bölümündeki Genel İlkeler ve Kurallar

1982 Anayasası'nın **"Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler"** başlıklı üçüncü bölümünde, konuyla doğrudan ilgili olmayan konuların da yer aldığı **haklar listesinde** (m. 41-65), "doğrudan" ekonomik ve sosyal haklara ilişkin düzenlemelere egemen olan temel yaklaşım, öngörülen yasak ve kısıtlamalarıyla tanınarak anayasal güvenceye alınan hakların doğrudan ileri sürülmesine olanak verilmek istenmemesi ve ilkece kullanma koşullarını belirlemenin yasaya bırakılmış olmasıdır. 1982 Anayasası, yasal düzenleme yapılmasına gerek kalmadan da kullanılması olanaklı "kuşaklararası" insan haklarından olan sendika ve grev hakları için de bu koşula yer vermiştir. Oysa 1961 Anayasası, sendika ve toplu iş sözleşmesi hakları için "yasal düzenleme koşulu" öngörmemişti. Anayasa, **"kanunla düzenleme yapılması"** koşulunun yanı sıra, kimi zaman "gerekli" diyerek ve kimi zaman da demeksizin **"tedbirler alma"** yükümlülüğü de getirmiştir. Bu, bir yandan sosyal devlet ilkesinin doğal gereğidir ve öte yandan da genellikle sosyal haklardan bazılarının niteliğinin sonucudur.

Anayasa, buyruk olarak öngördüğü yasal düzenlemelerin ve alınmasını istediği önlemlerin içeriğini belirlemiş; sağlık ve sosyal güvenlik haklarında olduğu gibi de, aslında hakların niteliğinin gerektirdiği "önlemler" kapsamında düşünülebi-
lecek örgütlenmenin sağlanmasını zorunlu tutmuştur. Gerek yasal düzenlemele-

rin ve gerekse alınması istenen önlemlerin ortak amacı, ekonomik ve sosyal hakların eylemli olarak kullanılmasının sağlanmasıdır. Biçimsel düzenlemelerin yapılması, soyut hakların somutlaşmasını ve hak öznelere kendiliğinden sosyal haklardan yararlanmalarını sağlayamayacağından, devletin birbirini izleyen ve öncekileri daha ileri noktalara taşıyan olumlu önlemler alması ve bunu sürdürmesi kaçınılmazdır. Sosyal devletin “onsuz olmaz” araçları olan ekonomik ve sosyal hakların, Anayasa’ya “soyut ve kuramsal” haklar olarak yazıldığı savunulamaz. “Eşitlik ve sosyal adalet gereklerince” yararlanılmasının sağlanması gereken “bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetler” arasında ve kapsamında ekonomik ve sosyal hakların da bulunduğu kuşku yoktur; eşitliğin, “ekonomik ve sosyal haklar” alanında da gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu ise, ancak “sosyal eşitlik”le gerçekleşebilir.

3. Sendikal Haklar ve Değişiklikler

1982 Anayasası’ndaki ilk düzenleniş biçimiyle sendikal haklar,⁹ olumlu edim gerektiren öbür sosyal hakların yaptırımı ve gerçekleştiricisi işlevi görebilecek bir içerik ve nitelik taşımaktan uzaktı ve birçok yönüyle uluslararası kurallara, örneğin kabul edildiği tarihte Türkiye’nin onaylamış olduğu 98 sayılı sözleşme ile Avrupa Sosyal Şartı’na aykırı idi. Aykırılıkları ancak “kısmen” gideren –kısaca değinmekle yetineceğim¹⁰– değişiklikler, sendikal hakları da kapsayan 1995, 2001 ve 2010 yıllarındaki üç Anayasa değişikliğinde gerçekleştirildi.

1995’te, sayısız ve değişik yasaklar içeren “sendikal faaliyet” başlıklı 52. maddede, tüm fıkralarıyla yürürlükten kaldırıldı. 53. maddedeki değişiklikle, memurlara ve diğer kamu görevlilerine “kendi aralarında” sendikalar ve üst kuruluşlar kurma ve “İdareyle amaçları doğrultusunda toplu görüşme” yapma olanağı verildi. Sendikalar ve üst kuruluşların “54 üncü madde hükümlerine tabi olma(dıkları)” belirtilerek, grev hakkının kapsamı dışında bırakılmaları öngörüldü. Bu değişikliğe ise, ancak 2001 yılında çıkarılan yasayla uygulanabilirlik kazandırıldı.

2001’de, sendika hakkının “işçiler” olan öznesi “çalışanlar” olarak değiştirildi ve işçi niteliği taşımayan kamu görevlilerinin sendika hakkının yasayla düzenlenmesi öngörülerek, 1995 değişikliğiyle Anayasa’ya girmiş olan hakkın bir kez daha tanınması sağlandı! “Aynı zamanda birden fazla sendikaya üye olma” yasasına, “aynı işkolunda” eklemesi yapılarak üyelik özgürlüğünde sınırlı bir iyileşme sağlandı. 51. maddenin, “Herhangi bir işyerinde çalışabilmek, işçi sendikasına üye olmak veya olmamak şartına bağlanamaz” diyen 6. fıkrası ile “İşçi sendika ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için, en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma şartı aranır” diyen 7. fıkrası kaldırıldı.

⁹ 1982 Anayasası’nın, madde başlık ve sayılarını da kapsamak üzere toplam 443 sözcükle düzenlenen sendikal haklara ilişkin maddelerinin 83 sözcüklü 1961’inkilerden 5.4 kat daha ayrıntılı olması nedeniyle, sayfa altında da olsa vermiyorum!

¹⁰ Sendikal haklara ilişkin kurallardaki değişikliklerin her birini, yapıldıkları tarihlerden beri değerlendirip eleştirdim. Başta Uluslararası Çalışma Örgütü olmak üzere Birleşmiş Milletler ile Avrupa Konseyi’nin sözleşme ve başka belgeleri ile denetim organlarının yerleşik kararlarının yanı sıra, Avrupa Birliği belgelerini de kapsayan değerlendirme ve eleştirilerim için, örneğin şu makale ve yazılarıma bakılabilir: Gülmez (2005: 65-78; 2010c: 6; 2010d: 8; 2010e: 7; 2012a: 144-149; 2012b: 82-88).

2010'da, toplu görüşme yerine adı "toplular sözleşme" olan bir hak tanındı. Ancak, kesin ve toplu sözleşme hükmünde sayılacak son kararın –henüz ilk uygulamasında "gölge Bakanlar Kurulu" misyonunu başarıyla (!) yerine getiren– Kamu Görevlileri Hakem Kurulu'nca verilmesi öngörüldü (Gülmez, 2012c: 17-20). Yine grevsiz ve üstelik zorunlu hakemli bir toplu sözleşme hakkı (!) anayasallaştırılmış oldu! 1982'den beri hiçbir kuralına dokunulmayan 54. maddenin 3. ve 7. fıkraları, ötekiler gibi değişiklik paketine eklenen "bon bon" olarak, yürürlükten kaldırıldı.

4. Devletin İktisadî ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı

1982 Anayasası'nın, "Sosyal ve Ekonomik Hakların Sınırı" kenar başlıklı 65. maddesinin 2001'de değiştirilmesinden *önceki* ilk metninde, devletin olumlu edimde bulunma yükümlülüğüne getirilen sınırlamanın, 1982 Anayasası'nın arka planındaki ekonomik programı çağrıştıran bir dille yazılmasından kaçınılmadı:

Devlet ekonomik ve sosyal alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, *ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde* yerine getirir.

Öncelikle, 1961 Anayasası'nda olduğu gibi 65. maddenin pozitif metnini de daha dikkatli okumak gerektiğini yineliyorum. Bu madde kapsamına giren ve sınırlanmasına olanak verilen nedir? Sorunun yanıtı, maddenin ilk bölümünde vardır ve bu bölüm 2001'de değiştirilmemiş, aynen yürürlüktedir. 65. maddenin, 2001 değişikliğinde 1961'in 53. maddesinden aynen alınan "*devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırı*" biçimindeki kenar başlığında söz edilen sınır, "Devletin ekonomik ve sosyal alanlarda Anayasa ile belirlenen görevleri" için öngörülmüştür. Bu anlatımdan yola çıkarak, şu üç saptama yapılabilir:

- 65. maddede, 1961'den farklı olarak, "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlıklı üçüncü bölüme doğrudan bir gönderme yoktur. Devletin "ekonomik ve sosyal alanlarda" belirlenmiş görevlerinden söz edilmiştir. Kısacası 65. maddenin kapsamına aldığı görevler, üçüncü bölümle sınırlı değildir ve Anayasa'nın bütününde belirlenmiş görevleri, örneğin "devletin temel amaç ve görevleri" kenar başlıklı 5. maddeden kaynaklanan görevlerini de kapsamaktadır. Dolayısıyla bu yönden 1961 Anayasası'na göre daha sınırlayıcıdır.
- 65. maddede, "haklar"dan değil, "görevler"den söz edilmiştir. Bu pozitif düzenleme, genişletici bir yaklaşımla, "devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırı"nın –program kurallarının gereği olan– "görevler"in dışında "haklar"ı da kapsayacak biçimde yorumlanamaz.¹¹ Böyle bir yorum, ne ölçülülük, ne insan haklarına dayalı devlet, ne sosyal devlet ve ne de öze dokunmama ilkeleriyle bağdaşır.
- 65. maddede, 1961'de öngörülen iki sınırlama ölçüsünden "*iktisadi gelişme*" olarak belirlenen birincisine yer verilmedi. Bunun yerine, 12 Eylül'den sekiz ay kadar önce 24 Ocak 1980'de uygulanmasına başlanan neo-liberal politikalara uygun olan ve kanımca doğrudan bu politikalara göndermede bulunan bir anlatımla, "*ekonomik istikrarın korunmasını(n) gözet(ilmesi)*" öngörüldü. 2001'de

¹¹ Tanör/Yüzbaşıoğlu, 65. maddeyi aktardıktan sonra, "Burada kastedilen, devletin olumlu edimlerini gerektiren *sosyal haklardır*" demektedirler (2009: 96; vurguyu ben yaptım).

yapılan değişiklikte, devletin ekonomik ve sosyal alanlarda belirlenen görevlerini yerine getirirken, 24 Ocak 1980 istikrar önlemlerinin adı olan bu “anti-sosyal” koşul yada yükümlülük yerine, “kısmi bir iyileştirme” sayılan (Kaboğlu, 2010: 55; 2012: 29) değişiklikle “*bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözet(me)*” koşulu yada yükümlülüğü getirildi.

Bu saptamalar dışında 65. madde bağlamında üzerinde durmak istediğim bir başka önemli nokta, düzenlemede öngörülen “sınır”ı somutlaştıran ölçü(t) sayısına ilişkindir. 1961’in 53. maddesinin yazılış biçimi, iki ayrı ölçütün öngörüldüğü konusunda kuşkuyla yer bırakmaz. Ancak 1982 Anayasası’nın 65. maddesinin ilk ve 2001 değişikliğinden sonraki biçimleri, düzenlemeden iki ayrı ölçü(t) çıkarmaya olanak vermez.

Gerçekten, 1961 Anayasası’nın 53. maddesinin pozitif metninin kaleme alınış biçiminden devletin sosyal ve iktisadi amaçlarına ulaşma ödevlerine “iki” ölçütle sınır konulmuş iken, 1982 Anayasası’nın 65. maddesinin gerek ilk ve gerekse 2001 değişikliğinden sonraki pozitif metinlerinde birbirinden bağımsız iki ölçüt bulunduğu yolunda –öğretide yaygın biçimde– ileri sürülen görüşlere katılma olanağı yoktur.¹² Kanımca 1982 Anayasası, her iki metninde de, devletin ekonomik ve sosyal alanlardaki anayasal görevlerini yerine getirmesinde tek/bir ölçü getirmiştir. Bu da, devletin “*mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsü*”dür. Devlet, mali kaynaklarını “yeterli” görüp Anayasa ile belirlenen görevlerini yerine getirirken yada “yetersiz” olduğunu düşünüp yerine getirmekten kaçınırken, 2001 değişikliği öncesinde “ekonomik istikrarın korunmasını”, 2001 değişikliği sonrasında ise “*bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri*” gözetmek” zorundadır. Değişik bir anlatımla devletin, 2001 öncesinde “kaynaklar yeterli, ancak ekonomik istikrar bozulur” gerekçesiyle görevden kaçınması olanaklı iken, 2001 sonrasında böyle bir gerekçeye sığınamaz ve öncelikleri gözeterek, görevlerini yerine getirmek zorundadır. Dolayısıyla, 65. maddenin dava edilebilirlik boyutuna açıklık kazandıran 2001 değişikliği, 1982’deki “24 Ocak sınırı”na oranla görece bir iyileşme sayılabilir.

Kanımca, 1982 Anayasa koyucusunun tarihsel amacı, gerekçelerde ve görüşmelerde açıkça ortaya konulduğu üzere, devletin sosyal ve ekonomik alanlardaki görevlerini yerine getirmesini ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek mali kaynakların yeterliliği koşuluna bağlamak olsa bile, 65. maddenin devletin bu alandaki anayasal yükümlülüklerini, özellikle de “önlemler alma yükümlülüğü”nü bir kalemde ve tümüyle sildiği yada belirsiz bir süre için ertelenmesine olanak verdiği düşünülemez. Kaldı ki, devletin Anayasa ile belirlenen yükümlülüklerini ve doğrudan ekonomik ve sosyal hakları da aşan daha geniş kapsamlı bir anlatımla, “ekonomik ve sosyal alanlarda(ki)” görevlerini yerine getirmesini “*mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsü*”ne bağlı tutan 65. maddeye, anayasal insan haklarından yararlanmada “değiştirilemez” ilkeler olarak güven-

¹² Örneğin Gören, 2001’de yapılan değişikliği anımsatarak, “65. maddenin ilk şeklinde yer alan ‘ekonomik istikrarın korunmasının gözetilmesi’ kriteri yerine ‘bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri’ kriteri getirilmiştir” derken (2006: 134-135), her ikisini de “*kriter*” olarak değerlendirmiştir. Bir başka yazar da, 2001’de, “... 65. maddede yer alan ‘*ekonomik istikrarın korunması*’ ölçütü çıkartılarak, ‘*bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikler*’ ölçütü maddeye dahil edildi” derken, bunların “mali kaynakların yeterliliği”nden ayrı ikinci bir ölçüt olduğu görüşünü benimsemiştir (Çelikyay, 2011: 271). “Ölçüt” yerine “kayıt” sözcüğünü kullanan Kaboğlu’nun da, aynı görüşte olduğu söylenebilir (2010: 55; 2012: 29).

ceye alınan eşitlik ve sosyal adalet ilkeleri ile sosyal devlet ilkesi karşısında öncelik tanınmaz, bu ilkeleri etkisizleştirme sonucu doğurduğu düşünülemez ve kabul edilemez. Devlet, özellikle sosyal haklardan yararlanmayı sağlayıcı somut önlemler alma yükümlülüğünü yerine getirirken, sınırlı olduğu dönemlerde bile mali kaynaklarını “eşitlik”, “sosyal adalet” ve “sosyal devlet” ilkeleri ile Anayasa’nın bazı maddelerinde açıkça öngörülen özel koruyucu kurallar uyarınca “öncelik sıralaması” yaparak kullanmak zorundadır. Devletin, mali kaynaklarının “yetersiz” olduğu gerekçesiyle, bu anayasal ilke ve kuralları kâğıt üzerinde bırakacak politikalar belirlemesi ve uygulaması, saptadığı politikaları uygulamaktan kaçınması anayasal yükümlülüğünü yerine getirmeme anlamına gelir. Devlet, ulusalüstü insan hakları ortak hukuku doğrultusunda (Gülmez, 2009a: 66-76, 155-157, 310-313; 2009b: 10-11; 2012a: 141-142) ekonomik ve mali kaynaklarının durumu ne olursa olsun, olumlu edimlerde bulunarak ekonomik ve sosyal göstergelere yansıyan “somut ve görece daha ileri sonuçlar” gerçekleştirmeli, sürekli biçimde ve önceki duruma oranla görece iyileşme sağlayan ilerlemelerle anayasal yükümlülüğünü yerine getirmelidir.

Öte yandan 65. madde, devletin sosyal haklar alanında üstlendiği anayasal yükümlülüklerin sınırının “mali kaynakların yeterliliği” değil, “yeterliliği ölçüsü” olduğunu belirtmekle, aslında hükümetlerin “kaynak yetersizliği” bahanesiyle görevlerini yerine getirmekten büsbütün kaçınmasına yada göstermelik düzeye indirgemesine olanak tanımamıştır. Devlete tanınan olanak, kaynakların “hangi ölçüde” yeterli olduğunu belirlemekle, ölçüyü sınırlamaksızın yeterlilik düzeyini/oranını saptamakla sınırlıdır.

65. madde bağlamında tartışılması önem taşıyan bir konu da, yukarıda değindiğim *gibi dava edilebilirlik sorunu*dur. Özellikle 2001 değişikliğinden sonra, “görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözetme” yükümlülüğünün getirilmiş olması karşısında, 65. maddenin dava edilebilirliği görüşü daha güçlü biçimde savunulabilir bir açıklık ve nitelik kazanmıştır.

Ancak, sosyal ve ekonomik hakların devletin olumlu edimini gerektirdiği görüşünü benimseyip salt bu gerekçeye dayanan geleneksel Anayasa Hukuku öğretisinin bu konudaki yaklaşımı olumsuzdur. Örneğin, geleneksel yaklaşımı benimseyen *Özbudun*’un kaleminden, çok sık yollamada bulunulan bu olumsuz görüş şöyle anlatılıyor: Sosyal hakların “salt anayasada yer almış olmaları, kişilere yargı yoluyla talep edilebilecek subjektif kamu hakları vermez. Bu tür talep ve dava hakları, ancak yasama organının o alandaki kanuni bir düzenlemesinden doğabilir. Bu açıdan, söz konusu anayasa hükümlerinin, doğrudan doğruya uygulanabilir hukuk kuralları değil, yasama organına siyasal nitelikte direktifler veren veya yol gösteren program hükümler karakteri taşıdığı söylenebilir. 1982 Anayasasının sosyal ve ekonomik hakların sınırı başlıklı 65’inci maddesi de bu görüşü desteklemektedir” (Özbudun, 2011: 149’dan aktaran Özveri, 2011: 145).

Kanımcı sosyal hakların, her birinin anayasal içeriğini ve düzenlenme biçimini göz önüne almaksızın, genel bir anlatımla “program hükümler” niteliği taşıdığını, doğrudan uygulanabilirliğinin ve hak öznelerince dava edilebilirliğinin ancak yasama organınca yapılacak düzenlemeyle doğacağını ileri sürmek, öncelikle yapılan genelleme nedeniyle kabul edilemez. Bu görüşün, olumlu edim gerektirmeyen zorla çalıştırma yasağı ve sendikal haklar gibi kimi sosyal hakları kapsamadığı sıklıkla belirtilse bile, uygulamada eylemli olarak yararlanılması devletin

olumlu edimine bağlı olan sosyal hakların, “program” nitelikli kurallarının yanı sıra doğrudan uygulanabilir ve dava edilebilir öğeleri de bulunmaktadır. Ayrıca, devletin olumlu edim yükümlülüğü “koruma”dan başlayıp “geliştirme”den geçerek “gerçekleştirme” ile sonlanan “üç aşamalı bir yükümlülük”tür. Özbudun’un aktardığım görüşünde anlatımını bulan geleneksel yaklaşımın, sosyal insan hakları öğretisi ve uluslararası/ulusalüstü ortak hukuku ile bağdaşmadığı açıktır.

III. HAK TEMELLİ VE PROGRAM NİTELİKLİ KURALLARIYLA 1961 VE 1982 ANAYASALARI

Genel ve madde gerekçeleriyle maddi içeriğine de yansıyan yaklaşımlarını ayrıntılı olarak ayrı ayrı incelediğim 1961 ve 1982 Anayasalarının “hak temelli” ve “program nitelikli” olmak üzere iki başlıkta topladığım kurallarını karşılaştırmalı biçimde ele alıp değerlendirmenin, “yeni Anayasa” yapım sürecinde yararlı olacağını düşündüm. Oluşturduğum iki ayrı çizelge üzerinden –sosyal devlet ve sosyal haklar konusundaki önerilerimden önce– yapacağım bu karşılaştırmayı, her iki Anayasa’nın “*Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler*” bölümleriyle sınırlı tuttum.

1. Hak Temelli Kurallara Toplu Bakış

1961 ve 1982 Anayasalarının Çizelge 1’de görülen hak temelli kuralları genel olarak karşılaştırıldığında bazı saptamalar yapılabilir.

İlk olarak, 1961 Anayasası’nın güvenceye bağladığı “hak temelli” kurallar, sosyal haklar listesi görece daha geniş olan 1982’ye oranla daha azdır. Örneğin 1982 Anayasası, 2010 değişikliğinde “ailenin korunması” maddesine eklenen bir kurala, “çocuk hakları”nı güvenceye almış; bu hakları “korunma ve bakımdan yararlanma” ile “ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme” olarak saymış, maddi içeriğini belirlemiştir. Yine, 1982 Anayasası, “*öğrenimin sağlanması*” başlıklı maddesinde “hak temelli” bir düzenleme yapmayan 1961’den farklı olarak, öznesini “herkes” anlamında “kimse” olarak tanımladığı “*eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi*” başlıklı 42. maddesinde olumsuz bir anlatımla hak temelli bir düzenleme yapmış ve düzenlemesini “program nitelikli” kurallarıyla sürdürmüştür.

Kuşkusuz, hemen belirtmek gerekir ki, sayısal yönden daha çok hak temelli düzenlemeye yer vermiş olmak, tek başına olumlu bir değerlendirme yapmak için yeterli değildir. Her bir düzenlemenin, özne ve maddi içerikleriyle ayrı ayrı karşılaştırılarak değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Bununla birlikte, bir hakkın Anayasa düzeyinde güvenceye alınmış olmasının önemsiz olduğu düşünülmemelidir.

1982 Anayasası’ndaki sosyal haklardan önemli bir bölümünün hak temelli kuralları, neredeyse aynı anlatımla 1961’den alınmıştır. Bunlar; çalışma ve sözleşme özgürlüğü, çalışma hakkı ve ödevi, dinlenme hakkı, ücretli tatil ve yıllık izin hakları ve sosyal güvenlik hakkıdır.

Sağlık hakkı konusundaki düzenlemede ise, 1961’de yalnızca maddenin kenar başlığında “hak” nitelemesine yer verilirken, 1982 Anayasası’nda sağlık hakkının çevre ile bütünselliğine vurgu yapan bir yaklaşım benimsendiği görülmektedir. Bununla birlikte, kenar başlıkta “hak” nitelemesine yer vermeksizin “sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması”ndan söz eden 1982’nin “*herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir*” yolundaki pozitif metni, şu soruların ortaya atılmasına engel olamamaktadır:

Çizelge 1: 1961 ve 1982 Anayasalarının Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler Bölümlerinde Yer Alan “Hak” Temelli Kurallar

1961 Anayasası	1982 Anayasası
	Ailenin korunması ve çocuk hakları: “Her çocuk, korunma ve bakımdan yararlanma, yüksek yararına açıkça aykırı olmadıkça, ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkına sahiptir.” (m. 41/3; (Ek fıkra: 2010)
	Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi: “Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir.” (m. 42/1, 2)
Çalışma ve sözleşme hürriyeti: “Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir.” (m. 40)	Çalışma ve sözleşme hürriyeti: “Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir.” (m. 48/1)
Çalışma hakkı ve ödevi: “Çalışma herkesin hakkı -ve ödevidir.” (m. 42)	Çalışma hakkı ve ödevi: “Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir.” (m. 49/1)
Dinlenme hakkı: “Her çalışan dinlenme hakkına sahiptir.” (m. 44/1) “Ücretli hafta ve bayram tatili ve ücretli yıllık izin hakkı kanunla düzenlenir.” (m. 44/2)	Çalışma şartları ve dinlenme hakkı: “Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Dinlenmek, çalışanların hakkıdır. Ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir.” (m. 50/1, 3, 4)
Sendika kurma hakkı: İlk metinde “çalışanlar”ın, 1971 değişikliğinden sonra ise “işçiler”in “Sendika kurma hakkı”nın olması. (m. 46)	Sendika kurma hakkı: İlk metinde “işçilerin”, 2001 değişikliğinden sonra ise “çalışanlar”ın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten serbestçe çekilme haklarına sahip olması. (m. 51/1)
	Sendikal faaliyet: 1995’te kaldırıldı (m. 52).
Toplu sözleşme ve grev hakkı: “İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler.” (m. 47)	Toplu iş sözleşmesi hakkı: İlk metinde “işçiler”e toplu iş sözleşmesi yapma hakkı tanınması (m. 53/1); 1995 değişikliğinde, m. 128/1 kapsamına giren kamu görevlilerine, kendi aralarında kuracakları sendikalar ve üst kuruluşlar aracılığıyla toplu görüşme yapabilmeye olanağı verilmesi (m. 53/3); 2010 değişikliğinde, m. 53’ün başlığının “ <i>Toplu iş sözleşmesi ve toplu sözleşme hakkı</i> ” biçiminde değiştirilmesi ve “Memurlar ve diğer kamu görevlileri, toplu sözleşme yapma hakkına sahiptirler” fıkrasının eklenmesi (m. 53/3); Madde 128/2’ye, “Ancak, mali ve sosyal haklara ilişkin toplu sözleşme hükümleri saklıdır” cümlesinin eklenmesi. Grev hakkı ve lokavt: “Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında, uyuşmazlık çıkması halinde işçiler grev hakkına sahiptirler.” (m. 54/1)
Sosyal güvenlik: “Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir.” (m. 48)	Sosyal güvenlik hakkı: “Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir.” (m. 60/1)
Sağlık hakkı: Öznesi “herkes” olarak tanımlanan “Sağlık hakkı” (sadece başlıkta, m. 49)	Sağlık, çevre ve konut; Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması: “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.” (m. 56/1)

56. maddenin, öznesi “herkes” olmak üzere tanıdığı bu hakkın adı nedir? Sağlık hakkı mı? Çevre hakkı mı? Sağlık ve çevre hakkı mı? Yaşama hakkı mı? Çevre, hem “sağlıklı” ve hem de “dengeli” mi olacaktır? Danışma Meclisi’nin yazdığı, maddenin bu bölümüne ilişkin “*Vatandaşın korunmuş çevre şartlarında beden ve ruh sağlığı içinde yaşamını sürdürmesini sağlamak Devletin ödevidir*” yolundaki tek cümlelik gerekçede, bu sorulara açıklık kazandıracak hiçbir ipucu yoktur. Başarısız madde metni ile gerekçesindeki belirsizliğe karşın, 56. maddede güvenceye alınan hak, kanımca aynı zamanda “sağlıklı” ve “dengeli” olması öngörülen bir çevrede yaşama hakkıdır ve bu hak, “sağlıklı yaşama hakkı”nı da kapsar.

Aşağıda değineceğim gibi, “hak” temelli boyutlarıyla sınırlı olarak değerlendirildiğim bu kuralların aşağıda değindiğim “program” nitelikli bölümleri de bulunmaktadır ve bu yönden iki Anayasa arasında önemli farklar vardır. Öte yandan, “hak” temelli kurallar olma açısından aralarında herhangi bir fark görülmemekle birlikte, gerek özneler gerekse maddi içerik yönlerinden çok önemli farkların bulunduğu haklar da vardır ve ilk sırada, yukarıda yapılan değişiklikleri de kapsamak üzere ayrıca incelediğim sendikal haklar gelmektedir.

2. Program Nitelikli Kurallara Toplu Bakış

Daha önce de belirttiğim ve çizelgeler karşılaştırıldığında da görülebileceği gibi, 1961 ve 1982 Anayasalarında aynı zamanda hak temelli ve program nitelikli olmak üzere güvenceye bağlanıp düzenlenen haklar vardır ve bu da, sosyal hakların doğası gereği olağandır. Kimi sosyal hakları “hak” olarak anayasal güvenceye almakla yetinip korunması, geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesi için devlete yükümlülük getirilmemesi, tanımlanan öznelerinin uygulamada eylemli olarak yararlanmalarını sağlayıcı çok boyutlu önlemler alınmasının öngörülmemesi düşünülemez.

Her şeyden önce, her iki boyutuyla anayasal güvenceye bağlanan sosyal haklar için, yalnızca “olumlu edim” gerektirdiği ileri sürülerek doğrudan uygulanabilirliğinin ve öznelerince dava edilebilirliğinin bulunmadığını savunmanın, devletten “emir kipi”yle önlemler almasını isteyen Anayasa’nın yanı sıra, sosyal insan hakları alanındaki gelişmelerle de (Gülmez, 2011b: 3142-3154) bağdaşmadığı açıktır. Kaldı ki, “hak” olarak açıkça anayasal güvenceye alınmamış olsa da, tüm sosyal hakların dava edilebilir bir “asgari özü” vardır.

1961 Anayasası’nın devlet için yükümlülükler öngören “program” nitelikli kurallarından üçü, 1982’deki benzerlerinden farkını açıkça ortaya koymaktadır. 1961’in, 1982’de benzeri/karşılığı bulunmayan ve insan haklarının ve dolayısıyla sosyal hakların özündeki etik değeri vurgulayan yaklaşımının somut örnekleri olarak önem taşıdığını düşündüğüm üç maddesinden birincisi, “*İktisadi ve Sosyal Hayatın Düzeni*” kenar başlıklı 41. maddedir. Bu maddede; devletçe “herkes için **insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi** sağlanması amacı” gözetilmesi öngörülmüştür. Aynı anlatım/amaç, “*Ücrette Adalet Sağlanması*” başlıklı 45. maddede, bu kez devletten yerine getirmesi istenen olumlu bir edim olarak şöyle yinelenmiştir: “Devlet, çalışanların (...) **insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi** sağlamalarına elverişli adaletli bir ücret elde etmeleri için gerekli tedbirleri alır.” “Ücret emeğin karşılığıdır” diyen 1982 Anayasası ise, “adaletli ücret”in amacından söz etmeksizin, çalışanların “yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri”ne değinmekle yetinmiştir.

Çizelge 2: 1961 ve 1982 Anayasalarında Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler Bölümlerinde Yer Alan “Program” Nitelikli Kurallar

1961 Anayasası	1982 Anayasası
Çalışma ve sözleşme hürriyeti: “Devlet, özel teşebbüslerin milli iktisadın gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır.” (m. 40/3)	Çalışma ve sözleşme hürriyeti: “Devlet, özel teşebbüslerin milli ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır.” (m. 48/2)
İktisadi ve sosyal hayatın düzeni: “İktisadi ve sosyal hayat, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için <i>insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi</i> sağlanması amacıyla düzenlenir.” (m. 41/1)	
Çalışma hakkı ve ödevi: “Devlet, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için, sosyal iktisadi ve mali tedbirlerle çalışanları korur, çalışmayı destekler; işsizliği önleyici tedbirleri alır.” (m. 42/1)	Çalışma hakkı ve ödevi: “Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alır.” (m. 49/2) 2001’de, 2. fıkraya ekleme: “...çalışanları” sözcüğünden sonra “ve işsizleri” 2001’de kaldırılan 3. fıkra: “Devlet, işçi - işveren ilişkilerinde çalışma barışının sağlanmasını kolaylaştırıcı ve koruyucu tedbirler alır.”
Çalışma şartları: “Çocuklar, gençler ve kadınlar, çalışma şartları bakımından özel olarak korunur.” (m. 43/2)	Çalışma şartları ve dinlenme hakkı: “Küçükler ve kadınlar ile <i>bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar</i> çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.” (m. 50/2)
Ücrette adalet sağlanması: “Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun ve <i>insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi</i> sağlamalarına elverişli adaletli bir ücret elde etmeleri için gerekli tedbirleri alır.” (m. 45)	Ücrette adalet sağlanması: “Ücret emeğin karşılığıdır. Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve <i>diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları</i> için gerekli tedbirleri alır. Asgarî ücretin tespitinde ülkenin ekonomik ve sosyal durumu göz önünde bulundurulur.” (m. 55/1-3) 2010’da, 3. fıkraya ekleme: “...tespitinde” sözcüğünden sonra, “ <i>çalışanların geçim şartları ile</i> ”
Sosyal güvenlik: “Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilâtı kurmak ve kurdurmak Devletin ödevlerindendir.” (m. 48/1, 2. cümle)	Sosyal güvenlik hakkı: “Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.” (m. 60/2)
	Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler: “Devlet, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malûl ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar. Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır. Yaşlılar, Devletçe korunur. Yaşlılara Devlet yardımı ve sağlanacak diğer haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir. Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır. Bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur.” (m. 61/1-5)

Çizelge 2: 1961 ve 1982 Anayasalarında Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler Bölümlerinde Yer Alan “Program” Nitelikli Kurallar (devam)

1961 Anayasası	1982 Anayasası
Sağlık hakkı: “Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir.” (m. 49/1) (Not: 2. fıkra konut ile ilgili)	Sağlık, çevre ve konut; Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması: “Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.” “Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.” Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir. Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir.” (m. 56/2-5)
Öğrenimin sağlanması: “Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama Devletin başta gelen ödevlerindendir.” (m. 50/1) “Devlet, maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar.” “Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları, topluma yararlı kılabacak tedbirleri alır.” (m. 50)	Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi: “Devlet, maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılabacak tedbirleri alır.” (m. 42)
Sağlık hakkı: “Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır.” (m. 49/2)	Konut hakkı: “Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler.” (m. 57)
Devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırı: “Devlet, bu Bölümde belirtilen iktisadi ve sosyal amaçlara ulaşma ödevlerini, ancak iktisadi gelişme ile mali kaynaklarının yeterliği ölçüsünde yerine getirir.” (m. 53)	Sosyal ve ekonomik hakların sınırı “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.” (m. 65) 2001 değişikliği: Devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırları “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.” (m. 65)
Açıklama: Çizelgede yer alanlar dışında, 1961 Anayasası’nda; “ailenin korunması” (m. 35/2), “kooperatifçiliği geliştirme” (m. 51) ile “tarımın ve çiftçinin korunması” (m. 52) konularında da, devlete “tedbirler alma” yükümlülüğüne yer verildi. 1982 Anayasası’nda ise; “tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması” (m. 45), “yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşları” (m. 62) ile “sanatın ve sanatçının korunması” (m. 64) konularında da “tedbirler alma” yükümlülüğü içeren kurallar bulunmaktadır.	

Yine, -1961'in doğrudan söz etmediği- "asgari ücretin saptanması" konusunda, arka plandaki ekonomik programın etkisini yansıttığını düşündüğüm, "ülkenin ekonomik ve sosyal durumu(nun) gözönünde bulundurul(ması)"nı zorunlu tutan bir düzenleme yaptı. 2010'da, 55. maddenin 3. fıkrasına, "...tespitinde" sözcüğünden sonra, "*çalışanların geçim şartları ile*" ibarelerinin de eklenmesiyle, yalnızca ülkenin ekonomik ve sosyal durumunu göz önüne alma zorunluluğu yumuşatıldı. Buna karşılık 1982 Anayasası devlete, 1961'in öngörmediği "*çalışanların (...) diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları için gerekli tedbirleri al(ma)*" ödevi de vermiştir. 1961 Anayasası'nda, anlatım farklı olmakla birlikte özünde aynı yaklaşımı yansıtan bir başka düzenleme de, "*Çalışma Hakkı ve Ödevi*"ne ilişkin 42. maddenin 2. fıkrasında öngörülmüş; "devlet *çalışanların insanca yaşaması* (...) için önlemler alır" denilmiştir. Ayrıca, devlete açık ve doğrudan buyruk veren bu düzenlemede, çalışanları korumaya yönelik önlemlerin "sosyal, iktisadi ve mali" nitelikli olmak üzere çok yönlü olduğu belirtilmiştir.

Kanımcı 1961 Anayasası'nın, 1982'den farklı biçimde, bu maddelerde "insanlık haysiyeti"nden, bunun gerektirdiği "yaşayış seviyesi"nden ve "insanca yaşama"dan söz etmiş olması, genel olarak insan hakları ve özel olarak da sosyal haklar konusunda benimsediği yaklaşımın yansımalarından/sonucundan başka bir şey değildir. Bununla birlikte 1961 Anayasası'nın, özellikle devleti sağlamakla yükümlü tuttuğu yaşam düzeyinin insan onuruna yaraşır olmasını ve çalışanların da insanca yaşamasını öngören bu kurallarının, yukarıda değindiğim 53. maddeden bağımsız değerlendirilemeyeceği açıktır.

1982 Anayasası'nın ilk metninde, çalışma hakkı ve ödevinin program nitelikli bölümü konusunda 1961'e benzer bir içerikle düzenleme yapılmış olmakla birlikte, işsizliğin önlenmesine ilişkin düzenlemede, 1961'den farklı olarak, 24 Ocak istikrar önlemlerini çağrıştıran bir yaklaşım benimsendiği söylenebilir. Devlete yalnızca "çalışanlar"ı koruma ödevi veren 1961'de, işsizlerin korunmasından söz edilmeksizin "*işsizliği önleyici tedbirleri alır*" denilmiş iken, yine işsizlerin korunmasına yer vermeyen 1982'nin ilk metninde, daha esnek bir dille "*işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak* (...) için gerekli tedbirleri alır" denilmiştir. Devletin *işsizleri* koruma ödevi ise, 2001 değişikliğinde maddeye eklenmiştir.

1982 Anayasası'nın olumlu bir kuralı, devletçe "*çalışma şartları bakımından özel olarak koru(nması)*" öngörülen kişi kesimleri arasında 1961'in öngörmediği "bedenî ve ruhî yetersizliği olan" kişilere de yer vermiş olmasıdır. Yine, 1961'de benzeri bulunmayan ayrıntılı bir düzenleme, sosyal güvenlik hakları çerçevesinde, "sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gereken" kişi kesimlerine ilişkindir. Devletin her bir kesime ilişkin yükümlülüğünün ayrıca belirtildiği bu kişiler; "harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri", "malûl ve gaziler", "sakatlar", "yaşlılar" ve "korunmaya muhtaç çocuklar"dır. 2010'da 10. maddeye eklenen bir olumlu ayrımcılık fıkrasıyla da, bu kişilere yönelik önlemlerin "eşitlik ilkesine aykırı sayılma(ması)" öngörülmüştür.

1961 ve 1982 Anayasaları arasında, hak temelli düzenleme yönünden kimi farkların bulunduğu sağlık hakkı alanında, program temelli kurallarda da önemli farklar vardır. 1961'de, sağlık hakkının içeriği, yalın bir anlatımla, "herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesi ve tıbbî bakım görmesi" biçiminde belirlenmiştir. Sağlık hakkının, yukarıda sıraladığım çeşitli sorulara yol açabilen bir dille, "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı" biçiminde tanımlandığı

1982’de ise, hakkın “sağlıklı yaşama hakkı” boyutunun içeriği/ögesi, “sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenle(me)” görevi verilen devletin, söz konusu tek elden planlama düzenlemesinin amaçlarından biri olarak yer almıştır. Daha açık bir anlatımla, sağlıklı yaşama hakkının içeriğini belirleyen öğelerden –ve kuşkusuz devletin yükümlülüklerinden– biri, 1961’de de yer alan “*herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak*”tır. Ancak 1982 Anayasası’nda, 1961’de olmayan çevre konusunda, hem devlete ve hem de vatandaşlara ödev verilmiş; “sağlıklı” ve aynı zamanda “dengeli” bir çevrede yaşama hakkının gerçekleştirilmesine yönelik ödevin içeriği/konusu da, “çevreyi geliştirme, çevre sağlığını koruma ve çevre kirlenmesini önleme” olarak sıralanmıştır. 1982’nin bir başka yeniliği de, “sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabil(mesinin)” öngörülmesidir.

1961 ve 1982 Anayasaları arasındaki bir başka fark, konut hakkı konusundadır. 1961’de, kenar başlığı “sağlık hakkı” olan 49. maddede, devlete, “konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri al(ma)” ödevi verilirken, 1982’de de kenar başlığı “konut hakkı” olmakla birlikte, “hak” temelli değil, yine “program” nitelikli bir düzenleme yapıldı; ne amacından, ne de hakkın –örneğin önceliği bulunan– öznelere söz edildi. Dolayısıyla aralarındaki temel fark, önlem alma yükümlülüğünün amaç ve önceliklerindedir. Bu da, her iki Anayasa arasında genelde var olan yaklaşım farkıyla ilgilidir. Konut gereksiniminin karşılanmasında, 1961’in önceliği “yoksul veya dar gelirli aileler”dir ve konutların “sağlık şartlarına uygun” olması gerekir. 1982 ise, bu gereksinimin “şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözetken bir planlama çerçevesinde” karşılanmasını öngörmekle yetinmiş, ayrıca devletin “toplu konut teşebbüslerini destekle(mesini)” istemiştir.

IV. SOSYAL DEVLETE VE HAKLARA İLİŞKİN ÖNERİLER

Özellikle son on yılda taslak, tasarı, rapor, görüş, öneri vb. adlarla farklı meslek kuruluşlarının, emek ve sermaye örgütlerinin, sivil toplum kuruluşlarının ve partilerin desteğinde ve/yada öncülüğünde, birlikte yada ayrı ayrı yapılan/yaptırılan/katkı sağlanan kimi çalışmalarda da görüldüğü gibi, sosyal devlet ve sosyal haklar için Anayasa düzeyinde farklı ideolojik yaklaşımlara koşut olarak farklı önerilerde bulunulması olanaklıdır, olağandır ve yararlıdır. Kimileri yazarlarınca “renksiz” yada “ideolojisiz” olduğu ileri sürülen ama gerçekte adı belirtilmeyen –yeni içeriğiyle– liberal ideolojiyi benimseyen bu çalışmaların büyük bir bölümünde, asgari çerçeve olarak sosyal insan hakları ulusüstü hukukunun temel alındığı söylenemez. Hatta kimilerinin, Türkiye’nin onayladığı sosyal hakları güvenceleyen sözleşmelerden bile haberi yoktur, varsa da –sanıyorum ulusal mevzuatçı yaklaşım nedeniyle– görmezlikten geldiği yada önemsemediği açıktır. Oysa kanımca, sosyal hakların asgari anayasal çerçevesi belirlenirken, sosyal insan hakları ulusüstü hukuku, asgari çerçeve ve dayanak olarak, Anayasa gereği “yeni Anayasa” gündeminin ilk sırasında yer almalıdır.¹³

¹³ Bu arada anımsatmakta yarar görüyorum: 1982 Anayasası’nın “Temel Haklar ve Ödevler” başlıklı İkinci Kısmının “genel hükümler”e ilişkin “genel gerekçe”sinin ilk paragrafında; temel haklar alanında esinlendiği uluslararası kaynaklar olarak, “...özellikle 1948 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname ve 1950 İnsan Haklarının

1. Önerilere İlişkin Genel Anımsatmalar ve Önerilerin Dayanağı

Anımsatmak istediğim ilk nokta şudur: Sosyal hakların, tümü için geçerli toptancı bir yaklaşımdan uzak durarak, hiç olmazsa asgari özlere için yargı organları önünde ileri sürülebilmelerinin sağlanması, öncelikle, 1961 Anayasası’ndan beri “temel” nitelemesiyle yapılan düzenlemelerin gereğidir. Hak ve özgürlüklerin “temel” olmasının anlamı, Anayasa düzeyinde “hukuksal” güvenceye alınmış olmasıdır. Önünde “temel” nitelemesi bulunan hak ve özgürlükler, ne birer “duyuru”, ne “ahlaki ödev” yada “siyasal vaad”, ne de gerçekleştirilmeleri ancak siyasal iktidarlara belirlenen ve uygulanan ekonomik ve sosyal politikalara bağlı “program açıklamaları”dır. Hak, tanım gereği öncelikle hukuksal güvenceyi içerir; güvence yoksa, haktan söz edilemez. Hukuksal güvence ise, gerekli olan anayasal ve yasal düzenlemeler yapmanın ötesinde, hakkın çiğnenmesi ve/yada kullanma ve yararlanmanın tümüyle ve/yada kısmen engellenmesi ve sağlanmaması durumunda, mağdur olan anayasa öznesinin yargı önünde ileri sürülebilmelerini içerir. Sosyal hakların genellikle devletçe alınması öngörülen önlemlerde somutlaşan “ödevler” olarak kaleme alınmış olmasına, sosyal insan hakları uluslararası hukukunun sağladığı hukuksal güvencenin kişi hakları için öngörülenden farklı oluşuna, daha açık bir deyişle denetim sisteminin –çok da örneği bulunmayan– “yargısal” nitelik taşımayışına dayanarak hakkın varlığına, bireylerce ileri sürülebilmesine ve özellikle de “asgari özü”nü kapsamak üzere tüm bileşenleriyle dava edilip yargılanabilirliğine tümünden karşı çıkmak kabul edilemez.

Çünkü sosyal hakların devlet için içerdiği yükümlülükler, genellikle kişi haklarında olduğu gibi tek boyutlu/düzeyle değildir. Sosyal hakların, sendikal özgürlükler gibi yargılanabilirlik yönünden duraksama ve tartışma konusu edilmeyen bazı çokkuşaklı örneklerinin dışında, içerdiği yükümlülüklerin özdeş ve/yada tek boyutlu/düzeyle olduğunu düşünüp/ileri sürüp yararlanılmasını yasama ve yürütmenin izleyeceği ekonomik ve sosyal politikalara, kısacası “siyasal takdir”e bağlamak ve bunu da erkler ayrılığı ilkesiyle açıklamak, daha açık bir deyişle “öznel” bir hak niteliği taşımadıkları için doğrudan uygulanabilir ve yargılanabilir olmadıklarını savunmak, öğretide çok sayıda yandaş olmakla birlikte, artık Türkiye için ulusüstü nitelik kazanmış olan sosyal insan hakları uluslararası hukukunda benimsenip izlenen baskın bir yaklaşım değildir. Yargılanabilirliğin bağdaşmadığı ileri sürülen “demokrasi” de, “sosyal” değil olsa olsa “biçimsel” demokrasi sayılabilir.

Vurgulamak istediğim ikinci noktaya gelince; 2000’li yılların ikinci onyılının başlarında, sosyal devlet ve sosyal haklar konusunda Anayasa’da yapılacak yeni düzenlemelerde yada Eylül 2011’de resmen başlatılan “yeni Anayasa” hazırlama girişimlerinde, yani ister değişiklik ister yenileme/yeni bir Anayasa yazma olsun, gerek insan hakları öğretisindeki bu değişimin ve gerekse sosyal insan haklarının bir yan-

---

ve Temel Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi(nin) göz önünde tutulmuş” olduğu belirtilmiştir. Genel gerekçedeki bu genel yollama nedeniyle olsa gerek, madde gerekçelerinin hiçbirinde İHEB ve İHAS’ı anan benzer bir özel gönderme yapılmamıştır.

Kuşkusuz, yeni Anayasa sürecinde göz önünde tutulması gereken insan hakları sözleşmeleri ve denetim organlarının kararları, 1980’li yıllara oranla çok gelişti ve Türkiye’yi hukuksal olarak bağlayanlar listesi de çok zenginleşti. Dolayısıyla, Yeni Anayasa taslağını yazarlar, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Mahkemesi kararları ile sınırlı bir yaklaşım içinde olmamalıdır.

dan pozitif hukuk ile içtihatlardan oluşan içeriğinin ve öte yandan “yargı benzeri” eksik yaptırımlı yöntemlerle de olsa dava edilebilirlik ve yargılanabilirliği alanında uygulamada gerçekleştirilen ilerlemelerin göz ardı edilmemesi gerektirir.

Amaç ve araçlarıyla sosyal devlete ilişkin *ilkesel önerilerin* hukuksal dayanağının, “asgari çerçeve” olarak Türkiye’yi bağlayan Sosyal İnsan Hakları Ulusalüstü Hukuku olduğunu yineliyorum. Önerilerin ortak hedefi, örnekleri hazırlanan bazı taslak, tasarı yada raporlarda görülen sosyal devlet ilkesini, SİHUH’dan aldığı özünden uzaklaştırıcı yaklaşım ve politikalara olanak verilmemesi ve geleneksel yaklaşımın sosyal haklardan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda siyasal iktidarlara tanıdığı -65. maddede somutlaşan- geniş takdir yetkisinin sınırlarının açıklıkla belirtilmesidir.

Hakların niteliğindeki farklılık ile güçler ayrılığı ilkelerine dayandırılan ve devletin üstlendiği olumlu yükümlülükleri titiz biçimde irdelemeyen güçlü bir öğretiyle de desteklenen geleneksel yaklaşımın değişmesindeki ve yeni kuramsal temellendirmelerin denetim organlarının içtihatlarına yansımadaki ana etken, 1980’li yıllardan başlayarak sosyal devleti çökmek üzere uygulanan ve 1990’larda eşitsizlikleri derinleştiren acımasız sosyal sonuçları tüm çıplaklığıyla görülen ekonomik ve ticari küreselleşme, ultra liberal politikalar. İnsan haklarında ideolojik karşıtlığın egemen olduğu Soğuk Savaş döneminin sona ermesine değin “insan onuru”nu kişisel ve siyasal insan haklarıyla sınırlı gören geleneksel yaklaşıma, bölünmezlik ve karşılıklı bağımlılık ilkelerini benimseyen ve yeni bir yaklaşımla raporlarını inceledikleri devletlerin sosyal haklarda üstlendikleri yükümlülüklerinin salt “normatif yükümlülük” ile sınırlı görülemeyecek üç boyutunun bulunduğunu savunan az sayıda bilim insanı eleştiriler yöneltmeye başladı. Bu eleştirilerin, bir yandan kişi haklarını güvenceye alan sözleşmelerin onay koşullu denetim organlarının kararlarına evrimci bir yaklaşımla yansıma sürecinin başlaması yada denetim organlarının yargılanabilirlik yönündeki kararlarını yüreklendirmesi, öte yandan da maddi içerikleri geliştirilen sosyal haklar alanında uzun bir hazırlık döneminin ardından yakınmalara dayalı yarı-yargısal denetim sistemleri oluşturulmasını öngören düzenlemeler yapılması, geleneksel uluslararası hukuk anlayışından kopuş sürecinin somut belirtilerini oluşturdu.

Aslında vurgu/anımsatma gerektirmeyen bir başka nokta da şudur: Sosyal hakların uygulamada gerçekleştirilmesi ve hak öznelere eylemli olarak yararlanacakları normlara dönüşebilmesi için, hukukun güçlü, açık ve yaptırımlı desteğine gereksinim bulunduğu, devletin sosyal haklar alanındaki normatif yükümlülüğünün güçlendirilmesi, ancak bunun “biçimsel” yükümlülükle sınırlı kalmayıp eylemli yararlanmayı da kapsaması, bunu sağlamanın hukuksal yollarından biri olarak dava edilebilirliğin açıkça öngörülmesi, daha doğrusu kapsadığının anlaşılması, kabul edilmesi ve Anayasa’da öngörülmesi gerektiği kuşkusuzdur.

İşte sosyal hakların öznelere yargı yerlerinde ileri sürülebilmesi, eşitlik koşulları içinde eylemli yararlanmanın onsuz olmaz koşul ve araçlarından biridir. Ulusalüstü ortak hukukun bu alanda benimsediği olumlu yaklaşım, altı çizilmesi gereken bir noktadır. ESKH Komitesi’nin Türkiye’ye yönelik istem ve tavsiyeleri arasında ESKHU Sözleşmesi’nin “biçimsel” güvencesindeki sosyal haklardan somut olarak yararlanıldığının kanıtı olan mahkeme kararlarından örnekler istemesi ve yargı erki görevlilerinin bu konuda eğitilmeleri (yani sosyal insan hakları eğitimi yapılması) gerektiğinin anımsatılması son derece önemlidir (NU, 2005: 10-24 ve 121-122; NU

HRI, 2008). Devlet, sözleşmeden doğan bu yükümlülüğünü yerine getirmek için bu yönde somut adımlar atmak, ilk derece ve yüksek yargı yerlerimiz de, hukuk devletin gereği olarak bu gelişmeleri görmezlikten gelmemek zorundadır.

Ne var ki, yaklaşım ve ilkeleri ile sosyal devlete ilişkin somut önerilerin –tümünün değil bir bölümünün bile– gerçekleşme şansının, ancak emeğin, örgütlü ve örgütsüz tüm kesimlerince gerektiğinde doğrudan eylemle desteklenerek etkin biçimde savunulmasına bağlı olduğunu, açık yüreklilikle baştan belirtmeliyim. İçinde “sosyal” sözcüğünün bile geçmediği neo-liberal Anayasa raporlarının kol gezdiği, sosyal devleti gündemine almayan Anayasa toplantılarının yapıldığı bir ortamda, öncelikle örgütlü emek süreci yakından izleyip ağırlığını duyurmadıkça, bunun için de 2011 1 Mayısındaki “sosyal” dayanışma “siyasal” dayanışmaya dönüşmedikçe (Gülmez, 2011: 7),¹⁴ sosyal devlet ancak hükümetlerin ve politikacıların dilinde sosyal insan hakları ulusalüstü hukukundaki özünden uzak ve çarpıtılmış bir propaganda aracı olarak kalmaya mahkumdur.

Sosyal hakların birey ve örgüt olarak tüm –özellikle birincil– hak özneleri, anayasallaşmasında birincil etken olamadıkları 1961 Anayasası’nda ilk kez güvenceye alınan sosyal devlet ve sosyal hakların çok geçmeden “geldiği gibi gitme” sürecine girdiğini ve 1982’de de sermayenin belirleyici rol oynadığını, dolayısıyla aşağıda dile getirdiğim somut önerilerin hükümet(ler)in lütfuyla gerçekleşmeyeceğini, hiç ama hiç unutmamalıdır.

Ayrıca son nokta olarak; “ders çıkarılır mı yada çıkarılmış mıdır” bilmem ama, 2010 Anayasa değişikliklerinde kamu görevlilerine tanındığı ileri sürülen “toplular sözleşme hakkı”na ilişkin düzenlemenin, daha ilk taslak aşamasında belirttiğim gibi, grevin yasaklandığı toplu pazarlık rejimlerinde uygulanan “zorunlu uzlaştırmalı/hakemli” bir sistem olduğunun yandaşlarınca anlaşılması için vaadedilen tarihten çok sonra ancak 2012’nin 4 Nisanında yapılabilen yasa değişikliğiyle kullandırıldığını ve “ilk tarihsel toplu sözleşme süreci”nin de, ancak 29 Mayıs 2012 tarihli Kamu Görevlileri Hakem Kurulu kararıyla sonuçlanabildiğini anımsatmak isterim.

Kapitalist sistemin geçerli olduğu serbest piyasaya dayalı bir ekonomik düzen de de uygulanabileceğini,¹⁵ uygulanması gerektiğini düşündüğüm sosyal devlete ve sosyal haklara ilişkin anayasal düzenlemelerde, “ileri” anlamında “yeni” Anayasa’da temel alınmasını önerdiğim –kimileri benzer yada farklı bir dille bazı Anayasa öneri ve raporlarında da yer alan– yaklaşım, ilke ve düzenlemeleri, yöntemsel kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle, 1982 Anayasası’nın sistematliğini izleyerek iki

¹⁴ 1 Mayıs 2011 Taksim dayanışmasının, siyasal dayanışmaya dönüşmesi bir yana, bir günlük biçimsel yönüyle bile ertesi yıl gerçekleştirilemediğini (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik’in “sürpriz konuk” olarak Memur-Sen ve Hak-İş’in Ankara/Tandoğan mitinginde bir konuşma da yaptığını) anımsatmaya gerek yok, sanırım!

¹⁵ Bu konuda, örneğin ESKH Komitesi’nin 1990 tarihli ve 3 sayılı Genel Yorum kararında; ESKHU Sözleşmesi’nin siyasal yada ekonomik sistemler açısından yansız (*neutre*) olduğu, ilkelerinin “münhasıran” bir sosyalist yada kapitalist, karma, planlı yada liberal ekonomi sisteminin yada başka bir anlayışın varlığı temeline dayandığı görüşlerinin geçerli olmadığı vurgulanmıştır. Komiteye göre, *sözleşmede tanınmış olan haklar, çok farklı ekonomik yada siyasal sistemler çerçevesinde sağlanmaya elverişlidir*. Bunun tek koşulu, özellikle sözleşmenin başlangıcında vurgulandığı gibi, iki kuşak insan haklarının karşılıklı bağımlılığı ve bölünmez niteliğinin söz konusu sistem(ler)de tanınmış olmasıdır (NU, 2008: Paraf. 8).

ana başlıkta sunacağım: Sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümü dışındaki ilkeler ve kurallar ile bu bölümdeki ilkeler ve kurallar.

2. Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler Bölümü Dışındaki İlke ve Kurallara İlişkin Öneriler

“Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” bölümünden önce, Anayasa’nın diğer tüm bölümlerinde yer alan sosyal haklarla ilgili ilke ve kurallara ilişkin önerilerimi, Anayasa’nın sistematigiine göre sıralayacağım.

a. “Genel Esaslar” Başlıklı Birinci Kısım

- Sosyal devlet ilkesi (m. 2), sosyal hakları da kapsamak üzere insan hakları ulusalüstü hukuku dolayısıyla “zorunlu çekirdek” olarak gördüğüm (Gülmez, 2008: 4) “*değiştirilemez ilkeler*” arasında yer almayı sürdürmelidir.¹⁶ Özellikle:

- Sosyal devlet ilkesi, 1961 ve 1982 Anayasalarında olduğu gibi “hukuk devleti” ile birlikte, onun kapsamı içinde yer aldığı ve gölgesinde kaldığı izlenimi doğurmayan bir anlatımla yazılmalı; 2. maddede öngörüldüğü gibi, düzenleme “...ve sosyal bir hukuk devletidir” biçiminde noktalanmamalı, kısacası sosyal devlet *ayrı bir ilke* olarak ifade edilmelidir.¹⁷

Değiştirilemez ilkeler konusunda 1961 Anayasası’ndaki yaklaşımın benimsenmesi varsayımında, bu yaklaşım doğal olarak sosyal devleti de kapsayacaktır.

Ancak, Türkiye’nin gerek “üye devlet” gerekse “taraf devlet” olarak sosyal insan hakları ulusalüstü hukukundan doğan yükümlülükleri göz önüne alındığında, biçimsel olarak “değiştirilemezlik” güvencesi tanınmasa da insan haklarına saygılı/dayalı devlet, siyasal çoğulculuk, hukukun üstünlüğü yada hukuk devleti, sosyal devlet ve eşitlik gibi evrensel değer ve ilkeler, Anayasa’da yer alması kaçınılmaz “zorunlu çekirdekler”dir.

- Sosyal devletin amacının, Anayasa’ya açıkça yazılması gereken “*sosyal adalet*” ve “*sosyal eşitliği*” sağlamak, herkes için insan onuruna yakışır “insanca çalışma”yı gerçekleştirmek, ekonomik ve sosyal yönlerden güçsüz olanları korumak olduğu, sosyal insan hakları ulusalüstü hukukuna göndermede bulunarak genel gerekçede yada madde gerekçesinde belirtilmelidir.
- Sosyal devlet ile sosyal haklar arasında, devlete yüklediği görevleri yerine getirme ve yükümlülükleri gerçekleştirme araçları olarak varolan doğal bağlantı, genel gerekçede yada madde gerekçesinde açıkça belirtilmelidir.
- “*Devletin temel amaç ve görevleri*” (m. 5), sosyal hakların gerçekleştirilmesi yönünden taşıdığı önem nedeniyle daha açık ve kesin bir dille yazılmalıdır.

¹⁶ Değiştirilemez ilkeler konusunda 1961 Anayasası’ndaki yaklaşımın benimsenmesi varsayımında, bu yaklaşım doğal olarak sosyal devleti de kapsayacaktır.

¹⁷ Sağlam’ın, Anayasa Mahkemesi’nin sosyal devlet ilkesi konusunda verdiği iptal kararlarında “sosyal devlet ilkesinden çok hukuk devleti ilkesinin egemen ol(duğu)” yolundaki –kanımca– haklı eleştirisi için bkz. Sağlam (2008: 760-761).

Gerekçede, hukuk devleti ve sosyal devlet ilkeleriyle bağdaşmayan her tür engelin kaldırılacağı; devletin yükümlülüğünün, hak ve özgürlüklerden “sosyal adalet ve sosyal eşitlik” gereklerince eylemli olarak yararlanılmasını sağlayıcı somut önlemler alınmasını, düzenli biçimde “somut ilerlemeler gerçekleştirilmesini” kapsayacağı belirtilmelidir. Bu nedenle de, devlete verilen görevler ve alacağı yasal, yönetsel, sosyal, ekonomik vb. önlemler konusunda, “... kaldırmaya, ... hazırlamaya çalışmak” gibi yükümlülükleri ertelemeye ve savsaklamaya elverişli belirsiz yada esnek bir dil kullanılmamalı; bunun yerine, ulusüstü hukuka uygun bir yaklaşımla –1961 Anayasası’nda olduğu gibi– “kaldırır, hazırlar” ve “alır” denilmelidir.

- “*Kanun önünde eşitlik*” ilkesi (m. 10), aynı zamanda Anayasa Mahkemesi’nin kararlarına egemen olan yaklaşım nedeniyle de (Gülmez, 2009: 556-584; 2010b: 217-265; 2011c: 51-84), “hukuksal/biçimsel” eşitliğin yanı sıra “eylemli/fiili/maddi/olgusal” eşitliği de kapsamalı, herkesin tüm temel hak ve özgürlüklerden sosyal adalet ve eşitlik ilkeleri gereğince yararlanmasını içeren açık bir anlatımla yazılmalı, 1982’de Başlangıçta yer alan bu ilkeye ilgili madde metninde yer verilmelidir.

Kanımcı, “ve benzeri nedenler” kapsamında olduğuna kuşku bulunmamakla birlikte, yasaklanan ayrımcılık nedenlerine cinsel yönelim ve kimlik, yaş, engel ve etnik köken de eklenmelidir (Gülmez, 2011: 68-76).

Olumlu ayrımcılık, kadınların yanı sıra özel olarak korunan kişi kesimleri için de genel bir ilke olarak Anayasa güvencesinde kalmayı sürdürmeli, sosyal hakları da kapsadığı açıkça belirtilmelidir.

Eşitlik ilkesinin, ayrımcılık yasağını kapsayan bütünselliği içinde, tüm ekonomik ve sosyal haklardan eylemli biçimde yararlanmanın temel güvencesi olarak, yargı organları önünde ileri sürülebilirliği, derhal ve doğrudan uygulanabilirliği; bireysel başvurunun haklar yönünden uygulama alanının İHAS ile sınırlı kalması (kalmayı sürdürmesi) durumunda da Anayasa Mahkemesi’nce göz önünde bulundurulacağı gerekçede belirtilmelidir.

b. “Temel Haklar ve Ödevler” Başlıklı İkinci Kısımın

“Genel Hükümler” Başlıklı Birinci Bölümü

- “Temel hak ve özgürlüklerin nitelikleri”ne (m. 12/1), insan haklarında *bölünmezlik, bütünsellik ve karşılıklı bağımlılık* ilkeleri de eklenmeli; madde gerekçesinde, insan onuruna içkin bu “evrensel” ilkelerin insan hakları uluslararası hukukunun ve bütüncü yaklaşımın gereği olduğu için eklenmesinde zorunluluk görüldüğü açıklanmalıdır.¹⁸
- Hak ve özgürlüklerin Anayasa’da 1961’den beri “temel” sıfatıyla nitelendirilmesinin doğal gereği olarak, sosyal hakların “dava edilebilirlik” ve “yargılanabilirlik” boyutunu da kapsamak üzere Anayasa düzeyinde hukuksal güvenceye bağlandığı gerekçede belirtilmelidir.

¹⁸ Anayasa raporlarından kimilerinde (TBB, 2007; DİSK, 2009) bu ilkelere yer verilmiştir.

- Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının, ulusalüstü insan hakları hukukuna uygun olarak, “ancak kanunla” yapılabileceğini öngören düzenlemenin (m. 13), doğal olarak üçüncü bölümdeki sosyal ve ekonomik hakları da kapsamı karşısında, bölünmezlik ilkesinin gereği olarak “yasa” dışında bir düzenlemeyle sosyal ve ekonomik haklara hiçbir yasak ve sınırlama konulamayacağı madde gerekçesinde belirtilmelidir.

Kanun hükmünde kararnamelerle bu alanda “istisnai” düzenlemeler yapma yetkisi, bu önerilerle uyumlu kılınmalıdır.

c. “Temel Haklar ve Ödevler” Başlıklı İkinci Kısımın

“Siyasal Haklar ve Ödevler” Başlıklı Dördüncü Bölümü

- “Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır” diyen “vergi ödevi” başlıklı 73. maddenin 2. fıkrası, “sosyal adalet ilkesi”ne yer veren ve öngörülen “sosyal amacı” gerçekleştirme yükümlülüğünün devlete düştüğünü belirten bir anlatımla yazılmalıdır.

d. “Cumhuriyetin Temel Organları” Başlıklı Üçüncü Kısımın

“Yasama” Başlıklı Birinci ve “Yargı” Başlıklı Üçüncü Bölümleri

- Uluslararası insan hakları sözleşmelerinin iç hukuktaki değeri ve etkisi konusunda, özellikle 90. maddenin son fıkrasında 1961’den beri süregelen iki cümle ile 2004’te eklenen üçüncü cümleden oluşan düzenleme, gerekçesiyle birlikte yeniden ve özenle kaleme alınmalıdır. 2004’teki eklemeye, öğretinin çok büyük bölümünün de benimsediği gibi, “usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmalar”ın, yargı organlarınınca önlerindeki uyuşmazlıkların çözülmesinde kendisiyle çatışan/çelişen yasalara öncelik tanıyarak “esas alınması” öngörülmüş olmakla birlikte, her düzeydeki yargı organlarımızın –ve kamu yetkililerinin– bu anayasal buyruğu yerine getirmemekte direnmeyi sürdürdükü bilinmektedir.

Yapılacak düzenlemede; Anayasa’nın öngördüğü iki işlemle iç hukukun ayrılmaz parçasına dönüştürülen insan hakları sözleşmelerinin yalnızca pozitif metinlerinin değil, aynı zamanda onları yorumlamaya yetkili denetim organlarının karar ve içtihatlarının da “kendiliğinden” göz önüne alınarak “doğrudan” uygulanması öngörülmelidir. Bu yükümlülük, yalnızca yargısal uyuşmazlık durumunda yargı organlarını değil, aynı zamanda yasama, yürütme ve yönetimi (kamu yetkililerini) de kapsamalıdır.

Maddenin metni ve gerekçesi, çelişkiye yol açacak değişik kavramlar kullanılmaksızın, kuşkuya ve farklı yorumlara yer bırakmayan, onaylanan sözleşmelerin uygulanması için iç hukukta “özel yasal düzenleme yapılması gerektiği” yolunda çoğu kez başvurulmuş bir gerekçeye sığınılmasına olanak tanımayan açık ve özenli bir dille yazılmalıdır.¹⁹

- İnsan haklarının bölünmezliği ilkesine ve insan haklarının ulusalüstü hukukta öngörülen sınırlama koşullarına aykırı olması nedeniyle, TBMM’nin Bakanlar

¹⁹ Daha önce yayımladığım yazı ve makalelerde, öteden beri çok önemseydiğim madde 90/son fıkra konusundaki bu öneriye yer vermemiş olmama şaşırıldığımı itiraf etmeliyim!

Kurulu'na kanun hükmünde kararname (KHK) çıkarma yetkisi verebilmesini öngören düzenlemede (m. 91); kapsam dışında tutulmayan, yani ekonomik ve sosyal haklar konusunda KHK'lerle –doğal olarak yasak ve sınırlamaları da kapsayan– “düzenleme” yapılmasına olanak veren ve farklı görüşler ileri sürülmesine yol açan istisna kaldırılmalı, bu haklar da doğrudan yada dolaylı biçimde KHK'lerle düzenlenememelidir.²⁰

KHK'lerle “düzenleme” yapma yetkisi “istisna” olarak tanınacaksa, sosyal hakların özne ve içeriklerine bu yoldan doğrudan yada dolaylı hiçbir yasak ve sınırlama konulamayacağı ve ancak varolan hakları özne ve içerikleri yönlerinden genişletip geliştiren, devletin üstlendiği anayasal görev ve yükümlülüklerin “gerçekleştirilmesini” sağlayan düzenlemeler yapılabileceği açıkça belirtilmelidir.

- 2010 değişikliğiyle, yargı yetkisini “*idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı*” tutarak, yönetsel yargı için doğrudan ve kesin bir “yerindelik denetimi” yasağı getiren düzenleme (m. 125/4), sosyal insan hakları ulusalüstü hukukuyla bağdaşmadığından, özellikle devletin sosyal haklar alanındaki yükümlülüklerinden üçüncüsünü oluşturan somut ilerlemeler gerçekleştirme ve sonuç alma yükümlülüğünden kurtulma ve özellikle sosyal hakların asgari özünün bile dava edilebilirliği ve yargılanabilirliğini “yerindelik denetimi” kapsamına gireceği bahanesiyle engelleme (yargı güvencesinden yoksun bırakma) sonucu doğuracağından Anayasa'da yer almamalıdır.
- 2010'da yapılan eklemeye (m. 148/1) tanınan Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının, maddi içeriğini oluşturan haklar yönünden İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'yle sınırlı tutulan uygulama alanı genişletilmelidir.

İnsan haklarına saygılı ve dayalı devlet ile “ileri” anlamında yeni Anayasa'da yer almasını önerdiğim insan haklarının bölünmezliği, bütünselliği ve karşılıklı bağımlılığı ilkeleri gereğince, bireysel başvuru hakkı İHAS'ın yanı sıra Türkiye'nin onayladığı sosyal insan haklarını güvenceye alan sözleşmeleri de kapsamalı, Anayasa'nın –kendisinin– güvenceye aldığı haklar arasında bireysel başvuru hakkının maddi içerik ve uygulama alanı, sonuç olarak insan haklarının ulusal ve uluslararası korunması konusunda yapılan ayrımcılık kaldırılmalı; bu yönde bir adım olarak İHAS'a ek 12 sayılı protokol onaylanmalıdır.

e. “Mali ve Ekonomik Hükümler” Başlıklı Dördüncü Kısımın “Ekonomik Hükümler” Başlıklı İkinci Bölümü

- Devlete verilen “*planlama görevi*”nin yerine getirilmesi amacıyla planda yer alacak önlemlere (m. 166/2), “*sosyal adaleti gerçekleştirci önlemler alınması*” da

²⁰ Aynı görüş için bkz. Kaboğlu (2010: 54).

Sosyal hakların KHK'lerle düzenlenip düzenlenmemesi konusunda; kişi hakları ile sosyal haklar arasındaki nitelik farkını, “olumsuz edim” ve “olumlu edim” gerektirdikleri yolunda ileri sürülen yaygın geleneksel görüşten yola çıkarak açıklayan ve KHK ile “düzenleme” yapılmasının yalnızca “olumlu edim” gerektiren ekonomik ve sosyal hakları kapsamasını, ancak “sınırlama” getirilememesini savunan farklı görüşler için örneğin bkz. ve krş. Sağlam (1984: 268-269); Gözler (2000: 105-107); Özbudun (2011: 250-251); Tanör/Yüzbaşıoğlu (2009: 379-380); Algan (2007: 283-286); Bulut (2009: 93); Gümüş (2012: 239 ve dipnot 248).

eklenmeli, kaynakların kullanılmasında sosyal adalet gereklerinin hedef alınacağı belirtilmelidir.

Ekonomik ve Sosyal Konsey'in (m. 166/4), "ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulması" ile sınırlı tutulan amaçlarına, uygulamada izlenen ekonomik ve sosyal politikaların sosyal devletin amaçları yönünden *değerlendirilmesi* de eklenmelidir.

Düzenleme, ayrı bir maddede ve Konsey'in, hükümetin isteğine bağlı olmaksızın dönemsel aralıklarla –yılda en az iki kez olmak üzere– düzenli toplanmasını ve uygulamada işlerliğini sağlayıcı bir içerikle yapılmalıdır.

3. Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler Bölümündeki İlke ve Kurallara İlişkin Öneriler

- “Temel hak” olarak anayasal güvenceye bağlanacak olan sosyal hakların “listesi” (m. 41-65) ile “özneleri”nin ve temel öğeleriyle (alt bileşenleriyle) tanımlanan “maddi içeriği”nin “asgari çerçevesi” yada “alt sınırı” olarak, bu alanda görece en yeni belge olan ve Türkiye’nin %93’ünü onaylayıp hukuksal yükümlülük üstlendiği Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı temel alınmalıdır. Bu konuda *özellikle*:
  - 1990’lı yıllardan başlayarak bölgesel ve evrensel insan hakları belgelerinde yer alan “*yeni*” sosyal haklar listeye eklenip anayasal güvenceye kavuşturulmalıdır. Bunlar arasında; özellikle çalışma hakkının ayrılmaz bileşeni olsa da iş güvencesi (haksız işten çıkarılmaya karşı işe geri dönmeyi de kapsayan korunma) hakkı, insan onuruna uygun asgari yaşam düzeyi hakkı, yoksulluğa karşı korunma hakkı, temiz su içme hakkı, yeterli beslenme hakkı ve barınma hakkı bulunmalıdır. Yaşlı ve engelli kişilerin hakları, özel olarak güvenceye alınmalıdır.
  - Aile ve çalışma yaşamlarını uzlaştırmaya ve çalışmanın/çalışma hakkının sağlıklı, güvenli ve insan onuruna uygun çalışma ortam ve koşullarında yerine getirilmesini/kullanılmasını sağlamaya yönelik her tür önlemin devlet ve işverenlerce alınacağı belirtilmelidir.
  - Sosyal hakların özneleri ve maddi içeriği konularında, Uluslararası Çalışma Örgütü, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi çerçevesinde kabul edilen insan hakları sözleşmelerinin pozitif metinleriyle sınırlı kalınmaksızın, yargısal ve/yada yarı-yargısal *denetim organlarının “sosyal insan hakları ortak hukuku”nu oluşturan yerleşik içtihatlarına uygun düzenlemeler* yapılmalıdır.
  - Sosyal hakların Anayasa’ya yazılmasında, özellikle kişi hakları boyutu da bulunan (çok kuşaklı olan) haklar dışında kalanların “dava edilebilirlik ve yargılanabilirlik” özelliğini engelleyici ve kuşkulu değil, tersine özendirici, açıklayıcı ve kolaylaştırıcı bir dil kullanılmalıdır.
  - Her sosyal hakkın, özellikle devletin ekonomik ve mali nitelikli olumlu edimleriyle yararlanılması söz konusu olan hakların Anayasa güvencesine alınmakla her koşul ve durumda devletçe uyulması, korunması ve gerçekleştirilmesi gereken bir “*asgari öz*”ünün bulunduğu kabul edilmeli, hiç olmazsa bu zorunlu çekirdeğin belirtilen yükümlülüklerden herhangi birine

yönelik ihlallere ve devletin haklardan yararlanamama sonucu doğuran eylemsizliğine karşı da hak öznelerince dava edilebilirliği sağlanmalıdır.

- Bu bölümün *genel gerekçesinde*, güvenceye alınan sosyal haklarda devletin “taraf olarak” üstlendiği yükümlülüklerin, ulusalüstü ortak hukukta olduğu gibi, “saygı gösterme” ve “koruma”nın yanı sıra “geliştirme” ve “gerçekleştirme”yi de kapsadığı; istisnai/olağanüstü koşullar bulunmadıkça, varolanları geriye götüren yasal ve/yada yönetsel düzenlemeler yapılamayacağını ve uygulamada somut sonuçlar alınmasını ve önceki duruma oranla düzenli ilerlemeler gerçekleştirilmesini içerdiği; bu yükümlülüğün, özel ve öncelikli olarak korunması gereken hak özneleri ve kişi kesimleri için hiçbir biçimde ertelenemeyeceği belirtilmelidir.
- Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi sosyal haklardan herkesin ve özellikle korunması öncelikli geniş hak özneleri kesiminin eylemli olarak yararlanmasının somutlaştığı, “asli ve sürekli” nitelik taşıyan *temel sosyal kamu hizmetleri alanlarında özelleştirme yapılamayacağı* belirtilmelidir.

Bu amaçla, 1999 yılında 47. maddeye eklenen fıkralar, özellikle yasa koyucuya sınırsız takdir yetkisi tanıyan ve sonuç olarak sosyal haklardan yararlanmayı kısıtlayan ve/yada olanaksızlaştıran son fıkra metinden çıkarılmalıdır.

- Devletin çalışma yaşamı ve çalışanlar konusundaki yükümlülüklerine ilişkin düzenleme (m. 49/2), ayrı bir maddede yapılmalıdır. Devletin; “çalışanlar”ın yanı sıra “*emekliler*”in de yaşam düzeyini yükseltme yükümlülüğü bulunduğu, çalışma yaşamını geliştirmek için “*emekliler*”i de korumak amacıyla önlemler alması gerektiği belirtilmeli; işsizliği önlemek, işsizleri korumak ve genel olarak *insan onuruna yakışır bir yaşam düzeyine* ulaşılmasını sağlamak amacıyla her tür önlemi almakla yükümlü tutulduğu vurgulanmalı, gerekçesinde de bu yükümlülüğün dava edilebilir nitelik taşıdığı belirtilmelidir.
- Sosyal devlet ve sosyal haklar için, gerek hukuksal çerçevesinin oluşturulması ve geliştirilmesinde, gerekse varolan haklardan uygulamada eylemli olarak yararlanılmasında ayrıksı bir yeri ve önemi bulunan sendikal haklar (m. 51-54); özneler ve içerik olarak uluslararası ve ulusalüstü **sendikal haklar** ortak hukuka uygun bir yaklaşımla ve etkili kullanımını sağlayan bir düzenlemeyle güvenceye alınmalıdır.²¹ Bu amaçla:
  - Sendikal hakların tümü için yasa koyucunun değil hak öznelerinin iradesinin üstünlüğünü temel alan *özgürlük ilkesi* benimsenmeli; bu ilkeyle çelişen düzenleme yapılmamalıdır.
  - Özgürlük ilkesi gereği, sendikal hakların içeriği ve kullanılması konusunda *ayrıntıcı ve tepkici yaklaşım* bırakılmalı, öznelerin ve örgütlerin bağımsızlık ve özerkliği anayasal güvenceye bağlanmalıdır.

²¹ Sendikal hak ve özgürlükler konusundaki bu önerilerin, UÇÖ’nün onaylanan 87 ve 98 sayılı sözleşmelerine ve denetim organlarının yerleşik kararlarına dayanması nedeniyle, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’nın sendikal haklara ilişkin 5. ve 6. maddelerinin onay kapsamı dışında tutulmuş olmasının, bu alandaki anayasal ve yasal düzenlemeler yönünden pratik bir önem taşımadığı ve çekincenin de, önerdiğim yaklaşım ve içerikte bir anayasal düzenlemeye engel olmadığı unutulmamalıdır.

- Hak özneleri, özellikle küreselleşmenin olumsuz etkilediği yoksullar, işsizler, emekliler gibi dar anlamda “çalışanlar” kavramının kapsamında olmadığı düşünülen –ve bu gerekçeyle örgütlenmeleri kamu yetkilileri ve hatta yargı organlarınca engellenen– kişileri de kapsayacak biçimde genişletilerek, “*emeğe bağlı hakları kullanan kişiler*”in sendika ve toplu sözleşme ile grev hakkını da kapsamak üzere barışçı toplu eylem hakları anayasal güvenceye bağlanmalıdır.
- Sendikal eylem ve etkinlikler; dar anlamda “çalışma ilişkileri” alanıyla sınırlı tutulmamalıdır. Çalışanları ve emeğe bağlı hakları kullanan kişileri ve örgütleri(ni) doğrudan yada dolaylı etkileyen düzenleme, politika ve uygulamalara karşı kullanılması, gerektiğinde ortak oluşumlarla hareket edilmesi engellenmemelidir.
- Toplu iş sözleşmesi hakkı, gönüllü ve özgür toplu pazarlık ilkelerine uygun olarak ve “*devlet adına otorite işlevleri yerine getiren kamu görevlileri*” dışında kalan kamu görevlilerini de kapsamak üzere güvenceye alınmalıdır.
- Grev hakkının kullanımını, salt toplu iş sözleşmesi imzalanması süreciyle sınırlı tutan kurallar konulmamalı; “devlet adına otorite işlevleri yerine getiren kamu görevlileri” dışında kalan kamu görevlilerinin grev hakkı açıkça anayasal güvenceye bağlanmalıdır.
- Devletin, herkes için “insanca yaşama”yı çalışma yaşamı içinde ve sonrasında gerçekleştirmenin temel araç ve kurumlarından biri olan sosyal güvenlik hakkından somut olarak yararlanmayı sağlayacak her tür önlemi alması ve düzenlemeyi yapması öngörülmelidir.
- Devletin, “insanca yaşama”nın temel araçlarından olan sağlık hakkının gerçekleştirilmesi amacıyla, kamusal örgütlenmeyi yaygınlaştırmasını ve herkesin, sağlıklı olma hakkından daha ileri düzeyde yararlanmasını sağlayıcı önlemleri alması ve çalışanların yanı sıra yaşamını sürdürmek için gerekli gelirden yoksun olan tüm kişilerin sağlık hakkı kapsamına alınması öngörülmelidir.
- Kişi hakkı ve sosyal hak boyutlarıyla herkese tanınması gereken *eğitim hakkı*, her düzeyde, bireylerin etkin, özgür ve katılımcı kişiler olarak yetişmelerini sağlamak, insan hakları, demokrasi ve çevre bilincini geliştirmek ve güçlendirmek için insan haklarına uygun bir içerikle düzenlenmeli; ilköğretimin gerçek anlamda parasız olması sağlanmalı, anadilini öğrenme hakkı anayasal güvenceye alınmalı, din kültürü ve ahlak öğretimi anayasal zorunluluk olmaktan çıkarılmalıdır.
- 2001 değişikliğinden sonra yürürlükte olan metniyle, “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek *malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde* yerine getirir” diyen 65. maddenin kenar başlığı ve içeriği **değiştirilmelidir**. Bu amaçla:
  - Maddenin kenar başlığı, sosyal haklardan çokkuşaklı olanların (kişi hakları boyutu bulunanların) kapsam dışında kaldıklarına açıklık kazandırmak için, “*Kaynakların sosyal adalete göre kullanılması*” olmalıdır.

- 1961 Anayasası’ndan beri sürdürülen bir anlatımla, “Devletin iktisadî ve sosyal ödevlerinin sınırları” biçimindeki kenar başlık değiştirilmek istenmezse, devletin uluslararası sosyal insan hakları ortak hukukuna göre üstlendiği üç boyutlu yükümlülüğün gereği olarak, “sınırları” teriminin yerine “gerçekleştirilmesi” terimi kullanılmalıdır.
- Sosyal hakların tümünün yargı yerleri önünde ileri sürülebilmesini/dava edilebilmesini/yargılanabilmesini engellemenin gerekçesi ve dayanağı olabilmesi nedeniyle, “kaynakların yeterliliği” ölçüsüne göndermede bulunulmamalı; sosyal ve ekonomik hakların uygulamada aşamalı gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla, “kaynakların sosyal adalet ilkesi uyarınca öncelikli kullanılması” öngörülmelidir.
- Kaynakların yeterliği ölçüsüne gönderme yapılması durumunda; bu koşulun/sınırlamanın, tüm sosyal hakların “asgari özü”nü, olumlu edim gerektirmeyen sosyal hakları ve özel olarak korunması gereken kişileri kapsamadığı madde gerekçesinde belirtilmelidir.
- Devletin üstlendiği görevlerin ve sosyal haklara ilişkin yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde, hak öznelerinin hak ve özgürlüklerden yararlanma durumuna ve düzeyine göre öncelik gözetilmelidir.
- Bu konuya ilişkin madde gerekçesinde; belirtilen değişikliklerin, sosyal hakların “temel” hak ve özgürlükler arasında yer almasının doğal gereği olarak, bu haklar için öngörülen hukuksal güvencenin yargı organları önünde ileri sürülebilmesini de sağlamak için yapıldığı; öngörülen düzenlemenin, ekonomik ve mali kaynakların durumu ne olursa olsun, olağanüstü durum ve koşullar olmadıkça devletin olumlu edimde bulunma ve bunun, düzenli ve sürekli biçimde “somut sonuçlar alma” ve bir önceki duruma/saptamaya oranla “ilerlemeler gerçekleştirme” yükümlülüğünü de içerdiği belirtilmelidir.

SONUÇ

İç ve dış dinamik, etken ve gelişmeler, Türkiye’de sosyal hakların anayasallaşmasının 1961 Anayasası öncesinde başlamasına elverişli değildi. Tek ve çok partili dönemlerde uygulanan 1924 Anayasası’nda, sosyal hakların yer alması değil almaması olağandır; sosyal hakların öncüsü I. Dünya Savaşı yıllarının birkaç anayasasından esinlenmesi, kuşkusuz beklenemezdi.

Buna karşılık, Cumhuriyet’in 1924’ten sonraki ikinci Anayasası’nın, bir askeri darbe sonrasında değil de olağan bir siyasal süreç çerçevesinde –ve hatta 1950’deki iktidar değişimini izleyen yıllarda– yapılmış olması varsayımında, yaklaşım ve maddi içeriği 1961 Anayasası’ndan farklı –daha ileri ya da daha geri– olsa da, kanımca II. Dünya Savaşı sonrasında anayasalarını görmezlikten gelme lüksü olamayacak; her koşulda, sosyal haklara 1924 Anayasası’ndan daha geniş biçimde yer vermek zorunda kalınacaktı.

Ama 1961 Anayasası, birçok kez vurguladığım üzere, sosyal hakların uluslararası düzeyde yeterince gelişmediği ve hatta Avrupa Sosyal Şartı’nın da henüz kabul edilmediği bir aşamada (Gülmez, 2012: 126), özellikle genel ve madde gerekçelerine yansıtılan insan haklarının bölünmezliği, bütünselliği ve karşılıklı bağımlılığı ilkelerinin tümünü kapsayan yaklaşımıyla “dönemeç” oluşturan bir düzenleme

yaptı. 1961 Anayasası'nın, sosyal hakların öznelere birey ve örgüt olarak doğrudan etkili ve belirleyici rol üstlenmediği bir sürecin ürünü olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Devletin dayalı olduğu insan haklarının kapsamında bulunan sosyal haklar, sosyal devlet ilkesinin araçları olarak güvenceye bağlanırken, devlet bu ilkenin yaşama geçirilmesine yönelik önlemler almakla yükümlü tutuldu. Ancak, 1961 Anayasası'nı yazmaya başlarken benimsenen söz ettiğim yaklaşım, bölümün sonuna gelindiğinde *“realiteler”* duvarına çarptı! “Ayaklarının yere basması gerektiği”nin farkına vardığı izlenimi uyandıran Anayasa koyucu, devletin sosyal hakları gerçekleştirme ödevinin önüne “iktisadi gelişme” ve “mali kaynakların yeterliliği” ölçülerini, yalnızca “bu Bölümde belirtilen iktisadî ve sosyal amaçlara ulaşma ödevlerini” kapsamak üzere “sınır” olarak koydu.

1982 Anayasası ise, başlığını aynen sürdürmekle birlikte içeriğinde önemli değişiklikler yaparak 65. maddesinde benzer bir kurala yer verdi. Bölüm sınırlaması yapmaksızın, Anayasa'nın tümünde “ekonomik ve sosyal alanlarda” devlete verdiği görevleri kapsayan bir düzenleme yaptı. Devlet için, görevlerini “mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde” yerine getirme yükümlülüğü getirirken, “ekonomik istikrarın korunmasını gözet” diyerek, “24 Ocak istikrar önlemleri”ne doğrudan göndermede bulundu.

1961 ve 1982 Anayasalarında, siyasal iktidarlara farklı anlatımlarla tanınan anayasal yükümlülüklerini sınırlandırma gerekçeleri, sosyal hakların “devletin olumlu edimi”ni gerektirdiği konusundaki geleneksel görüşü benimseyen yazarlarca, sosyal ve ekonomik haklara ilişkin bölümde yer alan kuralların “program hükümler” olduğunun gerekçeleri olarak da sunuldu ve savunuldu. Öğretide ileri sürülen görüşlerde, her iki Anayasanın pozitif metinlerinde mali kaynakların yeterliği “ölçüsü”nden söz edilmiş olduğu gerçeği göz önüne alınmadı. 1961'in 53. maddesi ile 1982'nin 65. maddesi konusunda ileri sürülen yaygın görüşlerde, pozitif metinlerin sınırını aşan yorumlar yapıldı.

Türkiye’de sosyal hakların anayasallaşması sürecinde, gelişme çizgisi doğrusal yönde ilerlemedi. 1961 Anayasası'nın onuncu yılında başlayan geri dönüş, 24 Ocak ve 12 Eylül 1980 sonrasındaki ikinci on yılının sonunda doruğa ulaştı.

19 değişiklikten önemi küçümsemeyecek bazılarına karşın, 1982 Anayasası'nın sosyal haklara ilişkin kurallarında da köklü değişikliklere, Anayasa'nın yalnızca “yeni” değil ama aynı zamanda “ileri” olmasına olanak verecek yeni kurallara gereksinim vardır. Bunun asgari uluslararası çerçevesi, Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrası uyarınca iç hukukumuzun ulusüstü kaynakları olan sosyal insan haklarına ilişkin sözleşmeler ve denetim organlarının kararlarıdır.

Sosyal haklara yaklaşımını 1961 Anayasası ile karşılaştırarak inceleyip değerlendirdiğim 1982 Anayasası'nın yapıcılar, yaklaşım ve maddi içeriğini büsbütün değiştirdiği sosyal hakların önüne koyduğu sınırın adını korumakla birlikte içeriğini değiştirdi. 1961’de ayrı bir ölçü olarak öngörülen “iktisadi gelişme”den söz etmedi, ancak 24 Ocak 1980 önlemlerinin adıyla, sağladığı “ekonomik istikrar”ın korunmasının gözetilmesini istedi ve devletin, “sosyal hakları” değil, “ekonomik ve sosyal alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini” yerine getirmesini ekonomik istikrara bağımlı tuttu. Bu sınırlamada görelî iyileştirme sağlayan değişikliğin gerçekleştirilmesi ise, neredeyse 20 yıl sonra ancak 2001’de sağlanabildi.

“24+12 Anayasası”nın bu bölümünün oluşumunda belirleyici rol oynayan ve Anayasa Komisyonu’nda da bir üye (Refet İbrahimoğlu) ile temsil edilen TİSK,

örneğin “Artık işçinin ezildiği, istismar edildiği iddialarının geçersizliği ortadadır” diyebildiği Çalışma Raporunda (TİSK, 1982: 26-30), büyük bir bölümü anayasallaşan isteklerini sıralamıştı (Gülmez, 1986b: 61-62). Özellikle sendikal haklara ilişkin Anayasa değişikliği konusunun hemen her gündeme gelişinde, 12 Eylül 1980 öncesini anımsatan TİSK, “anarşi, kargaşa çıkar” diyerek, 1982’nin sosyal ve özellikle sendikal haklara ilişkin maddelerine dokunulmaması gerektiğini savunmaktan geri durmadı (Gülmez, 2005a: 3-6). Son olarak bu tutumunu, 2010 değişiklikleri sırasında da sürdürdü.²²

Sosyal ve sendikal haklarda yapılan değişikliklerle yürürlükte olan 1982 Anayasası’nın yenilenmesi yada yeni Anayasa yapılması süreci, eğer sosyal haklarda evrimin doğrusal bir çizgide ilerlemesi isteniyorsa, 1971–1980 arasındaki dönem ile 1982 Anayasası –ve hatta 2010’da yapılan kamu görevlilerinin toplu sözleşme hakkına ilişkin düzenleme– bir yana bırakılarak, 1961 Anayasası’nın bıraktığı yerden ileriye taşınarak sürmelidir. Sosyal haklara yaklaşımın alt sınırı, 1961 Anayasası’ndaki yaklaşım olmalı, TİSK’in 1982’de anayasallaştırmayı başardığı sendikal haklara ilişkin düzenlemeler, Anayasa’daki tüm kalıntılarıyla da bir yana bırakılmalı, “yok” sayılmalıdır. İçerik olarak da 1961’den “ileri” olması gerektiğine kuşku bulunmayan “yeni Anayasa”nın asgari çerçevesi, sosyal insan hakları ulusüstü ortak hukuku olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aldıkaçtı, Orhan (1982) “Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı’nın Açılış Konuşması”, *Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler (Uluslararası Seminer)* içinde, 5-7 Şubat 1982, İstanbul: İTİA Ekonomi Fakültesi.
- Aldıkaçtı Orhan (1978) *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul: İ. Ü. Hukuk Fakültesi Yayını.
- Algan, Bülent (2007) *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Ankara: Seçkin Yayını.
- Berestein, Alexandre (1982) “Le développement et la portée des droits économiques et sociaux” (première partie), *Travail et société*, 7 (3), juillet-septembre.

---

²² TİSK, özellikle yürürlükten kaldırılan fıkraların her birini ayrı ayrı savunduğu 19 Nisan 2010 tarihinde yaptığı “ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİNİN ÇALIŞMA HAYATIMIZA OLUMSUZ ETKİLERİ” başlıklı açıklamasında şöyle diyordu:

“Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından hazırlanan ve 13.04.2010 tarihinde Anayasa Komisyonu tarafından bazı değişikliklerle kabul edilen “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi” ülkemiz çalışma hayatıyla ilgili *son derece olumsuz* düzenlemeler içermektedir.”

(...)

“Adalet ve Kalkınma Partisi Milletvekilleri tarafından TBMM’ye sunulan Anayasa Değişiklik Teklifinde yer alan ve toplu iş hukukuna ilişkin maddelerde değişiklik yapılmasını öngören hükümler, Türk Çalışma Hayatında *istikrar ve barış ortamını bozacak* niteliktedir (vurgular benim).”

Yapılacak değişikliklerin bazı işçi kuruluşlarının talepleri doğrultusunda hazırlanması, işçi ve işveren kuruluşları arasında uzun yıllardan beri devam eden sosyal diyalogun yok sayılması anlamına gelmektedir” (http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ana&ana_id=118).

- Bulut, Nihat (2009) *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, İstanbul: XII Levha Yayını.
- Çelikyay, Hakan Sabri (2011) “Yeni Anayasa Tartışmaları ve Sosyal Haklar”, *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu, III, Bildiriler* içinde, İstanbul: Petrol-İş Yayını.
- DİSK (2009) *Özgürlükçü – Eşitlikçi, Demokratik ve Sosyal Yeni Bir Anayasa İçin Temel İlkeler* (Anayasa Raporu), No: 57, Ankara: DİSK Yayını.
- Erdoğan, Mustafa (2007) *Anayasa Hukuku*, Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara: Orion Yayını.
- Gören, Zafer (2006) *Anayasa Hukuku*, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayını.
- Gören, Zafer (2000) “Sosyal Devlet”, Zafer Gören (der.) *Prof. Dr. Seyfullah Edis’e Armağan* içinde, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını.
- Gözler, Kemal (2008) *Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*, Onikinci Bası, Bursa: Ekin Kitapevi Yayını.
- Gözler, Kemal (2000) *Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukuki Rejimi*, Bursa: Ekin Kitapevi Yayını (<http://www.anayasa.gen.tr/khk-2-s-23-172.pdf>, 04.04.2011).
- Gülmez, Mesut (2012c) “Devlet Kesesinden İkramiyeli Memur Sendikacılığı”, *Öğretmen Dünyası*, Şubat (386).
- Gülmez, Mesut (2012b) “Ulusalüstü Hukuk ve Türkiye’de Sendikal Haklar”, *Türk-Alman Uluslararası İş Hukuku Sempozyumu (Toplu İş Hukuku, Compliance)* içinde, 23-24 Haziran 2011, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayını.
- Gülmez, Mesut (2012a) “Türkiye’de Sosyal Haklar: Sosyal Şart Açısından Anayasa’da Sosyal Devlet ve Sosyal Haklarda Uyum Sorunu”, İbrahim Ö. Kaboğlu (der.) *Anayasal Sosyal Haklar (Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye)* içinde, İstanbul: Legal Yayını.
- Gülmez, Mesut (2011e) “TÜSİAD’ın Olmayan Raporda Sosyal Devlet”, *Cumhuriyet*, 31 Mart.
- Gülmez, Mesut (2011d) “Hakları Yasalar Değil İnsanlar Yaratır”, *Cumhuriyet*, 5 Mayıs.
- Gülmez, Mesut (2011c) “Anayasal Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı: Eleştirel ve Aykırı Düşünceler”, *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu, III, Bildiriler* içinde, İstanbul: Petrol-İş Yayını.
- Gülmez, Mesut (2011b) “Sosyal İnsan Haklarının Gelişimi Temelinde Sosyal Devlet İçin Öneriler”, *Prof. Dr. Sarper Süzek’e Armağan* içinde, İstanbul: Beta Yayını.
- Gülmez, Mesut (2011a) “Emeğin Anayasadaki Adı Sosyal Haklardır”, *Türk-İş*, (392) Ocak-Şubat (Dosya: Anayasa ve Emek).
- Gülmez, Mesut (2010e) “Memurun Yüksek Hakem Kurulu Anayasallaştı”, *Cumhuriyet*, 30 Eylül.
- Gülmez, Mesut (2010d) “Grev ve Toplu Sözleşme Rüyası”, *Radikal İki*, 1 Ağustos.
- Gülmez, Mesut (2010c) “Grev Yoktur Demenin Başka Yolu”, *Radikal İki*, 28 Mart.
- Gülmez, Mesut (2010b) “İnsan Haklarında Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik İlkesi: Aykırı Düşünceler”, *Çalışma ve Toplum*, (25).
- Gülmez, Mesut (2010a) “Sosyal Devlet”, *Prof. Dr. Yılmaz Aliefendioğlu’na Armağan* içinde, Ankara: Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayını.
- Gülmez, Mesut (2009b) “İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Sosyal Haksızlıklar”, *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu, Bildiriler* içinde, Ankara: Belediye-İş Sendikası Yayını.

IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu

- Gülmez, Mesut (2009a) *İnsan Hakları ve Avrupa Birliği Hukukunda Ayrımcılığın Kaldırılması ve Türkiye*, “AB’ye Sosyal Uyum” Dizisi, No: 5, Ankara: Belediye-İş Yayını.
- Gülmez, Mesut (2008) “Anayasanın Zorunlu Çekirdekleri”, *Radikal İki*, 4 Mart.
- Gülmez, Mesut (2005b) “Türk-İş’in Sendikal Haklar Konusundaki Anayasa Değişikliği Üzerine Düşünceler”, *Birgün*, 15 Aralık.
- Gülmez, Mesut (2005a) *Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliğine Uyum Sorunu*, AB’ye Sosyal Uyum Süreci Dizisi, No: 1, Ankara: Belediye-İş Yayını.
- Gülmez, Mesut (2002) *Kamu Görevlileri Sendika ve Toplu Görüşme Hukuku*, 788’den 4688’e, 1926-2001, Ankara: TODAİE Yayını.
- Gülmez, Mesut (2001) “Tartışma”, *Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı*, 9-13 Ocak 2001, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını.
- Gülmez, Mesut (1991) *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, İkinci Bası, Ankara: TODAİE Yayını.
- Gülmez, Mesut (1986b) “Anayasa Tasarısında Çalışma İlişkileri”, *Amme İdaresi Dergisi*, 19 (1).
- Gülmez, Mesut (1986a) “Les bases constitutionnelles des relations collectives de travail”, *Turkish Yearbook of Human Rights*, (7-8), Ankara: TODAİE.
- Gülmez, Mesut (1985) “1961 Anayasası’nda Sendikal Hakların Oluşumu”, *Amme İdaresi Dergisi*, 18 (3).
- Gümüş, A. Tarık (2010) *Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü*, İstanbul: XII Levha Yayını.
- Gürbüz, Yaşar (1982). “Cumhuriyet Dönemi Anayasalarında Sosyal ve Ekonomik Haklar”, *Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler (Uluslararası Seminer)*, 5-7 Şubat 1982, İstanbul: İİTİA Ekonomi Fakültesi Yayını.
- Kaboğlu, İbrahim Ö. (2012) “Anayasa’da Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları”, İbrahim Ö. Kaboğlu (der.) *Anayasal Sosyal Haklar (Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye)* içinde, İstanbul: Legal Yayını.
- Kaboğlu, İbrahim Ö. (2010) “Anayasa’da Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları”, *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, II, Bildiriler* içinde, İstanbul: Petrol-İş Yayını.
- Kaboğlu, İbrahim Ö. (2001) “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar”, *Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı*, 9-13 Ocak 2001, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını.
- NU (Nations Unies) (2005) *Droits économiques, sociaux et culturels*, Manuel destiné aux institutions nationales des droits de l’homme, Série sur la formation professionnelle, No. 12, New York et Genève: Haut-Commissariat des Nations Unies aux droits de l’homme.
- NU HRI (2008) *Instruments internationaux relatifs aux droits de l’homme*, Récapitulation des observations générales ou recommandations générales adoptées par les organes créés en vertu d’instruments internationaux relatifs aux droits de l’homme, Volume I, HRI/GEN/Rev.9 (Volume I), 27 mai.
- Özbudun, Ergun (2011) *Türk Anayasa Hukuku*, Gözden Geçirilmiş 12. Baskı, Ankara: Yetkin Yayını.
- Özveri, Murat (2011) “Türk Hukukunda Sosyal Hakların Dava Yoluyla Gerçekleştirilmesi”, *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu, III, Bildiriler* içinde, İstanbul: Petrol-İş Yayını.

- Sabuncu, Yavuz (2002) *Anayasaya Giriş*, Yenilenmiş Sekizinci Bası, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Sağlam, Fazıl (2008) “Sosyal Devlet İlkesi ve Duyarsızlaşma”, Mehmet Uçum (der.) *Prof. Dr. Devrim Ulucan’a Armağan* içinde, Birinci Baskı, İstanbul: Legal Yayını.
- Sağlam, Fazıl (1984) “Kanun Hükmünde Kararname Çıkarma Yetkisinin Sınırları: Uygulamanın Yaygınlaşmasından Doğabilecek Sorunlar”, *Anayasa Yargısı*, 1.
- Talas, Cahit (1982) “Sosyal Haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi”, *İnsan Hakları Yıllığı/Turkish Yearbook of Human Rights*, (3-4), Ankara: TODAİE Yayını.
- Talas, Cahit (1970) “Türkiye’de Sosyal ve Ekonomik Haklar”, *Türkiye’de İnsan Hakları (Seminer, 9-11 Aralık 1968)* içinde, Ankara: A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayını.
- Tanör, Bülent (1978) *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, 1. Bası, İstanbul: May Yayını.
- Tanör, Bülent, Necmi Yüzbaşıoğlu (2009) *1982 Anayasası’na Göre Türk Anayasa Hukuku* (son değişikliklere göre), 9. Bası, İstanbul: Beta Yayını.
- TBB (2007) *Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi*, Geliştirilmiş, Gerekçeli Yeni Metin, 4. Baskı, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını, Kasım.
- TBMM (1961) *T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi*, Temsilciler Meclisi S. Sayısı: 35: Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7), Cilt 2.
- TİSK (1982) *XIV. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara: TİSK Yayını.

GÜVENCESİZ SAĞLIK EMEKÇİLERİ VE SENDİKAL MÜCADELE DÜZLEMİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Arzu Çerkezoğlu

Devrimci Sağlık İşçileri Sendikası (Dev Sağlık-İş) Genel Başkanı

Kamusal Sağlık Hizmetlerinin piyasalaştırılması, kamusal sağlık hizmetinin ticari mal haline getirilmesi, hizmet kurumlarının işletmeye dönüştürülmesi, hizmet organizasyonunun ise bir “iç piyasa” oluşumu üzerinden kurulması gibi temel bileşenlerden oluşuyor. “Sağlıkta Dönüşüm Programı” adı verilen bu süreç, sağlık hizmetini üreten emeği de dönüştürüyor. Kamusal Sağlık Hizmeti üreten emekçinin “gelir karşılığı hizmet üreten”, artık değer ve dolayısıyla kar üretmeyen emeği, ücret karşılığında işgücünü satan, artık değer ve kâr üreten işgücüne dönüşüyor.

Sağlık emekçisinin emeğinin işgücüne dönüşümü, sağlık emekçisinin güvencesiz işçilik koşullarında istihdam edilmesinin de temelini oluşturuyor.

Büyük bir çoğunluğu “taşeronlaştırma” yöntemiyle gerçekleştirilen güvencesiz istihdam, güvencesiz sağlık emekçilerini “insanca yaşam ve çalışma koşulları” için sınıf mücadelesine yöneltiyor. Ancak Türkiye’deki sendikal örgütlenmeye ilişkin yasalar ve diğer hukuksal mevzuat, alt-işverenlik ilişkisi altında çalıştırılan işçilerin toplu sözleşme düzenine adapte edilmesine fiilen izin vermiyor. Bu nedenle taşeron şirketler aracılığıyla istihdam edilen sağlık emekçilerinin “insanca yaşam ve çalışma koşulları” için çalışma ilişkilerinin “toplular sözleşme düzeni” içine alınması mücadelesi, sağlık hizmetinde alt-işverenlik ilişkisinin ortadan kaldırılması için mücadele olarak geliyor. Bu ise, “Sağlıkta Dönüşüm Programı”nın temel dayanaklarının ve dolayısıyla programın kendisinin ortadan kaldırılması anlamına geliyor.

Güvencesiz sağlık emekçilerinin “insanca yaşam ve çalışma koşulları” için verdikleri sendikal mücadelenin iyileştirici sonuçları, “piyasacı” siyasi irade ile “Sağlık Hakkı Mücadelesi” veren güçler arasında bir güç dengesi kurulabildiği noktada ortaya çıkıyor. Dev Sağlık-İş’in Adana Balcalı Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nden başlayarak geliştirdiği mücadelelerdeki mevzii ilerlemelerin, güvencesiz işçiler, kamu çalışanları, hekimler, hasta ve hasta yakınlarının sağlık hakkı mücadelesi bağlamındaki güç birliklerinin seviyesiyle doğru orantılı olduğu görülüyor.

Güvencesiz sağlık emekçilerinin bugünkü mücadelesi, “tüm emekçilere tek ve eşit statü” hedefine ulaşmaya yöneliyor. Böylece bir yandan güvencesiz işçilerin, sağlık emekçilerinin tarihsel kazanımlarının dışında tutularak daha kötü çalışma koşullarına mahkum özel bir “ikinci sınıf emekçi” grubu oluşturması önlenmeye çalışılırken, diğer yandan güvencesiz sağlık emekçileri aracılığıyla “kadrolu” sağlık emekçileri etrafında oluşturulan “güvencesizlik kuşatması” parçalanmaya çalışılıyor. Kolayca görülebileceği gibi güvencesiz sağlık emekçilerinin bugünkü mücadelesi, toplu sözleşme sürecine odaklı geleneksel sendikal mücadele düzleminin ciddi farklılıklar içeriyor.

Güvencesiz emekçilerin sendikal mücadele düzlemi ile geleneksel sendikal mücadele düzlemi arasında görülen bu farklılaşmaları somut mücadele örneklerinden de izlemek olanaklıdır. Son 10 yıllık sendikal örgütlenme süreçlerinde yaşadığımız baskılar, işten çıkartmalar karşısında geliştirilen eylemler, direnişler ve grevler bu-

nun örnekleridir. Haksız ve hukuksuz biçimde, sendikal nedenle işten çıkartmalar karşısında ilki Adana Çukurova Üniversitesi Balcalı Hastanesi'nde olmak üzere, İstanbul Okmeydanı Hastanesi, Koşuyolu Hastanesi, Taksim İlk Yardım Hastanesi, Adana Numune Hastanesi, Kocaeli Üniversitesi Hastanesi gibi pek çok üniversite ve devlet hastanesinde çok önemli mücadele deneyimleri yaratan fiili direnişler yaşandı. Kazanımla sonuçlanan tüm bu direnişlerin ortak özelliği, taşeron sağlık işçileriyle hastanedeki tüm çalışanların ortak mücadelesinin ve sağlık hizmeti üretilen hastanelerimizde halkla buluşmanın sağlanabilmiş olmasıdır.

Bir başka önemli süreç ise, AKP'nin "Sağlıkta Dönüşüm Programı"na karşı başta Türk Tabipleri Birliği, Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası (SES) ve diğer sağlık örgütleriyle ortak düzenlenen eylem ve etkinlikler, grevlerdir. Son yılların etkili grevleri, sağlık alanında sağlık hakkı mücadelesi ekseninde gerçekleşti.

Yeri gelmişken, sendikal hak ve özgürlüklerin ortadan kaldırılması anlamına gelen güvencesizlik açısından taşeron sağlık işçileri özelinde, grev hakkının kullanımına ilişkin birkaç saptamayı ve tartışmayı da paylaşmak isteriz.

Taşeron Sağlık İşçileri İçin Grev Hakkının Bağlamı

"Taşeron işçilerin grev hakkı var mı?" Bu soru, taşeron şirketler üzerinden çalıştırılan sağlık işçilerinin eğitim çalışmalarında sorduğu soruların başında gelir. Soru, kendilerine taşeron patronlarının ve hastane idarecilerinin "haber verdiği" bir "felaket" in aslını astarını sormayı amaçlamaktadır. Patron veya Hastane Müdürü öyle bir tonla onun "grev hakkının olmadığını" söylemiştir ki, "sendika bile gelse bir şey yapamaz"dır!

Doğru elbette: Kağıt üzerinde sağlık işkolunda grev hakkı yok; sağlık işkolu, şimdiki "grev hakkı" kapsamı içinde olsa bile, taşeron şirketler üzerinden çalıştırılan işçilerin, yasada belirtilen toplu sözleşme ve grev hakkından yararlanabilmesi zaten mümkün değil.

Öyleyse taşeron patronları ve müdürleri haklı mı? "Sendika bile gelse onlar için bir şey yapamaz" mı? Sendikal örgütlenme düzlemi, taşeron sağlık işçisi için bir "çıkamaz sokak", sendikal mücadele alanı bir "umutsuz vak'a" mı?

Ya da tersten söylersek, "taşeron sağlık işçisi", "kadrolu maden işçisi" olsaydı "grev hakkı"na sahip olabilir miydi, grev hakkını bir "savunma silahı" olarak kullanabilir miydi?

Türkiye'de "grev hakkı" hukuken yok hükmünde. Yasalara göre grev, ancak toplu sözleşme sürecinin bir enstrümanı olarak ve ancak devletin çok sıkı denetim ve iznine bağlı olarak kullanılabilir. Bakanlar Kurulu, herhangi bir grevi "genel sağlık ve ulusal güvenlik üzerindeki bozucu nitelikleri" gerekçe göstererek erteleyebilir. Yani grev hakkını işçiler ancak "sendikaları" aracılığıyla ve toplu iş sözleşmesi süreci sırasında, hükümet izin verirse kullanabilir. Bu sınırların dışında grev hakkının kullanılması "yasadışı grev" olarak tanımlanıyor, işveren için iş sözleşmesini "haklı fesih" gerekçesi sayılıyor ve hapis cezasıyla cezalandırılıyor. Dolayısıyla, mevcut "grev hakkının" bir "savunma aracı" olarak anlamı, zaten yok mertebesinde. Maden işçisi için de yok, belediye işçisi için de yok, sağlık işçisi için de yok!

"Yasal grev hakkı" açısından taşeron sağlık işçilerinin tek sorunu "sağlık işçisi" olmak da değil. "Taşeron işçisi" olmak, "yasal toplu sözleşme hakkının" dışına atılmak demek. Çünkü taşeron işçilerinin ücretleri ve çalışma koşulları, "taşeron hizmet alımı" ihalelerinin teknik şartnameleriyle belirleniyor.

Olmaz ama (!), varsayalım ki taşeron şirket işçileri bir sendikada örgütlendiler, sendikaları taşeron şirket nezdinde yetki aldı, toplu sözleşme masasına oturdu ve patronu dize getirip istediği sözleşmeyi kabul ettirdi... Yaptığı sözleşmeyi uygulama ihtimali yok. Çünkü taşeron hizmet alımının mali şartlarını belirleyen “muhammen bedel”e sonradan imzalanan sözleşmelerle bir ekleme yapılabilmesi olanaklı değil. Bu durumda, söz konusu taşeron şirket, ortaya çıkan ücret zammı ve sosyal hakları daha önce belirlenmiş olan ihale bedelinden karşılayabiliyorsa karşılayacak; karşılayamaz ise de ihalenin şartlarını yerine getiremediği için işi bırakacak!

Bu nedenle taşeron işçilerinin sendikal mücadelesinin başlıca konusunu, “taşeron hizmet alımı” usulünün yaygın bir biçimde, işçilerin toplu sözleşme hakkını ellerinden almayı, işçileri güvencesiz çalışma koşullarında çalışmaya mahkum etmeyi hedefleyen bir “hileli işlem” olarak uygulandığını kanıtlamak ve bu hileli işlemi iptal ederek, taşeron işçilerinin asıl işverenin işçileri olarak tescil ettirmek oluşturuyor. Taşeron şirket işçileri, asıl işverenin işçisi sayılmak suretiyle toplu sözleşme müzakerelerini asıl işverenle yürütme ve sonuçlandırma imkanını bulabilirler.

Taşeron şirketler üzerinden çalıştırılan sağlık işçileri, “hizmet alımı” yönteminin, emeği ucuza getirmenin “hileli işlemi” olarak kullanıldığı tipik bir durumdur. Bu yöntemle, yıllardır aynı işyerinde aynı işlerde çalıştırılmakta olan işçilere “asgari ücret” ve “sıfıra yakın sosyal hak” dayatılabiliyordu. Bir-iki yıllık ihalelerle o şirketten bu şirkete geçirilen işçiler, her şirket değişiminde kıdemleri sıfırlandığı için kıdem tazminatı ve yıllık ücretli izin haklarından dahi yararlanamıyorlardı.

Devrimci Sağlık İşçileri Sendikası olarak taşeron işçiler arasındaki ilk örgütlenmelerimizde, taşeron işçiliğinin bu açmazlarını gördük ve bir seçimle karşı karşıya geldik. Birinci yol, geleneksel sendikalar gibi davranmaktı. Geleneksel sendikalar, “taşeron işçileri için toplu sözleşme yapılamaz, dolayısıyla bunlardan aidat alınamaz, sürekli bir örgütlülük temeli oluşturulamaz” diyorlar ve giderek büyüyen işçi sınıfının bu “kanseri dokusuna” dokunmamayı seçiyorlardı. İkinci yol ise, geleneksel sendikaları ölüme mahkum eden bu bürokratik bakış açısının üzerine kalın bir çarpı çekmek ve bu işçi kitlesinin “sendikal örgütlenme, grev ve toplu sözleşme hakkı”nı kazanabilmesi için bir mücadele stratejisi oluşturmaktı.

Biz ikinci yolu seçtik. Birçok kamu hastanesinde “taşeron hizmet alımı” usulünün hileli çalıştırma yöntemi olduğunu kanıtladık ve hukuki sonuca bağladık. Ama neo-liberal iktidarların (ve tabii ki bugünkü AKP iktidarının) taşeron hizmet alımı usulünün bu biçimde sınırlandırılmasından hoşnut olduğu söylenemez. Bu nedenle, neo-liberalizmin bildiğimiz ikiye bölünmüşlüğüyle “taşeron işçilerine müjdeler vererek”, bugüne dek mücadele ederek sağladığımız ilerlemelerin hukuki temelini ortadan kaldıran yasa hazırlıklarının gündeme getirildiği görülüyor.

İşte bu noktada “üretimden gelen gücümüzü”, emek gücümüzün fiyatının “ihale salonunda” ve “YÖK veya Sağlık Bakanlığı birimleri ile taşeron şirket patronları arasındaki ticari pazarlıklarla” belirlenmesine karşı kullanmamızın gerekli hale geleceği bir gerçek. Ancak taşeron sağlık işçileri olarak “üretimden gelen gücümüzü” “grev silahı” olarak ne zaman, nerede, ne ölçüde ve nasıl kullanacağımızı “yasanın tanımladığı” çerçevede belirleyemeyeceğimiz de bir başka gerçek.

Çünkü “toplular sözleşme hakkı”, işçinin “emek gücünün “sahibi” sayıldığı bir dünyaya aittir; oysa “taşeron işçiliği” ile işçiye empoze edilen dünyada, işçi kendi

emek gücünün sahibi değildir, onun “emek gücünün sahibi”, o emeği asıl işverene (onun adına değil, kendi hesabına) “satan” taşeron patronudur. İşçi, taşeronlaştırılmış bir işte çalışmakla emek gücünün sahibi olma hakkını yitirmektedir.

Bilindiği gibi, grev hakkı ve grev yasağı da toplu sözleşme hakkına bağlanmış bir hak veya yasaktır; toplu sözleşmede uzlaşamazsanız grev yaparak uzlaşmayı zorunlu hale getirmeye çalışırsınız veya grev yapmanız yasak olduğu için bir aracı kurum, her iki taraf adına toplu sözleşme bağtlar. Oysa toplu sözleşme hakkının bulunmadığı bir durumda ne grev hakkı ne de grev yasağı (ve bu yasağın zorunlu hale getirdiği bir hakem kurulu) bulunmaktadır. Dolayısıyla Anayasal bir hak olan toplu sözleşme ve grev hakkınızı kullanabilmeniz, artık “zulme karşı isyan hakkı” kapsamında olacaktır!

GREV VE DİRENİŞLERDE KADIN İŞÇİLER VE KADIN DAYANIŞMASI

Necla Akgökçe

'Petrol-İş Kadın' Dergisi Genel Yayın Yönetmeni

GİRİŞ: KADIN İSTİHDAMI VE SENDİKALAR

Neoliberal küreselleşme, ülkeler ve toplumlar arasındaki uçurumları artırırken, kadın ve erkek emeği arasında, merkez ülkelerdeki kadın emeği ile gelişmekte olan ülkelerdeki kadın emeği arasında eşitsiz ve çelişkili sonuçlar doğurdu. Son dönemlerde Türkiye ve Sahra Altı Afrika gibi bazı istisnalar dışında dünya genelinde kadın istihdamı ve ücretli emeğinin arttığını görüyoruz. Ama kadın istihdamındaki bu artışın nitelikli bir artış olduğunu söylemek mümkün görünmüyor. Üretim esnekleşirken, kadınlar genel olarak Batı'da genişleyen hizmet piyasalarının, yarı zamanlı işlerin ve gelişmekte olan ülkelerde ise enformel sektörde güvencesiz ve düşük ücretli ve olabildiğince esnek işlerin emekçileri oldular.

Türkiye'de de kadınlar, emek yoğun sektörlerde çok kötü koşullarda, düşük ücretle ve uzun çalışma saatlerine bağlı olarak çalışıyorlar. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğünün Ocak 2011'de yayımlanan Türkiye'de Kadının Durumu Raporuna göre, kayıt dışı istihdam erkeklerde yüzde 38.3 iken, kadınlarda bu oran yüzde 58.3 civarında seyrediyor. Mevsimlik tarım işçiliği, taşeron şirketlerde temizlik işleri, çağrıya bağlı çalışma, geçici düzensiz işçilik, serbest ticaret bölgelerinde çokuluslu şirketlerin küresel üretim zincirlerini bağlı olarak üretim yapan sendikal hakların olmadığı sömürü atölyeleri ve fabrikaları kadınların çalışma alanları olarak karşımıza çıkıyor.

Düzenli, kayıtlı işlerde çalışan kadınların, kadın istihdamının çok küçük bir bölümünü oluşturması, sendikalara üye olan kadınların sayısının azlığında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkıyor. Sendikaların, hala kamuda ve büyük sanayi dallarında çekirdek işgücüne yönelik örgütlenmeleri, kadın emeğinin ağırlıklı olarak kullanıldığı hizmet, gıda, tekstil gibi iş kollarına fazla rağbet göstermemesi de, sendika üyesi kadınların sayılarının azlığında önemli bir etken. Toplumda ve sendikalarda hakim olan erkek egemen ideoloji ve buna göre şekillenen, sendikal politika anlayışları ve örgütlenme biçimleri de kadın işçiyi sendikalardan ve aktif sendikal mücadeleden uzaklaştıran önemli bir neden olarak karşımıza çıkıyor. Türkiye'de gerek iki büyük işçi konfederasyonunda, gerekse bağlı sendikalarda kadın yapıları hala bulunmuyor. Sendika tüzükleriyle tanımlanmış kadın yapıları, Petrol-İş Sendikası ve Tek-Gıda İş Sendikası gibi bir iki sendikada var ancak. Kadın işçileri sendikal politikalara katmak için herhangi özel bir çabaya rastlanmıyor.

Son beş altı yıldır klasik sendikal yapıların kadın emekçileri görmezden gelme tutumuna rağmen, işçi kadının grev ve direnişlerde öne çıktıklarını görüyoruz. Kadınlar, sendikaya üye olma ve örgütlenme mücadelesi sırasında işten çıkarıldıkları için direniyorlar; bedenlerine ve emeklerine yönelik hak ihlallerine karşı ses çıkardıkları için işten atılıyorlar, buna karşı direniyorlar; küresel üretim zincirlerine bağlı olarak büyük markalara üretim yapan fabrikalarda, fabrikanın tartışmalı iflasları sırasında parasız pulsuz sokağa atılmalarına karşı direniyorlar;

taşeron temizlik firmalarında güvencesiz, düşük ücretli çalışmalarına rağmen iş-ten çıkarılmalara karşı direniyorlar.

Direnen kadınlara her geçen gün yenileri eklenirken, direnişlerin bir kısmı kazanımla, bir kısmı ise hayal kırıklığı ile sona eriyor. Daha önce kazanımla sonuçlanan bazı grevlerde, kolektif ve tek başına yürütülen kadın direnişlerinde, sendikaların, kadın hareketinin, dayanışma gruplarının izledikleri politikaların, öğretici ve kadın işçiyi güçlendirici olduğunu düşündüğümüz için bu örneklerle yer vereceğiz yazıda.

Ele alacağımız direnişler; Petrol-İş Sendikası tarafından yürütülen 2006 yılında başlayıp 2007 Kasımında, kadın işçilerin işlerine dönmesi ile sonuçlanan Nova-med Grevi; Deri-İş Sendikasının arkasında olduğu, 2008 Temmuz’unda Emine Aslan’ın Sefaköy DESA önünde başlattığı DESA Direnişi; TÜBİTAK’ta Aynur Çamalan tarafından başlatılan ve Tez-Koop İş’in desteği olmaksızın 273 gün süren direnişten sonra işe iade davasını kazanarak geri dönmesiyle sonuçlanan direniş; aynı yıl 8 Temmuz’da, sendikası Sosyal-İş’in de “imzalayın” dediği kölelik koşulları dayatan taşeron sözleşmesini imzalamadığı için işten çıkarılan temizlik işçisi Türkan Albayrak’ın, Paşabahçe Devlet Hastanesi’nin önünde çadır kurarak 118 gün direnmesinden sonra işine geri dönmesiyle sonuçlanan direnişidir.

I. GREV, GREV SÜREÇLERİ

Farklı türden tanımlar yapmak elbette mümkün ama, sendikal dünyada tanımlandığı biçimiyle grev, genel anlamda çalışanların daha iyi çalışma koşullarına sahip olmak, ücretlerini yükseltmek, sendikal hak ve özgürlükleri geliştirmek, sınırlarını genişletmek için yaptıkları, geçici olarak işin bırakılması eylemidir. Grev, işçilerin hoşnutsuzluklarını en açık biçimde, dolaysız olarak gösterdikleri kolektif ve örgütlü bir eylemdir. Grev haricindeki direniş vs gibi eylemler, toplu olarak yapılabileceği gibi bireysel de olabilir; örneğin işi yavaşlatabilirsiniz, atıldığınız işyerinin önünde çadır açabilirsiniz, protesto gösterisi yapabilirsiniz veya o işyerinin ürettiği ürünleri boykot edebilirsiniz. Beverly Silver,¹ grevin aynı zamanda bir güç gösterisi olduğunu söyler, işçilerin yaygın üretime ilişkin karmaşık işbölümü içindeki konumlarını kullanabilme yetisini göstermesi açısından da büyük öneme sahiptir. O nedenle Fordist dönemde, özellikle kilit bir şirkette veya işkolunda yapılan grevler, sermayenin korkulu rüyasıydı.

Günümüzde, işin yapısal olarak göçmenleşmesi ve feminizasyonundan bahseden Alman Anarko-sendikalist yazar Torsten Bewernitz, işin üretim ağırlıklı yapısının değişmesi ve işlerin geçici, güvencesiz çalışmaya ve hizmet sektörüne kayması neticesinde grevlerde yeni aktörlerin ve dayanışma gruplarının ortaya çıktığını vurguluyor ve bu sürecin güçlerini giderek kaybeden sendikalar tarafından iyi okunması gerektiğinin altını çiziyor.²

¹ Beverly J. Silver, “1930’dan Bugüne: İşçi Eylemleri ve Dünya Otomobil Endüstrisinde Zincirleme Coğrafi Yeniden Yapılanma”, *Küresel Kapitalizm ve Sendikal Hareket* içinde (Sendikal Güç Birliği Platformu, “Dünya Sendikal Hareket Dosyası 1”), İstanbul, 2012.

² Torsten Bewernitz, “Streik – ein Konzept mit Zukunft? Aspekte gewerkschaftlichen Widerstands im globalen Kapitalismus”, Christoph Haug, Rudi Maier, Berit Schröder (der.) *Kampf um Teilhabe: Akteure-Orte-Strategien* içinde, Hamburg: VSA, 2008.

Türkiye’de de işin güvencesizleşmesi, ücretlerin düşmesi, taşeron sisteminin yaygınlaşması, gerçekten de sendikaların şimdiye kadar ihmal ettikleri kadın ve genç işçilerin farklı deneyimlerini görmelerini ve bunu genel sendikal politikalar içine almalarını gerekli kılıyor. Grev ve direniş süreçlerine toplumsal cinsiyet bakış açısıyla yaklaşılması halinde, sendikal hareket toplumsal cinsiyet ezilmesi temelinde siyaset yapan ve Türkiye’nin en aktif muhalif hareketi olan kadın kurtuluş hareketi ile deneyim alışverişinde bulunabilir ve imkanlarını genişletebilir. Novamed ve DESA grevinin kazanımla sonuçlanmasında, doğru bir biçimde kurulan bu ittifakın önemli rolü oldu.

1. Novamed ve DESA Kadın Kurtuluş Hareketi ile İttifak

2006 yılı 25 Eylül’ünde, Antalya’da Serbest Bölgede, Petrol-İş Sendikasına üye işçi kadınların Alman kökenli çokuluslu ilaç şirketi Fresenius Medical Care’in diyaliz seti üretilen Novamed fabrikasında başlattıkları grev, 448 gün sürdükten sonra başarı ile sonuçlandı. Sendika, 3 yıllık toplu sözleşme imzaladı. 2008’in 1 Ocak’ında, kadın işçiler yeniden davul ve zurna ile sendikalı olarak işe geri döndü. Novamed’de çalışan kadın işçilerden aynı hatta çalışanlar istedikleri zaman hamile kalamıyorlardı, hamilelikleri sıraya konmuştu, istedikleri zaman tuvalete gidemiyorlardı, cinsel taciz ve mobbinge maruz kalıyorlar ve serbest bölge içinde en düşük ücreti alıyorlardı. Bu şartlar nedeniyle sendikalaşmak isteyerek Petrol-İş’e üye olmuşlar, yetki alınmış, ama patron toplu sözleşmeye yanaşmadığı gibi çalışanları işten çıkarmaya başlamıştı. Bu noktada, bir emrivaki ile greve gidildi.

Novamed’de üretimde çalışanların hemen hemen hapsi kadındı, kadınların bedenlerine yönelik doğrudan bir müdahale söz konusuydu. Toplu sözleşme sürecinde sözleşmelerin sınırlı, biçimsel, tekdüze mantığı gereği ücret anlaşmazlığı gibi yansıtılmasına rağmen, kadın işçiler başlangıçtan itibaren hamileliğin sıraya konulması, kadın oldukları için uğradıkları aşağılanmalar karşısında sendikaya üye olmuşlardı.

Sendika, 2007 8 Mart Kutlamasını Antalya’da yaptı ve “Novamed’de çiğnenen, kadının insan haklarıdır” saptaması ile burada çalışan işçilerin kadın olmalarından kaynaklanan özel ezilme biçimlerine dikkat çekti. Bu noktadan sonra gerek ulusal planda gerekse uluslararası sendikalarda, kadın işçilerin uğradıkları toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılıklar gündeme getirilmeye başlandı. Grevin 1. yıldönümünde, feminist hareket önderliğinde ve emekle uğraşan siyasi partilerin kadın yapılarının, KESK’in, meslek örgütlerinin kadın yapılarının oluşturduğu “Novamed Grevi İle Kadın Dayanışma Platformu” kuruldu, kadınlar geniş bir kampanya örgütlediler. Antalya’daki grev, gerek ulusal planda gerekse uluslararası planda duyuruldu, grevci kadınların görünürlüğü arttı, rekabetin ve güvenirliliğin önemli olduğu sağlık sektöründe çalışan uluslararası tekel, itibar kaybı korkusuyla geri adım atarak sendikayı toplu sözleşmeye çağırdı.

2008 yılının Şubat’ında, Düzce’de DESA fabrikasında kadınların önderliğinde başlatılan sendikalaşma çalışmaları 9 kadının işten çıkarılması ile sonuçlandı. Daha sonra Deri-İş Sendikasına üye 41 kişi işten çıkarıldı ve işçiler Şubat’ta direnişe geçtiler. 2008 yılı Temmuz’unda, DESA’nın Sefaköy’deki fabrikasında Deri-İş Sendikasına üye olan ve oradaki işçileri sendikada örgütlemeye başlayan Emine

Aslan işten çıkarıldı. Aslan, fabrika önünde tek kişilik bir direniş başlattı. Emine Aslan'ın direnişi 175 gün sürdü, işe iade davasını kazandı, ancak patron onu işe almadı, tazminatını ve sosyal haklarını verdi. Ama Sendika, Düzce'de DESA patronları ile sendikal çalışmanın yapılacağına dair protokol imzaladı.

Gerek Novamed, gerekse DESA grevleri sırasında oluşturulan kadın dayanışma platformları, grevlerin seyrini değiştirmede çok önemli rol oynadılar.

Novamed'de, Petrol-İş Sendikasında bir kadın çalışmasının olması, kadın işçilerin ezilme pratiklerinin daha önceden fark edilip bunun üzerinden bir söylemin kurulması, kadın kurtuluş hareketi ile daha çabuk, rahat ve doğru bir ittifakın başarılmasını sağladı. Novamed deneyiminde bir başka önemli nokta ise, Petrol-İş Sendikası'nın kadın kurtuluş hareketinin belli bir bölümüyle ya da bir sol parti ve grubun kadın yapısıyla değil hareketin tümüyle dayanışma kurmayı sağlayabilmesiydi. Böylece nispeten daha hantal ve bürokratik bir hareket olan sendikal hareket ile kampanyalar şeklinde sorun temelli örgütlenip daha sonra dağılan, aktif ve değişik çalışma biçimlerine sahip, araçları farklı iki hareket yan yana geliyordu.

Novamedli Kadınlarla Dayanışma Kampanyası neticesinde üç büyük şehirde stantlar açılarak, Antalya'daki kadın işçilerin uğradığı ayrımcılıklar dile getirildi, imzalar toplandı, bunlar TBMM'ne ulaştırıldı. Avrupa FMC'nin İstanbul Levent'deki binasının önünde basın açıklaması ve yürüyüş yapıldı. Ankara'da, İzmir'de ve İstanbul/Taksim'de dayanışma yürüyüşleri örgütlendi, çeşitli basın yayın organlarına konuyla ilgili haberler yapıldı. İki kadın belgeselci, Novamed'de direnen kadınların belgesel filmlerini yaptılar, internet ve facebook'ta sayfalar oluşturuldu. Grevin 1. yılında, olay kadın milletvekilleri vasıtasıyla Avrupa Parlamentosu'na taşındı ve şirketin buradan kınama alması sağlandı. Yani kadın dayanışması aracılığıyla grev, fabrikanın önü ile sınırlı bir grev olmaktan çıktı, mekansal olarak Antalya Serbest Bölgenin ve Antalya'nın dışına taşınarak kamuoyunda destekçi sayısı artırıldı.

Novamed sürecinde, iki hareket de birbirlerini güçlendirerek süreçten çıktı. Bu deneyim, sendikal harekete konularını ve mücadele alanını genişletme olanaklarının mümkün olduğunu gösterirken, kadın kurtuluş hareketine pek fazla rağbet göstermediği, kamusal kadın emeği konusuna eğilme imkanı verdi.

DESA'da oluşturulan kadın dayanışma platformu, nispeten daha dar bir kadın dayanışma örneğiydi. Fakat orada da, Novamed'de kullanılan yöntemler kullanıldı. Stantlar açıldı, bildiriler dağıtıldı, düzenli olarak direniş yeri ziyaret edildi, direnişin filmi yapıldı, gösterildi.

DESA'da kadın kurtuluş hareketinin gündeme getirdiği bir başka eylem biçimi ise kısmi bir tüketici boykotu idi. Kadın Kurtuluş Hareketine mensup kadınlar, kadın çantası, kadın ayakkabısı ve kemeri üreten DESA firmasının satış mağazaları önünde kadınları "DESA" ürünlerini satın almamaya çağırdılar. Ağırlıklı olarak tekstil alanında çalışan ve sağlam bir kadın yapısına sahip uluslararası bir kuruluş olan CLEAN CLOTHES CAMPAIGN (CCC) "Temiz Giyim Kampanyası" ile oluşturulan dayanışma ağı sayesinde DESA'nın üretim yaptığı uluslararası markalar da DESA patronunu markaja aldılar. Novamed'den farklı olarak DESA'da kadınların tüketici olma halleri de dayanışma kampanyasının bir ayağını oluşturdu. Ulusal ve uluslararası planda oluşturulan kadın dayanışması, kadın kurtuluş hareketine

özgü direniş yöntemleri, taktikler, medyanın farklı kullanımı ve görsel araçlarla DESA direnişinin de seyri değişti ve direniş kazanımla sonuçlandı.

II. TEK TEK KADIN DİRENİŞLERİ

Emine Aslan'ın direnişinin ardından, farklı yerlerde bulunan ve farklı çalışma biçimlerine sahip kadınlar tek başına direnişler başlattı. 2008 yılında Aynur Çamalan, TÜBİTAK'ta sendikalaşma çalışmaları yürüttüğü ve 4 Şubat'ta Ankara'da bulunan TEKEL işçileriyle dayanışma eylemine katıldığı için işten çıkarıldı ve tek başına kurum önünde direnişe geçti. Sendikası Tez-Koop İş'in desteği olmaksızın, 273 gün direndikten sonra işe iade davasını kazanıp geri döndü.

Aynı yıl 8 Temmuz'da Sendikası Sosyal-İş'in de "imzalayın" dediği kölelik koşulları dayatan taşeron sözleşmesini imzalamadığı için işten çıkarılan temizlik işçisi Türkmen Albayrak, Paşabahçe Devlet Hastanesinin önünde çadır kurarak tek kişilik eylemini başlattı. Albayrak, 118 gün direndikten sonra işine geri döndü, evine yakın bir sağlık kuruluşunda çalışmaya başladı.

Aynur Çamalan ile Türkmen Albayrak'ın direnişleri sendikaya rağmen yürütülen direnişlerdi. İki durumda da, o işyerinde örgütlü bir sendika vardı, ama onların işleri yürütme biçimleri ile kadınların talepleri ve direniş biçimleri, en hafif deyimle, birbirleriyle uygunluk teşkil etmiyordu. İki direnişte de, sol yapı ve grupların izledikleri olumlu ittifak politikalarının direnişin kazanılmasında önemli rol oynadığını söylemek mümkün gözüküyor.

Sol siyasi partiler ve sol hareketlerin eskiden grevlere ve direnişlere yaklaşımı genel olarak oraya gidip, eyleme kendi damgalarını vurmak biçiminde idi. Bu düşünce de olan siyasi parti ve gruplar hala mevcut. Fakat bu tür eylemlerde, geniş katılımlı bir dayanışma örgütlemeyi başarabilen, medya ile daha doğru bir iletişim kuran ve yerel örgütlenmeleri direniş alanlarına yönlendiren gruplar var artık.

İki direnişte de sol grupların dayanışmayı kendileriyle sınırlandırmayarak tüm destek ve yardımları geri çevirmeyip, dayanışma ziyaretlerini, gazeteci desteklerini iyi yönetebilmesi direnişlerin görünürlüğünün artması ve kazanılmasında önemli rol oynadı.

Bugün kadınlar Türk Hava Yollarında (THY) direnişler. THY'de, 29 Mayıs 2012'de sektöre getiren grev yasağını protesto için sendikanın örgütlediği eyleme katıldıkları gerekçesiyle işten çıkarılan 305 çalışanın yüzde 85'ini kadın kabin memurları oluşturuyor. Atatürk Hava Limanının Dış Hatlar Kapısında direnişlerini sürdüren kadınlara, her gün yenileri ekleniyor ve sayıları gittikçe artıyor.

6 Şubat 2012'de iflas ettiğini öne sürüp işçilere içeride kalan maaşlarını ve kıdem tazminatını ödemedi dışarı atan Hey Tekstil patronlarına karşı direniş başlatan ve çoğunluğu kadınlardan oluşan işçilerin bir kısmı hala direniyor.

Uluslararası giyim tekellerine üretim yapan ve çoğunluğunu kadınların oluşturduğu Roseteks işçilerinin birikmiş ücretlerini ve kıdem tazminatlarını almak için geçtiğimiz Ramazan ayında patronlarının ortak olduğu, 17 ülkede şubeleri bulunan Levent'teki Köşebaşı Restoranın önünde başlattıkları direniş devam ediyor.

Ankara'da İnşaat Mühendisleri Odası Genel Merkezinde temizlik ve çay servisi yapan Cansel Malatyalı, performans düşüklüğü nedeniyle 31 Ocak 2012'de işten çıkarıldı. Tez-Koop-İş üyesi olan Malatyalı tek başına direnişe geçti ve direnişi hala devam ediyor.

SONUÇ

Yukarıda örneklerini verdiğimiz kazanımla sonuçlanan kadın grev ve direnişlerinde izlenen mücadele yöntemlerinin, dayanışma ve ittifak politikalarının bu direnişler açısından yol gösterici olduğunu düşünüyoruz.

Üretimin farklılaştığı sendikaların işçilerin çok az bir bölümünü örgütlediği ve güçten düştüğü bir dönemde, nispeten güçlü olan kadın kurtuluş hareketi, grevi veya grev yerlerini kendileri için de bir öğrenme yeri olarak görebilen ve farklı eylem tarzlarını daha rahat kullanabilen sol hareket ve gençlik hareketi, bizce sendikaların gücünü artırma potansiyeline sahip görünüyor. Yeter ki bu ittifaklar doğru kurulabilsin.

TÜRKİYE’DE SENDİKAL ÖRGÜTLENME VE SORUNLAR

Mehmet Beşeli

Birleşik Metal İşçileri Sendikası (Birleşik Metal-İş) Genel Sekreter Yardımcısı

Türkiye’de sendikal örgütlenme süreçlerinde karşılaşılan sorunları birkaç başlık altında ele almak gerekir. Tek bir işyerindeki sendikal örgütlenme faaliyetinin her türlü dış etkiden bağımsız gerçekleştirildiğini düşünmek mümkün değildir. Bu çerçevede, iki karşıt sınıf –proletarya ile sermaye– arasındaki mücadelenin genel ve yapısal durumunun sendikal örgütlenme süreçlerini hangi boyutlarda etki altına aldığına bakmak, bu konu ile ilgili atılması gereken ilk adımdır.

I. AMELENİN KİT OLMADIĞI ZAMANLAR:¹

MÜLKSÜZLERİN SAYISAL VE ORANSAL ARTIŞI

Mali sermayenin dünya çapında büyüyen diktatörlüğünün ilk yansıması karşıt kupta mülksüz kitlelerin sayısal artışı ve dünya nüfusunun giderek daha büyüyen oranlarını oluşturmastır. “Amelenin kıt olmadığı” zamanlar yaşanıyor. Yaşamını sürdürebilmek için emek gücünü satmak zorunda olan (satabilen ve satamayan²) mülksüzlerin sayısındaki artış, proletarya içindeki kesimsel ayrıcalıkları tehdit eden temel dinamiktir.³ Yarım yüzyıllık süre içinde örgütlü proleter kesimlerin mücadelelerinin var olan haklarını korumakla sınırlı kalması ve bu çerçevede atılan geri adımlardan oluşmasının arka planında yatan bu tarihsel-sosyolojik süreçtir.

¹ “Amelenin kıt olmadığı zamanlar”: Bunu çoğu okur duymamıştır. Bu özel bir bilgidir. Muhtemelen 1960-70 arası yıllarda askeri bir bölgenin içinde, inşaat mevsiminin sonlarına doğru inşaat işçisi olarak çalışan bir işçi ile amcasının başından geçen bir hikayedir. İşçi amca, yeğenini işçiliğe alıştırmaktadır. Amca ve yeğenin neden ve nasıl askeri bir inşaat işçisi olarak çalıştıkları ise ayrı bir araştırma konusudur. Zira bildiğiniz gibi TSK’da emek ücretsizdir (ücret olarak herkese verilen bir miktar vardır ama bu kimsenin cebine girmez).

Amca ve yeğen ise sivil ve ücretli işçilerdir. Yeğenin ilk ücretli işçilik deneyimidir. Amca, inşaatta öğle arasında yeğeni ile birlikte kumların üzerine uzanır. Yeğen ilk deneyimi olduğu için ara dinlenmesinin sonunda amcasını “dürterek” “Emice kalk, mesai vakti geldi” der. Aldığı cevap ise bir prolelerin *Das Kapital*’in 3 cildini birden okumasıyla eşdeğer ama daha kısa ve özdür: “S... et, amelenin kıt olduğu zamandayız. Kimse bize dokunamaz, yat uyu” (olayın, “inşaat mevsiminin sonlarına doğru” geçtiğine dikkat buyurunuz).

² “Emek gücünü satmak zorunda olanlar” ifadesi, proletaryanın yani mülksüzlerin tam ve gerçek tanımlanışdır. Bunlar emek güçlerini satsalar da, satamasalar da proletaryanın parçasıdır. Ne yaptıkları işe, ne giyindikleri kıyafete, ne eğitim durumlarına, ne siyasal görüşlerine, ne etnik kökenlerine, ne de dinsel inançlarına göre belirlenemeyecek olan bir sınıfın parçasıdır.

³ TÜİK’in “istihdam edilenlerin işteki durumu” verilerine göre, proletarya Türkiye nüfusunun yüzde 60’ından fazlasını oluşturmaktadır. Tarım dışı nüfusun ise yaklaşık yüzde 80’i TÜİK tanımlamasıyla ücret ve maaş karşılığı istihdam edilenlerden yani proleterlerden oluşmaktadır. Böylesine büyük bir çoğunluk “tükürükle boğma” gücüne sahiptir. Ama bunlar aynı zamanda ve ilk önce birbirlerinin ayaklarından çekerler. Daha ucuza çalışırın diye haykıran bu çoğunluk, ikramiyelerin, kıdem tazminatının vs. ne olduğunu çok da fazla bilmeden, eve ekme götürme derdiyle, kendisinininkiler de dahil olmak üzere tüm proletaryanın haklarını kemirmektedirler.

Kapitalist üretim sürecinin işçinin vasıflarına olan ihtiyacı bir vasat düzeyine⁴ geriletmesi gibi, haklar konusunda da bir vasat giderek yaygınlaşmaktadır. Üstelik bu küresel düzeyde yaşanan bir süreçtir.

Dolayısıyla, sendikaların ve sendikacıların iradesinin⁵ dışında yaşanan nesnel bir durum söz konusudur. Sınıflar mücadelesinin içinde bulunduğu koşullar, sermaye egemenliğini sınırlama mücadelesinin zorluklarını artırmakta ve bu egemenliği tümüyle tabi olma ile bu egemenliğin ortadan kaldırılması için mücadele etme tercihlerinde netleşmeyi zorunlu kılmaktadır.

Sermaye egemenliğini sınırlama mücadelesinin zorlaşması bu alanın terk edilmesi anlamına gelmemektedir. Tam tersine sendikal örgütlenme halen işçilerin sermaye karşısındaki en temel mücadele aracı olma özelliğini sürdürüyor. Ancak, yeni bir sendikal alan tanımı yapılması görevi orta yerde duruyor. 2. Savaş sonrasında sendikal alan tanımı, kesimsel⁶ ayrıcalıkların korunması, sermaye ile uzlaşma ve hatta sermaye egemenliğinin kutsanması biçiminde yapıyordu. İşçilerin yaşadığı sorunların nedeninin sermayenin topyekûn diktatörlüğü olduğunu söyleyemeyen, dolayısıyla her türlü işçi örgütünün kendisini bu diktatörlüğün ortadan kaldırılması mücadelesine bağlaması gerektiğini amaç maddesine yazmayanların *gerçek anlamda* sendikacılık yapma olanakları kalmamıştır.

Bugün iktisadi mücadele ile siyasi mücadele arasındaki ayrımı incelten dolayısıyla daha siyasal bir sendikal mücadele alanı var ve yeni tanım bu nesnel duruma göre yapılmalı. 2. Savaş sonrası egemen sendikal söylemler, iktisat ve siyasetin arasında bir ilişki kurmaktan özenle kaçınma ya da siyaseti iktisada indirgeyerek her ikisinin özel dinamiklerini yok sayma eğilimindeydiler. Bu yaklaşım(lar) (gerek sağ, gerek sol, gerekse sosyal demokrat) gerçekte, işçi sınıfı mücadelesini kompartümanlara bölen ve her bir bölüm için ayrı ve katı kurumlar tanımlayarak işçileri bunlar aracılığıyla yönlendiren, dolayısıyla işçi sınıfının bağımsız mücadelesini sekteye uğratan yaklaşımlar olmuşlardır.

Tek başına “iktisadi” alanın tanımlanmasının bile özünde siyasal bir süreç olduğu gerçeği dikkate alındığında, iktisat ile siyasetin karşılıklı etkileşimini öne

⁴ “Vasat” yani ortalama, kapitalizmin neredeyse kendisidir. İnsan vasfı ölmeden ortadan kalkmaz. Vasıf insana yapışır. Kapitalizm ise vasfı makineye aktarır. Böylece insanda yani işçide olan vasfın hiçbir önemi kalmaz. Bu işçinin vasıfsızlaşması değil, işçinin sahip olduğu vasıflara kapitalizmin ihtiyaç duymamasıdır.

⁵ “Sendikacıların iradesi” ifadesinin sorunlu olduğu ortada olmakla birlikte, iradi olarak sınıfın sermaye karşısındaki konumunu ilerletme derdinde olan, yaşamını buna adanmış sendikacılar da yok değildir.

⁶ Proletarya, tek ve homojen bir bütünlük değildir. Bu sınıfın kendi içinde bir hegemonya mücadelesi sürdü ve sürecek. Proletaryanın bir kesiminin ayrıcalığını diğerlerine benimsetmesinin, bunun tüm kesimlerin ortak çıkarı olduğu anlamı taşımadığının bilinmesi gerekmektedir. Kesimsel ayrıcalıkların, sermaye egemenliğinin yoğunlaştığı ve proleterleşmenin hızlandığı koşullarda uzun süre yaşama şansı yoktur. İlk meslek birliklerinin kurucuları olan zanaatkarlar, giderek kalabalıklaşan sanayi proletaryası karşısında ayrıcalıklarını yitirmişlerdir. Ancak bu tarihsel süreçte kesimsel ayrıcalıklarının yitirilmesi sınıfın bütünü için bir kazanımla (sendikal örgütlülük) sonuçlanmıştır. Sınıfın kimi ayrıcalıklara sahip kesimlerinin bunları koruyabilmesi kendi sınıfına karşı bir yerde durmakla ve sermayeye iyice yaklaşmakla mümkündür. Burada ayrıcalığın geleceğini belirleyecek olan ise sermayenin kararı olacaktır. Bir kesimin sahip olduğu ayrıcalıkları sınıfın tümüne yaymak mümkün değilse, o zaman sınıfın tümü için elde edilecek bir kazanımla kesimsel ayrıcalığın ortadan kalkmasına izin vermek daha doğru bir tutum olacaktır.

çıkararak, çok daha siyasal bir işçi hareketi ihtiyaçtır. İşçilerin nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturup, siyasal mücadele alanına işçi olarak değil de, diğerleri gibi “vatandaşlar” olarak kurgulanarak dahil edilmeleri “burjuva demokrasisinin” yalan dünyasıdır.

Nasıl olur da iktisadi düzeyde birleşemeyenler siyasal düzeyde birleşik hareket edebilirler? Örneğin, aynı milli çıkarlara nasıl sahip olabilirler? Ya da tek tek güncel siyasal sorunlar konusunda nasıl aynı çıkarlara sahipleriymiş gibi aynı programları savunabilirler? Tek bir yolla: işçiyi bir siyasal özne, ya da siyasal mücadele alanının bir öznesi değil, ekonomik bir kategori olarak kurgular ve işçiyi de buna ikna ederseniz...

Tersinden, başka kimlikler altında siyasallaştırılan işçiyi iktisadi alanda kendisini sömürene karşı gelmesi için nasıl harekete geçirebilir, örgütleyebilirsiniz? Örneğin X ulusuna düşmanlıkla siyasallaştırılan bir işçi aynı sendikal örgütlenme içinde X ulusundan bir işçi ile birlikte yürümeye ne kadar hızlı adapte olabilir?

Söylemin, sanallığın, simgeselliğin, dolayısıyla siyasetin devir hızının tepe noktasına vardığı bir toplumsal oluşumda işçi sınıfına yapılacak en büyük ihanet onun sadece ekmeğini düşünmesini ona telkin etmektir.

Yeni sendikal alan tanımını gerektiren bir diğer süreç, mülksüzlerin farklı sınıf durumları (işçi, işsiz, hizmet sektörü işçi vs. vs.) arasındaki geçişkenliklerin artmış olması ve sermayenin dolaylı egemenlik biçimleri altındaki yarı-proleter ve proleter kitlelerin ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla artık daha toplumsal bir sendikal alan tanımı yapılmalıdır. Geçmişte görece istikrarlı sınıf ilişkileri ortamında sermayenin ya da devletin bir araya getirdiği işçi kitlelerinin örgütlenmesi faaliyeti yeterli olmuş olabilir. Ancak gerek sınıf ilişkilerindeki istikrarın ortadan kalkarak tam bir kaos durumuna doğru yaklaşıyor olması, gerekse tek tek mülksüz bireyleri denetim altına alma konusunda gelişen yeni sermaye egemenliği biçimleri sermayenin olduğu her alana sendikal örgütlenmenin taşınmasını bir zorunluluk haline getiriyor.

Proleterlerin okuldan mezara kadar tüm yaşantılarını örgütlü bir şekilde büründürmek, bugüne kadar kendisine çizilen sınırları örgütlenme alanı olarak bilenleri epey zorlayacak, onların ezberlerini bozacak bir süreç ama gerçek sendikacılık budur.

Esnekliğin her biçimiyle yaygınlaştığı bir yerde, uzmanlık daireleriyle, kalıcı profesyonel yöneticilerle ve hantal kurullarla çalışan sendikal yapıların yaşam şansı bulunmuyor. Daha az kurumsal (sendika bürokrasisinin azaltılıp, güçlü biçimde denetlendiği), işçilerin yaşam alanlarıyla daha ilişkili ve kesinlikle çok daha demokratik, düşük aidat toplayan bir sendikal alan tanımı yapılmalıdır.

II. SERMAYE DİKTATÖRLÜĞÜNÜN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Mali sermayenin (tekelci kapitalizmin) diktatörlerinin son 30 yıl içinde proletarya karşısında konumlarını yeniden yapılandırmalarının yanında sermayenin kendi iç ilişkilerinde yaşanan dönüşüm de proletaryanın içinde bulunduğumuz dönemdeki halinin nedenleri arasındadır. Bu süreç, aslında iktisadi egemenliğin yeniden tanımlanması, sermayenin iç ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi ve kimi yeni sermaye kesimlerine kapı aralanması sürecidir.

Planlama, kolektivizm, rekabetin ortadan kaldırılması vb. süreçleri temsil eden tekelci kapitalizmin, kapitalizmin kaotik doğasına bir tepki olarak ortaya çıktığı, karşıtları tarafından bile, bir sürecin sonu olarak adlandırıldığı bilinmektedir.

Aradan geçen süreçte yaşanan kriz sayısı ve sermaye birikiminin çok da değişmeyen yasaları bu tespitlerin hatalı olduğunu ortaya koymaktadır. Tekellerin diğer sermayeleri yutarak ortaya çıktıkları doğrudur ama tekelliliğin yeni döneminde bunların proletaryanın ezilmesi ve örgütsüz hale getirilmesi temelinde kendi etraflarına çok sayıda “tedarikçi” sermayeyi çekmeleri, onları birbirleriyle rekabete sokarak, kar oranlarının düşmesinin yükünü en alta kadar yaymaları yaşadığımız en somut gerçekliktir.

Bu, esas olarak giderek kalabalıklaşan proletarya karşısında ve onun ezilip, sindirilmesi temelinde tüm burjuva sınıfların bir ittifakı olmakla birlikte, tüm dünyadaki burjuva rejimlerinin sınıf ittifaklarını da sarsan bir biçime bürünmüştür. Tekelci kapitalizmin dikey örgütlenmesi, yatay yapılanmaları dikkate alınmadan analiz edilirse son 30 yıldır tüm dünyada ve Türkiye’de yaşanan siyasal süreçlerin anlaşılması mümkün olmayacaktır.

İç hiyerarşisini yeniden tanımlayan ve çok sayıda küçük ve orta büyüklükte işyerini kendisine bağımlı kılarak üretimini dışsallaştıran bu yeni sermaye diktatörlüğünün birinci şartı, proletaryanın örgütsüz hale getirilmesidir ya da var olan örgütlülüğünün küçültülmesi, etkisizleştirilmesidir. Ana firmanın içinde örgütlü büyük sendika, üretimin bölüm bölüm dışarıya atılması ile birlikte küçülmeye başlamıştır. Dışarıya atılan üretim tek bir taşeron tarafından yürütülmediği için ve bunlar özellikle birbirlerinin rakipleri olarak konumlandırıldıklarından tedarikçi firmalarda sendikal örgütlülük neredeyse sıfıra yakın olmak zorundadır.

Diğer taraftan bu firmalarda sendikal örgütlenmenin başarılı olması imkansız değildir ve önemli sayıda başarılı örgütlenmeler gerçekleşmiştir. Ancak, çok çatışmalı süreçler yaşanmaktadır ve bu zorlu, çatışmalı örgütlenme sürecinin ardından yapılan toplu sözleşmeler de aynı sertlikle devam etmekte, iktisadi kazanımlar daha zorlu mücadelelerle elde edilmektedir.⁷ Bu alanda bulunan işçiler en basit bir hakkı alabilmek için büyük bedeller ödemeyi göze almak zorunda kalmaktadırlar. Bu tür işyerlerinin örgütlenmesi süreçleri büyük bir oranda işten atılmalar, işkolu itirazları, uzun süreli yetki itiraz davaları vb. ile çok uzun bir zaman dilimine yayılmaktadır. İşçilerin sendika haklarını, toplu iş sözleşmesi hakkıyla aynı anda kullanmasının⁸ önüne geçebilmek için her türlü yol denen-

⁷ Bu yapısal durum nedeniyle, bu tür firmalarda örgütlü olabilmek için sendikaların daha mücadeleci bir hat izlemesi için doğası gereğidir. Ana firmalar açısından bakıldığında tercih edilen, tedarikçi firmaların sendikası kalmamasıdır. Ancak olası bir örgütlenme girişiminde ise kendi işyerindeki “uslu” sendikayı tercih etmesi için tedarikçi firma yönetimine akıl verilmektedir. Bu anlamda, mali sermaye egemenliğinin bu yeni kurgulanma biçimi işçilerin mücadele verdiği cepheyi genişletmiş ve bu anlamda örgütlenmeyi zorlaştırmıştır.

⁸ Sendika, toplu sözleşme ve grev haklarının bir ve aynı anda kullanılamaz haklar olması Türkiye çalışma yaşamının en temel özelliğidir: devlet memuru statüsünde çalışanlara sadece sendika hakkının tanınması, işçi statüsünde çalışanların grev hakkına yasalarla getirilmiş sınırlamalar ya da sendikalaşma ile toplu sözleşme arasına yıllar tutan bir yasal prosedürün zorunlu kılınması... Yeni de değildir, cumhuriyetin kuruluşuna kadar gider. Yeni toplu iş ilişkileri yasa tasarısı ile daha uzun bir süre de devam edecek gibi gözükmektedir. Bu üç hakkın bir ve aynı anda kullanılmasından kasıt ise şudur: işçiler sendikal örgütlenme aşamasında ya da toplu iş sözleşmesinin uygulanma süreci içinde işverenin saldırıları ya da sözleşme karşıtı tutumları nedeniyle grev yapma hakkına sahip olmalıdırlar. Bu bir adım daha öteye de taşınabilir ve taşınmalıdır: grev hakkı sendikalı olsun ya da olmasın tüm çalışanlara tanınan bir hak olmalıdır.

mektedir. Kimi işyerlerinde yetki geldiğinde üye olan işçi bulunamamakta, kiminde ise işyeri başka bir yere taşınmış olmaktadır.

Dolayısıyla, bu çeper alanı sendikal kültürün gerek işçiler, gerekse işverenler açısından sifıra yakın olduğu bir alandır. İşçi ve işverenler arasında kayıt-dışı ödeme ve çalışma ilişkilerinin yaygın oluşu nedeniyle işçilerin bordrolara yazılardan daha yüksek gelirler elde ettikleri, işverenlerin ve işyeri yöneticilerinin kendilerine bağımlı bir alt kadro ile işçilerinin denetimini üst düzeye çıkardıkları⁹ bir ilişkiler ağı söz konusudur. Bu tür işyerlerindeki işçilerin sendikalara yönelmesi, işverenlerin kayıt-dışı uygulamalarla işçilere daha önceden aktardığı kimi gelirlerden mahrum bırakılmaları, verilen sözün tutulmaması, ara kademe yöneticilerin işverenle pazarlık güçlerini artırma stratejileri vb. gibi dolaylı denilebilecek yollardan olmaktadır. Bir bütün olarak bu ortam bir sendikal örgütlenmenin başarısının öncelikli şartlarından olan işçilerin birbirine güvenmeleri koşulunu zayıflatan bir etki yapmaktadır.

III. YASAL DÜZENLEMELER: SERMAYE VE DEVLET DENETİMİNDE ZORUNLU SENDİKAL ÖRGÜTLENME

Sınıf mücadelesi alanındaki bu yeniden yapılanmanın yansımalarını dönemsel endüstriyel çatışmalarda ve nihayetinde yasal süreçlerde gözlemlemek oldukça kolaydır. Özellikle yasal süreçlerde yaşanan değişim, tek bir kaleminden çıkmış hissini veren yeni yasal düzenlemeler, sendikal örgütlenme sorunlarının bir diğer başlığını oluşturmaktadır. Türkiye’de 1980 faşist darbesi kendisi ile savaşmayan işçi sınıfını “hak ve özgürlükler” zemininde büyük bir yenilgiye uğratmıştır. 1983 yılında çıkarılan yasalar, sendikal hareketi ortadan kaldırmayan ama tümüyle sermaye ve devletin denetimi altına sokan bir felsefeye dayanmaktadır. 30 yıllık bu düzen birkaç istisnai örnek dışında bugüne kadar neredeyse sorunsuz olarak taşınmıştır. Kamu işyerlerinde, tekelci büyük sermayenin işyerlerinde sendikal örgütlenme bir zorunluluktur. İşe yeni giren işçileri insan kaynakları önce sendika odasına göndermektedirler. Bu durum işçiye sindirmek, onu teslim almak ve başka arayış içerisine girmesini engellemek üzere planlanmıştır. Özel harp tekniğidir.

1983 yasanın geçici özel maddesi EK 6 işçilerin sendikal örgütlenmesinin kısaca alınmasının en açık örneğidir ancak az bilinir. Yasanın temel düzenlemeleri, yani işyeri temelinde örgütlenme zorunluluğu, işkolu ve işyeri barajları, üyelik ve istifada noter şartı 30 yıldır aynen korunmuştur. Yasanın ilk yürürlüğe girdiği 1983 yılında ise söz konusu Ek 6 maddesi ile büyük bir sendikal üye transferinin gerçekleşmesinin yolu açılmıştır. Askeri diktatörlük tarafından kapatılan DİSK ve bağlı sendikaların üyeleri bu madde ile haberleri bile olmadan sermayenin ve devletin denetimi altındaki sendikaların üyeleri yapılmışlardır. EK 6 ile üyelik ve istifada noter şartı kaldırılmış, işveren örgütlerinin talimatıyla üye işverenler işçilerin isim listelerini ve SSK numaralarını sarı sendikalara vermişler, bunların baş-

⁹ Bu denetimin üst düzeye çıkmasının tek nedeni sendikalaşma korkusu değildir. Bundan önce gelen amaç rakip firmaların kendi vasıflı elemanlarını transfer girişimlerini engellemektir. Bu üst düzey denetim neden olan firmalar arası rekabet sadece gözetleme, istihbarat toplama yöntemleri ile sınırlı değildir ve kalifiye işçilerin pazarlık güçlerinin artmasına neden olmaktadır.

varuları bakanlık tarafından hızla işleme konulmuş ve işyerlerindeki DİSK üyeleri bir gece içinde Türk İş'e bağlı sendikaların üyesi haline gelmiştir.

1990'lara doğru bütün bu kısıpaca rağmen yükselen işçi hareketi sınıfın kimi diğer kesimlerinin, örneğin "devlet memuru" diye adlandırılan kamu hizmet işçilerinin sendikal örgütlenmesi sürecini tetiklemiştir. Ancak özelleştirmeler, üretimin dışsallaştırılması, tedarikçilerin sendikasızlaştırılması, işyerine taşeron işçilerinin sokulması ve yeni örgütlenen işçi sınıfı kesimlerinin kendi kesimsel çıkarları temelinde örgütlenme ısrarları nedeniyle, kıyısına kadar geldiği yeni bir sınıf hareketi yaratma eşiğini aşmayı başaramamış, gerilemiş ve kabuğuna çekilmiştir.

Sendikal örgütlenmenin yasal çerçevesi işçi sınıfı ile sermaye arasındaki sınıf mücadelesi eksenine oturtulduğunda tek tek örgütlenme süreçlerinde yaşanan sorunların neler olduğunu kavramak daha kolay olur.

Sendikal camiada da oldukça yaygın olan yaklaşım "yetkili sendikalar" temelinde değerlendirme yapılmasıdır. Örneğin daha önce barajı aşan bir sendikanın işkolu barajını aşamaması bir sorun olarak kodlanırken, bu baraj nedeniyle işçilerin örgütlenme özgürlüğünün ortadan kaldırıldığı, yeni sendikalar kurulamadığı, kurulan sendikaların ise toplu iş sözleşmesi yapamadıkları gibi daha temel sorunlar görmezden gelinir. Bu apaçık ilkesizliktir. Sistem kendisine dokunmadığı sürece tartışmaya değer görülmez. Ama ne zaman ki kendi egemenlik alanları tehdit altına girer, işte o zaman maskeler düşer gerçek yüzler ortaya çıkar. Bu kez açıktan sistemin kendisi savunulmaya başlanır. Sendikal yasaların değişmemesinin arkasında yatan temel nedenlerden bir tanesi de bu ilkesiz sendikacılıktır.

Bu tutumun işyeri örgütlenmesine yansımaları ise katmerlidir. Sendikal örgütlenme, anayasal ve yasal güvenceye sahip olmasına rağmen gizli yürütülmesi gereken bir örgütlenmedir.¹⁰ Gizli örgütlenme daha yavaş yürümek zorundadır. Yavaşlık ise sendikal mücadelenin doğasına aykırıdır.

İşyerleri işverenlerin dominyonu olduğu için ve daha önce anlattığımız nedenlerle çoğu işyerinde işçilerin güven ilişkisi çok güçlü değildir. İşçiler birbirlerine güvenmedikleri gibi, işverenden de korkarlar. Bu işverenin çıkarlarına aykırı hareket edildiğinde işini kaybetme korkusudur. Korkuyu aşmak cesaret ister bu nedenle sendikal örgütlenme öncelikle cesaret işidir. Çoğunluk korkar. Dolayısıyla sendikal örgütlenme, birbirine güvenen bir azınlığın bir araya gelmesi ile başlar.

Yasa maddesi şöyle olmuş olsa idi hiç sorun olmayacaktı: "Sendikalar üyeleri adına toplu iş sözleşmesi yapmaya yetkilidirler." Böyle bir yasal düzenleme ile bir tek üye bile olsa işvereni masaya çağırma hakkı olurdu. Sendikaların toplu sözleşme yetkisi sorunu bu kadar basitleştiğinde artık sorun işçiler ile sendika arasında kurulacak ilişkiye bağlı olacaktır. İşçi koşullarının değişmesini istiyor, sendikaya güveniyor ise gidip üye olur ve sorun çözülür. Eğer işçi halinden mem-

¹⁰ Bizde gizli olan örgütlenme safhasıdır. Oysa gizli olması gereken üyelik ilişkisidir. Anayasa ve yasalarla güvence altına alındığı söylenen sendikaların işyerlerinde propaganda ve örgütlenme çalışması yapmaları serbest olmalıdır. Oysa bizde ancak yetkisi olan sendikaların işyerinde sendikal faaliyet yürütmesi yasaldir. Sendikaların üyelerini açıklamak zorunda bırakılmaları tümüyle anti-demokratiktir, insan haklarına aykırıdır. Sendika aidatını kaynaktan kesmek daha kolay bir yol olduğu için sendika bürokrasisi bu duruma sesini çıkarmamaktadır. Üyeliğin işverenden gizli olduğunda artacağı ya da gizlilik kalkınca üyeliğin azalacağını canlı kanıtı KESK üyelikleridir. Yasa ile birlikte sayı düşmüştür ve iktidar yanlısı sendikalara kayma yaşanmıştır. Tipik devlet memuru refleksidir.

nun ise, sendikaya üye olmaz, sendika işyerinde tam anlamıyla örgütlü olmadığı için işverenin karşısında fazla kozu kalmaz ve ya terk eder ya da kötünün iyisi sözleşme ile üyelerinin haklarını korumaya çalışır.

Bizim yasa ise böyle değil, yüzde 10 işkolu barajı gibi büyük bir barajı aşabilen sendikalar, ancak bunlar, işyerinde yarıdan bir fazlaya sahiplerse yetki için başvurabiliyorlar.¹¹ Dolayısıyla her sendikal örgütlenme faaliyeti, gizli olmak, yavaş olmak, birbiriyle güven ilişkisi zayıf bir işçi kitlesinin içinden birbirine güvenen insanları bir araya getirmek, bunlar aracılığıyla çoğunluğa ulaşmak gibi meşakkatli bir süreci beraberinde getiriyor. Bu nedenle bu stresli ortamdan bir an önce kurtulma niyeti tüm örgütlenmelerin ortak ve zayıf noktası. Bu ise, önce yavaşlığı ve onunla bağlantılı olarak gizliliği riske ediyor. Güven temeli zayıfladığı anda ise ihanet, saldırı ve hata kaçınılmaz oluyor.

Üyelik ve istifada noter şartı da sendikal örgütlenmenin önündeki fiili engellerden bir tanesidir.¹² Noterler Birliği bile sarı sendikaların yöneticileri kadar bu yasal düzenlemeyi savunmamaktadır. Sendikasız bir işyerinin örgütlenmesi için bile çok yüksek maliyet getiren noter şartı, sendika değiştirme nedeniyle yapılan örgütlenmelerde sendikalara mal varlığı sattırarak noktalara kadar gelmektedir.

Adı İş Güvencesi olan bir yasal düzenlememiz var. Buna göre, işçi atanlar geçerli bir nedene dayanmak zorundalar, işçi buna itiraz edebilir. Mahkeme işe iade kararı verirse işveren işe almak zorunda değil, mahkemenin öngördüğü kadar tazminatı ödeyerek işçiden kurtulabilir. Sorun sendikal örgütlenme olduğunda işten çıkarmalar daha büyük önem taşıyor. Bazı sendikaların fiili üyesinden fazla işten çıkarılan kadrosu olduğu bir gerçek. Yasa sendikal nedenle işten çıkarmalarda daha yüklü bir tazminatı düzenliyor ama yeterli değil. Bir işyerinde, işyerinin değerinin üzerinde tazminat ödeme cezasına çarptırılmasına rağmen işveren sendikayı işyerine sokmamayı başarmıştır. İşçilere normal tazminatlarının üzerinde ödeme yaparak, kimini sendikadan istifa şartıyla vasıfsız işlerde işbaşı yaptırarak.

Peki yasa maddesi şu şekilde olsa idi ne olurdu?

“Sendikal nedenle işten atılan işçilere kötü niyet tazminatı olarak asgari 12 aylık tazminat ödemesine ek olarak boşa geçen sürenin tüm ücret ve sosyal hakları ödenir. Bu işçiler mahkeme kararına rağmen işbaşı yaptırılmadıkları halde dahi işverenin işçisi sayılırlar ve her türlü ödemeye çalışmış gibi hak kazanırlar ve diğer işçilerin faydalandığı tüm haklardan eşit olarak yararlanırlar.”

IV. SENDİKAL ÖRGÜTLENMENİN SORUNU BİZATİHİ “SENDİKALAR”

İçinde bulunduğumuz dönem tam bir rezalettir. 2010 yılında yasada yapılan bir değişiklikle işkolu istatistiklerinin hesaplanmasında artık SGK verilerinin kullanılacağı hükmü getirilmesine rağmen, 2012 yılına kadar 2009 istatistikleri geçer-

¹¹ Yetkili olmuyorlar, ancak başvurabiliyorlar. Başvuru Bakanlık tarafından olumlu bulunur ise işveren itiraz edebiliyor ve bazen yedi yıl süren davalara konu olabiliyor yetkiler.

¹² Gerek barajlar meselesine gerek noter şartına sarı sendikacılık gerekçe yapılmaktadır. Denilmektedir ki “barajlar olmasa sarı sendikalar olur, noter olmasa sarı sendika olur...” Sarı sendika özel bir terimdir. İşyerinde işverenin kurdurduğu sendika binasının duvarının sarıya boyanmasından gelmektedir. Sarı sendika genelde küçük olur. İşyeri sınırlarını aşmaz. İşyeri sınırlarını aşanlara korporatist (işbirlikçi) sıfatı uygun görülür. Oysa Türkiye dana gibi sarı sendikaları ile sarı sendikacılık olimpiyatlarının birincisidir.

li kılınmış ve bu anlamda istatistik yayınlanmıştır. Bu fiili olarak 2009 yılında yüzde 10 işkolu barajını aşan sendikalar için 3 yıldır baraj uygulanmadığı anlamına gelmektedir.¹³ Buna karşılık, bu süre içinde yeni kurulan ya da örgütlenecek barajı aşan sendikalar ve üyelerinin toplu iş sözleşmesi yapma yetkileri ise ellerinden alınmıştır.

2012 yılında ise yasal boşluk da doldurulmayarak tüm işyerlerinde sendikaların yasal yetkileri sona erdirilmiştir. Yukarıda sözünü ettiğimiz sermaye ittifakının yeni ve acımasız üyeleri, barajları düşüren yeni yasa teklifine karşı oldukça organize bir direniş göstermişler ve yasanın çıkmasını engellemişlerdir. Gerekçeleri yeni yasanın kendi işyerlerinde sendikal örgütlenmenin önünü açacağına inanmalarıdır. Bu durum sadece sermayedarların direnişi nedeniyle değil, varlıklarını mevcut yasal duruma borçlu olan “sendika”ların kapı arkası pazarlıkları nedeniyle ortaya çıkmıştır.¹⁴

Sendikaların sendikal örgütlenme sorununun bizatihi kendisi olduğunu söylemek bu çerçevede mümkündür. 1980 faşizminin yaratıkları olarak köşe başını tutma göreviyle donatılanlar, ufak tefek kırılmalar dışında bu görevlerini başarıyla yerine getirmişlerdir. Görevleri sınıfın bağımsız örgütlenmesinin engellenmesidir. En dinamik görünenleri ya da kırılma yaratanlar ise kesimsel çıkar ve işyeri örgütlenmesi ötesinde bir atılım gerçekleştirememişlerdir.

Bütün bu krizin, esasen siyasallaşma süreci ile bağlantıları olan bir süreç değerlendirmesi temelinde ele alınması gerekir. Her taraftan kuşatılmış sıradan bir işçinin kendi başına ve kendiliğinden bir çözüm arayışının olamayacağı ortadadır. İşçi sınıfının sermaye ve devletten bağımsız örgütlenmesini savunan siyasal anlayışların zayıf olduğu koşullarda sendikal örgütlenmenin daha zor bir iş olduğu da ortadadır. Bu zorluk ortada iken, işçi sınıfının bağımsızlığını savunan kadroların sendikal politikalar konusundaki tutarsızlıkları, politikasızlıkları ve çıkarıcılıkları sendikal örgütlenme krizini daha da derinleştirmektedir.

---

¹³ Aynı anda hem yüksek sendika barajı olan, hem de “sözde işkolu barajını aşan sözde yetkili sendikaları” olan bir ülke oluyoruz böylece.

¹⁴ TBMM’de bekleyen Toplu İş İlişkileri Kanun tasarısı bu yetki sorunuyla ilişkilendirilmekle birlikte meselenin bununla en ufak bir bağlantısı yoktur. Çalışma Bakanlığı’nın işkolu istatistiklerini yayınlamamasının nedeni yayınladığı zaman neredeyse tüm sendikaların baraj altında kalacak olmasıdır. Devlet ve sermayenin denetimi altında bir sendikal hareket ifadesi bir suçlama değil gerçeğin tam da kendisidir. Bu denetim sendikalar tarafından öylesine içselleştirilmiştir ki sermaye örgütlerinin açıklamalarında barajlar konusu neredeyse hiç yer almaz iken, Türk İş’in genel sekreteri barajlar kalkarsa ETA’nın sendika kuracağından, devletin bölünmez bütünlüğünün tehdit altına gireceğinden bahsetmektedir.

TÜRKİYE’DE 2000’Lİ YILLARDA GREVLER VE GREV DIŞI EYLEMLER: ÇALIŞMA HAYATINDA “PAX ROMANA” MI?

Aziz Çelik
Kocaeli Üniversitesi

Özet: Türkiye’de grev ve grev dışı eylemlerde uzun süreli bir durgunluk yaşanmaktadır. Bu durgunluk 2000’li yıllarda iyice belirgin hale gelmiştir. Greve katılan işçi sayısı ve grevde çalışılmayan işgünü açısından son 30 yılın en sakin dönemi 2000’li yıllardır. Aynı durgunluk veya etkisizlik grev dışı büyük ölçekli eylemler için de söz konusudur. Kamu çalışanlarının eylemleri ile yerel ve küçük ölçekli direnişler dışında çalışma hayatında ciddi bir durgunluk gözlenmektedir. 2000’li yıllar adeta bir “çalışma barışı” dönemidir. Ancak bu çalışma barışı gönüllü değil, zoraki bir barıştır. Grev yasakları, grev ertelemeleri ve yaygın bir sendikasızsızlaştırma ile birlikte güçlü bir tek parti iktidarının yarattığı baskı bu zoraki barışa yol açmaktadır. Bu haliyle Türkiye çalışma hayatında 2000’li yıllar pek çok açıdan Roma Barışını (*Pax Romana*) andırmaktadır. Bu çalışmada 2000’li yıllarda grev ve grev dışı eylemlerdeki durgunluk ve bunun nedenleri irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: grevler, grev dışı eylemler, işçi direnişleri, çalışma ilişkileri, Roma Barışı.

Abstract: There has been a long standing stagnation in terms of strikes and other labour actions in Turkey. This stagnation became more apparent in the 2000s. In terms of the number of workers involved in strikes and the number of workdays not worked, the 2000s are the most “peaceful” years. The same “peaceful” conditions can also be seen with regard to big scale labour actions other than strikes. With the exception of public employees’ actions and low scale and local workers’ resistances, there has been severe stagnation. The years of 2000 seem like a period of a work peace. However, this work peace has not based on the willingness of labour side; it is a quasi and reluctant peace. Extensive union busting, banning and postponements of strikes by legal regulations and governmental authorities, and the pressures coming from a powerful single party government lead to this so-called work peace. The years of 2000 resemble in many aspects *Pax Romana*. This essay tries to explore and explain the stagnation regarding strikes and other labour actions, and its background.

Keywords: strikes, industrial actions, workers’ resistances, labour relations, Pax Romana.

GİRİŞ: GEÇMİŞİN MİRASI

Grev ve grev dışı eylemler çalışma ilişkilerinin doğasında var olan çatışma ve ilişkilerin sonucu olduğu kadar, çalışan sınıfların hak arama araçlarının da en önemlileridir. Grev uluslararası çalışma hukukunun güvence altına aldığı ve sendikalaşma ve toplu sözleşme hakkıyla birlikte onun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen bir haktır (Gülmez, 2008). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) denetim organları kararlarına göre, grev dışı eylem ve direnişler de barışçıl olmak koşuluyla uluslararası çalışma normlarına uygundur (ILO, 2006).

Grev ve grev dışı eylemler ülkemiz çalışma ilişkileri tarihinde, özellikle 1960'lı yıllardan sonra önemli bir yere sahiptir. 1961 Anayasası ile grevli toplu sözleşmeli sendikal hakların güvenceye alınması ve anayasanın sağlamış olduğu özgürlükçü çerçevenin de etkisiyle grev ve grev dışı eylemlerde 1960'lı ve 1970'li yıllarda önemli bir sıçrama yaşanmıştır. Kuşkusuz sadece hukuksal etkenler değil, işçilerin bir sosyal sınıf olarak yükselişi, istihdamın yapısında yaşanan değişim, sanayileşme ve kapitalistleşmeye bağlı olarak işçi sayısının hızla artışı, Batı Avrupa'da 19. yüzyılda yaşanan yoğun grev ve işçi eylemlerinin Türkiye'de 1960'larda ve 1970'lerde ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Grev ve grev dışı işçi eylemlerinin artışı Türkiye'de çalışan sınıfların yaşama ve çalışma koşullarını iyileştirici bir rol oynamıştır (Boratav 2003; Koç 2010). Ancak işçi sınıfı hareketinde yaşanan bu yükseliş, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile ciddi bir kesintiye uğramıştır. Darbeyi takip eden dönemde emek hareketi için elverişli hukuksal çerçeve ortadan kaldırılarak, yasakçı bir mevzuat oluşturulmuş ve ayrıca emekçilerin hareket alanını ciddi bir biçimde sınırlandıran neoliberal iktisat politikaları uygulanmaya başlanmıştır. 24 Ocak 1980 kararları ile 12 Eylül 1980 askeri darbesinin bir bileşimi olarak adlandırılan (Boratav, 2003) bu rejim, 1980'li yıllarda sendikalaşma ve işçi ücretleri üzerinde önemli bir baskı oluşturmuştur.

Ancak emek hareketi beklenenden daha hızlı bir toparlanma süreci içine girmiş ve 1980'lerin sonuna doğru grev ve grev dışı eylemlerde ciddi bir yükseliş gündeme gelmiştir. 1989 Bahar Eylemleri (Çelik, 1996) ile yeni bir ivme kazanan grev ve grev dışı eylemler 1990'ların ortalarına kadar büyük canlılık göstermiştir.

1990'ların ikinci yarısında ise işçi eylemleri ve grevlerde bir çekilme dönemi yaşanmaya başlamıştır. Bu yıllarda grev ve grev dışı eylemlerde önemli bir gerileme yaşanmıştır. 2000'li yıllarda bu gerileme adeta dibe vurmuş, grevlerin nabızı neredeyse durmuştur. 2000'li yıllarda grev eğilimindeki (grevci işçi sayısında, grevde geçen işgünü sayısında ve grev oranında) düşüş "istikrar" kazanmış ve uzun dönemli zoraki bir "çalışma barışı" yaşanır olmuştur. Bu "çalışma barışı" eğilimi sadece yasal grevler açısından değil, grev dışı büyük ölçekli ve merkezi eylemler açısından da gözlenir olmuştur. Bu çalışmada 2000'li yıllarda grev ve grev dışı eylemlerde yaşanan durgunluk ele alınacak ve nedenleri irdelenmeye çalışılacaktır.

I. KAPSAM VE YÖNTEM

Bu çalışmanın kapsamında ele alınan grevler, esas olarak, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasasına göre "kanuni" olarak tanımlanan menfaat grevleridir. Ancak işçi eylemlerini "kanuni" grevler ile ölçmek olanaklı değildir. Ülkemizde grev hakkına yönelik (grev türüne ve grev hakkının öznesine ilişkin) sınırlamalar nedeniyle kanuni grevler tek başına ölçüt olmayacaktır. Bu nedenle çalışmada grev dışı eylemler de ele alınacaktır.

Bu eylemler işçilerden kamu çalışanlarına uzanan geniş bir çalışan grubunu kapsamakta ve eylem türü açısından da önemli bir çeşitlilik göstermektedir. Çalışmamızın kapsamına kamu çalışanları sendikalarının grev olarak nitelenebilecek iş bırakma eylemleri yanı sıra yürüyüş ve mitingler ile direnişler de girmektedir. Grev dışı işçi eylemlerinin son yıllarda giderek yaygınlaşan türü, sendikal nedenli işten çıkarmalara karşı gerçekleştirilen direnişlerdir. Gerek sayısal açıdan gerekse tür açısından geniş bir yelpazeye yayılan bu eylemlerin en önemli özelliği, mevzi/yerel nitelikli eylemler olmaları ve aralarında bir eşgüdüm yaratılamamış

olmasıdır. Sendikal nedenli işten çıkarmalara karşı gerçekleştirilen direniş ve eylemler bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu çalışmada büyük ölçekli, genel nitelikli direniş ve eylemler (genel uyarı eylemleri, iş bırakmalar, büyük miting ve yürüyüşler) ele alınacaktır.

İnceleme dönemimiz hakkında da bir kaç söz etmekte yarar var. 2000’li yıllar bin yıldönümü olması nedeniyle değil, çalışma ilişkileri üzerinde de derin etkileri olan gelişmeler nedeniyle ayrı bir dönem olarak ele alınmıştır. 2002 yılında başlayan ve günümüzde de (2012) devam eden ve CHP’nin tek parti dönemi dışında en uzun kesintisiz tek parti (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP) iktidarı dönemi olması bu dönemin en önemli özelliğidir. Diğer yandan, 2001 krizi ve bu kriz sonrasında gündeme gelen yüksek dozlu neoliberal ekonomik ve hukuksal düzenlemeler, 2000’li yılları ayrı bir dönem olarak ele almayı anlamlı kılmaktadır. Özetle 2000’li yıllardan kasıt AKP hükümetleri dönemidir. Bu dönemin sadece siyasal açıdan değil, çalışma ilişkileri açısından da bir rejim değişikliği anlamına geldiği hareket noktalarımızdan biridir.

Grevler konusunda veriler esas olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) kaynaklarına dayalıdır. Grev dışı eylemlerde ise sendika çalışma raporları (belirli bir ihtiyat payı ile) önemli kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Günlük gazeteler ve konuya ilişkin yayınlar ile internet ortamı da grev dışı eylemler açısından yararlanılan kaynaklar olmuştur. Ayrıca yazarın 1980’lerin ortalarından bu yana sendikal hareket içinde bulunması nedeniyle pek çok grev ve eyleme ilişkin kişisel deneyim ve gözlemleri de metnin şekillenmesinde etkili olmuştur.

II. 2000’Lİ YILLARDA GREVLER

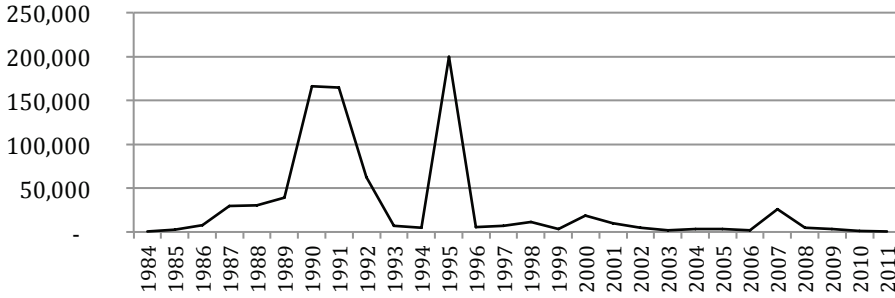
1. Grev Eğilimin Ölçülmesi ve Zorlukları

Bu çalışmada 2000’li yıllardaki grev eğilimi, 1980 ve 1990’lı yıllarla karşılaştırılacaktır. Kuşkusuz bu karşılaştırma daha da geriye götürülebilir. Ancak 1982 Anayasası ile 2821 ve 2822 sayılı yasaların önemli ölçüde sınırlarını çizdiği çalışma rejimi içinde (1982/1983 rejimi) bir karşılaştırma ile sınırlı kalınacaktır. Bu karşılaştırma kendi içinde bir bütünlük oluşturmaktadır. Uluslararası karşılaştırma esas olarak bu çalışmanın sınırları dışında kalmakla birlikte, Türkiye’deki grev eğilimi, seçilmiş bir kaç ülke ile sınırlı olmak üzere genel olarak karşılaştırılacaktır.

Bilindiği gibi, grev eğilimi ülkeler arasında olduğu kadar, ülke içinde de sektörler ve işkolları hatta işletme ve şirket bazında da farklılaşabilmektedir. Bu nedenle grev eğilimin ölçülmesi ve bu alanda zamansal, sektörel ve uluslararası karşılaştırmalar yapılması önemli zorluklar içermektedir. Grevlerin ölçülmesinde evrensel kabul edilmiş üç ölçüt bulunmaktadır. Bunlar grev sayısı, greve katılan işçi sayısı ve grevde çalışılmayan işgünü sayısıdır.¹ Ancak daha sağlıklı karşılaştırmalar

¹ “Grev nedeniyle çalışılmayan işgünü sayısı” yerine “grevde kaybolan işgünü sayısı” ifadesi de kullanılmaktadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) istatistiklerinde “grevde kaybolan işgünü” ifadesi kullanılmaktadır. Ancak ILO “days not worked” (çalışılmayan gün) ifadesini tercih etmektedir (ILO, 2012a). ÇSGB ise 2011 Çalışma Hayatı İstatistiklerinde (2012) “kaybolan işgünü” (workdays lost) ifadesini tercih etmektedir. Oysa bakanlık önceki yıllarda İngilizce olarak “days not worked” ifadesini kullanıp Türkçe karşılık olarak “kaybolan işgünü” ifadesini tercih ediyordu. ÇSGB terminolojisini

Şekil 1: Greve Katılan İşçi Sayısı 1984-2011

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri'nden hazırlanmıştır (ÇSGB, 1996; 2003; 2011; 2012; <http://www.cs.gb.gov.tr/cs.gbPortal/cs.gb.portal?page=istatistik>)

yapabilmek için greve ilişkin mutlak sayıların sektördeki veya ülkedeki istihdama oranlanması (*deflate*) edilmesi doğru olacaktır (Makal, 1987). ILO grevde çalışılmayan günlerin oranı olarak tanımladığı bu ölçütü, grevlerin şiddetini/yoğunluğunu (*severity*) ölçmek için kullanmaktadır. Bu oran bin çalışan başına grevde çalışılmayan işgünüdür (ILO, 2012a).

2. 2000'li Yıllarda Türkiye'de Grev Eğilimi

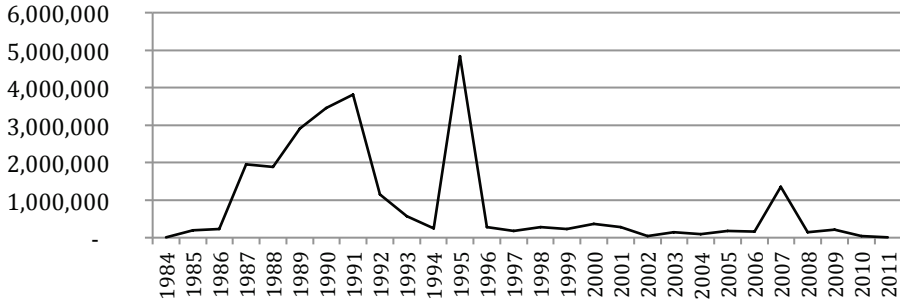
12 Eylül 1980 askeri darbesi ile birlikte yasaklanan grevler, 1984 yılından itibaren yeniden uygulanmaya başladı. 1984 yılında cılız olarak başlayan grevler ilerleyen yıllarda kitlesel hale geldi. Türkiye'de 1984 ile 2011 yılları arasında toplam 822 bin işçi greve katıldı. Bu işçilerin 440 bini kamuda 380 bini ise özel sektörde çalışmaktaydı. Dönem boyunca yıllık ortalama grevci sayısı 30 bin civarındadır. Ancak grevci işçi sayısının dönem içi dağılımı oldukça istikrarsızdır. Grevci sayısının binin altına indiği yıllar olduğu gibi, bu sayının 200 bine yaklaştığı yıllar da söz konusudur. Özellikle inceleme dönemimiz olan 2000'li yıllarda belirgin bir gerileme ve uzun süreli bir durgunluk söz konusudur. (Grevlere ilişkin ayrıntılı veriler için bkz. *Ek Tablo 1* ve *Ek Tablo 2*)

1987, 1988 ve 1989'da yıllık ortalama 30 bin işçinin katıldığı grevlere 1990 ve 1991 yıllarında ortalama 160 binin üzerinde işçi katıldı. 1995 yılında ise greve katılan işçi sayısı 200 bine yaklaştı. Bu, Türkiye çalışma ilişkileri tarihindeki en yüksek grevci işçi sayısıdır. 2000'li yıllarda ise greve katılan işçi sayısı yıllık ortalama binlerle ifade edilmektedir. 2001 yılında yaklaşık 10 bin işçi greve katılırken bu sayı zamanla giderek azalmış, 2010 ve 2011 yıllarında binin altına düşmüştür (1984-1997 yılları arasındaki grev ve grev dışı eylemlerin ayrıntılı bir dökümü ve değerlendirmesi için bkz. Çetkin ve Akkaya, 1999).

2000'li yılların bir başka kayda değer noktası ise kamu kesimi grevlerine katılan işçi sayısının neredeyse ihmal edilebilecek kadar düşük bir noktaya gerilemiş olmasıdır. 2000'li yılların başlarına kadar kamu kesimi grevlerine katılan

---

ILO'ya uyumlu hale getirmek yerine TİSK'e uydurmayı tercih etmiştir. TİSK "number of workdays lost" (kaybolan işgünü sayısı) ifadesini kullanmaktadır (TİSK, 2009). Kanımızca "çalışılmayan işgünü" ifadesi ile "kaybolan işgünü" ifadesi arasında önemli bir fark vardır. "Kaybolan işgünü" ifadesi greve yönelik olumsuz bir anlam içermektedir. Bu nedenle "çalışılmayan işgünü" ifadesi tercih edilmiştir.

Şekil 2: Grevde Çalışılmayan İşgünü Sayısı 1984-2011

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri'nden hazırlanmıştır (ÇSGB, 1996; 2003; 2011; 2012; <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/csgeb.portal?page=istatistik>)

işçi sayısı toplam grevci işçi sayısı içinde önemli bir oran oluştururken, ilerleyen yıllarda bu oran sifıra yaklaşmıştır.

Kuşkusuz bunun en önemli nedeni kamu kesiminin daralması, özelleştirme ve taşeronlaşma eğiliminin 2000'li yıllarda hız kazanmasıdır. 2000'li yıllar grevin nabzının adeta durduğu yıllardır. Şekil 1 ve Şekil 2'de de görüldüğü gibi, 2000'li yıllardan sonra grev eğilimi uzun bir durgunluk dönemi yaşamaktadır. Şekil 1 ve Şekil 2'de 2007 yılında görülen hafif yükselişin nedeni Türk Telekom (TT) grevidir.

Grevlerle ilgili bir diğer önemli gösterge grevde çalışılmayan işgünü sayısıdır. Dönem boyunca toplam 25.3 milyon işgünü grevlerde geçmiştir. Yıllık ortalama 903 bin işgünü grevlerde geçerken, grevde geçen işgünü sayısı da greve katılan işçi sayısı ile benzer eğilimler göstermektedir. 1990'lı yıllar Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde gerek katılan işçi sayısı ve gerekse grevde geçen işgünü açısından en yoğun dönemdir. 2000'li yıllarda ise grevde geçen işgünü sayısında düzenli ve devam eden bir düşüş yaşanmaktadır (Ek Tablo 2).

Grevlere ilişkin bir diğer ölçüt ise toplam çalışan sayısı ile grevde çalışılmayan işgünü arasındaki ilişkidir. Bu ilişki grev yoğunluğu/şiddeti olarak adlandırılmaktadır. Tablo 1'de Türkiye'de sigortalı işçilerle grevde çalışılmayan işgünü

Tablo 1: Türkiye'de Grev Oranı (Yoğunluğu) (1985-2010)

Yıllar	Sigortalı İşçi Sayısı (Bin)	Grevde Çalışılmayan İşgünü (Bin)	Grev Oranı-Yoğunluğu (*)
1985	2614	194	74
1990	3445	3466	1006
1995	4410	4838	1097
2000	5254	368	70
2005	6919	176	25
2010	10031	37	4

(*) Bin sigortalı işçi başına grevde geçen gün sayısı.

Kaynak: DİE (1997); Çalışma Hayatı İstatistikleri (ÇSGB, 1996; 2003; 2010; 2012; <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/csgeb.portal?page=istatistik>); Sosyal Güvenlik Kurumu'nun çeşitli yıllara ait istatistikleri (www.sgk.gov.tr).

Tablo 2: Greve Katılan İşçi Sayısı Açısından Yıllık Ortalama Grev Eğilimi (2004-2011)

DONEM	Ortalama	Kamu	Kamu Oran	Ozel	Ozel Oran
1984-1995	59,592	34,341	58%	25,252	42%
1996-2001	9,311	3,932	42%	5,380	58%
2002-2011	5,073	570	11%	4,503	89%
2002-2011 (TT Hariç)	2,673	570	21%	2,103	79%
1984-2011	29,347	15,763	54%	13,583	46%

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri'nden hazırlanmıştır (ÇSGB, 1996; 2003; 2010; 2012; <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/csgeb.portal?page=istatistik>).

arasındaki ilişki yer almaktadır. Sigortalı işçi sayısı hızla artmasına karşın grevde çalışılmayan işgününün azalması nedeniyle grev yoğunluğunda ciddi bir gerileme yaşanmaktadır. 1990 ve 1995 yıllarında her bin sigortalı işçiye karşılık grevde çalışılmayan işgünü binin üzerinde idi. 2000'li yıllarda ise dramatik bir düşüş söz konusudur. Bin işçiye karşılık grevde geçen işgünü sayısı 2005 yılında 25'e, 2010'da ise 4'e düşmüştür (Tablo 1). Bunun anlamı, grevlerin toplam çalışanlar ve ekonomi açısından etkisinin giderek zayıflıyor olmasıdır.

Grevlere ilişkin dönemsel bir karşılaştırma anlamlı sonuçlar verecektir. 2000'li yılları 1980'li ve 1990'lı yıllarla karşılaştırdığımızda ciddi bir düşüş eğilimi tespit etmekteyiz. Grevleri üç ayrı döneme ayırdık. 1984-1995 dönemi grev eğiliminin giderek yükseldiği ve tepe noktasına ulaştığı yıllardır. 1996 sonrasında sert bir düşüş eğilimi başlamıştır. 2002 sonrası yıllar ise düşüş eğiliminin kararlılık kazandığı yıllardır. 1995'e kadar olan dönem boyunca yıllık ortalama greve katılan işçi sayısı 60 bin civarında iken, bu sayı 1995-2000 yılları arasında 9 bin civarına, 2000 sonrasında ise 5 bin civarına gerilemiştir (Tablo 2). Ancak 2002 sonrası grev eğilimini, 2007 Türk Telekom (TT) grevini dışarıda tutarak ayrıca hesaplamak anlamlı olacaktır. 24 bin işçinin katıldığı ve 1 milyon 152 bin işgünün grevde geçtiği TT grevi etkileri itibariyle tartışmalı bir grevdir.

TT grevi 2000'li yıllar için bir istisna niteliğindedir. Kapsam dışı personelin grev sırasında çalışması ve grevci işçilerin işlerini yoğun biçimde Telekom'un taşeronlarının yapması nedeniyle iletişim hizmetlerinde ciddi bir aksamanın yaşanmadığı grev, Türk Telekom'u değil Haber-İş Sendikasını zorlayan bir grev olmuştur. TT Genel Müdürü, amaçlanan aksine, grevin şirketi olumlu etkilediğini açıklamıştır.² Dahası cam ve lastik gibi sektörlerde grevleri üst üste erteleyen hükümetin TT grevinde bu yola başvurmaması grevin etkisinin zayıflığının bir diğer

² Türk Telekom grevinin herhangi bir sorun yaratmadığını ve grevden dolayı herhangi bir finansal etki yaşamadıklarını söyleyen Türk Telekom Yönetim ve İcra Kurulu Başkanı Paul Doany şu açıklamayı yaptı:

"Grev 43 gün sürdü. Bu süre içinde şirkette işler yürüdü. Büyük bir sorun yaşamadık, yani grevin Türk Telekom'a gerçek bir etkisi olmadı. ADSL bağlantılarımız tekrar işlemeye başladı, bütün hataları giderdik. Şirkete net bir finansal etkisi olmadı çünkü grev boyunca Türk Telekom çalışanlarına maaş ödemesi yapmadı. Büyük bir birikim sağladık, bazı kayıplar vardı o da bu birikimlerle dengelendi. Şirket gayet iyi durumda" ("Doany: Grevde Maaş Ödemeyip Birikim Yaptık", *Radikal*, 13.12.2007).

Dahası, grev sırasında 24 bin işçiye grev ödeneği vermek için Haber-İş Sendikasının ciddi bir kaynak kullandığı ve bazı taşınmazlarını satmak zorunda kaldığı iddiası basında yer aldı.

Tablo 3: Grevde Geçen İşgünü Açısından Yıllık Ortalama Grev Eğilimi (2004-2011)

DONEM	Ortalama	Kamu	Kamu Oran	Ozel	Ozel Oran
1984-1995	1,773,770	967,627	55%	806,142	45%
1996-2001	270,531	58,812	22%	211,720	78%
2002-2011	238,454	2,777	1%	235,677	99%
2002-2011 (TT Hariç)	123,254	2,777	2%	120,477	98%
1984-2011	903,320	428,291	47%	475,028	53%

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri’nden hazırlanmıştır (ÇSGB, 1996; 2003; 2010; 2012; <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/csgeb.portal?page=istatistik>).

göstergesidir. Bu kısa anımsatma önemli. Çünkü grevleri sadece nicel açıdan analiz etmek yanıltıcı olabilmektedir. Özellikle genel eğilim dışındaki artış ve azalışların arka planına bakmakta yarar olacaktır.

TT grevi dışarıda tutulduğunda 2002-2011 yıllarında yıllık ortalama grevci sayısı 2673’e gerilemiştir (Tablo 2). TT grevi sonrasında ise (2008-2011) yıllık ortalama grevci sayısı daha da düşmüş ve 2376’ya gerilemiştir. 2011 yılındaki grevci sayısı ise 1984 sonrasındaki en düşük grevci sayısıdır. 12 Eylül sonrası ilk grevin yaşandığı 1984 yılında 561 işçi greve katılırken 2011 yılında 557 işçi greve katılmıştır (Ek Tablo 1).

Grevde geçen işgünü açısından da benzer bir eğilim söz konusudur. 1984-1995 döneminde yılda ortalama 1.7 milyon işgünü grevde geçerken, bu sayı 1996-2001 döneminde 270 bine, 2002-2011 döneminde 238 bine (TT hariç 123 bine) düşmüştür (Tablo 2). Dikkat çekici bir diğer nokta ise kamuda grev eğiliminin neredeyse sıfırlanmış olmasıdır. 1990’lı yıllarda grev eğiliminde lokomotif olan kamu işçileri 2000’li yıllarda greve neredeyse hiç başvurmamıştır (Ek Tablo 2).

1989 yılında kamuda, 1990 yılında özel sektörde yaşanan ve çok sayıda işçinin katıldığı grevlerden sonra 1995 yılına kadar iş uyuşmazlıklarının oldukça yoğun olduğu bir dönem yaşanmış, 1995 yılında kamu sektöründe 180 bine yakın işçiyi kapsayan grevlerden sonra grev sayısında da greve katılan işçi sayısında da düşüş eğilimi başlamıştır. Bu düşüş 2000’li yıllar sonrasında neredeyse 10 yıllık bir durgunluk dönemine dönüşmüştür. Çalışma ilişkilerinde yaşanan bu “barış” ortamının gerçek bir uzlaşmadan çok sendikalı işçi sayısında, kamu işçisi sayısında ve toplu sözleşme kapsamındaki işçi sayısında yaşanan azalmanın ve sendikasılaştırmanın bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca 2822 sayılı yasa döneminde yaygın bir araç olarak kullanılan grev ertelemelerinin, grev eğiliminin azalmasında önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Dönem boyunca 22 erteleme kararnamesi ile 300 bin işçiyi kapsayan 506 grev ve grev kararı ertelenmiştir. 1984-2001 yılları arasında toplam 821 bin işçinin greve katıldığı dikkate alınırsa, yaklaşık 300 bin işçiyi kapsayan grev ertelemelerinin grev eğilimi üzerindeki etkisi daha iyi anlaşılabilir. 1990 ve 1991 ile 1995 grev erteleme kararları en çok işçiyi kapsayan kitlesel grev ertelemeleridir. 2000 yılından sonra ise 9 büyük grev “milli güvenlik” ve “genel sağlık” gerekçesiyle ertelenmiştir. Bu ertelemelerin en önemli sonucu grev konusunda caydırıcı olmasıdır. 2000’li yıllarda lastik ve cam sektörlerindeki grev ertelemeler söz konusu olmasaydı grev eğilimde farklılıklar yaşanacağı açıktır (Çelik, 2008).

3. Diğer Ülkelerde Grev Eğilimi Ne Durumda?

Uluslararası karşılaştırmalar bu yazının kapsamı dışında olmakla birlikte grev eğilimi açısından genel bir karşılaştırma yararlı olacaktır. Yaşanan durgunluğun aslında Türkiye'ye özgü olmadığı, diğer ülkelerde de grev eğilimi açısından benzer bir durgunluk yaşandığı düşünülebilir. Bu nedenle kısa bir karşılaştırma anlamlı olacaktır. Grevlerin uluslararası karşılaştırılmasında ciddi zorluklar olduğu bilinmektedir. Grev hakkının özneleri, grev türlerine ilişkin sınırlamalar ve grev istatistiklerinin derlenmesine ilişkin farklılıklar nedeniyle karşılaştırmalar oldukça zordur (Makal, 2007, ILO, 2012a). Ancak bu farklılıkları bir kenara koyarak eğilimlerin karşılaştırmasını yapmak olanaklıdır. Benzer dönemlerde farklı ülkelerde grev eğilimleri nasıl seyretmiştir?

ILO'nun karşılaştırılabilir veri derlediği (ILO, 2012b) bazı ülkelerdeki grev eğilimine bakıldığında, grevci işçi sayısı ve grevde geçen işgünü açısından önemli farklılıklar olmakla birlikte uzun dönemli bir durgunluğa rastlanmamaktadır.

*Tablo 4'*te yer alan ülkelerde greve katılan işçi sayısı yıllara göre dalgalanmalar ve ciddi iniş çıkışlar göstermektedir. Türkiye'de ise özellikle 2000'li yıllar sonrasında bir dalgalanmadan değil, minimum düzeyde bir stabilizasyondan söz etmek mümkündür. Diğer ülkelerde nispeten hareketli bir grev grafiği gözlenirken, ülkemizde grevlerin nabızı adeta durmuştur.

III. GREV DIŞI EYLEMLER

Bilindiği gibi çalışma ilişkileri açısından grev dışı eylemler de grev kadar etkili ve yaygın kullanılan mücadele araçlarıdır. Yasal grev mekanizmasının hantallığı ve kısıtlılığı gibi nedenler yanında, grevin uygun ve yeterli bir araç olmadığı durumlarda grev dışı eylemler gündeme gelmektedir. Yürürlükteki mevzuata göre yapılan ve "kanuni grev" olarak tanımlanan grevler dışında kalan yaygın bir işçi (emek) eylemleri grubu vardır. İş yavaşlatma, iş bırakma, direniş, işyeri işgali, oturma grevi, yürüyüş ve miting, işe geç gitme, toplu vizite, boykot ve yemek boykotu gibi işçi eylemleri de çalışma ilişkilerinin önemli bir parçasıdır. "Kanuni grev" görece dar bir kapsama sahip olduğundan işçi eylemlerinin gerçek boyutunun anlaşılabilmesi için grev dışı eylemlerin de dikkate alınması ve incelenmesi önem arz etmektedir. Ancak grev dışı eylemlere ilişkin veri toplanması önemli bir sorundur. Ülkemizde ÇSGB "kanuni" grevler dışında diğer iş bırakma eylemlerine ve direnişlere ilişkin veri toplamamaktadır. 1980'li ve 1990'lı yıllarda grev dışı eylemlere ilişkin en önemli kaynak, sendikal eğitimci ve araştırmacı İlyas Köstekli tarafından derlenen ve Petrol-İş yıllıklarında yer alan verilerdir. Ancak uzun bir süredir Petrol-İş yıllıklarının yayınlanmıyor olması nedeniyle bu alanda ciddi bir veri boşluğu söz konusudur.

1982 Anayasası ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'nda grev mekanizmasının son derece karmaşık bir prosedüre bağlanması, sınırlayıcı olması ve sonuç alınmasının zorluğu nedeniyle 2822 sayılı yasa döneminde grev dışı eylemlerde ayrıca bir artış olmuştur. 2000'li yıllarda yaşanan grev dışı eylemlerin kapsamını ve etkisini anlayabilmek için 1980'li ve 1990'lı yıllardaki grev dışı eylemlere kısaca göz atmak yararlı olacaktır. Grev ve grev dışı eylemler bir bütün olarak ele alındığında işçi sınıfı hareketinin mücadele ve eylem kapasitesini değişik boyutlarıyla görmek mümkün olacaktır.

Tablo 4: Çeşitli Ülkelerde Greve Katılan İşçi Sayısı 1990-2008 (Bin)

	Almanya	İtalya	İspanya	Türkiye	ABD	Kanada	Hindistan	İngiltere
1990	257	1634	977	166	185	270	1308	298
1991	208	2952	1984	165	392	253	1342	176
1991	598	3178	5192	62	364	150	1252	148
1993	33	4384	1077	7	182	102	954	385
1994	401	2614	5437	5	322	81	846	107
1995	183	445	574	200	192	149	990	174
1996	166	1689	1088	5	273	282	939	364
1997	13	718	651	7	339	258	981	130
1998	4	435	681	11	387	244	1289	93
1999	188	935	1133	3	73	160	1311	141
2000	7	687	2067	19	394	143	1418	183
2001	61	1125	1245	10	99	221	688	180
2002	428	5442	4534	5	46	166	1079	943
2003	40	2561	729	2	129	79	1816	151
2004	101	709	556	4	173	259	2072	293
2005	17	961	405	4	100	199	2914	93
2006	169	467	500	2	77	42	1810	713
2007	106	906	497	26	193	66	725	745
2008	154	669	543	5	83	41	1484	511

Kaynak: ILO (2012b).

1. 1980 ve 1990'lı Yıllarda Grev Dışı Eylemler ve Büyük Ölçekli Direnişler

1980'li ve 1990'lı yılların grev dışı eylemlerinin en yaygın ve kapsamlısı Bahar Eylemleri olarak adlandırılan eylem dizisi olmuştur. Kamu kesiminde çalışan işçilerin 1989 yılı Mart, Nisan ve Mayıs aylarında yaptıkları ve Bahar Eylemleri olarak bilinen protesto eylemleri, Türk-İş'e bağlı 26 sendikanın yürüttüğü kamu toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde ilerleme sağlanamaması üzerine başlamıştır.

Eylemler, belirli sektörler için zaman zaman genel grev havasına bürünmüştür. Bahar Eylemleri süresince işçiler bilinen eylem türlerinin yanı sıra bazıları ilk defa uygulanan ilginç eylemler de uyguladılar: İş durdurma, işi yavaşlatma, toplu yürüyüşler, trafiği kapatma, işyeri işgali, işbaşında oturma, işe gitmeme, fazla mesaiye kalmama, servis araçlarına binmeme, yemek ve sakal boykotu, çocuklarını evlatlık verme, toplu boşanma davası açma, çıplak ayakla yürüyüş, açlık grevi, vızne önünde bekleme, vizite eylemi, siyah çelenk bırakma, basın bildirisi, ücret alma, alkışlı protesto, fabrika önünde soğan ekmek yeme, bordroları postalama ve bordroları balona bağlayıp uçurma ve tüm ailece yürüyüş başlıca eylem türleriydi. 12 Eylül baskı koşulları ve ANAP hükümetleri döneminde yaşanan ciddi reel ücret kayıpları ve yoksullaşma, eylemlerin en büyük nedeniydi.

Bahar Eylemleri salt ekonomik çerçeveye sınırlı kalmayıp politik talepler de içeriyordu. Eylemler devam ederken yapılan 27 Mart 1989 yerel seçimlerinde ANAP'ın oy oranı yüzde 35'ten yüzde 22'ye düştü. Eylemler ile işçi ücretlerinde önemli bir reel artış sağlandı. Bu eğilim 1990 ve 1991 toplu iş sözleşmelerinde de devam etti. Sonuçları itibarıyla gerçek işçi ücretlerinde önemli bir artış sağlayan eylemler, memurların Temmuz 1989 zammını ve özel sektör sözleşmelerini de olumlu yönde etkiledi. 1989 yılında reel ücretlerde genel olarak bir iyileşme sağ-

landı. Diğer bir ifadeyle Bahar Eylemleri genel ücret seviyesinin yükselmesinde önemli bir manivela oldu (Çelik, 1996).

4-8 Ocak 1991 tarihlerinde grevdeki yaklaşık 50 bin maden işçisi tarafından gerçekleştirilen Zonguldak-Ankara yürüyüşü, Ankara'ya ulaşmadan engellenmiş olsa da dönemin iz bırakan grev dışı eylemlerinden biri olmuştur (Karakaş, 1992).

Türk-İş'in 12 Eylül sonrası en önemli eylemlerinden biri, 3 Ocak 1991 tarihinde kısmen uygulanabilen "işe gitmeme eylemi" olmuştur. 3 Ocak eylemi 1980 sonrasında ilk iş bırakma eylemidir. 3 Ocak eyleminin, geçmişte bu tür eylemlerden kaçınan Türk-İş tarafından yapılmış olmasının altı çizilmelidir.

20 Temmuz 1994 tarihinde üç işçi konfederasyonu (Türk-İş, DİSK ve Hak-İş) ilk kez ülke çapında genel eylem (iş bırakma) yaptı. Bu eylem kısmen uygulanabildi. Aynı yıl Türk-İş'in çağrısıyla Tandoğan meydanında büyük bir miting yapıldı. Eylemin amacı 5 Nisan 1994 istikrar programına paralel olarak 1995 Bütçe Kanununda çalışanların bazı haklarını kaldırmayı hedefleyen hükümlerdi. Eylem üzerine bu düzenlemeler geri çekildi. 1990'lı yıllarda sosyal güvenlik haklarında yapılmak istenen değişikliklere karşı da büyük işçi eylemleri yapıldı. 5 Ağustos 1995'te Ankara'da büyük bir miting ve 8 Ağustos'ta ise işbaşında iş durdurma eylemi yapıldı. 15 Ekim 1995 tarihinde Ankara'da büyük bir izinsiz miting düzenlendi. Bu miting Tansu Çiller azınlık hükümetinin güven oyu alamamasında etkili oldu. Sosyal güvenlik hakları ile ilgili bir diğer büyük eylem ise 24 Temmuz 1999'da Ankara'da gerçekleştirildi.

Kamu çalışanları da 1990'lı yıllarda çok sayıda grev dışı eylem gerçekleştirdi. Kamu çalışanlarının grev hakkı yasal olarak tanınmadığı için, grev dışı eylemler kamu çalışanları açısından en önemli toplu eylem aracı olarak öne çıktı. Kamu çalışanları çeşitli mitingler yanı sıra iş bırakma eylemleri de gerçekleştirdi. 1993 ve 1994 yıllarında iş bırakma ve toplu vizite eylemleri yapıldı. 17-18 Haziran 1995 günlerinde 100 bini aşkın kamu çalışanı Kızılay Meydanını işgal etti (dönemin grev dışı eylemleri için bkz. Koç, 2010).

Dönem boyunca irili ufaklı yüzlerce işçi eylemi ve direnişi içinde Paşabahçe Cam Fabrikası'nda 1991 yılında toplu işçi çıkarmaya karşı yapılan direniş, Yatağan işçilerinin eylemleri ve Seka'nın kapatılmasına karşı 1997'de yapılan direniş iz bırakan grev dışı eylemler olarak sayılabilir.

1980'li yılların sonunda başlayan ve 1990'ların ortalarında yavaşlamakla birlikte 2001 kriz dönemine kadar süren grev dışı eylemlerin, grevlerle birlikte işçi ücretlerinde önemli kazanımlar getirdiğini ve işçi haklarını sınırlamaya yönelik girişimleri geciktirdiğini söylemek mümkündür.

2. 2000'li Yıllarda Grev Dışı Eylemler ve Büyük Ölçekli Direnişler

1980 ve 1990 eylemlerinden farklı olarak, 2000'li yıllarda yaşanan grev dışı eylemlerin, özellikle "genel eylem" ve "uyarı eylemi" gibi eylemlerin pek çoğu "kabuk eylemler" olarak kalmıştır. "Genel eylem", "uyarı eylemi" ve "çalışma hakkını kullanmama eylemi" olarak adlandırılan pek çok eylem kitlesel basın açıklamasının ötesinde bir içeriğe sahip olmamıştır. Dönem boyunca gerçekleştirilen ve ülke ölçeğinde de yankı bulan Seka, Tekel, Yatağan ve Paşabahçe direnişleri ise 1990'ların mücadele geleneğini devam ettiren eylemler olmuştur. Kamu çalışanları tarafından yapılan eylemler de dönem boyunca önemini korumuştur (dönem boyunca sendikalaşma amacıyla ve sendikal nedenli işten çıkarmalara

karşı çok sayıda direniş gerçekleştirilmiştir. Ancak sendikal örgütlenme eksenli direnişler bu çalışmanın kapsamı dışındadır).

2000'lerde büyük ölçekli ve işçi konfederasyonları ağırlıklı gerçekleştirilen grev dışı eylemlerin inandırıcılığında ve sahiciliğinde büyük bir aşınma yaşanmıştır. Merkezi ve genel eylemlerde ciddi bir aşınma yaşanırken, tekil ve yerel eylemlerde nispi bir yaygınlıktan söz etmek mümkündür. Ancak bu eylemler kendi sınırları içinde kalmış ve diğer direniş ve eylemler ile aralarında bir eşgüdüm oluşturulamamıştır. 2000'li yıllarda merkezi sendikal eylemler giderek “kabuk” hale gelirken, yerel eylemlerin canlılığını ve dinamizmini koruduğunu söylemek mümkündür.

Büyük ölçekli ve genel nitelikli grev dışı işçi eylemlerinde sadece nitelik açısından değil nicelik açısından da 2000'li yıllarda bir gerileme yaşanmıştır. 2000'li yılların başlarında (2005-2006 yıllarına kadar) zaman zaman yaşanan büyük ölçekli işçi eylemleri, özellikle 2007-2008 yıllarından sonra hızla gerilemeye başlamıştır. Türk-İş'in bu tarihlerden sonra belirgin bir biçimde, hükümete yönelik büyük ölçekli protesto eylemleri düzenlemekten kaçındığı veya düzenleme potansiyelinin azaldığı gözlenmektedir. Öte yandan ortak bir eylem merkezi olan ve eşgüdüm sağlayan Emek Platformu'nun³ önce sönümlenmesi ve giderek dağılması ile AKP hükümetlerinin sendikal hareket üzerinde etkisinin artması gibi nedenlerle grev dışı eylemlerde önemli bir gerileme yaşanmıştır. 2000'li yıllarda sendikal hareketin, grev dışı eylemleri örgütlemekte ve kendi iradesi dışında ortaya çıkan eylemleri kavramakta ve eşgüdüm sağlamakta ciddi bir irade eksikliği ve kapasite yetersizliği içinde olduğu görülmüştür (son dönem grev dışı işçi eylemleri ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Koçak, 2009). 2000'li yılların grev dışı eylemlerini aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür. Kuşkusuz örneklediğimiz eylemler dışında da bir çok başka eylem söz konusudur. Ancak burada en belirgin eylemlere yer verilmeye çalışılmıştır.

³ Emek Platformu 1993 yılında ortaya çıkan Demokrasi Platformu ve daha sonraki yıllarda emek örgütleri arasında yürütülen ortak çalışmaların bir ürünü olarak 1999 yılında kurulan bir ortak zemindir. Türk-İş, Hak-İş, DİSK, KESK, Türkiye Kamu-Sen ve Memur-Sen 19 Ocak 1999 günü “emek zirvesi” olarak adlandırılan bir toplantıda bir araya gelerek ortak hareket etme kararı aldılar.

14 Temmuz 1999 günü ise Türk-İş, Hak-İş, DİSK, KESK, Türkiye Kamu-Sen, Memur-Sen, Türkiye İşçi Emeklileri Cemiyeti, Tüm İşçi Emeklileri Derneği, Tüm Bağ-Kur Emeklileri Derneği, TMMOB, Türk Diş Hekimleri Birliği, Türk Eczacılar Birliği, Türk Tabipleri Birliği, Türk Veteriner Hekimler Birliği ve TÜRMOB Genel Başkanları Türk-İş'te bir araya gelerek ortak hareket etmeye başladılar. Oluşan platform Emek Platformu olarak adlandırıldı. Toplantıda bölgesel mitingler, Ankara'da bir kitlesel miting ve genel grev kararı alındı. Temmuz ve Ağustos aylarında sosyal güvenlik reformuna karşı kapsamlı eylemler yapıldı.

Emek Platformu 2001 yılında ekonomik krizden çıkış için hazırladığı alternatif programı 28 Mart 2001 tarihinde kamuoyuna açıkladı. Emek Platformu sonraki yıllarda da çeşitli etkinlikler ve eylemler düzenlemiş ve açıklamalar yapmıştır. Emek Platformunun yerel düzeylerde de çeşitli izdüşümleri oluşmuştur. Emek Platformu dönem başkanlığı veya dönüşümlü başkanlık uygulamasıyla koordine edilmiştir. 1999 “sosyal güvenlik” reformu konusunda kapsamlı eylemler düzenleyen platformun, 2006 “reformu” sırasında yetersiz kaldığı gözlenmiştir. Emek Platformu sonraki yıllarda sönümlenmiş ve dağılmıştır. Emek Platformu'nun dağılmasında AKP'nin sendikal hareket üzerinde hegemonyasının artmasının ve hükümete yakın bazı sendikaların yarattığı sendikal rekabetin önemli rolü olmuştur.

a. Genel Uyarı ve İş Bırakma Eylemleri

“Genel uyarı eylemleri” ve “iş bırakma” eylemleri genel grev niyetiyle yapılmış eylemlere yasal kaygılar nedeniyle verilen addır. Ancak bu eylemler 2000’li yıllarda etkili bir iş bırakma ve genel greve dönüşmemiş, daha çok basın açıklaması, yürüyüş ve ara dinlenmelerinde yapılan açıklamalarla sınırlı kalmıştır. Özellikle işçi sendikaları tarafından gerçekleştirilen “genel uyarı eylemleri” mal ve hizmet üretiminde bir kesinti yaratmamış ve etkili olmamıştır. Ne ad altında yapılsa yapılsın dönemin pek çok “genel uyarı” ve iş bırakma eylemi özüne uygun biçimde gerçekleşmemiş ve dönemin trend eylemi olan “kitlesel basın açıklaması” biçimine dönüşmüştür. Dönemin belli başlı “genel uyarı ve iş bırakma” eylemleri şunlardır:

Emek Platformu, hükümetin çalışma hayatı ile ilgili düzenlemelerine karşı 16 Şubat 2005 tarihinde 81 ilde “İktidarı Genel Uyarı” eylemleri yapmıştır. Bu eylemler bir genel grev ve iş bırakma şeklinde gerçekleşmemiş, daha çok basın açıklaması ve çeşitli yürüyüş ve mitingler şeklinde gerçekleşmiştir (DISK, 2008). Türk-İş, 4 Mart 2005 günü ülke çapında bir günlük “İşyerini Terk Etmeme” eylemi gerçekleştirmiştir.

SSGSS (Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası) yasa tasarısına karşı Emek Platformu tarafından alınan karar gereğince Türkiye çapında 14 Mart 2008 günü iki saatlik iş bırakma eylemi yapılmıştır. Türk-İş kaynaklarına göre, eylem ulaşım, temizlik, eğitim, sağlık ve eğitim alanında etkili olmuştur (Türk-İş, 2011). Eyleme katılımın ağırlıklı kamu çalışanlarından ve özellikle KESK üyelerinden olduğu gözlenmiştir.

KESK tarafından yapılan değerlendirmeye göre, Emek Platformu bileşeni 17 örgüte üye emekçilerin 14 Mart 2008 tarihinde yaptığı 2 saatlik “çalışmama” eylemi, tüm Türkiye çapında büyük bir coşku ve katılımı gerçekleştirilmiştir. Ankara, İstanbul, İzmir başta olmak üzere tüm illerde saat 10.00 ile 12.00 arasında eyleme katılan emekçilerin gerçekleştirdikleri yürüyüşlere 100 binlerce kişi katılmıştır. Türkiye çapında 10.00-12.00 saatleri arasında gerçekleştirilen eylem çerçevesinde belediye hizmetlerine ara verilirken, şehir içi ulaşım durmuş ve temizlik hizmetleri yapılamamıştır. Demiryollarında banliyö trenlerinin seferleri iki saat süreyle durdurulurken, atölyelerde çalışma yapılmamış, bakım ve onarım çalışmalarına ara verilmiştir. Yüzbinlerce çalışanın katıldığı 14 Mart eyleminin ardından AKP Hükümeti, yasada bazı değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır (KESK, 2008). 14 Mart eylemi özellikle kamuda etkili olmakla birlikte, katılımı ilgili “100 binlerce kişi” ifadesinin abartılı olduğunu söylemek mümkündür.

7 Temmuz 2009 tarihinde kamu toplu iş sözleşmesi görüşmelerinin hükümetin tutumu nedeniyle tıkanması üzerine Türk-İş 7 Temmuz 2009 tarihinde “bir saat süreyle çalışmama” eylemi gerçekleştirmiştir (Türk-İş, 2011). Ancak kamu işyerleri için alınan bu eylem kararının daha çok dinlenme zamanlarında ve yemekhanelerde gerçekleştiği bilinmektedir.

Türk-İş, 8, 15 ve 22 Ocak 2010 tarihlerinde “çalışmama hakkını kullanma eylemleri” ve AKP binaları önünde kitlesel basın açıklaması eylemleri kararı almıştır. Eylemler işe geç gitme ve çalışmama şeklinde değil daha çok AKP binalarına yapılan küçük çaplı yürüyüşler şeklinde gerçekleşmiştir.

İşçi ve memur konfederasyonları 4 Şubat 2010 tarihinde Tekel işçilerinin direnişine destek amacıyla “işe gitmeme eylemi” kararı almıştır. Karara göre 4 Şubat günü 08.00-17.00 arasında çalışanlar üretimden gelen güçlerini kullanarak kendi-

lerini izinli sayacaktı ve işe gitmeyecekti (Türk-İş, 2011). Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu imzasıyla üye sendikalara gönderilen 2 Şubat 2010 tarihli genelgede “Türk-İş ve Türk-İş’e bağlı sendikalara üye işçiler ise Anayasa’nın çalışma hakkı ve ödevi ile ilgili düzenlemede tanınan ‘çalışmama hakkını’ kullanarak 4 Şubat 2010 Perşembe günü saat 08.00-17.00 arasında kendilerini izinli sayacaktır” denildi. Genelgede “genel grev” ifadesi kullanılmasa da planlanan eylem kuşkusuz genel grevdi. Ancak 4 Şubat 2010’da ne genel grev ne de genel eylem yaşandı. Cıvız protestolar ve basın açıklamalarıyla yetinildi. Eylem, bir iş bırakma şeklinde gerçekleşmedi, daha çok işyeri önünde ve yemekhanelerinde bildiri okumasından ibaret kaldı.

Tekel eylemi sürerken Türk-İş, DİSK, Kamu-Sen ve KESK yöneticileri 22 Şubat 2010 tarihinde yaptıkları bir toplantıda, taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda 26 Mayıs 2010 tarihinde “üretimden gelen gücün” kullanılacağı genel bir eylem yapılması kararı aldı. Ancak 21 Mayıs 2010 tarihinde aynı sendikal örgütler, ortak bildiri ile “konfederasyonların üretimden gelen güçlerin kullanılmasının nasıl gerçekleştirileceği konusunu kendilerinin belirlemesine” karar verildiğini duyurdu. Türk-İş kendi kararını 26 Mayıs 2010 tarihinde saat 13.00-14.00 arasında işyerleri önünde bildiri okumak olarak açıkladı (Türk-İş, 2011). Böylece bu eylem de bir iş bırakma değil, dinlenme saatinde bildiri okumak şeklinde etkisiz bir eyleme dönüşmüştür.

b. Yürüyüşler, Mitingler ve Kitle Basın Açıklamaları

2000’li yıllarda grev dışı eylemlerin nicel açıdan önemli bir bölümünü yürüyüş, miting ve kitle basını açıklamaları oluşturmuştur. Çok sayıda yürüyüş ve miting düzenlenmesine karşın, bir kaç dışında, bu yürüyüş ve mitinglere katılımın 1990’lı yıllarla karşılaştırıldığında son derece sınırlı kaldığı gözlenmiştir. Dönemin yeni tür ve trend eylemlerinden biri, “kitle basını açıklaması” olarak adlandırılan basın toplantısı ile miting arası eylem türüdür. 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası’nın sınırlayıcı prosedürü nedeniyle protesto eylemlerinin pek çoğu izinsiz toplantı ve gösteri yürüyüşüne dönüşmekteydi. Bir diğer ifadeyle 2911 sayılı yasa kadük kalıyordu. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı basın açıklamalarının belirli bir katılımı yapılabilmemesine olanak tanıdı. Kitle basını açıklamaları bu yeni uygulamayla birlikte yaygınlaştı. Ancak özellikle büyük ölçekli yürüyüş ve mitingleri yapamayan ve yapmaktan kaçınan sendikal örgütler “kitle basını açıklaması” adı altında eylemler yapmaya başladılar. Kitle basını açıklamalarının trend mekanları İstanbul’da Tünel-Taksim hattı (İstiklal Caddesi), Ankara’da ise Yüksel Caddesi oldu. 2000’li yıllarda gerçekleştirilen belli başlı yürüyüş ve mitinglere ilişkin kısa bir değerlendirme yapalım:

Kamu görevlileri sendikaları ile ilgili yasa tasarısının toplu sözleşme ve grev hakkına yer vermemesi ve bazı kamu görevlilerinin sendikalaşmasını engellemesi nedeniyle, KESK 2001 Mayıs ve Haziran aylarında çeşitli kitle eylemleri yaptı. 21-26 Mayıs tarihlerinde çeşitli illerden Ankara’ya yürüyüşler düzenlendi. Kızılay’da yapılmak istenen miting önce yasaklandı ancak yoğun katılım ve Ankara trafiğinin kapatılması üzerine Kızılay meydanı ile ilgili yasak kaldırıldı (KESK, 2002).

9 Kasım 2001’de Küresel Eylem günü etkinlikleri Türkiye’de de yapıldı. Emek Platformu bileşenleri “İşsizliğe, Yoksulluğa, Yolsuzluğa ve Savaşa Karşı Eşitlik, Adalet ve Barış İçin Ankara Yürüyüşü” adıyla bir yürüyüş ve miting düzenledi.

Yürüyüşler dört ayrı bölgeden başlatıldı. Miting Tandoğan meydanında yapıldı (KESK, 2002).

1 Mart 2003 tarihinde Ankara Sıhhiye meydanında “savaşa hayır” eylemi yapıldı. Eylemde ABD’nin Irak’a müdahale planları protesto edilmiş ve o gün Meclis Genel Kurulunda ele alınacak olan Türkiye’nin Irak topraklarına asker yollamasına ilişkin tezkerenin (1 Mart tezkeresi) reddi istenmiştir. Siyasal içerikli bu mitinge çeşitli siyasal gruplar, partiler ve sendikalardan geniş bir katılım sağlandı. Eyleme Türk-İş üyesi sendikalardan da katılım oldu.

Türk-İş tarafından 10 Mayıs 2003 günü İzmir’de, 17 Mayıs 2003 günü Ankara’da “İşine, Ekmeğine, Vatanına Sahip Çık” mitingi düzenlendi. Türk-İş kaynaklarına göre İzmir mitingine 55, Ankara mitingine 100 bin kişi katılmıştır (Türk-İş, 2003).

Kamu Yönetimi Temel Yasası tasarısının sosyal taraflara danışılmadan hazırlanmasını protesto etmek için aralarında Türk-İş’in de bulunduğu 12 toplumsal örgüt çeşitli eylem kararları aldı. 21 Şubat 2004 tarihinde bölgesel mitingler yapıldı. 6 Mart 2004 tarihinde ise Ankara Sıhhiye meydanında protesto mitingi yapıldı. Ağırlıkla Türkiye Yol-İş Sendikası üyelerinin katıldığı bu mitingde Karayolları ve Köy hizmetleri gibi kuruluşların devre dışı bırakılması protesto edildi (Türk-İş, 2007).

20 Kasım 2004 tarihinde Ankara’da Emek Platformu tarafından “Sosyal devlet ve sosyal adalet istiyoruz” mitingi yapılmıştır. Türk-İş kaynaklarına göre bu mitinge 100 bin işçi katılmıştır (Türk-İş, 2007). Ancak sendikal mitinglere katılımı ilgili sendikal kaynaklarda belirtilen sayıların abartılı olduğunun altını çizmek gerekir.

Uzun bir aradan sonra Türk-İş, DİSK ve KESK 15 Şubat 2009 günü İstanbul Kadıköy meydanında ekonomik krizin faturasının çalışanlara ödettilmesi girişimine karşı “emek ve demokrasi mitingi” düzenledi. Miting krizin yaratmış olduğu tepki nedeniyle oldukça geniş bir katılımı gerçekleşmiştir.

Tekel işçilerinin Kızılay eylemi sürerken, Türk-İş diğer emek örgütlerine de çağrıda bulunarak, 17 Ocak 2010 tarihinde “Ekmek, Barış, Özgürlük İçin Demokrasi ve Haklar” mitingi yapmıştır.

Sosyal güvenlik “reformu” protesto eylemleri: 2004 yılında Emek Platformu SSK hastanelerinin Sağlık Bakanlığına devri girişimine karşı çeşitli protesto eylemleri yapmıştır. 27 Ekim ve 2 Kasım 2004 günlerinde SSK hastanelerinin bulunduğu yerlerde “kitlesel basın açıklamaları” yapılmıştır. Ancak eylemlere katılım sınırlı olmuştur. Örneğin Ankara’da yapılan eyleme Türk-İş önünde toplanan yaklaşık bin kişi katılmış ve yürümleri polis tarafından engellenmiştir. 30 Kasım 2004 tarihinde Emek Platformu kararıyla örgütlü işyerlerin 12.00-13.00 saatleri arasında “uyarı eylemi” yapılmıştır (Türk-İş, 2007; DİSK, 2008). 12.00-13.00 arası (yemek saatinde) yapılan eylemin iş durdurmayla bir ilişkisi olmadığı açıktır.

Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası (SSGSS) Kanunu nedeniyle 2008 yılında genel işçi eylemlerinde bir artış gözlenmiştir. 15 Ocak 2008 tarihinde ülke çapında AKP örgüt binalarına yürüyüşler yapılmış ve SSGSS hazırlıkları protesto edilmiştir. SSGSS tasarısına karşı çeşitli illerde sendika ve meslek odalarının da içinde yer aldığı “Herkesin Sağlık ve Güvenli Gelecek Platformu” (HSGGP) oluşturulmuş ve pek çok yerel eylem bu platformun eşgüdümü ile gerçekleştirilmiştir (www.hsggpplatformu.org).

1 Mayıs (işçi bayramı, dayanışma günü) kutlamalarının grev dışı eylemler arasında ele alınması tartışmalıdır. Çünkü pek çok ülkede 1 Mayıs etkinlikleri işçi

ve sendika hareketi için olağan faaliyetler arasındadır. Ancak ülkemizde 1 Mayıs kutlamalarının serüveni ayrı bir değerlendirmeyi gerekli kılıyor. 1990'ların başından itibaren farklı işçi örgütleri arasında genellikle ortak yapılan 1 Mayıs kutlamaları 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Ancak 2000'li yıllarda önemli bir tartışma konusu 1 Mayıs'ın Taksim meydanında kutlanması etrafında yaşanmıştır. Bu tartışma ve gerilim gerek sendikal örgütlerle hükümet arasında, gerekse sendikal örgütlerin kendi aralarında yaşanmıştır. 2007'den itibaren sendikaların 1 Mayıs'ı Taksim'de kutlama talebi hükümet tarafından geri çevrilmiş ve bu yöndeki girişimler şiddet kullanılarak bastırılmıştır. 2008 yılında DİSK Genel Merkezi kuşatılmış ve yürüyüş engellenmiş, 2009 yılında ise "makul bir çoğunluk" ile Taksim'e girişe izin verilmiştir. 2010 yılında ise 1 Mayıs'ın emek ve dayanışma günü olarak kabulünün ardından Taksim'de 1 Mayıs kutlamasına engel çıkarılmamıştır. 2010, 2011 ve 2012 1 Mayıs Taksim kutlamaları büyük bir katılım ile gerçekleşmiştir. 2010 ve 2011 yıllarında Türk-İş, Hak-İş ve Memur-Sen de Taksim kutlamalarına katılırken, 2012'de bu örgütler İstanbul dışında ve ayrı kutlamaları tercih etmiştir. Hak-İş ve Memur-Sen tarafından Ankara'da yapılan 2012 1 Mayıs mitinginde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik de konuşma yapmıştır.

c. Kamu Çalışanlarının Eylemleri ve Fiili Grevleri

2000'li yıllarda emek hareketinin en dinamik kesimini kamu çalışanları oluşturmuştur. Kamu çalışanlarının bu dönemde yaptığı eylemlerin ezici çoğunluğu KESK tarafından gerçekleştirilirken, Kamu-Sen'in geçmişe göre artan bir biçimde eylemler düzenlediği, Memur-Sen'in ise hükümet ile uyumu esas alan bir yaklaşım izlediği ve etkili eylemler düzenlemekten kaçındığı gözlenmiştir.

Kamu çalışanlarının eylemlerinin bir bölümü Emek Platformu içinde gerçekleşti. Bu ortak eylemler yukarıda ele alındı. Bir bölümü ise kamu çalışanları tarafından ayrı olarak gerçekleştirildi. Kamu çalışanlarının eylemleri içinde yürüyüş, miting ve basın açıklamaları yanı sıra fiili grevler de önemli bir yer tutmaktadır. Kamu çalışanlarının eylemleri özellikle 2001 yılında kabul edilen 4688 sayılı yasanın ardından yapılmaya başlanan "toplu görüşme" dönemlerinde yoğunlaştı. Toplu görüşmeler sırasında sık sık bölgesel yürüyüş ve mitingler yapıldı. Toplu görüşme dönemlerinde değişik illerden Ankara'ya yürüyüşler yapılmış ve Ankara'da izinli ve izinsiz mitingler düzenlenmiştir. Bunların pek çoğunda kamu çalışanları polisin sert tutumuna muhatap oldular. KESK bu dönem boyunca bir çok kez "hizmet üretiminden gelen gücün kullanılması" kararı aldı. 17 Ekim 2002'de yapılan "hizmet üretiminden gelen gücün kullanılması" eylemleriyle kamu çalışanlarının bir bölümü iş bıraktı ve çeşitli illerde mitingler yapıldı. KESK'in başlattığı "hizmet üretiminden gelen gücün kullanılması" eylemleri önceleri soruşturmayla uğradı, maaş kesintisi ve çeşitli baskılar gündeme geldi. Ancak zamanla idari yargı kararları ile sendikanın çağrısıyla işe gitmemenin geçerli bir mazeret olduğuna karar verildi (Danıştay 12. Dairesinin 2004/4209 ve 2005/5767 esas sayılı kararları). Böylece iş bırakma eylemlerinin hukuksallığı yönünde önemli bir adım atılmış oldu. KESK tarafından "fiili ve meşru mücadele" olarak tanımlanan bu hat, eylemler yoluyla hukuksal kazanımlar elde edilmesine yol açmıştır. KESK'in ısrarla sürdürdüğü eylemler kamu çalışanlarının grevli toplu sözleşmeli sendikal haklarının meşruiyeti açısından yaşamsal rol oynamıştır.

Ancak KESK tarafından sık ve yoğun biçimde düzenlenen eylemlerin üye kitlesi içinde bir “eylem yorgunluğu” yarattığı ve bunun zaman zaman katılımı düşürdüğü gözlenmiştir.

KESK, kamu reformu çalışmalarını ve 2004 yılı bütçe hazırlıklarını protesto etmek amacıyla 10 Aralık 2003 tarihinde vizite eylemi, 11 Aralık 2003 tarihinde ise “hizmet üretmemeye” eylemi yapmıştır. KESK, 23 Ağustos 2003 tarihinde çeşitli illerden hareketle Ankara’ya yürümek istedi. Ancak kamu çalışanlarının Ankara’ya girişi engellenmek istendi. Gerginlik saatlerce sürdü ve yollar trafiğe kapatıldı. Sonunda kamu çalışanlarının istediği oldu ve Kızılay’da büyük bir miting gerçekleşti (KESK, 2005). KESK 14 Aralık 2006 tarihinde ise “İnsanca Yaşam İçin 14 Aralık’ta Hizmet Üretmeyeceğiz” adıyla bir başka eylem yapmıştır (KESK, 2008).

Kamu çalışanları eylemleri içinde 2009 ve 2012 iş bırakmaları (fiili grev) önemli bir yere sahiptir. KESK ve Türkiye Kamu-Sen 25 Kasım 2009 tarihinde birlikte “iş bırakma” kararı aldılar. 25 Kasım grevi katılım ve meşruiyet açısından önemli bir adım oldu. Eylem açıkça grev olarak ilan edildi. KESK Başkanı Sami Evren ile yaptıkları ortak basın toplantısında Türkiye Kamu-Sen Başkanı Bircan Akyıldız, grev sürecine, başvurulabilecek tüm çözüm yollarının tükenmesi sonucu ulaşıldığını belirterek, “grev, sadece Kamu-Sen ve KESK adına değil, tüm kamu emekçilerinin haklarının savunulması adına yapılacak” diye konuştu (*Radikal*, 13.10.2009). Bu tutum önemli bir eşiğin aşılmasıydı. Böylece kamu çalışanlarının grev hakkı ve fiili grev uygulanabilmesi konusunda meşruiyet zemini oldukça genişlemişti.

Kamu çalışanlarının 25 Kasım sonrası diğer önemli fiili genel grevi, 23 Mayıs 2012 tarihinde gerçekleştirildi. KESK ve Kamu-Sen tarafından toplu sözleşme görüşmelerinde hükümetin sunduğu zam teklifini protesto etmek için ortaklaşa grev kararı alındı (KESK, 2012). Kararı Birleşik Kamu-İş konfederasyonu da destekledi. İş bırakma eylemi 2000’li yılların etkili eylemlerinden biri oldu.

d. Direnişler: Seka, Paşabahçe, Yatağan, Seydişehir, Tekel...

2000’li yıllarda sendikal nedenli işten çıkarmalar yanında işyeri kapatmalara ve özelleştirmelere karşı bir dizi eylem yaşandı. Seka’nın kapatılmasına karşı 2005 yıllarında yapılan ikinci direniş, Muğla’nın Yatağan ilçesinde 1990’ların ikinci yarısında başlayan ve günümüze değin uzanan direniş zinciri, Paşabahçe Cam fabrikasının kapatılmasına karşı 2002 yılında yapılan direniş, Tekel işçilerinin 2009-2010 kışında Ankara’da gerçekleştirdikleri 78 günlük direniş dönemin iz bırakan eylemlerinden bazılarıdır.

Özelleştirme karşıtı eylemler 2000’lerin işçi direnişleri içinde önemli bir yer tuttu. Ancak özelleştirme uygulamaları karşısında merkezi ortak bir sendikal eylem gerçekleştirilemedi. Bir çok sendika, özelleştirme süreci kendisini etkilediğinde karşı çıktı. Bu durum ortak bir duruşu ve direnişi engelledi. Daha çok yerel ve tekil eylemler ortaya çıktı. Bu eylemler özelleştirme sürecini yavaşlatsa da engelleyemedi. Petrol-İş Sendikası özelleştirme uygulamaları karşısında hukuksal boyutu da içeren uzun soluklu bir çalışma yürüttü ve 2000’li yıllarda geniş bir özelleştirme karşıtı kampanya düzenledi (Petrol-İş, 2007).

Özelleştirme konusunda bir diğer uzun soluklu eylem zinciri Yatağan’da yaşandı. Muğla’nın Yatağan ilçesinde kömür işletmesi ve termik santralin özelleştirilmesi girişimine karşı 1990’ların ikinci yarısında başlayan ve günümüze değin çeşitli eylem biçimleriyle süren direniş silsilesi, uzun soluklu özelleştirme karşıtı

eylemlerden biridir. Yatağan direnişleri halkın desteğini alan, yerel toplumsal duyarlılığın sağlandığı eylemler dizisi oldu. Yatağan direniş sürecinde bir dizi miting, yürüyüş ve direniş gerçekleşti. Bu direniş sürecinin ilk yıllarında eylemin yarattığı etkiyle Türk-İş Başkanlar Kurulu Yatağan'da toplandı. İşletmeler halen özelleştirme kapsamında olup süreç henüz sona ermedi.

Özelleştirme karşıtı eylemler arasında önemli gerilim ve çatışmaların yaşandığı örnekler de yer aldı. Özelleştirme kapsamındaki Seydişehir Eti Alüminyum Fabrikası'na talip olan şirketlerin tesislerdeki incelemeleri sırasında direniş başlatan 1500 işçi polisle çatıştı. Kapıları kaynakla kapatan işçilere panzerle su sıkarak, biber gazı ve copla müdahale eden polis, köpek de kullandı. 5 saat süren olaylarda 48 işçi ve 18 polis yaralandı (*Milliyet*, 24 Mayıs 2005).

Seka İzmit İşletmesi'nin kapatılma kararına karşı 27 Ocak 2005 tarihinde işçiler kendilerini fabrikaya kapatarak direnişe başladı. Direniş geniş bir toplumsal ilgi uyandırdı ve 51 gün sürdü. Seka işçisinin direnişi, işletmenin Kocaeli Belediyesine devredilmesine ilişkin yapılan teklif üzerine 10 Mart günü yapılan oylama sonucunda işçilerin teklifi kabul etmesiyle sona erdirildi.

e. Tekel İşgal Eylemleri ve Tekel Direnişi: Kamu Sendikacılığının Son Büyük Eylemi

2009-2010 Tekel direnişi yarattığı toplumsal etki nedeniyle ayrıca vurgulanmayı hak ediyor. Tekel sigara fabrikalarının satışa çıkarılması üzerine Tek Gıda-İş Sendikası ve Tekel işçileri özelleştirmeyi durdurmak için uzun bir zamana yayılan çeşitli eylem ve mitingler yaptı. Ankara, Malatya ve Tokat'ta protesto mitingleri ve kısa süreli fabrika işgal eylemleri gerçekleştirildi.

26 Ocak 2006 tarihinde Tek Gıda-İş Sendikası'nın fabrikaların kapatılmasına karşı aldığı eylem kararı doğrultusunda Tekel işçileri, fabrikalarını terk etmeme eylemi gerçekleştirdiler. Adana ve Malatya sigara fabrikaları işçilerinin sürdürdüğü direniş sonuç verdi ve hükümet fabrikaların kapatılması kararından geri adım attı (13 Şubat 2006). 15 Şubat 2008'de Tekel işçileri ülkenin dört bir yanında Tekel'in özelleştirilmesini eylemleriyle ve kendilerini fabrikalara kapatarak protesto ettiler. 22 Şubat 2008'de Tekel'in özelleştirilmesine karşı İstanbul'da, Hatay'da, Samsun'da, Tokat'ta, Adana'da, Bitlis'te Tekel sigara fabrikaları ile AKP il binaları önünde toplanan işçiler protesto gösterileri yaptılar (*Yürüyüş*, 2010).

Ancak Tekel işçilerinin ve Tek Gıda-İş Sendikasının yürüttüğü bu eylemler Tekel sigara fabrikalarının özelleştirmesini engellemeye yetmedi. Bu süreçte son eylem 2009-2010 Kızılay eylemi oldu. 15 Aralık 2009 ile 2 Mart 2010 arasında yaşanan Tekel işçilerinin 78 günlük Kızılay eylemi, ülkemizde kamu sendikacılığının son büyük eylemi olarak görülebilir. Tekel direnişi yakın dönem işçi eylemleri ile karşılaştırıldığında yoğun bir toplumsal yankı yarattı, görünür oldu, ciddi bir toplumsal destek ve sempati sağladı.

Tekel direnişi, işçilerin talepleri karşılanmadan ve talepler bakımından başarıya ulaşmadan, 4/C statüsünde çalışanlar için yapılan kısmi iyileştirmeler ile sonuçlandı. Ancak Tekel direnişinin sonuçlarını ve başarısını bununla ölçmek yanıltıcı olacaktır. Tekel eylemi, toplumsal atmosferi değiştiren ve kısa süreli de olsa kısmi bir emek hegemonyası yaratan bir eylem olmuştur.

Tekel direnişi, sendikal hareketin bir süredir artmakta olan yeni tür işçi eylemleri karşısındaki yetersizliğini de ortaya koydu. Tekel direnişi sırasında sendikal

hareketin yaşadığı dağınıklık, şaşkınlık, tereddüt ve örgütsel kapasite yetersizliğinin altı çizilmelidir. Merkeziyetçi ve hantal yapıların yeni sınıf dinamiklerini ve eylemlerini kavramaktan yoksun olduğu görüldü. Bu saptama benzer nitelikli başka işçi direnişleri için de geçerlidir. Büyük ölçekli, kamu ve sanayi işletmelerinde var olan sendikal yapı, işçi hareketindeki yeni dinamikleri kavramakta, yönetmekte ve geliştirmekte yetersiz kalmaktadır.

IV. GREV VE GREV DIŞI EYLEMLERİ ETKİLEYEN DİNAMİKLER VE KOŞULLAR

1. İşgücünün ve İstihdamın Yapısı

Yukarıda ele aldığımız grev ve grev dışı eylemlerde yaşanan gerileme ve durgunluğu nasıl açıklayabiliriz? Hangi etkenler bu durgunlukta rol oynamaktadır? Grev ve grev dışı eylemleri bir dizi bağımlı ve bağımsız değişkenin etkilediği bilinmektedir. İstihdamın ve üretimin yapısı, sendikalaşma, mevzuat ve siyasal koşullar bunların en bilinenleridir.

Çalışma ilişkilerini ve dolayısıyla grev ve grev dışı eylemleri etkileyen dinamiklerden biri işgücünün ve istihdamın yapısıdır. İstihdamın sektörel dağılımı ve çalışanların işteki durumu çalışma ilişkileri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Dönem boyunca istihdamın sektörel yapısında 1980 sonrasında hızlanan değişim sürmüştür. Tarımsal istihdam mutlak ve oransal olarak ciddi bir biçimde gerilerken, sanayi ve hizmet sektörünün istihdam içindeki payı mutlak ve oransal olarak tırmanmıştır. 2009 itibarıyla tarımın istihdam içindeki payı yüzde 26'ya gerilerken sanayinin payı yüzde 25'e yükselmiştir. Hizmet sektöründe ise büyük bir sıçrama yaşanmış ve sektörün istihdam içindeki payı 49'a yükselmiştir. Böylece tarım dışı istihdam yüzde 75'e yaklaşmıştır (TÜİK, 2010).

Tarım dışı çalışanların nicel ve oransal artışının ücretlilerin sayısını ve oranını artıracığına kuşku yoktur. Nitekim ücretliler dönem boyunca en büyük sosyal sınıf haline gelmiştir. 1980'de 6.4 milyon olan ücretli sayısı, 2009'da ise 13 milyona yaklaşmıştır. Ücretlilerin toplam istihdam içindeki payı yüzde 35'ten yüzde 60'a yükselmiştir (DİE, 1980; TÜİK, 2010). Bu yükseliş belirgin bir işçileşme anlamına gelmekte ve sınıf ilişkilerinin iyice belirginleştiğini ortaya koymaktadır. Ücretlilerin sayısının artışına paralel olarak sigortalı işçi sayısında da önemli bir artış yaşanmıştır. Bu artış sendikalaşma ve grev açısından güçlü bir nesnel zemin oluşturmaktadır. 2000 yılında 5.3 milyon olan zorunlu sigortalı sayısı 2010'da 10 milyonun üzerine çıkmıştır (www.sgk.gov.tr).

İşgücü ve istihdamın yapısındaki diğer önemli özellik ise, 2000'li yıllarda ciddi bir düşüş göstermekle birlikte toplam istihdamın yüzde 40'a yakınının, tarım dışı istihdamın ise yüzde 25'inin kayıt dışı olmasıdır. Kısmi kayıtdışılık hesaba katıldığında ise bu oranın daha da yükseleceği açıktır. Öte yandan işgücüne katılım ve istihdam oranlarının ise 2000'li yıllarda da ciddi biçimde düşük seyrettiğinin altını çizmek gerekir. Bu oranlar sırasıyla yüzde 50 ve 45.3'tür (TÜİK, 2012).

Bir diğer önemli olgu ise istihdamda kamunun ağırlığının 2000'li yıllarda belirgin bir biçimde azalmasıdır. 1990'da toplam sigortalı işçilerin yüzde 28'i kamuda çalışırken, 2010 yılında kamuda çalışan sigortalı işçi oranı yüzde 9'a gerilemiştir (DİE, 1996; www.sgk.gov.tr). Bunun sendikalaşma ve grev eğilimini düşürücü bir etkisi olmuştur.

İstihdamın yapısında yaşanan bir başka önemli değişiklik ise alt işveren (taşeron) uygulamalarının hem kamu hem de özel sektörde yaygınlaşması, güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerinin çalışma hayatında baskın hale gelmesidir. Güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerinin sendikalaşmayı ve dolayısıyla işçi eylemlerini zorlaştırdığı bilinmektedir. Ancak öte yandan bu güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerine tepki olarak yeni tür yerel/tekil işçi eylemleri de yaygınlaşmaktadır.

2. Sendikalaşma ve Çalışma Mevzuatı

Sendikalaşma oranı grev eğiliminin önemli belirleyenlerinden biridir. Türkiye’de sendikalaşma oranları konusunda resmi veriler ile fiili durum arasında büyük bir uçurum yaşandığı bilinmektedir. Bakanlığın Ocak 1984 ile Temmuz 2009 arasında yayımladığı işçi sendikaları işkolu istatistiklerine göre ülkemizde sendikalaşma oranları yüzde 51 ile yüzde 69 arasında değişmektedir. Bakanlığın en son yayımladığı 2009 Temmuz istatistiklerine göre sigortalı işçi sayısı 5.4 milyon, sendikalı işçi sayısı 3.2 milyon ve sendikalaşma oranı da yüzde 59.9’dur. Ancak bu sayılar gerçeği yansıtmaktan çok uzaktır.

ILO araştırmaları, Türkiye’deki resmi sendikalaşma istatistiklerini dikkate almamakta ve kullanmamaktadır (ILO, 1997). OECD de sendikalaşma ile ilgili resmi verilere itibar etmemektedir. OECD, Çelik ve Lordoğlu (2006) tarafından kullanılan⁴ metodu tercih ederek yaptığı hesaplamada 2009 yılı için sendikalaşma oranını yüzde 5.9 olarak vermektedir (Visser vd., 2012)

2011 verilerine göre kamu görevlilerinin sendikalaşma oranı ise yüzde 64 oranındadır (ÇSGB, 2012). Kamu görevlilerinin sendika üyeliğinin tespiti bordrodan yapılan aidat kesintisine dayalı olduğu için istatistiki açıdan işçilere göre çok daha sağlıklıdır. Öte yandan kamu görevlilerinin tümünü kapsayan grev yasağı nedeniyle bu yüksek düzeyli sendikalaşma oranı ve kamu çalışanlarının iş bırakma eylemleri grev istatistiklerine yansımamaktadır.

Çalışma mevzuatının da grev ve endüstriyel eylemlere doğrudan etkisi vardır. Ülkemizin özellikle toplu iş ilişkileri mevzuatı grev hakkını sınırlayıcı niteliktedir. Sadece “menfaat” grevlerine üstelik ciddi bir dizi sınırlamayla olanak tanıyan, kamu çalışanlarının tümüne grevi yasaklayan, menfaat grevi dışındaki grev türlerini yasa dışı kabul edip yaptırıma bağlayan bir çalışma mevzuatı söz konusudur. Bu mevzuatta 2000’li yıllar boyunca kayda değer bir iyileştirme yaşanmamıştır. Dahası 2012 yılında yapılan bir yasa değişikliği ile havacılık sektörüne grev yasağı getirilmiştir (çalışma mevzuatının sendikal haklar üzerine etkileri konusunda bkz. Özveri, 2012).

⁴ ÇSGB tarafından açıklanan sendika üye sayılarının inandırıcı olmaması, sendikalaşma oranlarının saptanmasında başka yöntemleri gündeme getirmektedir: Bunlardan biri de toplu iş sözleşmesi (TİS) kapsamındaki işçi sayısı ya da toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçi sayısıdır. Bu kavram ILO tarafından yayınlanan uluslararası sendikalaşma istatistiklerinde ve sosyal politika yazınında da kullanılmaktadır. Ülkemizde toplu iş sözleşmeleri en az bir, en çok üç yıl için yapılabilmektedir. Ancak uygulamada sözleşmelerin hemen hemen tümünün ikişer yıllık olarak bağtlandığı görülmektedir. ÇSGB istatistiklerinde toplu sözleşmelerden yararlanan işçi sayısı yıllık olarak yer almaktadır. Ancak yıl bazında değerlendirme bir anlam ifade etmeyeceğinden, toplu iş sözleşmelerinden yararlanan işçi sayısı hesaplanırken iki yıllık toplamı veya üç veya dört yıllık ortalamaları dikkate almak gerekmektedir (Çelik ve Lordoğlu, 2006).

3. Siyaset ve Sendikacılık

Siyaset çalışma ilişkilerinin, dolayısıyla grev ve grev dışı eylemlerin önemli ve dolaysız belirleyicilerinden biridir. 1980'li yıllar askeri yönetim ve Anavatan Partisi'nin (ANAP) tek başına iktidar olduğu yıllardır. ANAP ve Özal'ın benimsediği iktisat politikaları işçi haklarında önemli kayıplar yarattı. Ancak sendikal hareket 12 Eylül tahribatına rağmen gücünü koruduğu için bu politikalara karşı güçlü bir yanıt verdi. 1990'lı yıllar ise koalisyon yılları idi. Koalisyon hükümeti döneminde sendikalar üzerindeki siyasal etkinin daha zayıf olduğunu ve bu durumun sendikaların hareket alanını genişlettiğini söylemek mümkünse de, grev ertelemeleri, özelleştirmeler ve sosyal güvenlik alanlarında sendikalara rağmen neoliberal uygulamalar bu yıllarda da devam etti.

2002 ile başlayan ve halen devam eden dönem ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) tek başına ve yüksek oy oranları alarak hükümet olduğu bir dönemdir. İktisat politikaları açısından kendinden önceki hükümetlerin neoliberal yaklaşımlarını istikrarla devam ettiren AKP hükümetleri, bu dönem içinde toplumsal ve siyasal yaşamın değişik alanlarında güçlü bir hegemonya yaratmıştır. Bu hegemonyanın çalışma hayatı ve sendikalar açısından da geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Sendikal hareketin önemli bir bölümü 1940 ve 1950'li yıllarda olduğu gibi (Çelik, 2010) iktidar partisinin etkisi altına girmiştir. Sendikaların (kamu işçisi ve kamu görevlisi olarak) üyelerinin ezici çoğunluğunun halen kamuda olduğu düşünülecek olursa, bu etkinin nedenleri daha iyi anlaşılabilir. AKP hükümetleri grev ve grev dışı eylemlere karşı toleranslı davranmamıştır. AKP döneminde büyük ölçekli grevlerin önemli bir bölümü ertelenmiştir. Grev dışı direniş ve eylemler ise bizzat başbakan tarafından ağır ifadelerle eleştirilmiştir. Kamu çalışanlarının grev hakkı tanınmamış, tersine grev yasaklarını genişletici bir tutum izlenmiştir. AKP'nin devletin bütün alanlarında elde ettiği hakimiyet ve güç karşısında sendikal hareket ciddi bir kendine güvensizlik yaşamaya başlamıştır. AKP'nin 10 yılı, çalışma ilişkilerinde zoraki bir çalışma barışı yaratmıştır. AKP'nin bu hegemonyası karşısında sendikal hareketin etkileyeceği ve ortak hareket edebileceği bir siyasal dinamik olmayışı, sendikal hareketin önemli bir bölümünün sinmesine yol açmıştır.

AKP döneminde sadece yeni bir siyasal rejim değil, yeni bir çalışma rejimi de inşa edildiğini vurgulamak gerekir. AKP esas olarak kendinden önceki neoliberal politikaları devam ettirmekle birlikte, bunları uygulama kararlılığı önceki hükümetlere göre çok daha yüksektir. ANAP dönemiyle başlayan güvencesiz ve esnek çalışma uygulamaları 2000'li yıllarda kurumsallaştırılmaya başlanmıştır. Önceki dönemlerde çalışma mevzuatı esnekleştirilirken, 2000'li yıllarda doğrudan esnek ve güvencesiz çalışmanın mevzuatı inşa edilmeye başlanmıştır. Bu nedenle 2000'li yılları önceki çalışma rejimlerinden köklü bir kopuş olarak değerlendirmek mümkündür. 1960 Anayasası ve 274 ve 275 sayılı yasalarla başlayan çalışma rejimi, 1980 askeri darbesi ile önemli ölçüde etkisizleştirilse de asıl tasfiyesi 2000'li yıllarda gerçekleşmektedir.

1980 ve 90'larda kamu işçisi lokomotif bir rol oynamıştı. Kamu işçisinin 1989-1995 dalgasını sürdürememesi ve işçi hareketinin 1995 sonrası inişe geçmesi nasıl açıklanabilir? Bu gerilemede çok sayıda faktörün rol oynadığını söylemek mümkündür. Bunların başında, özelleştirme ve dışsallaştırma (taşeron, alt işveren, hizmet alımı) yoluyla kamu işçisinin sayısının ciddi biçimde azalması gelmektedir.

Kamu işçisinin görece güvenceli çalışma koşulları ve görece yüksek bir ücret seviyesine ulaşması; ortalama kıdem süresinin yükselmesi ve buna bağlı olarak durağanlaşması ve sınıf reflekslerinin zayıflaması; özelleştirme, taşeron ve resen emeklilik uygulamalarının yarattığı zayıflama ve tedirginlik; grev ertelemelerinin grev eğilimini kırması, ekonomik krizlerin yarattığı tedirginlik ve nihayet kamu sendikacılığın geleneksel uyum tutumunun tekrar ön plana çıkması: bütün bunların kamu işçisinin ve sendikacılığının düşüşünde rol oynadığını söylemek mümkündür.

Çalışma ilişkilerini, dolayısıyla grevleri etkileyen dinamik ve koşullara baktığımızda, tarım dışı istihdamın büyümesine, ücretli ve sigortalı sayısının artmasına karşın sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev eğilimi gerilemektedir. Yeni esnek ve güvencesiz çalışma biçimleri, yaygın sendikasızlaştırma uygulamaları, otoriter toplu çalışma mevzuatı ve siyaset sendikal haklar üzerinde olumsuz rol oynamaya devam etmektedir.

Dışsal koşulların, istihdamdaki yapısal değişikliklerin, yeni çalışma biçimlerinin, mevzuatın ve siyasetin sendikalaşmayı ve dolayısıyla grev ve grev dışı eylemleri olumsuz etkilediği doğrudur. Ancak sendikal hareketin dinamiklerinin zayıflığı, iktidarla uyum içinde davranan simbiyotik sendikacılık anlayışının yeniden güçlü biçimde boy vermesi ve sendikacıların zaafı da emek hareketinin etkisizliğinin önemli nedenleri olarak karşımızda durmaktadır.

SONUÇ YERİNE: ÇALIŞMA HAYATINDA “PAX ROMANA” MI?

Grev ve grev dışı eylemlere ilişkin 2000’li yılların önümüze koyduğu tablo, çalışma ilişkilerinde çatışmanın ciddi biçimde azalması, sermaye ve siyasal iktidarın gücü karşısında emeğin etkisizleşmesidir. Azalan grevler, etkisi zayıflayan grev dışı eylemler, sayısı artan ama eşgüdümünden ve süreklilikten yoksun tekil/mevzi direnişler tablosu ile karşı karşıyayız. Kamu çalışanları açısından daha dinamik bir tablo gözlenmekle birlikte, işçiler açısından manzara zoraki bir çalışma barışı yönündedir. Öte yandan kamu çalışanlarının ezici çoğunluğu açısından da tablo işçilere benzer şekildedir. Bu zoraki çalışma barışı, çalışma hayatında bir *Pax Romana* (Latince: Roma Barışı) anlamına mı gelmektedir?

Pax Romana siyasal tarihte uzun dönemli ve güçlü bir devlete-orduya dayalı bir iç ve dış barış dönemini ifade eder. *Pax Romana*, Cumhuriyet sonrasında, Roma, İmparatorluğunda Augustus (İÖ 27 – İS 14) ile Marcus Aurelius dönemine (İS 161 – 180) değin Akdeniz’de hüküm süren görece barış dönemini ifade eder. *Pax Romana*, İskoçya, Kuzey Afrika ve İran’a kadar olan bir bölgeyi kapsıyordu. *Pax Romana*, Roma’nın öteki halklar karşısında üstün gücüne dayanan zoraki bir barıştı (AnaBritannica, 2004). 200 yıllık bu barış dönemi antik dünyanın en uzun barış dönemidir. Bu dönemde Romalı generaller uluorta savaşmak yerine güçlerini göstererek kayıpları azaltmak, risklerden kaçınmak ve çatışmaları caydırmak yolunu seçtiler (Perry, 2011: 89). *Pax Romana* içeride ve dışarıda güce dayalı bir barıştı. Bu dönemde İtalya nüfusunun üçte biri köleliydi. Öte yandan bu dönemde küçük bir azınlığın lüks içinde yaşadığı bilinmekte birlikte, yoksul sınıfların durumu konusunda çok az şey bilinmektedir. *Pax Romana* dönemi göreceli bir barış dönemi olmasına karşın, bazı büyük karışıklıklar da zaman zaman ortaya çıkmıştır (Walsh, 2003).

Türkiye’de çalışma hayatında uzun bir dönemdir yaşanmakta olan zoraki barış dönemi için *Pax Romana* uygun bir benzetme olabilir mi? 1995’ten bu yana devam eden ve 2000’li yıllarda istikrar kazanan “zoraki” çalışma barışını açıklamakta *Pax*

Romana kavramının yararlı olacağını düşünüyoruz. 2000’li yıllarda yaşanan “barış” korporatist bir uzlaşmaya dayalı, gönüllü bir barış değildir. Sendikalar sistem tarafından dışlanmakta ve kendilerine bir rol atfedilmemektedir. Öte yandan sendikaların korporatist bir uzlaşma için yeterince güçleri de yoktur.

“Barış” büyük ölçüde siyasetin ve toplumsal yaşamın her alanını hegemonyası altına alan iktidar karşısında duyulan korku ve tereddütten kaynaklanmaktadır. Bu total hegemonya “isyan” (grev ve direniş) değil “itaat” üretmektedir. Kuşkusuz mutlak bir barış söz konusu değildir. Çok sayıda irili ufaklı eylem ve direniş söz konusudur ancak bunlar “barış” ve düzeni tehdit edecek boyutta değildir, yaygın ve birleşik bir harekete dönüşmeden sönmölenmektedirler.

Pax Romana veya onun günümüzdeki biçimi olan *Pax Americana*, *Si vis pacem, para bellum* (barış istiyorsan, savaşa hazır ol) ilkesine dayalıdır. Oysa kalıcı bir barış için adalet ekmek gerekir. *Si vis pacem, cole justiam!*

KAYNAKÇA

- AnaBritannica* (2004) “Pax Romana” maddesi, Cilt 17, İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Boratav, Korkut (2003) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Gözden Geçirilmiş ve genişletilmiş 7. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Çelik, Aziz ve Kuvvet Lordoğlu (2006) “Türkiye’de Resmi Sendikalaşma İstatistiklerinin Sorunları”, *Çalışma ve Toplum*, (9).
- Çelik, Aziz (2010) *Vesayetten Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1946-1967)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, Aziz (2008) “Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri”, *Çalışma ve Toplum*, (18).
- Çelik, Aziz (1996) “Bahar Eylemleri, 1989”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Yayını, 1. Cilt. İstanbul.
- Çetik, Mete ve Yüksel Akkaya (1999) *Türkiye’de Endüstri İlişkileri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- ÇSGB (2012) Çalışma Hayatı İstatistikleri 2011 (http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/csgeb.portal?page=resmi_katki, 2.9.2012).
- ÇSGB (2010) *Çalışma Hayatı İstatistikleri 2009*, Ankara: ÇSGB.
- ÇSGB (2003) *Çalışma Hayatı İstatistikleri 2002*, Ankara: ÇSGB.
- ÇSGB (1996) *Çalışma Hayatı İstatistikleri 1995*, Ankara: ÇSGB.
- DİE (1997) *Çalışma İstatistikleri 1996*, Ankara: DİE.
- DİE (1980) *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Ankara: DİE.
- DİSK (2012) 14. Genel Kurul Çalışma Raporu, İstanbul: DİSK.
- DİSK (2008) 13. Genel Kurul Çalışma Raporu, İstanbul: DİSK.
- Gülmez, Mesut (2008) “Sendika Hakkı, Toplu Sözleşme ve Grevi de İçeren Toplu Eylem Haklarını Kapsar mı?”, *Çalışma ve Toplum*, (18).
- ILO (2012b) *Laboursta Internet Statistics* (<http://laborsta.ilo.org/>, 2.9.2012).
- ILO (2012a) “Main Statistics (Annual)-Strikes and Lockouts” (<http://laborsta.ilo.org/applv8/data/c9e.html>, 2.9.2012).
- ILO (2006) *Freedom of Association-Digest of Decisions and Principles of the Freedom of Association Committee of the Governing Body*, Fifth (revised) edition, Geneva: ILO.

- Karakaş, Sevkuthan N. (1992) *Eylem Günlüğü: Zonguldak Maden Grevi ve Yürüyüşü, Kasım 90-Ocak 91*, İstanbul: Metis Yayınları.
- KESK (2012) “23 Mayıs’ta grevdeyiz”, (<http://www.kesk.org.tr/content/23-mayis-ta-grevdeyiz>, 3.9.2012).
- KESK (2008) 3. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara: KESK.
- KESK (2005) 2. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara: KESK.
- KESK (2002) 1. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, İstanbul: KESK.
- Koç, Yıldırım (2010) *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi*, Ankara: Epos.
- Koçak, Hakan (2009) “Türkiye’de Emek Hareketi – Yeni Bir İvme Ararken”, *Birikim*, (244/245).
- Makal, Ahmet (1987) *Grev Kuramları ve Uluslararası Farklılıklar*, Ankara: V Yayınları.
- Özveri, Murat (2012) *Türkiye’de Uygulanan Toplu İş Sözleşmesi Yetki Sistemi ve Sendikalaşmaya Olan Etkileri (1983-2009)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Perry, Marvin (2011) *Western Civilizations: A Brief History*, Seventh Edition, Boston: Wadsworth.
- Petrol-İş (2007) 25. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu 2003-2007*, İstanbul: Petrol-İş.
- TİSK (2009) *Turkey in Figures* (İşveren Dergisi Özel Eki, Temmuz).
- TÜİK (2012) Hanehalkı İşgücü İstatistikleri Mayıs 2012 (<http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10878>, 2.9.2012)
- TÜİK (2010) *İstatistik Göstergeler 1923-2009*, Ankara: TÜİK.
- Türk-İş (2011) 21. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu 2007-2011*, Ankara: Türk-İş.
- Türk-İş (2007) 20. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu 2003-2007*, Ankara: Türk-İş.
- Türk-İş (2003) 19. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu 1999-2007*, Ankara: Türk-İş.
- Visser, Jelle, Sébastien Martin and Peter Tergeist (2012) “Trade Union Members and Union Density in OECD Countries: Sources and definitions” (<http://www.oecd.org/dataoecd/37/2/35695665.pdf>, 2.9.2012).
- Walsh, Ben (2003) *Empires and Citizens*, Book 1, London: Nelson Thornes.
- Yürüyüş (2010) “Tekel İşçisi! Bu Tarih Senin!” (http://www.yuruyus.com/www/turkish/news.php?h_news=7136&, 5 Eylül 2012).

Ek Tablo 1: Greve Katılan İşçi Sayısı (1984-2011)

	Toplam	Kamu	Kamu Oran	Özel	Özel Oran
1984	561	526	94%	35	6%
1985	2,410	-	-	2,410	100%
1986	7,926	-	-	7,926	100%
1987	29,734	6,507	22%	23,227	78%
1988	30,057	12,850	43%	17,207	57%
1989	39,435	30,153	76%	9,282	24%
1990	166,306	58,616	35%	107,690	65%
1991	164,968	62,528	38%	102,440	62%
1992	62,189	57,464	92%	4,725	8%
1993	6,908	2,189	32%	4,719	68%
1994	4,782	2,718	57%	2,064	43%
1995	199,867	178,539	89%	21,328	11%
1996	5,461	3,434	63%	2,027	37%
1997	7,045	3,362	48%	3,683	52%
1998	11,482	4,111	36%	7,371	64%
1999	3,263	67	2%	3,196	98%
2000	18,705	11,879	64%	6,826	36%
2001	9,911	737	7%	9,174	93%
2002	4,618	2,735	59%	1,883	41%
2003	1,535	8	1%	1,527	99%
2004	3,557	283	8%	3,274	92%
2005	3,529	437	12%	3,092	88%
2006	2,061	948	46%	1,113	54%
2007	25,920	268	1%	25,652	99%
2008	5,040	610	12%	4,430	88%
2009	3,101	-	-	3,101	100%
2010	808	406	50%	402	50%
2011	557	-	-	557	100%
Toplam	821,736	441,375	54%	380,326	46%
Yıllık Ortalama	29,347	15,763	54%	13,583	46%

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri (ÇSGB, 1996; 2003; 2010; 2012; <http://www.csgeb.gov.tr/csgbPortal/csgb.portal?page=istatistik>).

Ek Tablo 2: Grevde Çalışılmayan İşgünü Sayısı (1984-2011)

	Toplam	Kamu	Kamu Oran	Özel	Özel Oran
1984	4,947	2,252	45.5%	2,695	54.5%
1985	194,296	-	-	194,296	100.0%
1986	234,940	-	-	234,940	100.0%
1987	1,961,940	325,707	16.6%	1,636,233	83.4%
1988	1,892,655	1,054,089	55.7%	838,566	44.3%
1989	2,911,407	2,558,633	87.9%	352,774	12.1%
1990	3,466,550	1,363,850	39.3%	2,102,700	60.7%
1991	3,809,354	1,189,428	31.2%	2,619,926	68.8%
1992	1,153,578	761,629	66.0%	391,949	34.0%
1993	574,741	75,468	13.1%	499,273	86.9%
1994	242,589	30,553	12.6%	212,036	87.4%
1995	4,838,241	4,249,920	87.8%	588,321	12.2%
1996	274,322	79,251	28.9%	195,071	71.1%
1997	181,913	60,061	33.0%	121,852	67.0%
1998	282,638	60,035	21.2%	222,603	78.8%
1999	229,825	1,917	0.8%	227,908	99.2%
2000	368,475	132,990	36.1%	235,485	63.9%
2001	286,015	18,617	6.5%	267,398	93.5%
2002	43,885	15,450	35.2%	28,435	64.8%
2003	144,772	184	0.1%	144,588	99.9%
2004	93,161	1,981	2.1%	91,180	97.9%
2005	176,824	874	0.5%	175,950	99.5%
2006	165,666	2,394	1.4%	163,272	98.6%
2007	1,353,558	4,246	0.3%	1,349,312	99.7%
2008	145,725	610	0.4%	145,115	99.6%
2009	209,913	-	-	209,913	100.0%
2010	37,762	2,030	5.4%	35,732	94.6%
2011	13,273	-	-	13,273	100.0%
Toplam	25,292,965	11,992,169	47.4%	13,300,796	52.6%
Yıllık Ortalama	903,320	428,291	47.4%	475,028	52.6%

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri (ÇŞGB, 1996; 2003; 2010; 2012; <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/csgeb.portal?page=istatistik>).

YATAĞAN DİRENİŞİNİ BAŞARIYA TAŞIYAN ETKENLER¹

Özlem Şahin Güngör
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yatağan'da yaşanan özelleştirmeye karşı mücadele deneyimi incelendiğinde, TES-İŞ Sendikası Yatağan Şubesi ve Türkiye Maden İş Sendikası Yatağan Şubesindeki yönetici kadroların hem işçileri, hem Yatağan halkını, hem de yerel ve ulusal kamuoyunu özelleştirmeye karşı güçlü bir şekilde seferber edebildiklerini açıkça görmekteyiz. Türkiye'de 80'li yılların başından bu yana giderek yaygınlaşan özelleştirmeler, hem ideolojik hem de hukuksal ve uygulama alt yapısıyla toplumsal bilinçte ve yaşamda yer etmeyi başarmış görünmektedir. Günden güne yaşanan özelleştirmeler karşısında örgütlenen pek çok mücadele sonuçsuz kalırken Yatağan deneyimini böylesine farklı kılan nedir?

1997-2001 yılları arasında, Yatağan'da, Türkiye Maden İş Sendikası Yatağan Şubesi ile TES-İŞ Yatağan Şubesinin öncülüğünde sürdürülen, bölgedeki üç termik elektrik santralinin ve maden ocaklarının özelleştirilmesine karşı çıkan mücadelenin başarısı, birbirinden farklı ve aynı zamanda birbirine bağımlı etkenlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıktı. Yatağan deneyiminin başarısını çözümleyebilmek için bu başarıda payı olan tarihsel bağlamı, olayları, kurumları, yapılanmaları dikkatle ele almak ve kısa zaman diliminde gerçekleşmiş pek çok olayın ardında uzun bir süreçte üst üste biriken, birbirini etkileyen etkenlerin bulunduğunu kabul etmek gerekiyor. Bu bağlamda Yatağan deneyimini incelerken, özelleştirmeye karşı mücadele sürecindeki başarıyı oluşturan dinamikleri iki temel başlık altında toplayabileceğimizi gördük. İlki, mücadeleyi, örgütlenmeyi ve özelleştirme karşıtı bilinci geliştiren ve güçlendiren tarihsel aşamalar ve yapısal etkenler, ikincisi ise hızlı bir şekilde mücadeleyi örgütleyerek Yatağan işçisine, yerel ve ulusal kamuoyuna mal eden sendikal örgütlenme süreciydi.

I. YATAĞAN'DA İŞÇİLERİ GÜÇLENDİREN TARİHSEL VE YAPISAL ETKENLER

Özelleştirme henüz Yatağan'da gündeme gelmeden, buradaki iki sendika şubesinin yöneticilerini ve üyelerini, özelleştirmeye karşı mücadeleye hazırlayan ve güçlendiren tarihsel aşamalar ve yapısal etkenler bulunmaktaydı. İşçileri güçlendiren ve mücadele kararlılıklarını artıran tarihsel ve yapısal etkenleri beş başlık altında toplayabiliriz. Başlıklardan birincisi, 1980'li yıllarda izlenen emek karşıtı politikalar ve 1989 yılında artık bu politikalara katlanmayı reddeden işçi sınıfının başlattığı Bahar Eylemleridir. İkincisi, Özal hükümeti ile başlayan ve 90'larda ivme kazanan özelleştirme ve kamu işletmelerinde taşeronlaştırma uygulamalarıdır. Üçüncü olarak ele almamız gereken etken, Yatağan özelinde yaşanan ancak işçilerin iş güvencelerini tehdit ettiği için ciddi bir örgütlenme ve eylem deneyimi yaşamalarına neden olan, 1994 yılında idari yargı kararıyla Yatağan'da elektrik üre-

---

¹ Bu yazı, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü öğretim üyesi Fatih Güngör ile birlikte yürüttüğümüz alan araştırmasında elde ettiğimiz verilerle kaleme alınmıştır.

timinin durdurulmasıdır. Dördüncüsü, Yatağan'daki sendika şubelerinin tüm eylem ve etkinliklerinde işçilerle kurdukları güven ilişkisinin temelinde yatan işyeri konseyleri deneyimidir. Beşincisi ise ulusal düzeyde yürütülen, özelleştirme karşıtı hukuksal ve kurumsal mücadelenin özgül özelleştirme uygulamalarına karşı çıkmak için verdiği güç ve hazırladığı zemindir.

1. 1980'li Yıllarda Emek Karşıtı Politikalar ve 89 Bahar Eylemleri

İşçilerin, giderek güçlendikleri ve bilinçlendikleri önemli tarihsel aşamalardan biri, 1989 Bahar Eylemleri olmuştur. Henüz özelleştirme, Yatağan'daki büyük kamu işletmelerinin kapısını çalmadan yıllar önce, genelde Türkiye'de ve elbette Yatağan'da, çeşitli hükümetler tarafından yıllardır izlenen emek karşıtı politikalar, işçi sınıfını ve örgütlerini bütün bunlara karşı hareketlenmeye zorlamıştı. 1989 Bahar Eylemleri, Türkiye genelinde işçilerin sınıf çıkarlarını dillendirdikleri ve bunun sonucunda önemli kazanımlar elde ettikleri eylemlerle sınırlı değildi. 89 Bahar Eylemleri hem işçilerin örgütlenme ve mücadele bilinçlerinin gelişiminde hem de o dönemde var olan "uzlaşmacı" sendikal yapının aşılmasında ve sendikaların ve sendikacılığın büyük ölçüde yeniden şekillenmesinde büyük etkide bulundu (Boratav, 1991: 123-124; Koç, 1991: 87-89). Bu dönemde Yatağan'da yaşananlar, Türkiye'de işçi sınıfı bilincinin nasıl değiştiğini ve sendikal anlayıştaki dönüşümü ve hareketlenmeyi, açıkça izleyebildiğimiz bir örnek oldu.

1980'li yıllar, yeni liberal ekonomik politikaların, Türkiye'de önce askeri darbe yönetimi, ardından Turgut Özal liderliğindeki ANAP hükümetleri tarafından uygulanmaya konduğu bir dönemdi. 12 Eylül Askeri Darbesinden hemen önce açıklanan 24 Ocak Kararları ile somutlaşan bu politikalar, dış ticareti serbestleştirerek bir yandan Türkiye'yi uluslararası kapitalizm için daha elverişli bir pazar haline dönüştürmeyi, öte yandan yerli sermayeyi emek karşısında güçlendirerek dış piyasada rekabet gücünü artırmayı hedefliyordu. Türkiye'de artık IMF'nin istikrar paketleri ve Dünya Bankasının yapısal uyum programları aracılığı ile ekonomi yeniden yapılandırılmaktaydı. Askeri yönetim, daha önceki sivil hükümetlerin atamadığı temel adımları atarak daha sonraki dönemler için uygun alt yapıyı hazırladı. İlk iş olarak hedeflenen yapısal dönüşüme engel olabilecek muhalefet tasfiye edildi; ülkedeki tüm grevler süresiz olarak durduruldu, sendikal faaliyetler yasaklandı, pek çok sendikanın mal varlığı hazineye devredildi, sendikacılar tutuklandılar ve yıllar sürecektir bir yargılama süreci başladı. Sermayenin 24 Ocak Kararları ile somutlaşan tüm talepleri askeri yönetim tarafından süratle karşılanarak anayasal ve yasal güvence altına alındı. Artık Türkiye'de "stratejik" olarak tanımlanan pek çok sektörde grev yasağı bulunmaktaydı, kamu görevlilerinin sendika hakkı ellerinden alınmıştı, sendikaların örgütlenmeleri ve toplu sözleşme yetkisi almaları son derece zorlaştırılmıştı, sendikalar bilinçli olarak merkezileştirilmiş ve idari ve mali tüm yetkiler sendika merkezlerinde toplanmıştı, işçi örgütlerinin ulusal ve uluslararası alanda dayanışmalarının önüne ciddi engeller konmuştu. En önemlisi de ülkede kapatılmayan tek işçi konfederasyonu Türk-İş, kendisinden "siyaset üstü" ve "hükümetlerle uyumlu" sendikacılık yapma sözü alınarak, üye aidatlarının doğrudan ücret kesintisi yoluyla sendika merkezlerine aktarılması karşılığında "susturulmuştu." Ülkeyi "serbest piyasaya ve rekabete açan" bütün bu yeni düzenlemeler, asıl olarak sanayi üretimini ihracata yöneltmek amacıyla üretim maliyetlerini, dolayısıyla işgücü maliyetini düşürmeyi, ücretlilerin alım gü-

cünü kısararak iç piyasadaki talebi daraltmayı, kısacası yeni liberal dönüşüm için gerekli kaynağı emekçilerin ve yoksul halk kesimlerinin kesesinden sağlamayı hedefliyordu. Böylece Türkiye’de emekçi sınıflar açısından işçi ücretlerinin düşük tutulduğu, ücretlilerin alım gücünün son derece daraldığı ve emeğiyle geçinmek zorunda kalanların açık bir yoksullaşma yaşadıkları 10 yıllık zorlu bir döneme girilmiş oldu (Boratav, 2003: 145-151)

Bu 10 yıllık süreç, askeri yönetimle kısa süre içinde uzlaşan ve ANAP hükümeti ile ise umduğu ilişkiyi kuramayan Türk-İş yönetimini 80’li yılların sonunda tabandan gelen baskıyla ciddi olarak zorlamaya başlamıştı. 1980’lerin örgütlenme ve emek karşıtı baskı politikalarına karşın işçiler, Türk-İş bünyesinde de olsa sendikaları terk etmemişlerdi. Ve nihayet Türkiye’nin pek çok yerinde patlak veren 1989 Bahar Eylemleri “işçi tabanının yarattığı, özgün biçimler içinde geliştirdiği; ancak sonuçta sendikal hareketi de peşinden sürükleyen, ona ivme kazandıran önemli mücadeleler olarak” (Boratav, 1991: 124) nitelenecektir. Bahar eylemleri irdelendiğinde, işçilerin taban örgütlenmelerinin giderek güçlendiğini ve işçiler arasındaki pek çok ayrışmanın aşarak işçilerin sınıfsal bir özgüven kazandıklarını, pek çok sendikada şube ve merkez düzeyinde yöneticilerin tabanın zorlamasıyla değiştiğini, işçilerin sendika yönetimlerini, yıllardır sıkıştıkları kısır ve dar sendikal yapıyı ve eylemleri aşmaya zorladıklarını ve işçi sınıfı dışındaki emekçi kitlelerin büyük ölçüde desteğini alan ve meşruiyetini sağlamlaştıran mücadeleler olduğunu söyleyebiliriz (Koç, 1991: 76, 87-94).

Yatağan’da mücadele eden işçilerle ve sendikacılarla yaptığımız görüşmeler, gerek 12 Eylül sonrasında izlenen emek karşıtı politikaların bedelini somut olarak işçi sınıfının nasıl ödediğini gerekse 89 Bahar Eylemlerinin küçük bir kasabada çalışan kamu işçilerini bu politikalara karşı nasıl hareketlendirdiğini tüm canlılığı ile göstermekteydi.

Yaptığımız görüşmelerde istisnasız tüm işçilerin ağızdan dökülen sözler 80’li yıllarda işçi sınıfının somut olarak hangi koşullarda yaşadığının açık göstergesiydi. İşçilerin tümü 1989 Bahar Eylemleri başlayıncaya kadar son derece düşük ücretlerle çalıştıklarından, ücretlerinin dönemin asgari ücretinin altında kaldığından, her toplu sözleşme döneminde ücretlerinin ancak asgari ücret düzeyine çıkarıldığından söz etmişlerdi. Peki, Yatağan’da, asgari ücretin altında bir gelirle yaşamak zorunda kalmak ne anlama geliyordu? Küçük bir yerleşim yeri olan Yatağan’daki konutlar yetersiz ve kiralar çok yüksekti, Bu nedenle işçilerin önemli bir bölümü köyde oturmak zorunda kalıyor, işe köyden gidip geliyorlardı. Ailelerine ve onların kırsal gelirlerinin desteğine muhtaçtılar. Pek çoğu işe girdikleri dönemde bekâr olduklarından evliliklerini ertelemek zorunda kaldılar. Evli olanlar ihtiyaçlarını karşılayabilmek için “takside girmeye” cesaret edemiyorlar, “çocuk yapmayı ya da ikinci çocuğu düşünmeyi” erteliyorlardı. Pazar alışverişini birkaç aile birlikte yaparak, aralarında altın günleri düzenleyerek ve vergi iadelerini paylaşarak ocaklarını tıttırmeye çalışıyorlardı. Hatta işe ilk başladıkları dönemde bu denli dar gelirle yaşayamayacağını düşünüp işten ayrılan pek çok kişi olmuştu.

1989 Bahar Eylemlerinin ve sonrasında imzalanan toplu sözleşmelerin işçiler için sağladığı en önemli kazanımlardan biri, kuşkusuz işçi sınıfının alım gücünü ve refah düzeyini artıran bir ücret artışı olmuştu. İşçilerden pek çoğu, ancak 1989 yılından sonra biraz “insanca” yaşamalarına katkıda bulunacak düzeyde ücret almaya başladıklarını anlattılar. Ancak bundan da önemlisi, daha önce hiç eylem yapmamış, sokağa çıkmamış, herhangi bir talepte bulunmamış büyük bir işçi kit-

lesinin çeşitli sıra dışı eylemlerle kendilerine olan güvenlerini kazanmalarıydı. İlk kez topluca iş yerlerinden çıkarak Yatağan'a, sendika şubesine kadar yürümüşlerdi, aylarca süren iş yavaşlatma, toplu vizite ve sakal bırakma eylemleri yapmışlardı. O dönemde TES-İŞ Sendikası Yatağan Şubesi Yönetiminde bulunan Alican Azizoğlu bütün bu eylemleri nasıl örgütlediklerini şöyle anlatıyor:

Ne zaman ki 89 toplu iş sözleşmeleri görüşmeleri başladı, sendikal anlamda da ciddi hareketlilik başladı. Bahar Eylemleriyle başlayan mücadele süreci bizim için hem okul oldu ve Yatağan özelinde de Yatağan işçisinin eylemlilik süreciyle tanıştığı ilk [deneyimlerden biri oldu]...

Yönetim olarak karar aldık, Yatağan'ın topluca ilk eylemidir yani; santral açısından. Onu organize etmek için de tabii ciddi çabalar sarf ettik. Kendiliğinden gelişen bir şey söz konusu olamaz, şubelerin o konuda ciddi katkıları vardır. Hiçbir şey kendiliğinden olmuyor. İnsanlar ilk defa böyle toplu eylemle karşılaşacak, tabii ürken, korkan bir sürü insan var. Jandarma ile güvenlik güçleri ile karşı karşıya kalacak, görüntüleniyor... Zonguldak'tan başlayan yürüyüş, o da çok önemli bir şey ama bizim oradaki ilişkiler yumağı çok farklıdır. Orada insanlar zaten bir şeylere hazır... Maden işçisi, uzun süredir yeraltı maden işçisi var... Ama bizim bölgemizde böyle bir şey yok. İlk defa böyle bir şeyle karşılaşılıyorlar insanlar, onu organize etmek kolay olmadı. Ama son derece başarılı bir şekilde organize ettik... Bir de güzel tarafı, önemli tarafı, o gün Yatağan halkıyla beraber bunu bütünleştirmek son derece önemli bir şeydir.

89 Bahar Eylemleri, Türk-İş'e bağlı sendikaların pek çoğunda tabanın zorlamasıyla eski sendika yönetimlerinin önemli bir kısmının değişmesine, daha etkin, tabanla ilişkisi güçlü, sosyal demokrat ya da sosyalist yeni yöneticilerin iş başına gelmesine, değişmeyenlerin de sürece ayak uydurmalarına neden olmuştu. TES-İŞ ve Türkiye Maden-İş sendikalarının Yatağan şubeleri, bu açıdan daha şanslıydılar, etkin ve tabana dayanan bir sendikal anlayış, 89 Bahar Eylemlerini beklemeye gerek duymadan buralarda yerleşmiş, bölgede daha çok sol görüşlü yöneticilerin ağırlıkta olduğu bir sendikal yapılanma oluşmuştu. Bu yapılanma, 89 Bahar Eylemleri sırasında, binlerce santral işçisini ve maden işçisini örgütleyerek ilk kez sokağa çıkmıştı. Peki, bu örgütlenme nasıl başarıya ulaşmıştı? Başta yönetim kurulu üyeleri, şube personeli, yönetim kurulu dışında sendikada etkin olarak görev alan temsilciler ve sendikayla yakından ilgilenen işçilerin katkılarıyla geniş bir örgütlenme kampanyası başlatılmıştı. İşçilerin neredeyse tümüne tek tek ulaşılmış, onların güvenlerini kazanacak şekilde hareket edilmişti.

...Hiç kimsenin burnunu kanatmadan; biz böyle tamamladık. Orada güvenlik, her türlü şey olabilir. Santralin kapısından yaklaşık 900 kişiyi alıp, şehir merkezine götürüp, orada şube binası önünde o günle ilgili konuşma yapıp oradan arkadaşları dağıtmak, yani çok başarılı bir şey... (Alican Azizoğlu)

12 Eylül'den sonra yapılan ilk büyük işçi eylemlerine katılanlar için ciddi soruşturmalar açılabilirdi, işçilerin sokağa attıkları bu ilk adımı geri çekmelerini engellemek için de gerekli önlemler alınmıştı. Sendika yöneticileri tüm sorumluluğu üstlenmişler, yürüyüşe katılan her işçi soruşturmada aynı ifadeyi vermişti:

...Bahar Eylemleri olarak geçti onlar; ilk defa milli olduk orada. Tabii insanların kendilerine güvenleri falan geldi. Sonra karayolunu ihlal etmekten ifadelerimiz alındı. Erol Soğanlı, şube başkanı, yürüyün, dedi, biz yürüdük, dedik, topu ona attık. Herkes aynı ifadeyi verdi... (Kemal Özcan)

2. Adım Adım İlerleyen Özelleştirme ve Taşeronlaştırma Uygulamaları

Uzun yıllardır izlenen emek karşıtı politikaların yanı başında ısrarla uygulanan özelleştirmeler ve özelleştirme hazırlıkları da Yatağan işçilerinin sürekli gündemindeydi. İşçiler, ülkenin dört bir yanına dağılmış kamu işletmelerinin (SEK, SEKA, Yem Fabrikası ve benzeri) satışının yarattığı sonuçları yakından izlemişlerdi. Çevre işletmelerde yaşanan özelleştirmelere ve ortaya çıkardığı sonuçlara yakından tanıklık etmek, 'hizmet alımları' adı altında pek çok kamu işletmesindeki hizmetlerin ve üretimin taşeron işletmelere yaptırılması, kimilerinin daha önce özel sektördeki çalışma deneyimiyle de birleşince kamu işçilerinin bilinçlerinde yeni bir üst aşamayı inşa etmeye yardımcı olmuştı.

Yatağan Termik Elektrik Santrali işyeri hekimi Ferit Turan, uzun yıllar boyunca birlikte çalıştığı ve hak arama mücadelelerinin pek çoğuna destek olduğu Yatağan işçisinin özelleştirmeye karşı tutumunu sağlamlaştıran gelişmelerin neler olduğunu sordugumuzda bize şöyle yanıt verdi:

Yatağan Yem Sanayi; 50 kişinin çalıştığı Yem Sanayi vardı, KİT'ti orası. Hemen bu taraftaki SEK... 15-20 kişi de çalışıyor olsa onların çok kısa süre içinde satılması arkadaşların bu özelleştirme kelimesine reaksiyon vermesini sağladı. 50 kişinin çalıştığı Yem Fabrikası el değiştirdiğinde ertesi gün 50 kişinin işine son verilmiş, başkaları çalıştırılıyor olmuş orada. SEK'in el değiştirdiğine, oradaki çalışanların bir başka yere gittiğine, oradaki çalışanların işine son verilip başka kişilerle çalışmaya başlanıldığını şahit olunca, o zaman özelleştirme kelimesine karşı bir direnç göstermeye başladı arkadaşlar.

Görüştüğümüz işçilerin çoğu, etrafta özelleştirilen işletmelerde çalışan yakınlarının başlarına gelenleri gördükçe işini, gelir düzeyini, özlük haklarını kaybetme kaygısını daha derinden duymaya başladıklarını anlatıyorlardı. Dalaman'daki SEKA'nın satışından sonra çalışanlar çok daha elverişsiz koşullarda çeşitli işletmelere dağıtılmışlar, tazminatlarını tam olarak alamamışlar, ücretleri düşmüştü. Ayrıca Yatağan işçileri arasında özel sektörde çalışıp daha sonra kamu işletmelerinde çalışmaya başlayanlar bulunuyordu ve özel sektördeki çalışma koşullarını ve neleri kaybedeceklerini çok iyi biliyorlardı.

...Özel sektör devlet sektöründen daha iyi bir şey değil. Ama ne yapar, 10 kişiyen çalışacakken 5 kişi ile çalıştırırım; özel sektörün fikri bu... Hamal olarak görüyor seni. Akşama kadar çalıştır, bir yevmiyesini verelim, gitsin. Özel sektör, tam ay boyunca seni sigortalı mı gösterecek, hiçbir yerde yok bu. Adam mesela 11 ay çalıştırıyor, 11. ayın sonunda çıkış veriyor, bu şekilde. Senin sigortanı tam göstermiyor, sosyal yaşantı diye bir şey yok, özel sektörü gördüğüm için söylüyorum...

...Özel sektörün düşüncesi fazla para vermek değil, insanlar aç acına oraya gidip gelmeli; özel sektörün düşüncesi bu. (Vehbi Demiral)

Oysa Yatağan işçileri, 89 Bahar eylemlerinden sonra mütevazı da olsa insanca yaşamalarına, korkusuzca çoluk çocuk sahibi olabilmelerine, çocuklarını güvenle okutabilmelerine, taksitle çeşitli ihtiyaçlarını alabilmelerine hatta kooperatife girmelerine olanak sağlayan bir ücrete kavuşmuşlardı. Şimdi bütün bunları kaybetme kaygısı ile yaşıyorlar; "hizmet alımı" yoluyla aralarına karışan taşeron işçilerin çalışma koşullarına tanık oluyorlardı. Özelleştirmeyi kabul etmek aynı zamanda birden bire yoksullaşmaya razı olmak anlamına geliyordu. Ayrıca yıllardır yürütülen "kamu işletmeleri halkın sırtında kambur, sat kurtul" kampanyası

karşısında dimdik duracakları bir emek geçmişleri vardı. Çalıştıkları işletmeler, bilinçli olarak yenileme yatırımı yapılmayan, yıllardır işçi alınmadığı için iş yükü sürekli artan yerlerdi ve buna rağmen yüksek kârla çalışıyorlardı. İşçiler, çalıştıkları işletmelere, ekmeklerini kazandıkları yere sonuna kadar sahip çıkıyorlardı. Eğer ortada zarar eden bir işletme varsa sorumluları bu işletmeleri kamuoyuna arpalık ve kambur olarak tanıtanlardı, kendileri değildi. Ve Yatağan işçisi, zarar ettirilen KİT'lerin bedelini ödemeye razı olamayacaktı. Her iki sendika şubesindeki yöneticilerin çabalarıyla, ilk etapta işçilerin işsiz kalma kaygısı olarak açığa vurdukları özelleştirme karşıtlığı, sistematik olarak uygulanan politik bir tercih karşısına sistematik politik karşı duruşla çıkmak gerektiği vurgusuna dönüşmeye başlamıştı. Santrallerin ve maden ocaklarının özelleştirilmesi yalnızca orada çalışanları ilgilendiren bir sorun değildi. Bu ülkede, tüm olumsuzluklara karşın yüksek karlarla çalışan enerji kaynakları ve madenler gibi stratejik kamu işletmeleri yok pahasına satılmaya çalışılıyorsa bu politik ve ideolojik bir tercihti. O halde özelleştirmeye karşı mücadele hem bir iş ve ekmek davası hem de ülkenin ekonomik ve siyasi geleceğine yurttaş olarak müdahaleyi gerektiren kamusal ve ulusal bir ülke meselesiydi.

Yatağan işçileriyle yaptığımız görüşmeler sırasında bizi en çok etkileyen şeylerden biri işçilerin kendi iş ve ekmek mücadelesiyle bir yurttaş olarak verdikleri mücadelenin bir bütün olduğunu büyük bir açıklıkla dile getirmeleriydi:

...Mesela emperyalizmin saldırısıdır, neoliberal saldırıdır, dediğimizde farklı anlaşıyor. Fakat biz bunu daha kolay anlaşılması için tek hale getirdik; işimiz, aşımız ve geleceğimiz. Doğru da bu, özelleştirmenin sonucu budur. Biz sonucu önce gösterdik, yani bizim burada yapacağımız mücadele işimize, aşımıza, geleceğimize ve ülkemize sahip çıkmak. Ne için çalışıyorsun? ... Önce ben kendim için, ben olmazsam başkasına fayda sağlayamam. Önce kendim için çalışıyorum, sonra kurumum için çalışıyorum, sonra eşim, çocuklarım, geleceğim için çalışıyorum, daha sonra ülkeme fayda sağlıyorum, artı değer sağlıyorum... (Adil Eroğlu)

Bu bakış açısını daha açık kavrayanlar azımsanmayacak sayıda idi ve Mehmet Çöllüoğlu'nun ve Kemal Özcan'ın sözleri bunun en dolaysız örneklerinden biriydi:

Özelleştirme olayı Türkiye'deki siyasal iktidarların kendi bilinçlerinden kaynaklanan siyasi bir olay değil. Amerika'nın başını çektiği, küreselleşme ve globalleşme denilen, bizim gibi ülkeleri sömürme politikalarının, daha önce emperyalizm diyorduk, daha önce sömürü diyorduk, onun sosyetik adı diyelim özelleştirmeye, soygun! ... Yani özelleştirme tüm gelişmekte olan veyahut da bizim gibi yarı-sömürge ülkelerin baş belası, başka hiçbir şey değil. (Mehmet Çöllüoğlu)

Zaten bu işin mücadelesini üç noktada yaptık: tamam, santraller satılacak, satılınca sendikasızlık olacak, propagandamız. Sendikasızlaşma, taşeronlaşma, işsizlik getirecek, bu ayrı bir konuldu. Düşük ücret ayrı bir konu. Bir de santrallerin stratejik önemi var, Türkiye açısından, ülke açısından. Bunlar halkın malıdır, peşkeş çekilemez... (Kemal Özcan)

3. 1994 Yılında Santralin Kapatılması

Yatağan'da yürütülen özelleştirme karşıtı mücadeleyi bir süreç olarak ele aldığımızda işçileri bilinçlendiren ve örgütlenmelerini güçlendiren önemli deneyimlerden biri de, 1994 yılında, Aydın Bölge İdare Mahkemesi tarafından verilen,

Yatağan Termik Elektrik Santralının üretiminin 90 gün süreyle durdurulmasını öngören ve 24 Mart 1994 tarihinde uygulamaya konan yargı kararıydı.² Yatağan Termik Elektrik Santrali'nin bağlı bulunduğu TEK Genel Müdürlüğü, 28 Mart 1994 tarihinde işletme müdürlüğüne gönderdiği bir yazıyla (TES-İŞ, 1994) işletmede çalışan işçilerin yaklaşık üçte ikisini önce ücretli daha sonra ücretsiz izne ayıracıklarını açıklamıştı. İşlerinden uzaklaştırılan ve işsiz kalma tehdidiyle yüze gelen Yatağan işçileri, TES-İŞ Sendikası Yatağan Şubesi önderliğinde, santralin yeniden üretime başlaması için 10 gün boyunca Yatağan'da ve Muğla'da eylemler yaptılar ve 10. günün sonunda Bakanlar Kurulu kararı³ ile santral yeniden üretime geçti. Bu deneyim, Yatağan işçilerine, işyeri komitelerini etkin bir şekilde işleterek sendikal örgütlenme kanallarını genişletme, ailelerinin, Yatağan halkının ve kamuoyunun desteğini arkalarına almak için örgütlenme gibi konularda önemli tecrübeler kazandırdı. Ve elbette işlerinin büyük çoğunluğu, kısa süreliğine de olsa birden bire işsiz kalmanın ne demek olduğunu yaşayarak görmüşlerdi ve uygulamaya karşı kapsayıcı bir direniş örgütlemişlerdi.

... 94 yılında santral kapatıldı. Kapatılınca bu bütün işçilerin sorunu; bütün işçilerin sorununu da bütün işçilerle çözersiniz yani, başka türlü şansınız yok.

... Yani işçilerin birliğini başka türlü kurma şansınız yok. Yani biz insanları böyle sınıf olarak şey yapıyoruz da, yani bir sürü kimlikleri vardı insanların, siyasal anlamda böyle şeydi önceden insanlar, böyle, olmazsa olmazlarıydı siyasi ayrılıklar. MHP'linin sol düşüncedeki insanla bir araya gelip çay içmesi bile bayağı zordu. Sol yapıdaki arkadaşın aynı şekildeydi. Suni idi ilişkileri, merhabaları bile. Vardiya değişimi yapıyor bu insanlar, aynı işi yapıyor, sözleşmeden aynı şekilde, olumlu olumsuz şekilde yararlanıyor, etkileniyor. SSK'da aynı, hastanedeki durumu aynı, her şeyleri aynı ama suni bir takım ayrılıkları var bu insanların. Biz bu insanları, işçi kimliğiyle biz şey hale getirdik. Yani hem şartlar bizi bu şekilde olmasını sağladı, hem de o şartları biz gözleyerek değerlendirdik. İşyeri komiteleri de öyle çıktı zaten, öyle oluştu. Pratikten çıktı yani.

... 91'den sonra onu fark ettim ben, santral kapandıktan sonra fark ettim. Bütün işçi, on gün boyunca aynı eylemi yaptı, farklı siyasi düşüncelerdendi. Bütün sorun neydi, işsiz kalacağım korkusu vardı. Daha sonraki dönemde de özelleştirme korkusu; bütün herkesi direkt etkileyen şeyler. (Erol Soğanıcı)

4. Şube Yöneticilerinin İşçilerden Aldıkları Destek ve İşyeri Konseyleri

Hem 89 Bahar Eylemlerine Yatağan işçilerinin katılımını sağlamada, hem 90'lı yıllarda giderek hızlanan özelleştirmeler karşısında işçileri bilinçlendirmede, hem de 1994 yılında santralin geçici olarak kapatılmasıyla ilgili kolektif eylem sürecinin örgütlenmesinde sendika şubeleri tarafından oluşturulan işyeri konseyleri kilit rol oynamıştı. Yatağan işçileri tarafından kimi zaman konsey, kimi zaman

² İzmir Barosu'na kayıtlı 10 avukat tarafından, Yatağan, Yeniköy ve Kemerköy termik elektrik santrallerinin zorunlu işletme izinleri alınmadan çalıştırıldıkları ve işletilmelerinin çevre ve kamu sağlığı açısından tehlike yarattığı gerekçesiyle Aydın İdare Mahkemesine dava açılmış ve Mahkeme, 9.12.1993 tarihinde Yatağan Termik Santralının kapatılmasına karar vermiştir. Bu karar, 60 gün içerisinde uygulamaya konulmak üzere beklemeye alınmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. Hükümeti tarafından, 24 Mart 1994 günü, Yatağan Termik Santrali kapatılmıştır.

³ Santral, 7 Nisan 1994 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı ile yeniden üretime başlamıştır.

komite ya da meclis olarak anılan bu taban örgütlenmeleri, özellikle 1980'li yıllarda birbirilerinden neredeyse tümüyle kopmuş olan sendikacılarla işçiler arasındaki ilişkiyi yeniden kurmaya katkıda bulunmuştu. Sendikal kararların alınmasında ve yaşama geçirilmesinde, toplu sözleşme dönemlerinde, özelleştirme karşıtı eylemlerin örgütlenmesinde üyeleri sendikal işleyişin önemli noktalarına taşıyan konseyler, Yatağan'da binlerce işçiden oluşan kitlenin kararlı bir şekilde bir arada hareket etmesini sağlamış, işçi örgütlenmesine güç kazandıran en önemli araçlardan biri olmuştu.

Yatağan Termik Elektrik Santralinde bulunan her birimden işçilerin kendi aralarından belirledikleri temsilcilerden oluşan işyeri konseyleri kuruluşlarını izleyen yıllarda da varlıklarını sürdürmüş, işyerindeki her türlü sorunun ele alındığı ve karara bağlandığı meclislere dönüşmüştü. Sendikaların şube yönetimleriyle işçiler arasındaki ilişkiyi kalıcılaştıran konseyler, farklı birimlerden, farklı uzmanlık kadrolarından, farklı siyasi görüşlerden işçileri ayırım yapmaksızın bir araya toplamayı ve ortak sorunlar karşısında ortak kararlar almayı başarmış yapılar olarak karşımıza çıktı. Peki, bu başarı nasıl örgütlenmişti, yanıt TES-İŞ'ten Alican Azizoğlu'nun ve Tuğrul Bozoğlu'nın yalın ifadelerinde ortaya çıkıyor.

Onu nasıl örgütledik? Bir kere şubede çalışan personel arkadaşlarımızın, yönetim kurulu üyelerinin, yönetim kurulu dışındaki mesai harcayan arkadaşlarımızın, hepsinin katkılarıyla oluştu. Tabi bu bir güven ilişkisi. İnsan karşısındaki insandan eğer bir elektrik alıyorsa bu önemli bir şeydir. O güven telkin edildikten sonra çok şey kendiliğinden geliyor. Bunu örgütlerken ulaşamadığımız birim, ulaşamadığımız insan hemen hemen yoktur. Yaklaşık o günkü şartlarıyla diyelim ki 900 kişi çalışıyorsa biz bunlara, büyük bir kısmına, 800'üne muhakkak ulaşmışızdır. Gitmediğimiz birim, gitmediğimiz en küçük bir baraka kesinlikle yoktur. Zaten bunları yapmazsanız, insanların ayağına gitmezseniz, başka bir şansınız yok... (Alican Azizoğlu)

Bizim iş yeri komiteleri, işyeri birimleri; herkes kendini sorumlu hissederek kendiliğinden birimler oluştu. Bunlar, pratikte yaşanırken oldu. Bizlerin görev verdiğimiz, aktif olarak çalış dedğimiz insanlar değil, bu işe gerçekten heves duyan insanlar ön plana çıktı. Görev verdiğimiz komitelerin dışında, diyelim ki işyerinde biz 50 kişi görevlendirdiysek, bu işin atmosferiyle heyecan duyup bu işe çıkan insanları da göreve katarak, iş yeri komitelerini 150'ye çıkardık. Kendiliğinden, pratikle gelişerek işçi sınıfının mücadelesine katkısı oldu. Daha sonra burada bu birikimler, Yatağan bir okuldu, ekoldü yani. Yatağan'da çalışan işçiler tam deneyim kazanmıştı, işçilik hayatında da, sendikal hayatında da, her konuda Yatağan bir okuldu. Her türlü şey Yatağan'daydı. Özelleştirmeye karşı verilen mücadelenin temel taşı da Yatağan'daydı. Yatağan'daki yetişen arkadaşlar bu mücadelede diğer konularda, toplu sözleşme mücadelesinde olsun, santralin kapanmasında olsun her türlü konuda; birer basit eylemde olsun, işçilerin birliğini beraberliğini sağlayan bu pratikteki uygulamalar özelleştirmede daha büyük güç kattı. (Tuğrul Bozoğlu)

5. Özelleştirmeye Karşı Ulusal Toplumsal Muhalefetin Sunduğu Olanaklar

Özelleştirmeye karşı yürüttükleri mücadelede Yatağan işçilerine güç kazandıran önemli gelişmelerden biri de ülkedeki özelleştirme uygulamalarına karşı ulusal düzeyde mücadele veren örgütlerin ve aydınların çabalarıyla en azından özelleştirmelerin yavaşlatılabilmesi ve bu yolla ortaya çıkan moral oldu. Hükümetler

tarafından, hukuksal alt yapısı hazırlanmadan girişilen özelleştirmeler, bunları engellemek amacıyla atılan pek çok hukuksal adımın olumlu sonuçlanmasını sağlamıştı. Çeşitli dönemlerde yapılan özelleştirmelerin iptali için dönemin muhalefet partilerinin milletvekilleri tarafından Anayasa Mahkemesine ve çeşitli sivil toplum örgütleri tarafından da Danıştay'a açılan davaların çoğundan olumlu sonuçlar alınmıştı.⁴ Konfederasyonlar, sendikalar, Türkiye Mimar ve Mühendis Odaları Birliği (TMMOB), Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Merkezi (KİGEM) gibi sivil toplum örgütleri, çok sayıda konferans, panel, araştırma, yayın ve eğitim seminerleri aracılığı ile özelleştirmeyi eleştirel bir kamusal perspektiften tartışan yeni bir alan açmışlardı ve bu alan Yatağan'a kadar genişlemişti. Yatağan'da özelleştirme gündeme geldiğinde çeşitli sendikaların, meslek odalarının ve KİGEM'in yöneticileri bizzat Yatağan'da düzenlenen, seminer, konferans ve mitinglerle Yatağan işçilerine dolaysız destek olmuşlardı. O dönemde TES-İŞ Sendikası Yatağan Şubesi Başkanı olan Erol Soğancı bu desteğin niteliğini aktarıyor:

... Mümtaz Soysal'ın konuşmacı olarak gelmesi için işyerlerinde toplantı yapalım istedik. Bunu İbrahim Kocabıyık (Türkiye Maden-İş Sendikası Yatağan Şubesi Başkanı) arkadaş duymuş, biz de bu işe dâhil olabilir miyiz, dedi. ... Yeniköy'de iyi bir organizasyon yapıldı, Mümtaz Hoca orada Maden işçisi ile bizim arkadaşlardan oluşan 700-800 kişiye hitap etti yemekhanede. İşçiler üzerinde çok etkili olan bir şey, özelleştirme ile ilgili bilgi sahibi olacaksınız, dedi. Bilmeden şey yapamazsınız, bu bilinçtir, bilinç sahibi olacaksınız. Özelleştirme ile ilgili, bu bilinçli olmak yetmez, bir de inanç sahibi olacaksınız, inanacaksınız. Önce inanacaksınız, sonra bileceksiniz. İki şey yetmez, bir de direneceksiniz. Özelleştirmeye karşı haklısınız, yaptığınız her şey meşrudur, sonuna kadar direneceksiniz, çok ciddi mesaj verdi. İşçiler üzerinde ciddi etki yaptı. Aynı toplantıyı Yatağan'da TKİ salonunda yaptık. Bizden ve kömür işletmelerinden arkadaşlar geldi, dışarıdan belediye başkanı, demokratik kitle örgütlerinin temsilcileri geldi, çok dinamik topluluk vardı. Çok güzel bir etkinlik olmuştu. Mümtaz Hoca'nın özelleştirme süreci içinde çok ciddi mücadeleye katkısı oldu bence. Bütün mitinglere geldi. Sadece Yatağan ile ilgili mitinglere değil, Soma'da oldu, Adana'da, Artvin'de, Çayırhan'da, Zonguldak Çatalağzı'nda oldu, bütün mitinglere katıldı konuşmacı olarak. ...

İşçiler, özelleştirmeye karşı mücadeleye başladıklarında, bu konuda ulusal düzeyde mücadele yürüten kişilerden ve kurumlardan aldıkları desteğin sonuçlarını da açıkça ifade ettiler. Mümtaz Soysal, İlter Ertuğrul ve Yıldırım Koç Yatağan'da işçilere özelleştirme konusunda bilgiler vermişler, çalışanların özelleştirmeyi nasıl kavramaları ve ne şekilde mücadele etmeleri gerektiği konusunda önemli katkılarda bulunmuşlardı.

Sendika genel merkezinden, şimdi Türk-İş danışmanı ya, Yıldırım Koç'tan dersler aldık. İlter Ertuğrul, Mümtaz Soysal geldi. Mümtaz Soysal'ın bizim üzerimizde çok etkisi vardır. Adam, profesör adam, özelleştirmenin ne olduğunu, sadece işçi üzerinde değil, devlete ne getirecek, ne götürecekt; onları bir bir anlattı adam. Yani bu kadar ders alma ile Yatağan bu yerlere gelecekti elbette. Bu dersleri almakta bizim başkanın çok etkisi oldu, belki rica ile geldi. Mesela Mümtaz Hoca KİGEM'in başkanıydı. Bu adam, bir insan oturmakla profesör olmaz, çok

⁴ 1990'lı yıllarda özelleştirmeye karşı yürütülen hukuksal mücadeleyi kapsamlı olarak ele alan bir kaynak için bkz. Ertuğrul (2004).

okumuştur, çok görmüştür, tecrübesi fazladır. Yani o tecrübelerden hep biz ni-
met gibi bir şey aldık yani. Yatağan'ın ismi zaten Türkiye'nin dört bir köşesin-
den duyuldu. Yani bu kursları, dersleri ala ala piştik yani biz. Onun için Yata-
ğan'ın adı çıktı, özelleştirme karşıtı. (Vehbi Demiral)

Mümtaz Soysal bizim iş yerlerine geldi, konferans verdi. ... İşte orada bazı şeyler
söylemişti: Siz iş yerinde çalışıyorsunuz, iş yerinden sorumlusunuz, girene
çıkana kimlik sorabilirsiniz, kim gelirse gelsin sahibi sizsiniz, diye. Tabii orada o
bizi ve arkadaşları müthiş motive etti, gaz da verdi. Mümtaz Hoca'dan o zaman
o eylemde ben çok yararlandığımı düşünüyorum. Onun iki-üç gün önce gelip
bize destek olmasının. (Dinçer Yıldız)

II. YATAĞAN'DA ÖZELLEŞTİRMeye KARŞI SENDİKAL ÖRGÜTLENME

1996-2001 yılları arasındaki beş yıllık dönem; Muğla bölgesindeki termik santral-
lerde ve kömür işletmelerinde çalışan işçileri ve ailelerini, söz konusu işletmelerde
örgütlü TES-İŞ ve Türkiye Maden İş sendika şubelerini, yerel yönetimleri, sivil top-
lum örgütlerini ve tüm Yatağan halkını kapsayan direnişlerle, eylemlerle, da-
yanışma deneyimleriyle, kaygılarla, korkularla ve umutlarla dolu uzun ve yorucu
bir süreç olarak tarihe kaydedildi.

Beş yıl boyunca Yatağan işçileri, işlerini, ekmeklerini, geleceklerini tehdit eden
özelleştirmeye karşı mücadele ettiler. Yerel düzeyden başlayarak sivil toplum ör-
gütlerini, meslek odalarını, esnaf örgütlerini, sendikaların genel merkezlerini, Ya-
tağan halkını, ulusal kamuoyunu yanlarına çekmek için pek çok girişimde bulun-
dular. Davalar açtılar, nüfusu 10 bin olan Yatağan gibi küçük bir kasabada 15 bin
kişinin katıldığı mitingler düzenlediler. Eğitimler yaptılar, özelleştirmeyi, iktisadi,
siyasi ve tarihsel boyutlarını kapsayacak ölçüde tüm ayrıntılarıyla analiz ettiler.
Özelleştirme ihalelerine katılan ve işletmeleri yerinde görmek isteyen alıcı firma-
ları barikatlar kurarak iş yerlerine sokmadılar. 1997 yılında, üç termik santralin ve
yanlarında maden ocaklarının işletme ihalesini kazanan konsorsiyumun yetkilile-
ri, işçilerin kapısında nöbet tuttukları santrallere sabaha karşı gizlice girmek zo-
runda kaldılar ve ancak jandarma korumasıyla ayrılabilirdiler. İşçiler, oluşturduk-
ları işyeri konseyleri sayesinde aralarındaki tüm siyasi ve gündelik sorunları bir
yana bırakıp dayanışmayı yıllarca canlı tutabildiler. 2000 yılının sonunda döne-
min hükümetinin, santralleri ihaleyi alan firmalara bir an önce devretmek için
harekete geçmesi nedeniyle işçiler bir kez daha barikatların arkasına geçtiler. Grev
yasağının olduğu enerji sektöründe ilk kez iş yavaşlattılar, üretimi durdurma nok-
tasına kadar geldiler. Ve henüz resmi işlemler tamamlanmamış olmasına karşın
işçiyi yıldırmak için etrafta dolaşıp santrallerin sahibi gibi davranan konsorsiyum
yetkililerini Muğla'dan uzaklaştırmayı başardılar.

Yatağan'da yaklaşık beş yıl boyunca süren özelleştirme karşıtı mücadelenin iç
dinamikleri ele alındığında, mücadeleyi başarıya ulaştıran temel etkenlerden biri-
nin her iki sendika şubesinin birlikte yürüttüğü kararlı ve sistemli çalışmalar oldu-
ğu görülür. Dünyanın ve Türkiye'nin pek çok yerinde rastlanan iş yeri odaklı güçlü
yerel direnişlerin belirli bir süre geçtikten sonra zayıfladıkları, direnişi kalıcı-
laştıramadıkları ve dağıldıkları tarih tarafından kaydedilmiştir. Yatağan direnişini
böylesi olumsuz deneyimlerden ayıran en önemli özellik, iş yerinde tesis edilen
mücadele kararlılığının eş zamanlı olarak yerel toplumsal ilişkilere ve ulusal düzeye
taşınabilmesidir. Böylesi bir başarının yerel düzeyde adım adım nasıl inşa edildiği

sorusuna yanıt aradığımızda; söz konusu dört işletmede örgütlü iki ayrı sendika şubesinin sendikal yönetim anlayışının, kamu işletmelerine karşı yıllarca sürdürülen karalamalara karşın işçilerin çalıştıkları kurumları ayakta tutmak için gösterdikleri çabanın ve kazandıkları özgüvenin, varlığını tümüyle bölgede bulunan kamu işletmelerine borçlu olan Yatağan esnafının ve çevre yerleşimlerde yaşayan halkın direnişe verdikleri desteğin son derece etkili olduğu ortaya çıktı.

Yatağan bölgesindeki termik santrallerde ve maden ocaklarında örgütlü iki sendika şubesinin yönetici kadroları ve üyelerinin bir bölümü, 1970'lerdeki yoğun politikleşme döneminde, genellikle bölgedeki endüstri meslek liselerinde eğitim almış ve çoğunlukla emekten yana örgütlenmenin gücünü keşfetmiş bir siyasi bilinçlenmeyle yetişmiş insanlardan oluşmaktaydı. Sendika şubelerinde çalışanlar, gerek iş yerlerinde gerekse iş yeri dışında üyelerini ve yaşadıkları yeri ilgilendiren her türlü sorunu çözmek ve işçilerle güven ilişkisi kurmak için bilinçli bir çaba göstermişlerdi. Türkiye Maden-İş Sendikası Yatağan Şubesi Başkanı Süleyman Girgin, sahip oldukları sendikal anlayışı şu şekilde açıklıyor:

Sendika demokrasiyi savunmalı, ancak demokratik ortamda sendikalar oluyor. Asli görevlerinden birisi demokrasiyi savunmak. İki, sendika sadece ekonomik ve sosyal baskı grupları değildir. Böyle algılandığı takdirde kendi bünyelerinde, kendi iş yerlerinde hapis olurlar. Sadece kendi üyelerinin ekonomik, sosyal demokratik haklarını korumak değildir, onlar zaten sendikaların asli görevidir. Ücret sendikacılığı kesinlikle yapılmamalıdır. ... Sendikalar müttefiki olması gereken gruplarla sürekli diyalog halinde olmalılar. ... Sendikalar kusura bakmasınlar sadece iş yerlerine hapis olmayacaklar. Yalnız kaldıklarında yanlarında demokratik kitle örgütleriyle, esnafla, halkla barışık bir yapı haline gelecekler. İkincisi de bu. İş yerlerine yatırım yapılması, üretimin artırılması, hatta çok ilginçtir seçimlerden önce şunu dedik, 'bizi seçerseniz işten kaçanı savunmayacağız, iş yerine alkollü geleni savunmayacağız.' Açık açık... 'Atıyorum, kimliğim sosyal demokratım, ben de sosyal demokratım, bazı imtiyazlı haklar elde ederim yönetimden, diyorsanız biz o desteği istemiyoruz. Kitle örgütüyüz, her partiden, her yöreden, her düşünceden insanlar var. Sendikal anlamda olaylara bakış açımız budur, ayırım yapmayacağız, siyasi görüşümüzden dolayı.'

Her iki sendika şubesinin yöneticileri ve temsilcileri özelleştirmeye karşı mücadelelerine öncelikle üyelerini ve kamuoyunu doğru bilgilendirmek amacıyla eğitim seminerleri düzenleyerek başlamışlardı. Görüşme yapılan işçilerin tümü, daha önce özelleştirmeyi yalnızca işleri kaybetme tehdidi olarak algıladıklarını, katıldıkları eğitim seminerlerinde sayesinde sorunu bir bütün olarak işçi sınıfının geleceği ve ülke ekonomisi açısından yarattığı sonuçlarla birlikte kavradıklarını anlattılar. Sendika yöneticileri, özelde Yatağan ve Milas bölgesindeki işletmeler, genelde termik elektrik santrallerinin işletme hakkı devriyle ilgili bilgilerin, raporların peşine düşerek bu konuda ciddi bir birikim sağlamışlar ve her fırsatta bunları bilgi notu, basın açıklaması, rapor haline getirerek üyeleriyle ve kamuoyuyla paylaşmışlardır. Sık sık Ankara'ya giderek sendika genel merkezleri, siyasi parti liderleri, diğer sendikalar ve sivil toplum örgütleriyle hatta Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği ile görüşmeler yapmış, hazırladıkları raporları ileterek destek istemişler ve bu konuda ulusal düzeyde de azımsanmayacak bir destek sağlamışlardır.

1980'li yıllardan bu yana uygulanan düşük yoğunluklu özelleştirme programı nedeniyle kamu işletmelerinde yenileme yatırımları yapılmamış, emekli olanların

ve işten ayrılardan yerine uzun yıllar yeni işçiler alınmamış, ortaya çıkan emek açığının bir bölümü dışarıdan hizmet alımı yoluyla karşılanmış, her geçen yıl bu işletmeler bilinçli bir şekilde zarara sürüklenmiştir. Bu koşullar altında Yatağan bölgesinde çalışan enerji ve maden işçileri, omuzlarına binen iş yükü arttıkça iş yerlerindeki her ünitadaki teknik işleyişe, bakım ve onarım işlerine ve tüm bunların örgütlenmesine hâkim hale gelmişlerdir. Öyle ki işçiler iş yerlerinde kendilerinden beklenenin üzerinde bir mesleki deneyim edinmiş, iş yerleriyle özdeşleşmişlerdir. İşçilerden pek çoğu özellikle Yatağan Termik Santralinin işletme ömrünü tamamladığı halde bugün işçilerin deneyimleri sayesinde ayakta durduğunu açıkça beyan etmişlerdir. Yıllar içinde işçilerin kazandıkları bu yüksek beceriler, özelleştirme ihalesine katılan firmaların işletmeleri yerinde görmek istedikleri dönemlerde kurulan barikatlarda, santral içine girmeyi becerenlerin de çeşitli ünitelerde işçiler tarafından yüksek vasıf silahıyla karşılanmalarında (kapıların kaynaklanması, buhar vanalarının açılması, üstlerine kül bidonlarının boşaltılması, maden ocaklarının girişine iş makinelerinin yığılması) çok önemli bir rol oynamıştır. O dönemde TES-İŞ Yatağan Şubesi Yönetim Kurulu üyesi olan Kemal Özcan, 2000 yılı Kasım'ında Yatağan Termik Santraline sabaha karşı gizlice girerek dolaşmaya başlayan uluslararası konsorsiyum temsilcilerine karşı yapılan eylemde işçilerin yaşadıklarını anlatıyor:

...Gazcılar, külcüler bir de bidoncular diye bizi üçe ayırmış jandarmalar. Yatağan Jandarma Karakolu'na getirirken, bizden mesela bir kişiyi yakalıyorlar bunlar şimdi, bunların minibüsü var, minibüse atıyorlar, jandarma karakoluna götürüyorlar. Jandarma karakoluna getiren kişi üçe ayırıyor: 'Sen gazcısın, sen bidoncusun.' Bunlar, gazcı denilince, kimyasal gaz falan anlamışlar, yani korkmuşlar. Acaba burada kanserojen madde, kimyasal gaz mı var, onu mu açıyorlar, diye. Komedi aslında bizim o günkü şeyimiz, gerçekten. 16 kişi gözüktü. Gazcılar, külcüler ve bidoncular.

1996 yılının sonunda Yatağan ve Milas bölgesindeki dört kamu işletmesinin özelleştirme kapsamına alınmasıyla birlikte TES-İŞ ve Türkiye Maden İş sendika şube yönetimleri zaman kaybetmeden harekete geçmişler, kısa süre içinde özelleştirmeye karşı etkin bir mücadele sürdürmek için örgütlenmiş, bu konuda işçileri, yerel ve ulusal kamuoyunu bilgilendirmeye, siyasi partilerden, yerel esnaf örgütlerinden, sivil toplum örgütlerinden ve halktan destek almaya başlamışlardır. İlk olarak Muğla'da örgütlü sendikalardan oluşan bir demokrasi platformu kurulmuş, burada özelleştirmeye karşı mücadele kararı alınmış ve kamuoyuna duyurulmuştur. İş yeri konseyleri toplanarak işçiler hem bilgilendirilmiş hem de mücadelenin örgütlenmesiyle ilgili görüşleri alınarak görev paylaşımı yapılmıştır.

Çalışmaların ilk aşamasında belirlenen önceliklerden biri, Yatağan ve Milas halkını özelleştirmeye karşı mücadelede işçilere destek olmaya çağırarak, onları bilgilendirmek için çalışmalar yapmaktır. Bu amaçla komiteler oluşturulmuş, yerel yönetimlere, basına, siyasi partilere, sivil toplum örgütlerine, esnafa ve köylülere ziyaretler yapılmıştır. Özelleştirmenin ne olduğunu ve hangi amaçla yapıldığını, emekçiler ve bölge halkı için sonuçlarının neler olacağını açıklayan broşürler hazırlanmış ve bu bilgiler görevli komiteler aracılığı ile paylaşılmıştır. Komite oluşturulurken, olabildiğince geniş bir kamuoyuna ulaşmak amaçlandığından üyelerinin farklı birimlerden ve mesleki statülerden, farklı siyasi görüşlerden, böl-

genin farklı yörelerinden olmalarına özellikle önem verilmiştir. Yatağan gibi nüfusunun önemli bir bölümü işçilerden ve ailelerinden oluşan bir yerde, siyasi partilerde ve sivil toplum örgütlerinde ağırlığın işçilerde bulunması da ciddi bir destek sağlamıştır.

Başlangıçta, santrallerin ve maden ocaklarının özelleştirilmesine karşı duyarsız kalan, hatta 'satılırsa satılsın, bizi ilgilendirmez' tavrı gösteren esnaf, köylü ve Yatağan halkı, komitelerin çalışmaları sonucunda her barikat eyleminde işçilerin yanına koşar, onlara yiyecek ve içecek taşır, mitinglere katılıp destekler hale gelmiştir. Santrallere talip olan firmalar Yatağan ve Milas bölgesine yaklaştıkları anda işçilerin haberi olmuş, firma temsilcilerinin nerede konakladıkları, kimlerle görüştükleri, nerelerde dolaştıklarıyla ilgili bilgiler kısa süre içinde ulaşmaya başlamıştır. İşçiler barikatlar kurduğu anda belediye ve cami hoparlörleri halkı desteğe çağırmak için yayına başlamıştır. Öyle ki 2000 yılının Kasım ayında firma temsilcilerinin Yatağan Santraline girdiği öğrenildiğinde, vardiya dışındaki işçilerin ve ailelerin bir bölümünün Muğla'da bulunabilecekleri düşünülerek Yatağanlıların bir an önce geri dönmeleri için Muğla'da anons yapılmıştır. O dönemde Yatağan Termik Santrali yemekhanesinde aşçıbaşı olarak görev yapan, aynı zamanda işletmede ve sosyal tesislerde imamlık görevini sürdüren Hamdi Gümüş, halkı ikna etmek için akşam oturumlarında nasıl çaba harcadığını, Cuma hutbeleğinde bile özelleştirme sorununa değindiğini anlatıyor:

Yatağan halkı, esnafı da dâhil, köylerdeki insanlar bilinçsiz, 'satılsın termik santrali' diyenlere... Tek tek sözünüzün özüne geliyoruz, tek tek anlatıyoruz. Köy kahvesine oturduğumuz zaman bir işçi gibi değil de köylüyümüz gibi kulak veriyoruz. 'İyi, alsın patron da görelim işçilerin maaşlarını!' İşçiler iki senedir iyi maaş almışız, onların gözüne batıyor. Hâlbuki onun yumurtası, tavuğu, sütü her şeyini, pazarda bu işçiler alacak. Yatağan esnafı bugün Muğla'ya kafa tutacak seviyeye yükseldi bu işçiler sayesinde. ... Bu insanlara akşam obalarda bile 'Arkadaşım mesele senin bildiğin gibi değil, termik santrali zarar ediyormuş, neresi zarar? Maliyet şu, gider şu, hükümet bunun zararını nereye yıkıyor, işçinin aldığı maaş ortada. 800 işçiyle çalışacakmış, 1000 kişi, 200 fazla alınmış, emeklilik gündeme geldi, emekli olmaya başladılar. Burada fazla alımı devlet kendi yaptı, A partisi, B partisi herkes kendi yandaşını kattı. Bu hatayı işçiye niye yüklüyor bu insanlar bu yöneticiler? Deseler ki 'zenginler bizden taviz istiyor, zenginler bizden vergi indirimi istiyor, efendim bazı yerlerin özelleşip satılmasında pay istiyorlar, bizim bunlara diyet borcumuz var' demiyorlar da 'zarar ediyor termik santraller' diyorlar. Zararı kuruşu kuruşuna hesapladık, termik santral yüzde 90 kar yapıyor. Termik santrali zarar ettirenler işçinin eliyle gün yüzüne çıkarıldı. Kimlerin zarar ettirdiğini, yukarılardaki TEDAŞ'ın, EÜAŞ'ın Enerji sektöründe kimlerin zarar ettirdiğini anladık, hapsilere koydular. Allah'a şükür ki Yatağan'da bunları biz anlattık. Biraz da imamlık kimliğimle insanları ikna etme yönünde, cuma hutbesinde konu ettim. Konu da, iş yerinin verimliliğinin önemine değinirken, 'işçinin alınının teri kurumadan ücretini ödemenin İslam'ın en büyük emirlerinden birisidir' diye, işveren de cumaya geliyor tabi.

SONUÇ

Bu çalışmada ele aldığımız özelleştirme karşıtı mücadeleyi veren işçilerin birçoğu artık Muğla bölgesindeki termik santrallerde ve maden ocaklarında çalışmıyorlar, emekliye ayrıldılar. Sendikacılar, yerlerini yeni kadrolara bıraktılar. 1990'ların

başından 2000'li yıllara dek sürekli eylemde olan Yatağanlı işçilerin o zaman omuzlarında olan çocukları büyüdüler. Hatta Yatağan Termik Elektrik Santrali üretim ömrünü tamamlayacak yaşa geldi. Ancak enerji üretimi yapan kamu işletmelerinin özelleştirilmesi hala gündemde tutuluyor. İşletmelerde çalışan işçilerin sayısı başlangıçtakine göre yarı yarıya azalmış durumda. İşletmelerde ortaya çıkan işgücü açığı hizmet alımı yoluyla sürdürülüyor. Yıllardır hiçbir teknik yenileme yatırımı yapılmıyor ancak bütün bunlara rağmen işletmeler var olan işçilerin deneyimleri sayesinde karlı bir şekilde çalışmayı sürdürüyor.

Sonuçta bu çalışma bize, Yatağan-Milas bölgesinde çalışan işçilerin, özelleştirmeye karşı mücadele ederken hem işyerinde ve yerelde hem de daha geniş bir alanda ulusal düzeyde sistemli ve kararlı bir şekilde çalışmalarını sürdürdükleri için başarıya ulaşabildiklerini gösterdi. Yalnızca işyerine ve “işini kaybetme refleksine” odaklanmadan, özelleştirmeyi daha geniş bir bağlamda, yerel halkı ve ekonomiyi, aynı zamanda bir bütün olarak Türkiye işçi sınıfının kazanımlarını, ulusal ekonomiyi olumsuz etkileyen bir gelişme olarak ele aldılar ve mücadeleyi de bu yaklaşımla yürüttüler. Kararlı ve çalışkan işçileri sendikal önderliklere taşıdılar ve bunun etrafında kenetlendiler. Yatağan-Milas'ta yaşanan beş yıllık mücadele deneyimi bu özellikleriyle büyük bir değer taşıyor ve gelecekteki özelleştirme girişimlerine karşı örgütlenme konusunda başarılı bir örnek olarak tarihe kaydedilmeyi hak ediyor. Son olarak Yatağan direnişinin neyi değiştirdiği sorusunu yanıtlamak istediğimizde, uzun yıllar işyeri temsilcisi olarak çalışan Hamdi Gümüş'ün tek cümlelik yanıtı yeterli olacaktır.

“Özelleştirmede devletin politikası hiç değişmedi ama Yatağan'ın işçisi Yatağan'ı değiştirdi.”

KAYNAKÇA

- Boratav, Korkut (1991) *80'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Ertuğrul, İlter (2004) *Özelleştirmenin 10 Yılı: Biz Vatan Hainliğine Devam Ediyoruz Hala*, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Koç, Yıldırım (1991) *İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Güncel Sorunları*, İstanbul: Atol Yayıncılık.
- TES-İŞ (1994) *TES-İŞ Yatağan Şubesi 4. Olağan Genel Kuruluna Sunulan Çalışma Raporu*, Yatağan: TES-İŞ Yatağan Şubesi Yayını.

12 EYLÜL SONRASININ EN PARLAK DENEYİMLERİNDEN BİRİ OLARAK YATAĞAN DİRENİŞİ: EYLÜL 1987 – OCAK 2006

Erol Soğanacı

Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası (TES-İŞ) Yatağan Şubesi Eski Başkanı

İşçi sınıfı mücadele tarihinin çok sayıda parlak sayfası, sadece direnişçilerin anılarında kalarak maalesef unutulmaya terk edilmiştir. Bu acı durum, aslında işçi sınıfının hafızasını yitirmesinden başka bir şey değildir. Unutturulmak istenen ya da unutulmaya yüz tutan bu deneyimler, sömürü sürdüğü müddetçe bitmeyecek olan sınıf kavgasında yeni kuşak işçiler için öykünme yaratacak sayısız pratik ve çıkarılması gereken sayısız derslerle doludur.

Biliyoruz ki, geçmişini bilmeyen geleceğe de hakim olamaz. Bu, işçi sınıfı için de doğrudur. Bu açıdan, ben de kendi adıma unutturulma-unutulma süreci karşısında tarihe karşı sorumluluğum olduğu düşüncesindeyim, zira 12 Eylül sonrasındaki işçi mücadelelerinin en önemlilerinden birisi olan Yatağan Direnişi'nin TES-İŞ şube başkanı olarak Termik Santral tarafındaki “fili lideri” durumundaydım. Bu Sempozyum sayesinde, ben de Yatağan Direnişi'ni tarihe not etme sorumluluğumu yerine getirmek için bir başlangıç yapmış olacağım.

Yatağan Direnişi, “89 Bahar Eylemleri” ile başlayan ve 2002’de termik santrallerin özelleştirilmesinin durdurulmasına kadar süren yaklaşık 13 yıllık bir süreci kapsar. Başlangıçta 89 Bahar Eylemleri ve Türkiye’de yükselen sınıf hareketinin bir parçası olan Yatağan Direnişi, daha sonraki yıllarda sınıf hareketinin ivme kaybeden çizgisinden ayrılarak 1990’ların ortalarından itibaren daha olgun ve radikal bir görünüme bürünür ve sınıf mücadelesi pratiklerine özgün deneyimler kazandırır. Öyle ki, bir yandan nüfusu 15 bin olan Yatağan’daki 1 Mayıs mitinglerine ya da özelleştirme karşıtı mitinglere 15 binlik katılımlar olurken, öte yandan da ortaya çıkan “işçi meclisleri” işçilerin bütününün karar alma mekanizmalarında belirleyici olduğu bir pratiği ortaya çıkaracaktır.

Yatağan Direnişi'nin merkezinde (1983’te üretime başlayan) Yatağan Termik Santrali işçileri ve buna bağlı Yeniköy ve Kemerköy santrali işçileri yer alır ki, toplam işçi sayısı 2500 civarındadır. Bunun dışında, Yatağan maden işçileri de direnişin asli ortağıdır. İzdüşümleriyle 19 yıla uzanan bir süreç boyunca Yatağan Direnişi'ni kızıştıran 3 ana gündem olmuştur: 89 İşçi Baharı, 94 santralin kapatılması girişimleri, 97-2001 özelleştirme süreci. Sonuçta ortaya çok uzun soluklu muazzam bir deneyim çıkmaktadır ki, bu süreç işçi sınıfı ve sendikal hareket adına her biri bir kitap konusu durumundaki çok sayıda dersi (ve tabii ki tartışmaları) içermektedir.

Yatağan ve ardından Yeniköy Termik Santrallerinde çalışmakta iken, bundan tam 25 yıl önce TÜRK-İŞ’e bağlı TES-İŞ (Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası) Yatağan Şubesi’nin 1. Genel Kurulu’nda ilk şube başkanı olarak seçildim ve kesintisiz olarak 20 yıla yakın bu görevi arkadaşlarımla birlikte sürdürdüm.

Bölgedeki termik santrallerdeki sendikal çalışma, bir dönem boyunca TES-İŞ merkezinden yürütülürken, bu süreç Yatağan’da sendika şubesinin oluşturulması için çaba harcayan arkadaşlardan Mustafa Kül’ün kurucu şube başkanı olarak atanmasıyla son buldu. Benim sendikal mücadelede ön saflara çıkmam ise Kül’ün

trafik kazası sonucu hayatını kaybetmesi nedeniyle şube yönetimi seçilmek üzere yapılan gecikmeli birinci olağan genel kurulda şube başkanlığına delegelerin oylarıyla getirilmem ile oldu.

Mücadele Başlıyor

Yatağan-Yeniköy-Kemerköy Termik Santralleri hattında bahsettiğimiz dönem, sendikal haklar, toplumsal sorunlar ve özellikle özelleştirme karşıtı mücadelede bölgemizi sürekli, Türkiye gündemini de “zaman zaman” etkileyen bir sürece imza attı.

1983'te üretime başlamış Yatağan, 1986 yılında faaliyete geçmiş Yeniköy ve çevrecilerle yaşanan sürekli çelişkilerle Türkiye gündemine sıklıkla taşınan, 1994'te üretime başlayan o dönemde montaj halindeki Kemerköy (Gökova) Termik Santrallerinde 1987 yılında yaklaşık 2500 işçi çalışmaktaydı.

Başlangıçta işyeri çalışma koşullarının ağırlığının yanı sıra çalışma ortamı, sosyal ve ekonomik haklar oldukça kötü durumdaydı. Ücretler çok düşüktü. Enflasyon çok yüksek olduğundan her yıl asgari ücret tespiti yapılıyor, ancak işçilerin ücretleri asgari ücretin altında kalıyordu. Ancak Kamu İşveren Sendikaları ile TES-İŞ Sendikası arasında protokol yapılarak ücretler asgari ücret seviyesine getiriliyordu ki, işçiler bu duruma sevinir haldeydi.

Önceden sendikanın olmayışı nedeniyle yasa ve İşkolu Toplu İş Sözleşmesine (İTİS) aykırı uygulamalar söz konusuydu.

İşe ilk girişte düşük ücretler uygulanmış, tüm üyeler maddi mağduriyete uğratılmıştı. İşçiler, yemeklerini ücret karşılığı yiyorlar ve çalışanların çoğunluğu da bekar lojmanlarında ücretli olarak kalıyorlardı. İşçilere, işçi sağlığı için büyük önem arz eden koruyucu giyim malzemeleri zamanında verilmiyordu. Yemek yeme ve dinlenme yerleri çok kötü durumdaydı. Servis araçları sorunluydu. Banyo ve tuvaletlerin temizliği yapılmıyordu. Üst dereceye geçiş sınavları yapılmamıştı. Lojman dağıtım sorunları mevcuttu. Harcırahlar ödenmiyordu. Maaşlar, ikramiyeler, fazla mesai ücretleri zamanında ödenmiyordu. Vergi iadelerinin ödenmesinde sorun vardı. Nemaların durumu, keza öyleydi. Sabun verilmiyordu, yemekler oldukça kötüydü. Fark ücretleri zamanında ödenmiyordu. Sendika olarak işçilerin bu ve bunlara benzer sorunlarının giderilmesi için yoğun çaba harcadık.

Mücadelemiz süresince işveren vekili konumundaki yöneticiler, müdür ve müdür yardımcılar, –özellikle Yatağan'da– ön yargılı ve keskin karşı tavrılı idi. İşçilerin haklı olup olmamasına aldırış etmeksizin, bize karşı siyasal bir tavır içindeydiler. Sendika genel merkezi cephesinde de benzer bir tavrıla karşı karşıya kalıyorduk. Sendika genel merkezi, devletin bir kurumu gibiydi; işverenle bütünlük arz eder haldeydi.

Vardiya amiri, başteknisyen, ustabaşı konumundaki arkadaşlar da sonradan değişmelerine rağmen o dönemlerde kendilerini işveren gibi hissediyorlar ve bunu davranışlarıyla gösteriyorlardı. Mühendisler, genellikle işçilere karşı bir duruş sergiliyorlardı.

Bu uygulamalar karşısında, TES-İŞ Yatağan Şubesi olarak inatçı ve kararlı bir duruşla, tüm yasal girişimlerde bulunup mevcut tüm araçları kullanarak sorunların giderilmesi konusunda önemli kazanımlar sağladık.

Bahsettiğim sorunlar giderildikçe, işçilerin bize olan güvenleri artıyordu. İşyerindeki uygulamalar, İTİS, yasa ve mevzuatlarla ilgili sorunların giderilmesi dışında

kendisinin ve yakınlarının kan ihtiyacından, hastalığına; ölüm, sünnet, düğün, tayin, nakil, çocuğuna yurt-ev, il dışına çıkıldığında konaklama ve buna benzer konulardaki yardım ve desteklerimizle, sendika üyelerle giderek bütünleşmeye başladı.

Sendikanın işçiler arasında artan etki ve gücü, eylem sürecinin örgütlenmesine de yansdı; ilk mücadele deneyimlerinin oluşmasına olanak verdi.

11 Mart 1988’de, işyerindeki ilk yemek boykotu başarılı şekilde gerçekleşti. Dalaman Seka’da 1988 yılında greve giden Seka işçilerine destek olmak için, 2 otobüs üye ile Dalaman’a gidildi.

1987-89 döneminde gerçekleşen kazanımlar sayesinde işçilerin sendika şubesine ve kendilerine olan güveni epeyce arttı. Bunun neticesinde, 1989’da gerçekleşen şube ikinci genel kurulunda, mücadeleci yönetim olarak muhalefetsiz tek liste ile seçimi kazandı.

1989’da, Türk-İş bünyesinde Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu oluşturularak ortak pazarlık yapılması kararlaştırıldı.

1989 İTİS görüşmeleri, 1988 yılının ikinci yarısından itibaren öncelikle Maden-İş ve bir bölüm sendika açısından başladı. TES-İŞ’in içinde olduğu çok sayıda sendika ise, 1 Mart 1989’da kendi İTİS süreçlerine başlarken sonrasında bir ortaklaşma sağlandı.

12 Eylül sonrasında sendikal hareketteki zayıflama sonucunda İTİS süreci; hazırlık, teklifler, görüşmeler, arabulucu ve Yüksek Hakem Kurulu (YHK) aşamalarından geçerek aslında kamu işveren cephesinin inisiyatifi çerçevesinde sonuçlandırılıyordu. 1989 yılına kadar İTİS, YHK tarafından sonuçlandırılır ve işçi lehine bir sonuç çıkmazdı.

Bu dönemde sendikalar, sömürüyü sınırlandırma görevini yerine getiremiyor ya da getirmiyorlardı. Sendikalar üyelerinin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal haklarını korumaktan aciz haldeydi. Sendikalar, mücadeleden ziyade şikâyetçi durumdaydı: “Olmuyor; vermiyorlar; elimiz kolumuz bağlı; şerefsiz medya; işçinin ekmeğine kan doğrayan Kamu İşveren Sendikaları; 12 Eylül yasalarıyla sendikacılık yapılamıyor” gibi bahaneler üretiyorlardı. Bu durumla sendikacıların önemli bir kısmının bir sıkıntısı da yoktu; zaten büyük bölümü bir şey yapmak da istemiyordu.

1989 Bahar Eylemleri döneminde viziteye çıkma, yemek boykotu, sakal bırakma gibi tüm Türkiye’de kamu işyerlerinde eylemler yapılıyordu. Biz de başarılı şekilde bunları gerçekleştirmek için yoğun çaba harcıyor; durmaksızın tüm işyerlerini dolaşıyor ve işçilerle neden eyleme gidildiği ve bu eylemlere neden katılmamız gerektiği üzerine görüşmeler, toplantılar yapıyorduk. Bunlar her yerde yapılan genel eylemlerdi.

4 Nisan 1989’da, tüm işyerlerinde yemek boykotu yapıldı. Aynı tarihte başlayan, İTİS sonuna kadar sakal bırakma eylemi tüm işyerlerinde yürütüldü. 11 Nisan 1989’da, toplu vizite eylemine gidildi.

Bunlardan ayrı olarak 24 Nisan 1989’da Şube Yönetim Kurulu’nun aldığı bir kararla -TES-İŞ Genel Merkezi’nin yapılmaması için sert tavır göstermesine rağmen- tüm işçilerin katılımıyla Yatağan Termik Santrali’nin giriş kapısından Yatağan şehir merkezinde bulunan sendika şube binasına kadar, Bodrum karayolunu kısmen kapatarak görkemli, düzenli, tempolu alkışlı bir yürüyüş yaptık. Halkın ilgisi ve desteği ile şehre girdiğimiz bu eylem nedeniyle, polis işyerinde adeta ka-

rakol kurarak tespit edebildikleri 800 kadar işçinin ifadesini aldı ve işçilere 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununa muhalefetten dava açıldı. Uzunca süren duruşmalar sonrasında beraat kararı verildi.

12 Eylül darbesinin etkileri sürerken, Yatağan gibi küçük ve mücadele geleneği çok fazla olmayan bir yerde ses getirici bir eyleme imza atılması, ardından 800 işçinin polise ifade vermesi ve yargılanması, bölge açısından (başlangıç olarak) büyük bir olaydı. Bu eylem süreci, bizim açımızdan da dönüm noktalarından birisi oldu.

Artan özgüven ve gelişen mücadele geleneği, Türkiye’yi saran işçi mücadele dalgasının da etkisiyle, Yatağan’da gelişen eylemlilik süreçleriyle kendisini gösterdi.

İlk 1 Mayıs eylemliliği 1989 yılında sendika ilan panolarına “Yaşasın İşçi Sınıfının Birlik, Mücadele ve Dayanışma Günü” şiarlı 1 Mayıs afişleri asılarak başladı; yemekhanede 1 Mayıs anlatıldı ve kutlandı. 1 Mayıs 1991’de, Yatağan’da kapalı sinema salonunda, salon kutlaması yapıldı.

3 Ocak 1991 günü, “1 gün işe gitmeme” eylemi gerçekleştirildi ve çok da başarılıydı. Ancak Yeniköy’de o başarı yakalanamadı (Başarısızlıkta büyük pay sahibi olduğu düşünülen bir arkadaş yönetim kurulundan istifa etmek zorunda kaldı).

5 Ocak 1991’de, Zonguldak Maden-İş sendikası üyelerinin Ankara yürüyüşü için işyerlerinde yardım kampanyası örgütlenerek toplanan para Zonguldak Maden-İş’e gönderildi.

11 Haziran 1991’de, tüm işyerlerinde yemek boykotu yapıldı.

12 Haziran’da, Yatağan’da toplu viziteye çıkma eylemi gerçekleştirildi.

13 Haziran tarihinde ise, Yeniköy’de toplu vizite eylemi oldu.

13 Haziran ile 25 Temmuz arasında, 45 günlük sakal bırakma eylemi tüm işyerlerinde yapıldı.

14 Haziran 1991’de, şube yöneticileri 1 günlük açlık grevine gittiler (Her vardiya çıkışında işçiler sendikaya geliyor, desteklerini bildiriyorlardı. Servis araçları iş çıkışında doğrudan sendika şubesine geliyordu).

18-19 Haziran 1991 tarihinde, Yeniköy ve Yatağan’da İTİS ile ilgili yapılan yürüyüşe işçilerin tamamına yakını katılmıştı.

18 Haziran’da, Yatağan’dan işyerine (servis araçlarına binmeksizin) toplu yürüyüş gerçekleştirildi.

19 Haziran tarihinde, Milas’tan Yeniköy’e 22 km’lik bir mesafe boyunca toplu yürüyüş yapıldı.

22 Temmuz 1991’de, tüm ilçelerde toplu vizite eylemi gerçekleştirildi.

Bu mücadele sürecinde işçiler arasında yardımlaşma ve dayanışma ruhu çok gelişmişti. O dönemde gerçekleşen tüm grevlere para yardımı yapıldı (Dalaman Seka, Selüloz-İş; Zonguldak Maden-İş; Çelik-İş’in grevine verilen maddi destek gibi).

Sendikal Örgütlülüğümüz Genişliyor

1989 yılında YOL-İŞ ile TES-İŞ arasında yetki anlaşmazlığı nedeniyle uzun süre devam eden çelişki, mahkemenin verdiği karar neticesinde TES-İŞ’ten yana sonuçlandı. Bu mahkeme kararı uyarınca, Kemerköy (Gökova) termik santralinin yapımında çalışan ENKA’ya bağlı 1200 ve TOKAR’a bağlı 500 işçi ile Çimtaş’daki 400 işçi ve Polonyalıların Elektrim firmasında çalışan 150 işçi, kısa süre içerisinde

üye yapılarak TES-İŞ'in Yatağan şubesi bünyesine katıldı. Bu süreç, Gökova Termik Santrali yapımının tamamlandığı 1995'e kadar devam etti.

Bu yetki karmaşası süreci, işçiler açısından faydalı olmadığı gibi, tüm işçileri mağdur etti. Şube olarak bizim haberimiz olmadan, ENKA ile TES-İŞ Genel Merkezi toplu sözleşme yaptı. Yemek boykotu, iş bırakma, viziteye çıkma, karayolunu kapatma eylemleri yapılmıştı. İşçiler kendiliğinden eylemler yaparken, şube yönetimi eylemlerin içerisinde bulunmuştu.

TES-İŞ'in örgütlenme alanına dahil edilen ENKA'da maaş, ikramiye, tazminat, ihbar ve nema ödemelerinde sorun yaşanıyor, fazla mesai ücreti verilmiyordu. Barınılan koğuşlar berbat durumdaydı. Sabun dahi verilmiyordu. Yemekler, servis kötü haldeydi. Çizme, yağmurluk verilmiyor; ekmekler yetersiz ve kötü geliyordu. Sosyal servis yoktu. Bu ve buna bağlı sorunların giderilmesi için sendika şubesi olarak çok fazla çaba gösterdik. Önemli başarılar elde edildi, yasal haklar kullanıldı. Bu mücadelede işverene karşı net ve tavırlı olundu; böylece sonuç alındı.

Diğer bir şirket olan TOKAR oturmuş bir firmaydı. Çalışan işçiler montajcı, kaynakçı gibi kalifiye işçilerdi. ENKA'ya bağlı bir şirket olmasına rağmen, Çimtaş'ta çalışan işçiler kalifiye olmaları nedeniyle işyerinde çok fazla sorunla karşılaşmıyorlardı. Polonyalı bir şirket olan Elektrim, tüm yasalara ve sözleşmelere uyuyordu.

Özel sektör işyerleri, zamanımızın ve enerjimizin büyük bölümünü alır hale gelmişti. Bu süreçte kamu işyerleri ihmal edildi; bu nedenle de 1992 seçimlerinde Yatağan'da tüm delegeler uzlaşmacı eğilime kaybedildi. Yeniköy, Kemerköy ve özel sektör işyerlerinde çalışan işçilerin desteğiyle zor da olsa üçüncü olağan genel kurul kazanıldı.

Santraller Kapatılıyor

1994'te, çevrecilerin (İzmir'de bir avukat grubunun) açtığı dava sonucunda Yatağan Termik Santrali, işyerinin işletme ruhsatı olmadığı için Aydın Bölge İdare Mahkemesi kararı ile kapatıldı. Mahkeme kararı dolayısıyla, TEK Genel Müdürü Sedat Yıldız imzasıyla yıllık izin, ücretsiz izin kullandırılmasını müteakip işçilerin iş akitlerinin feshi gündeme geldi.

Bu gelişmeler üzerine, TES-İŞ Genel Merkezi ile TEK Genel Müdürlüğü çevrecilere karşı birlikte hareket etme kararı alırken, işçilerin kamuoyu yaratması amacıyla sendika genel merkezi Yatağan şubesi olarak bize her türlü eylem yapma yetkisi verdi. Bu, bizler için önemli bir fırsattı ve biz de bu süreci en iyi şekilde değerlendirenerek etkili eylemler gerçekleştirdik.

31 Mart 1994'de, Yatağan Termik Santrali önünde mitinge benzer bir eylem yaptık.

1 Nisan günü, şube binasından PTT'ye sloganlı, tempolu alkışlı yürüyüş gerçekleştirdik. Eylem görevlilerinin ve sloganların önceden belirlendiği bu yürüyüş sonunda, Enerji Bakanına telgraf çekildi. Daha sonraki direniş süreçlerinde en çok kullanılan "Ankara Ankara Duy Sesimizi, Bu Gelen Termiğin/İşçilerin Ayak Sesleri!" sloganı ilk olarak burada oluşturuldu.

4 Nisan'da, işyeri önüne davul zurna eşliğinde akşama kadar süren bir miting yapıldı.

5 Nisan tarihinde, şube binasından PTT'ye gidilerek Başbakan Tansu Çiller'e telgraf çekildi.

6 Nisan 1994’de, çevrenin büyük desteğiyle şube binasının önünde bir miting gerçekleştirildi. Tüm sendikalar ve diğer kurumlar ile bölge halkı eylemimizi destekledi.

7 Nisan’da ise, 2 bin civarında işçi, eş ve çocuklarıyla otobüs ve minibüsler tutularak Muğla Valiliği önüne gidildi. 4 saat boyunca, sağanak yağmur altında sloganlar eşliğinde miting yapıldı. Eylem yerine gelen Vali, önceden belirlenen komite ile görüştü. Taleplerin yazılı ve sözlü olarak dile getirildiği toplantıda, Vali Lale Aytaman’ın da belirttiği şekilde, Bakanlar Kurulu kararı ile termik santral çalışmaya başladı.

- Bu 10 günlük süreç, adeta ileride yürütülecek sosyal haklar ve özelleştirme karşıtı mücadelede başarılı olmanın hazırlık aşaması niteliğindeydi.
- Termik santrallerin kapatılmasının işçilerin kendi eylemlilik süreciyle durdurulmuş olması ve bunun yarattığı deneyim ve hafıza, işçilerin sonrasında gelişen özelleştirme sürecindeki mücadelelerine özgüven-moral-motivasyonla girmesini sağlarken, bu süreç işçileri ve bizi geleceğe hazırlayan bir mücadele okulu oldu.
- Tüm işçilerin kendi mücadele süreçlerinin örgütlemesinde söz, yetki ve karar sahibi olmasını sağlayan; toplumsal sorunlar, sendikal haklar ve özellikle özelleştirme ile ilgili mücadele sürecinin belkemiği olan İŞYERİ MECLİSLERİ bu süreçte oluştu.
- İşyeri, sosyal ve günlük yaşamı ilgilendiren tüm faaliyet ve eylemlerde, bu meclislerde alınan kararlara göre hareket edildi.
- Eylemlerde taşınacak pankartlar, atılacak sloganlar ve kimlerin slogan attıracağı, eylem görevlileri buralarda ortak şekilde tespit edildi. Dahası, bu süreçte çok sayıda sorumluluk dağıtılarak, her işçinin sürecin parçası ve örgütleyicisi olması sağlandı.
- İşyeri meclislerinde alınan karar gereğince, kortejlere eş ve çocuklar dışında kimse alınmadı; önemli eylemlerde, çocuklar okula gönderilmedi.
- Eylemin, sorunun büyüklüğüne göre, işyeri meclisleri 50 ila 200 kişi arasında değişen katılımlarla toplandı.

Özelleştirme Süreci Başlıyor

Cumhuriyet’in kuruluş döneminde yerli sermayenin sınai gelişimine öncülük edecek sermaye birikimine sahip olmaması nedeniyle bu birikim devlet aracılığıyla oluşturulmuş, devletin bu faaliyetleri 1961 Anayasası ile Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) adını almıştı. 1974 kriziyle birlikte dünyadaki neoliberal paradigma değişimi 12 Eylül süreciyle Türkiye’de hakim kılınarak ithal ikameci model, dolayısıyla da içe dönük sanayileşme politikaları terk edilmiştir. 1980’e kadar yurtdışından ithal edilecek malların yurtiçinde üretilmesi ve satılmasına dayalı ithal ikameci model, KİT’lerin varlığını gerekli kılarken 1980’lerden itibaren dünya çapında bu modelin tasfiyesi başlamıştı. 12 Eylül ile birlikte neoliberal politikalar ülkede yaşama geçirilirken, Türkiye ekonomisi dışa açık ve ihracata yönelik bir sanayileşme modeline uyarlanmıştır. Uluslararası sistemle bütünleşmeye yönelmiş, dışa açık bir ekonomi modelinde, piyasanın serbestliği önünde bir engel ola-

rak görülen KİT'lerin tasfiye edilmesi yönünde adımlar atılmıştır. KİT'lerin özelleştirilmesi sürecini sermaye açısından gerekli kılan faktörler arasında devletin ekonomi alanından çekilerek yerini (onlarca yılın sermaye birikimi ve kârlı yatırımları peşkeş çekilerek) özel sektöre devretmesinin zorunluluğu kadar, bu işletmelerinin tasfiyesiyle buralarda çalışan kamu işçilerinin kazanımlarının ve örgütlülüğünün dağıtılması da önem arz ediyordu. Böylece işçi sınıfının tamamı adına esnek, örgütsüz, düşük ücretlerle, taşeronlaşmış, güvencesiz çalışma biçimlerinin hayata geçirilmesine karşı harekete geçebilecek sınıfın en örgütlü kesimleri peyderpey dağıtılıyor, etkisiz hale getiriliyordu.

DYP-SHP ortaklığında KİT'lerin işletme hakkının devri adı altında üretim alanlarının 20, dağıtım alanlarının 30 yıllığına kiralanarak özelleştirilmesi, 1996 yılında gündeme geldi. Bu süreçte, büyük oranda yerli-yabancı sermaye ortaklıklarına dayanan konsorsiyumlar devreye girdi.

Bölgedeki termik santraller için 1997'deki ihaleyi; Amerikan şirketinin %25.1, İngiliz şirketinin %45, Bayındır Holding'in %25 ve Limak'ın %4.9'luk payla ortak olduğu bir konsorsiyum kazandı. Bu süreçte, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Bayındır Holding sahibi Kamuran Çörtük ile olan yakın ilişkileri belirleyici oldu.

Termik santrallerin özelleştirilmesi girişimleri Muğla bölgesinde yarattığımız mücadele deneyimlerinin ışığında güçlü bir eylemlilik sürecinin yaşanmasına yol verirken, bu süreçten başarı ile çıkmayı bildik. Bu süreçteki eylemlerin genel söylemi "işimize, aşımıza ve geleceğimize sahip çıkıyoruz" idi. Mücadele boyunca tüm ayrılıkları; siyasi görüş, bölge, unvan, dini inanç, cinsiyet, vardiyacı-bakımcı ve diğer farklılıkları bir kenara bırakarak işçi sınıfının birlik ve bütünlüğünü sağladık ki bu da başarıya ulaşmamızın anahtarı oldu. Mücadelemiz boyunca esas olan işçi olmaktı; işçi olduğumuz gerçeğinden hareketle birlikte olunacağı anlayışı tüm işçilere benimsetilmişti.

Mücadele boyunca her alanda örgütlü olarak hareket ederek herhangi bir provokasyona, keşmekeşe, başıbozukluğa mahal vermedik. Mücadele sürecince bütün örgütlenme ve eylemlilikler şube olarak bizim inisiyatifimizle gerçekleşti. Mücadelenin yükseldiği dönemlerde, işyeri meclisleri gibi örgütlenmeler aracılığıyla işçilerle sendikanın bütünleşmesi sağlandı.

Özelleştirme saldırısının açığa çıkmasından sonra işçilerin neredeyse tamamı sürecin kopmaz parçası haline gelirken, dönem içerisinde Türk-İş ve diğer emek örgütlerinin emeğe yönelik saldırılara karşı gerçekleştirdikleri her eyleme katıldık:

5 Ağustos 1995'de, Ankara'da "Emeğe Saygı" mitingine 2 otobüs, 85 kişiyle gittik.

30 Nisan 1995'de, İzmir'de gerçekleşen "Mezarda Emekliliğe Hayır" mitingine 13 otobüs, 500 kişi ile katıldık.

7 Aralık 1996'da, Yatağan'da özelleştirme ile ilgili yerel toplantı yapıldı.

24 Aralık 1996'da, Milas'ta aynı şekilde özelleştirme ile ilgili yerel toplantılar yapıldı.

5 Ocak 1997'de, Ankara'daki "Türkiye'ye Sahip Çık" mitingine 700 kişi ile katılındı.

19 Ocak 1997 tarihinde, Muğla'da "Demokratik, Laik Devlet-Özelleştirmeye Hayır" mitingi 6 bin kişinin katılımıyla gerçekleşirken TES-İŞ korteji 2 bin kişiydi.

28 Ocak 1997'de, Termik santrallerin özelleştirilmesi ile ilgili 500 milletvekili-ne mektup yollandı.

2 Şubat'ta, Soma'da "Özelleştirmeye Hayır" mitingine 170 kişi gittik.

23 Şubat 1997'de, Yatağan'da "Özelleştirmeye Hayır" mitingi, 15 bin kişiyle düzenlendi.

31 Mart 1997'de, termik santrallerin özelleştirilmesi ile ilgili 100 bin bildiri dağıtıldı. Özelleştirmenin yöreye, ülkeye, dünyaya etkileri; emeğe yönelik saldırı, sendikal örgütlülüğe saldırı, bağımsızlığa saldırı, daha çok sömürü, daha çok işsizlik, daha çok açlık gibi konular işlendi.

Özelleştirme ve emek gündemleriyle ilgili tüm etkinlikler, Maden-İş sendikası ile ortaklaşa gerçekleştirildi. Zaman zaman sorun çıksa da, özellikle 1999'dan sonra birlikte mücadele etme kültürü gelişti.

Geniş katılımlı işyeri meclis toplantısında, "alıcı firmaların işyerine alınmaması" kararı alındı. Bu karar uyarınca; 12 Ocak 1997'de Yatağan'da, 21 Ocak'ta Yeniköy'de, 22 Ocak'ta Kemerköy'de, 27 Ocak'ta Yatağan'da, 28 Ocak günü Yeniköy'de ve 29 Ocak'ta da Kemerköy'de, alıcı firmalar İŞYERLERİNE SOKULMADI.

Tüm eylemlerde Yeniköy ve Kemerköy, Yatağan'a göre geriydi ve buralarda istenilen ölçüde örgütlenip etkili olunamıyordu. Tüm eylemler, Yatağan odaklı gerçekleşiyordu.

2 Kasım 1997'de, Kemerköy (Gökova) Baca Gazı Arıtma Tesisinin temel atma töreni Başbakan Mesut Yılmaz'ın katılımıyla gerçekleşti. Bu tören, 5 bine yakın termik santral ve maden işçisinin eş ve çocuklarının katıldığı özelleştirme karşıtı bir gösteriye dönüştü. Çok etkili olan bu gösteri, TES-İŞ sendikası genel merkezi ve şubelerinin de desteklemelerinin sağlandığı bir eylem haline geldi. Bu eylem, Türkiye gündemine birinci sıradan yerleşti.

9 Aralık 1997 günü sabaha karşı 05:00 sularında, Yatağan-Yeniköy ve Kemerköy termik santralleri 2 bin jandarma tarafından alıcı firmalara işyerlerini teslim etmek amacıyla işgal edildi.

10 Aralık'ta, durum devam ediyor; büyük bir gerginlik hüküm sürüyordu. Tüm işçiler kapıda toplandılar.

11 Aralık günü, tüm işyerlerinde 1 gün çalışmama eylemi gerçekleşti.

Bu olayları müteakip 23 Aralık'ta, Genişletilmiş TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu toplantısı Yatağan'da yapıldı.

Bu dönemde Yatağan'daki özelleştirme karşıtı mücadele ülke gündemine damgasını vurdu.

Bizim işyeri meclisinde aldığımız "ALICI FİRMALAR İŞYERİNE SOKULMAYACAĞ" kararı, TÜRK-İŞ'in kararı haline geldi (23 Aralık 1997 Türk-İş Başkanlar Kurulu Bildirgesi-Yatağan).

Özelleştirme ve diğer sorunların çözümü ile ilgili hareket alanımız çok genişlemişti ve meşru haldeydik. Sendika Genel Merkezinin iç çelişkileri, yani sendikanın homojen bir yapıda olmaması nedeniyle tüm taleplerimiz genel merkez tarafından karşılanıyordu, çünkü biz onlar için gerekiydik. Sendika bünyesinde toplumsal konulara duyarlı önemli bir kesim vardı.

Özelleştirme sorunu olan sendikalar, başında Mümtaz Soysal'ın olduğu Kamu İşletmelerini Geliştirme Merkezi (KİGEM) ile ortak çalışmalar yaptı. TES-İŞ'in de içerisinde olduğu bir grup sendika, Elektrik Mühendisleri Odası (EMO), Maden Mühendisleri Odası (MMO) ve Enerji Yapı Yol-Sen gibi kurumlarla ortak çalışmalar yürüttü. Bu süreç içerisinde TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, KESK, TMMOB birlikte Emek

Platformu'nu oluşturdular. Tüm illerde etkili, ortak eylemler gerçekleştirilmiş olsa da, bu platform tek tek örgütlerin etkinliğinin azalmasına da neden oldu.

Kendi güncel durumumuz ve Emek Platformu'nun aldığı kararlar çerçevesinde eylemler örgütledik ve katıldık:

16 Mayıs 1998'de, Ankara'da "İşsizliğe Hayır, Özelleştirme Talanına Son" mitingine 1000 kişi ile katıldık. *1800 işçinin örgütlü olduğu TES-İŞ Yatağan şubesi olarak üyelerimizin yarısından fazlasını Ankara'daki bir mitinge taşıyabilecek güç ve örgütlülüğe ulaştırmıştık.* İşyerinde etkinliğimiz öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, işyeri meclisinde aldığımız kararlarla üretimin örgütlenmesinden de biz sorumlu olmaya başlamıştık. Bu eyleme katılım sürecinde, 24 saat faaliyet gösteren işyerlerimizde üretimi aksatmayacak şekilde kalan yaklaşık 800 arkadaşımızın üç santrali çalıştırmasını örgütleyebiliyorduk.

15 Temmuz 1999 tarihinde Muğla'da, iktidardaki MHP-ANAP-DSP İl Başkanlıklarına siyah çelenk konması ile sonlanan uzun bir yürüyüş gerçekleştirdik. 50 bin nüfuslu Muğla il merkezinde 5 bin kişinin katıldığı fiili bir durum yaratılarak oluşturulan eylemle ilin gündemini belirledik. Bu eyleme TES-İŞ Yatağan şubesi olarak 2 bin kişiyle katıldık.

24 Temmuz 1999'da, Ankara'da gerçekleşmiş en büyük eylem olan "Mezarda Emekliliğe Hayır" mitingine 1000 kişi ile katıldık.

24-25 Nisan 2000 tarihinde, Türk-İş'e bağlı Muğla'da örgütlü bulunan Tes-İş, Maden-İş, Orman-İş, Selüloz-İş, Tarım-İş, Toleyis, Belediye-İş ve Yol-İş şube yöneticilerinin Seka'nın özelleştirme süreci nedeniyle 24 Nisan'da Dalaman'da başlayıp Ortaca-Köyceğiz-Muğla-Yatağan'da; 25 Nisan'da da Kale-Tavas-Denizli-Çardak-Dazkırı-Dinar-Sandıklı ve Afyon'da Atatürk anıtlarında saygı duruşu ile sonlanan eylemler düzenlendi. Eylemlerin temel şiarı, "Sosyal Devlet İstiyoruz! Özelleştirmeye Hayır!" oldu.

Bu eylemler sonrasında, eylemleri gerçekleştirdiğimiz birçok yerde soruşturma ve dava açıldı. Dalaman'da 18 ay hapis cezası verildi. Ortaca, Muğla, Yatağan ve Dinar'daki davalar, beraat kararlarıyla sonuçlandı. Denizli'de ciddi gerginlik yaşandı. Sataşmalar gerçekleşti ve gözaltılar oldu. Sandıklı'da daha tedbirli davrandılar. Afyon'da ise, kent merkezi teslim alındı.

26 Nisan 2000'de Ankara'da, tüm Türkiye şube yöneticileri ile yürüyüş ve kapalı salon toplantısı gerçekleştirildi.

1 Mayıs 2000'de Yatağan'da, 1 Mayıs İşçi Bayramı ve Özelleştirmeye Hayır mitingini, 1500 kişi ile yaptık.

8 Temmuz 2000'de, "Sosyal Devlete Sahip Çıkalım-İşsizliğe Hayır!" şiarlı Dalaman-Ortaca yürüyüşüne 250 kişi ile katıldık.

13 Kasım 2000'de, Yeniköy Termik Santrali'nde jandarma işçilere saldırdı. Benim de aralarımdaydığım 5 kişi gözaltına alındı. Yatağan ve Milas'ta, 4 bine yakın işçi Bodrum karayolunu kapattı; bunun üzerine mahkemeye çıkarılmadan serbest bırakıldık.

15 Kasım 2000'de, jandarma Yatağan'da da işyerine saldırdı ve çatışma çıktı. Üretim dururken 17 işçi gözaltına alındı, 1 işçi ağır yaralandı.

19 Kasım 2000 tarihinde, "Yatağan'a Sahip Çıkalım! Çevre Kirliliğine, Özelleştirmeye ve Soyguna Hayır!" mitingi Yatağan'da gerçekleşti. Yatağan'da 15 bin kişilik bir eylemin örgütlenmesi, herkesin yakınlarını alana taşımasıyla mümkün oldu. TES-İŞ Yatağan şubesinin korteji 4 bin kişilikti.

14 Nisan 2001’de, Demokrasi Platformu’nun kararı ile “Yolsuzluk ve Yoksulluğa Hayır” mitinglerine Milas’da 800, Muğla’da 1500 kişi olarak katıldık.

1 Mayıs 2002’de, İzmir’deki mitinge 4 otobüs, 150 kişi ile gidildi.

1 Mayıs 2003’te, işyerlerinde toplantılar yapıldı.

10 Mayıs 2003 tarihinde İzmir’de yapılan “İş Yasası-Kamu Yönetimi Temel Yasası-Mahalli İdareler Yasası-Özelleştirmeye Hayır” mitingine 4 otobüste 180 kişi ile gittik.

1 Mayıs 2004’te ise, yine İzmir’deki 1 Mayıs mitingine 2 otobüs ve 90 kişiyle katılım sağlandı.

17 Mayıs 2004 tarihinde, Ankara’daki “İşine, Ekmeğine, Vatanına Sahip Çık!” mitingine 50 kişi gidildi.

20 Kasım 2004’te, Ankara’daki “Sosyal Devlet ve Sosyal Adalet İstiyoruz” mitingine 130 kişi katıldı.

16 Şubat 2005 tarihinde, Dalaman MOPAK kâğıt fabrikasında işten atılan 243 işçiye destek için 1 otobüs, 50 kişi gittik.

1 Mayıs 2005’te, Muğla’daki mitinge katılan TES-İŞ kortejinde 800 kişi vardı.

Mücadele Durağanlaşıyor

Yukarıda bahsettiğim eylemliliklerin akışından da anlaşılacağı üzere, 2002’den itibaren termik santrallerin özelleştirme akıbetinin belirsizliği, çeşitli nedenlerle işçi sayısındaki azalma, işletmelerde taşeronlaşmanın kurumsallaşması ve sendika genel merkezinin bütünlüğü sağlayarak mücadele sürecimiz üzerinde baskı kurmaya başlaması ile mücadele ivme kaybetmeye başladı. Sürecin şekillenişinde Türkiye sınıf hareketinin, sendikal mücadelenin geldiği durum da belirleyiciliğe sahipti. 1989-91 döneminde ciddi çıkış gösteren işçi eylemleri, 90’ların başından itibaren gerilemeye başlamış; 1990’lardan başlayarak hareketlenen kamu emekçilerinin mücadelesi de hız keserek gerilemeye geçmişti. Türkiye’de sınıf hareketi günden güne kan kaybederken özelleştirmelerle sendikalar güçten düşüyordu. Sermayenin önündeki bütün engellerin (!) kaldırılması şiarlı neoliberal program ve ona bağlı sermaye birikim modeli dünya çapında işçi sınıfının örgütlülüğünün ve kazanımlarının kırılmasına dayanıyordu. Dolayısıyla sendikaların güç ve prestij kaybı, özelleştirmeler, emek cephesinin gerilemesi uluslararası bir boyuta sahipti. Türkiye’deki sınıfsal konjonktürün aksine ilerleyen mücadelemizin uzun süre boyunca bu şekilde devam etmesi, hele ki eylemlilik sürecinin tıkanması koşullarında, mümkün değildi.

Uzun döneme yayılan direnişimizi mümkün kılan, çok sayıda faktörün bir araya gelmesi olmuştu. Bunlardan önemli biri de TES-İŞ sendika merkezinin bütünlüklü olmaması ve bu çatlağın bize yaramasıydı. Ancak 2002 civarında genel merkez homojen bir yapıya kavuşurken, çok öne çıkan direnişimize engel olmaya başlamışlardı. TES-İŞ’in özelleştirmeden etkilenen şubelerinden mücadele konusunda başarılı olamayanlar da, kendi üyelerine örnek olduğu ve kendi başarısızlıklarını açığa çıkardığı için, direnişimizden memnun değillerdi. Kısacası, sendika yönünden üzerimizde ters yönlü bir basınç kuruluyordu.

Yatağan-Yeniköy-Kemerköy Termik Santrallerinin özelleştirilmesi, mücadelemiz neticesinde engellenmişti, ancak çeşitli şekillerde bu işletmeler zayıflatılıyordu. Öncelikle emeklilik yaşı gelenler zorunlu emekli ediliyor; emekli olup ayrılanlarla tayin

olanların yerine yeni işçi alınmıyordu. Dolayısıyla işçi sayısında ciddi bir gerileme olmuştu ki, bu durum mücadele gücümüzü azaltıyordu.

İşyerlerimizdeki diğer bir belirleyici faktör taşeronlaşmanın kurumsallaşması, asıl işlere kadar genişlemesi oldu. Taşeron şirkete bağlı olarak çalışan işçiler kötü koşullarda, kamu işçilerinin dörtte biri gibi ücretlerle çalışıyorlardı, hiçbir hakka da sahip değillerdi. İşyeri içinde işçiler arasında şekillendirilen bu bölünme, mücadele sürecine darbe vururken bizim etki alanımızı da daralttı. Taşerona bağlı işçiler TES-İŞ bünyesinde örgütlü olsa da, onlar adına yapılan sözleşmelerde dikkate değer bir kazanım elde edilmediği ölçüde onları mücadeleye katmak mümkün olmuyordu.

Toparlamak gerekirse, eylemliliklerin yükselmesiyle başarıya ulaşan hareketimizin eylem sürecinin durmasıyla bütünlüğünden, etkililiğinden kaybederek hedefsizleşmesiyle yozlaşma sürecine girdiğini kabul etmememiz gerekir.

Direnişin Değerlendirmesi

Yatağan Direnişi, 13 yıl gibi uzun bir dönem boyunca güçlü ve etkili bir şekilde süren bir mücadele deneyimi olarak, Türkiye’de az rastlanır bir örnektir ve 12 Eylül sonrasında sınıfın mücadele hafızasının önemli bir parçasıdır. Bilince tekrar çıkarılması görevini üstlenmek zorunda kaldığımız bu direniş deneyimini, aynı dönemde benzer koşullar altında gerçekleşen ama aynı başarıyı yakalayamayan direnişlerden ayıran nedenleri kavramak, gelecek mücadeleleri de besleyecektir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Yatağan direnişinin başarısının altında, geçmiş mücadele ve örgütlenme deneyimlerinin mirası yoktur; bu bölgede bu miras 1987’den başlayarak biz ve işçiler eliyle yaratılmış, gelecek kuşaklara devredilmiştir.

Muğla’daki termik santrallerde yürütülen mücadeleyi özgün kılan şube olarak bir sendikal taban örgütlenmesini, işçilerin sürecin bilfiil örgütleyicisi, karar alıcısı ve yürütücüsü olmalarını sağlayan işyeri meclisleri gibi yapılanmalarla sağlamamız olmuştur. Direniş boyunca hareket bilinçli ve örgütlü şekilde yol aldığı gibi, iradeli, kararlı bir önderlik eksikliği de çekmemiştir. İşçilerin karar mekanizmalarına alınmaları hem onların bilincinde büyük gelişmelere imkân vermiş, hem de mücadelenin daha istekli ve katılımcı olmasını sağlamıştır.

Bu mücadele deneyimi, Türkiye’de sendikal yapılanmadaki yozlaşmanın aşılması yolunda dersler içermektedir. Türkiye işçi sınıfının ihtiyacı olan taban örgütlenmesine dayanan yeni sendikal örgütlenmelerdir. Açıktır ki sendikaları tek bir torbaya koymak mümkün olmasa da, çok büyük bir kısmı iflah olmaz durumdadır. Bu yozlaşmış yapıların sömürü sistemiyle bütünleşmenin ötesine geçerek potansiyel direniş öyküleri karşısında adeta bir sopa konumuna dönüştüğü ortadadır. Ancak mücadeleciler, tabandan yükselen yeni sendikalar mevcut sendikal aparatın kabuğunu kırıp atabilir. Yatağan Direnişi, işçilerin taban inisiyatifine dayanan direnişlerin başarılarına nasıl imza atabileceğini, hem de kısa sürede parlayıp sönen değil, göstermiştir. Bu mücadele öyküsü; siz inanırsanız, çaba harcarsanız, örgütlenirseniz başarılı olunabileceğini gösteren bir harekettir.

Yatağan direnişinin ışık tuttuğu diğer bir gerçek de, kazanmak için işyeri mücadelelerinin birleştirilmesi; benzer sorunları olan işyerlerinde ortak mücadeleler örgütlenmesi gereğidir. Bölgede en çok Maden-İş ile kurulan ortak direniş hattı

sadece mücadelenin başarısına katkı sağlamamış, bölgenin havasının değişmesine de yol açmıştır. Zaten özelleştirme gibi topyekûn bir saldırı gündeminde kazanmanın tek yolu da topyekûn bir direnişi örgütlemekten geçmektedir. Hatta işçilerin birleşik mücadelesinin sınırları ulusal olanın ötesine konulmalı, uluslararası işçi örgütleriyle paralel direnişlerin örgütlenmesi hedeflenmelidir. Klasik sendikal metotlar, sadece işverenle uzlaşmaya, sözleşmelere dayalı anlayışların, yasallık sınırlarına takılıp kalan mücadelelerin kazanamayacağı açıktır ki Yatağan direnişi de eylemliliği izinli mitinglerin ötesine taşıdığı ve o kararlılığı gösterdiği için özelleştirme saldırısını püskürtebilmiş ve fiili bir meşruiyet oluşturulabildiğini göstermiştir.

Bu direniş sürecindeki önemli olgulardan biri de işyeri sorunlarını aşan; üretimi, gündelik ve sosyal yaşamı örgütleyen ve bu bağlamda dayanışma ve yardımlaşma ağları kuran bir örgütlenmenin başarısıdır. Sendika olarak işçilerin birlik ve bütünlüğünü sağlamak adına işletme içindeki işçiler arasındaki çelişkilere müdahalelerimiz ve sorunları çözmemiz de anlamlıydı.

Kısacası, bir mücadele deneyiminin sadece işçileri bir eylem sürecinde bir araya getirmekten öte olduğu; gündelik yaşamdan sosyal ilişkilere kadar her türlü sürece hakim olunarak, özetle yaşamı örgütleyerek başarılı olunabileceği ve bunun için de önderliğin rolünün ne derece önemli olduğu açığa çıkmaktadır. Açıktır ki yürütülen mücadelenin anlık mücadeleleri aşarak sürekli olması gereklidir.

Son Söz

Yaşanan hak arama mücadelesinde sadece benimle ilgili 68 dava açıldı; soruşturma yapıp da dava açılmayanlarla birlikte 100'e yakın adli takibe uğradık. Ceza alınan 3 dava, Yargıtay'da bozuldu. Davalar daha çok, 2911 sayılı Toplantı Ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununa muhalefetten ve üretimi durdurma, tehdit etme, kaymakama hakaret etme ve işyerini işgal etme gibi nedenlerle açıldı.

Yatağan merkezli olarak termik santraller üzerinden bölgede kesintisiz olarak 19 yıl süren işçi sınıfı mücadelesi, Türkiye'deki en önemli sınıf hareketlerinden biri olmuştur. Zaman zaman Türkiye gündeminde de yerini almıştır.

Bu süreçte; 30'a yakın arkadaş şube yönetim kurulu üyeliği, yine 30'a yakın arkadaş disiplin ve denetim kurulu üyeliği, 300'e yakın arkadaş ise işyeri temsilcilik ve baştemsilcilik görevlerinde bulunmuş, çok sayıda arkadaş da işyerlerindeki komisyonlarda sendikayı temsilen görev almışlardır. Ayrıca sürekli vurgulamaya özen gösterdiğim gibi, işçi arkadaşlarımızın çok büyük bir bölümü işyeri meclislerinde görev almıştır.

Zaman zaman çelişkiler yaşansa da, arkadaşlarımızın çok büyük katkıları olmuştur. 19 yıl süren bu mücadelenin önderliğini yapmış olmaktan onur duyuyorum.

Bizim oluşturduğumuz sistem, aynı şekilde sürüyor. İyi bir çark oluşturulmuştu. Arkadaşlar aynı mücadele anlayışı ve geleneğini sürdürüyorlar. Başka türlü olması da, her şeyin birdenbire değişmesi de pek mümkün değil; sonuçta hemen silin(e)meyecek yaratılmış bir hafıza ve miras var.

YATAĞAN ÖZELLEŞTİRME SÜRECİ

Murat Bekem

*Türkiye Maden İşçileri Sendikası (Türkiye Maden-İş)
Yatağan ve Havalisi Şubesi Eski Başkanı*

1996 yılında, Yatağan-Yeniköy-Kemerköy Termik Santrallerimiz ile bu santrallerle yakıt sağlayan Türkiye Kömür İşletmelerine bağlı Yatağan ve Milas'taki ocaklarımız, tüm rezerv ve ekipmanlarıyla birlikte 20 yıllığına 400 milyon dolara ihaleye çıkarıldı.

İhaleyi, yerli ve yabancı dörtlü bir şirketler birliği aldı.

Ancak 15 Kasım 2000 tarihinde devir için Yatağan'a gelen firmalar, halkımız ile birlikte yürütülen kararlı bir direnişle karşılaştılar ve santralden içeri giremediler.

Sendika olarak başlattığımız hukuki sürecin sonunda da, devir işlemi durduruldu.

Daha sonra 2003 yılı sonunda, Özelleştirme Yüksek Kurulu (ÖYK) Kararı ile tekrar santraller özelleştirme kapsamına alındı.

2009 yılı Mayıs ayında, Enerji Bakanlığı'nın açtığı danışmanlık ihalesini kazanan City Group-Master Danışmanlık-Oyak Yatırım ve Scoin danışmanlık konsorsiyumu, sektörün analizini yapmak, özelleştirme çalışmalarına yardımcı olmak ve rapor hazırlamak amacıyla 20 kişilik bir heyetle 8 Şubat 2010 tarihinde Yatağan'a geldiler.

İşçilerin, hem Santral önünde hem de Kömür Ocaklarında “meşru müdafaa” hakkını kullanarak direnç göstermeleri sonucunda, heyet İlçeden ayrılmak durumunda kaldı.

Hepimiz, yaklaşan tehlikenin farkındayız. Nitekim 18 Mart 2010 tarihinde, yani Çanakkale zaferini ve şehitlerimizi andığımız günde, ülkemizin elektrik dağıtımının üçte biri ile üretimde toplam kurulu gücün üçte biri olan 16 bin MW'lık Termik ve Hidroelektrik Santrallerimizin özelleştirileceği Ankara'da ilan edilmiştir.

Son olarak, bir gece yarısı operasyonu ile 4 Temmuz 2012 tarihinde, 2840 sayılı Maden Kanununa ekli listedeki linyit ruhsatları ile daha sonra bu sahalarla birleştirilmek suretiyle 2840 sayılı Maden Kanunu kapsamına dahil olan linyit sahaları, “24.11.1994 tarihli ve 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanuna göre Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından özelleştirilir” ibaresi kanunlaştırılarak, firmalara kolaylık sağlanmıştır.

Bizler Maden İşçileri ve Enerji İşçileri olarak diyoruz ki, enerji kamusal bir haktır, özel sektöre devredilemez.

İç ve dış güvenliğimizi doğrudan ilgilendiren, stratejik önemi olan Santral ve Madenlerimiz kâr amaçlı hizmet üreten özel sektör piyasasına terk edilemez, dışa bağımlı da olamaz.

Kamu üretiminin, kamu denetiminin, sosyal devletin olmadığı her şeyin piyasaya terk edildiği yerde insanlar mutlu olamaz.

Neo-liberal politikaların sahibi olan ülkeler bile devlete sarılmaya başlamışlardır. Ülkemiz de, artık özelleştirmeyi değil, kamulaştırmayı konuşmalıdır.

Taşeronluk...

Yeni liberal politikalar döneminde tüm dünyada ve ülkemizde, çalışma yaşamı, yaygınlaştırılan düzensiz istihdam biçimleriyle esnekleştirilmeye çalışılmıştır.

En yaygın düzensiz istihdam biçimlerinden birisi ise taşeron, yani alt işveren uygulamasıdır.

Taşeronluk, yeni bir uygulama değildir. Kökleri, kapitalizmin erken dönemlerine kadar gider. Ülkemizde de yeni bir uygulama değildir.

Yeni olan, 1980 sonrasında günümüze yeni liberal politikalar döneminde tali olan bu uygulamanın yaygın ve egemen hale gelmesidir.

Ülkemizde, özellikle son 20 yıldır ivmesi artan biçimde taşeron uygulaması kamuda ve özel sektörde yaygınlaşmaktadır.

Taşeron uygulaması, genel olarak işverenin ve dolayısıyla üretimin çok sayıda parçalara ayrılması anlamına gelmektedir.

Ülkemizde son yıllarda taşeron uygulaması, emek maliyetini düşürmek ve rekabet gücünü artırmak adına, sendikacı ve toplu iş sözleşmeli çalışma düzenini yok etmek veya oluşmasını önlemek, işçileri her türlü sosyal güvenceden yoksun bırakan azgın bir sömürü içinde çalıştırmak için “güvencesiz çalıştırma” modeli olarak sürekli yaygınlaştırılmaktadır.

Taşeron uygulaması ile sınıf dayanışması, sosyal dayanışma, sendikal dayanışma gibi kavramlar yok edilmekte, bunun yerine “Her işçi kendi bacağından asılır”, “Bireysel rekabet ve işverene kayıtsız şartsız itaat” anlayışı yerleştirilmektedir.

Kamu işyerlerinde ve özel sektör işyerlerinde taşeron uygulaması genel bağlamda aynı amaç için yaygınlaştırılrsa da, nedenler ve amaçlar açısından bazı farklılıklar içermektedir.

Özel Sektörde Taşeron Uygulaması:

Daha ucuza ve esnek koşullarda, güvencesiz işçi çalıştırma, sendikal örgütlülüğün önüne geçme, dolayısıyla üretim sürecinde emek maliyetini düşürme amaçlı kullanılır.

Kamu İşyerlerinde Taşeron Uygulaması:

1. Yandaşa rant aktarımı (ihaleyle rant aktarımı),
2. Emek maliyetini düşürme,
3. Bürokratik engellerden kurtulma,
4. Kamunun personel politikası sıkışıklığını aşma

gibi amaçlarla yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bu nedenlerle, kamuda da taşeron uygulaması yoğun biçimde uygulanmaktadır.

Sendikamızın örgütlü olduğu Türkiye Kömür İşletmeleri Genel Müdürlüğü’ne bağlı Müesseselerde de giderek artan işgücü açığını “kadrolu işçi alınmıyor” diyerek, taşeron ve hizmet alımı yöntemi ile gidermek yaygın hale gelmiştir.

1990 yılından itibaren özelleştirme ve kamu kurumlarını küçültme politikaları doğrultusunda hükümetlerce her yıl yenilenen “Kamu Yatırım ve Finansman Kararnameleri” ile emekli olan personelin yerine emekli olanın en fazla %10’u kadar personel alımı yapılabilmektedir.

Bunun anlamı, özelleştirmeye zemin hazırlamak, kamu kuruluşlarımızı küçültmek, tasfiye etmek ve sendikal örgütlülüğü ortadan kaldırmaktır.

Taşeron sorunu, uluslararası sendikal birlikler ve ILO düzeyinde de tartışılmakta, örgütlenme ve toplu sözleşme düzenine olan olumsuz etkileri nedeniyle çözüm arayışları süren bir durumdur.

Taşeron uygulamasına karşı mücadeleyi, hukuki ve demokratik, iki boyutlu cephede vermek gerekiyor. Sendika olarak, Yatağan ve Havalisi Şubesi olarak, bu çerçevede mücadele veriyoruz.

Hukuki boyutta, Maden-İş olarak Genel Merkezimizle İş Yasası ve taşeron yönetmeliği çerçevesinde kamu işyerlerindeki “muvazaa”lı (kanuna karşı hileli) taşeron sözleşmelerinin iptali için çalışma yürütüyoruz.

İşyerlerinde taşeronlaşma ve hizmet alımları ile bu milletin hukukunun çiğnendiğini, işçi sınıfının hukukunun çiğnendiğini, maden işçilerinin hukukunun çiğnendiğini söyledik.

Örgütlü birliğimiz içerisinde meşruiyet ilkesine bağlı eylem çizgimizle taşeronlaşmaya karşı 2009 Haziranında işyerleri girişinde direniş çadırları kurarak, halkımızın da desteği ile ihalelerin uygulanmasını durdurduk.

Diğer yandan, demokratik tepkimizi her platformda ortaya koyuyoruz! Taşeronlaşma ile devlet eliyle kölelik düzeninin yerleştirilmeye çalışıldığını haykırıyoruz.

İnsan emeğinin ihaleyle alınıp satılamayacağını tüm çalışanların kadrolu ve iş güvenceli çalıştırılması gerektiğini söylüyoruz.

Asli işlerimizin İş Kanununda belirtildiği gibi asli personel tarafından yürütülmesi gerektiğini söylüyoruz.

İşyerlerimize taşeron sokmuyoruz!
Direniyoruz!

Yatağan Maden-İş Sendikası Şube Başkanlığına üye maden işçileri olarak taşeronlaşmaya, özelleştirmelere, anti-demokratik uygulamalara bugüne kadar direndik ve direnişimizi sürdüreceğiz!

SANTRALLERDE ÖZELLEŞTİRME SÜRECİ

Fatih Erçelik

Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası (TES-İŞ) Yatağan Şubesi Başkanı

Temsil etmekten onur duyduğum ve özelleştirmeye karşı verdiği dişe diş mücadeleye Türkiye’de adını altın harflerle “Barikat Çocukları” olarak kazımış, Yatağan, Yeniköy ve Kemerköy Termik Santrallerinde çalışan enerji işçileri, Şubem ve Kurullarımız adına sizleri saygı ve sevgi ile selamlıyorum.

TES-İŞ Sendikası Yatağan Şubemize bağlı Yatağan, Yeniköy ve Kemerköy Termik Santralleri, ülkemizin en önemli enerji üretim tesisleridir.

Ancak yıllardır izlenen özelleştirme politikaları nedeniyle tek bir çivi dahi çakılmamış, eleman alınmamış, adeta gözden çıkarılmış, yönetsel ve üretimsel sorunları bilinçli olarak giderilmemiştir.

Santrallerimizin yönetsel sorunlarına rağmen, teknisyen, yardımcı işçi ve idari personelin alabildiğine azalması nedeniyle gerekli bakım ve onarım işlemlerin yapılamaması, teknolojik yenileme ve ilavelerin yapılamamasına rağmen hedeflenenin üzerinde ve Türkiye’nin en ucuz elektrik enerjisi üretimini gerçekleştirmektedir.

Yatağan, Yeniköy ve Kemerköy Termik Santralleri yedek bekletilmelerine ve yönetsel sorunlarına rağmen, ortalama %93’lük kapasite ile enerji üretmekte ve 2011 yılı itibarıyla 123.910.651.-TL kâr etmiş, vergi üçüncülüğünü elde etmiştir.

Elektrik hizmetinin temel bir insan hakkı olduğunu, halkımıza ucuz ve güvenli bir şekilde sunulması gerektiğini, bunun da ancak siyasi yandaşlık hesaplarından uzak bir kamu yapılanmasıyla olacağını biliyoruz.

Ancak özelleştirme politikaları, ülkemizin bağımsızlığını ve ülke çıkarlarını tehdit eder hale gelmiştir.

“Doğal Tekel” konumunda olan, ülkenin bağımsızlığı ve ülke savunması açısından stratejik birçok kamu işletmesi, yabancı sermaye ve onun yerli işbirlikçilerinin eline geçmiştir.

IMF ve Dünya Bankasından talimat alan siyasi iktidarlar, ekonomiyi dışa bağımlı hale getirmiş, kendi kaynaklarımızla kalkınma yolundan bütünüyle uzaklaşmıştır.

Adına özelleştirme denilen yağma, talan ve peşkeş düzeniyle, 1985 yılından bu yana kamunun uğratıldığı zararın haddi hesabı yoktur.

Sadece geçtiğimiz yıllarda AKTAŞ-KEPEZ-ÇEAŞ gibi yapılan enerji özelleştirmelerinde, bugüne kadar 8 milyar dolarlık bir kamu zararı oluşmuştur.

Enerji üretim santrallerinin özelleştirilmesinin haklı hiçbir gerekçesi yoktur. Bunun adı, resmen “doğal tekel” konumundaki kurumların yerli ve yabancı sermayeye peşkeş çekilmesidir.

Devletin, ülkenin, milletin çıkarlarını düşünen, ortak değerlere sahip çıkan herkesin önemli görevlerinden biri de, özelleştirmeye karşı mücadele etmektir.

Çünkü özelleştirme; özellikle enerjinin özelleştirilmesi, halkın 90 yıllık birikimlerinin yerli ve yabancı sermayeye peşkeş çekilmesi ve ülkenin bölünmez bütünlüğünün tehlikeye düşmesi anlamına gelmektedir.

- Özelleştirme demokrasiye saldırıdır.
- Özelleştirme emeğe saldırıdır.
- Özelleştirme işimize, aşımıza, geleceğimize saldırıdır.
- Özelleştirme ülkemizin bütünlüğüne ve bağımsızlığına saldırıdır.
- Özelleştirme vatana ihanettir.

1 Temmuz 2006 tarihinde, özel sektöre ait santrallerin “zam istemiyle şalter indirmesi” nedeniyle, gece 13 ilimizde birden saatler süren elektrik kesintisi yaşandı.

Özel sektör, elektriğe zam yapılmadığı için ürettiği elektriği bir koz olarak kullandı ve Türk halkını karanlıkta bırakmakta hiçbir sakınca görmedi. Çünkü enerjinin piyasaya terk edilmesi çok tehlikelidir.

Yapılması gereken, Termik Santrallerden Doğalgaz Santrallerine, Trafolardan Dağıtım Şebekelerine, Rüzgâr Santrallerinden Hidroelektrik Santrallere kadar bu alanın bir bütün olarak algılanması ve devlet yönetimi ve denetimi altında bulunmasıdır.

Eğer şalter, gözünü kâr hırsı bürümüş özel sektörün eline geçerse neler olabileceğini hep birlikte gördük.

Enerji özelleştirmeleri ülkemizin ve halkımızın çıkarlarına aykırıdır.

Sayın Başbakan, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı döneminde elektrik dağıtım özelleştirmelerinin ne kadar olumsuz sonuçlar doğurduğunu bizzat yaşayarak görmüştü.

Başbakan olduğu zaman da, özelleştirme isteyen İstanbul sanayicilerine “**elektriği özelleştirsek, anamız ağlar**” diye seslenmişti.

Sayın Başbakan’a soruyoruz:

O günlerden bugünlere değişen şey ne?

Bu kaygılarınız giderildi mi ki, “kamuya ait 17 termik ve 28 hidroelektrik tesisin özelleştirmesi en kısa sürede tamamlanacak” diyerek, sermayenin iştahını kabartıyorsunuz?

Biz de Sayın Başbakan’a bu sözlerini hatırlatıyor ve şöyle sesleniyoruz:

“Elektrik üretim santrallerinin özelleştirmeleri başka özelleştirmelere benzemez.” Ayrıca, **“Yatağan, Yeniköy ve Kemerköy termik santral işçileri de başka işçilere benzemez!”**

Özelleştirmeci firmaların yapmış oldukları çalışmaları, baskıları yakından izlemekteyiz. Ancak bilinmelidir ki bizim satılık bir yerimiz yoktur. Santraller bizimdir. Gece gündüz demeden, bıkmadan usanmadan işyerlerimize sahip çıkacağız. Bu bizim onur meselemiz. Bu bizim iş, aş, ekmek kavgamızdır.

Bizler yıllardır enerjide özelleştirmenin halkımız için pahalı elektrik olduğunu, ülkemiz açısından belirsizlik, karanlık olduğunu, hatta vatana ihanet olduğunu, çalışanlar açısından taşeronlaşma, sendikasılaştırma olduğunu gördüğümüz için “enerjide özelleştirmeye hayır!” diyoruz ve biz buna izin vermeyeceğiz.

Yatağan, Yeniköy ve Kemerköy Termik Santrallerinde çalışan TES-İŞ üyesi üyelerimiz tek bir vücut, tek bir yürek olarak yıllardır özelleştirmeye karşı vermiş olduğu mücadeleden asla taviz vermeyecektir.

TES-İŞ Sendikası Yatağan Şubesi olarak bizler Yatağan, Yeniköy ve Kemerköy’de çalışan üyelerimizle birlikte bu ülkeyi aydınlattığımız gibi, karanlıkta bırakma gücüne de sahibiz.

Alıcı firmaların işyerlerimize alınmaması için kurduğumuz barikatları, danışmanlık hizmeti veren firmalar içinde kurduk ve işyerlerimize sokmadık, buradan siyasi iktidara sesleniyorum: İhanet saydığımız bu politikalardan derhal vazgeçin! Dün nasıl karşı çıktıysak, bugün de, yarın da aynı şekilde karşı çıkacağımızın bilinmesini istiyoruz.

Özelleştirmeden yalnızca biz işçiler değil, yöre halkı, esnafı, köylüsü, memuru dahil herkes zarar görecektir ve bölgemiz ekonomisi çok büyük çöküntü ve kriz yaşayacaktır.

Yatağan'ın geçilmez olduğunu, bu ülkede ikinci bir "Çanakkale destanı" yaratarak göstereceğiz.

Bizler üretimden gelen gücümüzün farkındayız. Gücümüzü ve mücadele azimimizi öncelikle bu bayrağı yere düşürmeden bizlere devreden büyüklerimizden, direnişin simgesi olmuş enerji ve maden işçisi arkadaşlarımızla, yöre halkımızla, esnafımızla, sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimlerle oluşturduğumuz birlik ve beraberlikten alıyoruz. IMF ve Dünya Bankasının dayatmaları sonucu hükümet tarafından sahnelenen bu oyuna son vereceğiz.

Bugün itibarıyla, ülkemizde sendikalı işçi sayısı 500 binlere kadar düşmüş durumdadır. Çalışanların sayısı artıyor ama, sendikalar eriyor. Bu dibe vuruştan kurtulmamız gerekiyor.

Böyle giderse çalışma hayatına bir zamanlar yön veren sendikalar, tabeladan ibaret sivil toplum örgütleri haline gelecektir.

Ülkemizde emeği değersizleştiren ve sendikal yapıyı ciddi anlamda tehdit eden taşeronlaşmaya karşı yeni önlemler geliştirmek zorundayız. Önümüzdeki süreçte sendikal yapıya umut veren tek şey, taşeronlarda çalışanlar için başlatılacak mücadele olduğuna inanıyorum.

Ülkemizde yoğun bir işsizlik ve özelleştirme denilen talan var.

Özelleştirmeler yoluyla, kamu büyük ölçüde tasfiye ediliyor. Adeta peşkeş dönen özelleştirmeler, işsizlik ve sendikasızlık yarattı, dolayısıyla sendikaları zayıflattı.

Özelleştirme politikaları nedeniyle santrallerimize yatırım yapılmadığı gibi, emekliye ayrılanların yerine de yeni işçi alınmadığı için eleman eksikliği taşeronlar eliyle giderilmektedir. Siyasi iktidar eliyle, karın tokluğuna asgari ücretli bir köle sınıfı yaratılmıştır. Bugün taşeronlarda çalışanların sayısı, neredeyse YEAŞ ve KEAŞ işçilerinin sayısına ulaşmış durumdadır.

Taşeronlaşmaya karşıyız. Emek sömürsünün en yoğun yaşandığı bu çalışma biçimini kabul etmemiz mümkün değil. İşyerlerimizde çalışan taşeron işçilerinin yasal haklarını güvence altına almak, İş Kanununa uygun çalışmalarını sağlamak, izinlerini, kıdem tazminatlarını ve benzeri haklarını güvence altına almak için, 850 arkadaşımızı örgütleyip sendikamıza üye yaparak hukuki bir süreç başlattık. Bu arkadaşlarımız enerji üretimin her safhasında asıl işleri yapıyorlar. Bu konuda sonuç alacağımıza inanıyoruz. Başarabilirsek, önemli bir mesafe kat etmiş olacağız. Bu arkadaşlarımız da, inanılmaz derecede sendikalarına sahipler ve mücadele ediyorlar.

Siyasi iktidar, şimdi de kıdem tazminatlarımıza göz dikmiştir, ama Türkiye işçi sınıfı kıdem tazminatı hakkının yok edilmesine kesinlikle izin vermeyecektir!

AKP hükümeti, sermayedarların talepleri doğrultusunda bir taslak hazırlamaktadır. Hazırlanan bu taslağın amacı kıdem tazminatı hakkını yok etmektir.

Hükümet, sermayeye büyük bir kıyak çekmektedir. İşverenlerin kıdem priminin yüzde 1,5'inin İşsizlik Sigortası Fonu'na ödedikleri primden düşülecek olması, bu kıyağın bir başka boyutudur.

İşçiler, finansal sermayenin kucağına itilmekte; işçilerin kıdem tazminatı hakkı, piyasaya sıcak para girmesi uğruna yok edilmek istenmektedir. Bunu kabul etmek mümkün değildir. Hükümet, Türkiye işçi sınıfının en önemli haklarından birini ortadan kaldırmaya hazırlanmaktadır.

AKP hükümeti, 12 Eylülcülerin açık diktatörlük koşullarında cesaret edemediği şeyi yapmak, kıdem tazminatını tasfiye sürecini başlatmak istiyor.

Buradan siyasi iktidarı uyarıyoruz:

“Ateşle oynuyorsunuz. Milyonlarca emekçinin hakkına gözünüzü dikmekten vazgeçin! Kıdem tazminatına dokunmayın! Dokunan yanar!”

TÜRK-İŞ Genel Başkanımız Sayın Mustafa Kumlu'nun söylediği gibi, bunu kesinlikle “genel grev” nedeni sayarız ve kıdem tazminatlarımıza uzanan elleri kıyarız!

Ülkemizin bunca yeraltı zenginliği, yerli kaynaklardan daha ucuza enerji üretimi dururken, dışa bağımlı ithal doğalgazdan elde edilen özel sektörün elektrik üretimi %50'ye çıkmıştır. Ağır şartlarla uluslararası tahkimle desteklenen doğalgaz anlaşmalarıyla ülkemizin enerji politikaları ve geleceği ipotek altına alınmıştır. Bizim gibi doğalgaz ithal eden ülkeler arasında enerji üretiminde doğalgaza öncelik veren bizden başka bir ülke bulunmamaktadır. Doğalgaz üreten ülkelerde bile enerji üretimindeki payı %25'tir.

Yatağan, Yeniköy, Kemerköy Termik Santralleri ülkemizin en ucuz elektrik enerjisi üreten santralleri olmasına rağmen, yıllardır özel sektörün yedek lastiği durumuna düşürüldü. Ama özel sektörün dışa bağımlı doğal gazdan enerji üretimi ise, halen tam gaz devam etmektedir. İthal edilen 30 milyar metre küp doğal gazın %60'ı elektrik üretiminde kullanılmaktadır. Bizim santrallerimizde enerjinin 1kw/h maliyeti 2 cent civarındadır. Ancak özel sektöre, 18 cente varan korkunç ödemeler yapılmaktadır.

İdeolojik olarak serbest piyasayı yaşatmak uğruna devre dışı bırakılan, çok ucuza elektrik üreten kamu santrallerinin hemen devreye alınması gerekmektedir. Bu mantık, zararın kamunun üzerine yıkıldığı, kârın ise özel şirketler tarafından toplandığı bir yağma ve talandır; “zarar kamuya, kâr özel sektöre” mantığıdır. Bu yağmadır, talandır, kamu malını peşkeş çekmek ve kaynak aktarmaktır...

Doğal gaza bağımlı enerji politikalarından ve bir kamu hizmeti niteliğinde olan elektrik üretim ve dağıtım özelleştirmelerinden biran önce vazgeçilerek öncelikle kömür olmak üzere yerli ve yenilebilir enerji kaynakları faaliyete geçirilmeli, yatırım yapılmalı, hatta özel sektör santralleri derhal kamulaştırılmalıdır. Böylelikle çıkabilecek olası enerji krizleri önlenmelidir.

Enerjide özelleştirme ve alım garantili peşkeş politikaları sürdürüldüğü sürece, ülke güvenliği de tehdit altında olacaktır. Ülkemizin geleceği için stratejik öneme sahip olan enerji sektörü, özel çıkarlara teslim edilmemelidir.

Enerjinin özelleştirilmesi, ne rekabet ortamı yaratacak, ne de ucuzluk getirecektir.

Bu santrallerin gerçek sahipleri halkımızdır.

Halkımız; 90 yıllık birikimlerini uluslararası sermayeye peşkeş çekenlerden tarih önünde mutlaka hesabını soracaktır.

TES-İŞ Sendikası Yatağan Şubesi olarak üyelerimizle ve halkımızla birlikte yıllardır mücadelemizi her zaman yasal ve hukuksal platformda gerçekleştirdik.

Geldiđimiz noktada TES-İŞ, eğer bir gün “şalter indirecekse” bunu ne eriyen ücretleri için, ne de çalışma hayatının gün geçtikçe bozulan koşulları için yapacaktır. TES-İŞ, eğer bir gün “şalter indirecekse”, bunu sadece ve sadece, ülkemizin aydınlığının özel sektörün “k r dürtüsü” elinde karanlığa dönüşmesine engel olmak için yapacaktır. Şalter Yatađanda, Yeniköy’de ve Kemer y’dedir...

Bugüne kadar işimiz ve çocuklarımızın geleceği, halkımızın çıkarı için ne gerekiyorsa yaptık. Bundan sonra da, üretimden gelen gücümüzü kullanmak da dahil, her şeyi yapacağımızın bilinmesini istiyoruz.

 lmek var, Dönmek yok!

TES-İŞ Sendikası Yatağan Şubesi, ülkesine sahip çıkacaktır.

TES-İŞ Sendikası Yatağan Şubesi, aydınlığa sahip çıkacaktır.

“Mücadele edenler her zaman kazanamazlar. Ama kazananlar, her zaman mücadele edenler olmuştur” diyerek, hepinize saygı ve sevgilerimizi sunuyorum.

TEKEL-TARİŞ-YATAĞAN DİRENİŞLERİ VE DERSLER

Süleyman Girgin

*Türkiye Maden İşçileri Sendikası (Türkiye Maden-İş)
Yatağan ve Havalisi Şubesi Başkanı*

Bir film var...

Sinemalarda çok seyirci çekmedi.

Filmde birçok tiyatrocu, sinemacı beklentisiz, inançla oynadı...

Bu ülkenin tarihinden bir kesit sunan “Devrim Arabaları” filminde, 1960’lı yılların başında bu ülkenin mühendislerinin imkânsızlıklar ve yokluklar içinde yerli otomobil yapma gayretini, heyecanını izliyorsunuz.

Kimse inanmazken onlar inanıyor, yabancı sermaye işbirlikçilerinin bütün engellemelerine karşın uyumadan, sonsuz bir emekle yerli arabayı yapıyorlar.

29 Ekim’de, Cemal Gürsel bu arabayla halkı selamlıyor...

Filmi izlerken heyecanlanıyorsunuz, duygulanıyorsunuz, gözleriniz yaşıyor.

Film size ülkemizin KİT’lerini hatırlatıyor.

Bu ülkenin KİT’lerinin hangi yokluklarda, hangi inanmış insanlarla, hangi heyecanlarla yapıldığını düşünüyorsunuz ve görüyorsunuz.

Filmden bugüne dönüyorsunuz ve bu halkın öz malı olan KİT’lerin “özelleştirme” adı altında yerli yandaşa, yabancı işbirlikçiye satılmasını düşünüyorsunuz; üzülüyorsunuz, üzüntünüz tepkiye dönüşüyor!

“Bu halk nasıl bu özelleştirmeyi kabullendi, neden toplumsal tepki daha güçlü olmadı?” diye düşünüyorsunuz.

Neoliberal politikaların en temel sacayağı özelleştirme...

Gündeme getirildiği ülkelerde, özelleştirme film kaplanarak halka sunuldu.

İlaçların üzerine filmler kaplanır.

Renkli filmler.

Bu filmler, hem ilacın acılığının hissedilmesini önüyor, hem de renkli görünümleriyle içmeyi teşvik ediyor.

Özelleştirmenin üzerindeki renkli filmde, “Daha fazla yatırım, istihdam, sermayenin tabana yayılması, refahın artması ve bir dizi renkli şey” vardı.

Ve ne yazık ki, tabletlerin büyük bölümü yutuldu.

Cumhuriyet ekonomisinin yıkım projesinin adı haline gelen özelleştirmeler sonunda, artık satılacak çok şey de kalmadı.

Sendikalar, aydınlar, duyarlı insanlar olarak filmin altındaki acı gerçeği görüyorduk, ama bunu halka, hatta emekçilere bile yeterince anlatamadık.

Özelleştirmenin yoksulluk, talan, yalan, güvencesiz çalışma, işsizlik, sosyal devletin erozyonu olduğunu anlatamadık.

İktidarlar da, AKP de, zaten bugün bu söylemleri ne hatırlıyor, ne de söylüyor.

Sadece özelleştireceğiz, satacağız diyorlar.

Gerekçeye, vaade bile gerek duymuyorlar.

Özelleştirme idaresinin verilerine göre, 1986-2012 yılı arasında 16 hükümet görev yaptı.

Bu zaman diliminde, 40 milyar liralık özelleştirme geliri elde edildi.

Bunun 30 milyar TL'lik bölümü, AKP Hükümetleri döneminde gerçekleştirildi.

1984 yılında dönemin Başbakanı Turgut ÖZAL tarafından "KİT"ler özelleştirilecek sermaye halka yayılacak" denilerek kamuoyuna lanse edilen kamu kuruluşlarının satışı aradan geçen 25 yıl sonra "yabancılar satışa ve yabancılaştırmaya" dönüşmüştür.

Milli olan sadece emeğimiz kalmıştır.

Peki, sendikalar özelleştirme sürecinde ne yaptı?

Özelleştirmeye karşı sendikaların yaklaşımını/tavrını 5 grupta toplayabiliriz:

1. **Neoliberal yaklaşım:** Özelleştirilsinler. Hatta "özelleştirilen uçaklardan bir tane de biz satın alırız" anlayışı.
2. **Özelleştirilsin ama üyemiz, işçi mağdur olmasın diyenler:** Bu aynen, "balı na beni yutsun ama midesinde canlı kalayım, hazmetmesin"e benziyor!
3. **Oportünist yaklaşım:** "Benim işyerim stratejik, özelleştirilmesin, diğerleri özelleştirilebilir" anlayışı.
4. **Tilki gibi ağacın altında bekleyen yaklaşım:** Özelleştirilsinler, benimle aynı düşünen sermaye grubu satın alır, işçileri bana üye yapar diyen yaklaşım.
5. **Özelleştirme karşıtı, mücadelecilik yaklaşım:** "Özelleştirme talandır, yoksulluktur, toplumsal hayatın ticarileştirilmesidir, işsizliktir, sosyal devletin tasfiyesidir" diyen ve tek başına da kalsa mücadele eden yaklaşım

Böylesine parçalı, farklı anlayışlar içeren bir sendikacılık hareketinden doğaldır ki, özelleştirmeye karşı ortak bir tutum beklenemezdi.

Zaten ortak bir tutum da ortaya konulamadı.

Sendikalar olarak yerel ve tek tek mücadele etmek zorunda kaldık...

Yerel düzeyde dayanışma ve işbirlikleri gerçekleştirildi.

Örneğin, biz Yatağan'da, Tes-İş şubesi ve üyeleriyle sürekli eylemde, mücadelede birlikteliği sağlıyoruz.

Ama çatıda birliktelik sağlanamadı ne yazık ki!

Belki de sendikacılık hareketinin en geniş birlikteliği, dayanışması ve işbirliği Tekel işçilerinin direnişinde sağlandı.

Tekel direnişi biz işçilere, sendikacılara çok şey öğretti.

Ünlü bir filozof, "Bin gram teoriden, bir gram pratik daha iyidir" demiştir.

Bunu Tekel direnişinde yaşadık.

Zaten Tekel direnişinden sonra, artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak, olamayacak biliyoruz.

Belki, bu süreç özelleştirmeye karşı mümkün olan en geniş cephede mücadelenin yolunu da açacak.

Yerel düzeyde başlatılan direnişler, genel bir direnişe dönüşecek...

Biz Türkiye Maden-İş olarak, talan, yağma, yoksulluk, işsizlik, sömürü anlamına gelen özelleştirmeye karşı işyerlerimizde direnmekte kararlıyız.

Önümüzde, enerji özelleştirmeleri var.

Termik santraller ve bu santrallere kömür veren işletmelerin özelleştirilmesi var...

Vatana ait ne varsa satılmaktadır. Oysa Vatan çakıl ve toprak yığınınından ibaret değildir.

Biz de bu mantıktan yola çıkarak, tek başımıza da kalsak mücadele etme anlayışını sonuna kadar savunan bir yaklaşım içindeyiz.

AKP hükümetine de diyoruz ki, “Yetim hakkını gerçekten yemek istemiyorsanız en başta özelleştirmelerden vazgeçin.”

Çünkü bu kurumlarda 70 milyonun hakkı var.

**HAKEM
DEĞERLENDİRMESİNDEN
GEÇEN
BİLDİRİLER**

NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜM VE ÇALIŞMA HAKKI İLİŞKİSİ: ÇALIŞMA HAKKI MÜCADELESİ ÜZERİNE NOTLAR

Denizcan Kutlu
Ankara Üniversitesi

Özet: Bu çalışma, Türkiye’de neo-liberal dönüşüm ve çalışma hakkı ilişkisi bağlamında çalışma hakkı mücadelesini sorunsallaştırmakta ve çalışma hakkı mücadelesinin potansiyel ve olanaklarını neo-liberal evredeki özgül anlamı bakımından tartışmayı amaçlamaktadır. Ekonomide ve işgücü piyasasında neo-liberal yeniden yapılanma, hakların oluşumunda belirli bir aşamayı ifade eden ve ikinci kuşak haklar olarak tanımlanan haklar demetinde çeşitli aşınmalara neden olmuştur. Diğer haklara erişim bakımından merkezi düzeyde önem taşıyan ve aynı zamanda etrafında başka bir dizi sosyal hakkın da yer aldığı çalışma hakkı, en çok zarar gören haklar arasındadır ve çalışma ile hak arasındaki ilişki kopma noktasına gelmiştir. Öte yandan, yalnızca sosyal haklar değil, “hak” kavramı ve pratiği de devletten talep unsurunu içermesi bakımından neo-liberal yükselişten olumsuz etkilenmiştir. Buna karşılık, anılan dönüşümün, karşı mücadele zemini yaratacak çeşitli olanaklar sunduğu da görülmektedir. Bu metinde, çalışma hakkı mücadelesinin potansiyellerine ilişkin kimi düşünceler, neo-liberal dönüşüm ve çalışma hakkının özellikleri bakımından tartışılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: çalışma hakkı, sosyal haklar, neo-liberalizm, çalışma hakkı mücadelesi.

Abstract: This article questions the struggles of the right to work, which have evolved together with neo-liberal transformations within the context of the right to work in Turkey. This article also aims to discuss the potentials and possibilities generated by the struggles of the right to work which take a distinct meaning in the neo-liberal period. Restructuring at economies and labour markets causes serious erosions in the second-generation rights to work which opened up a new stage in the formation of rights. Although the right to work is essential to attain other rights and brings with itself a number of other social rights, it is among the most damaged rights in the current period. Following these developments, the tie between right and work has eventually come to a breaking point. Moreover, not only social rights, but also the concept and practice of rights are affected negatively from the neo-liberal transformations. Against the back-drop of neoliberal backlash on the right to work, there is also a scope to discuss that these transformations present some possibilities to raise the struggle against it. Therefore, this article discusses the potentials of struggle for the right to work in the context of neo-liberal transformations and the actual characteristics of the right to work.

Keywords: the right to work, social rights, neo-liberalism, the struggle for the right to work.

GİRİŞ

Hak kavramı etrafındaki tarihsel mücadele, çalışma hakkı söz konusu olduğunda bugün nasıl anlamlandırılabilir? Günümüz toplumunda, piyasasının işçileşme doğrultusunda yaptığı baskıya ve gündelik yaşamda kişinin işgücü piyasasındaki

konumu ile ilişkisinin güçlenmesine bağlı olarak hem bireysel hem de kolektif düzeyde çalışma talebi artmaktadır. O halde, çalışma talebini hak kavrayışı ile ele almak günümüzde ne anlama gelmektedir? “Hak kavramının siyasi ve hukuki anlamı, kapitalizmin farklı tarihsel evreleri içinde farklılaşmıştır” (Bürkev ve Özügür-lu, 2011: 47). Kaderoğlu Bulut’un (2011: 11) da işaret ettiği gibi, “hak kavramının yalnız soyut bir tartışma nesnesi değil, toplumsal ve politik olarak da belirlenen bir pratikler alanını tanımlıyor oluşu, onun aynı zamanda tarihsel bir mücadele alanını işaret ettiği anlamına da gelmektedir.” İşçilerin, “bir işe sahip olma hakkı”, “adil ücret hakkı” gibi taleplerine karşı, sermaye sahiplerinin de bunların hak statüsü içerisinde tanımlanamayacağını, hakkın, ancak mülk edinme ve serbest ticaret gibi klasik haklar çerçevesinde kabul edilebileceğini ileri sürmeleri (Özdek, 2011: 91) vb. örnekler, hakları tarihte ve günümüzde, toplumsal sınıflar arasında bir mücadele konusu haline getirmiştir.

Çalışma, bir sosyal hak olarak kamunun işgücü piyasasına müdahalesi aracılığı ile hayat bulup genelleşebiliyorsa, söz konusu müdahalenin esnekleşme ve rekabet lehine ortadan kaldırıldığı koşullarda, çalışmanın bir hak olarak tartışılması, artık nesnel olarak başka bir düzlemde yürütülmelidir. Bu çalışma, yukarıdaki sorulara, esas olarak bu perspektiften yanıt arayacaktır. Çalışma hakkı, tarihsel anlamda işgal ettiği yer itibarıyla tanımlanırken, çalışma hakkının tarihsel olarak kazandığı anlam ve içeriği, bugün yeniden kurmaya dönük mücadele ve çabalar, neo-liberal evre ile ilişkisi bakımından ele alınacaktır. Çalışmada, sosyal politikanın geleneksel hedefleri doğrultusunda daha korunaklı ve güvenli istihdam ve bir yaşam biçimine dönük potansiyel ve olanaklar tartışılmaya çalışılacaktır.

Bu yaklaşım, sosyal politika disiplini içerisinde işgücü piyasasını sorunsallaştıran hâkim konumdaki çalışmalardan da ayrılmaktadır. Bu çalışmaların, işgücü piyasasını sorunsallaştırırken temel inceleme konuları, işsizlik, aktif işgücü politikaları ile işsizliğin azaltılması, yeni üretim ve yönetim teknikleri, beşeri sermaye, esneklik, hukuksal çerçeve vb. olarak belirlemektedir. Bunlar ve başkaları, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin ürünü ve kaçınılmaz olarak uyum gösterilmesi gereken başlıklar olarak ele alınırken, çalışma hakkı gibi işgücü piyasasına ait sosyal hak kategorilerinin yaratabileceği zengin içerik göz ardı edilmektedir. Bu çalışmada, işgücü piyasası, çalışma hakkı mücadelesi bakımından sorunsallaştırılacaktır. Bu, beraberinde şu soruyu sormayı gerektirmektedir: Çalışma hakkı, işgücü piyasasına yönelik nasıl bir anlama sahiptir? Burada, önümüzdeki süreçte, devletin işgücü piyasasına müdahale biçimine ve istihdam ilişkilerine yön vermesi bakımından çalışma hakkı mücadelesi üzerine kimi düşünceler sergilenmeye çalışılacaktır.

Neo-liberalizmin işgücü piyasası ve diğer alanlara dönük yayılma stratejisinin özünde, sermayenin toplumu ve tek tek bireyleri sadece işgücünden ibaret görme ve işçileştirme, işçileştirirken de güvencesizleştirme ve metadışlaştırılabilmiş¹ (Esping-Andersen, 2006: 49) tüm alanları metalaşma ve piyasalaşma sürecine tabi tutma eğilimi bulunmaktadır. Dolayısıyla üretim ve yeniden üretim alanına dönük neo-liberal düzenlemeler, bir stratejinin, özü aynı olmakla birlikte, farklı ama

¹ “Bu kavram, piyasaya katılımdan bağımsız olarak sunulan haklar aracılığıyla refah devletlerinin para ilişkilerini ne derece zayıflattığını ifade etmek için kullanılır” (Esping-Andersen, 2006: 49).

paralel iki koldur. “Emeğin sermayeye genelleşmiş gerçek tabiiyeti” olarak kavramsallaştırılan bu olgu, “ücretli istihdama tabi olsun ya da olmasın yeniden üretim alanları metalaşan mülksüzlerin sermaye karşısındaki konumlarına işaret etmektedir” (Bürkeve ve Özügurlu, 2011: 16). Ayrıca, sermayenin bir yandan ücrete ve çalışmaya muhtaç ederken, diğer yandan çalışmaktan alıkoyma, işsiz bırakma eğilimlerinin güçlenmesi dolayısıyla, işçileşme ve işsizliğin aynı anda arttığı ve çalışmanın toplumdaki merkezileşen yerine karşın, çalışma hakkının gün geçtikçe zedelendiği, çalışmanın artık *fiili* olarak bir hak statüsünde tanımlanmadığı, çalışma ile hak arasındaki ilişkinin kopmakta olduğu söylenebilir. Ek olarak, tüm bu gelişmelerin işçi sınıfını parçalanma yönünde etkilediği de görülmektedir.

Küresel bir eğilim olarak giderek daha geniş kitlelerin yaşam deneyimi, “nakit bağı” ve ücretli çalışmaya katılıma zorlayan bir piyasa baskısı tarafından belirlenmekte, emeğin toplumsal yeniden üretimindeki metadışı alanlar fiyatlandırılmakta ve emeğin meta özelliği pekişmektedir (Özügurlu, 2008b; Bürkeve ve Özügurlu, 2011). Diğer yandan da emekçi sınıfların “gündelik yaşamları (ya da emeğin yeniden-üretim alanları) bütünüyle işgücü piyasasındaki konumlarına tâbi hale gelmiştir” (Bürkeve ve Özügurlu, 2011: 34). Bu koşullar altında, çalışma hakkı mücadelesinin potansiyelinin açığa çıkabileceği düşünülebilir.

Çalışma hakkının da bir parçasını oluşturduğu sosyal haklara ilişkin kendi pozisyonumuzu belirtmeden önce iki temel noktaya dikkat çekmek gerekir. Bunlardan ilki, çalışma hakkı mücadelesine dönük potansiyellerin tartışılmasının, dar anlamda “politik” alan içerisinde görülmemesi gerektiğidir. Bu konu, sosyal politika disiplininin bir parçasıdır. Şu “basit” nedenle ki; disiplinin temel tartışma konuları arasında yer alan ve örneğin sosyal güvenlik, işçi sağlığı ve çalışma hakkının da bir parçasını oluşturduğu sosyal haklar, -yine disiplinin temel inceleme konuları arasında yer alan- sendikacılık hareketini de içeren belirli mücadelelerin de sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, neo-liberal evrede çalışma hakkı mücadelesinin potansiyellerini tartışmak, daha gelişkin bir sosyal politika ortamı yaratabilmek bakımından önem taşımaktadır.

İkinci nokta ise, yönetime ilişkindir. Bu çalışmada, çalışma hakkını da içeren yasal düzenlemeler, onları çevreleyen ekonomik ve toplumsal ilişkiler bakımından kavranmaya çalışılmıştır. Düzenlemelerin sadece lafzını değil, aynı zamanda ruhunu ve mantığını da kavramayı amaç edinen ve hukukun sadece hukuka bakarak anlaşılamayacağını (Karahanoğulları, 2003: 83) savunan bir bakış açısı benimsenmiştir. Yönetime ilişkin ikinci vurgu şudur: Çalışma hakkı mücadelesine dönük olanak ve potansiyelleri tartışmak; sosyal bilimlerde sıkça rastlanan dönüştürücü programın içeriğine ve sonuçlarına odaklanan bir tarzın ötesine açılmayı gerektirmektedir. Sermaye için her düzenleme alanı, emek açısından da bir direnç ve mücadele alanı olarak görülmeli, çözümlemeye, sadece verili dönüştürücü programın içeriği değil, dönüşümün gerçekleştiği alanın dinamikleri de dahil edilmelidir. Böylelikle, işgücü piyasasında köklü dönüşümlerin yaşandığı günümüzde, bu alanın en temel mücadele başlığı ve dinamiği olarak çalışma hakkı mücadelesini yeniden gündeme almak gerekmektedir. Türkiye’de bu yönde ilk işaretler de alınmaktadır.²

² Türkiye’de örgütlü ya da örgütsüz işçi hareketinin, anlık ya da süreğen mücadelelerinin temel olarak çalışma ve buna bağlı hak temaları etrafında şekillendiği görülmektedir.

Sosyal hakların, piyasayı ve rekabeti bozduğunu, dolayısıyla, yatırımlara ket vurarak istihdam artışını engellediğini savunan liberal görüşün yanında, “sosyal hakları kapitalist sistemi meşrulaştırma boyutu ile ele alanlar; bu meşrulaştırma nedeniyle sınıfın mücadele geleneğinin köreldiğini” (Özveri, 2011: 213) ileri sürenler de bulunmaktadır. Bu çalışmada benimsenen yaklaşıma göre, “emek gücünün meta niteliğini sınırlandırarak, ücretli çalışanların hareket alanlarını iktisadi ve toplumsal anlamda genişleten sosyal hakların savunulması vazgeçilmez bir gerekliliktir” (Mütevellioğlu, 2009: 143).

Çalışmada öncelikle, çalışmanın hak kategorisi içerisinde tanımlanmasının gelişimi ve çalışma hakkının özellikleri, insan hakları boyutu ile kısaca gözler önüne serilecektir. İkinci olarak, küreselleşme sürecinde yaşanan gelişmeler ve çalışma hakkının tahrip edilmesi kısaca incelenecektir. Son olarak ise, çalışma hakkı mücadelesine dönük kimi perspektifler tartışılmaya çalışılacaktır.

I. SOSYAL HAKLARIN GELİŞİMİ VE ÇALIŞMA HAKKI

1. Hakların Gelişimi: Klasik Haklardan Sosyal Haklara

Farklı nitelik ve düzeylerdeki haklar, kapitalizmin gelişim evrelerinde her zaman önemli bir yer tutmuştur. Gelişim seyri itibarıyla bakıldığında, haklar bireysel düzlemde toplumsal düzleme doğru bir evrim geçirmiştir. Son olarak ise “Dayanışma Hakları” olarak adlandırılan haklar demeti tarih sahnesine çıkmıştır.³ Bu çalışma, kendisini esas olarak ikinci kuşak haklar arasında sayılan çalışma hakkı ile sınırlandırmıştır.

Hakların evrimi içerisinde ilk aşamayı ifade eden ve klasik, birinci kuşak ya da geleneksel haklar olarak ifade edilen haklar, iki farklı toplumsal formasyonun egemen sınıfları olan aristokrasi ve burjuvazi arasındaki mücadelelerin ve çatışmaların sonucunda “tabii hukuk akımı” ve “bireyci özgürlük anlayışı”nın bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu hak ve özgürlükler, İngiliz-Amerikan ve Fransız Haklar Bildirgeleri’nde yer almış ve 19. yüzyıl boyunca hazırlanan Anayasalar, “ticaret ve sanayi burjuvazilerinin elde ettikleri toplumsal, iktisadi ve siyasi kazançları” hukukileştirmiş (Kaboğlu, 1996: 6-7) ve hak sahipleri, mülk sahiplerinden ibaret görülmüştür (Özdek, 2011: 65). Nitekim 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nde, mülkiyet, özgürlükten sonra, güvenlik ve baskıya direnme hakkından önce, diğer hakların temeli olarak tanımlanan bir hak statüsüne kavuşmuştur (Gemalmaz, 2010: 187-188). Bu haklar, “yaşam hakkı ve kişi dokunulmazlığı, düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü, inanç ve ibadet özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, dernek kurma hakkı, dilekçe hakkı, seçme ve seçilme hakkı” başlıkları altında toplanabilir. “Bu hakları kullanabilmek bakımından özgür olmak, devletin karışmaması, bireylere müdahale etmemesi ve pasif kalması zorunludur” (Çelik, 2010: 257). Bu, klasik hakların negatif karakterini belirtir. Bu haklar, liberalizmin “soyut eşitlik anlayışını yansıtır.”

Bunlar, ücret, sendikalaşma, toplu sözleşme, çalışma saatleri, işe iade talebi, işten çıkarmalara ve taşeronlaşmaya karşı mücadele gibi başlıklar altında toplanabilir. Henüz, birleşik bir karakter kazan(a)mamış olmakla birlikte, farklı üretim alanlarından irili ufaklı işçi eylemlerinin, yer yer yükselerek sürdüğü gözlemlenmektedir. Burada, eylemlerin ayrıntılı bir dökümü çıkartılmayacaktır. Bu anlamlı çaba, başka bir çalışmanın konusudur.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaboğlu (1996); Bulut (2009: 31-33).

Bu dönemde, Anayasa ya da çeşitli yasal metinlerde yer bulamayan⁴ sosyal haklar ise, “soyut özgürlük yerine eşitlik ilkesini, insanların sahip oldukları özgürlüklerden yararlanabilmeleri için gerekli olanakları ve fırsat eşitliğini öne çıkarmaktadır” (Kaboğlu, 1996: 10). Talas’ın (1997: 205) işaret ettiği üzere, kapitalizmin gelişimi ile birlikte derinleşen “ekonomik ve sosyal alandaki eşitsizlikler, doğal insan haklarının da geçerlilik kazanması için ekonomik ve sosyal nitelikli hakların doğup gelişmesini bir bakıma zorunlu” kılmıştır. Sosyal haklar, “insanların haklarından yararlanabilmeleri için serbest ve özgür olmasının yeterli olmadığının anlaşılmasıyla ortaya çıkmaya” başlamıştır. “Klasik haklar, hiçbir ayırım yapılmadan bütün insanların hak ve özgürlükleriyken, sosyal hakların ve sendikal hakların öznesi ise iktisaden zayıf ve güç durumda olanlar, çıkarlarını korumak için bu araçlara ihtiyaç duyan sınıf ve kesimlerdir” (Çelik, 2010: 257, 260). Bu çerçevede, çalışma, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, konut hakkının yanı sıra “kadınlar, çocuklar ve korunmaya muhtaç kişilerin gözetilmeleri ile ilgili haklar” sosyal haklar kapsamına girmektedir (Bulut, 2009: 30). Hakların geçirdiği evrim içerisinde sosyal haklara ilişkin de bir gelişim gözlenmiş ve Evrensel Bildirge’deki sendika özgürlüğünün içeriği genişletilerek, topluca sendikal haklar olarak bilinen “toplu sözleşme hakkı, sendika özgürlüğü ve grev hakkı” da sosyal hakların içerisine ayrıntılı bir şekilde tanımlanarak girmiştir. Bu oldukça önemli bir gelişmedir; zira Çelik’e (2010: 256, 260) göre, bu üç hak, “sosyal hakların gelişmesinde yasa kadar itici bir güçtür ve bu haklar bütün sosyal hakların baş güvencesi ve yaptırımıdır. Bu hakların yaşama geçebilmesi, ancak devletin olumlu edimi ile sağlanabilirken, pozitif nitelikteki haklar ön plana çıkmaktadır.”⁵

Birinci kuşak hakları, bireyi devlet karşısında koruyan haklar olarak, ikinci kuşak hakları ise işçi sınıfını sermaye sınıfı ve piyasanın yarattığı toplumsal risk ve eşitsizlikler⁶ karşısında koruyan haklar olarak yorumlamak mümkündür. Klasik haklar, büyük ölçüde aristokrasi ile burjuvazi arasındaki mücadelelerin ürünü

⁴ Konuyla ilgili çeşitli bildiri, dilekçe, yasa ve anayasayı içeren ayrıntılı bilgi için bkz. Gemalmaz (1997: 38-69; 2010).

⁵ Negatif hak-pozitif hak ayrımı, büyük ölçüde Alman hukukçu G. Jellinek’in yaptığı sınıflandırmadan türetilmiştir. Gemalmaz’a (1997: 322) göre, negatif haklar da “devletin çeşitli biçimlerdeki müdahale ve katkısını” gerektirdiği için, günümüzde pozitif ve negatif hak biçimindeki sınıflandırma geçerliliğini yitirmiştir. Negatif ve pozitif hak ayrımları için ayrıca bkz. Bulut (2009: 33-36). Konuyla ilgili bir tartışma için bkz. Fredman (2009: 67-69).

⁶ Sosyal hakların oluşumu, belirli eşitsizlikleri gidermeye dönük olarak da okunabilir. Ekonomik düzlemde üretim ilişkileri bakımından, mülk sahipliği ya da mülksüzlük dolayısıyla eşitsiz konumlarda olan iki farklı sınıf, siyasal düzlem söz konusu olduğunda sermaye sahipleri ile “yurttaş” olarak eşitlenmektedir. Ancak “‘vatandaş’ kategorisinin içerdiği sınıfsız belirlenimlerle donanmış statü, aynı statünün (...) sınıfsal deneyimleriyle sürekli olarak” çelişmektedir (Holloway, 2004: 293). Kaderoğlu Bulut’un (2011: 11) belirttiği gibi bu, klasik hakların soyut ve biçimsel niteliği ile ilgilidir. Sosyal hakların gelişimi, kaynağını bir diğer yönüyle de buradan almıştır: Emeğin, “ekonomik varlığı ile siyasal varlığı arasındaki bölünmüşlüğü üstesinden gelme” çabası (Özğür, 2011: 145). Bu çabanın yurttaşlık bakımından ürünü, medeni/sivil, siyasal ve sosyal hakların bir toplamı olarak sosyal yurttaşlıktır (Marshall, 2008: 20-21; Bürkev ve Özğür, 2011: 23).

iken sosyal hakların ise bu sefer burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki mücadelelerin ürünü olduğu söylenebilir.⁷ Bu, işçi sınıfının birinci kuşak hakların gelişim evresinde burjuvaziye karşı verdiği mücadeleyi de içerir.⁸ “İşçi sınıfının 19. Yüzyıldaki mücadelesi de yalnız ekonomik ve sosyal hakların elde edilmesini değil, aynı zamanda burjuva demokratik özgürlüklerin gerçekleştirilmesini” de amaçlamış ve mücadelenin bir boyutu ekonomik ve sosyal haklar iken, diğer boyutu hep siyasal haklar olmuştur. Siyasal haklar söz konusu olunca, “kapitalizmin ilk yüzyılları boyunca alt sınıfların hak direnişlerinin ilk büyük dalgasını, genel oy hakkı mücadelesi oluşturmuştur” (Özdek, 2011: 62, 66). Ancak işçi sınıfının sermayeye karşı mücadelesinin yanında, burjuvazinin aristokrasiye karşı mücadelesinde emekçi sınıfları yanına çektiğini de belirtmek gerekir. Özgürlük ve eşitlik burada öne çıkan iki kavramdır. Burjuva eşitlik anlayışının ortaya çıkışına paralel olarak, işçi sınıfının da eşitlik anlayışı belirmiştir; ancak işçi sınıfı, eşitliğin sadece soyut düzlemde değil, ekonomik ve toplumsal olarak da yaşama geçmesini talep etmiştir. Bürkeve ve Özügürü’nün (2011: 20) belirttiği gibi, “burjuvazinin ilerici idealleri, ilerleyen yüzyıllara işçi sınıfının mücadelesi ile taşınmıştır.” Klasik hakların geliştiği dönem, aynı zamanda ikinci kuşak hakların konusu olan haklar için işçilerin mücadele ettiği, talepte bulunduğu da bir dönemdir. Sosyal haklara dönük talepler, özellikle 1848 Devrimleri sırasında⁹ dile getirilse de “ortak mülkiyet ve çalışma hakkı gibi ekonomik ve sosyal hak istekleri burjuva devrimlerinin içinde de ileri sürülmüştür.”¹⁰ Bu talepler ilerleyen süreçte, sendikal haklar olarak bilinen sendika, toplu sözleşme ve grev hakkına doğru genişlemiştir (Özdek, 2011: 61, 67, 73, 76-77).

Bu arada, nasıl ki, temel sosyal ve ekonomik haklar olmadan, sivil ve siyasal haklar tam olarak uygulanamazsa (Fredman, 2009: 67), sosyal hakların da klasik haklardan önemli bir güç aldığını eklemek gerekir. Örneğin, “oy hakkının genişletilmesi ile çalışan sınıfların siyasal eşitsizliklere karşı tepkisi sonucu siyasal katılma isteklerinin artması arasında sıkı bir bağ kurulmaktadır. (...) işçi sınıfının siyasal parti biçiminde örgütlenmesi, soysal haklar ve sendikal özgürlükler mücadelesini güçlendirmiştir.” Örneğin “gerek siyasal gerek sosyal haklar örgütlenme ve toplu eylem haklarını” içermektedir (Kaboğlu, 1996: 6, 8). Ancak sosyal hakların oluşumu ile birlikte, örgütlenme ve toplu eylem hakkının niteliği değişmiştir.

⁷ Hak üzerine yürütülen mücadelelerin kapitalizm ile sınırlı olmadığı, feodal toplumda da bu yönde örnekler olduğu belirtilmelidir (Özdek, 2011: 63).

⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özdek (2011: 52-78).

⁹ Örneğin Alman işçilerinin 1848 Devrimleri sırasında dile getirdiği taleplerden kimileri şunlardır: “Asgari ücretin ve azami çalışma süresinin işçi ve işverenlerce birlikte saptanması ve işçilerce denetlenmesi, dolaylı vergilerin kaldırılması, artan oranlı gelir vergisinin konulması, asgari geçim koşullarında yaşayanlar için vergi muafiyeti, devletin parasız eğitimi finanse etmesi, işçilerin seyahat özgürlüğünün kısıtlanmaması, işsizlerin devlet hizmetinde istihdamı, işsizlerin asgari insan ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için devletin geçim koşullarını sağlaması, devletin yardıma muhtaç herkese ve işçi emeklilerine yardım etmesi” (Özdek, 2011: 72). 1848 Fransız Anayasası’nda ise, sosyal hakların ve onun içerisinde çalışma hakkının yer aldığı belirtilmektedir (Gemalmaz, 1997: 73; Bulut, 2009: 51; Gemalmaz, 2010: 229-230).

¹⁰ Örneğin, 1789 Fransız Devrimi’nde insan hakları bildirisinin hazırlık sürecinde sunulan 30 civarında bildiri önerisinde söz konusu talepler de bulunmaktadır (Özdek, 2011: 67).

2. Çalışma Hakkı: İçeriği ve Kapsamı

Bu çalışmanın temel konusu oluşturan çalışma hakkı ise, sosyal haklar üzerine yürütülen tartışmalarda geniş bir alan kaplamış ve refah devletinin gelişiminde de kilit bir rol oynamıştır. “Çalışma, bir yönüyle devletin saygı göstermesi gereken negatif bir özgürlük, diğer yönüyle, yeri geldiğinde kişilere yüklenebilecek bir ödev, bir başka yönüyle de herkesin bir iş elde etmeye hakkı olduğunu ifade eden bir haktır” (Bulut, 2009: 132). Çalışma hakkı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, toplu sözleşme ve grev gibi sosyal ve ekonomik bir hak statüsünde olup ikinci kuşak haklar arasında yer almaktadır. Bu hak statüsü, kamuya kimi sorumluluklar yüklemektedir, dolayısıyla sosyal ve ekonomik hakların bir konusu olarak tartışılmalıdır. Bu haliyle, çalışma hakkının en önemli özelliği, “hakkın kullanılmasının, hak öznesinin dışında oluşan etmenlere bağlı oluşudur.” Bu, kişinin ancak iş ortamının oluşması durum ve olanağının var olması halinde çalışabileceği anlamına gelir; ki bu da devletin görevidir. Buradan aynı zamanda, bir iş sahibi olma hakkının, çalışma hakkının “özü, olmazsa olmaz koşulu” olduğu sonucuna varılabilir. Ancak bu da yeterli değildir; sahip olunacak işin koşulları da çalışma hakkı ile ilgili aşağıda belirteceğimiz “alt kategori haklar” olarak sağlanmalıdır (Bulut, 2009: 133). “Geleneksel olarak bir iş edinme hakkı olarak” yorumlanan çalışma hakkı, dönemin politik ve ekonomik hedefleri ile özdeşleşmiştir (Rey Perez, 2009: 139, 143). Çalışma hakkı, kapitalizmin ve refah devletinin gelişim süreçlerinde iş sahibi olmaya dönük bir kamusal yükümlülüğün yanında, pek çok sosyal hakkın merkezinde yer alan, onlara erişim için olması gereken, diğer hakların yaslandığı temel bir hak özelliğini taşır (Sokolovic, 2009: 245); kişisel, siyasal ve sosyal hakların gerçekleşmesinde kilit bir rol oynar (Bulut: 2009: 131). Sadece sosyal ve ekonomik haklar değil; aynı zamanda temel insan hakları içinde bir temel oluşturur (Drzewicki, 1995: 169; BM, 2005). Bu özellikleri ile diğer sosyal haklarla birlikte emeğin meta niteliğini sınırlandırmaktadır (Mütevellioğlu, 2010: 39-40).

Çalışma hakkı aynı zamanda sosyal politika alanı içerisinde anılan birçok düzenleme biçiminin de merkezinde yer almaktadır. Çalışma hakkı, işin öncesi, yapılması ve sonrasını da içermektedir (Koray, 2000: 134; Mütevellioğlu, 2009: 142; Mütevellioğlu, 2010). Koray’a göre bunu “çalışma öncesi” (eğitim olanaklarının sağlanması), “çalışma süresi” (koruyucu önlemlerin ve iş güvencesinin getirilmesi) ve “çalışma sonrası” (sosyal güvenlik uygulamaları) olarak kavramsallaştırmak ve sınıflandırmak mümkündür. Bu çerçevede, çalışma hakkı ve kamunun rol ve sorumlulukları ilişkisinde, şu başlıkların öne çıktığı söylenebilir (Koray, 2000: 135:

Yeterli istihdam olanaklarının yaratılması, işgücüne eğitim ve nitelik kazandırılması, iş arayanlarla işgücü arayanların buluşturulması, iş yaşamında iş güvencesi sağlanması, iş yaşamında belirli bir gelir güvencesi sağlanması, işçi sağlığı ve iş güvenliği koşullarının iyileştirilmesi, ücretlilere örgütlenme hakkının kazandırılması, işsizlik karşısında korunma, işgücünün sosyal risklere karşı korunması.

Görüldüğü üzere, çalışma hakkı, özelliği itibarıyla, sadece işsizlikten korunmayı ve bir iş sahibi olmayı değil, istihdamın etrafında şekillenen ve onu güvencelerle donatan bazı kimi düzenlemeleri de kapsar. Bunlar, bir iş bulmanın yanında,

“çalışma karşılığı asgari insanca yaşam koşullarını garanti altına alacak bir ücret elde etme, işin ve çalışma ortamının sağlığa uygun ve güvenli olması, feshe karşı korunmuş olarak çalışma, ücretin geçici veya sürekli olarak kesildiği durumlarda bir sosyal güvenceye sahip olma gibi” çeşitli bileşenleri içerir (Mütevellioğlu, 2010: 39). Bir işte ücretli çalışmaya katılma, yani iş bulma hakkını ifade eden istihdam hakkının yanı sıra, “yaşa, cinsiyete ve güce uymayan işlerde çalıştırılmama”, “işe almada ırk, renk, cinsiyet, inanç, siyasal düşünce ayrımcılığı” yapmama ve “istediği alan ve işte çalışma” gibi hakları da içerir.” Bu hakların yaşama geçebilmesi için ise, “istihdam olanaklarının yaratılması, eğitim hakkı, iş güvenliği ve koruyucu standartların sağlanması, çalışma yaşamında belirli bir gelir güvencesi”, “işçi sağlığı ve güvenliğinin”, “işçilerin örgütlenme hakkının sağlanması”, “işsizliğe karşı korunma, işgücünün toplumsal risklere karşı korunmasını içeren sosyal güvenlik ve refah devleti anlayışlarının gelişmesi ve uygun mevzuatın hazırlanması” gerekmektedir.¹¹ Ayrıca, çalışma süreleri, dinlenme, haftalık tatil, yıllık ücretli izin, bayram tatili, yönetime katılma, iş güvencesi (Bulut, 2009: 134-135), boş zaman ve eşit işe eşit ücret de (Kaboğlu, 2002: 464) çalışma hakkının bileşenleri¹² arasındadır.

Çalışma hakkı, devletin olumlu edimi ile sağlanabilecek sosyal ve ekonomik haklar ile donatılmıştır. Bu, belirli gelişme evrelerinin ardından yaşama geçmiştir ve çalışma hakkı, sosyal haklar içerisinde yer almış ve uluslararası sosyal politikanın önemli ve vazgeçilmez bir parçasını oluşturmuştur.¹³ Örneğin, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin madde dizilişleri, hakların gelişim özelliklerine de uygundur. Buna göre, ilk maddeler 18’inci yüzyıldan o yana kadar kabul edilen “bireysel ve siyasal hakları”, ilerleyen maddeler ise, sosyal güvenlik, çalışma ve işsizlikten korunma, sendika özgürlüğü, ücretli tatil, dinlenme ve eğlenme, sağlık ve eğitim gibi ekonomik ve sosyal hakları da içermiştir. Bildirge’de çalışma hakkı, “her kişinin çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma koşullarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır” şeklinde tanımlanmıştır (Talas, 1997: 212).¹⁴

Ancak, sosyal haklar olarak da anılan bu haklar, 1960’lı yıllara gelindiğinde daha ayrıntılı olarak tanımlanmaya başlamıştır (Martal, 2000: 371-372).¹⁵ Ekonomik ve sosyal haklara dönük ilkelerin daha geniş bir şekilde ele alındığı Birleşmiş Milletler Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nde ise çalışma hakkı, “çalışma isteğinde ve gücünde olan insanın gelir sağlayacak bir işte çalışabilmesi” ve bu hakkın “gerçekleşmesi için devletin kimi önlemler almasının gerekli ve yararlı olacağı” şeklinde açıklanmıştır. Bunlara, kişinin çalışacağı işi

¹¹ “Çalışma Hakkı” ([http://bilgininadresi.net/Madde/14849/Çalışma Hakkı](http://bilgininadresi.net/Madde/14849/Çalışma_Hakkı), 8.5.2012).

¹² Buraya kadar sayılan unsurları, “işin serbestçe seçimi ve kabulü”, “adil ücret”, “iyi bir yaşam (decent living)”, “sağlıklı ve güvenli çalışma koşulları”, “yükselme için eşit fırsatlar”, “boş zaman, dinlenme, makul çalışma saatleri, ücretli izin” başlıkları altında uluslararası sözleşme ve metinler ile tartışan bir çalışma için bkz. Jayawickrama (2002: 857-863).

¹³ Çalışma hakkı ile ilgili uluslararası sözleşmeler için bkz. “Çalışma Hakkı” (http://insan.haklarimerkezi.bilgi.edu.tr/Books/khuku/calisma_hakki/calisma_hakki.pdf, 14.5.2012); Jayawickrama (2002: 852-856).

¹⁴ Konuyu ayrıntılı bir şekilde tartışan bir çalışma için bkz. Talas (1997: 212-214).

¹⁵ Aynı şekilde, Birleşmiş Milletler, 1966 yılında “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi”ni kabul etmiş; ancak sözleşmenin yürürlük tarihi 1976 olmuştur.

seçme özgürlüğünü de eklemek gerekir (Talas, 1997: 220-221; Çağırın, 2006: 147).¹⁶ Örneğin, 1965 yılında yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Şartı'nda 1. Bölüm altında özgürce edinilen “bir işle yaşamını sürdürebilme”, “adil çalışma koşulları”, “güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları”, “çalışanların, kendileri ve ailelerine yeterli bir yaşam düzeyi sağlamak için adil bir ücret alma”, “ekonomik ve sosyal çıkarlarını korumak amacıyla ulusal ve uluslararası kuruluşlar düzeyinde örgütlenme özgürlüğü”, “toplu pazarlık”, çocuklar ve gençlere “uğrayacakları bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel korunma”, çalışan kadınlara özel koruma, mesleki yönlendirme ve eğitim olanakları, sağlık, sosyal güvenlik gibi “hak ve ilkelerin etkin biçimde gerçekleşebileceği koşullara” ulaşmak, politika amaçları olarak saptanmıştır. Şart'ın 2. Bölümü'nün “Çalışma Hakkı” başlıklı 1. maddesinde ise, “yüksek ve istikrarlı bir istihdam” düzeyine ulaşmak ve bu düzeyi korumak, “çalışanların özgürce edindikleri bir işle yaşamlarını sağlama hakları”, “ücretsiz iş bulma hizmetlerini” sağlamak veya korumak, “uygun mesleğe yöneltme, eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerini” sağlamak ya da geliştirmek taahhüt edilmiştir.¹⁷

3. İnsan Hakları Boyutu

İnsan haklarının gelişimi, tarihsel kökleri bakımından, doğal haklardan başlamak üzere, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel haklara doğru bir seyir izlemiştir (Talas, 1997: 203, 206-207). Ancak, burada, insan haklarının tarihsel gelişimine¹⁸ ayrıntılı bir şekilde girilmeyecek, konu, çalışmanın ana sorunsalı olan sosyal haklar ve çalışma hakkı bakımından ele alınacaktır. Çalışma hakkı, burada daha önce de ifade edildiği gibi sadece sosyal ve ekonomik haklar değil; insan hakları için de bir temel oluşturmaktadır.

Bu çerçevede, belirtilmesi gereken ilk noktalardan biri, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen zaman dilimi içerisinde, refah kazanımlarının artışına paralel olarak, sosyal hakların uluslararası alanda insan hakları statüsünde kabul görmesidir (Özdek, 2011: 89). Bu, insan haklarının gelişimindeki bireyselden toplumsal düzleme doğru eşitlikçi nitelik ile hem uyumlu hem de bağlantılıdır. Bunun arkasında, çeşitli sosyalist ülkeleri de içerecek şekilde 19. ve 20. yüzyıllardaki çeşitli Anayasal gelişmelerin yanında “ekonomik ve sosyal haklarla desteklenmeyen klasik insan haklarının çoğu kez kuramsal bir nitelik” taşıdığını belirten Marksizmin ve daha genel olarak sosyalist düşüncenin¹⁹ izlerini görmek de mümkündür (Talas, 1997: 204, 205, 206). Anayasaların da birer insan hakları belgesi olarak düşünülmesi durumunda, örneğin, 1848 tarihli Fransız Anayasası'nın klasik hakların yanında, ekonomik ve sosyal haklara da yer vermesi ile birlikte, “insan hakları teorisinde önemli bir değişikliğe yol” açtığı ve devletin özgürlükler karşısında pasif kalmakla yetinmemesi, yurttaşın ise devletten olumlu edimde bulunmayı talep edebilmesine zemin sunması bakımından önem taşıdığı belirtilebilir. Ardından, 20. yüzyılın başlarında 1917 tarihli Meksika ve 1919 Alman Weimar Anayasaları'nın (Bulut, 2009: 51-52) ve 1920 Estonya

¹⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Talas (1997: 220-222); Çağırın (2006: 147-148).

¹⁷ “Avrupa Sosyal Şartı (Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi)” (http://insanhaklimerkezi.bilgi.edu.tr/source/turkce/4.1.3/AVRUPA_SOSYAL_SARTI.pdf, 9.5.2012). Daha fazla ayrıntı için bkz. Talas (1997: 237-239); Koray (2000: 89-91).

¹⁸ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Çağırın (2006: 4-23).

¹⁹ Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bulut (2009: 45-50).

Anayasası'nın (Gemalmaz, 2010: 280-282) benzer gelişmeleri izlediği söylenebilir.²⁰ 1918 ve 1924 tarihli Sovyet Anayasaları, daha çok klasik haklara dönük gelişmeleri yansıtmakla birlikte, 1936 Sovyet Anayasası'nın çalışmayı da içerecek şekilde klasik hakları genişletirken, sosyal hakları da içerdiği görülmektedir (Gemalmaz, 2010: 317-232). 20. yüzyılın ortalarına doğru ise, 1947 İtalyan, 1949 Alman ve 1958 Fransız anayasalarında, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ndeki anlayış doğrudan yansıma bulmuştur (Bulut, 2009: 51-52).

Talas'a (1997: 207) göre, kurumsal düzlemde bakıldığında, "insan hakları konusunun uluslararası alanlara çıkması, doğuş ve oluş sürecinin (...) kurumu Uluslararası Çalışma Örgütü"dür. Gülmez'e (2000: 143) göre ise, Uluslararası Çalışma Örgütü bünyesinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında temel insan haklarını güvenceye alan sözleşmeler üç başlık altında toplanabilir: Sendika özgürlüğü, zorunlu çalışma ve fırsat ve işlem eşitliği. Örgütün Yönetim Konseyi, "7 sözleşmeyi, üye devletlerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, uymak ve uygulamak zorunda oldukları temel insan hakları sözleşmeleri olarak nitelemiştir." Bu sözleşmeler, 29 sayılı Zorla Çalıştırma Sözleşmesi (1930), 87 sayılı Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması Sözleşmesi (1948), 98 sayılı Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi (1949), 100 sayılı Eşit Ücret Sözleşmesi (1951), 105 sayılı Zorla Çalıştırmanın Kaldırılması Sözleşmesi (1957), 111 sayılı Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi (1958), 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi'dir (1973).

Yukarıda, çalışma hakkı bakımından içeriği açıklanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de, sosyal hakların birer insan hakkı olarak uluslararası düzlemde kabul görmesinde çok önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Bildirgenin ardından, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (Bulut, 2009: 77-86) da sosyal hakların, birer insan hakkı olarak uluslararası düzeyde kabul görmesinde ilerletici etki yaratan belgeler arasında yer almıştır. Çalışma hakkı, bir kısmı bu çalışma içinde anlatılan tüm belgelerde yer almıştır.

II. ÇALIŞMA İLE HAK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN KOPMASI

Çalışma hakkı, yukarıda da işaret edildiği gibi sosyal ve ekonomik bir hak niteliğinde olup, devlete çeşitli görevler yüklemekte, devletin işgücü piyasasına ve ücretlilik ilişkisine müdahalesi ile mümkün olabilmektedir. Devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki olarak soyutlanabilecek müdahale araçlarının içeriği ise hukuksal metinleri çevreleyen ekonomik ve toplumsal ilişkiler tarafından belirlenmektedir. Küreselleşme süreci, tam da bu ilişkilerin sermaye birikim rejimleri ekseninde neo-liberal bir tarzda dönüştüğü bir evreyi anlatmaktadır. Devletin piyasaya, kitlesel üretimin devamlılığını sağlayacak, kitlesel talebi yaratmaya dönük bir biçimde müdahale ettiği Fordist birikim rejimi koşullarında oluşan hak statülerinin, bu ilişkilerin dönüşüm geçirdiği yeni bir tarihsel dönemde aynı kalması beklenemez. Nitekim, yeni dönemde, sosyal haklarda kimi gelişmelere karşın, önemli kayıpların da yaşandığı gözlenmektedir. Küresel bir eğilim olarak işçileşme ve işsizleşme dalgasının bir ve aynı anda yaşandığı ve toplumun ücretli çalışmaya katılım ekseninde yeniden örgütlendiği neo-liberal çağda, meta dışı yaşam alanlarının da tahrip edilmesi ile birlikte -kendilerini ne şekilde ifade ettiklerinden

²⁰ Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi bkz. Gemalmaz (2010: 266-268; 275-280; 280-282).

bağımsız olarak- insanları tanımlayan öncelikli özellik çalışma, ücretlilik ve işgücü piyasası deneyimi olmasına karşın, bu ilişkilerin hak statüsünde tanımlanmaktan yasal olarak olmasa da *fiili* olarak çıkması gerçeği ile karşı karşıya bulunmaktadır. Çalışma ile hak arasındaki ilişki kopma noktasına gelmiştir. Küreselleşme sürecinde, serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşması ve serbest bir işgücü piyasasının oluşumuna doğru genel bir eğilim içerisinde, çalışma hakkını tanıyan devlet sayısında ciddi bir azalış yaşanmıştır (Drzewicki, 2009: 181). Çalışmanın, *fiili düzlemde* hak statüsünde yer alamama eğilimi, en genel anlamda iki başlık altında ele alınabilir:

Bunlardan *ilki*, neo-liberal evreyi aşan bir şekilde, hukuksal alanın içerisinden anlaşılabilir. Bu, sosyal hakların sınırlandırılması ile ilgilidir. Çeşitli uluslararası ve ulusal yasal belgeler, “sosyal hakların hemen hepsini kapsayan bir sınırlama nedeni öngörmekte ve bu konudaki zorlamayı boşa çıkaracak yorumlar”da bulunmaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nde hakların “kaynaklar ölçüsünde” yerine getirileceği vurgulanmaktadır (Bulut, 2009: 136). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin sözleşme olmayan niteliği dolayısıyla hukuksal bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır (Talas, 1997: 216). Aynı şekilde, 1982 Anayasası’nın 65’inci maddesinde yer alan, devletin sosyal ve ekonomik görevlerini yerine getirmesini “ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, kaynakların yeterliliği”ne bağlayan ibarenin, “bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek” şeklinde değiştirilmesine karşın, görevlerin “mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde” gerçekleştirilecek oluşu korunmuştur (Kaboğlu, 2002: 464). Anayasa Mahkemesi’nin 1989 tarihli çalışma hakkına ilişkin bir kararı²¹ da bu yöndedir (Bulut, 2009: 136). Görüleceği üzere, çeşitli sosyal haklar tanınmış olmakla birlikte, bunların yaşama geçmesi belirli koşullara özgülülmüştür.

Çalışma ile hak arasındaki ilişkinin kopuşu, *ikinci olarak* birbiriyle ilişkili iki düzlemde yaşama geçmiştir. Bunlardan ilki, düşünsel çerçevede ve paradigma düzeyinde hakların niteliği ile ilgilidir. İkinci ise, küresel kapitalizm evresinde değişen ekonomik ilişkilere ve işgücü piyasalarında yeniden yapılanmaya paralel olarak hakların tahrip edilmesi, çalışmanın nitelik kaybı, artan işsizlikle birlikte hakların boşa düşmesi, kolektif temsil mekanizmalarının zayıflaması ve çalışma hakkı etrafında tanımlanan diğer hakların talep edilebilmesinin güçleşmesidir.

Birikim rejiminin gerekleri doğrultusunda, devletin ekonomi, işgücü piyasası ve toplumsal yaşama müdahalesinin yeniden yapılanmasının hukuk ve haklar alanındaki etkilerini gözlemlemek mümkündür. Ücretli istihdamı merkeze alan, onun hak ve çıkarlarını koruyan ve geliştiren bir devlet ve işgücü piyasası ilişkisi ve bunun araçları (çalışma hakkı, iş yasaları, sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim, sendikal haklar, vs.), yeni birikim rejiminin istikrarını ve düzenleme biçimleri ile arasındaki uyumu bozan bir yapı sergileyecektir. Dolayısıyla 1970’lerin ardından girilen krizin aynı üretim tarzı içerisinde aşılma çabalarının bir ürünü olarak, dev-

²¹ “Devlete karşı ileri sürülebilecek bu hak, bireylere zorlama yetkisi ve yaptırımı vermemiştir. Devlet olanakları ölçüsünde, yeterli örgütler kurarak iş bulmayı kolaylaştırıp sağlamak için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür. Devletin herkese iş verme, herkesi işe yerleştirme zorunluluğu bulunmamaktadır” (aktaran Bulut, 2009: 136). Kaboğlu (2002: 464), çalışma hakkı ile ilgili Anayasa’da yapılan söz konusu değişiklikten sonra, Anayasa Mahkemesi’nin “bu içtihadını işsizler lehine değiştirmesi” gerektiğini belirtmiştir.

let ve işgücü piyasası arasındaki ilişkinin, devletin işgücü piyasasına ve ücretlilik ilişkisine müdahale tarzının dönüşümüne paralel olarak, hakların niteliğinde de bir farklılaşma söz konusu olmuştur. Bu farklılaşma, aynı zamanda kamunun hak yaratıcı müdahale ve sorumluluklarından uzaklaşması ile de sonuçlanmıştır. Bu düzen içerisinde çalışma hakkı ve ona bağlı olan haklar ikinci plana itilmiştir. Bu aynı zamanda, bir paradigma değişimini de ifade etmektedir:

Liberal öğreti doğrultusunda, devletin işlevi ve müdahalesi “sadece rekabetin daha iyi işlemesini sağlayacak bir hukuk düzeni kurmak olarak” tanımlanmaktadır (Çelik, 2010: 259). Hal böyle olunca, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki sosyal refah devletlerinin geliştiği toplumsal uzlaşma döneminde sosyal hakların uluslararası alanda insan hakları statüsünde kabul görmesinin (Özdek, 2011: 89) ardından, küreselleşme sürecinde “insan haklarının birinci kuşak haklardan ibaret olduğu ve bunların temel haklar sayılabileceği, bu anlamda sosyal hakların insan hakkı olarak kabul edilemeyeceği” yönünde görüşler dillendirilmiştir (Kaderoğlu Bulut, 2011: 30). Bu minimalist-liberal anlayışa göre, insan haklarının yaratmış olduğu yükümlülükler sadece, “(söz konusu insan hakkının ihlalinin kaçınmak şeklindeki) negatif ödevler”dir. Bu yaklaşım, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde yer alan sosyal ve kültürel haklarla ilgili “‘insan hakları’nı, pozitif ödevler içermeleri bakımından dışarıda bırakır” (Pogge, 2002: 101).²² Devamında ise (Bayramoğlu, 2011: 195),

... liberal haklar kavramı negatif haklar lehine kritik bir ayrıma tabi tutulmuş, pozitif hakların ikincilliğine güçlü bir şekilde vurgu yapmaya (yeniden) başlanmıştır. Kalkınmacı sosyal devlet eleştirisi olarak da yükselen yeni sağ söylemde, devletin asla müdahale etmemesi gereken negatif haklar (inanç hakkı, mülkiyet hakkı, vs.) ile kaynak israfı alanı olarak damgalanan pozitif haklar arasında net ayrımlar konmuştur.

Bu çabanın, sosyal hakları sahip oldukları mertebeden indirgenin yanında, hak sahiplerinin taleplerini öne sürebilmeleri ve sonuç alabilmeleri açısından şöyle bir sonucu da vardır (Kaderoğlu Bulut, 2011: 37):

... ikinci kuşak hakları hak kategorisinin dışına çıkarmaya çalışmak, politik olarak hakları burjuva nitelikleriyle sınırlandırmanın, böylece haklar üzerine girilen toplumsal mücadelelerin meşru temelini ortadan kaldırarak ezilenlerin sisteme karşı mücadelelerini ‘haksız’ ilan etmenin yolu olmaktadır.

Madalyonun diğer yüzünde, kapitalizmin yeni uluslararası işbölümü (Fröbel, vd., 1982: 55-59, 91-93; Özügür, 2008a: 95-97; Erdoğan, 2006: 131-140) ve buna bağlı küresel meta/üretim zincirleri (Gereffi, 1995: 217-222; Köse ve Öncü, 2000: 74-77) altında, ekonomik ilişkiler ve işgücü piyasasında yeniden yapılanma vardır. Bu küresel üretim ağı, Türkiye gibi ihracata yönelik sanayileşme modelini benimseyen ve uluslararası işbölümü içerisinde genel bir eğilim olarak satın alıcı yönlendirmeli, düşük teknoloji, tüketim ve ara malları üretiminde, “düşük katma değerli emek yoğun sanayilerde” uzmanlaşan ekonomilerde (Köse ve Öncü, 1998: 148; Köse ve Öncü, 2000), işgücü piyasasında var olan önceki dönemin “katılık”ları ve kalıntıları ile uyumsuzluk göstermektedir (Yücesan-Özdemir ve Öz-

²² Buna karşılık, “maksimalist yaklaşımsa, tüm insan haklarının hem (mahrum etmekten kaçınmak için) negatif ödevler hem de (korumak ve yardım etmek için) pozitif ödevler içerdiğini iddia eder” (Pogge, 2002: 101).

demir, 2008: 98-99). Bu uyumsuzluğun, neo-liberal politikalar lehine çözüldüğü gözlenmektedir. Bu çözüm, neo-liberal stratejinin iki paralel kolu olarak metadışlaştırılabilmiş alanlar (emeğin toplumsal yeniden üretimi) ve emeğin sınırlandırılmış meta niteliği ile işgücü piyasalarının yeniden yapılandırılması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu yeniden yapılanma süreci, kapitalizmin ortaya çıkış ve ilk gelişim dönemlerindeki bir özelliği tekrar belirginleştirmekte ve derinleştirmektedir. Kapitalist birikim, üretim aletleri ile emekçileri ayırarak, geniş bir mülksüzleşme dalgası yaratmıştı. Geniş yığınlar halinde işçileşme de anılan sürecin temel bileşenleri arasındaydı. Teknolojik gelişmeler ve başka bir dizi unsur ise zaten son derece ağır koşullarda yapılan çalışmayı güvencesizleştirmekteydi. Söz konusu üç olguyu günümüz kapitalizminin temel özellikleri arasında saymak yanlış olmayacaktır. Günümüzde esnek, ucuz, uyumlu ve güvencesiz çalışmanın işgücü piyasaları ve üretim ortamları bakımından yaygınlaşma eğiliminde olduğu söylenebilir. Sermaye birikiminin malileşmesi ve büyüme ile istihdam arasındaki bağlantının kopması ile birlikte yeni işsiz yığınların ortaya çıkması da çalışma hakkını zedeleyen unsurlar arasında sayılabilir.

Sosyal haklar alanına ilişkin düzenleme biçimlerinin, hak kavramı zemininde genelleşmesi ise, kamunun istihdam düzeni ve işgücü piyasasına müdahalesi ile mümkündür (Yücesan-Özdemir ve Özdemir, 2008: 162). Bu olgu, çalışma hakkına yönelik tartışmada, kamunun-devletin merkezi rolüne işaret eder. Ancak kamu müdahalesine farklı bir biçimde gereksinim duyulan yeni birikim rejimi koşullarında, “hak” sosyal içeriğinden arındırılmaktadır. Durum, çalışma ile hak arasındaki ilişkinin kopmakta olduğunu göstermektedir. Çalışma, artık bir hak olarak genelleştirilemez, yaygınlaştırılmaz. Kamunun düzenleyici özelliklerinin, sermaye lehine belirginleştiği ve kalıcılaştığı bir ortamda, emekçiler sadece “soyut düzlemde” kamusal alandan dışlanmamakta, somut olarak da çalışmak, kamu ile ilişkilendirilemeyecek bir noktaya doğru evrilmektedir.

III. ÇALIŞMA HAKKI MÜCADELESİ ÜZERİNE NOTLAR

Küreselleşme sürecinde, emekçilerin üretim ve yeniden üretim alanlarındaki dönüşümlere dönük tepkilerinin, çok büyük ölçüde sosyal hakları temel alarak açığa çıktığı söylenebilir. Sosyal hak talepleri, günümüzde işçi sınıfı hareketinin, temel karakteri olarak belirmektedir. Bunun içerisinde, çalışma hakkı ve etrafında oluşan taleplerin ise öne çıktığı gözlenmektedir. Sorun, hak temelli bu mücadele başlıklarının uluslararası sendikacılığın liberal reformist stratejisinin (Erdoğan, 2006: 277, 281, 526) içerisine yerleşmiş olmasıdır. Oysa, “hak mücadeleleri, sınıflar mücadelesinin günümüzdeki somut ve cisimleşmiş biçimidir” (Bürkeve ve Özügürlü, 2011: 35). Bürkeve ve Özügürlü’nün tespitleri ile “hak mücadeleleri zemininin politik önemi bakımından şu dört unsur ön plana çıkmaktadır” (2011: 35):

- Emeğin yeniden üretimini anti-kapitalist temelde siyasallaştırabilmektedir;
- Gündelik, acil çözümler ile köklü nihai çözümler arasında güçlü bağlar kurabilmektedir;
- Bireysel olanla sınıfsal olanı ilişkilendirmekte, bu yapılabildiği ölçüde etnik ve din temelli kimlik oluşumları üzerinde sınıf basıncı kurabilmektedir;
- Toplumsal meşruiyetin fiili ve hukuki düzeyleri birbirini besler hale gelebilmektedir.

Türkiye’de işgücü piyasasında ise belirli ve önemli yasal düzenlemeler varlığını korumakla birlikte, artan işsizlik ve sendikacılığın önem ve güç kaybetmesi ile birlikte, çalışma hakkı kapsamına giren hak statülerinin, gerek işverenlerden gerekse kamudan talep edilmesi güçleşmektedir. Ancak buna karşın, belirli bir politik ekseninde somut olarak buluşma sorunu yaşansa ve henüz bu yönde somut adımlar atılmamış olsa da farklı sektör ve üretim alanlarında, merkezinde çalışma hakkının yer aldığı irili ufaklı iş mücadelelerinin sürdüğü gözlenmektedir. Bu mücadelelerin çoğunlukla “işten çıkarılma, işyerinin kapatılması, üretime ara verilmesi, ücretsiz izin, ücret veya tazminat ödenmemesi, ikramiyelerin azaltılması, fazla mesai ücretlerinin düşürülmesi, esneklik, toplu sözleşme imzalanmaması” (Kaygısız, 2010: 177) gibi doğrudan üretim ortamından kaynaklı sorunlarla ilişkili olduğu ya da esas olarak sendikalaşma sonrasında yaşanan yaygın işten çıkarma deneyimlerinin ardından gerçekleştiği söylenebilir. Bu mücadeleler çoğunlukla, özel sektör işletmelerinde yaşanmakta ve mantıksal olarak ya sendikanın kabul edilmesi ve tarafların toplu sözleşme masasına oturması ya da direnişin zaman içerisinde çeşitli nedenlerin ürünü olarak sönmülenmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu çerçevede, potansiyel çalışma hakkı mücadelesine dönük bir tartışma –kuşkusuz ek söylenebilecekleri unutmadan– şu başlıklar altında toplanabilir:

(1) Türkiye’de bugün çalışma hakkına yönelik yürütülecek bir tartışma ve mücadele, üretim ve emeğin toplumsal yeniden üretimi olmak üzere, iki alanı içermelidir. Neo-liberal stratejinin hem üretim hem de yeniden üretim alanlarına dönük bir ve aynı anda yaygınlaşan doğası ile çalışma hakkının içeriği ve dolayısıyla barındırdığı mücadele potansiyeli örtüşme halindedir. Neo-liberalizmin yaygınlaştığı her alan çalışma hakkını, çalışma hakkına dönük söylenebilecek her söz, neo-liberal yayılmayı ilgilendirmektedir. Salt işyerleri düzlemine sığmayan, politikleşmiş bir çalışma hakkı mücadelesinin birleştirici potansiyeli iki düzlemde tartışılabilir: Bu mücadele, üretim ve yeniden üretim alanlarını ve bizzat işçi sınıfını *birleştirici* yönde etki edebilir. Bu anlamda yeni emek rejimi ile metalaşma, piyasalaşma ve fiyatlandırma stratejisi arasındaki bağın, hak mücadeleleri açısından dikkate değer bir önem taşıdığı söylenebilir. Neo-liberal dönüşüm aynı zamanda, toplumsal bütünleşme ve aidiyet bağlarının da zayıflaması (Rey Perez, 2009: 152) anlamına gelmektedir ki, hak mücadeleleri ve özel olarak da çalışma hakkı mücadelesi söz konusu olduğunda, bu nokta, kapitalist toplumun geleceği açısından da fazlasıyla önemlidir; çünkü çalışma hakkı mücadelesi, kısa vadeli ve uzun vadeli çözümleri birbirine bağlayabilecek potansiyeli bakımından önem taşımaktadır. Çalışma ile hak ilişkisi ya da emek ve çalışma ile yurttaşlık bağının tekrar kurulması mücadelesi ile bunu başka bir toplumsal düzene taşıma arasındaki “gerilimin” ne yöne evrileceği ise yine ciddi bir tartışma başlığı olarak önümüzde durmaktadır.

Yukarıda söylendiği gibi, birleştirici olduğu ölçüde yeni bir *özneleşme* sürecinden de söz edilebilir. Karatepe’nin (2011: 218) de işaret ettiği üzere, “Avrupa’da kapitalist egemenliğin sonuçlarına karşı olarak örgütlenen işçi sınıfının sosyal hak talepleriyle yükselttiği mücadeleler, bir emek gücü yığınına indirgenmeye karşı kendi toplumsal-politik varlıklarını kazandıkları bir özneleşme sürecini ifade etmekteydi.” Bir benzeri bugün için de geçerli olabilir. Bilindiği üzere, sosyal politikanın temel işlev ve hedeflerinden biri, emek ve sermaye arasındaki çatışmayı,

çeşitli yasa, kurum ve mekanizmalar ile toplumsallaştırmaktır. Bu süreçte, hak kavramı ve kamunun hak yaratıcı müdahaleleri, doğası gereği, devletten/kamudan ilgili hakka ilişkin talep olanağını da beraberinde getirir; buna zemin sunar. Çalışma hakkı mücadelesi, günümüz kapitalizminde kişiyi belki de en çok tanımlayan bir insan etkinliği olarak çalışma ve etrafındaki hakları merkeze alarak, çalışmanın hak düzleminde talep ve inşa edilmesini sağlayıp geniş kesimlerin yaşamlarını bütünsel olarak kavrayarak, özneleşme sürecine katkı yapabilir. Yukarıda, hakların pozitif niteliklerinden arındırılmasının, hak temalı talep ve mücadelelerin toplumsal meşruiyetini de sarsacağı ve en baştan “haksız” ilan edileceği belirtilmişti. O halde, hak yaratmaya dönük mücadeleler hem süreç hem de barışlı olması halinde sonuçları bakımından meşruiyet yaratacak mücadelelerdir.²³

(2) Çalışma hakkı, sadece bir iş edinme hakkı olarak yorumlanmamalı, işin yapıldığı değil, emek gücünün satışa çıkartıldığı ve iş ilişkisinin sona erdiği aşamaları da kapsayacak şekilde değerlendirilmelidir. Çalışma hakkı, yukarıda da belirtildiği üzere, işsizlikten korunma hakkı olarak da algılanmaktadır. Ancak bu, ne olursa olsun istihdam edilmek olarak da düşünülmemelidir. Günümüzde, aktif işgücü programları aracılığı ile çalışmaya katılım ile refah arasında ilişki kuran anlayışların da ürünü olarak, geçici ve düzensiz kimi iş olanakları öne çıkmaktadır. Ancak çalışma hakkı, kurumsallaşma geleneği ve çevreleyen haklar bakımından da bu tür işlerden daha fazlasını ifade eder. İstihdamın korunması ve güvence gibi unsurları ön plana çıkartılmalıdır. Bu anlamda çalışma hakkı mücadelesi, emeğin meta niteliğini sınırlandırarak, çalışma koşullarının yanında yaşam koşullarını yükseltebilme potansiyeli bakımından da önemlidir.

Çalışma hakkı, doğası gereği, sadece işin bulunmasını değil, aynı zamanda istihdamda kalıcılığı, istikrarı ve dolayısıyla güvenceyi içermelidir. İşin bulunması aşaması için ise, geçici çalışma ve işçi kiralama yöntemlerinin değil, kamusal iş bulma yükümlülüğünün altı çizilmelidir. Neo-liberalizm, bilindiği üzere, meta niteliği zayıflatılmış ya da yok edilmiş pek çok alanı sermaye birikimine açıp, fiyatlandırma stratejilerine tabi tutmuştur. Çalışma da bundan muaf değildir. Bu gelişme, çalışma alanı için düşünüldüğünde yedek işgücü rezervinin düzenlenmesine dönük olarak aktif işgücü programları ile birleşmiş özel istihdam büroları öne çıkmaktadır. İş aracılık faaliyetinin kamunun tekelinde olmaktan çıkışı ile işgücü piyasalarında emek gücü ‘broker’lığı gibi, para kazanılacak bir faaliyet alanı ortaya çıkmıştır. Yapılan araştırmalar, özel istihdam büroları aracılığıyla çalışmanın, kamu aracılığı ile bulunan işlere göre daha geçici, düzensiz ve güvencesiz işler olduğunu ortaya koymaktadır. O halde, çalışma hakkı mücadelesinin taleplerinden biri, ne ve hangi kanalla olursa olsun çalışmak değil, devletin görevleri doğrultusunda kamusal iş bulma faaliyetlerinin geliştirilmesi olabilir.

²³ Buna örnek olarak son dönemde Türkiye toplumunun hemen hemen tamamına dönük etkileri ile TEKEL işçileri örneği verilebilir. Kuşkusuz, TEKEL işçilerinin mücadelesi bir sosyal hak, özel olarak ise çalışma hakkı, sosyal güvence hakkı ve sendikal hakları içeren bir mücadele idi. Sonuçları itibarıyla, işyerleri ve sektörün ötesinde 657 sayılı Devlet Memurları Yasası’nın 4/C maddesine ilişkin bir kazanımla sonuçlansa da, işçilerin temel talepleri karşılanmamıştır. Ancak buna karşın, yürütülen hak mücadelesi son yılların en meşru toplumsal eylemi olarak tarihe geçmiş, çalışma hakkı mücadelesinin meşruiyet yaratıcı niteliğini gözler önüne sermiştir.

İşin sona erdiği aşama için ise, işsiz kalınan dönemde kişinin kendisi ve ailesini geçindirebileceği, kişiyi yoksulluktan koruyacak belirli bir gelirin sağlanması ve bunun geliştirilmesi, çalışma hakkı mücadelesinin bir parçası olarak düşünülmelidir.

(3) Çalışma hakkı, ayrıca, sendika, toplu sözleşme ve grev hakkını da birlikte ele alıp içerecek şekilde genişletilmelidir ve uluslararası sosyal politika içerisinde tanımlanan çalışma hakkı etrafındaki haklar da göz önünde bulundurulmalıdır. Sosyal hakların ve özellikle de çalışma hakkı ve bileşenlerinin etkin bir şekilde kullanılabilmesi ve uygulanabilmesi için sendikal haklar önem kazanmaktadır. “Bu hakların gerek devleti gerekse işverenleri sosyal hakları gerçekleştirmeye zorlamaları toplu karakterlerinin sonucudur” (Çelik, 2010, 255-256). Örneğin, çalışma ilişkilerine dönük sendikal denetimin ve toplu iş sözleşmesi şartlarının uygulanabilmesinin grev hakkı ile de desteklenmesi gerekir. Nitekim, yukarıda da belirtildiği üzere uluslararası ölçekte de yasal gelişim bu yönde olmuştur.

(4) Tartışmanın bir diğer boyutu strateji ve ölçek ile ilgilidir. Günümüzde, bir eğitim olarak küresel sendikal hareketin oturduğu ana kalıp, istihdam artıcı politikaların yaratılması, küresel çalışma standartlarının belirlenmesi, çokuluslu firmalara dönük politikalar, toplumsal cinsiyet ve kadın hakları (Erdoğan, 2006: 276-277), işsizlik, çalışma koşulları ve çalışma saatleri, ücret, toplu sözleşme ve örgütlenme sorunlarının çözümü ve “*decent work*”(insan onuruna yakışır iş) kavramı ile tanımlanan işlerin yaratılmasından ibarettir. Bu hareketin temel karakteri, genel özellikleri itibarıyla siyasal ve sosyal hak temalı olmakla birlikte, Erdoğan’ın (2006: 277, 281, 526) saptaması ile “küresel kapitalizme ‘sosyal boyut’ getirilmesini hedefleyen liberal reformist uluslararası sendikal politika” olarak sabitlenmiştir. Böylelikle, sosyal hak mücadelelerinin nasıl bir strateji içerisine oturtulacağı önem kazanmaktadır.

Çalışma hakkını da içeren bir sosyal hak mücadelesinin, küreselleşmeye insani bir yüz verilmesini hedefleyen bir reformizme saplanması da mümkündür. Ancak, bu söylenenler iki tür potansiyelin açığa çıkmasını sağlayabilir. İlk olarak, çalışma hakkı mücadelesi, sosyal haklara dönük hareketliliğin bir parçası olması bakımından da uluslararası dinamiklerle buluşma potansiyeline sahiptir. Türkiye işgücü piyasasının biçimlenişinde uluslararası dinamiklerin etkisini arama girişimi, çalışma hakkına ilişkin yürütülecek bir tartışmayı “ulusal”ın ötesinde “küresel” bir ölçeğe taşımak durumundadır. Bu tespit, yürütülecek tartışma ve mücadeleye ilişkin ulusal ölçeğin önemini azaltmamakta, aksine bir bütünlüğe ve bağlaşıklığa işaret etmektedir. Bürke ve Özügür’ün (2011: 32) ifade ettiği gibi, “sosyal haklar mücadelesi bugün dünya çapında uluslararasılaşma eğilimindeki bir emek hareketi özelliği göstermektedir. Tekil ülke deneyimleri biçiminde ortaya çıkan sosyal hak mücadeleleri, bugün çok önemli bir uluslararası mücadele hattı oluşturmuştur.” Potansiyel birleşik çalışma hakkı mücadelesinin, bu hareketlerle buluşabilme olanağı vardır. İkinci olarak, hareketin hak zemininde yükselmesi, reformizmin sınırlılıklarına takılmayı kendi doğası gereği beraberinde getirmek zorunda değildir. Önemli olan, mücadelenin nasıl bir stratejinin parçası olarak kurgulanacağıdır. Bu noktada, sosyal hak temalı karşı çıkışları, toplumsal sınıflar arasındaki mücadelenin kristalize olduğu bir alan ve bunun izdüşümü olarak gören bir anlayışın hakların ötesine açılabilmesi mümkündür.²⁴

²⁴ Bu noktada Marx’a dönmekte fayda vardır. Marx (2006: 69-70), 1848’de Fransız işçilerinin “çalışma hakkı” talebine ilişkin “proletaryanın devrimci isteklerinin özetlendiği bu

(5) Neo-liberalizmin özellikle işgücü piyasasına dönük yayılma stratejisinin, fiili durumlar, onların ardından gelen yasa tanımazlık ve dolayısıyla yeni fiili durumlar yaratmak üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Böylelikle fiiliyat ve yasalılığın bir yandan iç içe geçerken diğer yandan birbirini izlediğini, ama hepsine de tayin edici karakter olarak kuralsızlaşma ve bizzat koyulan yasalara aykırı davranmanın damgasını vurduğu söylenebilir. O halde, çalışma hakkı mücadelesi de söz konusu sermaye stratejisinin ardından kendiliğinden açılan mevzuat dışı yolları deneme ve hakkın, hukuk sistemi tanımadan önce de var olduğunu kabul eden bir perspektife sahip olma potansiyelini açığa çıkarmalıdır: “Hakların hukuk sistemince tanınmış olması, hakkı var eden bir unsur değil, hakkın varlığının verili hukuk sistemince kabulüdür. Bu kabulden önce var olan, ancak hukuk sistemiyle çatışarak da olsa kendisini var eden hakkı yaratan, var edenlerle bir anlamda uzlaşmaktadır” (Özveri, 2011: 211). Bu tür bir bakış açısının karşı tarafın fiiliyat ve yasa tanımazlığını tersine çevirme olanağı düşünülmelidir. Bu strateji, yasa tanımazlığa karşı yasa, fiiliyata karşı fiiliyat olarak özetlenebilir. Yasa tanımazlığa karşı yasa; çünkü mevcudun ötesine işveren lehine her geçilmeye çalışıldığında, mevcut düzenlemeler emek açısından bir “fren” görevi görmektedir. Fiiliyata karşı fiiliyat; çünkü işverenler mevzuatı ihlâl ettiği ölçüde, emek açısından da mevzuat dışı iş mücadelesi yolları kendiliğinden açılmış demektir.²⁵

SONUÇ

Bu çalışmada, neo-liberal dönüşümün esas olarak üretim alanı ile sınırlı olarak algılanan, ancak yeniden üretim alanı için de önemli anlamlar ifade eden “çalışma hakkı” boyutu üzerine durulmuş ve çalışma ile hak arasındaki ilişkinin kopartılmasına dönük tepkilerin potansiyeli tartışılmaya çalışılmıştır. İlk bölümde, sosyal hakların gelişim seyri ve çalışma hakkı ele alınmış, ardından çalışma ile hak arasında kurulan ilişkinin küreselleşme sürecindeki seyri anlatılmıştır. Son bölümde ise, çalışmanın temel sorunsalı olarak neo-liberal dönemde çalışma hakkı mücadelesinin potansiyel ve olanakları beş başlık altında tartışılmıştır.

Neo-liberalizm, emeğin ve üretim noktasının dışındaki yaşam alanlarının meta niteliğinin pekiştirilmesine dönük bir strateji olarak değerlendirilebilir. Bu strateji, çalışma ve yaşam koşulları/alanı olarak ifade edilebilecek ya da üretim ve yeniden üretim alanları olarak soyutlanabilecek bu iki temel düzlemi bir ve aynı anda dönüştürmektedir. Esas olarak, sosyal hak niteliğindeki kimi hakların ortadan kaldırılması ya da zayıflatılması pahasına gerçekleşen bu dönüşümün anlamı, bu

---

ilk acemice formül” ve ardından gelen “çalışma hakkının arkasında sermayenin iktidarı vardır, sermayenin iktidarının ardında üretim araçlarına sahip çıkmak, onları birleşmiş işçi sınıfına bağımlı kılmak, yani ücretliliğin, sermayenin ve bu ikisi arasındaki karşılıklı ilişkilerin kaldırılması vardır “ sözleri ile çalışma hakkı talebinin potansiyelini yorumlamaktadır.

²⁵ Bu noktada 2008 krizinin ilk yılında, işçilerin başvurduğu ve etkili sonuçların da alındığı fiili bir mücadele yöntemi işyeri işgalleri olmuştur (Kaygısız, 2010). Burada “mevzuat dışı yollar” denilerek, tarihsel olarak emek mücadelesi ve sendikacılık hareketi tarafından kullanılmış ve yasal olarak tanımlanmasa da toplumsal meşruiyete sahip mücadele yöntemleri kastedilmektedir. Buna son dönemde örnek olarak, TEKEİ işçilerinin mücadelesi ve ardından gerçekleşen 1 günlük iş bırakma eylemi, kamu çalışanlarının iş bırakma eylemleri, üretimi durdurma, işyeri işgalleri, vs. sayılabilir.

alanları sermaye birikimi ve piyasanın dolaysız etkisine daha açık hale getirmek-
tir. Bu dönüşümün belirgin sonuçlarından biri, iddiaların aksine, esnekleşme yo-
luyla işsizliğin azalması değil, çalışma hakkının ortadan kaldırılması olarak işsizli-
ğin artmasıdır. Çalışma hakkı, yasal olarak tanımlansa bile,

1. mali kaynakların yeterliliği ile koşullanmakta;
2. devletin iş bulma ve toplumu işsizlikten korumayı garanti altına alması olarak anlaşılmemakta;
3. devletin iş bulma görevine dönük oluşturulan kamu kurumlarının faaliyet alanlarını, özel iş aracılık faaliyeti yapan firmalarla paylaşması sonucu zede-
lenmekte ve aktif işgücü programları aracılığıyla bulunan işlerin istikrar ve gü-
vence düzeyleri düşmekte;
4. pozitif ayrımcılık konusu olan belirli gruplara ilişkin devletin istihdam yarat-
masını içeren bir hak statüsü olarak sınırlandırılmaktadır. Dolayısıyla fiili ola-
rak işlevsizleştirilmektedir. Buna karşın, çalışma hakkı ve bu hak statüsüne dö-
nük istem ve mücadeleler, çalışma ve yaşam koşullarını geliştirme bakımından
önemini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Bayramoğlu, Sonay (2011) “Burjuvaziye Not; ‘Gülümse Kaderine’: Olağanüstü Hal ve Haklar”, Yalçın Bürkev, Metin Özuğurlu, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Elgür (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I* içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- BM (2005) “Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin 18 No’lu Genel Yorumu: Çalışma Hakkı”, (http://insanhaklariimerkezi.bilgi.edu.tr/Books/khuku/calisma_hakki/calisma_hakki.pdf, 14.5.2012).
- Bulut, Nihat (2009) *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Bürkev, Yalçın ve Metin Özuğurlu, (2011) “21. Yüzyılda Toplumsal Hak Mücadeleleri-
nin Sınıf İçeriği”, Yalçın Bürkev, Metin Özuğurlu, Yasemin Özdek, Ersin Vedat El-
gür (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I* içinde, Ankara: Nota-
bene Yayınları.
- Çağırın, Mehmet Emin (2006) *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, Ankara: Platin Yayınları.
- Çelik, Aziz (2010) “Sendikal Haklar: Uluslararası Çalışma Hukuku ve Türkiye’nin Uyumsuzluğu”, Selda Çağlar (der.) *Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları (Felsefe, Hukuk, Çalışma Ekonomisi, Kentleşme ve Çevre)* içinde, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Drzewicki, Krzysztof (1995) “The Right To Work And Rights At Work”, Asbjorn Eide, Catarina Krause, Allan Rosas (der.) *Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook* içinde, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Erdoğan, Seyhan (2006) *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Esping-Andersen, G. (2006) “Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri”, Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (der.) *Sosyal Politika Yazıları* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları (çev. Burcu Yakut-Çakar ve Utku Barış Balaban).
- Fredman, Sandra (2009) *Human Rights Transformed: Positive Rights and Positive Duties*, Oxford: Oxford University Press.

- Fröbel, Folker, Jürgen Heinrichs, Otto Kreye (1982) *Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler*, İstanbul: Belge Yayınları (çev. Yılmaz Öner).
- Gemalmaz, Mehmet Semih (2010) *Devlet, Birey ve Özgürlük*, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Gemalmaz, Mehmet Semih (1997) *Ulusüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, İstanbul: Beta.
- Gereffi, Gerry (1995) "The International Economy and Economic Development", Neil J. Smelser ve Richard Swedberg (der.) *Handbook of Economic Sociology* içinde, New York: Princeton University Press.
- Gülmez, Mesut (2000) *Uluslararası Sosyal Politika*, Ankara: TODAİE.
- Holloway, John (2004) "Devlet ve Gündelik Mücadele", Simon Clarke (der.) *Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru* içinde, Ankara: Ütopya Yayınevi (çev. İbrahim Yıldız).
- Jayawickrama, Nihal (2002) *The Judicial Application of Human Rights Law: National, Regional and International Jurisprudence*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaboğlu, İbrahim (2002) *Özgürlükler Hukuku*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kaboğlu, İbrahim (1996) *Dayanışma Hakları*, Ankara: TODAİE.
- Kaderoğlu Bulut, Çağrı (2011) *Yeni Toplumsal Muhalefet Hareketleri Ekseninde İletişim Hakkı: Halkevleri İletişim Hakkı Atölyesi ve Sendika.Org*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Gazetecilik Bölümü, Ankara.
- Karahanoğulları, Onur (2003) "Marksizm ve Hukuk", *Marksizm ve...* içinde, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karatepe, U. (2011) "Sermaye Egemenliğinin İzdüşümü Olarak Dinsel Hayırseverlik", Yalçın Bürkev, Metin Özügür, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Elgür (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I* içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- Kaygısız, İrfan (2010) "Krizin Birinci Yılında Türkiye'de İşçi Eylemleri: İşgal, Grev ve Direnişlere Dair Gözlemler", *Praksis*, (22).
- Koray, Meryem (2000) *Sosyal Politika*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü (2000) "İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayii", *Toplum ve Bilim*, (86).
- Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü (1998) "Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Anadolu İmalat Sanayii: Zenginleşmenin mi Yoksa Yoksullaşmanın mı Eşiğindeyiz?", *Toplum ve Bilim*, (77).
- Marshall, T. H. (2008) "Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf", Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (der.) *Sosyal Politika Yazıları* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları (çev. Burcu Yakut-Çakar ve Utku Barış Balaban).
- Martal, Abdullah (2000) "Köleliğin Yeni Boyutları: Çağdaş Kölelik ve Çalışma Hakkı", *Türkiye'de İnsan Hakları* içinde, Ankara: TODAİE.
- Marx, Karl (2006) *Fransa'da Sınıf Savaşmaları 1848-1850*, Ankara: Sol Yayınları (çev. Sevim Belli).
- Mütevellioğlu, Nergis (2010) "Çalışma Hakkı Ekseninde Sosyal Hakların Toplumsal İşlevleri", *İktisat Dergisi*, (513).
- Mütevellioğlu, Nergis (2009) "Sosyal Haklar ve Emeğin Meta Niteliğinin Sınırlandırılması", *I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, Ankara: Belediye-İş Sendikası.

IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu

- Özdek, Y. (2011) “Marksizm ve Haklar”, Yalçın Bürkev, Metin Özüğurlu, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Elgür (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I* içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- Özüğurlu, A. (2011) “İnsani İhtiyaçlardan Haklara: Sermaye Birikir ve Emekçiler Kendilerini Yeniden Üretirken”, Yalçın Bürkev, Metin Özüğurlu, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Elgür (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I* içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- Özüğurlu, Metin (2008b) “Dünyada Sendikal Hareket”, *Emek Tartışmaları 1* içinde, İstanbul: DİSK Yayınları.
- Özüğurlu, Metin (2008a) *Anadolu’da Küresel Fabrika’nın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Özveri, Murat (2011) “Sosyal Haklar”, Yalçın Bürkev, Metin Özüğurlu, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Elgür (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri II* içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- Pogge, Thomas (2002) *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (çev. Güneş Kömürcüler).
- Rey Perez, Jose Luis (2009) “Çalışma Hakkı, Toplumsal Dışlanmanın Yolu mu? Çalışma Hakkı Güvencesi Olarak Temel Gelir”, Ayşe Buğra ve Kaan Ağartan (der.) *21. Yüzyılda Karl Polanyi’yi Okumak: Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları (çev. Azer Kılıç).
- Sokolovic, Dzermal (2009) “Social Rights, Crisis, Capitalism: Can Marx Rescue Capitalism?”, *I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, Ankara: Belediye-İş Sendikası.
- Talas, Cahit (1997) *Toplumsal Politika*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Yücesan-Özdemir, Gamze ve Ali Murat Özdemir (2008) *Sermayenin Adaleti: Türkiye’de Emek ve Sosyal Politika*, Ankara: Dipnot Yayınları.

BİR GREV İNCELEMESİ: 1990-1991 ZONGULDAK GREVİ

Fevzi Engin

Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Özet: 1990 ve 1991 yıllarının en önemli olaylarından biri, Türkiye Taşkömürü Kurumu'nda çalışan maden işçilerinin, 30 Kasım 1990 tarihinde başlayıp 4-8 Ocak 1991 tarihleri arasındaki büyük "Zonguldak-Ankara" yürüyüşü ile sona eren, "Zonguldak Grevi"dir. Zonguldak bu grevle, dünya ve Türkiye işçi sınıfı tarihinde, "emeğin başkenti" olarak yerini almıştır. 24 Ocak 1980 Kararları'yla dayatılan ekonomik modelde demir-çelik, kömür, petro-kimya gibi sanayi yatırımlarından vazgeçilmesi, var olanların küçültülmesi, özelleştirilmesi ya da kapatılması öngörülmüyordu. Türkiye'de uygulanan bu yeni ekonomik modelden en fazla etkilenen bölgelerden biri, Zonguldak ve çevresi oldu. Bu bölge, küçültülmesi, özelleştirilmesi ya da kapatılması öngörülen kamu işletmelerinin en yoğun olduğu bölge olması nedeniyle, önemli bir hedefti. Bu çalışmada "Zonguldak Grevi", Şehmus Güzel'in (1993) "grev incelemede yöntem" önerisi çerçevesinde incelenmekte; grev öncesi durum, grevin örgütlenmesi ve yöntemi, grevin sona ermesi ve sonuçları ile grevin toplumsal yönleri irdelenmekte, grevin ortaya çıkardığı sonuçlar değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Grev, sendika, işçi sınıfı, sendikal örgütlenme, özelleştirme.

Abstract: In Turkey, one of the most important events of 1990 and 1991 was the "Zonguldak Strike" of the coal miners, which was started on 30 November 1990 and finished on 4-8 January 1991. It concluded with the big "Zonguldak-Ankara" march. Zonguldak was named as "the capital of labour" following the event. In the model of 24 January Decisions which was forced to be implemented after 1980 in Turkey, the industrial investments such as iron and steel, coal, oil-chemical were suggested to be given up or to be closed down. The existing establishments were suggested to be made smaller or privatized. The region of Zonguldak was an important target for these kinds of regulations, because there were a lot of suitable establishments to privatise in Zonguldak region. In this paper, the Zonguldak Strike is investigated in the frame of "The Method in the Study of Strike" by Şehmus Güzel (1993). The conditions before the strike, the phase of organising the strike, its methods, finishing off the strike, its gains and social aspects are all investigated and the consequences of the strike are evaluated.

Keywords: Strike, union, working class, union organization, privatization.

GİRİŞ

1991 yılının en önemli olaylarından biri, Türkiye Taşkömürü Kurumu'nda çalışan maden işçilerinin, 30 Kasım 1990 tarihinde başlayıp 4-8 Ocak 1991 tarihleri arasındaki büyük "Zonguldak-Ankara" yürüyüşü ile sona eren, "Zonguldak Grevi"dir. Zonguldak bu grevle, Dünya ve Türkiye işçi sınıfı tarihinde, "emeğin başkenti" olarak yerini almıştır.

24 Ocak Kararları'yla uygulamaya konan ekonomik modelde, Türkiye'nin yoğunlaşacağı sektörlerin yerli hammadde ve ucuz işgücüne dayalı sektörler olması isteniyordu. Bunların yanında demir-çelik, kömür, petro-kimya gibi sanayi

yatırımlarından vazgeçilmesi; var olanların küçültülmesi, özelleştirilmesi ya da kapatılması öngörülüyordu. 24 Ocak Kararları'nın uygulayıcılarından Turgut Özal, modelin temel stratejisini şöyle tanımlamıştı: "Türkiye'de yeni bir iktisadi model uygulamaktayız. Bu model Türkiye'nin dış dünya ile entegrasyonudur. Türkiye gerek sanayide gerek ekonomide dışa açılmaktadır" (Oral, 1997).

Türkiye'de uygulanan bu yeni ekonomik modelin başarıya ulaşması için iç talebin kısılması, ücretlerin düşürülmesi, ithalat serbestliğiyle birlikte dış rekabete dayalı yapıların oluşması gerekiyordu. Uygulanmak istenen ekonomik modelin özünde yatan kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT'lerin) küçültülmesi ve kapatılması politikaları açısından bakıldığında, Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK), Karabük Demir-Çelik (KARDEMİR), Ereğli Demir-Çelik (ERDEMİR), Çaycuma Selüloz ve Kâğıt Fabrikası (SEKA) gibi büyük sanayi kuruluşları bu bölgede yer almaktaydı. Dolayısıyla, Türkiye'de uygulanan bu yeni ekonomik modelden en fazla etkilenecek bölgelerin başında da Zonguldak gelmekteydi.

24 Ocak Kararları'nın uygulanmasında, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi çok önemli bir tamamlayıcı oldu: grev ve toplu sözleşme hakkının askıya alınması ve ücretlerin sürekli olarak baskılanması politikası gerçekleştirilebildi. 1980 askeri müdahalesiyle sessizliğe gömülen sendikal hareket, 1989 bahar eylemlerinden sonra, "Zonguldak Grevi" ile doruğa ulaştı ve yeniden siyasetle buluştu.

Bu çalışmada "Zonguldak Grevi", M. Şehmus Güzel'in (1993) "grev incelemede yöntem" önerisi çerçevesinde incelenmekte;¹ grev öncesi durum, grevin örgütlenmesi ve yöntemi, grevin sona ermesi ve sonuçları ile grevin toplumsal yönleri irdelenmekte, grevin ortaya çıkardığı sonuçlar değerlendirilmektedir.

I. GREV ÖNCESİ DURUM

Genel Maden İşçileri Sendikası (GMİS), 42 bini TTK'ya bağlı beş işletmede (Armutçuk, Amasra, Kozlu, Karadon, Üzülmöz) ve altı bini Maden Tetkik Arama (MTA) Genel Müdürlüğü'nde olmak üzere toplam 48 bin işçinin örgütlü olduğu bir sendikaydı. Uyuşmazlık, coğrafi olarak sadece bir kenti değil, ağırlıklı olarak bir bölgeyi kapsamaktaydı. Çünkü, Amasra, Bartın ili sınırları içinde; Armutçuk, Zonguldak'a bağlı Ereğli ilçesinin sınırları içinde; Kozlu, Karadon ve Üzülmöz işletmeleri ise Zonguldak'ın Merkez ilçesinin sınırları içinde yer almaktadır.

Her ne kadar uyuşmazlık coğrafi açıdan belli bir bölgeyle sınırlı gibi görünüyorsa da, ekonomik açıdan çok daha geniş bir alanı kapsamaktaydı. Uyuşmazlık, sadece adı geçen TTK'ya bağlı işletmelerle sınırlı olmayıp, MTA'nın Türkiye genelinde 12 bölgeye bağlı 200'ün üzerindeki sondaj kampını da ilgilendirmekteydi.

İşletmelerde çıkarılan kömür, demir-çelik sektöründe kullanılan tek koklaşabilir kömürdür. Bu özellik, işletmelerin önemini vurgulamaktadır. Ancak, KİT statüsündeki işletmelerde üretim, istihdam ve fiyat politikalarının devletçe belirlenmesi ve doğrudan muhatabının (işverenin) devlet olması nedeniyle, TTK'ya bağlı

¹ Ş. Güzel *Grev* (1993) adlı çalışmasında grevin yapısal ve işlevsel açıdan irdelenmesini yapmaktadır. Çalışmanın sonundaki ekte, bir grev olayını incelemek ve genellemelere gidebilmek için, grev incelemesinde belli bir yöntem seçilmesi gerektiğini belirtmekte ve bu amaçla bir yöntem önerisinde bulunmaktadır. Bu; grev öncesi olup bitenler, grevin başlaması ve bu sırada olup bitenler, grev sırasında olup bitenler, grevin sona ermesi ve sonuçları, grev sonrasında olup bitenler olmak üzere beş ana başlıktan oluşan bir yöntem önerisidir.

işletmeler ve çalışanları siyasal iktidarın uyguladığı iktisat politikalarından etkileneceklerdir.

İşletmeler, üretimin emek-yoğun teknolojiyle yapılması, ücretlerin toplam maliyetlerin içinde yüzde 60'lara ulaşması, kurumun sürekli zarar durumunda olması nedeniyle Türkiye ekonomisinin “kamburu” olarak tanımlanmaktaydı (Çıladı ve Erdoğan, 1994). Zamanın Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı 1. Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada “Zonguldak kömür havzasında işçiye verilen ücret sattığınız kömürün bedelini karşılamıyor...Zararı 500-600 milyarı buluyorsa yarın yüzde 60 zam verdiğiniz zaman bu açık, bu zarar 1 trilyonun üstüne çıkar. Kim ödeyecek bu parayı. Devlet baba ver bakalım diyecekler. Devlet nasıl verecek? Ya vergileri arttıracak ya da para basacak...Üretim olmayan yere haddinden fazla para vererseniz enflasyonu körüklersiniz” (Cumhuriyet, 29.11.1990) görüşünü dile getiriyor ve KİT’lerin özelleştirilmesi gerektiğini belirtiyordu. KİT’lere ve çalışanlarına yönelik bu “ideolojik” tutum (Boratav, 1992), grev sürecinin hızlanmasına neden oldu.

II. GREVİN BAŞLAMASI VE GREV SÜRECİ

Zonguldak grevinin başlaması ve grev süreci dört alt başlıkta incelenecektir: Grevin başlaması ve greve iten nedenler, grevin örgütlenmesi ve yöntemi, grevin toplumsal sonuçları ve grev sırasında kamu yetkililerinin tutum ve davranışları.

1. Grevin Başlaması ve Greve İten nedenler

Grevin yaşandığı ekonomik-politik zeminde, neoliberal politikaların özelleştirme uygulamaları belirleyici olmuştur. 1980 sonrası uygulanan neoliberal politikalarla temel kamusal hizmetlerin piyasalaştırılması ve özelleştirmeler hız kazanmıştır. Uygulanan bu politikalara ek olarak 12 Eylül askeri müdahalesiyle sendikal hakların tümüyle ortadan kaldırılması sonucunda, çalışanlar büyük ölçüde yoksullaşmıştır. Bu koşullar altında, 1986’da başlayan ve 1989 “Bahar Eylemleri” ile yaygınlaşan işçi hareketleri, 1990’da Zonguldak grevi ile kitlesel hale gelmiştir. Uyuşmazlığın temel nedeni, toplu pazarlık görüşmesinde anlaşma sağlanamamasıydı. Sendikanın talepleri sadece ücretlerle sınırlı değildi: İşçi sağlığı, iş güvenliği, özelleştirme politikaları, taşeronlaşma, işten çıkarma, erken emeklilik gibi uygulamalar da greve gidilmesinde temel nedenlerdi. Ancak bunların başında, reel ücret kayıplarının giderilmesi gelmekteydi. 1981-1991 yılları arasındaki reel ücret kayıplarındaki değişim ayrıntılı olarak incelendiğinde, grevin somut nedeni daha açık olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1’de, TTK’daki gerçek işçi ücretlerinin 1981-1991 yılları arasındaki değişimi verilmiştir. Günlük nominal ve gerçek ücretlerin değişimi incelendiğinde, 1981’den 1989’a kadar sürekli düşme eğilimi gösterdiği ve 1981 ücretinin altında kaldığı görülmektedir. En düşük gerçek ücret düzeyi 1985, 1986 ve 1987 yıllarında görülmüştür. Ücretler, 1990 ve 1991 yılları hariç enflasyonun gerisinde kalmıştır: Bu yıllardaki artışların nedeni, grev sonrası yapılan toplu sözleşme ile elde edilen kazanımlardır. Bu olumsuz koşulların sonucu olarak, daha önce de belirtildiği gibi, giderek yoğunlaşan işçi eylemleri görülmeye başlanıyor. 1986’da başlayan hareketlenme, bahar eylemleriyle yoğunluk kazanmıştır. Mart-Nisan 1989’da bahar

Tablo 1: 5. Grup Uzman Kadrosundaki İşçi Ücretlerinin Gelişimi (1981-1991)

Yıllar	Çıplak Nominal Ücretler (TL/gün)	TEİ 1981=100	Gerçek Ücret 1981 Fiyatları (TL/gün)	Yıllık Artış/Azalış %	Gerçek Ücret İndeksi 1981=100
1981	1.008,6	100,0	1.008,6	-	100,0
1982	1.260,0	127,0	992,1	-1,6	98,3
1983	1.562,0	168,6	901,5	-9,1	89,4
1984	2.230,0	260,0	857,7	-4,9	85,0
1985	2.730,0	356,7	765,3	-10,8	75,9
1986	3.680,0	458,0	803,5	5,0	79,7
1987	4.530,0	597,0	758,8	-5,6	75,2
1988	10.327,5	1.034,0	998,8	31,6	99,0
1989	16.220,0	1.765,0	918,9	-8,0	91,1
1990	56.495,0	2.664,0	2.120,7	130,8	210,3
1991	89.302,5	4.107,2	2.174,3	2,5	215,6

Kaynak: Genel Maden-İş (1981-1992) 9, 10, 11, 12, 13, 14. Dönem Toplu İş Sözleşmeleri.

eylemleri ile başlayan 15 işkolu ve 30 ilde sürdürülen grev dışı eylemler dizisi (iş yavaşlatma, işe geç başlama, toplu vizite, yemek boykotu, çıplak ayakla yürüyüş, dava açma, tek kolla çalışma vb.) işçi hareketinin canlanmasını sağlamıştır (Çavdar, 2005).

GMİS'in örgütlü olduğu işyerlerinde çok kötü koşullarda ve düşük ücretle çalışan madencilerin günün koşullarına uygun ücret talebi, kamu işletmelerinde yapılması planlanan bütün toplu sözleşmeler Zonguldak'ta alınacak sonuçlara baktığı için, hükümet tarafından fazla bulunmuştur. Grevle ilgili olarak, sendikanın bağlı bulunduğu konfederasyondan (Türk-İş) da yeterli destek alınmamıştır. Aksine, Türk-İş Başkanı Şevket Yılmaz, GMİS Başkanı Şemsi Denizer'i işi sertleştirmekle suçlamıştır. Buna rağmen grev, Zonguldak halkı başta olmak üzere tüm toplumsal kesimlerden büyük destek görmüştür.

2. Grevin Örgütlenmesi ve Yöntemi

Zonguldak grevinin genel yönetimi, GMİS yöneticilerindedir. Ancak, grevin yönetiminde GMİS yöneticilerine işçilerin, işçi temsilcilerinin ve grev komitelerinin yanında derneklerin ve siyasal örgütlerin de büyük desteği olmuştur. Zonguldak grevinin en belirleyici özelliği, meşru kitle eylemlerini aralıksız sürdürerek halkla bütünleşmeyi sağlamasıdır. Türkiye sendikal hareketinde ilk kez aynı sendikaya bağlı 48 bin işçinin başlattığı bu grevin, sendikal mücadelenin bir üst düzeye taşınmasında, çok önemli etkisi olmuştur. Bu grev, diğer sendikalarda ve kamuyunda yarattığı etki bakımından da büyük önem taşımıştır. "Demokrasi Platformu" ve "İl Temsilciler Kurulu" gibi gayriresmi üst örgütlenmeler aracılığıyla diğer sendikalar, siyasi partiler, demokratik kitle örgütleri, meslek odaları, belediye başkanları, muhtarlar gibi kurum ve kişilerle işbirliği ve dayanışma içine girilebilmiştir. Bu tür örgütlenmeler aracılığıyla gerçekleştirilen işbirliği ve dayanışmanın, grev sürecine önemli katkıları olmuştur.

Zonguldak madenci grevinde ortaya çıkan grev komitelerine de değinilmelidir. Kozlu, Kilimli, Amasra, Üzülmüş ve merkezdeki işyerlerinde oluşturulan grev komiteleri, sendika merkeziyle şubeleri ve işçiler arasında, kararların alınmasında ve uygulanmasında önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Ayrıca bu yapılanma kendi içlerinde bölge komitesi oluşturarak tabanla ilişkiyi kuran demokratik bir örgütlenmeyi sağlamıştır (Oğuz, 1995).

Grev başlamadan önce başta işçiler olmak üzere tüm kamuoyunun desteğini sağlama açısından toplantı, panel, yürüyüş, eğitim seminerleri, gösteriler gibi bir dizi etkinlik gerçekleştirilmiştir.

TTK Amasra Dördüncü Ocak'ta 5 işçinin grizu nedeniyle yaşamını yitirmesi sonucunda, diğer taleplerin dile getirilmesi amacıyla, 24 Şubat 1990 tarihinde 30 bin kişinin katılımıyla "İnsana Saygı Mitingi" gerçekleştirilmiştir. 3 Mart 1990 tarihinde "KİT'lerin Satışı ve Özelleştirme" paneli, 14 Nisan 1990 tarihinde "82 Anayasası ve İşçiler Önündeki Yasal Engeller" konulu panel düzenlenmiştir. 11 Mart 1965 tarihinde Kozlu'da jandarma kurşunuyla yaşamını yitiren Satılmış Tepe ve Mehmet Çavdar adlı kişiler 25 yıl sonra sendika tarafından ilk kez anılmıştır (*Genel Maden-İş*, sayı 33, Aralık 1990/Ocak 1991). Ayrıca GMİS, 4 Şubat 1990 tarihinde Adana'da Harb-İş üyelerinin, 3 Mart 1990 tarihinde Beykoz'da deri işçilerinin, 26 Mart 1990 tarihinde Bartın'da Çimse-İş ve 23 Haziran 1990 tarihinde İzmit'te çalışanların eylemlerine Türkiye genelinde destek vermiştir (*Genel Maden-İş*, sayı 33, Aralık 1990/Ocak 1991).

17 Kasım 1990 tarihinde siyasi partilerin, belediye başkanlarının, meslek örgütlerinin, kamu yöneticilerinin, muhtarların ve Zonguldak'taki tüm kesimlerin katılımıyla gelişmelere karşı duyarsızlığını sürdüren hükümete karşı "Zonguldak Kurultayı" düzenlenmiştir. Kurultay sonuç bildirgesinde tüm konuşmacılar ve katılımcılar maden işçilerine açık destek vererek, işçilerin haklı olduklarını kamuoyuna açıklamışlardır (Denizer, 1991).

5 bin dolaylarında basılan sendika gazetesinin tirajı kademeli olarak 10 bine, 15 bine, 20 bine çıkarılmış; bu sayı, eylemler döneminde 35-40 bine yükselmiştir. Bu arada gazetenin 40 yılı aşkın süre temel sloganı olan "ana prensiplerimiz çalışmak, üste saygı ve işe sevgidir" şeklindeki alt başlığı da, "ekmek, barış, özgürlük" şeklinde değiştirilmiştir (Çıladır, 1999).

Tüm bu süreçte, hükümet yetkilileri ve işveren temsilcileriyle yapılan görüşmelerde, sendikanın taleplerinin karşılanması doğrultusunda hiçbir biçimde uzlaşmaya gidilmemesi üzerine, 20 Kasım 1990 tarihli toplantıda grev kararı alınmıştır. 30 Kasım 1990 Cuma günü saat sekizde, Zonguldak'ta TTK işyerlerinde ve MTA'nın Türkiye genelinde 12 bölgeye bağlı 200'ün üzerindeki sondaj kamplarında, grev başlatılmıştır.

Hükümetin sürdürdüğü uzlaşmaz tutum sadece maden işçilerinin değil, toplumdaki diğer kesimlerin de özellikle Cumhurbaşkanıya yönelik tepkilerinin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Türkiye işçi sınıfının geçmişinde bir kenti, hatta bir ülkeyi peşinden sürükleyen bu ölçüde kapsamlı bir grev olmamıştır. Aydınlar, sanatçılar, düşünürler, ulusal ve yabancı basın temsilcileri grevdeki yürüyüşlere katılmış, emekten yana olan tüm toplumsal kesimler eyleme destek vermeye başlamışlardır (Çavdar, 2005).

Madencilerin 30 Kasım'dan beri sürdürdüğü grev devam ederken, Başbakan ile sendika yetkilileri arasında yapılan görüşmelerde sağlanan mutabakat, hükümette

Tablo 2: GMİS 1.7.1990-31.12.1990 Birinci Dönem Toplu İş Sözleşmesi (TL/saat)

5. İşçi Grubu	Sözleşme Öncesi Ücret	GMİS Teklifi	Kamu-Sen Teklifi	Başbakan Teklifi – Anlaşılan Rakam
İşçi	16.600	91.000	28.900	46.420
Usta	17.540	96.000	30.310	49.050
Uzman	17.695	98.000	30.542	49.485

Kaynak: *Genel Maden-İş*, Sayı 34, Şubat/Mart 1991.

kabul görmez. Bunun üzerine, Türk-İş'in 3 Ocak'ta başlattığı bir günlük eylemi engellemek için, 4 Ocak 1991'de Ankara'ya yürüneceği açıklanır. Bu karar Hükümet çevrelerinde paniğe yol açar. İşçileri Ankara'ya taşımak için gelen otobüsler Zonguldak'a sokulmaz. Eşleriyle birlikte sendika önünde toplanmış olan işçiler, kendilerini Ankara'ya götürecek araçlara el konulduğunun açıklanması üzerine, “biz de yürüyerek gideriz Başkan!” diye tempo tutmaya başlarlar. Derhal toplanan sendika yönetimi, 10:30'da, Ankara'ya yürüyerek gidilmesine ilişkin kararını açıklar. Yaşlı-genç, kadın-erkek, çocuk-çocuk 80 bine yakın kişi, sloganlar ve alkışlar eşliğinde halaylar çekerek, dünya işçi sınıfı tarihine geçen “madenci yürüyüşü”nü başlatırlar. Yerleşim yerlerine, ilçelere varıldıkça katılımcılar da giderek artar. Yürüyüşün üçüncü gününde, katılımcıların sayısı 100 bini bulur. Geceyi dağlarda geçiren madenciler, yaktıkları ateşlerle dondurucu soğğun etkisini azaltmaya çalışarak, kararlılıklarını gösterirler. Ankara'ya yürüme konusundaki bu kararlılık karşısında ve yürüyüşün üçüncü gününde, işçilerin E-5 karayoluna kesinlikle çıkarılmaması konusunda güvenlik güçlerine emir verilmiş ve bu emrin yerine getirilmesi için, Dorukan Tüneli'nin girişine barikat kurulmuştur. Sendika yöneticileri güvenlik güçleriyle yaptıkları görüşmeden sonuç alamayınca, geri dönerler ve yakılan ateşlerden çıkan dumanın yarattığı rahatsızlık nedeniyle 3-4 kilometre geri çekilme kararı verirler. Bu arada barikatı zorladığı gerekçesiyle 201 kişi gözaltına alınır (Karakaş, 1992).

Yürüyüşün beşinci gününde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İmren Aykut'un görüşmek için randevu vermesi üzerine ve olası bir çatışmanın engellenmesi için geri dönme kararı verilir. 25 Ocak 1991'de Bakanlar Kurulu'nun, “İrak'ın Kuveyt'i işgali ve ilhakı sonucu meydana gelen Körfez Krizi üzerine başlayan savaş sebebiyle milli güvenliği bozucu ve tehdit edici nitelikte görülmesini” grev erteleme nedeni olarak ileri sürmesinin ardından, 27 Ocak 1991 tarihinde ülkedeki tüm grevler Bakanlar Kurulu Kararı ile ve “mili güvenlik” gerekçesiyle ertelenmiştir. Erteleme kararıyla birlikte, 158 işyerinde 102.846 grevciyi kapsayan grevler ertelenmiştir (Petrol-İş, 1991).”Zonguldak Grevi” de bu kararla ertelenmiş ve işçiler 27 Ocak 1991'de işbaşı yapmışlardır.

3. Grevin Toplumsal Sonuçları

Grevin toplumsal sonuçları dediğimizde, yapılan toplu sözleşme ile elde edilen kazanımlardan eylemin işçiler arasında ve işçilerle toplumun diğer kesimleri arasındaki dayanışmaya ve bütünleşmeye katkısına, sınıf bilincine yaptığı etkiye ve kamuoyundaki değerlendirmelere kadar, çok geniş bir alanda ortaya çıkan sonuçların anlaşılması gerekir.

Yapılan sözleşmeye bakıldığında, Genel Maden-İş'in ve Kamu-Sen'in tekliflerinin değil, Başbakan'ın teklifinin kabul edilmiş olduğu görülmektedir.

*Tablo 2'*deki rakamlar incelendiğinde, GMİS'in, teklif ettiği ücretin ancak yarısını alabilmiş olduğu görülür. Bu açıdan, kazanımların çok yüksek olduğu söylenemez. *Tablo 1* ile ilgili yapılan değerlendirmede de belirtildiği gibi, ancak 1980 başındaki reel ücretler seviyesine ulaşılabilmiştir.

Grevin sınıf bilincine ve toplumsal dayanışmaya sağladığı katkı açısından bakıldığında, dünya işçi sınıfı tarihine geçecek örnekler bulunmaktadır.

Grevin yapıldığı işkolunun kenti ayakta tutan sektör olması nedeniyle, tüm halkın desteği alınabilmiştir (tüccar, esnaf, memur, öğrenci, köylü, emekli vd.). Örneğin, esnaflar grev sürecinde kepenklerini kapatarak "Maden işçilerinin haklı grevini destekliyoruz" diye afişler asmışlar, bildiriler yayınlamışlardır. Yazarlar, sanatçılar, gazeteciler, öğrenciler, sakatlar, çocuklar bile grevdeki yürüyüşlere katılarak demokrasi mücadelesindeki yerlerini almışlardır.

İlköğretim öğrencileri okula gitmeyerek, hep bir ağızdan "almaya, almaya geldik, babamızın hakkını almaya geldik" diyerek, grevi desteklemişlerdir (Genel Maden-İş, 1994).

Zonguldak grevinde kadınların verdiği mücadele, çok özel ve ayrı bir araştırmayı gerektirir; bütün eylem sürecinde hep ön saflarda yer almışlardır.² Bu süreç içinde sendikada "Kadın Eğitim ve Girişim Komisyonu" kurulmuş, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü etkinlikleri dışında 19 Mart 1991 tarihinde "Toplumsal Örgütlenmede Kadının İşlevi" konulu panel düzenlenmiştir. GMİS Genel Merkez'i olmasa bile, şube düzeyinde kadın yöneticiler seçilmiştir. Eylem sürecine katılan bir kadın, kendisi ile yapılan söyleşide duygularını şöyle ifade etmiştir: "Ben 14 yıldan beri çalışıyorum. Bir 14 yıl daha geçse böyle bir duyguyu yaşayacağıma inanmıyorum" (Karakaş, 1992).

Zonguldak grevinin ortaya koyduğu diğer bir sonuç da, "Demokrasi Platformu" gibi oluşumları, tüm emekçileri bir araya getiren ortak zemin haline getirmesidir. Nitekim 5 Nisan 1994 İstikrar Programı'na tepki olarak, "Bu tepkilerimizin ilk ifadesi olarak 9 Nisan 1994 tarihinde kapatılması hedeflenen Zonguldak havzasındaki işyerleri ile dayanışma içinde olduğumuzu göstermek için düzenlenen mitinge aktif olarak katılacak, istikrar tedbirlerine tepkimizi göstereceğiz" diye, basın açıklaması yapılmıştır (Koç, 2000).

Zonguldak greviyle ortaya çıkan diğer önemli bir sonuç da, ulusal ve uluslararası düzeyde, sendikal dayanışmanın yükselmesidir. Bu dönemde uluslararası örgütlenmede Uluslararası Madenciler Federasyonu (MIF) ile Uluslararası Kimya ve Enerji Federasyonu'na (ICEF) üye olunmuştur (Çiladır, 1999).

Üye olunan bu federasyonların dışında, birçok sendika ve federasyonla da dayanışma içine girilmiştir: Uluslararası İşkolu Federasyonu (ITS, Alman K-T İşçi Dernekleri Federasyonu (AKTIF), İşçi Sendikaları Federasyonu (FUI, Alman Maden ve Enerji İşçileri Sendikası (IGBE) gibi. Ayrıca İsveç, Almanya, Hollanda, Sovyetler Birliği, Tunus, Avusturya, Fransa gibi birçok ülkeden kuruluşlar bizzat gelerek büyük dayanışma göstermişlerdir.

² Kadınlar "en önde biz olursak polisler bize cop vuramazlar ama erkeklere vurabilirler, biz onları koruruz" diyerek eylemlerde hep önde yürümüşlerdir.

Benzer dayanışma ulusal düzeyde de gösterilmiştir. Barolar, meslek örgütleri gibi demokratik kitle örgütlerinin desteği sağlanmıştır. Birçok kurum ve kuruluş da verdikleri ödüllerle sürece katkıda bulunmuşlardır: 1991 Orhan Apaydın Hukuk ve İnsan Hakları Ödülü, 1991 Çağdaş Gazeteciler Derneği Ödülü bunlardan bazılarıdır.

4. Grev Sırasında Kamu Yetkililerinin Tutum ve Davranışları

Grev sırasında, özellikle yerel düzeydeki kamu görevlilerinin tutumunun son derece olumlu olmasına karşın, uygulanan iktisat politikası anlayışı çerçevesinde hükümetin ve Cumhurbaşkanı'nın tutumu son derece olumsuz olmuştur. Hatta, konumu gereği tarafsız olması gereken Cumhurbaşkanı, doğrudan taraf olmuştur. Yaptığı basın açıklamalarında GMİS Başkanı için "bu adamla konuşulmaz" sözüyle Zonguldak'taki sözleşmenin hata olduğunu, bu grevin Türkiye'deki ücret düzeyini artıracağını belirtmiştir (Genel Maden-İş, 1994).

Hükümetin olumsuz tutumunun boyutunu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İmren Aykut'un açıklamalarında görebiliriz. Bir açıklamasında: "Zonguldak'ta bir aydır yasadışı yürüyüş ve gösteri yaptınız ses çıkarılmadı. Bu yollara çıkmak ne demek? Bu yaptığınız toplu pazarlık olmaktan çıktı. Bir isyan hareketine dönüştü. Yaptığınız kanunsuz yürüyüştür" demektedir (Güneş, 7.1.1991). Başka bir açıklaması da şöyledir: "İşçi kamuoyunun içinde işçi olmayanlar var. İlegal örgüt mensupları var. Hatta bu işin arkasında Saddam'ın adamları bile olabilir. Böyle bir anda Türkiye'yi önemli iç sorunlarla baş başa bırakmak, uğraştırmak, bir isyanla karşı karşıya bıraktırmak düşüncesi olabilir" (Uğur Mumcu, *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1991). Bu tür gerilimli açıklamalarla toplu sözleşmeler üzerinde baskı olurken, ekonomik taleplerden siyasal taleplere, kendi dar sorunlarından toplumun genel sorunlarına genişleyen bir mücadele anlayışına doğru bir dönüşüm yaşanmıştır (Taylan, 1991).

İşçi komiteleri aracılığıyla sendikal örgütlülük gelişmekte, sendika içi demokrasi eğilimi güçlenmektedir. Bu sürecin de sınıf mücadelesine olumlu etkisi olmaktadır. İşçiler daha politize olmakta, sorunların çözümünün siyasal değişimden geçtiğini kavramaktadır (Koç, 1991).

Grev sırasında atılan sloganlara bakıldığında, bunun örnekleri görülebilir: "Zonguldak işçisi demokrasi bekçisi", "Savaşa hayır", "Vur vur inlesin Çankaya dinlesin", "Çankaya'nın şişmanı işçi düşmanı", "Ölmek var dönmek yok", "Çankaya yolumuz, ölüm olsa sonumuz", "Yolumuz Ankara, hedefimiz Çankaya", "Madenler kapatılamaz", "TRT onların, caddeler bizim", "Burası Türkiye, orası neresi?" diyerek, barikat kuran jandarma ve polisin protesto edilmesi de bu çerçevede değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Zonguldak grevinin amaçlanan tüm hedeflere ulaşmada başarıya ulaştığı söylenemez. Özelleştirme, işten çıkarmalar, taşeronlaşma, emeklilik, kayıt dışı istihdam gibi alanlarda kalıcı eğilim gösterecek yasal düzenlemeler sağlanamamıştır. Nitekim bazı yazarlar Zonguldak grevinin Mengen'de barikatları aşamayarak geri dönüşünün, yeni dönemdeki ilk işçi hareketi dalgasının uzun sürecek olan düşüşünün başlangıcı olduğunu; 1990'lardan sonra derinleşen neoliberal saldırıların,

özelleştirmelerin, ücret ve hak kayıpları karşısında teslimiyetçi ve uzlaşmacı bir çizgi izlenmesinin, sınıf hareketinin donuklaşmasına neden olduğunu belirtmişlerdir. Sınıf hareketinin donuklaşmasına neden olan aktörler arasında, yenilenen Türk-İş bürokrasisine de yer verildiği görülmektedir. (Dirlik, 2011). Sendikal örgütlenmenin büyük ölçüde “Başkan”ının karizması etrafında biçimlendiği, işçilerin kararlara katılımının büyük ölçüde liderlerinin kararlarını onaylama ve uygulama düzeyinde kaldığı (Uygur, 1992) yönünde değerlendirmeler de yapılmıştır. 5 Nisan istikrar programında yer alan TTK hakkındaki şu değerlendirme de, kazanımların kalıcı olmadığını göstermektedir: “Türkiye Taşkömürü Kurumu’nda verimliliği artırmak üzere gerekli olan küçültme ve iyileştirme faaliyetlerine devam edilecektir. Bu çerçevede özel sektör tarafından talep olmadığı takdirde bazı ocakların üretimi yılsonunda durdurulacaktır. Burada yer altı işçilerinin faaliyete devam edecek olan ocaklarda istihdamı sağlanacaktır” (Koç, 2005).³

Bu değerlendirmelere bir ölçüde katılmak söz konusu olabilir. Ancak bu, ideolojik bir saldırının yarattığı tüm olumsuzlukların, Zonguldak grevi ile ilişkilendirilmesini haklı çıkarmaz. Farklı kelimelerle söylersek, neoliberal saldırının yarattığı olumsuzlukların engellenmesinin bir grevden beklenmesi, herhalde, o eyleme taşıyabileceğinden fazla anlam yüklenmesi olacaktır.

Bu ve benzeri olumsuz değerlendirmeler, Zonguldak grevinin, Türkiye işçi sınıfı hareketi içinde özel bir yere ve öneme sahip olduğu gerçeğini değiştirmez. Grevin, işçi komiteleri aracılığıyla, sendikal örgütlülüğün gelişmesinde ve sendika içi demokrasi eğiliminin güçlenmesinde önemli etkisi olmuştur. Bunun da, sınıf mücadelesine olumlu etki yaptığı açıktır. İşçiler politize olmakta ve sorunların çözümünün siyasal değişimden geçtiğini kavramaktadırlar. Bunun yanında, grev komiteleri, sendika merkeziyle şubeleri ve işçiler arasında kararların alınmasında ve uygulanmasında önemli bir işlevi yerine getirirken, kendi içlerinde bölge komiteleri oluşturarak, tabanla ilişkiyi kuran demokratik bir örgütlenmeyi sağlamışlardır. Zonguldak grevinin ortaya koyduğu diğer bir sonuç da, “Demokrasi Platformu” gibi oluşumları, tüm emekçileri bir araya getiren ortak zemin haline getirmesidir. “Demokrasi Platformu” ve “İl Temsilciler Kurulu” gibi gayriresmî üst örgütlenmeler aracılığıyla diğer sendikalar, siyasi partiler, demokratik kitle örgütleri, meslek odaları, belediye başkanları, muhtarlar gibi kurum ve kişilerle işbirliği ve dayanışma içine girilebilmiştir. Zonguldak grevi, kadınların mücadeleye verdiği destek ve eylem sürecinde hep ön saflarda yer almalarıyla da önemlidir. Bu tutum, GMİS Genel Merkez’i olmasa bile, şube düzeyinde kadın yöneticilerin seçilmesini sağlamıştır. Ayrıca grev, kurumun yıllardan beri ihmal edilen sorunlarının arkasındaki siyasi/ideolojik nedenlerin ortaya çıkması bakımından da önemli bir işlev görmüştür. Zonguldak greviyle ortaya çıkan diğer önemli bir sonuç, ulusal düzeyde yükselen sendikal dayanışmanın yanında, uluslararası düzeydeki sendikal dayanışmanın da yükselmesidir.

Kısaca belirtmek gerekirse, grev bir yandan sendikanın iç örgütlenmesini geliştirirken, diğer yandan sendika-işçi-halk bütünleşmesi ile birlikte, işçilerin fiili önderliğinde, bir halk hareketine dönüşmüştür. Farklı kelimelerle söylersek, eylem, grev olmanın ötesinde politik bir harekete dönüşmüştür.

³ Kozlu ocakları için de kapatılma kararı alınır. Ancak, grizu nedeniyle yer altında maden şehitleri bulunduğu için tepki görür gerekçesiyle vazgeçilir.

Grevin politikleşmiş bir harekete dönüşmesi ve grevcilerin Ankara'ya yürüme kararı alması, egemen güçlerde ve siyasal iktidarda büyük bir paniğe neden olmuştur. Paniğin boyutunu anlamak için bir bakanın "Grevin arkasında illegal örgütlerin bulunduğunu, hatta Saddam'ın adamlarının bile olabileceğini" söylediğini hatırlamak yeterlidir.

Zonguldak grevi, egemen güçlerde ve siyasal temsilcilerinde yarattığı bu büyük endişe ile önemlidir ve dünya işçi sınıfı ve sendikacılık tarihindeki haklı yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, Yüksel (2000) "Türkiye'de 1980 Sonrası Emek-Sermaye Arasındaki Bölüşüm Mücadelesinde Grevlerin Yeri", *Toplum ve Bilim*, (86).
- Boratav, Korkut (2001) *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*, Ankara: İmge Kitabevi (15. Baskı).
- Boratav, Korkut (1992) "Özelleştirme İdeolojiktir", 2. *Zonguldak Kurultayı* içinde, Zonguldak: Genel Maden-İş.
- Çavdar, Tevfik (2005) *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Kesitler*, İstanbul: Nazım Kitaplığı.
- Çıladır, Sina (1999) *Taşkömürü Havzasında Devletçilik Dönemi*, Ereğli: Yaman Matbaası.
- Çıladır, Sina (1997) *Zonguldak Havzasındaki İşçi Hareketleri ve İşçi Örgütleri (1908-1993)*, Ereğli: İlke Yayınları.
- Çıladır, Sina ve Fedai Erdoğan (1994) *Zonguldak Türkiye'nin Kamburu mu?*, Zonguldak: Ceylan Matbaacılık.
- Denizer, Şemsi (1991) *Şemsi Denizer Anlatıyor: Zonguldak Gerçeği*, Zonguldak: Genel Maden-İş.
- Dirlik, Süleyman (2011) "Türkiye'de Hak Mücadeleleri: Yarım Asırlık Bilanço Denemesi", Yalçın Bürkev, Metin Özügürlü, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Elgür (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri II* içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- Genel Maden-İş (1994) *Ulusal Basında Genel Maden-İş Sendikası (1990-1993)*, Zonguldak: Genel Maden-İş.
- Genel Maden-İş (1992) 4. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Zonguldak: Genel Maden-İş.
- Genel Maden-İş (1981-1992) 9, 10, 11, 12, 13, 14. Dönem Toplu İş Sözleşmeleri.
- Genel Maden-İş* (Genel Maden İşçileri Sendikası Gazetesi), Kasım 1990 (32) - Temmuz 1994 (44), çeşitli sayılar.
- Güzel, Şehmus (1993) *Grev*, İstanbul: Sosyalist Yayınları.
- Karakaş, Sevküthân N. (1992) *Eylem Günlüğü: Zonguldak Maden Grevi ve Yürüyüşü*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Koç, Yıldırım (2005) *Özelleştirme*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Koç, Yıldırım (2000) "Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu", *Mülkiye*, (220).
- Koç, Yıldırım (1995) *Teslimiyetten Mücadeleye Türk-İş (1980-1992)*, Ankara: Öteki Yayınevi.
- Koç, Yıldırım (1991) *İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Güncel Sorunları*, İstanbul: Ataol Yayıncılık.

- Makal, Ahmet (2004) “Cumhuriyetin 80. Yılında Türkiye’de Çalışma İlişkileri”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, (47).
- Makal, Ahmet (2006) “Cumhuriyetten 21. Yüzyıla Türkiye’de Çalışma İlişkileri”, Mehmet Zencirkıran (der.) *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı* içinde, Ankara: Nova Yayınevi.
- Oğuz, Hasan (1995) *1980 Sonrası İşçi Hareketinde Durum*, İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Oral, Turhan (1997) *Varoluş Destanı*, Zonguldak: Genel Maden-İş.
- Petrol-İş (1991) *1990 Yıllığı*, İstanbul: Petrol-İş.
- Savran, Sungur (2010) *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri, Cilt I (1908-1980)*, İstanbul: Yordam.
- Taylan, E. (1991) *Siyasal Gelişmeler ve İşçi Hareketleri*, İstanbul: Eksen Yayıncılık.
- Uygur, Çetin (1993) *Dinazorların Krizi: Değişim ve Sendikalar*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

METAL İŞÇİLERİNİN 2010-2012 TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİ SÜRECİNDEKİ MÜCADELESİ

*Nursel Durmaz
Pamukkale Üniversitesi*

Özet: Bugün Türkiye’deki bütün işçilerin, sahip oldukları hayat şartlarının kötüye gitmesinin temel sebebi, piyasadaki fiyatlarla ücretler arasında mevcut dengesizliklerdir. Bunun yanında, yasal düzenlemelerin ve hükümet politikalarının işçilerin yaşam şartlarında bir düzelmeyi temin edemediği de söylenebilir. Bu durum üretim, kârlılık ve istihdamın olağanüstü arttığı metal sektöründe de kendini göstermiş ve sonuç itibarıyla metal sektörü büyümüştür. Ancak, bu büyümenin önemli bir kısmı hammadde ve makine alımına ayrılan sabit sermaye yatırımlarında gerçekleşmiş, ücretlerin bu büyümedeki payı sınırlı olmuştur. Dolayısıyla, giderek daha çok sabit sermaye daha fazla iş gücünü çekmekte ve metal işçilerinin tabi olduğu sömürü yoğunlaşmaktadır. Bu koşullar altında çalışan metal işçilerinin greve gitmeleri kaçınılmaz olmuştur. Metal işkolunda örgütlü işçi sendikası Birleşik Metal-İş ile Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) arasında yürütülen 2010-2012 metal işkolu grup toplu iş sözleşmeleri görüşmelerindeki uyuşmazlığın ardından 11 Şubat 2011 tarihinde, Birleşik Metal-İş örgütlü olduğu işyerlerinin 28’inde grev kararı almıştır. Birleşik Metal-İş grev süresince kararlılığını göstermiş ve etkili bir direniş örgütlenmiştir. Grev sonucunda, uyuşmazlık kapsamında olan bütün işyerlerinde, MESS ve aynı işkolunda örgütlü olan diğer işçi sendikası Türk Metal’e rağmen, işçilere dayatılardan daha yüksek bir ücret artışı sağlanmıştır. Metal işçilerinin bu grev sürecinden başarıyla çıkarak Birleşik Metal-İş’in örgütlü olduğu bütün işyerlerinde taleplerini işverene kabul ettirmesi, Türkiye işçi sınıfı için büyük bir önem taşımaktadır. Metal işçisinin başarısı, Türkiye işçi sınıfına, kazanımların mücadele ile elde edilebileceğini tekrar hatırlatmış, direnen ve mücadele eden işçilerin kazanabileceklerini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: metal sektörü, sömürü, grevler.

Abstract: The main reason of the deterioration of the living conditions of all workers in Turkey is the existing imbalances between wages and market prices. Besides, it is possible to say that legal regulations and the approach of government concerning the existing problem could not provide an improvement in the living standards of workers. This situation has also been a case in the metal sector in which production, profitability and employment have increased superiorly. As a result, the metal sector has expanded. However, the interesting point is that the expansion of the sector has realized in investments in the forms of fixed capital appropriated for purchasing of raw materials and machinery, but the investment in workers has been limited. Therefore, more and more fixed capital has been attracting more labour force, and so the exploitation to which the workers are subjected has been intensifying. It was inevitable that the metal workers employed under those conditions went on strike. Following the disagreement in the negotiations of “2010-2012 group collective bargaining” between the trade union, Birleşik Metal-İş, and the employer union, MESS, in 11 February 2011, Birleşik Metal-İş went on strike in 28 of its workplaces. Birleşik Metal-İş indicated its determination throughout the strike and organized an effective resistance. As a result of the strike, despite of MESS and Türk Metal, and other trade unions organized in the same sector, a higher wage increase was secured for all workers. It has a great im-

portance for Turkish working class that metal workers made the employers adopt their demands, by coming through the process of strike, in all workplaces where Birleşik Metal-İş are organized. The success of the metal workers reminded the Turkish working class that better living standards could be accomplished through the struggle of strike. It has also showed that only workers who are resisting and putting up a struggle could succeed.

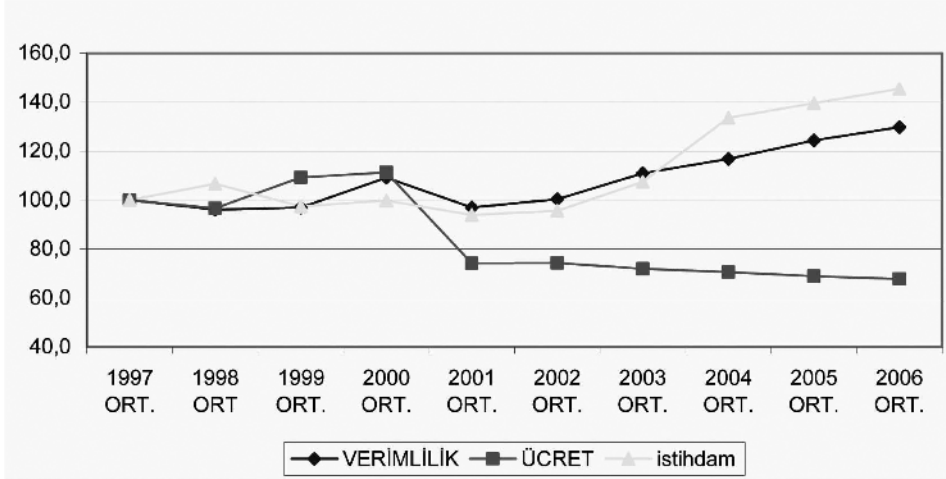
Keywords: metal industry, exploitation, strikes.

GİRİŞ

Metal sektörü Türkiye imalat sanayii açısından giderek ağırlık kazanan bir sektör durumundadır. İmalat sanayiinde kayıtlı çalışanların % 36'lık bir kesimi bu sektörde bulunmaktadır. Son 5 yıllık süreçte Metal sektörü önemli bir gelişme göstererek imalat sanayii içindeki payını artırmıştır. Millî Prodüktivite Merkezi (MPM) 2010 yılının ilk çeyreğine ait verimlilik göstergelerini 2 Ağustos 2010'da açıklamıştır. Metal sektöründe ücretlerde ciddi anlamda düşüş yaşanmıştır. Ayrıca işten atılma baskısı altındaki işçiler daha yoğun çalışmak durumunda kalmışlardır ve bu süreç devam etmektedir. Az işçi ile daha çok üretim yapılması bu dönemin temel özelliği olmuştur. Bu dönemde, hemen her işyerinde performans hedefleri artırılmış, işçilerin daha fazla üretim yapması istenmiştir. İşçiler artık biyolojik olarak sınıra gelmiş durumdadır. Yoğun çalışmanın işçilerin sağlığını bozması kaçınılmazdır. Verimlilikteki bu artış, işçilerin daha fazla sömürülmesinden, patronların daha fazla kar elde etmesinden başka bir anlama gelmemektedir (Birleşik Metal-İş, 2010).

Son çeyrek yüzyıl boyunca, büyüme hızının üçüncü dünya ülkelerinin çok büyük bir bölümünde önceki çeyrek yüzyıla göre düştüğü ve gelir dağılımının emekçilerin aleyhine, sermaye sınıflarının lehine değiştiği, tüm ciddi araştırmaların ortaya koyduğu olgulardır. Daha açık bir ifade ile makroekonomik politikalar, sermaye birikimi, büyüme ve kalkınma amaçlarından uzaklaşmış, önceliklerin başına istikrar gelmiş, bu politikalara daraltıcı ve deflasyonist yönelişler egemen olmuştur. Neoliberal politikaların bölüşüm sonuçları işsizliğin artmasına, reel ücretlerin verim artışlarının gerisinde seyretmesine, hatta çoğu kez gerilemesine yol açmış; kırsal dünyada topraksızlık artmış; küçük ve orta köylülere dönük destekleme politikalarının kapsamı gerilemiş; devletin sosyal alanlara dönük harcamaları daralmış; “kamu hizmeti” sayılarak parasız hizmet sunulan pek çok alanda, “kullananın bedel ödeyerek yararlanması” ilkesi yaygınlaşmıştır. Bu politikaların nihai yansıması, artı-değer oranlarının yükselmesi, artı-değerin içinde ise finans kapital ve rantıye paylarının artmasıdır. Temel (birincil) bölüşüm ilişkilerindeki dönüşümlerin nihai bilançosu, böylece, açık seçik olarak emek aleyhine, sermaye lehine gerçekleşmiştir (Boratav, 2010: 33). Metal sektörü için de bu değerlendirme geçerlidir. İşçi ücretlerinin, sermayenin kârıyla karşılaştırılması, işçilerin sermaye karşısındaki konumunu anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Sermayenin kârıyla, ya da üretimde yaratılan toplam değerle karşılaştırıldığında ücret, görece ücrettir. Reel ücretlerdeki gerileme işçinin eskisine göre daha az mal ve hizmet tüketmesi, mutlak anlamda yoksullaşmasıdır. Göreceli ücret kavramı, üretim süreci içinde işçinin ve sermayenin payını ortaya koyan bir kavramdır. Bu sebeple göreceli

Şekil 1: Metal İşkolunda Ücret-Verimlilik-İstihdam İlişkisi

Kaynak: Birleşik Metal-İş (2008: 15).

ücretlerdeki gerileme işçinin sermaye tarafından daha fazla sömürülmesi ve göreceli olarak yoksullaşmasıdır (Birleşik Metal-İş, 2008: 7).

Şekil 1, göreceli ücretlerin 2001 krizinin hemen ardından çok keskin bir biçimde düştüğünü göstermektedir. Metal işçileri, 2001 krizi döneminde sürekli “kriz nedeniyle fedakârlık” öğütleri dinlediklerini, kriz geçtikten sonra eski konumlarına dönecekleri sözü verildiğini ifade etmişlerdir (Birleşik Metal-İş, 2008: 15). Şekil açıkça gösteriyor ki, kriz nedeniyle kaybeden işçiler olmuştur ve hiçbir şekilde eski günlerine dönememişlerdir.

Şekil 1’den anlaşıldığı gibi, metal işkolu genelinde ve tüm alt sektörlerde ücretler aşağıya, verimlilik ise yukarıya doğru seyretilmekte, işçi sınıfı ile sermaye arasındaki ilişki işçi sınıfı aleyhine değişmektedir. 1997 yılından 2007’ye kadar olan dönemde metal işkolunda istihdam % 45 oranında artmıştır. Sermaye, göreceli ücretleri gerilettiği ölçüde, işçi sayısını arttırmış ama her yeni işçinin istihdam maliyetini de düşürmüştür. Sonuç olarak diyebiliriz ki, metal işkolunda düşük ücretli işçi çalıştırma giderek yaygınlaşmaktadır. Daha ucuza daha çok işçi ve işçi başına düşen verimlilikte yüksek artış oranları, sermayenin hızlı büyümesinin açık kanıtı ve temel nedenidir. İşçiler açısından ise bu gelişme, düşük ücretler, ücretlerin farklılaşması, çalışma yoğunluğu ve temposunun artması anlamına gelmektedir. Tüm alt sektörlerde, 2000 yılı bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Şekilden de anlaşılabileceği gibi, 2000 yılından itibaren ücretler düzenli bir biçimde aşağıya doğru seyretilmektedir.

Şu ana kadar, işçilerin gerçekleştirdikleri üretimden aldıkları payı ve bu payın zaman içerisinde nasıl azaldığı ortaya koymaya çalıştık. Şimdi de sermayenin kârını hesaplamaya çalışalım. Öncelikle bu konuda sınırlı kaynak olduğunu belirtmeliyim. İşverenler gizlilik gerekçesiyle işyeri bilgilerini, kamu ile paylaşmamaktadırlar. Birleşik Metal-İş Sendikası’nın *Metal İşçisinin Gerçeği* (Birleşik Metal-İş, 2008) adlı çalışmasında borsaya verilen bilgilerden yararlanılarak şirketlerin brüt kârı hesaplanmış ve sonuç elde edilmeye çalışılmıştır. Üretim süreci içinde yaratılan toplam değer, ücret, faiz, kâr ve vergi olarak bölüşülmektedir. Diğer bir

Tablo 1: Kar ve Ücret Karşılaştırması

2007 YILI İMKB BİLANÇOLARINA GÖRE					
Şirket	Brüt Kar (K)	Yıllık Ücret (Ü) (Ç*AÜ*12)	Sömürü Oranı (K/Ü)	Çalışan Sayısı (Ç)	Aylık Brüt Ücret (AÜ)
Arçelik	1.388.659.621	215.903.172	6,4	10.793	1.667
Beko	66.892.728	43.988.796	1,5	2.199	1.667
Borusan	100.999.533	27.265.452	3,7	1.363	1.667
Bsh	533.146.560	54.790.956	9,7	2.739	1.667
Çelik halat	8.120.023	2.900.580	2,8	145	1.667
Ford	992.858.510	163.212.636	6,1	8.159	1.667
Izmir Demir Ç.	15.384.668	13.682.736	1,1	684	1.667
Karsan	28.484.245	19.663.932	1,4	983	1.667
Otokar	118.307.056	24.304.860	4,9	1.215	1.667
Tofaş	266.301.941	173.534.700	1,5	8.675	1.667
Türk Traktör	126.817.945	26.745.348	4,7	1.337	1.667
Bosch fren	17.140.189	5.881.176	2,9	294	1.667
Ege Endüstri	13.722.437	8.281.656	1,7	414	1.667
Uzel makina	48.467.771	24.504.900	2,0	1.225	1.667
Demisaş*	11.116.705	11.982.396	0,9	599	1.667
Isuzu	89.851.771	14.702.940	6,1	735	1.667
Makine Takım	5.092.979	4.780.956	1,1	239	1.667
Prsymian	81.410.974	6.701.340	12,1	335	1.667
Toplam	3.912.775.656	842.828.532	4,6	42.133	1.667

* 2007 Faaliyet Raporu.

Kaynak: Birleşik Metal-İş (2008: 21).

deyişle, yaratılan toplam değerden ücretler çıkarıldığında, tüm kapitalist sınıfların kendi aralarında bölüştükleri artı-değere ulaşılmış olunacaktır. Yapılan çalışmada 2007 yılı için MESS'in açıkladığı ortalama saat ücretleri veri alınmıştır. Grup toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işyerlerinde ortalama saat ücreti brüt 4,65 YTL'dir.¹ İkramiye dahil aylık brüt ücret $4,65 \times 300 = 1.395$ YTL olarak hesaplanmıştır. Sermayenin karı brüt olarak dikkate alındığı için ücret ödemelerinde, yüzde 19,5'luk işveren sigorta payı eklenmiştir. Bu durumda aylık ücret yaklaşık olarak 1.667 YTL olmaktadır. Şirket bilançolarındaki brüt karlar ücrete orandığında sömürü oranları elde edilmiştir. Yani böylece, üretimde yaratılan değer sermaye ve işçiler arasında hangi oranlarda paylaşıldığı, işçilerin sermayeye karşılıksız çalışma süreleri bulunmuş olmaktadır. 2007 İMKB bilançoları ile yapılan hesaplamalara göre metal işkolundaki durum Tablo 1'de verilmiştir. Buna göre (Birleşik Metal-İş: 21):

- Metal işkolunda sömürü oranı yüzde 460'tır.
- Sermayenin bir yıllık kârı işçilerin 4,6 yıllık ücretlerini ödemeye yeter.

¹ 2007 yılında para birimi YTL'dir.

- c) İşçiler, çalışma sürelerinin 1 saatinde kendilerine ücret karşılığı, 4,6 saatini ise sermayeye bedava çalışmaktadırlar.

şeklinde birden fazla biçimde ifade edilebilmektedir.

Sendikal yaşamın başlangıcının, işçilerin sermaye gücünün karşısındaki örgütlenme ihtiyacından kaynaklandığını biliyoruz. Tek bireyin emek gücünün işverenin sermaye gücü karşısındaki zayıflığı, ortak mücadeleyi önce meslek temelinde, daha sonra sınıf temelinde örgütlü hale getirmiştir. Sendikaların kuruluş dönemi, bu mücadelelerin de ortak tarihini oluşturmaktadır (Lordoğlu, 2011).

Toplu sözleşmeler aracılığıyla işçiler çalışma ve yaşama koşullarını iyileştirmenin, sermayenin sömürsünü sınırlamanın mücadelesini verirler. Metal işkolu, son yıllarda gerçekleştirdiği olağanüstü büyüme, ihracat, ciro ve kâr artışları ile ekonominin lokomotif olmuştur. Bütün bunların metal işçilerinin karşılığı ödenmeyen emekleri, yoğunlaşan sömürleri sayesinde gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi metal işkolunda çalışanların sayısı 10 yıl içinde % 45 artmasına rağmen ücretler yarı yarıya düşmüştür. Bu metal işverenlerinin, ucuz işgücü sömürsüyle kârlarını katladığını göstermektedir. Bu nedenle işyerlerinde ücretler arasında uçurumlar oluşmuştur. AKP iktidarının getirmiş olduğu İstihdam Paketi ile, işe yeni girecek işçilerin sigorta primleri işsizlik sigortası fonundan karşılanmaktadır. Böylece, metal işkolunda zaten düşük olan işe giriş ücretleri, işverenler açısından daha da düşürülmektedir. Birleşik Metal-İş bu konudaki isteklerini birkaç başlık altında toplamıştır:

- Sermayenin sömürsünü sınırlamak,
- Düşük ücretlilere iyileştirme sağlamak,
- İhtiyaçlarını karşılayacak düzeyde ücret zammı almak,
- İşe giriş ücretlerinin yükseltilmesi,
- Enflasyon endeksli zamlara ve esnek çalışmaya yer verilmemesi,
- Sosyal ödemelerin azaltılmaması.

I. GREV KARARININ VERİLMESİ

Grev, sendika özgürlüğünün en önemli parçasıdır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Sendika Özgürlüğü Komitesi grev hakkını, “işçilerin mesleki çıkarlarını korumayı ve geliştirmeyi sağlayan ve sendika hakkı içinde yer alan bir temel araç” olarak kabul etmiştir. Öte yandan Avrupa Konseyi tarafından “ekonomik ve sosyal ilerlemenin dinamik bir aracı” olarak nitelenen ve 1961 yılında imzalanan “Avrupa Sosyal Şartı” ve 1999 yılında yürürlüğe girerek bu sözleşmeyi güncelleştiren “Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı”, grev hakkını “temel haklar” arasında kabul etmektedir. Türkiye’de grev hakkı, bu uluslararası normlara aykırı ve birçoğu doğrudan Anayasa’dan gelen sayısız kısıtlamalara, yasaklamalara tabidir. Grev hakkını düzenleyen 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununda “yasadışı grev” kavramıyla ifadesini bulan bu kısıtlama ve yasaklamalar son derece ağır yaptırımlarla desteklenmektedir. Grevin yasallığı ise, toplu iş sözleşmesinin yapılması sürecinde ortaya çıkabilecek “çıkar uyumsuzlukları” ile sınırlandırılmıştır (Şafak, 2007; İşeri ve Sertlek, 2011: 59).

Metal işkolunda 2004-2006 sözleşmesinin ortalarından itibaren ciddi bir büyüme eğilimi başlamıştır. Bu dönemin en önemli, en çarpıcı özelliklerinden birisi

budur. Bu büyümenin temel nedeni ise metal işçilerinin aşırı sömürsüdür. İstihdamda neredeyse yarıya yakın bir artış gözlenmektedir. Diğer sektörlerde de kısmi büyümeler vardır ancak burada hem üretim rakamlarında hem işçi sayısında ciddi bir artış vardır. Geçtiğimiz dönem 75-80 bin civarında olan sözleşme kapsamındaki işçi sayısı bu dönem 100 bine ulaşmıştır. Bu bile ciddi bir artışı gösteriyor. Sektörün bütününe baktığımızda ise, son 6-7 yıl içerisinde istihdamda %45'lik bir artış söz konusu. Birleşik Metal-İş Sendikası Genel Sekreter Yardımcısı Mehmet Beşeli'ye göre, kapitalist birikimin mantığı açısından bakarsak, istihdamın artıyor olması sömürünün artmasıyla, kârlılığın artmasıyla bağlantılıdır. Çünkü kapitalistler eğer kâr elde edemezlerse bu alanlara yatırım yapmaz, bu alanlarda büyümeyiz. Bu alanlardan çekilirler. Genel Sekreter Yardımcısı konu ile ilgili şunları da eklemiştir (Beşeli, 2008):

İşçiler gidişatı bizzat kendi yaşantılarında görüyor. “Biz iki yıl önce tek makineye bakıyorduk, şimdi 3 makineye birden bakıyoruz. Biz eskiden günde 3 kamyon mal çıkartıyorduk, şimdi 20 kamyon mal çıkartıyoruz” gibi ifadelerle üretimdeki artışı kendi yaşantılarından, üretim süreci içerisinde güzel örneklerle anlatıyorlar. Bu önemli. Çünkü bugüne kadar Türkiye’deki sözleşmelerde sendikaların söylemlerine, işçilerin yaklaşımlarına, kendilerini haklı göstermek için ortaya koydukları söylemlere baktığımızda, hep üretim süreci dışındaki unsurlarla kendi haklılıklarını kanıtlamaya çalıştıklarını gördük. Ekmeğin fiyatının artması, enflasyonun artması vb. gerekçeler oluşturdular.

Bu durumun ardından Birleşik Metal-İş sendikası ile işveren sendikası MESS arasında yürütülen 2010-2012 metal işkolu grup toplu iş sözleşmelerinde uyumsuzluk yaşanması üzerine 11 şubat 2011 tarihinde Birleşik Metal-İş Sendikası’na üye işyerlerinin 28’inde grev kararı almıştır. Bu işyerlerinin 13’ünde grev oylaması yapılmış ve bu oylama sonucuna göre 6’sı grev kararına hayır, 7’si ise evet demiştir. Ayrıca geriye kalan 14 işyerinde “evet” sonucu çıkacağından emin olduklarından grev oylaması yapmaya gerek bile görmemiştir. Böylece Birleşik Metal-İş sendikası üyelerinin yüzde 90’ı greve çıkma kararı almıştır. Artık sefalet ücretine boyun eğmemekte kararlı olan metal işçileri, sermayeye karşı en büyük silahını, grevi gündeme getirmiştir. Birleşik Metal-İş Sendikası Anadolu Şube Başkanı Seyfettin Güleğül grev kararının alınmasını şu şekilde açıklamıştır (Güleğül, 2011):

Hazırlık sürecimiz çok uzun sürdü. Ocak 2010’da başladık. 13 ay fiilen mücadele ettik. Öncelikle komiteler oluşturduk. Her komitede 10 işçi bulunuyordu. Arkasından grev eğitimlerine başladık. Biz işçilerimize en baştan maddi yardımda bulunulamayacağını söyledik, aslında sendikalar grev zamanı işçilere maddi destek sağlar, ancak buna rağmen işçilerden son derece destek aldık. Zaten aynı şekilde bu süreçte sendika çalışanlarımız da uzmanlarımız da ücret almadılar. Öyle ki herkes borç içindeydi, dolayısıyla katılmayabilirlerdi ancak durum o kadar katlanılmaz boyuttaydı ki greve katılmaları gerekiyordu. Metal işkolundaki sayının 10’da 1’i kadardık, ancak yine de diyebiliriz ki bir avuç işçi kalkıp MESS’e kafa tuttu.

Bu zor koşullar altında işçilerin grev kararı alması, metal sektöründe işçiler açısından çekilmez bir durumun var olduğunu göstermektedir.

II. BİRLEŞİK METAL-İŞ'İN TUTUMU VE HAZIRLIK SÜRECİ

Grev ile ilgili olarak bilgi toplayabilmek amacıyla Birleşik Metal-İş Anadolu Şube Başkanı ile yaptığım söyleşide kendisi, bu süreçte farklı bir işçi yapısıyla karşı karşıya olduklarını belirtmiştir. Çünkü; her zaman “*benim derdim var, borcum var, greve gidemem*” diyen işçi, bu sefer “*evet benim derdim var, borcum var, bu yüzden iyi bir toplu iş sözleşmesine ihtiyacım var*” demektedir. Aslında grev sırasında sendika, işçilerine maddi destek sağlar. Ancak bu sefer Birleşik Metal-İş Sendikası hiçbir maddi yardımda bulunamayacaklarını bildirdikleri halde işçiler greve evet demişlerdir. Çünkü yaşam koşulları her geçen gün daha da kötüye giden işçiler bilmektendirler ki, var olan bu toplu sözleşme düzenini ancak risk alarak yıkabileceklerdir. Ayrıca işçiler, grev kararının başarıyla hayata geçirilmesinin tek garantisinin, MESS karşısında net bir sınıf duruşu sergilemelerinden geçtiğini bilmektedirler.

Bu arada, grev nedeniyle tam zamanlı üretim yapan fabrikalar stok biriktirmeye çalışılmış, üretimin kaydırılacağı diğer işletmeler ve ülkeler gündeme alınmış, fabrikalardan makineler kaçırılmaya çalışılmıştır. Örneğin, Gebze’de bulunan Bosal Mıymaysan fabrikasının patronu işçilerin grev kararlılığından korkarak fabrikadaki makineleri kaçırmaya kalkışmıştır. Patronun bu girişimini haber alan işçiler, fabrika önüne gelerek makinelerin kaçırılmasını engellemiştir. Fabrika önünde toplanan işçiler, kaçırılan makineler gelmediği sürece çalışmayacaklarını ve fabrika içindeki makinelerin kaçırılmasına izin vermeyeceklerini fabrika yönetimine bildirmişler, işçilerin kararlı duruşu karşısında patron, kaçırdığı makineleri geri getirmek zorunda kalmıştır. Bosal’da yaşanan deneyim, grev kararının başarıya ulaşmasının tek garantisinin işçilerin kendi öz gücü olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır.²

1. Metal İşçilerinin İstekleri

MESS ile toplu iş sözleşmesi görüşmeleri başladığında, MESS’in dayatması sıfır zam ve esnek çalışma yönünde olmuştur. Birleşik Metal-İş’in bu teklifi kabul etmeme konusunda kararlı olduğunu görünce MESS, Birleşik Metal-İş’e bir ücret teklifinde bulunmamıştır. Ardından Türk Metal ile yüzde 5,35 oranında ücret zammına imza atmışlar ve esnek çalışmayı geri çektiklerini beyan etmişlerdir. Birleşik Metal-İş ise MESS’in teklifini reddettiğini beyan ederek hızlıca grev sürecine girmiştir.

Birleşik Metal-İş grev kararının gerekçelerini üç başlık altında şu şekilde açıklamıştır:³

1. Yüzde 5,35 zam oranı düşüktür. Düşüktür, çünkü 2008 krizi şirketlerin büyük kısmının hükümetten aldıkları teşviklerle sıkıntı yaşamadıkları ama işçilerin gerek çalışma gerek yaşam koşullarının geriletildiği bir kriz olmuştur. Düşüktür, çünkü 2009’un ikinci yarısından itibaren ama özellikle 2010 yılında metal işkolunda gerçekleştirilen büyümenin hiçbir şekilde karşılığı değildir.

2. Ücret zam yöntemi grup sözleşmesinin prensiplerini ortadan kaldırmış, her işyerine farklı zam uygulaması, aynı saat ücretini alan ancak farklı işyerlerinde çalışan işçilerin farklı zamlar almalarına neden olmaktadır.

² “Metal İşçisi ‘Grev’ Diyor, Peki Ya Sendikal Bürokrasi?” (<http://www.sosyalistforum.net/turkiyede-sinif-hareketi/46460-metal-iscisi-8220grev8221-diyor-peki-ya-sendikal-burokrasi.html>).

³ “Birleşik Metal-İş ‘Grev’ Dedi” (http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=35596).

3. 4857 No'lu İş Kanunu'ndaki değişiklikler ve hükümetin taslakları toplu iş sözleşmesinin imzalanmasından sonra tarafların iradelerinin dışında değişmesine yol açma tehlikesi taşımaktadır. Bu toplu sözleşme düzeni açısından uygun bir durum değildir, çünkü toplu iş sözleşmeleri tarafların kendi iradeleriyle imzaladıkları metinlerdir ve taraflar kendi iradelerinin dışında değişmesi ihtimal dahilinde olan metinleri imzalamamalıdır.

2. Grev Eğitimleri ve Grev Fonu

Birleşik Metal-İş Anadolu Şube Başkanı, kendisiyle yaptığım görüşmede, grev sürecine girilmesinin ardından, işyerlerinde eğitim ve hazırlık çalışmalarının, grev eğitimlerinin başladığını, tüm işyerlerinde, hatta çoğunda birden fazla olmak üzere, eğitim toplantıları yapıldığını ifade etmiştir. İşyerlerine yasal prosedür gereği grev ilanlarını astıklarını, ardından bütün işyerlerini dolaşarak MESS'in teklifini reddettiklerini, dolayısıyla bu toplu sözleşme sistemine karşı olduklarını bildirdiklerini söylemiştir. Özellikle iki noktaya vurgu yapmıştır: Birincisi, grev kararı alırlarken, tüm üyelerine greve çıkıldığı andan itibaren hiçbir sendika çalışanın ve yöneticisinin ücret alamayacağını, aynı zamanda kendilerine de bir ücret katkısı yapamayacaklarını, ancak bütün illerde grev komitelerinin kurulması için çaba sarf edip buralardan katkı sağlamaya çalışacaklarını bildirmişlerdir. Yani işçiler hiçbir yerden katkı almayacaklarını bildikleri halde grev kararını desteklemişlerdir. İkincisi ise, Türkiye'de grev fonu diye birşey olmaması hatta yasak olmasıdır. Ancak Birleşik Metal-İş olarak kendi imkanlarıyla sendika yönetici ve çalışanların maaşlarından yapılan kesintilerle oluşturdukları bir fonlarının olduğunu ifade etmiştir.

3. Greve Çıkılacak İşyerlerinin Belirlenmesi

Birleşik Metal-İş sendikacıları grev sürecinde, kendilerine görüş olarak yakın gördükleri işyerlerinde greve destekleri konusunda emin oldukları için süreci biraz ötelemişlerdir. Önceliği kendilerine uzak olan işyerlerine vermişlerdir. Çünkü kendilerine yakın tutum sergileyen işverenlerden olumsuz bir sonuç çıkmayacağını düşünmektedirler. Ancak diğer taraf için aynı şey söz konusu değildir. Bu sebeple, herhangi bir sorunla karşılaşmamak için Birleşik Metal-İş Anadolu Şube Başkanı Seyfettin Güleğül'ün deyimi ile "kendilerine uzak olan" işverenlere karşı meydan okuyup grev uygulamasını hemen devreye sokmuşlardır.

Birleşik Metal-İş Anadolu Şube Başkanı, her gün basında bir yerden grev haberi olmasını istedikleri için grevlerin hepsini bir anda başlatmadıklarını söylemiştir. Yalnızca basına değil, işverenlere de önceden bilgi vermediklerini söyleyen başkan, yasal zorunluluk sebebiyle işverenlerin de sadece 6 gün önceden haberleri olduğu ifade etmiştir.

MESS ise bu süreçte, Birleşik Metal-İş'i gerçek dışı söylemlere dayalı politikalar sürdürmekle suçlamış, hatta kendi yayınları olan *İşveren* gazetesi de "İşçi Geçim, Sendikacı Seçim Derdinde" başlıklı yazısında Birleşik Metal-İş'in sergilediği duruşun işverenlerin bütünlüğüne karşı yanlış ve demode bir yol olduğunu savunmuştur, bu durumun işçiler için ağır yükleri ve olumsuzlukları beraberinde getireceğini iddia etmiştir (*İşveren*, Mart 2011).

III. GREV SONUCU

Üç işyerinde başlatılan grev sonrasında, Standard Depo’da grevin ilk haftasında, Arfesan’da da grevin 8’inci gününde ve Süsler Doruk’ta grevin 11’inci gününde anlaşmaya varan Birleşik Metal-İş anlaşmayı imzaladı. 2010-2011 Grup toplu iş sözleşmelerinde sona gelindiğinde, uyuşmazlık kapsamında olan bütün işyerlerinde MESS ve Türk Metal işbirliği ile metal işçilerine dayatılan ücret zammının çok üzerlerine, rakamla ifade etmek gerekirse ortalamada 5,35 Grup zammının % 82 üzerine çıkılmıştır. Yıllarca MESS’in metal işçilerine en iyi sözleşme olarak gösterdiği sıfır zam ve esnek çalışmayı savunan sözleşmenin çok daha iyisi yapılabilmektedir. Birleşen, inanan, kararlılıkla mücadele eden ve sınıf dayanışmasını güçlendiren işçilerin yenilmeyeceği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Metal işçilerinin bu tutumu, işçilerin birlik olduklarında kazanabileceklerini göstermiştir ve işçi hareketi için önemli bir başarı olmuştur. Birleşik Metal-İş Sendikası Anadolu Şube Başkanı, esnek çalışma hükümlerini de toplu sözleşmelere sokmadıklarını, böylece 30 yıllık bir toplu sözleşme düzeninin yıkılabileceğini herkese gösterdikleri, ayrıca artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını belirtmiş ve şu cümleleri eklemiştir:

Bu mücadele sadece bu düzenin yıkılmasını değil, tüm ezberlerin bozulmasını da sağlamıştır. Herkesin bu yeni koşullara göre kendisini ayarlaması, yeni bilgilerle kendisini donatmasının zamanı gelmiştir. İşbirlikçi besleme sendika Türk Metal yıllardır sürdürdüğü ihaneti, teslimiyetçiliği ve dayatmacılığı ‘en iyi sözleşme’ yalanlarıyla artık gizleyemeyecektir. Bu mücadelenin kazanılmasında en büyük pay sahibi, sendikalarına inanan, onun politikalarına uyan metal işçileridir. Metal işçilerinin mücadelesine başından beri ‘bu hepimizin mücadelesi’ diyerek dayanışma gösterenler de zaferde aynı ölçüde pay sahibidir.

Grev başlamadan önce yapılan grev oylamasında 6 işyerinde greve hayır kararı çıkmıştı. Bu işyerleri öncelikle Yüksek Hakem Kurulu’na gitmişti. Nisan 2011’de bu çalışma kapsamında yaptığım söyleşi sırasında henüz bir sonuç çıkmamıştı. Birleşik Metal-İş Anadolu Şube Başkanı Seyfettin Güleğül, sonucun önerilen zammın altında olmayacağını düşündüğünü ifade etmişti. Nihayet, Yüksek Hakem Kurulu’nun karar vermesi üzerine greve hayır diyen altı işyerinde % 5,35 zam oranı kabul edilmiştir.⁴

2010-2012 Toplu İş Sözleşmesi sürecinde yaşanan uyuşmazlık sonucu başlayan grev ile ilgili olarak Birleşik Metal-İş Anadolu Şube Başkanı Seyfettin Güleğül, grev kararını astıkları gündeki durumdan üç adım daha ileride olduklarını, çünkü artık daha kararlı ve daha örgütlü olduklarını beyan etmiştir. Dolayısıyla işverenlerin de MESS’in de bu durumun farkında olduğunu ve bundan sonraki süreçte karşılarında daha güçlü bir kitle bulacaklarını bildiklerini söylemiştir (Güleğül, 2011).

SONUÇ

Araştırmalar gösteriyor ki, metal sektöründe istihdamda %45’ler düzeyinde bir artış yaşanmış, buna karşılık ücretlerde ciddi bir düşüş yaşanmıştır. İşçiler daha yoğun çalışmak durumunda kalmışlardır ve bu süreç hala devam etmektedir. Hemen her işyerinde performans hedefleri artırılmış, işçilerin daha fazla üretim

⁴ 07 Ağustos 2012 tarihinde Birleşik Metal-İş Sendikası Anadolu Şubesi’nden alınan bilgi.

yapması istenmiştir. Yoğun çalışmanın işçilerin sağlığını bozması kaçınılmazdır. Verimlilikteki bu artış, işçilerin daha fazla sömürülmesinden, patronların daha fazla kâr elde etmesinden başka bir anlama gelmemektedir. Yapılan araştırmalara göre işçiler, çalışma sürelerinin bir saatinde kendilerine ücret karşılığı, 4,6 saatini ise sermayeye bedava çalışmaktadırlar. Büyümenin arkasında elbette metal işçilerinin emeği yatmaktadır. Çok ciddi bir büyüme gerçekleşmiş ancak bu büyümeye oranla işçilerin durumu geçmişe göre daha kötüleşmiştir. Bu sorun önemli bir sorundur ve ancak toplu sözleşme ile çözülebilir.

2010-2012 Metal Grup Toplu İş Sözleşmesi görüşmeleri başladığında, MESS'in dayatması sıfır zam ve esnek çalışma yönünde olmuştur. Artık tahammül edilemez boyutlara gelen bu durum karşısında işçilerin seslerini duyurmak istemesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Ardından metal sektöründe örgütlü olan Birleşik Metal-İş grev kararı almış ve isteklerinden asla taviz vermeyeceklerini belirterek grev süresince kararlılığını sergilemiştir. Grev sonucunda, uyuşmazlık kapsamında olan bütün işyerlerinde MESS ve Türk Metal işbirliği ile metal işçilerine dayatılan ücret zammının çok üzerlerine çıkmıştır (Ortalamada yüzde 5,35 olan grup zammının %82 üzerinde). 22 Mart günü Eskişehir Doruk işçilerinin grevi ile yükselen mücadele, Arfesan işyerinde müzakerelerde mutabakat sağlanması ve grevin kaldırılmasıyla tamamlanmış (15 Nisan 2011) ve işveren sendikası MESS ile yapılan anlaşmayla da süreç sona ermiştir.

Metal işçilerinin bu grev sürecinden başarıyla çıkması, bütün işyerlerinde taleplerini işverene kabul ettirmesi, Türkiye işçi sınıfı için büyük bir önem taşıyor. Yeni çıkan ve gündemde olan yasalarla işçilerin haklarının daha da geriye götürülmesi hedeflenmektedir. Bu saldırıların karşısında ancak bu şekilde etkili silahlarla durulabilir. Metal işçisinin başarısı, Türkiye işçi sınıfına, mücadeleyle kazanım elde edilebileceğini tekrar hatırlatmıştır. Sahte sendikasına ve patronun dayatmasına boyun eğmeyen, direnen, mücadele eden işçilerin kazanabileceklerini metal işçileri göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Beşeli, Mehmet (2008) "Metal İşçilerinin Ortak Taleplerini Dile Getirmeye Çalışıyoruz!" (Birleşik Metal İş Sendikası Genel Sekreter Yardımcısı Mehmet Beşeli ile 2008-2010 Metal Grup Toplu Sözleşmeleri üzerine yapılan söyleşi, <http://www.sosyalistforum.net/sitemap/t-17143.html>, 03.06.2011).
- Birleşik Metal-İş (2011) "MESS Teklifine Neden Hayır Dedik", *Birleşik Metal İşçileri Sendikası Gazetesi*, Sayı 198, Ocak 2011.
- Birleşik Metal-İş (2010) "Metal Sektöründe Verimlilik Artıyor" (<http://www.birlesikmetal.org/tis/?p=422>, 12.05.2011).
- Birleşik Metal-İş (2008) *Metal İşçisinin Gerçeği*, İstanbul: Birleşik Metal-İş.
- Boratav, Korkut (2010) *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, İstanbul: Yordam.
- Çelik, Aziz (2011) "Grevi Hatırlamak", *Birgün*, 24.02.2011 (http://www.birlesikmetal.org/foto/birgun_a_celik_2011-02-24.jpg, 09.04.2011).
- Doğruel, Suut ve Fatma Doğruel (2008) *Türkiye Sanayiine Sektörel Bakış*, İstanbul: TÜ-SİAD.

- Gülengül, Seyfettin (2011) Birleşik Metal-İş Sendikası Anadolu Şube Başkanı Seyfettin Gülengül ile Birleşik Metal-İş Anadolu Şubesi'nde, 26.04.2011 tarihinde yapılan görüşme.
- İşeri, Ergün ve Tufan Sertlek (der.) (2011) *Sendika.Org Yazıları (10 Yılın Seçkisi)*, İstanbul: Sendika.org Kitaplığı.
- Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk (2010) *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lordoğlu, Kuvvet (2011) “Metal Grevleri Üzerine Bir Alıştırma”, *Cumhuriyet*, 17.03.2011 (http://www.birlesikmetal.org/foto_2011/cum_lordoglu_2011-03-17.jpg, 09.04.2011).
- Şafak, Can (2007) “Toplu Pazarlık Yoluyla Esneklik: Türkiye Deneyimi”, *Sendikam*, (8).
- T.C. Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (2010) “Türkiye Metal Sektörü Raporu” (<http://www.belgeler.com/blg/288m/turkiye-metal-sektoru-raporu>, 31.05.2011).
- Uluslararası Metal İşçileri Federasyonu (2008) *İstihdam Uygulamalarındaki Değişiklikler ve Güvencesiz Çalışma Araştırması*, İstanbul: Birleşik Metal-İş.

1980 SONRASI TÜRKİYE’SİNDE SENDİKAL HAKLAR VE EĞİTİM HAKKININ SAVUNULMASI: ALTERNATİF BİR ÖRGÜTLENME MODELİ OLARAK ÖĞRENCİ GENÇLİK SENDİKASI GENÇ-SEN

Işıl Erdinç

Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi

Özet: 1990’ların başından bu yana sendikal hareket adına bir yeniden yapılanma ve örgütlenme sürecinin içinde bulunan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) 2000’lerde bir öğrenci sendikasının kurulma sürecini başlatmış ve 2007 yılında Türkiye’nin ilk öğrenci gençlik sendikası Genç-Sen kurulmuştur. Bu çalışmada ilk olarak, Genç-Sen’i bir sendikal hak mücadelesi örneği olarak ele alıp kuruluş sürecinde rol oynayan aktörleri ve demokratik, eşit, parasız, bilimsel, anadilde eğitim hakkı bağlamında taleplerin nasıl oluşturulduğunu inceliyorum. İkinci olarak, Genç-Sen’i 1980 sonrası Türkiye’inde eski ve yeni toplumsal muhalefet aktörlerinin buluşmasıyla kurulmuş bir öğrenci sendikası olarak ele alıyor ve temel insan hakları olan sendikal haklar ve eğitim hakkı ihlallerine karşı mücadeledeki yerini anlamaya çalışıyorum. Ağırlıklı, Genç-Sen’in eylemlerinin seyri ve sendikanın iç sorunları, karşılaştığı hukuki ve siyasi engeller ve yükseköğretim sistemindeki hak ihlalleri üzerinde duruyorum. Öğrenci sendikasını bir örgütlenme modeli olarak kavrayabilmek amacıyla Fransa’daki öğrenci sendikacılığın örneğine başvuruyorum. Şubat ve Mart 2011’de İstanbul’da DİSK içindeki çeşitli yetkililer ve Genç-Sen’li öğrencilerle yaptığım derinlemesine görüşmeler ve gözlemler ile toplumsal hareket ve örgütlenme teorileri, Genç-Sen ve öğrenci sendikacılığının geleceğini tartıştığım bu çalışmanın ampirik ve kuramsal temelini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: öğrenci sendikacılığı, toplumsal hareketler, Genç-Sen, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, sendikal haklar, eğitim hakkı.

Abstract: Confederation of Progressive Trade Unions of Turkey (DİSK), which had been in a reconstruction process since the 1990s, initiated the foundation of a students’ union, and in 2007 Genç-Sen, the first students’ union in Turkey, was founded. The first part of this article, by taking Genç-Sen as a case of the struggle for the union rights, aims to analyze the actors in its foundation and how its demands have been formulated in the context of the right of democratic, equal, free, scientific education in mother tongue. In the second part, by taking Genç-Sen as the meeting of old and new social protest actors, I am trying to understand its place in the struggle against the violation of educational and union rights which are considered as fundamental human rights. Mainly, I focused on the course of its activities and actions, its internal problems, the legal and political obstacles it encountered, and the violations of rights in the higher education system. In order to comprehend the student’s union as a model of organization, I refer to the students’ unions in France as a comparative case. The observations and the interviews with the experts in DİSK and the member students of Genç-Sen that we conducted in February and March 2011 in Istanbul, and the theories of social movements and organizations constituted the basis of this study that discusses the future of Genç-Sen and the students’ unionism.

Keywords: students’ unionism, social movements, Genç-Sen, Confederation of Progressive Trade Unions, trade union rights, right to education.

GİRİŞ

1980 sonrasında bir zayıflama ve yeniden yapılanma sürecinin içine giren toplumsal muhalefet aktörleri, 1990 ve 2000’li yıllarda kendilerini yeni örgütlenme ve eylem modelleri arayışı içinde bulmuşlardır. Yükseköğretim Kurulu (YÖK), üniversite sistemindeki sorunlar, başta harç artışları sebebiyle yükseköğretim yapmanın ekonomik açıdan gittikçe zorlaşması ve diplomalı genç işsizliğindeki artış gibi nedenlerle memnuniyetsizlikleri artan öğrencilerin örgütlenmesi de bu sürecin bir parçası haline gelmiştir. Bu doğrultuda, 1991’den bu yana sendikal hareket adına bir yeniden yapılanma ve örgütlenme sürecinin içinde bulunan 1967-1980 yıllarının temel aktörlerden biri olan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) bir öğrenci sendikası kurma sürecini başlatmış ve 2007 yılında Türkiye’nin ilk öğrenci gençlik sendikası Genç-Sen kurulmuştur. Örgüt, “Herkes eşit, parasız, özgür, demokratik ve anadilde eğitim” talepleriyle eğitim hakkının savunulmasında yeni bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin sendika kurma hakkı pek çok uluslararası sözleşmede sendikal haklar dahilinde olduğundan dolayı kendisi de başlı başına bir sendikal hak olan öğrenci sendikası, hem “sendika”nın üniversite öğrencileri için yeni bir örgütsel model deneyimi olması, hem de DİSK’in girişimiyle kurulmuş olması sebebiyle pek çok tartışmaya sebep olmuş, hukuki açıdan da açılır açılmaz kendini bir kapatma davasıyla karşı karşıya bulmuştur.

Biz de çalışmamız boyunca Genç-Sen’i, 1960’lı ve 1970’li yılların geleneksel sendikal ve siyasi aktörlerinin 1990’lı yılların gençleriyle buluşması sonucunda oluşan, yapısı ve talepleri itibarıyla yeni, kullandığı söylem ve eylem biçimleri itibarıyla genel olarak eski toplumsal hareket özelliği gösteren bir öğrenci örgütlenmesi olarak ele alacağız. Öncelikle Genç-Sen’in kuruluşunu, talep ve eylemlerini inceleyip, daha sonra eylemlerinin dönüşümünü ve sendikadaki öğrencilerin karşı karşıya olduğu yapısal ve iç sorunları analiz edeceğiz. Son olarak, “öğrenci sendikası”nın hukuki durumundan ve yurtdışındaki örneklerinden bahsederek hem sendikal haklar hem de eğitim hakkı için mücadeledeki yerini tartışacağız.

Bu çalışmada, Genç-Sen’in kuruluşunun insan haklarının savunulmasında açtığı eylem ve hak arama yolları ile karşı karşıya bulunduğu engeller ve sınırları analiz etmek için, Şubat ve Mart 2011’de İstanbul’da DİSK içindeki çeşitli yetkililer, Genç-Sen’li öğrenciler ve kurucularla gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşme ve gözlemler ile toplumsal hareketler ve örgütlenme teorilerinden faydalandık. Bu noktada Fransız sosyologlar Alain Monchablon ve François Borella ile Michel de la Fournière’in (Monchablon, 1983; Borella ve de la Fournière, 1957) öğrenci sendikacılığıyla, Pierre Bourdieu’nün de öğrencilik ve eğitimle ilgili çalışmaları (Bourdieu, 1964), üniversite sistemi, sendikal haklar, eğitim hakkı ve insan hakları konularındaki başlıca kaynaklarımızı oluşturmuştur. Toplumsal hareketler ve örgütlerle ilgili olarak da Fransız sosyolog Daniel Cefai’nin ‘toplumsal ağlar’ teorisi (Cefai, 2007), Amerikalı sosyolog Doug McAdam’ın siyasi angajmanın sebeplerini incelediği Amerika Birleşik Devletlerindeki “Özgürlük Yazı” deneyimi konulu anketi (McAdam, 1986) ve Amerikalı siyaset bilimci Charles Tilly ve Mancur Olson tarafından da işlenen John McCarthy ve Mayer Zald’ın ‘kaynakların mobilizasyonu’ teorisi (Tarrow ve Tilly, 2006; Olson, 1965; McCarthy ve Zald, 1977) bize temel teşkil etmiştir. Mustafa Kemal Coşkun’un “Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye’de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler” (2006) başlıklı makalesi de çalışmamızın çerçevesinde rehber olmuştur.

I. OKUYARAK YAŞAMAK YA DA SAVAŞARAK OKUMAK: BİR SENDİKAL HAK OLARAK ÖĞRENCİ SENDİKACILIĞI VE GENÇ-SEN

Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun 2000 yılındaki 11. Genel Kurulu’nda yeni bir örgütlenme stratejisi olarak öğrenciler, genç işçiler ve işsizler dahil olmak üzere bir gençlik sendikasının kurulmasına karar vermesiyle (DİSK, 2000) ortaya çıkan fikir, 2007 yılında Öğrenci Gençlik Sendikası Genç-Sen’in kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Genç-Sen’in faaliyetlerini ve dönüşümünü daha iyi analiz edebilmek için öncelikle biraz kuruluş sürecinden bahsetmek faydalı olacaktır.

1. Bir Öğrenci Sendikasına Doğru

Genç-Sen’in kuruluş sürecini anlatırken önce DİSK’in yeniden yapılanma sürecinde gençlerle karşılaşmasını daha sonra da öğrencilerin sendikaya katılımı sürecinde var olan toplumsal ağları incelemek ilginç görünmektedir.

a. DİSK Yeniden Yapılanırken...

1980 darbesi sonrasında resmi olarak yeniden açıldığı 1991 yılından bu yana bir yeniden yapılanma süreci içinde bulunan ve örgütlenme kapasitesini güçlendirmeye çalışan DİSK sık sık tanımlandığı üzere “sendikal kriz”den (Sazak, 2006; Koç, 2010) çıkabilmek amacıyla yeni çözüm yolları aramaya yönelir. Konfederasyonun emekliler, ev kadınları ve işsizlerin yanı sıra gençlerin sendikalaşması için girişimde bulunmasıyla birlikte Türkiye’de bir “öğrenci sendikası”nın kurulması için gereken siyasi ve toplumsal koşullar ile maddi kaynak ve destek aynı anda sağlanmış olmuştur.

Genç-Sen’in kurucularından ve DİSK örgütlenme dairesinden dinlediğimiz kuruluş hikayesine göre Coca-Cola tarafından işten çıkarılan bir grup sendikalı işçinin 2005 yılındaki Barışarock müzik festivaline gitmesiyle genç aktivistler ile sendikacıların karşılaşması sonucunda gençlik sendikasının kurulmasına ön ayak olacak ekip oluşmaya başlamıştır. Bu ekip üzerinde 1980’lerdeki dernekler dönemi ve 1990’lardaki Öğrenci Koordinasyonu deneyiminin etkisi de bulunmaktadır. Bu bağlamda DİSK’te çalışmakta olan en genç üç sendikacının başlattıkları örgütlenme sürecinde çeşitli sol siyasi parti, dernek, dergi, gençlik ve öğrenci örgütlerine yapılan çağrıya cevap veren gruplarla DİSK’in İstanbul’daki merkezinde ilk toplantılar yapılmaya başlanmıştır. Konu hakkında yapılan uzun ön çalışmalar, araştırmalar ve tartışmalar sonucunda Ankara Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde (ODTÜ) 30 farklı üniversiteden, siyasi parti ve derneklerden gelen 500 kadar gencin toplandığı büyük bir kongrede 2007 yılında, Türkiye’nin adında “öğrenci sendikası” geçen ilk öğrenci gençlik örgütlenmesi kurulmuştur.

Bu bağlamda, DİSK’in inisiyatifiyle kurulmuş bir öğrenci sendikası, bütün sendikal hareketin yeniden canlanması, öğrencilerin sınıfsal konumunun tanımlanması ve öğrenci sendikasının bir sendikal bir hak olarak ortaya konulması açısından önemli görünmektedir. Burada araştırmamız boyunca görüşme yaptığımız sendikal öğrencilerden birinin, öğrenci sendikasının bütün sendikal hareket için önemini vurgulayan sözlerine yer vermek açıklayıcı görünmektedir: “Bugün Genç-Sen üyesi olan, öğrenciyken sendikaya giren veya sendikalarla karşıla-

şan genç, ileride kendisi meslek sahibi olduğunda ya da işveren olursa sendikalara daha sıcak bakacaktır. Kendi mesleğinin sendikasına üye olacaktır.”¹

Kuruluşa kadar toplantılarını DİSK’in İstanbul’daki merkezinde gerçekleştirmiş olan gençler, kuruluştan sonra da DİSK’in kaynaklarıyla afiş, ilan gibi ihtiyaçlarını karşılamış, DİSK’e bağlı sendikaların Türkiye’nin çeşitli yerlerindeki ofislerinde toplantılarını gerçekleştirmiş ve DİSK’in sağladığı araçlarla ulaşımını sağlamışlardır. Hukuki anlamda da öğrenci sendikasına meşruiyet kazandıran DİSK, Genç-Sen’in genişlemesi süreci boyunca yeni katılacak gençlerin büyük bir kısmının gözünde bir güven unsuru olma özelliği taşımıştır. Nitekim bir Genç-Sen’li “DİSK’in varlığı sendikaya katılımınızı nasıl etkiledi?” sorumuza “Olumlu etkiledi, daha güven veriyor ve meşruiyet kazandırıyor sendikaya. Ailem için de daha az tehlikeli gibi görünüyor hatta” cevabı vermiştir. Kaynakların seferber edilmesi teorisinde bir toplumsal örgütlenmeye katılırken ortada belirli riskler ve maddi giderler vardır. Katılacak olan kişi risk ve elde edilecek maddi ve manevi çıkarların hesabını yaparak kararını verir (Olson, 1978: 73). Sendikalı öğrenciler de yeni bir örgütlenme modeli olan “öğrenci sendikası”na katılmadan önce sendikanın hangi hakların elde edilmesinde mücadeleye nasıl bir katkıda bulunabileceğinin analizini yapmışlardır. Bu noktada örgütlenme üzerindeki devlet ve polis baskısı göz önünde bulundurulduğunda, DİSK’in varlığı, maddi açıdan ve siyasi militanlık açısından katılım sürecinde öğrenciler nezdinde genellikle olumlu bir etki yaratmıştır.

b. Toplumsal Ağların Örülmesi

Genç-Sen’i tanımak için öncelikli olarak Genç-Sen’lileri tanımak gerekir. Araştırmamız boyunca sendikalı öğrencileri incelediğimizde öncelikle görülmüştür ki öğrencilerin büyük bir çoğunluğu önceden bir siyasi parti veya dernek üyesidir. Buna karşılık, yoğunluğun hangi üniversiteden veya hangi bölümden olduğunu takip etmek oldukça zordur, zira farklı eylemlerde yer almış olan öğrencilerin sendikaya üye olma süreci genellikle siyasi örgütleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Sendikaya arkadaş aracılığıyla üye olan örgütsüz öğrencilerin bir kısmının daha sonra bir siyasi örgüte de üye olduklarına rastlanmıştır. Burada Doug McAdam’ın 1964 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde gençler üzerinde yaptığı bir anket aracılığıyla ortaya çıkardığı siyasi katılımın sebeplerinde altını çizdiği “arkadaş faktörü” açıkça görülebilmektedir (McAdam, 1986: 76-77). Gençlikten kaynaklanan bireysel veya ailevi engeller, maddi engeller ve Türkiye’de örgütlenmeye ilgili korku ve baskıya rağmen bir siyasi partinin gençlik örgütlenmesinde hali hazırda militan olan gençlerin sendikanın çalışmalarına diğer gençlerle birlikte katılması durumu kolaylaştırmıştır. Ancak diğer yandan da bunun doğal bir sonucu olarak, sendikalı öğrenciler tarafından üniversite kampüslerinde açılan stantlar, internet sitesi, yapılan eylemler, dağıtılan el ilanları veya toplantılar aracılığıyla sendikaya üye olan ve sonrasında da örgütsüz kalan öğrenci sayısının oldukça az olduğu görülmektedir.

Ait olunan siyasi parti veya dernekleri incelediğimizde ise bunların genellikle 1980 öncesi sol örgütlerin geleneğini taşıdıkları görülmüştür. Ayrıca görüşme

¹ Araştırmamız boyunca yaptığımız derinlemesine görüşmelerdeki görüşmecilerimizin anonimleştirilmesi ve gizliliklerinin korunması amacıyla isimleri bu çalışmamızda verilmeyecektir.

yaptığımız öğrencilerin çoğunluğunun aileleri de 1980 öncesinde çeşitli sol siyasi parti veya derneklerde yer almış ve bu dönemdeki öğrenci hareketlerine katılmıştır. Dolayısıyla çalışma boyunca öne süreceğimiz üzere, sendikal öğrencilerin kimlikleri hem yeni bir öğrenci genç kimliği hem de eski toplumsal aktörlerle iç içe geçmiş bir özellik taşımaktadır. İdeolojik açıdan sendikanın siyasi aksının belirlenmesinde ve diğer öğrenci örgütlenmeleri veya hareketlerinin arasında tutunabilmiş olmasında bütün bu aktörlerin, geleneğin ve hareketlerin etkisi önemlidir, zira bunlar bir yandan anlaşmazlık ve eleştiri konusu olmalarına rağmen, diğer yandan, en azından ilk etapta, Genç-Sen’in olgunlaşması ve işleyişi için olumlu bir etki yapmıştır.

Bu bağlamda görülüyor ki her örgütün olduğu gibi Genç-Sen’in de kendi örgütsel dinamikleri vardır. Anti-demokratik olduğu gerekçesiyle pek çok eleştiriye yol açmış olan DİSK’in örgütlenme dairesinin ve halihazırda siyasi militanlığın içinde olan bir grup gencin kuruluş sürecinde öne çıkması bu dinamiklerin getirdiği bir sonuçtur. Dolayısıyla yeni bir örgütlenme modeli olmasına rağmen Genç-Sen’in bir işlerlik ve kabul kazanmış olmasında gerekebilecek deneyim ve birikime sahip geleneksel toplumsal muhalefet aktörlerinin yeri oldukça önemli görünmektedir.

2. Eğitim Hakkının Savunulmasında Yeni Bir Öğrenci Örgütlenmesi Olarak Genç-Sen

DİSK’in yeniden yapılanma ve güçlenme arayışı içinde kurulan Genç-Sen’in yeri bu bağlamda işçi sendikacılığı için de anlamlıdır. Hem kısa vadede DİSK’in öğrenci gençlik içindeki etki gücünü arttırma, hem de uzun vadede DİSK’teki sendikal örgütlenmenin ivme kazanmasını sağlama potansiyeli taşıyabileceği görülmüştür.

a. Öğrencinin Sendikası mı Olur?

“Öğrencinin sendikası mı olur?” sorusunun cevabını bulabilmek için hukuki, toplumsal, siyasal açıdan ve öğrenci dünyası açısından sendikanın ne anlam ifade ettiğini incelemek gerekir.

Genç-Sen kuruluşundan itibaren bir kapatma davasıyla karşı karşıya olmuştur. DİSK bünyesinde kurulan Emekli-Sen’in kapatılmasıyla başlayan süreç Genç-Sen’in de 2011 Eylül ayında kapatılmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla bir “Öğrenci sendikası” olması sebebiyle kendisi de başlı başına bir sendikal hak olan Genç-Sen bu sebeple iki yönden de sendikal haklar mücadelesinde stratejik bir yer tutmaktadır. Genç-Sen, kuruluşu bildiren belgelerin İstanbul Valiliği’ne teslim edildiği 2008 yılında, yasalara göre öğrencilerin “sendika kurma vasfına sahip” olmadıkları öne sürülerek yok hükmünde kabul edilmiştir (Çelik, 2009). Öncelikle İş Mahkemesinde açılan dava, “sendika kurmanın yalnızca çalışanlar ve çalıştıranlar tarafından mümkün olduğu, kuruluşun yasalar çerçevesinde bir sendika olmadığı” gerekçesiyle Asliye Hukuk Mahkemesinde görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, Anayasa’nın 90. maddesi, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 23. maddesinin 3. fıkrası ile ILO sözleşmeleri ve çeşitli insan hakları sözleşmelerini dayanak olarak alan Genç-Sen, sendika kurmanın yalnızca “çalışanlara” değil “herkese” verildiğini savunarak, eylemlerine kapatma davasına karşı mücadele vererek başlamıştır. Bu noktada insan haklarının uluslararasılaşması sürecine de-

ğınmek gerekmektedir. Mesut Gülmez'in anlattığı üzere Türkiye'nin "ikiz sözleşmeler" olarak bilinen 1966 sözleşmeleri dahil 2003 yılında onayladığı Birleşmiş Milletler sözleşmelerinin kabul edilmesiyle birlikte uluslararası süreç genelleşmiş, insan hakları artık devletlerin "iç sorunu" olmaktan çıkmıştır. Gülmez'e göre "Ayıp olan ihlallerdir, ihlaller nedeniyle bireylerin ya da hükümet dışı örgütlerin devleti uluslararası denetim organlarına şikayet etmesi değildir" (Gülmez, 2004). Genç-Sen de dava günleri gerek mahkeme önünde gerek çeşitli illerde ve üniversitelerde DİSK, DİSK'e bağlı sendikalar, Eğitim-Sen ve Emekli-Sen'in de desteklediği eylemler düzenlemiştir. Buna rağmen 2011 Eylül ayında kapatılmasına karar verilen Genç-Sen, kararı temyize götürdükten sonra iç hukuk yollarının tüketilmesi durumunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuracağını belirtmiştir.² Yaptığımız gözlemler sonucunda görülmüştür ki kapatma davası Genç-Sen için olumlu bir etki yaratmış, öğrenciler kendilerini gündelik öğrenci sorunlarının yanında, ülkedeki sendikal düzenlemeler ve gençlerin örgütlenme özgürlüğü doğrultusunda bir mücadele içinde bulmuşlardır.

"Öğrencinin sendikası mı olur?" sorusuna cevap aranırken tartışılan tek nokta Genç-Sen'in hukuki statüsü olmamıştır. Öğrencilerin emek-sermaye çelişkisi içinde yer almadığını ve üniversite-öğrenci ilişkilerin işçi-işveren değil, hizmet alan-hizmet veren ilişkisi olduğunu savunanlar öğrencilerin sendika kuramayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki Genç-Sen'in kuruluş sürecinde yapılan ön hazırlık ve toplantılarda da Genç-Sen'in genç işçilerle de ilgilenip ilgilenmeyeceği tartışılmış, ancak genç işçilerle ilişkilerin işçi sendikalarıyla bu konuda dayanışma ve destek düzeyinde kalmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda, öğrenciler bir sınıf oluşturmadığından dolayı öğrencilerin sendika kuramayacağı da öne sürülmüş ancak sonuçta yurtdışında bulunan örnekler de incelenerek, öğrencilerin kapitalizm ve emek-sermaye ilişkilerinin tam ortasında yer aldığı görülmüş ve öğrenci sendikası Türkiye'de de öğrenci örgütlenmeleri alanına girmiştir.

Dolayısıyla, yeni bir örgütlenme modeli olması sebebiyle Genç-Sen'in eyleme geçme süreci deneyime ve örneklerle dayalı bir süreçten farklı olarak denemeye açık, zaman içinde ve bağlamın gerektirdiklerinden etkilenecek oluşan bir süreç olmuştur. Genç-Sen'in talepleri, öğrenci gençliğin sorunlarıyla ilgili kuruluş sürecinde gerçekleştirilmiş olan ön araştırmalar ve toplantılar süreci boyunca yapılan uzun tartışmalar sonucunda oluşturulmaya başlanmıştır.

b. Demokratik Bir Üniversite Sistemi Talebi

Eylemlerine üniversite harçları, üniversiteye giriş sınavı, yurtlar, ulaşım ve üniversite mezunlarının işsizliği gibi üniversite gençliğini ilgilendiren konularla başlayan Genç-Sen taleplerinin merkezine de YÖK'ü yerleştirmiştir. YÖK'ün kuruluş tarihi olan 6 Kasım'da her yıl İstanbul ve Ankara'da düzenlenen eylemlerin yanı sıra Balıkesir, Bolu, Çanakkale, Eskişehir, Hatay, İzmir, Kocaeli, Kütahya, Manisa, Mersin, Muğla, Samsun ve Zonguldak gibi Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde ve üniversitelerinde eş zamanlı YÖK karşıtı eylemler gerçekleştirmişlerdir. Bu eylemler başta Öğrenci Kolektifleri olmak üzere diğer gençlik dernekleri ve siyasi partilerin

² "Genç-Sen Kapatıldı" (http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=39966, 03.05.2012).

gençlik örgütlenmelerinin de katılımıyla kitlesel bir hal almıştır. Yetkin mühendislik,³ formasyon hakkı gibi farklı bölümlerin sorunlarını ele alan Genç-Sen bu konuda da gerek ilgili örgütlerle birlikte gerek tek başına eylemler yapmıştır. Türk Mimarlar ve Mühendisler Odası Birliği'nin (TMMOB) 2011 Mayıs'ında Ankara'da düzenlediği çeşitli emek örgütleri ve siyasi grupların da katılımıyla gerçekleşen “Haklarımız, Geleceğimiz, Halkımız, Ülkemiz İçin” mitingi bunun örneklerinden biridir.⁴ Son olarak 2012 Nisan'ında “formasyon hakkını” talep etmek üzere kendilerini Şişli İlçe Eğitim Müdürlüğüne zincirleyen bir grup Genç-Sen'li polis en engeliyle karşılaşmışlardır.⁵

Bu doğrultuda Genç-Sen, üniversite sisteminin anti-demokratik yapısına, üniversite içindeki engellere, öğrenciler üzerindeki özgür eğitim ve araştırmaya zarar veren baskı ve kontrole, kampüslerdeki özel güvenlik birimlerine, kampüslere kamera yerleştirilmesine ve polis baskısına vurgu yapmıştır. Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezini de (ÖSYM) hedef alan eylemler gerçekleştiren Genç-Sen üniversiteye giriş sınav sistemini eleştirmiştir. Nitekim, 6 Genç-Sen'li kendini Levent'teki ÖSYM binasına zincirleyerek şifre skandallarını protesto etmiştir.⁶ Ayrıca 2009 yılında DİSK'in merkezinde topladığı Liseliler Platformu aracılığıyla, lise öğrencileriyle de birlikte hareket etmiştir (Genç-Sen, 2010).

Disiplin soruşturmaları ile özgür bir eğitim ve araştırmanın sağlanmaktan uzak olduğu üniversite sisteminde Genç-Sen, Adana, İstanbul, Ankara, Eskişehir, Denizli, İzmir ve Bursa'da üniversite içindeki baskıya dikkat çekmiştir. Yıldız Teknik Üniversitesinde de sendika üyesi oldukları için okuldan uzaklaştırılan iki öğrenci için bir basın açıklaması yapmışlardır. Sendika, aralarında Genç-Sen üyesi öğrencilerin de yer aldığı ve sayıları gittikçe artmakta olan tutuklu öğrencilerle ilgili de sessiz kalmamıştır. 30 Mart 2012'de İstanbul'da DİSK Genel Başkan Yardımcısı Ali Rıza Küçükosmanoğlu, SDP Genel Başkanı Rıdvan Turan ve Halkevleri Genel Başkanı İlknur Birol gibi isimlerin de katıldığı, “Özel Yetkili Mahkemeler ve Terörle Mücadele Kanunu kaldırılсын, soruşturmalar geri çekilsin” pankartlarının asıldığı, Tutuklu Öğrencilerle Dayanışma Konseri düzenlemişlerdir.⁷ Ayrıca, iddianameler ve tutuklama gerekçelerinin absürtlüğüne dikkat çekmek amacıyla “Zamansız Öten ‘Horoz’ Operasyonu” adlı bir kısa film de çekerek “yeni” bir toplumsal örgütlenme olduklarının bir örneğini vermişlerdir.⁸ Demokratik eğitim talebinden başka Genç-Sen'in bir öğrenci sendikası olarak öğrencilerin çıkarları için mücadele ettiğini gösteren önemli bir talebi ise herkese eşit ve parasız eğitim talebidir.

³ Yetkin mühendislik sistemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. “İTÜ Yetkin Mühendislik Sistemini Türkiye'ye getirdi” (<http://www.hurriyetegitim.com/haberler/%2005.11.2011/itu-yetkin-muhendislik-sistemini-turkiyeye-getirdi.aspx>, 17.09.2012).

⁴ “TMMOB Hakları İçin Sokakta” (http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=37369, 05.05.2012).

⁵ “Genç-Sen'den Nişantaşı'nda Zincirli Eylem” (http://kampusgazetesi.net/kampusgundem/71-gencsen-nisantasi.html#.T5qXt_LSAwE.facebook, 10.05.2012).

⁶ “ÖSYM Binası Önünde Zincirli Eylem” (<http://www.istanbulhaber.com.tr/haber/osym-binası-onunde-zincirli-eylem--78274.htm>, 20.07.2012).

⁷ “Tutuklu Öğrenciler İçin Buluşmalar” (<http://www.etha.com.tr/Haber/2012/03/31/genclik/tutuklu-ogrenciler-icin-bulusmalar/>, 31.03.2012).

⁸ “Genç-Sen'den Tutuklu Öğrenciler İçin Kısa Film” (<http://ekmekveozgurluk.net/genclik/genc-senden-tutuklu-ogrenciler-icin-kisa-film/>, 10.05.2012).

**c. Temel İnsan Haklarının Sağlanması:
Herkese Eşit ve Parasız Eğitim, Barınma, Yemek**

Herkese eşit ve parasız eğitim Genç-Sen'in bir "sendika" olarak temel taleplerinden biri olmuştur. 2009 yılında hükümetin harçlarda yüzde 500 artış yapılması doğrultusunda verdiği karara karşı İstanbul, Mersin, Ankara, Konya, Eskişehir ve Adana'da gösteriler yapmış, DİSK'in, bağlı sendikaların ve öğrenci velilerinin de katılımıyla İstanbul'da 300'e yakın kişinin katıldığı bir eylem düzenlemiştir. Bu sürecin sonunda harç zamları geri çekilmiştir.⁹

Öğrenci gençliğin sömürüsünün önünü açan ücretsiz stajlar, yüksek yemekhane fiyatları, yetersiz barınma imkanları ve ulaşım ücretleri gibi sorunlara değinen Genç-Sen, İstanbul, İzmir, Eskişehir, Aydın, Sakarya, Hatay ve Ankara'da ulaşım sorunu, İstanbul ve İzmir'de yemekhane fiyatları, İzmir ve Kocaeli'nde de yurtlar konusunda çeşitli eylemler düzenlemiştir. "Eskişehir'de kampüste ulaşım ile ilgili yaptıklarımızın sonunda Eskişehir'deki ulaşım fiyatları düştü" diye anlatıyor Genç-Sen'in kurucu grubundan bir Genç-Sen'li Genç-Sen eylemlerinin sonuçsuz olmadığını anlatırken.

2009 yılında 200'e yakın öğrencinin katılımıyla Okan Üniversitesinde "1968'den bu yana Türkiye'de öğrenci hareketi" konulu bir konferans ve İstanbul Üniversitesinde dönemin DİSK başkanı Süleyman Çelebi'nin davetli olduğu ve "Bandista" müzik grubunun katıldığı "Emek Haftası" düzenlenmiştir (Genç-Sen, 2010). 2011 yılının önemli olaylarından biri Nesih Taşkın'ın ölümü olmuştur. Ekonomik zorluklar nedeniyle daha önce Iğdır Üniversitesindeki eğitimini bırakmak zorunda kalmış olan 26 yaşındaki Taşkın o yıl kazandığı Amasya Üniversitesine kayıt için gereken harç parasını ödeyebilmek için para biriktirmek üzere inşaatlarda çalışmaya başlamıştır. İskelenin çelik halatının kopması sonucunda 7. kattan düşerek hayatını kaybeden Taşkın'ın ölümü hem işçi sağlığı ve güvenliği meselesine hem de harçları protesto etmek ve parasız eğitim talep etmek amacıyla Genç-Sen'i eylemler düzenlemeye itmiştir.¹⁰ Eskişehir ve Muğla'da Genç-Sen'liler basın bildirisi aracılığıyla harçların yüksekliğini protesto etmiş, işçi ve öğrencilerin davalarının birliğini ortaya koymuştur (Genç-Sen, 2010). Eskişehir ve Bursa'daki üniversitelerde diplomalı işsizliğiyle ilgili stantlar açarak işsizlik, güvencesizlik ve gelecek belirsizliği konusunda öğrencileri bilinçlendirmeyi amaçlamıştır (Genç-Sen, 2010). Aynı yıl Kocaeli Üniversitesi'nde diplomalı işsizliğiyle ilgili bir konferans düzenlemiştir. Sendikanın zaman içinde şekillenen bir başka talebi ise anadilde eğitim olarak karşımıza çıkmaktadır.

d. Bir Temel Hak Olarak Anadilde Eğitim

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 26. maddesinin 2. fıkrası "Eğitim, insan kişiliğinin tam geliştirilmesine, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırklar ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu yerleştirmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışı koruma

⁹ "Öğrencilerin Harç Zammı Protestosu Hükümete Geri Adım Attırdı" (<http://bianet.org/bianet/bianet/116372-ogrencilerin-harc-zammi-protestosu-hukumete-geri-adim-attirdi>, 10.08.2009).

¹⁰ "İskele Halatı Koptu 2 İşçi Öldü" (<http://www.dha.com.tr/haberdetay.asp?Newsid=145798>, 03.03.2011).

yolundaki etkinliklerini güçlendirmelidir” demektedir. Bu bağlamda eşit, parasız, bilimsel, anadilde eğitim sloganıyla yola çıkan Genç-Sen bu açıdan herkese ulaşabilen bir eğitim sistemi talep ederek temel bir insan hakkı olan anadilde eğitim hakkının elde edilmesi mücadelesinde yeni bir aktör olarak yerini almıştır. Kuruluşundan bu yana tüzüğünde yer alan “anadilde eğitim” talebi, bu temel sosyal hakkın sağlanması yolundaki mücadele açısından anlamlıdır. Genç-Sen’in eylemlerinin tonunun dönüşmeye başlama sürecinde Kürt sorunuyla ilgili daha fazla eylem yapmaya başlaması bu meseleyle paralel görünmektedir. Nitekim Genç-Sen, Muğla Üniversitesinde 11 Mayıs 2010 günü polis kurşunuyla vurulan 21 yaşındaki Şerzan Kurt’un hayatını kaybetmesi üzerine¹¹ Artvin, Çanakkale, İstanbul, İzmir, Ankara, Manisa, Eskişehir, Bursa, Denizli ve Aydın’da TKP gençliği, EMEP, Öğrenci Kolektifleri gibi çeşitli öğrenci ve gençlik dernekleriyle kitlesel eylemlere katılmıştır.

Kürt Dili ve Eğitim Hareketi’nin çağrısıyla okulların açılışına denk gelen 25-26 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilen bir haftalık eğitim boykotunu (Yazıcı, 2010) desteklediklerini belirten dönemin Genç-Sen merkez yürütme kurulu üyesi, “Kişinin en iyi bildiği dilde eğitim görmesinin en bilimsel yöntem olduğunu savunuyoruz” açıklamasını yapmıştır.¹² Dolayısıyla görülmüştür ki Genç-Sen, hem parasız, eşit ve demokratik eğitim hem de herkese anadilinde bilimsel eğitim haklarının savunulması açısından öğrencilerin öz örgütü olarak onların sendikal hakları dahilinde temel insan hakları için mücadelede stratejik bir aktör olarak ortaya çıkmış, hem üniversitede hem de siyasi alanda etki sahibi olmaya çalışmıştır.

O dönemde kapatma davası halen devam etmekte olan Genç-Sen’in desteği ve meşruiyeti örgütsüz öğrenciler gözünde de artmaya başlamış, sendika, “öğrenci sendikası” modeli konusunda ilginin ve farkındalığın artmasını sağlama ve temel sosyal hakların elde edilmesi yolunda da adımlar atmıştır. Ancak araştırmamız sırasında devlet baskısı ve çeşitli toplumsal-yapısal sorunlarla karşı karşıya olan Genç-Sen’in söyleminin ve eylemlerinin bu dönemde daha sivri bir ton kazanmaya başladığına da şahit olunmuştur (Genç-Sen, 2010). Kendini daha sola konumlandırma eğilimi içinde olmaya başlayan Genç-Sen, bir yandan da iç sorunlarla karşılaşmaya başlamış, faaliyetlerine karar mekanizmalarının tıkanmaya başladığı bir süreç içinde devam etmek durumunda kalmıştır.

II. YENİ VE ESKİNİN KESİŞİMİNDE BİR ÖĞRENCİ SENDİKACILIĞI DENEYİMİ

Genç-Sen, öğrenci sendikasının “yeni” bir örgütlenme modeli olmasına rağmen hem DİSK’in girişimiyle kurulmuş olması hem de sendikaya katılan öğrencilerin büyük bir bölümünün zaten bir siyasi parti veya dernekten geliyor olması sebebiyle hem yeni hem de eski bir örgütlenme özelliği göstermektedir. Nitekim sendikal öğrenciler, 2007 yılında öğrenci emeğinin sömürülmesine karşı öğrencilerin sendikal haklarını ve insanca eğitim hakkını savunarak çıktığı yolda, özellikle 2010 yılından itibaren, daha siyasi bir içerik ve söylemin içine doğru yönelmeye başlamıştır.

¹¹ “Şerzan Kurt’un Beyin Ölümü Gerçekleşti” (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/14776976.asp>, 20.07.2012).

¹² “Üniversitede Önce Kantin Özelleşti; Şimdi AVM Sırada” (<http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/125101-universitede-once-kantin-ozellesti-simdi-avm-sirada>, 05.05.2012).

1. Öğrenci Sendikacılığı Öğrenilirken

Kurulduğu yıldan itibaren, öğrenciliğin niteliğinden dolayı sürekli üyelerin değişimi süreci içinde olan Genç-Sen bu sebeple başlangıç taleplerini hem öğrencilerin siyasi duruşları hem de siyasi durumun gerektirdikleri çerçevesinde sürekli olarak yenilemektedir. Araştırmamızda Genç-Sen’li öğrencilerin, DISK’ten, sendikaya katılan öğrencilerin dahil oldukları siyasi parti veya derneklerin geleneklerinden ve ülke içindeki anti demokratik, sorunlu ve baskıcı durumdan etkilenecek 1980 öncesi öğrenci hareketlerinin bir mirasçısı gibi hareket etmeye başladıkları, bu sebeple de Genç-Sen’de zamanla siyasi söylemlerin öne çıktığı gözlemlenmiştir. Bu durum üye öğrencilerin arasında ve sendikaya katılmak isteyen “örgütsüz” öğrencilerin gözünde Genç-Sen’in meşruiyetinin ve işlevinin tartışılmasına yol açmıştır.

a. Taleplerin Dönüşümü: Siyasi Bir Örgüte Doğru mu?

2007’ye kadar Türkiye’de öğrenci hareketinde bir öğrenci sendikası kurulmamış olduğundan dolayı “sendika” öğrenciler için yeni bir örgütlenme modelidir. Dolayısıyla taleplerin oluşturulması sürecinin yanı sıra taleplerin dönüşen konjonktüre göre biçimlendirilme ihtiyacı da öğrencilerin inisiyatifinde olmuş, sendika zamanla daha siyasi bir ton kazanmaya başlamış, buna paralel olarak iç sorunlar da yaşamaya başlamıştır.

Kurulduğu yıldan itibaren her yıl genel kurul düzenlemiş olan Genç-Sen’de ilk iki yıl yönetim değişmemiş, sonraki yıllar yönetim her yıl değişmiştir. Öğrencilik ve gençlik geçici dönemler olduğundan dolayı öğrenciliği biten veya artık genç statüsüne girmeyen Genç-Sen’liler mezun olduktan sonra genellikle kendi meslek alanlarındaki sendikalara üye olmaya yönelmişlerdir. Genç-Sen’in son birkaç yılki genel kurullarına baktığımızda ise görülmektedir ki Genç-Sen’in genişleme sürecinde farklı siyasi fraksiyonlardan öğrencilerin örgüte katılımı arttıkça genel kurullar tartışmalı geçmeye başlamıştır. Görüşüğümüz Genç-Sen’lilerden birinin söyleyle: “Her siyaset kendi çoğunluğu merkez yürütme kuruluna gelsin istiyor. Toplantılarda tartışıyor, yıl boyunca kendi örgütlerinden olan insanları Genç-Sen’e getirmeye, örgütsüz olanları da kendi siyasi örgütlerine çekmeye çalışıyorlar.”

Genç-Sen’in çeşitli yeni toplumsal hareketler ve yeni gençlik örgütlenmelerinden farklı olduğunu ve daha muhalif bir kimlik edinmeye çalıştığını gösteren bir diğer örnek de kullandığı örgütlenme ve eylem tipleridir. Nitekim, öğrenci sendikası yeni bir model olsa bile, Genç-Sen’i kuran öğeler, kullandıkları eylem araçları, ideolojileri, 1980 öncesi gençlik hareketlerine yapılan vurgu ve üyelerinin politik aidiyetleri bakımından Genç-Sen eski bir toplumsal muhalefet aktörü olarak işlemektedir. Gençlerin daha çok kullandığı tahmin edilen internet gibi bir iletişim aracı veya Arap Baharı’yla birlikte adından gittikçe daha çok söz ettiren sosyal medya ağları ve yeni örgütlenme yöntemleri Genç-Sen’de görülmemektedir. Bu durum, öğrencilerin eyleme geçerken kullandıkları araçlarda daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Sendikalı öğrenciler birçok yeni toplumsal hareketin ve gençlik örgütlenmesinin aksine facebook, twitter, mail grupları hatta internet sitesi gibi sanal kanallarda örgütlenip eylem yapmaya veya kendilerini tanıtır üye toplamaya temkinli bakarak mesafeli durmakta ve bunları ya hiç kullanmamakta ya da çok az kullanmaktadır. Bir Genç-Sen’linin sözleri bu tutumun gerekçelerini şöyle belirtiyor: “Bugün facebook’tan eyleme geleceğim diye işaretleyen birinin ertesi gün eyleme geleceğini, yanımda olacağını nereden bileyim? Facebook’tan

toplumsal hareket yapılmaz. Zaten gençler sokaklardan uzaklaştırılmak isteniyor, internetle eylem yapılmaz. Eylem sokakta polisle yüz yüze yapılır.” Görüldüğü gibi Genç-Sen’liler bu yeni sanal alanlardan ziyade, sokağa çıkmak, birebir orada olmak, yürüyüşler düzenlemek gibi geleneksel eylem stratejilerine değer vermekte, bu açıdan 1990 sonrasının gençlik örgütlenmelerinden farklı bir yere konumlanmakta, 1960’ların ve 1970’lerin öğrenci hareketlerini andırmaktadır.

Sendikalı öğrencilerle yaptığımız görüşmelerde, öğrenci sendikacılığının öğrenilme sürecinde örgütün daha siyasi bir hal alması açısından 4 Aralık 2010 önemli bir tarih olarak karşımıza çıkmıştır. Başbakan Tayyip Erdoğan’ın üniversite rektörleriyle yapacağı toplantıya hazırladıkları dosyayı götürmek isteyen Genç-Sen’liler ve toplantıyı protesto etmek amacıyla toplanan birçok öğrenci örgütlenmesi Dolmabahçe’de büyük bir polis şiddetiyle karşı karşıya kalmışlardır. Dolmabahçe’de karşılaştıkları bu şiddet ve hükümetin öğrenci eylemlerine karşı olan tavrı sonucunda Genç-Sen kendini daha radikal bir noktada konumlandırmaya başlamıştır. Medyada da polis şiddetinin yer almaya başlaması ve öğrencilerin mecliste Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ve Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) milletvekili Akın Birdal ile görüşmeleri sendikanın da hem ismini daha yaygın bir biçimde duyurmuş hem de diğer öğrenci örgütleri, gençlik dernekleri ve siyasi partilerin gençlik kollarıyla ortak basın bildirilerini yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla bu dönüşüm yalnızca Genç-Sen’in iç dinamikleriyle değil ülkedeki makro seviyedeki durumla da yakından ilişkilidir. Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP) “Kürt açılımı” süreci, hükümetin toplumsal harekete ve muhalefete olan tepkisinin artması ve 2011 Haziranı genel seçimleri öncesi partiler arası rekabet bu dönüşümde önemli yere sahiptir.

Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir nokta da vardır ki 4 Aralık 2010 Dolmabahçe olaylarında çeşitli öğrenci örgütlenmeleri Tayyip Erdoğan’ın üniversite rektörleriyle görüşeceği toplantıyı protesto ederken, Genç-Sen’li öğrencilerin hazırladıkları dosyalarla toplantıya girerek öğrencilerin temsili konusundaki taleplerini ortaya koymak istemeleri öğrenci örgütlenmeleri açısından yenidir. Bu süreci takiben Genç-Sen’in faaliyetlerinin çeşitlendiği görülmüştür. Örneğin, Uludağ Üniversitesinde üniversite mezunu ancak işsiz bir gencin intiharıyla ilgili eylem düzenleyen öğrenciler 4 Aralık’tan sonra “Faşizme karşı omuz omuza” ve “Ferman AKP’ninse üniversiteler bizimidir” sloganlarıyla söylemlerinin merkezine AKP’yi yerleştirmeye başlamıştır. Hem sendikalı öğrencilerin anlattıklarından hem de basın taramamızdan öğrendiğimize göre 2011 Şubat ayında Tayyip Erdoğan’ın Erzurum’da öğrencilerle yapacağı bir toplantıya gitmeye karar veren Genç-Sen’li öğrencilerin otobüsü yolda pek çok kez durdurulmuş, öğrencilerin toplantıya vaktinde varmaları engellenmiştir. Bundan başka, Kürt sorunu hakkında da daha hassaslaşmaya başlayan Genç-Sen’liler pek çok sendika, siyasi parti, toplumsal hareket ve öğrenci ve gençlik derneğinin de katılımıyla 16 Mart’ta hem 16 Mart 1978 Katliamını hem de Halepçe Katliamını anmıştır.¹³ Bu süreç boyunca Kürt sorunu ve işçi-öğrenci dayanışması vurgusu öne çıkmış, Genç-Sen’li öğrencilerin talepleri öğrenci sorunlarından ülkenin daha hassas siyasi meselelerine doğru bir dönüşüm geçirmiştir.

¹³ “Beyazıt’ta 16 Mart ve Halepçe Protestosu” (<http://www.cnnturk.com/2010/turkiye/03/16/beyazitta.16.mart.ve.halepce.protestosu/568050.0/index.html>, 20.07.2012).

Bu açıdan “Asla yalnız yürümeyeceksin” sloganıyla yola çıkmış olan Genç-Sen’in söyleminin dönüşmekte olduğunu, daha sonra kullandığı sloganlar aracılığıyla gözlemlemek mümkündür. “Faşizmi döktüğü kanda boğacağız”, “Anaların öfkesi katilleri boğacak”, “Katil devlet hesap verecek” ve “Yaşasın devrimci dayanışma” gibi sloganlar bunun en belirgin örnekleridir. Sendika, bir çıkar sağlama ve hak arama aracı olmanın ötesinde siyasi bir temel insan hakları mücadelesi içine girmiş, bu hakların kazanılması ve elde edilmesi yolundaki vurgusunu daha da kuvvetlendirmiştir.

Öğrencilerin siyasi ekseninin belirginleşmesiyle birlikte hükümetin öğrencilerin eylemlerine olan tepkisinin ve polis şiddetinin arttığı gözlemlenebilmektedir. Genç-Sen’in ismi bu süreçte medyada gittikçe daha fazla duyulmaya ve Genç-Sen üniversite düzeyindeki eylemlerinin görece başarısıyla birlikte öğrencilerin gözünde destek kazanmaya başlamıştır. Ancak saha çalışmamız boyunca görülmüştür ki Genç-Sen iç sorunları olmayan bir örgüt değildir. Siyasi, sosyo-ekonomik ve hukuki engellerin yanı sıra Genç-Sen, farklı sol örgütlerin ve öğrencilerin eleştirileri ve örgüt içi anlaşmazlıklar gibi çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

b. Genç-Sen’de Eyleme Geçmenin Önündeki Engeller

Ozan Gündoğdu “Türkiye’de Öğrenci Hareketinin Krizleri ve İmkanları” başlıklı yazısında 1980 sonrası gençlik hareketlerinin belirleyici motiflerinin “darbe öncesi gençlik hareketine öykünme” ile “tarihsel yenilenme ihtiyacı” arasındaki gerilimden doğduğunu belirtmiştir (Gündoğdu, 2011). Genç-Sen’de bu gerilim, örgütün kimliğini oluşturma süreci içinde öğrencilere bir militanlık deneyimi ve meşruiyet tabanı sunmak ile öğrenci sendikacılığının doğasının getirdiği yeni taleplerin oluşturulması sürecinde özgün bir söylemin ortaya koyulmasında tıkanmalar yaşanması şeklinde ortaya çıkmıştır. “Öğrenci sendikası” kavramının algılanması, Türkiye siyasetindeki dalgalanmalar ve öğrencilerin sürekli değişen bir kitle olması sebebiyle kendini devamlı bir yenilenme sürecinin içinde bulmuştur.

Genç-Sen’in önündeki ilk engel kuruluş süreci olarak karşımıza çıkmıştır. DİSK’in çağrısıyla toplanmaya başlayan öğrencilerin kurduğu sendika bu sebeple öğrencilerin içinden gelen bir taleple değil, işçi sendikacılarının inisiyatifiyle kurulmuş tepeden bir sendika olduğu iddialarıyla karşı karşıya kalmıştır. Genç-Sen pek çok kez bağımsız bir öğrenci sendikası olmaktan uzak “DİSK’in gençlik kolları” olarak değerlendirilmiştir. Öğrenci Kolektifleri veya diğer gençlik grupları ilk aşamada Genç-Sen’e temkinli yaklaşmıştır. Bunun yanında DİSK’in 1990 sonrası sendikacılığına yönelik eleştirilerden Genç-Sen de nasibini almış, DİSK’in çağrısı bazı siyasi gruplar nezdinde karşılık bulmamıştır. Dolayısıyla solun çeşitli fraksiyonları arasındaki anlaşmazlık ve ayrışmalar Genç-Sen’e olan desteğin zayıflamasına sebep olmuştur. Ancak şu da bir gerçektir ki üniversite öğrencilerinden gelen ve tabana dayanan bir hareketin sonucunda kurulan bir öğrenci sendikası Türkiye koşullarında şimdiye kadar ortaya çıkmamış, yapılan çalışmalar ise kısıtlı kalmış, uygulamaya geçememiştir. Genç-Sen’de ise görülmüştür ki öğrenci dernekleri veya Öğrenci Koordinasyonu gibi önemli öğrenci hareketi geleneklerinden gelen ve deneyimli siyasi militanlar olan genç DİSK sendikacılarının kuruluş sürecinde yer alması ve DİSK’in sağladığı maddi kaynaklar Genç-Sen’in kuruluşu sırasında hızlandırıcı ve kolaylaştırıcı olmuştur. Dolayısıyla, kaynaklara ve siyasi deneyime sahip bir örgüt veya grubun kuruluş sürecinde yer alması hem kaynak-

ların örgütlenmesi noktasında toplumsal hareketler teorileriyle (Tarrow ve Tilly, 2006; Olson, 1965; McCarthy ve Zald, 1977) örtüşür görünmekte hem de Genç-Sen'in kuruluşunun meşruiyetine, kuruluş sırasındaki ve sonrasındaki bağımsızlığına ve işlerliğine fazla zarar verir görünmemektedir. Burada altı çizilmesi gereken nokta şudur ki Genç-Sen'i siyasi bir örgüt veya hareketten farklı şekilde tanımlayacak ve Genç-Sen'in eylem ve taleplerine şekil verecek olan sendikal öğrencilerdir. Dolayısıyla, sendikal öğrencilerin, "öğrenci sendikası"nın, eğitim hakkının ve sendikal hakların savunulması ve insan hakları için mücadeledeki kendine özgü ve bağımsız konumunun ayırtına varabilme kapasiteleri bu açıdan hayati bir önem taşır.

Öğrenciler arasında sendikal örgütlenmenin yeni olması, sendikanın siyasi bir gençlik örgütü olarak mı yoksa öğrencilerin ekonomik ve bilimsel çıkarları için çalışan bir örgüt olarak mı inşa edileceği sorusunu sendikal öğrencilerin karşısına çıkarmıştır. Bu sorunun cevaplanma sürecinin temelindeki çelişkinin kaynağı ise sendikanın kuruluşunda eski ve yeni toplumsal muhalefet aktörleri ve eylem biçimlerinin öğrencilerin kimliklerinde aynı anda bulunmasıdır. Öğrenciler bir yandan ait oldukları siyasi partilerin ideoloji ve bağlılıklarını üzerlerinde taşıırken, diğer yandan da örgütlü veya örgütsüz, solcu veya değil, bütün öğrencileri kapsayan ve onların çıkarları için çalışan bir sendikal örgütlenme modelini oturtmaya çalışmaktadırlar. Örneğin, görüşmelerimizde şahit olunmuştur ki Dev-Lis geleneğinden gelen gençler kendilerini hala Dev-Lis'li olarak tanımlamakta olduklarından dolayı Genç-Sen'li kimliklerini benimsemeleri zaman almaktadır.

Ancak zaten Bourdieu'nün "gençlik laftan ibarettir" sözüyle anlatmaya çalıştığı üzere gençlik homojen bir grup değildir (Bourdieu, 1984). Dolayısıyla gençler farklı siyaset üretme ve eyleme geçme stratejilerine sahiptir. Bu kadar farklı özelliklere sahip gençleri bir sendika altında toplamaya çalışma sürecinde bu sorunların yaşanması da doğal görünmektedir. Örneğin "Gençleri eğlendirmek için burada değiliz, önemli olan öğrencilere örgütlülüğün önemini anlatmak. Konserler ve eğlence her yerde. Ancak artık öğrencilerin örgütlenmesi ve bunun hayatiliğini anlayıp birbirlerine anlatması gerekiyor" diyor bir Genç-Sen'li, "Sendika olarak alternatif üniversite bahar festivalleri veya konserler gibi etkinlikler de düzenliyor musunuz?" sorumuza cevap olarak. Diğer yandan başka bir Genç-Sen'li ise "Maddi durumumuz ikisini de yapmaya yetmiyor. Eylem ve örgütlenmeye para harcıyoruz. Konser, festival yapmak isteriz ama o kadar üyemiz de yok maddi kaynağımız da" diye cevap veriyor.

Genç-Sen'in işleyişiyle ilgili bir diğer sorun da öğrenciliğin yapısından kaynaklanan sürekli bir değişim ve örgüt içi sirkülasyonun olmasıdır. Genç-Sen yönetimi neredeyse her yıl değiştiğinden dolayı mezun olan öğrencilerin ardından sendikayı devralan öğrenciler sendikanın içeriğini yeniden kurmaktadır. Bu nesil farklılaşması sonucunda sendikanın kurucu grubu ile sendikaya katılan en yeni öğrenci arasında sendikal örgütlenmeye bakış açısından herhangi bir aktarım sözkonusu olamamakta, algı farklılıkları belirginleşebilmektedir. Bunun yanında, artık öğrenci olmayan ve yeni sorunları olan mezunlar ile halen öğrenci olan üyeler aralarındaki bağlar da gittikçe zayıflamaktadır. Nitekim, yaptığımız görüşmelerde sendikada yeni olan öğrencilerin bir kısmının sendikanın kuruluş hikayesi veya amacını bilmediği görülmüştür. Sendikaya bir ölçüde dinamizm de ka-

zandıran bu özellik, sendikanın konumunun kaygan olmasına sebep olmakta, öğrenci sendikal örgütlenmesinin somut bir şekilde tanımlanıp ortaya koyulmasına engel olmaktadır.

Bütün bunların yanında öğrenci sendikacılığı açısından Genç-Sen'in karşı karşıya olduğu sorunların en önemlilerinden biri ise sendikal öğrencilerin solun çeşitli fraksiyonlarından geliyor olması ve daha önce de bahsettiğimiz gibi Genç-Sen'in gittikçe daha siyasi bir ton kazanmasıdır. Nitekim, öğrenci sendikacılığının tanımı "Nasıl öğrenci sendikası olunur?" sorusuna cevap vererek değil, "Üye olunan siyasi parti, öğrenci sendikasına nasıl bakar?" sorusuna cevap vererek oluşturulmaktadır. Bu süreçte de, farklı siyasi partilerden gelen öğrencilerin Genç-Sen içinde kendi siyasi aidiyetleriyle var olmaya ve kendi siyasi aidiyetlerini oraya hakim kılmaya çalışmaları sebebiyle sendika içindeki karar alma mekanizmaları tıkanmaya başlamıştır. Bu durum Genç-Sen'in herhangi bir siyasi örgütte üye olmayan öğrencileri etrafında toplama kapasitesini de daraltmaktadır. Nitekim, sendikanın toplantılarına veya eylemlerine, sendikayı medyadan veya kampüslerde açılan stantlar ile dağıtılan veya asılan afişlerden görerek katılmaya başlayan, herhangi bir siyasi aidiyeti olmayan öğrencilerin bir kısmı, sendikanın içine girdiklerinde karşılaştıkları tartışmaların öğrenci sorunlarından ziyade siyasi tartışmalar olduklarını görerek üye olmaktan vazgeçmektedir. Bu süreç boyunca hiçbir siyasi aidiyeti olmayan öğrenciler dışarıda kalmışlardır. "Herhangi bir örgüte üye olmayan bir arkadaşımı bir toplantıya getirmiştım. Öğrencilerin sorunları ilgisini çekmişti ama toplantılarda yapılan tartışmaları ve kavga eden siyasi grupları görüp çekinmişti. Bir daha gelmedi" şeklinde anlatıyor bir Genç-Sen'li, Genç-Sen'in herhangi bir siyasi örgüte üye olmayan ve öğrencilikten kaynaklanan sorunlar ve haklar için mücadele etmeye gelmiş öğrencileri kapsayamama sorununu.

Farklı siyasi görüşlerden gelen veya herhangi bir siyasi aidiyeti olmayan öğrencileri üyeleri arasına katamayan Genç-Sen bu noktada öğrencilerin sorunları ve haklarıyla ilgili sendikal mücadelede kitleselleşme sorunları yaşamakta, siyasi partilerin gençlik örgütlenmelerinden veya klasik, siyasi öğrenci ve gençlik örgütlenme ve derneklerinden öte bir konum alamamaktadır. Genç-Sen üzerindeki baskı ve şiddetin artması, örgütü daha medyatik ve tanınır yapmış ancak diğer yandan da sendikaya yeni gelen öğrencilerin sendika içindeki tartışmalarla karşılaşması ve yılması örgütün bu desteği arkasına alarak daha da fazla kitleselleşmesine engel olmuştur. İşçi sendikalarında farklı siyasi eğilimlerden gelen işçilerin sınıfsal çıkarları için bir araya gelmesi ve hakları için mücadele etmekte olması durumu Genç-Sen'in içinde işlerlik kazanamamış, farklı siyasi görüş ve fraksiyonlardan gelen öğrenciler kendi haklarını savunmak ve çıkarları için mücadele etmek için bir araya gelememiştir. Dolayısıyla Genç-Sen kapsayıcı değil dışlayıcı olmaya tehlikesi içine girmiştir.

Tüm bu engeller Genç-Sen'in aşması gereken sorunlar olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada şunun da altını çizmek gerekmektedir ki henüz 2007 yılında kurulmuş yeni bir örgütlenme modeli olan Genç-Sen, bu engellerle mücadele etmenin yollarını zaman içinde kendi dinamikleri aracılığıyla bulmaya çalışacak ve mücadelesinin eksenini çezecektir. Dolayısıyla Genç-Sen kendine özgü, işlerliği olan bir örgütlenmenin yolunu bulma çabalarına devam ettiği sürece bütün öğrencileri kapsayabilen kitlesel bir oluşum olma potansiyeli taşımaktadır.

2. Nasıl ve Neden Bir Sendikal Mücadele?

Bütün bu engellere ve sorunlara rağmen, “öğrenci sendikası”nın model olarak önemli bir hak arama aracı olduğunu söylemek mümkündür. Bu modelin nasıl şekilleneceği ve hedeflerinin ne olacağı ise zaman içinde cevaplanacak olan bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte öğrenci sendikasının nasıl olacağı ve yerinin ne olduğu yükseköğretim sisteminin incelenmesiyle anlaşılabilir.

a. Neoliberal Düzendeki “Öğrenci” ve Mevcut Yükseköğretim Sistemi İçinde Temel Haklar

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek 1 No’lu Protokol 2. maddesine göre eğitim hakkı demokratik bir toplumda insan haklarının var olması için vazgeçilmez, temel bir yer işgal etmektedir ve kısıtlı biçimde yorumlanmamalıdır. Buna göre “Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz” ve “Taraf devletler takdir yetkisi kapsamında bu hakkı sınırlarken hakkın özünü zedeleyecek ve etkinliğinden yoksun bırakacak düzeyde hareket etmemelidir” (Karan, 2011: 26). Ancak bugün neoliberal iktisat politikaları doğrultusunda güvencesizlik ve vasıfsızlaşma çalışma ilişkilerinde gittikçe yayılmakta, bu anlayış üniversitelerin işleyişinin içine de yerleşmekte ve öğrenciliğin içeriği, sınıfsal konumu, statüsü ve şartları buna bağlı olarak dönüşerek yeniden tanımlanmaktadır. Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği Yönetim Kurulu Başkanı Tahsin Yeşildere’nin belirttiği üzere bugün nitelikli akademisyen yetiştirilmesi önündeki engeller gitgide artmakta, öğrenci harçlarının sürekli artırılması, öğrencilerin barınma, beslenme olanaklarında ve sosyal yaşamlarında gerilemeye neden olmaktadır. Bu bağlamda öğrencilerin sorunları giderek artmıştır (Yeşildere, 2011: 30-31).

Eğitim-Sen eski başkanı Zübeyde Kılıç’a göre günümüzde yükseköğretim alanında gerçekleştirilen tüm düzenlemeler Bologna Süreci¹⁴ çerçevesinde yapılmaktadır. Kılıç’a göre kaynak çeşitlenmesi ticarileşmeyi, performans sistemi ise esnek emeği ve sömürüyü esas almakta, parasız eğitim ve iş güvencesi ortadan kaldırılmaktadır. Yükseköğretim hizmetinin örgütlenmesinde baskı ve şiddet politikalarının da giderek arttığını gözlemleyen Kılıç nitelikli eğitim hakkı vurgusunun, üniversitelerin yönetim mekanizmalarından bilimsel bilginin üretim sürecine, üniversitenin fiziki alt yapısından bileşenlerine sunduğu sosyal imkanlarına kadar yükseköğretim hizmetinin eşitlikçi, özgürlükçü ve demokratik ilkelerle ör-

¹⁴ “Bologna Süreci Nedir?” YÖK belgesine göre: “Bologna Süreci’nin temelleri 1998 yılında Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere Eğitim Bakanlarının Sorbonne’da gerçekleştirdikleri toplantı sonunda yayımlanan Sorbonne Bildirisi ile atılmıştır. Avrupa’da ortak bir yükseköğretim alanı yaratma fikri ilk kez bu bildiri ile ortaya çıkmıştır. Bologna Sürecinin oluşturmayı hedeflediği Avrupa Yükseköğretim Alanı içerisinde yer alan ülke vatandaşları, yükseköğrenim görmek ya da çalışmak amaçları ile Avrupa’da kolayca dolaşabileceklerdir. Avrupa, gerek yükseköğretim ve gerekse iş imkanları açısından dünyanın diğer bölgelerinden kişiler tarafından tercih edilir hale getirilecektir” (<http://bologna.yok.gov.tr/?page=yazi&i=3>, 16.07.2012)). Eğitimin 1995 yılında yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü’nün Hizmet Ticareti Genel Anlaşmasına dahil olmasıyla Bologna Süreci ve eğitimin liberalleşmesi kesişmiştir. Bu bağlamda, kamu politikaları üzerine çalışan Jean Emile Charlier ve Sarah Croché’nin de altını çizdiği üzere, “pek çok eğitimci Hizmet Ticareti Genel Anlaşması, Lizbon stratejisi ve Bologna Sürecinin kesişmesinin yükseköğretimin Avrupalılaşmasına değil ticarileşmesine yol açacağını savunmaktadır” (Chalier ve Croché, 2008).

gütlenmesi zorunluluğunun altını çizceğini belirtmektedir (Kılıç, 2011: 29.) Eğitim hakkının savunulması bu bağlamda gitgide hayati bir yere sahip olmakta, bu yoldaki hak arama örgütleri önemli aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Ayşe Buğra'nın editörlüğünü yaptığı "Sınıftan Sınıfa" kitabını hatırlamak mümkün görünmektedir. Nitekim orada da yeni çalışma şekillerine karşı yeni hak arama yöntemleri ortaya koyulmuş, spor emekçileri sendikası ve ofis çalışanlarının örgütlenmesi gibi yeni modellerden bahsedilmiştir (Buğra, 2010). Genç-Sen'in gittikçe siyasi bir ton edinmesi Türkiye koşullarında normal ve kaçınılmaz olarak yorumlanabilse de bu tonun dozunun dengelenmesi üyelerinin sınıfsal çıkarlarını koruma görevi taşıyan sendikanın değişen koşullar altında işleyişi açısından önemlidir. Genç-Sen'in eylemlerinin aldığı yoğun polis ve hükümet tepkisinden de anlaşılmaktadır ki öğrenci hareketleri ve hak arama mücadeleleri, üniversitenin anti-demokratik yapısı ve neoliberal değerler ile karşı karşıya gelmektedir. Üniversitelerdeki bu durumu 12 Eylül düzenine dayandıran İlhan Tekeli de Kenan Evren'in "Üniversiteler teröristlerin yetiştirildiği birer yuva haline geldi" sözünü hatırlatmaktadır (Tekeli, 2010).

Taner Timur da neoliberal değerlerin üniversiteye yerleşmesinden kaynaklanan bir üniversiteler krizine işaret etmektedir (Timur, 2000). Üniversite mezunu nüfusta işsiz sayısı Eylül 2011'de geçen yılın aynı ayına göre 32 bin kişi, kriz öncesi dönem olan Eylül 2008'e göre ise 88 bin kişi üzerinde gerçekleşerek 537 bin kişi seviyesine ulaşmış ve diplomalı işsizlerin oranı Eylül 2011'de yüzde 11,5 olmuştur.¹⁵ Öğrenimleri boyunca ücretsiz işgücü olarak kullanılan stajyer öğrenciler ile öğrenimleri sırasında çalışan öğrencilerin varlığı da öğrencilerin karşı karşıya bulunduğu ekonomik sorunlara başka örneklerdir. Genç-Sen de mücadele alanının başına koyduğu diplomalı işsizliğe karşı duruşunu kuruluş amaç ve ilkelerinde "Söz, Yetki, Karar Öğrencilere, Diplomalı İşsiz Olmayacağız!" şeklinde ortaya koymuştur. Bu talep, Genç-Sen'in amaç ve ilkelerinde yer alan "Çeşitlilik, demokrasi ve katılımcılık, dayanışma ve birlik, toplumsal dayanışma" ilkelerinin başında gelen "İnsanca bir yaşam" başlığı altında "Dünyada ve Türkiye'de yaşanan neoliberal dönüşümün eğitimdeki yansıması özelleştirmeler, paralı eğitim, diplomalı işsizlik gibi sorunlardır. Genç-Sen eğitimin ve bilimin şirketlerin çıkarları doğrultusunda değil, öğrencilerin ve toplumun ihtiyaçları, gelişimi ve isteği doğrultusunda verilmesi gerektiğini savunur" ifadesiyle anlatılmıştır (Genç-Sen, 2009).

Bu bağlamda, öğrenci sendikası, Olivier Galland'ın (1996) tarif ettiği üzere "gençlik" ve "öğrencilik" gibi kaygan ve güvencesiz toplumsal kategorilerin, temel insan haklarından olan örgütlenme ve ifade özgürlüklerini kullanarak parasız, bilimsel, anadilde eğitim, barınma ve beslenme gibi sosyal haklarını talep etme mücadelelerinde önemli yer tutma potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin daha net anlaşılması için çalışmamızın son bölümünde dünyada öğrenci sendikacılığıyla ilgili önemli bir örnek olan Fransa'daki öğrenci sendikalarından bahsetmek faydalı olacaktır (Monchablon, 1983; Fichtali, 2003).

b. Öğrencilerin Temsilinde Öğrenci Sendikalarının Yeri: Fransa Örneği

Öğrenci sendikacılığının mümkün ve gerekli olduğunu ortaya koyan ve öğrenci sendikal örgütlenmesinin kurucu belgesi olarak nitelendirilen, 24 Nisan 1946

¹⁵ "Diplomalı İşsiz Sayısı Uçtu" (<http://www.sondakika.com/haber-diplomali-issiz-sayisi-uctu-3200582/>, 23.07.2012).

yılında Fransız öğrenci sendikası Fransa Ulusal Öğrenci Birliği (*Union Nationale des Etudiants de France: UNEF*) tarafından hazırlanan Grenoble Şartı'nın ilk maddesi “Öğrenci genç bir entelektüel işçidir” demektedir.¹⁶ Kurulduğu yılda içinde çoğunlukla İkinci Dünya Savaşı boyunca Fransa'daki direniş hareketi içinde yer almış olan öğrencilerin bulunduğu UNEF, savaşın ardından artık bir öğrenci sendikası olarak öğrencilerin sosyal yaşamlarında söz sahibi olma yoluna gitmeye karar vererek kitleselleşmeye başlamıştır. Bu doğrultuda UNEF 1946 yılında Grenoble Şartı'nı kabul etmiş ve öğrenci sendikacılığının içeriğini ortaya koyan belgeyi hazırlamıştır.

Sayısı birden fazla olan öğrenci sendikaları Fransa'da önemli bir temsil gücüne ve görünürlüğe sahiptir. Üniversite düzeyinde yapılan meclis seçimlerinde öğrenciler oy kullanarak kendilerini temsil etmesini istedikleri sendikaya oy vererek üniversite genel meclisinde temsil hakkı imkanı bulmaktadır. Ayrıca Türkiye'deki Kredi ve Yurtlar Kurumuna benzeyen ve ismini “Paris Bölgesel Eğitim ve Yükseköğretim Yapıları Merkezi” olarak çevirebileceğimiz *Centre Régional des Oeuvres Universitaires et Scolaires de Paris (CROUS)* adlı, üniversite yönetmeliği ve akademik takvimin belirlenmesinden ulusal ve uluslararası burs ve kredilerin yönetilmesine, yabancı öğrencilerin karşılanmasından yurt ve öğrenci yemekhanelerinin yönetilmesine kadar üniversiteyi ilgilendiren birçok konuda yetkili olan kurumun yönetim kurulunda da temsil hakları vardır.¹⁷ Ayrıca öğrencilerin temel sağlık sigortası kurumları da öğrenciler tarafından yürütülmekte, buralarda da sendikaların temsil hakkı bulunmaktadır. Dolayısıyla Fransa'da öğrenci sendikaları hem eğitim hakkı, hem örgütlenme ve ifade özgürlüğü ve üniversitelerin özerkliği konularında hem de sağlık hakkı gibi bir sosyal hakkın öğrencilere eşit olarak dağıtılması konusunda hayati bir yer sahibidirler. Üniversite kampüslerinde ofislere de sahip olan öğrenci sendikaları bu sayede öğrencilerin günlük sorunlarıyla ilgilenmek üzere birebir orada olma imkanına sahip olabilmektedirler.

Ancak, Fransa'da da sendikaların sorunsuz bir şekilde işlemediğini gözlemlemek mümkündür. Orada da sendikaların her birinin belirli siyasi bir aksı vardır ve bu siyasi aks herhangi bir siyasi parti veya görüşü desteklemeyen öğrencilerin gözünde sendikaların temsil gücüne zarar vermekte, hatta sendikaların siyasi kariyer amacıyla girilen örgütler olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Bu açıdan öğrencilerde son yıllarda sendikal örgütlenmeye olan güven ve bağlılık azalmış, öğrencilerin kültürel ve sosyal faaliyetleri öne çıkaran ve öğrencilerin günlük yaşamlarına yönelik çalışmalar yapan çeşitli öğrenci derneklerine üye olmayı tercih etmeye başladıkları gözlemlenmiştir (Barthelemy, 2000). Bu açıdan Fransa örneğinde akılda kalmasını ve altının çizilmesini istediğimiz esas nokta şudur ki öğrenci sendikalarının hem üniversite bünyelerindeki hem de kendilerini ilgilendiren kurumlardaki temsil güçleri, öğrencilerin haklarını talep edebilecekleri etkin mücadele kanallarının artmasını sağlamaktadır.

Burada altını çizmek gerekir ki öğrenci sendikalarının Fransa'da yetmiş yılı yakın bir geçmişi vardır ve bu imkanları ve temsil gücünü uzun yıllar süren mücadeleler sonunda elde etmişlerdir. Türkiye'de de bir öğrenci sendikasının öğrenci hareketi içindeki konumu ve sendikal haklar ve insan hakları mücadelesindeki

¹⁶ “La charte de Grenoble” (<http://unef.fr/2011/06/09/la-charte-de-grenoble/>, 24.07.2012).

¹⁷ “Participation Etudiante” (<http://www.crous-paris.fr/article.asp?idcat=ACC>, 24.07.2012).

yeri zamanla görülebilecek, Genç-Sen de öğrenci sendikası modelinin Türkiye'deki ilk ve tek örneği olarak bu süreçte temel bir rol oynayacaktır. Henüz kendi kimliğini ve taleplerini oluşturmak yolunun başında olan Genç-Sen'li öğrencilerin yapacağı seçimler ve siyasi taleplerin radikalliğinin tonunun dengelenmesi bu noktada belirleyici olacaktır.

SONUÇ YERİNE:

ÖĞRENCİ SENDİKACILIĞI VE GENÇ-SEN İÇİN NASIL BİR GELECEK?

Bugün neoliberal politikaların üniversiteye nüfuz etmeye başladığı ve öğrencilerin Kredi ve Yurtlar Kurumu, İETT, öğrenci yemekhanelerindeki taşıeron firmalar ve Yükseköğretim Kurulu başta olmak üzere pek çok kurumla ilişki içine girdiği bir bağlamda öğrencilerin emek-sermaye çelişkisinin ortasında bulunduğu görülmektedir. Bunun yanında mezun olduktan sonra da işsizlik sorunuyla karşı karşıya gelen öğrenci aynı zamanda ucuz, hatta stajlar süresince bedava, işgücü olması açısından sömürü ilişkilerinin de içine entegre olmuş durumdadır. Öğrencilerin bir sınıf olmaması ve sendika kurmayı gerektirecek bir işçi-işveren ilişkisi içinde olmaması sebebiyle öğrenci sendikasının anlamsız olduğunu savunan görüş bu noktada yetersiz kalabilmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin temel insan hakları ve sosyal haklar için mücadelede bir hak arama örgütü olarak sendikaya sahip olmasını hem meşru hem önemli olarak yorumlamak mümkündür.

Bu bağlamda, toplu sözleşme hatta grev hakkı başta olmak üzere ilişki içinde olduğu çeşitli kurum ve kuruluşlarla masaya oturmak ve haklarını müzakere etmek fikriyle kurulan Genç-Sen'in içinde yer alan öğrenciler hala "sendikacılığı" öğrenme ve Türkiye'nin dinamiklerine özgü bir şekilde içlerindeki farklılık ve anlaşmazlıkların üstesinden gelmeye çalışarak kendilerini şekillendirme arayışı içindedirler. Genelde öğrenci sendikacılığının, özelde de Genç-Sen'in Türkiye'de yerleşip yerleşmediğini veya ileride yerleşip yerleşemeyeceğini anlayabilmek için "Öğrenci sendikası tuttu mu?" sorusunu sormak faydalı görünmektedir. Genç-Sen'in karşı karşıya olduğu hukuki, siyasi, toplumsal ve ekonomik engellerin yanı sıra iç sorunları ve tıkanmaları bu noktada belirleyicidir. Ancak unutulmamalıdır ki Genç-Sen henüz 2007 yılında kurulmuş bir örgüt olmasından dolayı kendi özgül dinamikleriyle bu uzun süreç içinde kendi kimlik ve mücadele yöntemlerini belirleyecektir.

19 Mart 2011'de Ankara'da toplanan Genç-Sen 4. Genel Kurulunda alınan bir karar bu sorunların aşılmaya çalışıldığını gösteren bir örnektir. Her siyasi örgütün temsil ve söz hakkına sahip olabilmesi ve örgütte hiçbir örgütün ağırlığının olmaması amacıyla bu kurulda nisbi seçim sistemi kabul edilmiştir. Farklı siyasi örgütlerden gelen gençlerin Genç-Sen içinde "siyasi militan" değil "öğrenci" kimliği etrafında birleşerek mücadele edebilmesini sağlama ihtimali olduğundan dolayı bu kararı önemli bir karar olarak yorumlamak mümkündür. Bugün görülmektedir ki 2007 yılından beri süren kapatma davasının geçtiğimiz aylarda sendikanın kapatılmasıyla sonuçlanmasına karşın Genç-Sen'liler "sendikacılığın" öğrenilme sürecinde adımlar atmakta, hem öğrencilerin sendikal haklarını elde etme yolunda hem de eğitim hakkı mücadelesinde eylemlerine devam etmektedirler. Bu bağlamda, örneğin, araştırmamız boyunca öğrenci sorunlarından biraz uzaklaştığına şahit olunan Genç-Sen'in bugünkü eylemleriyle ilgili güncel bir ekleme gerekirse görülmüştür ki 2012 yılı başlarından beri Genç-Sen başta kendilerini Şişli İlçe Eği-

tim Müdürlüğüne zincirleme eylemi olmak üzere eğitim fakültelerindeki öğrencilerin formasyon hakkı için eylemler düzenlemiş, hatta bu hakkın kısmen geri verilmesini sağlayabilmiştir.

Genç-Sen'i incelemek üzere çıktığımız araştırmamız boyunca hem DİSK bünyesindeki sendikacılığa hem de öğrencilerin siyasi aidiyetlerine ilişkin bulgular ortaya çıkmıştır. Buradan yola çıkarak şunu söylemek mümkündür ki Genç-Sen'i incelemek yalnızca öğrenci hareketlerinin dönüşümünü değil, Türk solunun 1980 sonrası dinamik ve stratejilerini anlamak açısından da önemlidir. Bugün ülke çapında her alanda hak ihlalleri gittikçe artmakta, neoliberal iktisat politikaları doğrultusunda güvencesizlik ve vasıfsızlaşma çalışma ilişkilerinde gittikçe yayılmakta, bu anlayış üniversitelerin işleyişinin içine de yerleşmekte, öğrenciliğin içeriği, sınıfsal konumu, statüsü ve şartları buna bağlı olarak dönüşerek temel hakların ve eğitim hakkının içeriği yeniden tanımlanmaktadır. Akademik özgürlük konusunda yazı kaleme alan öğretim üyesine disiplin cezası verilerek maaşından kesinti yapılmakta, TEKEK işçileriyle dayanışma etkinliğine katılmaları sebebiyle öğrenciler okuldan uzaklaştırılmakta, anayasal hak olan parasız eğitim pankartı açan öğrenciler örgüt üyeliğinden tutuklanmakta, yemekhane sistemini protesto eden öğrenciye soruşturma açılmaktadır. Bu bağlamda, Serdar Yazıcı'nın sözlerine yer vermek gerekirse "Bütün yıldırma, izole etme politikalarına karşın eşit, parasız, bilimsel, anadilde eğitim hakkını tüm yurttaşlar için savunmak ve yeni anayasada yer almasını sağlamak için mücadele etmek hak savunucuları için 2011 yılının temel vazifesidir" (Yazıcı, 2010; 292-293). Üniversitelerin yapısının bilimsel ve idari özgürlükleri sağlamaktan uzak olduğu, tutuklu öğrencilerin sayılarının gitgide arttığı, hak arama örgütleri ve gençler üzerindeki baskı ve kontrolün yüksek olduğu bir ortamda, Genç-Sen de toplumsal muhalefet ve örgütlenme içerisinde stratejik bir yere sahiptir. Sendikanın zaman içinde edineceği konum ve kimlik bu açıdan önem taşımaktadır. Sendikal krizden çıkışa, gençlik hareketleri başta olmak üzere toplumsal muhalefetin güçlenmesine, insan hakları ve sosyal haklar mücadelesindeki eylem ve örgütlenme tarzlarına ilişkin sorulara verilecek cevaplar bu süreçlerdeki aktörlerin iyi anlaşılmasından geçmektedir.

KAYNAKÇA

- Barthelemy, Martine (2000) *Associations: un nouvel âge de la participation?*, Paris: Sciences Po.
- Birleşmiş Milletler (1948) "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" (http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=156:insan-haklari-evrensel-beyan-names&catid=37,13.05.2012).
- Borella, François ve Michel de la Fournière (1957) *Le syndicalisme étudiant*, Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre (1984) "La jeunesse n'est qu'un mot", *Questions de la Sociologie*, Editions Minuit.
- Bourdieu, Pierre ve Jean Claude Passeron (1964) *Les héritiers: les étudiants et la culture*, Paris, Les éditions de Minuit.
- Buğra, Ayşe (der.) (2010) *Sınıftan Sınıfa: Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları*, İstanbul: İletişim.
- Cefai, Daniel (2007) *Pourquoi se mobilise-t-on?*, Paris: La Découverte-MAUSS.

- Çelik, Aziz (2009) “Ücretli Olmayanların Sendikal Hakları ve Türkiye Uygulaması”, *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu (I)*, (22-23 Ekim 2009), Ankara: Belediye-İş.
- Charlier, Jean Emile ve Sarah Croché (2008) “AGCS et processus de Bologne. Des modalités différentes d’un même projet de commercialisation de l’enseignement supérieur”, *Distances et Savoirs*, 6 (1).
- Coşkun, Mustafa Kemal (2006) “Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye’de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61 (1).
- DİSK (2000) “11. Genel Kurul Kararları” (<http://www.disk.org.tr/default.asp?Page=ContentId=125,02.05.2011>).
- Fichtali, Yassir (2003) *Qu’est-ce que l’UNEF*, Paris: l’Archipel.
- Galland, Olivier (1996) *Les étudiants*, Paris: La Découverte.
- Genç-Sen (2010) “Neler Yaptık?” (http://www.gencsen.org/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=2&Itemid=50,23.04.2011).
- Genç-Sen (2009) “Tüzük, Amaç ve İlkeler” (<http://gencsenbalikesir.blogspot.com/2009/10/tuzuk.html,23.07.2012>).
- Gülmez, Mesut (2005) “Anayasa Değişikliği Karşısında Sendikal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmelerin İç Hukuktaki Bağlayıcılığı”, Ergün İşeri (der.) *Ekonomik ve Sosyal Temel Haklar Kapsamında Sendikal Haklar, Sosyal Güvenlik ve Sağlık Hakkı* içinde, İstanbul: DİSK Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi.
- Gündoğdu, Ozan (2011) “Türkiye’de Öğrenci Hareketlerinin Krizleri ve İmtihanları”, Damla Öz, Ferda Dönmez Atbaşı, Yalçın Bürkev (der.) *Gerçek, Yıkıcı ve Yaratıcı: Dünyada ve Türkiye’de Üniversite, Eğitim, Gençlik Mücadeleleri* içinde, İstanbul: Nota Bene.
- Karan, Ulaş (2011) “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Yükseköğretim Hakkı”, *Güncel Hukuk*, 86 (2).
- Kılıç, Zübeyde (2011) “Neoliberal Yükseköğretim Politikaları Karşısında Nitelikli Eğitim Hakkı Savunusu”, *Güncel Hukuk*, 86 (2).
- Koç, Yıldırım (2010) *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi: Osmanlı’dan 2010’a*, Ankara: Epos Yayınları.
- Mcadam, Doug (1986) “Recruitment to High Risk Activism: The Case of Freedom Summer”, *American Journal of Sociology*, 92 (1).
- McCarthy, J. D. ve M. Zald (1977) “Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory”, *American Journal of Sociology*, 82 (6).
- Monchablon, Alain (1983) *Histoire de l’UNEF de 1956 à 1968*, Paris: PUF.
- Olson, Mancur (1978) *Logique de l’action collective*, Paris: PUF.
- Sazak, Fikret (der.) (2006) *Türkiye’de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar*, Ankara: Epos Yayınları.
- Tarrow, Sidney ve Charles Tilly (2006) *Contentious Politics*, Paradigme Publishers.
- Tekeli, İlhan (2010) *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye’de Yükseköğretimin ve YÖK’ün Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Timur, Taner (2000) *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İstanbul: İmge.
- Yazıcı, Serdar (2010) “2010 Eğitim Hakkı İhlalleri”, H Güneş ve S. Yıldırım (der.) *2010 Sosyal Hak İhlalleri Raporu*, İstanbul: Sosyal Haklar Derneği.
- Yentürk, Nurhan, Yörük Kurtaran, Gülesin Nemutlu (der.) (2008) *Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yeşildere, Tahsin (2011) “Üniversitelerin Sorunları Giderek Artıyor”, *Güncel Hukuk*, 86 (2).

**SAĞLIK ALANINDAKİ KOLEKTİF EYLEMLERİN
SOSYAL VE BİREYSEL DÜZEYDE ANALİZİ:
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ HASTANESİ
SAĞLIK ÇALIŞANLARI PLATFORMU ÖRNEĞİ**

*H. Şebnem Seçer
Dokuz Eylül Üniversitesi*

Özet: Sağlık alanındaki dönüşüm, sağlık çalışanlarının sosyal haklarında önemli kayıplar yaratmıştır. Sağlık çalışanları, bu sosyal hak kayıplarına karşı çeşitli platformlarda tepkilerini dile getirmektedirler. Bu tepkilerin bir örneğini de, Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Sağlık Çalışanları Platformu’nun Kasım 2011’den bu yana sürdürdüğü “Saat 10.30” adlı kolektif eylemler oluşturmaktadır. Bu kolektif eylemlerin temel talepleri, 663 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’nin (KHK) kaldırılması, güvenceli iş hakkının hayata geçirilmesi ve performans sisteminin son bulması olarak dile getirilmektedir. Bu çalışmanın iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, “10.30 Kolektif Eylemleri”nin niteliğini ve istenen sosyal değişimleri gerçekleştirebilme potansiyelini analiz etmektir. İkincisi ise, kolektif eyleme katılan sağlık çalışanlarının, bu eylemlere katılma motivasyonlarını, kolektif eylem yazınında von Zomeren ve Spears (2009) tarafından ileri sürülmüş olan “Kolektif Eylem Motivasyonlarının Üçlü Sınıflaması” çerçevesinde analiz etmektir. Bunun için, eylemleri başlatan ve sürdüren 8 sağlık çalışanı ile görüşmeler yapılmış ve eylemlerin yayın organı olan *Alakarga* bülteni incelenmiştir. Araştırma verilerinden elde edilen sonuçlar, “10.30 Kolektif Eylemleri” katılımcılarının “değerci” motivasyona sahip olduklarına ve eylemlerinin sosyal değişimi gerçekleştirebilmesi için grup içinde norm birliğinin oluşturulmasına ve eylemlerin sürekliliğine vurgu yaptıklarına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: sağlık alanında kolektif eylem, kolektif eylemlerin motivasyonu.

Abstract: The changes taking place in the health sector have resulted in important losses in the social rights of healthcare workers. Against these social rights losses, healthcare workers are reflecting their responses diversely in different occasions. One of these responses is the “10:30 Collective Action” of the “Health Workers Platform of Dokuz Eylül University”, which has been continuing since November 2011. The main objectives of these collective actions are the revoking of Decree numbered 663, provision of job security and putting an end to performance based system in the health sector. In this study, there are two aims. Firstly, there will be an analysis of the nature and the potential of “10.30 Collective Action” in terms of social changes it aims to bring with these collective actions. Secondly, the motivations of healthcare workers for supporting these collective actions will be interpreted in terms of Zomeren and Spears’ “Classification of Motivations for Collective Action.” For this purpose, interviews were carried out with eight healthcare workers of the platform who have organized and been continuing to engage in these collective actions. In addition, the *Alakarga* Bulletins of “10.30 Collective Action” were surveyed. The results of the research indicate that healthcare workers have theologian’s (value-oriented) motivations and that they are emphasizing the norm congruence and continuousness of collective actions for achieving the social changes they desired.

Keywords: collective action in the field of health, motivations of collective actions.

GİRİŞ

Sağlık alanında reform girişimleri 1980'lerden beri sosyal politika alanının en çok tartışılan konularından birisidir. Gerçekten de son 20-30 yıl değerlendirildiğinde, dünya genelinde birçok ülkede sağlık reformu gündeme gelmiş ve sağlık sistemleri yeniden yapılandırılma sürecine girmiştir. Yeniden yapılanma sürecinin niteliği genelde sağlık alanında piyasanın ağırlık kazanarak devletin giderek geri çekilmesi şeklinde kendini göstermiştir.

Bu çalışmada Türkiye'de sağlık alanındaki dönüşüm çerçevesinde gerçekleşen değişimler sonucu çeşitli açılardan mağdur olan sağlık çalışanlarının bu değişimlere karşı yürüttükleri mücadele konu edilmektedir. Sağlık çalışanlarının mağduriyeti, ülkemizde her türlü sağlık kuruluşunda çalışanlar açısından söz konusudur. Fakat çalışmada bu değişimlere yönelik mücadelelerin değerlendirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Çalışanları Platformu'nun Türkiye'nin birçok yerinden takip edilerek desteklenen kolektif eylemi çerçevesinde yapılmaktadır.

Çalışmada temel amaç, sağlık alanındaki dönüşümün neden olduğu sosyal hak kayıplarını protesto etmeye yönelik söz konusu kolektif eylemi, katılan bireylerin motivasyonları ve eylemin istenen sosyal değişimi gerçekleştirebilme potansiyeli açısından analiz etmek olmuştur. Dolayısıyla, bu çalışma ile Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Sağlık Çalışanları Platformu tarafından bir süredir sürdürülen kolektif eylemlerin hem sosyal açıdan istenen değişimleri gerçekleştirebilme potansiyeli, hem de bireysel düzeydeki niteliği üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede çalışmada kolektif eylem yazınında son dönemde gündeme gelen *“bireyler kolektif eyleme nasıl motive olurlar?”* ve *“kolektif eylem sosyal değişim meydana getirmek için nasıl kullanılabilir?”* gibi iki temel soru üzerinden gidilmekte, buna ilişkin kuramsal temeller esas alınmaktadır. Sağlık Çalışanları Platformunun motivasyonları, Tetlock'un (2002) sosyal fonksiyonalist metaforlarının von Zomeren ve Spears (2009) tarafından kolektif eyleme uyarlanmasıyla üretilen, kolektif eylem ilişkili birey ve grup temelli motivasyonlar sınıflandırması çerçevesinde değerlendirilmekte, *“10:30 Kolektif Eylemleri”*nin sosyal değişimi gerçekleştirme potansiyeli ise, Louis (2009) tarafından vurgulanan şekliyle, *“kolektif eylem aracılığıyla sosyal değişimin ancak kolektif eylemin sosyo-yapısal inançları ile grup kimlik ve normlarını değiştirebilme gücüyle gerçekleşebileceği”* öngörüsü açısından analiz edilmektedir.

Bu çerçevede ilk olarak Türkiye'de sağlık alanındaki dönüşüm temel dinamikleri açısından kısaca değerlendirilmekte, ardından *“10:30 Kolektif Eylemleri”*nin asıl tetikleyicisi olan 663 sayılı KHK, sağlık çalışanlarına getirdikleri açısından incelenmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde, çalışmadaki analizlerin dayandığı kuramsal yaklaşımlar konusunda kısaca bilgi verilmekte ve çalışmanın yöntemi üzerinde durulmaktadır. Son bölümde ise, Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Çalışanları Platformu tarafından gerçekleştirilen *“10:30 Kolektif Eylemleri”*, bireysel motivasyonlar ve sosyal değişimi gerçekleştirebilme potansiyeli açısından, katılımcılarla yapılmış görüşmeler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

I. SAĞLIK ALANINDA DÖNÜŞÜM

Küresel ekonomik dinamiklerin ve değişen yerel ihtiyaçların etkisiyle hızlı bir değişim sürecine giren refah sistemlerinin önemli bir parçası olan sağlık sektörü de kök-

lü reform girişimlerine sahne olmuştur. Dünya'nın dört bir yanında görülen bu reform hareketlerinin temel amacı sağlık alanında hızla artan harcamaları kontrol altına almak ve verimliliği arttırmak olarak ifade edilmiştir (Keyder 2007: 7).

Ülkemizde sağlıkta dönüşümün politik altyapısı 1990-1993 yılları arasında tamamlanmıştır (Belek, 2012: 22). 1990'lı yıllarda sağlık alanında yapılan çalışmalar "sağlıkta reform" olarak adlandırılırken, 2003 yılından itibaren bu süreç "sağlıkta dönüşüm" olarak ifade edilmeye başlanmıştır (Tuaç, 2009: 90; Belek, 2012: 22). Dolayısıyla ülkemizdeki sağlık sisteminin yeniden yapılandırılmasına ilişkin çalışmaların en azından 20 yıllık bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir. 2003 yılına gelindiğinde Türkiye ile Dünya Bankası arasında 2004-2007 yıllarını kapsayan ve Türkiye'ye 60,6 milyon Amerikan doları tutarında bir kredi açılmasını öngören bir proje sözleşmesi imzalanmıştır. Bu projenin gerekçesine göre, Türkiye'de hayat beklentisi düşük, bebek ölümleri yüksektir. Sağlık sektörü geri kalmıştır. Bunun ana sebepleri sağlık hizmeti alma konusundaki eşitsizlik, kaynak aktarımı konusundaki eşitsizlik ve zayıf yönetim sistemleridir. Projenin amacı ise, sağlık hizmetlerini tüm nüfusa yaymak ve fakir kişilerin kaliteli sağlık hizmetlerine ulaşımındaki zorlukları en aza indirmek olarak belirtilmiştir (Sözer, 2006: 47-48).

Sağlıkta Dönüşüm'ün içeriğini üç ana strateji oluşturmuştur: aile hekimliği, genel sağlık sigortası ve hastanelerin işletme mantığı ile yönetilmesi. Bu üç strateji bir arada değerlendirildiğinde, Türkiye sağlık sistemini oluşturan birinci basamak sağlık hizmetleri, hastaneler ve hizmetin finansmanı gibi bütün bileşenlerin tümünün yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır (Belek, 2012: 22-23; Pala, 2007: 18-26). Sağlık alanında neoliberal paradigmanın Türkiye'de işleyişi dünya genelinden farklı olmamıştır. Sağlıkta ticarileşme ve piyasalaşmanın rehberi IMF-Dünya Bankası tarafından hazırlanarak uygulanmıştır. Bu durum söz konusu kurumlarla yapılan anlaşmalarda ve bu kurumlara hükümetlerce verilen niyet mektuplarında açıkça görülmektedir (Sönmez, 2011: 102).

Sağlıkta dönüşüm sürecinin bir parçası olarak gelen Genel Sağlık Sigortası'na (GSS) yapılan eleştirilerin ortak noktasını sağlık sektöründe kamunun ağırlığının azalmasına, özelleştirmenin önünün açılmasına, vatandaşlık hakkı anlayışının müşteri anlayışına dönüşmesine ve sağlık hizmetlerinde rekabet gibi yeni liberal eğilimlere karşı tepkiler oluşturmaktadır (Dericioğulları Ergun ve Ergun, 2009: 85-86).

İlk olarak, Genel Sağlık Sigortası Anayasa açısından değerlendirildiğinde, GSS'nin hukuki açıdan müessese olarak Anayasa'ya uygun olduğu görülmektedir. Sözer'in de (2007) belirttiği gibi, GSS'ndan 69. maddede açık olarak söz edilmiştir. Ancak, getirilen düzenlemelerin Anayasa'nın sağlık hakkını düzenleyen aynı maddedeki "... Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir..." ifadesine uygun olması gerekir. Yani, sağlık hizmeti sadece özel sektöre bırakılamaz. Çünkü aktarılan ifadede devletin sağlık hizmeti görevini münhasıran özel kesimden sağlayamayacağı anlaşılmaktadır. "Kamu ve özel" ibaresindeki "ve" bağlacı hizmetlerin sadece özel kesime devrine engel teşkil eder.

Diğer yandan sağlık sektöründe özelleştirme biçimleri; doğrudan özelleştirmeler, hizmet alımı ve alt işverenlik sözleşmeleri ile kısmi özelleştirme, özel sağlık sigortası fonlarının arttırılması, kamusal sağlık sigortalarının kapsamının

daraltılması, cepten ödemelerin ve ek ödemelerin arttırılması, özel bireysel sağlık sigortalarının yaygınlaştırılması, özerkleştirme yoluyla özelleştirme, kamu özel ortaklığı aracılığıyla özelleştirme gibi çeşitli şekillerde görülebilmekte (Ünlütürk Ulutaş, 2011: 34-36), Türkiye’de de bu tür özelleştirmeler gündeme gelmektedir.

Sağlık hizmeti alması gereken kişiye yönelik “müşteri” anlayışı benimsendiğinde, “parası olmayan kişinin sağlık hizmeti alamaması” ve “parası olanın da ancak parasının satın alma gücüne uygun olan hizmeti satın alması” gibi iki önemli sonuç ortaya çıkmaktadır. Sağlık hizmeti alması gereken kişilere “müşteri” nitelemesinin yapılması, sağlığın temel bir insan hakkı olmasını engellemekte ve “sağlık” ancak parası olanların sahip olabildiği bir mal/hizmet biçimine dönüşmektedir (Pala, 2007: 16). Anayasa’nın 69. maddesinde düzenlenmiş olan sağlık hakkı çerçevesinde, vatandaşların sağlıklarının korunması görevi (planlama, hizmet ve denetim aşamalarının tümü itibariyle) devlete verilmiştir, dolayısıyla tamamen özel sektöre devri düşünülemez. Diğer bir deyişle sağlık hizmetlerinin sadece özel sektörden alınması Anayasa’ya uygun düşmemektedir (Sözer, 2007). Devlet tarafından konulan diğer bütün haklarda olduğu gibi sağlık hakkında da Devlet’in, “dokunmama”, “koruma” ve “bazı iş, görev ve eylemleri yapma, olanakları sağlama ve bazı hizmetleri yerine getirme” olmak üzere üç temel görevi bulunmaktadır. Dolayısıyla Anayasal bir hak olan sağlık hakkının, “sağlıklı olma hakkı” ve “sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı” olmak üzere en az iki bileşeni vardır. “Sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı” ekonomik ve sosyal bir haktır. Bu yönüyle kamu açısından belirli yükümlülükler öngörür. Devlet, altına imza attığı “Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Sözleşmesi”nin de bir gereği olarak bu yükümlülükleri yerine getirmek ve herkesin sağlık hizmetlerinden yararlanması için gerekli tedbirleri almak, kişilerin sağlık hizmetinden yararlanmasını sağlamak durumundadır (Sönmez, 2011: 31-32).

Anahatlarıyla açıklanan Türkiye’de sağlıkta dönüşüm sürecinin toplum açısından bazı olumlu yansımaları da bulunmaktadır. Sosyal güvenlik sistemi kapsamındaki nüfusun artması, Yeşil Kartlı sayısındaki artış, Yeşil kart sahibi olanların yararlandıkları hizmet paketinin genişlemesi, SSK’lıların diğer sosyal güvenlikliler gibi istedikleri sağlık kurumuna başvurabilmeleri (Belek, 2012: 57) gibi sayılabilecek bu olumlu yansımalar yanında, TÜİK’in 2011 yılı Yaşam Memnuniyeti Araştırması sonuçlarına göre, sağlık sisteminden memnun olanların oranının %75’lerde olması (TÜİK, 2012: 29) ve ilaç ve tedavi masraflarını kendisinin karşıladığını belirtenlerin oranının 2004 yılında % 28’den (TÜİK, 2005: 42) 2011 yılında % 11’e (TÜİK, 2012: 32) düşmüş olması sağlıktaki dönüşümün içeriğinin halk tarafından tam olarak anlaşılamamış olmasına işaret etmektedir (Benzer bir görüş için bkz. Keyder, 2007: 34).

Ancak sağlık sistemindeki yapısal nitelikli bu dönüşüm, önemli sorunları da gündeme getirmiştir. Sağlık harcamalarının öngörülenin üzerinde yükselmesi ve performansa dayalı ücret uygulamasının bu harcama artışından sorumlu tutulması, sağlık çalışanlarının üzerindeki iş yükünün ileri derecede artmış olması, birinci basamakta aile hekimliğine geçişin şu anda halkın farkında olmadığı bazı önemli etkiler yaratacak olması (Belek, 2012: 58) gibi sorunlar yanında, günümüzde sağlık hizmetinin, “kamusal bir hizmet” uzaklaşarak, özelleşme, ticarileş-

me, piyasalaşma sonucu kâr ve sermaye birikimi alanına sokulmuş olduğu görülmektedir. Sağlık hizmeti üretenlere “işgücü” gözüyle bakan, uzman hekiminden niteliksiz hastane çalışanına kadar her tür “işgücü”nü en düşük maliyetle kullanma çabası ön plandadır (Sönmez, 2011: 101; Ünlütürk Ulutaş, 2011: 357). Sağlık çalışanlarının istihdam koşulları, gerek yasalarda gerekse teşkilat yapısında gerçekleştirilen düzenlemeler ile özel sektör istihdam yapısıyla benzeştirilmiştir (Ünlütürk Ulutaş, 2011: 361). Sağlık hizmetini tüketen kişiye de ödediği vergiler ve sosyal sigorta priminin karşılığı olarak en ekonomik üretimli hizmeti sunma çabası ağır basmaktadır. Sağlık hizmeti alan kişinin buna karşılık daha fazla cepten ödeme yapması beklenmektedir (Sönmez, 2011: 102). Özetle sağlıkta hayata geçirilen ve neoliberal güdülerle hareket eden “reformun” etkilerinin hiç de olumlu olmadığı ve gidilen yönün gelecek için iyimser olmayı gerektirmekten uzak olduğu (Acar, 2010: 175) söylenebilir.

II. 663 SAYILI SAĞLIK BAKANLIĞI VE BAĞLI KURULUŞLARININ TEŞKİLAT VE GÖREVLERİ HAKKINDA KANUN HÜKMÜNDE KARARNAME (KHK)

Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Çalışanları Platformu’nun (DEÜSÇT) sağlık alanındaki dönüşüme ve sosyal hak kayıplarına yol açan uygulamalara yönelik 10:30 kolektif eylemlerini harekete geçiren dönüm noktası, 663 sayılı KHK’nin yayınlanması olmuştur. Bu nedenle çalışmada sözkonusu KHK’nin niteliği, içeriği ve çeşitli çevrelerden bu KHK’ye gelen tepkiler daha ayrıntılı değerlendirilmiştir. İzmir Tabip Odasının 11 Kasım 2011 tarihli “Değerlendirme Raporu”nda da belirtildiği şekliyle; 02.11.2011 tarihli Resmi Gazete’nin mükerrer sayısında yayınlanan 663 sayılı KHK ile Sağlık Bakanlığı ve bağlı kuruluşlarının teşkilat yapısını düzenleyen 181 sayılı KHK yürürlükten kaldırılmış ve birçok kanunda değişiklikler yapılmıştır. 663 sayılı KHK ile Sağlık Bakanlığı ve bağlı kuruluşlarının teşkilat yapısı esaslı şekilde değiştirilmiş, Sağlık Bakanlığına bağlı yeni genel müdürlükler, Kurullar ihdas edilmiş, personel rejimine ilişkin düzenlemeler yapılmış; Kamu Hastane Birlikleri kurulması, Sağlık Serbest Bölgeleri oluşturulması, yabancı hekim ve hemşire çalıştırılması, meslek örgütlerinin yetkilerinin kısıtlanması, sağlık personelinin meslekten geçici veya sürekli men edilmesi yönünde düzenlemeler yapılmıştır. 663 sayılı KHK kurumsal düzeyde öngördüğü yeni yapılanmalarla, öncelikli olarak sağlık çalışanlarının çalışma koşullarını etkilemekle birlikte, özellikle tıp fakültelerine yönelik müdahaleler çerçevesinde tıp fakültesi hastanelerinin eğitim ve araştırma faaliyetlerinden uzaklaştırılması, sözleşmeli personel çalıştırma, performans sisteminin yaygınlaşması gibi uygulamalarla dolaylı olarak halkın nitelikli sağlık hizmeti alma hakkına da tehdit oluşturmaktadır (İzmir Tabip Odası, 2011) .

Ayrıntılı düzenlemeler içeren ve sağlık alanında köklü değişimler getiren bu KHK’nin milletin iradesinden uzak bir şekilde ve ilgili sosyal tarafların ve sivil toplum kuruluşlarının görüşlerine başvurulmaksızın çıkarılmış olması yanında, sağlık alanındaki çalışma hayatına zarar verecek nitelikler taşıması bu alandaki birçok çevre tarafından eleştirilmiştir. Bu tepki ve eleştirilerin başında Dünya Tabipleri Birliği (DTB) gelmektedir. DTB 11 Ocak 2012 tarihinde 150’yi aşkın üyesine gönderdiği mektupta sözkonusu KHK’nin meslek örgütünün özerkliğine bir saldırı olduğunu belirterek, üyelerini Türkiye’deki meslektaşlarına destek vermeye çağırmıştır (DTB, 2012).

Diğer yandan, 20 Kasım 2011 tarihinde Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğretim Üyeleri'nin hazırladıkları ve kamuoyuna sundukları bildiriye, "663 sayılı Kanun Hükmünde Kararname tıp fakültelerinin bilimsel özgürlüklerini yitirmesine yol açmaktadır. Bilimsel özerklik olmadan eğitim ve araştırma olamaz" şeklinde ifadeler yer almıştır (Alakarga, Kasım 2011).

KHK hem Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi (DEÜTF) Hastanesi'nde hem de onun dışında sağlık alanındaki birbirinden farklı çevreler tarafından tepki ile karşılanmıştır. Türkiye genelinde bakıldığında, Türk Tabipleri Birliği (TTB), İstanbul Tabip Odası (İTO), Türk Biyoetik Derneği (TBD), Türkiye Aile Hekimleri Uzmanlık Derneği (TAHUD), Halk Sağlığı Uzmanları Derneği (HASUDER) gibi birçok meslek kuruluşu başta Anayasa'ya aykırılığı olmak üzere, sağlık alanında yaratacağı sorunları vurgulayıcı rapor ve değerlendirmelerle kararnameyi çeşitli biçimlerde eleştirmişlerdir.

Daha önce de belirtildiği gibi, 663 Sayılı KHK, DEÜTF açısından daha özel bir önem de taşımaktadır. Bu önem, KHK'nin DEÜSÇP'nun "10:30 kolektif eylemleri"nin başlangıcında aktif rol üstlenmesinden kaynaklanmaktadır. DEÜSÇP'nun bir bileşeni, DEÜTF Öğretim Üyesi ve İzmir Tabip Odası Başkanı Prof. Dr. Erdener Özer, KHK'nin "10:30 Kolektif Eylemleri"yle bağını "663 sayılı KHK'nin 2 Kasım günü milletin iradesinden kaçırılarak yayınlanması ve yürürlüğe girmesi üzerine, DEÜTF Hastanesi'nde eş zamanlı olarak sürmekte olan, DEÜSÇP tarafından yürütülen "10:30 Öğretim Üyeleri Eylemi" daha anlamlı bir yola girmiştir" şeklinde vurgulamıştır (Alakarga, sayı 9, 05.12.2011).

Özetle, 663 Sayılı KHK hem genel olarak sağlık alanındaki dönüşüme yeni boyutlar getirmesi, hem de DEÜTF çalışanlarında duyarlılığa sebep olarak "DEÜSÇP'nun 10:30 Kolektif Eylemleri"nin başlatılmasına yol açması nedeniyle önemli bir gelişme olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi, bu çalışmanın öncelikli amacı "DEÜSÇP 10:30 Kolektif Eylemleri"ni, evrilme süreci ve diğer bütün yönleriyle dikkate alarak bireysel ve sosyal açıdan analiz etmektir. Bu çerçevede sözkonusu eylemlerin nitelikleri ile ilgili değerlendirme kolektif eylem yazınında mevcut olan bazı kuramsal yaklaşımlar ışığında gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın nitel araştırma bölümüne geçmeden önce, bu yaklaşımlardan da kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

III. KOLEKTİF EYLEMLERİN ANALİZİNDE İKİ KURAMSAL YAKLAŞIM: KOLEKTİF EYLEM MOTİVASYONLARININ SINIFLANDIRILMASI İLE KOLEKTİF EYLEM YOLUYLA SOSYAL DEĞİŞİM YARATABİLME

Daha önce de belirtildiği gibi, çalışma "*bireyler kolektif eyleme nasıl motive olurlar?*" ve "*kolektif eylem sosyal değişim meydana getirmek için nasıl kullanılabilir?*" şeklindeki iki temel soruya dayanmaktadır. Bu sorular, DEÜSÇP "10:30 Kolektif Eylemleri" açısından tekrarlandığında ise, "*bu eylemlere katılanların temel motivasyonları nelerdir?*" ve "*eylemler istenen sosyal değişimleri meydana getirme potansiyeli taşımakta mıdır?*" şeklini almaktadır. Dolayısıyla bu sorulara verilecek cevaplar, en başta eylemlerin "kolektif" olma özelliği ile ilişkilidir.

Sosyal değişimin temel mekanizmalarından biri olarak kolektif eylemler genel ifadesiyle, "grubun bütünsel olarak statü, güç ya da etkisini artırmayı amaçlayan eylem" olarak tanımlanabilmektedir (von Zomeren ve Iyer, 2009: 646). Kolektif eylemin her zaman için gerçek kolektiflikler gerektirmediği de belirtilmelidir. Ko-

lektif eylemde önemli olan, eyleme katılan kişi sayısından çok, bir grubun statü, güç ya da etkisini değiştirmek ve geliştirmek şeklinde bir amaç taşımasıdır (von Zomeran ve Iyer, 2009: 646). Dolayısıyla, kolektif eylem, mitinglere katılma gibi kitlesel siyasi eylemlerin yanında, daha bireysel düzeyde bir imza kampanyasını desteklemek ya da oy vermek biçiminde de olabilir. Bunun da ötesinde, bireyler, temel amacı kolektif eylemi yöneterek sosyal değişim yaratmak ve diğer bireyleri kendilerine katılmaya teşvik etmek olan sosyal hareket örgütlenmeleri oluşturabilirler (Klandermans, 1997: 19).

Kolektif eylemlere katılan bireylerin bunun için nasıl motive oldukları sorusu, kolektif eylem yazınında sıklıkla yer almıştır. Bu noktada çok sayıda kuramsal açıklama getirilmeye çalışılmıştır. Çok genel olarak bakıldığında, üç öznel açıklamanın daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Buna göre; grup temelli adaletsizliğe ilişkin algılamalar ve duygularla karakterize olan “Göreceli Yoksunluk Kuramı”, politikleşmiş sosyal özdeşleşmeyi ifade eden “Sosyal Kimlik Kuramı” ve uygun kaynaklara yönelik araçsal maliyet-fayda beklentilerini içeren “Kaynakların Harekete Geçirilmesi Kuramı”, bireylerin kolektif eyleme neden katıldığı sorusuna çeşitli açıklamalar getirmektedir. Dolayısıyla, kolektif eyleme katılma, algılanan adaletsizlik, algılanan fayda ya da kimlik duygusu çerçevesinde ortaya çıkmaktadır (von Zomeran ve Iyer, 2009: 646). Her bir kuramın kendi geleneksel görüşü çerçevesinde geliştiği ve kolektif eyleme motive olma konusunda çoğu zaman birbirleriyle çelişen açıklamalar getirdikleri de belirtilmektedir.

Çalışmamızda kolektif eyleme yönelik bireysel motivasyonlar, kimlik edinme duygusunun karakterize ettiği “Sosyal Kimlik Kuramı”na dayanan, diğer yandan da Tetlock’un üç sosyal fonksiyonalist metaforunun kolektif eyleme uyarlanmasını içeren üçlü sınıflandırma çerçevesinde değerlendirilmiştir. von Zomeran ve Spears (2009), Tetlock’un (2002: 452) bireylerin eylemlerinde *ekonomist*, *politik* ya da *değerci* bir yaklaşım sergileyebilecekleri öngörüsünden hareket ederek, kolektif eylem aracılığıyla bireysel amaçlara ulaşma çabası içinde olanların “*Ekonomistler*” olarak adlandırılabilceğini belirtirken, bir de bireylerin kolektif eylem aracılığıyla grup temelli amaçlara ulaşmaya çabalayabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Bireylerin grup temelli amaçları takip etmeleri durumunda da “*Politikler*” ve “*Değerciler*” olmak üzere farklı motivasyonlar taşıyan iki grubun sözkonusu olabileceğini belirtmişlerdir. von Zomeran ve Spears’a göre, içinde bulundukları grupla düşük özdeşleşme yaşayan bireylerin “*ekonomist*” olarak nitelendirilmesi, grubuyla yüksek düzeyde özdeşleşmiş olanların ise motivasyonlarındaki farklılığa bağlı olarak “*Politikler*” ya da “*Değerciler*” olarak adlandırılması mümkündür (2009: 662). *Tablo 1’de* sözkonusu sınıflandırma ve motive edici temel unsurlar izlenmektedir.

Bireysel düzeyde bakıldığında, öznel faydayı maksimize etmeyi amaçlayan, bireysel faydaların bireysel maliyetlere ağır basacağını düşünen ve grubun faydalılığına ilişkin inançlar taşıyan bireylerin “*Ekonomistler*” kategorisine dahil edildiği görülmektedir. “*Ekonomistler*”in grubun faydalılığına olan inançları, sadece elde edilecek ekonomik nitelikli faydalarla ilişkilidir. Bunun dışında ekonomistlerin grupla özdeşleşme düzeylerinin düşük olduğu belirtilmektedir (von Zomeran ve Spears, 2009: 663).

Diğer yandan, von Zomeran ve Spears, sosyal yapıda grup temelli metaforların da sözkonusu olduğunu ve bunların da “*Politikler*” ve “*Değerciler*” olarak kategorize edilebileceklerini belirtmektedir. Kolektif eylem açısından bu metaforlar, “gru-

Tablo 1: Kolektif Eylem Motivasyonlarının Sınıflandırılması

Grupla Düşük Özdeşleşenler	<i>Ekonomistler</i> Öznel faydayı maksimize etmek Maliyet ve faydaların hesaplanması Grubun fayda inançları
Grupla Yüksek Özdeşleşenler	<i>Politikler</i> Sorumlu olunan gruba karşı olumlu bir kimliği sürdürmek Güç mücadelesinin kamusal alanda sürdürülebileceğine ilişkin farkındalık <i>Değerciler</i> Kutsal norm ve değerleri dünyevi saldırılardan korumak

Kaynak: von Zomerer ve Spears (2009: 667).

bun dış gerçeklikle ilişkisini olumlu bir şekilde değiştirme yönündeki isteği” şeklinde ifade edilebilen sosyal değişime yönelik motivasyon olarak da görülebilmektedir. “*Politikler*”in kolektif eyleme yönelik motivasyonları, farklı sosyal gruplara yönelik sorumluluklarına dayanırken, “*Değerciler*”in motivasyonları, sosyal yaşamı yönlendiren temel değerlerin korunmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu iki metafor, bireylerin sosyal değişime ulaşmaya yönelik kolektif eyleme katılma motivasyonlarının grup-temelli olabileceğini de kabul etmekte ve bireylerin sosyal kimlikleri aracılığıyla daha geniş bir sosyal yapıya bağlandıklarını vurgulamaktadır (2009: 663).

“*Ekonomistler*”in kolektif eylem yönündeki motivasyonları daha açık ve anlaşılır iken, “*Politikler*” ve “*Değerciler*” açısından belirleyici olan birkaç nokta üzerinde durulmalıdır. Örneğin “*Politikler*”in bir kolektif eyleme destek verme kararında, gruplar arasındaki güç farklılıklarına rağmen sosyal değişimi başarma motivasyonu önemli rol oynamaktadır. Diğer bir deyişle, “*Politikler*” değerli kaynakları kontrol eden ve daha fazla haklara sahip olan önemli bazı grupların varlığını kabul etmekle birlikte, istenen sosyal kimliği oluşturma ve sürdürme yönünde harekete geçmeye eğilimlidirler (von Zomerer ve Spears, 2009: 668). “*Politikler*” açısından sosyal kimliğin özellikle de politik bir nitelik kazandığında, kolektif eylem için daha da fazla rol oynadığı belirtilmektedir. Politikleşmiş bir kimliğe sahip olan bireylerin, kamusal alanda geçen bir toplumsal güç mücadelesi konusunda daha bilinçli oldukları ve dolayısıyla sosyal kimliklerinin doğasında, kolektif eyleme eğilimliliğin bulunduğu ifade edilmektedir. Politikleşmiş kolektif kimlik, grup üyelerinin güç mücadelesine girişmeye yönelik açık motivasyonlarının temelini oluşturan bir kimlik olarak anlaşılabilir. Böyle bir kimliğin varlığı halinde, grup üyelerinin bu mücadelenin daha geniş ve kapsamlı bir sosyal yapıda ortaya çıktığını bilerek ve ona göre örgütlenerek bilinçli ve duyarlı bir şekilde kolektif eyleme destek vermesi beklenir. Bir kimliğin politikleşme derecesi, grup üyelerinin, grup adına güç mücadelesine bilinçli bir şekilde katılmalarına bağlıdır. Diğer bir deyişle grup üyelerinin; paylaşılan grup üyeliğine, karşıt grubun ve özellikle de bu güç mücadelesinden etkilenen ve onu etkileyen daha geniş bir sosyal yapının varlığına ilişkin farkındalıkları ve bunun düzeyi, politikleşmiş kimliklerinin de temelini oluşturur (Simon ve Klendermans, 2001: 323-324). Özetle, “*Poli-*

tikler”in sosyal yapıda kendilerinden daha güçlü bir grupla kolektif eylem aracılığıyla mücadele ederek sosyal değişim gerçekleştirmeye çalışmalarında bilinçli bir sosyal kimlikle hareket etmeleri belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla burada bireylerin dünya görüşleri ve içinde bulundukları sosyal yapıdaki güç ilişkilerine bakış açıları da önem taşımaktadır.

Kolektif eyleme yönelik motivasyon sınıflandırmasında üçüncü kategoriye oluşturan “*Değerciler*” açısından bakıldığında, onları kolektif eyleme yönlendiren temel motivasyonların daha anlaşılır olduğu görülmektedir. Gerçekten de “*Değerciler*”, temelde bir takım değerleri korumak üzere harekete geçerler. Bireylerin mevcut sosyal yapıdaki temel kuralların mutlak olduğuna inanmaları ve bu kuralları bozan durumlara karşı çıkararak “kutsal” değerlerin korunması gerektiğini düşünmeleri durumunda “*Değerciler*” olarak nitelenmesi mümkün olmaktadır. “*Değercilerin*” bakış açısından bazı değerlerin ikame edilmesi mümkün değildir ve bu nedenle kutsal değerlerin dünyevi saldırılardan korunması kaçınılmazdır (von Zomeren ve Spears, 2009: 670). Diğer yandan, “*Değerciler*”in ait oldukları sosyal grubun temel değerlerini, bu değerler tehdit altındayken daha fazla koruma motivasyonu taşıdıkları da belirtilmektedir (von Zomeren ve Spears, 2009: 673). Dolayısıyla “*Değerciler*”, ait oldukları sosyal grupla yüksek düzeyde özdeşleşmiş olan ve bu sosyal grubun “kutsal” ve “ikame edilemez” olarak kabul ettikleri temel değerleri koruma ve sürdürme motivasyonunun belirleyici olduğu grubu oluşturmaktadır.

Çalışmada cevabı aranan ikinci soru olan “kolektif eylem sosyal değişim meydana getirmek için nasıl kullanılabilir?” sorusu, kolektif eylem yazınında bireylerin kolektif eyleme yönelik motivasyonlarından sonra üzerinde en çok durulan konulardan biridir. Bir kolektif eylemin sosyal değişim yaratabilme potansiyeli ile ilgili en temel varsayım, Louis tarafından ifade edildiği şekliyle, “bu potansiyelin kolektif eylemin, sosyo-yapısal inançları ve grup kimliklerini değiştirebilmesine bağımlı olduğu”dur. Diğer bir deyişle, kolektif eylem grup içerisinde üst kimlikler ve herkes tarafından paylaşılan inançlar oluşturabilmesi durumunda sosyal değişim yaratmaya daha fazla yaklaşıp. Gerçekten de kolektif eylem başlatma sürecinde daha dezavantajlı konumda olduğunu düşünen grup kendi içinde kapsayıcı bir üst kimlik yapılandırır ve böylelikle avantajlı grup tarafından bir bütün olarak daha görünür hale gelmeye ve bir kolektif bir güç olarak algılanmaya çalışır (Louis, 2009: 730). Kolektif eylemin, görünürlüğü olan bir üst kimlik yaratmak suretiyle, avantajlı grupların gruplar arası eşitsizliğin meşruluğuna ilişkin algılamalarını değiştirerek, onları onarıcı bir takım eylemlere girişmeye yönlendiren ahlaki duygularını harekete geçirebileceği belirtilmektedir (Iyer vd., 2007: 574). Dolayısıyla, bir kolektif eylemin sosyal değişim yaratma gücü büyük ölçüde, grup içerisinde “*norm birliği sağlamak*” suretiyle “*üst bir kimlik*” oluşturabilmeye dayanmaktadır. Diğer yandan, bir “*kolektif eylemin sürekliliği*”nin de sosyal değişimi yaratma yönünde etkili olduğu, yaratılan üst kimliği daha da görünür kılmak ve bu kimliğin grup içindeki temellerini sağlamlaştırmak açısından şüphesiz dikkate alınmalıdır.

IV. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SAĞLIK ÇALIŞANLARI PLATFORMU “10:30 KOLEKTİF EYLEMLERİ”NE İLİŞKİN NİTEL ARAŞTIRMA

Çalışmanın bu son bölümünde, DEÜSÇP tarafından Kasım 2011’den bu yana düzenli olarak yürütülen “10:30 Kolektif Eylemleri”ne ilişkin yapılan nitel araştırma süreci ve sonuçları üzerinde durulacaktır.

1. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu yöntemin kullanılmasının nedeni, “10:30 Kolektif Eylemleri” hakkında, bu eylemleri başlatan ve katılarak destek veren sağlık çalışanlarının birincil kaynak olarak dinlenmesiyle, eylemlere katılanların motivasyonları ve eylemlerin niteliği ile ilgili bilgi toplamanın amaçlanmış olmasıdır. Bu çerçevede sözkonusu eylemleri başlatan grup içinde olan ve bunun dışında eylemlere çeşitli şekillerde destek veren sağlık çalışanları arasından, çalışmaya katılmaya gönüllü olanlar ile yaklaşık 1 saat süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada nitel araştırmanın, “*durum çalışması*” deseninden yararlanılmıştır. Durumlar karşımıza çeşitli biçimlerde çıkabilmektedir. Bir birey, bir kurum, bir grup, bir ortam çalışılacak durumlara örnek oluşturabilir. Amaç belirli durumlara ilişkin sonuçlar ortaya koymaktır. Nitel durum çalışmasının en önemli özelliği, bir ya da birkaç durumun derinlemesine araştırılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 77). Araştırmada bir durumu yansıtan “10:30 Kolektif Eylemleri”nin derinlemesine araştırılması ve bu eylemlere ilişkin çeşitli sonuçlar ortaya çıkarılması amaçlandığından, durum çalışması deseni seçilmiştir. Durum çalışması deseni, durumu derinlemesine araştırırken genellikle birden fazla veri toplama yöntemi kullanılır. Bu yolla zengin ve birbirini doğrulayabilecek veri çeşitliliğine ulaşmaya çalışılır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 77).

Bu nedenle araştırma sürecinde, mevcut durum itibarıyla Cuma günleri saat 10:30’larda gerçekleştirilen eylemlerden dördü bizzat yerinde izlenmiş, eylemler fotoğraflar ve video çekimleri aracılığıyla kayıt altına alınmıştır. Ayrıca, “10:30 Kolektif Eylemleri”nin her haftaki gündemini planlayan yürütme toplantılarından birine katılmış ve toplantıdaki görüşmeler kayıt altına alınarak eylemlerin planlanması aşaması ile ilgili bilgiler de toplanmıştır. Son olarak, “10:30 Kolektif Eylemleri”nin yayın organı olan *Alakarga* bülteninin eylemin başından bu yana yayınlanan sayıları incelenerek, araştırma sonuçları bu bilgilerle de desteklenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, “10:30 Kolektif Eylemleri”ne ilişkin yapılan durum çalışmasında birden çok yöntem aracılığıyla veri toplanmıştır.

Çalışmada, “dikkatlice yazılmış ve belirli bir sıraya konmuş bir dizi sorudan oluşan ve soruların her görüşülen bireye aynı tarzda ve sırada sorulduğu” yaklaşım olarak tanımlanan (Patton, 1987: 112’den aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2006: 123) standartlaştırılmış açık uçlu görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede görüşmeye katılan sağlık çalışanlarına; “*eylemlerin başlangıç zamanı*”, “*eylemlerin başlangıcındaki temel hareket noktası*”, “*bireysel olarak bu eylemlere katılma nedenleri*”, “*halen eylemlerin neye karşı yürütüldüğüne ilişkin düşünceler*”, “*eylemlerin ne zamana kadar devam edebileceğine ilişkin kestirimler*”, “*sosyal çevreler ile üniversite ve hastane yönetiminden eylemlere yönelik destek ya da engellemelerin olup olmadığı*”, “*Alakarga bülteninin amacı*” gibi konularda sorular yöneltilmiş, bunun dışında katılımcılara “*eylemlerle ilgili paylaşmak istedikleri başka bir bilgi ya da görüşlerinin olup olmadığı*” sorulmuştur.

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini “10:30 Kolektif Eylemleri”ni başlatan ve yürüten Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Çalışanları Platformu (DEÜŞÇP) üyeleri oluşturmaktadır. DEÜŞÇP, Dokuz Eylül Hastanesi’nde çalışan uzman doktor, asistan doktor,

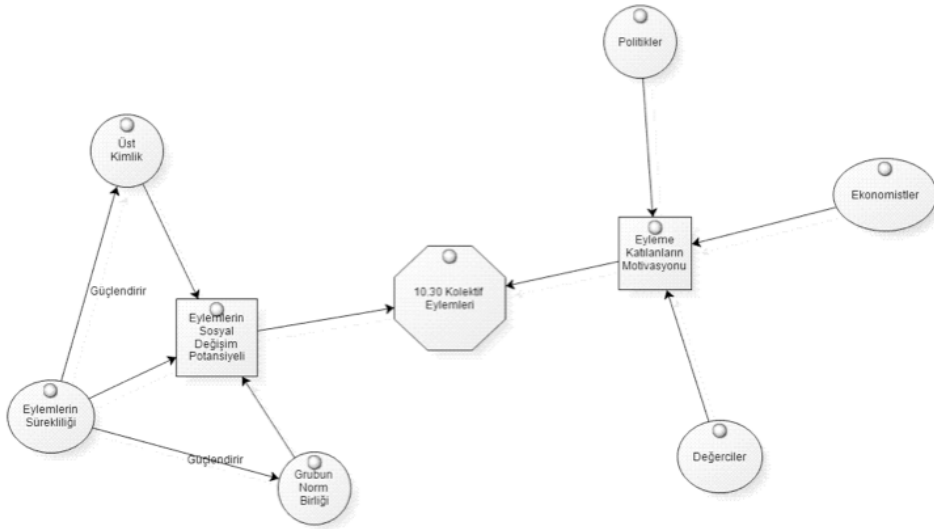
Tablo 2: Araştırmanın Örneklemine İlişkin Bilgiler

	Cinsiyeti	Diğer Bilgiler	DEÜSÇP Bileşeni Olarak Statüsü	Eylemlere Katılma Süresi
A Kişisi	Erkek	Öğretim Üyesi – Halk Sağlığı ABD	<i>Alakarga</i> bültenin çıkarılmasında önemli bir rolü var.	Başından beri her eyleme katılıyor.
B Kişisi (3 Kişilik Laboratuvar Ekibi)	2'si Kadın 1'i Erkek	Araştırma Görevlisi (K) Biyolog (K) Laboratuvar Teknisyeni (E)	Araştırma Görevlisi olan kişi Sağlık Emekçileri Sendikası (SES) İşyeri Temsilcisi. Ayrıca Platformun Yürütme Kurulunda da bulunuyorlar.	Başından beri her eyleme katılıyorlar.
C Kişisi	Erkek	Asistan Doktor – Nöroloji ABD	Asistan temsilcisi. Ayrıca eylemlerde de sözcü olarak görev alıyor. Platformun Yürütme Kurulunda da bulunuyor.	İki eylem dışındaki bütün eylemlere katılmış.
D Kişisi	Erkek	Öğretim Üyesi – Halk Sağlığı ABD	<i>Alakarga</i> Bülteninin çıkarılmasına destek veriyor.	Başından beri eylemlere katılıyor.
E Kişisi	Erkek	Öğretim Üyesi – Göğüs Hastalıkları ABD	Eylemleri başlatan grup içinde yer alıyor.	Başından beri bütün eylemlere katılıyor.
F Kişisi	Erkek	Öğretim Üyesi – Patoloji ABD	İzmir Tabip Odası Başkanı (görüşmenin yapıldığı dönemde başkanlığı ve bu kimlikle eylemlere katılıp, bildiriler sundu). Ayrıca Platformun Yürütme Kurulunda da bulunuyor.	Başından beri bütün eylemlere katılıyor
G Kişisi	Erkek	Öğretim Üyesi – Anestezi ve Reanimasyon ABD	Platformun Yürütme Kurulunda da bulunuyor.	Başından beri bütün eylemlere katılıyor.
H Kişisi	Kadın	Hemşire – Kadın Hastalıkları ve Doğum ABD	SES İşyeri temsilcisi. Platformun Yürütme Kurulunda da bulunuyor.	Başından beri bütün eylemlere katılıyor.

hemşire, laboratuvar teknisyeni, biyolog, taşeron işçiler ve öğrencilerin oluşturduğu bir örgütlenmedir. Bu platformun bir yürütme kurulu bulunmakta ve platformun her bir bileşeni yürütme kurulunda eşit olarak temsil edilmektedir. Yürütme kurulu, platformun haftalık ve daha uzun süreli eylemlerinin örgütlenmesi ve bildirilerinin hazırlanması ile genel olarak eylemlerin gidişatı konularında kararların verilmesinden sorumludur. Araştırmanın örnekleme üyeleri arasından seçilmiştir.

Örneklemin seçilmesinde nitel araştırma yöntemlerinin örnekleme seçimi ile ilgili temel ilkelerinden yararlanılmıştır. Nitel araştırmalarda genellikle ilk elden ve sübjektif bilgi toplanması amaçlanır. Dolayısıyla örnekleme stratejisi amaçlı örneklemedir ve bu bağlamda tesadüfi olmayan örnekleme yapılır (Baş ve Akturan, 2008: 90). Amaçlı örnekleme yöntemleri, zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermekte, olgular ile olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında yararlı olmaktadır. Araştırmanın örnekleme, amaçlı örnekleme yöntemlerinden “kartopu ve zincir örnekleme” yöntemine göre belirlenmiştir. Araştırmacının problemine yönelik zengin bilgi kaynağı

Şekil 1: 10:30 Kolektif Eylemleri Tematik Modeli

olabilecek birey veya durumların saptanmasında etkili olan bu yöntem ile örneklem seçmede süreç “*bu konuda en çok bilgi sahibi kimler olabilir?*”, “*bu konuyla ilgili olarak kim ya da kimlerle görüşmemi önerirsiniz?*” gibi sorularla başlar. Süreç ilerledikçe elde edilen isimler veya durumlar tıpkı bir kartopu gibi büyüyerek devam eder, ön plana çıkan isim ve durumlar araştırmacının örneklemini oluşturur (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 111).

Bu çerçevede DEÜŞÇP içerisindeki farklı bileşenleri temsil eden 8 kişi (1'i Merkez Laboratuvarı'ndan 3 kişi birlikte olmak üzere) ile görüşülmüştür. Örneklemeye ilişkin bilgiler *Tablo 2*'de verilmiştir.

Tablo 2’den anlaşıldığı gibi, “10:30 Kolektif Eylemleri”ni örgütleyen ve bu sürecin çeşitli aşamalarında aktif rol üstlenen kişilerle görüşülmüştür. Bu çerçevede, görüşülen kişiler arasında öğretim üyeleri ağırlıklı olmak üzere, hemşire, asistan temsilcisi, laboratuvar teknisyeni gibi farklı statüye sahip sağlık çalışanları da yer almıştır. Diğer yandan, yetkili sendika işyeri temsilcisi ve İzmir Tabip Odası Başkanı gibi farklı meslek örgütlerini temsil eden kişiler de görüşülenler arasındadır.

3. Verilerin Analizi

Araştırmada 8 kişi ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler ve yürütme toplantısı dijital olarak kaydedildikten sonra iki farklı kişi tarafından ayrı ayrı yazıya dökülmüş ve her bir görüşmeye ilişkin iki kişi tarafından ayrı olarak oluşturulan yazılı metinler karşılaştırılarak bütünleştirilmiştir. Araştırmada verilerin analizinde NVivo 9 programı kullanılmıştır. Bu amaçla, görüşme metinleri ve yürütme toplantısı metni NVivo programına aktararak analizler gerçekleştirilmiştir. Analiz aşamasında öncelikle araştırmanın iki yönlü amacından hareket edilerek, temel kodlar oluşturulmuştur. Kodların oluşturulması sırasında; “*eylemlere katılanların temel motivasyonları nelerdir?*” sorusunun cevabı için önceki bölümde açıklanan von Zomeren ve Spears’ın üçlü

sınıflandırmasına uygun olarak, “*Ekonomistler*”, “*Politikler*” ve “*Değerciler*” olmak üzere üç kod kullanılmıştır. Diğer yandan, “*eylemler istenen sosyal değişimleri meydana getirme potansiyeli taşımakta mıdır?*” sorusu için ise, Louis’in öngörüsü çerçevesinde “*Grubun Norm Birliği*” ve “*Üst Kimlik*” kodları belirlenmiş, hem norm birliğini güçlendirecek hem de üst kimliği daha görünür kılacak potansiyeli olan bir değişken olarak da “*Eylemlerin Sürekliliği*” kodu eklenmiştir. Dolayısıyla, her bir soru için oluşturulan üçer kod çerçevesinde araştırmada toplam 6 kod kullanılmıştır.

Görüşme yapılan kişiler ile yürütme toplantısının metinleri, birkaç kez okunarak içerdikleri çeşitli ifadeler araştırmada kullanılan kodlara göre kodlanmıştır. Kodlama işleminden sonra, yapılan çeşitli analizler çerçevesinde bulgulara ulaşılmıştır. Araştırmada kodlamalar çerçevesinde ulaşılan bulgular, eylemlerin yayın organı olan *Alakarga* bülteninin çeşitli sayılarında yer alan görüş ve yazılarla da desteklenmeye çalışılmıştır.

4. Bulgular

Aşağıda araştırma bulguları; araştırmanın modeli ve katılımcıların kodlamaları olmak üzere iki başlıkta değerlendirilmektedir.

a. Araştırmanın Modeli

Daha önce de belirtildiği gibi, “10:30 Kolektif Eylemleri” konu edilerek yapılan bu araştırmada iki temel soru üzerinden hareket edilmiştir. Bu çerçevede araştırmada; “*Eyleme Katılanların Motivasyonu*” ve “*Eylemlerin Sosyal Değişim Potansiyeli*” olmak üzere iki tema belirlenmiştir. Her bir tema üçer kod içermektedir. Buna göre araştırmanın modeli *Şekil 1*’de izlendiği gibi oluşturulmuştur.

Modelde izlendiği gibi, araştırmada “10:30 Kolektif Eylemleri”, “*Eyleme Katılanların Motivasyonu*” ve “*Eylemlerin Sosyal Değişim Potansiyeli*” temaları çerçevesinde analiz edilmiştir. “*Eyleme Katılanların Motivasyonu*” teması, kolektif eylem yazınında yer alan üçlü sınıflandırma doğrultusunda “*Ekonomistler*”, “*Politikler*” ve “*Değerciler*” olmak üzere üç kod ile araştırılmıştır. “*Eylemlerin Sosyal Değişim Potansiyeli*” teması ise, yine yazındaki kuramsal öngörülere dayanılarak, “*Grubun Norm Birliği*”, “*Üst Kimlik*” ve “*Eylemlerin Sürekliliği*” kodları ile analiz edilmiştir. Bu tema altında “*Eylemlerin Sürekliliği*”nin hem “*Grubun Norm Birliği*”ni sağlamlaştırma hem de “*Üst Kimlik*”in görünürlüğünü artırma potansiyeli nedeniyle, “*Eylemlerin Sürekliliği*” kodu ile “*Grubun Norm Birliği*” ve “*Üst Kimlik*” kodları arasında ayrı ayrı bağlantılar kurulmuştur.

b. Katılımcıların Kodlamaları

Araştırma kapsamında görüşme yapılan katılımcıların verdikleri bilgiler arasında her bir koda ilişkin vurgulamalarını değerlendirmek üzere NVivo programında matrisler oluşturulmuştur. Buna göre, sırasıyla *Tablo 3* ve *Tablo 4* katılımcıların temalarda yer alan her bir kodu vurgulama sayılarını göstermektedir.

Eyleme katılanların motivasyonu matrisi incelendiğinde, görüşmelere katılanlardan hiçbirinin “*Ekonomistler*” kodu çerçevesinde bir bilgi vermemiş olduğu dikkati çekmektedir. Daha önceki açıklamalardan da hatırlanacağı gibi, “*Ekonomistler*” öznel faydayı maksimize etmeyi amaçlayan, bireysel faydaların bireysel

Tablo 3. Eyleme Katılanların Motivasyonu Matrisi

	Ekonomistler	Değerciler	Politikler
A Kişisi	0	2	1
B Kişisi	0	3	2
C Kişisi	0	3	1
D Kişisi	0	4	2
E Kişisi	0	6	1
F Kişisi	0	1	1
G Kişisi	0	4	0
H Kişisi	0	6	1
Yürütme Toplantısı	0	1	0
TOPLAM	0	30	9

maliyetlere ağır basacağını düşünen ve grubun faydalılığına ilişkin inançlar taşıyan bireyler olarak değerlendirilmekteydi. Dolayısıyla, “10:30 Kolektif Eylemleri”nin katılımcıları ile yapılan bu araştırmada, eyleme katılma motivasyonları arasında sözkonusu ekonomik nitelikli kaygılara hiç vurgu yapılmadığı görülmektedir. Bu durumun sadece katılımcıların kendi motivasyonlarını değil eylemin bütünsel niteliğini yansıttığı, katılımcıların konuşmaları sırasındaki bazı ifadelerinden de çıkarılabilmektedir. Örneğin, aynı zamanda yetkili sendika işyeri temsilcisi de olan “B Kişisi” bu durumu, “*Bu hareket için ekonomik gerekçeler o derece ön planda değil. Sözleşmeli çalışmaya karşı geliyoruz ama hiçbirimiz oraya ekonomik talepler dile getirmek için çıkmıyoruz*” sözleriyle açıklamıştır. Yine Asistan Temsilcisi olan ve eylemlerde sözcülük de yapan “C Kişisi” eylemlerin ekonomik motivasyonlardan uzak olduğunu

Şu an için hareketin ekonomik bir kaygısı yok ama eğer bir ekonomik yönü de olsa bu hareket daha fazla ses getirir. Bu hareket bunu kabul etmez anlamında söylemiyorum ama şu an için yok. Eğer döner sermaye ya da maaş konularında bir sıkıntı olsa bu hareket daha da güçlenir

şeklinde dile getirmiştir. Eylemleri başlatan grup içerisinde olan ve halen aktif olarak destek veren “E Kişisi” de

Özellikle doktorlar maaşları azaldığı için bu eylemi yapıyorlar algısını yaratmamak için çaba sarfettik çünkü amacımız bu değildi. Biz üniversitede olan ya da sağlık alanında çalışan kişilerin temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir gelire sahip olmasını isteriz. Ama yola çıkışımız maaşların arttırılması değildir, çünkü sağlıklı olunmadığı takdirde paranın hiçbir önemi yoktur

ifadeleriyle eylemlerin esasen ekonomik amaçlardan hareket etmediğinin altını çizmiştir.

“10:30 Kolektif Eylemleri”nin temel motivasyonu sorgulandığında, görüşülen kişilerin ifadeleri üzerinden yapılan kodlamalarda “Değerciler” kodunun, yürütme toplantısı da dahil olmak üzere toplamda 30 defa vurgulandığı görülmektedir. Buna göre, temelde bir takım değerleri korumak üzere harekete geçen ve ait oldukları sosyal grubun temel değerlerini, bu değerler tehdit altındayken daha fazla koruma

Tablo 4: Eylemlerin Sosyal Değişim Potansiyeli Matrisi

	Eylemlerin Sürekliliği	Grubun Norm Birliği	Üst Kimlik
A Kişisi	2	2	1
B Kişisi	3	2	1
C Kişisi	4	4	1
D Kişisi	2	3	1
E Kişisi	4	3	4
F Kişisi	4	3	0
G Kişisi	2	4	1
H Kişisi	3	3	1
Yürütme Toplantısı	1	1	0
Toplam	25	25	10

amacıyla hareket eden bir anlayışın bu eylemlere hakim olduğu söylenebilir. Gerçekten de, örneğin “D Kişisi” eylemlerin değerci yönünü şu şekilde vurgulamıştır:

Eylemlerde öne çıkan üç unsur var: 663 sayılı KHK, tam gün yasası ve performans dayalı ödemeler. Bu konular öğretim üyeleri arasında konuşulurken bir süre sonra “biz bunu protesto etmeliyiz” fikrini ortaya çıkardı. “Elimizden alınan bunca şeye karşı her gün 15 dakika bir çay molası verip, toplanalım konuşalım, birimiz 2-3 dakikalık bir açıklama yapsın, bir broşür basalım halka dağıtalım ve içinde bulunduğumuz durumu anlatalım” diye düşündük.

Eylemlere önderlik eden kişilerden olan “E Kişisi” de eylemlerin değerci yönünü,

Sağlığı tehdit eden unsurları ortadan kaldırmak için bu eylemi başlattık. Bundan bağımsız olarak düşünülemeyecek üniversal ilkelerin korunması da önemlidir. Tıp fakültesi zarar görürse sağlığın temeli olan sağlık çalışanlarının da zarar görmesi anlamına gelir ve bu kişiler tarafından üretilen sağlık hizmetinin kalitesi düşer. Bu da sağlıkta kabul edilemez. Sağlık ticari meta haline getirilemez

ifadeleriyle dile getirmiştir. Bu noktada “E Kişisi”nin eylemlerin değerci yönünü (H Kişisi ile birlikte) en fazla vurgulayan kişi olduğuna da dikkat çekmek gerekir. Gerçekten, eylemleri başlatan birkaç kişiden biri olan “E Kişisi” ile görüşmede edinilen izlenim de, eylemlerin doğrudan “sağlık hakkı” ve üniversal değerlerin” korunması hedefine yönelik gerçekleştirildiği olmuştur. Örneğin “E Kişisi”,

Bu süreci kendi anabilim dalımızdaki öğretim üyelerimizle konuşurken üniversal sistemde akademik değerlerin erozyona uğradığını ve öğretim üyesi kimliğinin etkisizleştirildiğini ve bunun sistematik bir yola doğru gittiğini fark ettik. Entelektüel insanlar olarak “bu kadar çaresiz miyiz?” diye kendimize sorduk ... Bir araya gelip kişisel çıkarlarımızı geriye iterek üniversitenin temel değerleri üzerinde birleşip, fikirleri özgürce ifade edip ortak bir akıl oluşturabileceğimizi fark ettik. Tarih bunları yazdığında, “üniversitelerde çalışanlar olarak siz ne yaptınız?” dediklerinde, biz de bu çabamızı gösterdiğimizi ifade etmiş olacağız bu eylemlerle. Haksızlığa itiraz gücümüzü gösteriyoruz aslında

şeklindeki ifadeleriyle bunu açıklıkla vurgulamıştır. Bunun gibi eylemlerin değerci motivasyonlarla harekete geçtiğini, konuşması sırasında fazlaca vurgulayan kişi-lerden biri olan “G Kişisi” de

Başlangıçta, bilime, üniversiteye, eğitime sahip çıkmaktı amacımız. Bunu her gün 10:30’da bunu duyurmak yönünde bir inisiyatif oluştu. Sesimizi duyurana kadar buna devam edelim dedik. Her gün 10:30’da devam eden bu eylemlerde “TÜBA’ya yapılan saldırılar bilime, üniversiteye neler getiriyor, gelecekteki doktorların yetişmesinde ne tür zararları olabilir” gibi konularda bildiriler hazırlamaya başladık

ifadeleriyle dile getirmiştir. Son olarak yine “değerci” motivasyonu en çok vurgulayanlardan biri olan “G Kişisi”nin “Sağlık hakkı çok önemli. Bir devlet vatandaşına sağlık hizmeti vermekten nasıl vazgeçebilir anlayamıyorum. Bu çok korkunç geliyor bana. Devletin sağlık hizmeti verirken bir karşılık beklemesi çok kötü” ifadeleri, “10:30 Kolektif Eylemleri”nin sağlık alanındaki temel değerleri korumaya yönelik olduğuna işaret etmektedir.

Diğer yandan, bireylerin kolektif eylemlere destek verilmesinde, bireylerin politikleşmiş bir kimliğe sahip olmalarının, kamusal alanda geçen bir toplumsal güç mücadelesi konusunda daha bilinçli hareket etmelerinin ve dünya görüşleri ile içinde bulundukları sosyal yapıdaki güç ilişkilerine bakış açılarının da etkili olduğuna işaret eden “politik” motivasyonların, “10:30 Kolektif Eylemleri”nin görüşme gerçekleştirilen 7 katılımcısı tarafından 9 defa vurgulandığı görülmektedir. Bu çerçevede, örneğin “B Kişisi”,

Kamusal sağlık hizmetine inanıyorum. Herkesin eşit bir biçimde sağlık hizmeti alabildiği bir sistem olması gerektiğini düşünüyorum. Dünya görüşüm de bu yönde zaten. Bu sektörün çalışanıyız ve buradaki kötü gidişten kamuoyunu haberdar etmek ve buna hayır demek gerekiyor. Sağlık sektöründe olmasaydım da bu eylemi yine desteklerdim. Tek bir insan bile bu hareketi büyütebilir diye düşünüyorum bu nedenle destekliyorum. Amerikan sistemine doğru giden bir yapı yaratılmaya çalışılıyor. Amerika bu sistemi iyileştirmeye ve değiştirmeye çalışırken biz onların terk ettiği bir sistemi alıp yetinmek durumunda değiliz. Buna layık bir ülke değiliz

ifadeleriyle politikleşmiş kimliğini vurgulamıştır. Yine “D Kişisi” de eylemlere politik kimliği nedeniyle katıldığını, “Benim ilgilendiğim alan sağlık politikası. Sağlık politikası içeriğine giren her şey beni ilgilendiriyor. Başka eylemlerde ve etkinliklerde de bulundum. Bu eylemi de duyar duymaz gidip katılma isteği ve zorunluluğu duydum” ifadeleriyle dile getirmiştir. “A Kişisi”nin ifadelerinde de benzer bir anlamı bulmak mümkündür:

Kendime göre benim bireysel duruşum var. Politik görüşümüz biliniyor. Bu yanıtlılığa karşı çıkmak gerekiyor. Dünya görüşümün bir gereği. Apolitik olamayız. Refleks göstermek gerekiyor. Toplum olarak böyle bir durumumuz olamaz. Politik görüşü olsun olmasın, herkesin bugünü sorgulaması gerekiyor. Herkes rahatsızlığını dile getirebilmeli.

Son olarak aynı zamanda meslek örgütünün yöneticisi olan “F Kişisi”nin bu eylemlerde politik kimliği çerçevesinde yer aldığını vurgulayan şu ifadeleri de dikkate değerdir:

Meslek örgütünün yöneticisiysek meslek üyelerinin nabzını tutmak durumundayız. Bu nabız da bu eylemler yönünde atıyor. Benim görevim bu eylemlerde itici güç ve kolaylaştırıcı olmak. Bunun tersi düşünülemez. Bireysel olarak baktığımızda da içimden gelen bir dürtü daha var. Toplum olma kültürü, hak arama, mücadele etme, boyun eğmeme, gürültülü muhalefet yerine çok sesli bir muhalefet yapma özelliğimi en başından beri koruyorum. Dolayısıyla bu eylemler benim için hem bir yönetici görevi hem de bireysel bir sorumluluk.

Özetle, katılımcıların “10:30 Kolektif Eylemleri”ni desteklemelerinin altında politikleşmiş kimlikleri nedeniyle içinde bulundukları sosyal yapıdaki gelişme ve değişmelere daha duyarlı olmaları, tepki gösterme, görüş bildirme, doğru olanı savunma gibi eğilimlere sahip olmaları yatmaktadır.

Tablo 4’te eylemlerin sosyal değişim potansiyeli matrisi izlenmektedir. Eylemlerin sosyal değişim yaratabilmesinde rolü olan üç kod açısından da katılımcıların çeşitli ifadeler kullandıkları görülmektedir. “Grubun Norm Birliği” ile “Eylemlerin Sürekliliği” kodları katılımcılarla yapılan görüşmelerde toplamda eşit düzeyde (25) vurgulanmıştır. Bunun yanında, eylemlerin sosyal değişim yaratmasında “üst kimlik”in rolü de 8 katılımcının 7’si tarafından dile getirilmiştir.

“Grubun Norm Birliği” koduna ilişkin olarak gerçekten de grubun bir norm birliğine sahip olduğunu açık bir şekilde ifade eden yetkili sendika işyeri temsilcisi olan “B Kişisi”nin şu sözleri dikkat çekicidir:

Bu hareketin yürütme kurulu var. Her pazartesi toplanıp o haftaki eylemi planlıyoruz. Yürütmede bütün taraflar var. Doktor, hemşire, taşeron işçisi hepimiz varız. Bu gruplar arasında zaman zaman gerilimler ve çekişmeler olsa da genelde çok fazla dayatmacı olmamaya çalıştık. Birbirimizin hassasiyetlerine önem veriyoruz. Herkes birbirimiz olmadan hiçbir şey yapamayacağımızı bildiği için kimse kimseyi dışlamıyor. Buna özen gösteriyoruz. Kimse siyasi görüşünü ön plana çıkarmıyor. Herkes kendi kimliğiyle var bu hareketin içinde. Değer yargılarımıza önem veriyoruz. Ortak bir kültürden ziyade norm birliği var. Talepler ortak olduğu için tutumlarımız da ortak oluyor. Bunun dışına taşan şeylerde ise “bu bizi ifade etmez” diyerek birbirimizi uyarıyoruz. Her seferinde gündem belli olduğunda ortak görüşler paylaşılıyor. Hiç kimse kendi adına ve tek başına bir şeyler söylemiyor.

Yine, *Alakarga* bülteninin çıkarılmasında etkin rol alan “D Kişisi” de grubun norm birliğini şu ifadelerle vurgulamıştır:

Amaç zaten herkesin birlikteliği idi. Öğretim üyeleri tarafından başlatıldı ama birliktelik sağlandı. Herkesin sorunu çok farklı. Ama örneğin taşeron işçisiyle omuz omuza durup bir arada durabiliyoruz. Zaman zaman tartışmalar olabilir. Bazen provokatörler olabiliyor aramızda. Fırsatçılık kesinlikle izin verdiğimiz bir şey değil. Burada bir grup etkinliği yaptığımızı, sınıfsal bir ayırım olmadığını ve kimseyi ön plana çıkarmayacağımızı net bir şekilde belirtiyoruz. Kimsenin kendi başına yönlendirebileceği bir eylem değil bu eylem. Ama her zaman için siyasi çekişmeler olabilir. Ama siyasi rant elde edilemeyecek bu hareketten. Buna izin vermiyoruz. Böylece çatışmaları aştık.

Eylemleri başlatan grup içinde yer alan öğretim üyesi “E Kişisi” de,

Öğretim üyeleri tarafından böyle bir hareket başlatılınca diğer sağlık çalışanları da sağlık hakkı üzerinden bu hareket içinde kendini bulma süreci geliştirdiler.

“Bu süreçte öğretim üyeleri önderlik etsin ama biz de buna eklenelim” gibi bir düşünce geliştirdiler. Buradaki birliktelik eşit bir şekilde sağlansın. Bütün bileşenler eşit olsun. Kahramansız bir süreç yaşansın. Başka bir hareketle birleşmesin, bunun temelinde sağlık hakkı yer alsın. Kasım’ın sonuna doğru diğer sağlık çalışanları (hemşireler, laborantlar, asistanlar, teknisyenler) ortak bir platform oluşturdu. Herkes orada eşit bir şekilde temsil edildi

ifadeleriyle, eylemlerin başlangıçtan itibaren norm birliği temelinde gerçekleştiğine işaret etmiştir. Meslek örgütü temsilcisi “F Kişisi” de “10:30 eylemleri grup içindeki ayrılıkları aşan bir eylemdir” diyerek bu durumu bir kez daha vurgulamıştır. “G Kişisi”nin,

Birlikte olunca daha güçlü bir şekilde çıkıyor sesimiz. Bunun siyasi bir görüşle alakası olmadığını gördük. Doğru düzgün bir sağlık hizmeti vermek ve almak istiyoruz. Bu anlamda *Dokuz Eylül* birlikteliğinin nasıl kurulabileceği konusunda çok güzel bir örnek teşkil edebilir

ifadelerinden grubun norm birliğinin örnek olacak düzeye ulaştığı anlaşılmaktadır. Son olarak, yürütme toplantısında dile getirilen “*Birim ziyaretlerine bir yerden başlayalım ama temel amacımız 44 birimin hepsine de gitmek olmalı başlangıçtan itibaren. Burada çok ilerleyemedik. Laboratuvardaki toplantıya patolojiyi de katalım. Kitleyi büyütelim*” şeklindeki genel bir uzlaşa da, eylemlerin hastane içindeki bütün birimlere anlatılması ve bu sayede eylemlere katılan kitlenin büyütülmesi yönündeki ortak karara sadık kalındığını ve dolayısıyla norm birliğinin sürdürülmeye çalışıldığını göstermektedir.

Eylemlerin sosyal değişim potansiyeli içinde hem grubun norm birliğini hem de üst kimlik yapılanmasını daha da güçlendirebilecek bir etken olarak “*Eylemlerin Sürekliliği*” kodu da katılımcılar tarafından sıklıkla vurgulanmıştır. Bu çerçevede, yetkili sendikanın temsilcilerinden biri olan “H Kişisi”,

Yazın bu harekette bir gevşeme olabilir. Ama bunu engellemek için elimizden geleni yapacağız. Eylül’de yine toparlanır ve devam ederiz. Bileşenlerden birinin azalması süreci etkiliyor. Psikolojik olarak etkiliyor en azından. İnsanlarla tek tek gidip konuşmak zorundayız. *Alakarga*’nın her yerde duyulması yeterli değil. Hocaların asistanlarını getirebiliyor olması lazım. Ama bu kadar yaygınlaşmış olamadığını görüyoruz. Ben de yeni bir hemşire getiremiyorsam ben de yeterince çalışmıyorum diyebilirim

ifadeleriyle eylemlerin sürekli kılınacağını ve bunun bir zorunluluk olduğunu dile getirmiştir. Yine meslek örgütü yöneticisi olan öğretim üyesi “F Kişisi” de

Sonuç almaya yönelik bir arzu var ama dayanışma kültürünün de varlığını göstermeye çalışıyoruz. Dıştaki ortamları tetikleme çabaları sürüyor. 10:30 eylemleri buradaki içsel misyonunu tamamladı ama dışarıya etki etmeye çalışıyoruz. Toplumsal bir eyleme dönüştürmek için bir dinamik gerekiyor. Heyecan şimdi günlük olaylara endekslendi. Tepkisel inisiyatif şeklinde gidecek gibi görünüyor. Herkes “*Dokuz Eylül yapacağını yaptı*” diye düşünüyor ama başka *Dokuz Eylül*’ler üretilmesi gerekiyor. Bu nedenle de devamlılığının sağlanması ve güçlü olması için, reaktif durumdan geleceğe yönelik bir bakış açısına geçilmesi için şu an hareketin durağan bir konumda, bekleyişte olduğunu düşünüyorum. Benzer oluşumlara örnek olması da amaçlandığından onları motive edebilmek için hareket olabildiğince sürdürülecek

diyerek, “10:30 Kolektif Eylemleri”nin başka eylemlere de örnek olabilmesi için sürekliliğinin sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Eylemleri başlatan öğretim üyelerinden biri olan “E Kişisi” de eylemlerin kararlı bir şekilde devam ettirileceği konusundaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Eylemlerin en önemli sıkıntısı giderek sönükleşmesi, motivasyonun düşmesi. Her gün toplanmak pratikte zor. Bu nedenle her gün toplanmak zorlaştı, biz de haftada bir güne düşürdük. Herkese uygun gün olarak Cuma belirlendi. Her gün *Alakarga* çıkıyor ama eylem haftada bir gün yapılıyor. Eylemde yorgunluk belirtisi var ama pes etmemeye çalışıyoruz. Yaz aylarında *Alakarga* her gün çıkmayabilir. Ama yapabildiğimiz kadar yapacağız diyoruz. Devam etmeye kararlıyız.

“C Kişisi” eylemlerin geleceğine ilişkin iki öngörüyle dile getirerek, yine de eylemlerin süreceği vurgulamasını yapmıştır:

İki öngörü var. Olumlu öngörü 10:30 platformunun aralarında bir ayrılık olmadan bu eylemi sürdürmesidir. Bu hastane içinde de devam edebilir, İzmir’e de yayılabilir. Muhalefetin devam edebileceğini gösterebilir. Olumsuz öngörü ise kopmaların olmasıdır. Beklentilerin karşılanmaması buna yol açar. Sağlık sisteminde insanların cebinden daha fazla para çıkmaya başladıkça eylemler artacaktır. Bunun için 7-8 ay olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla yazın ara verilip, seneye yine devam edilecek diye düşünüyorum. Bu hastane çok çabuk tepki verebilen bir hastane. 10 dakika içinde örgütlenebiliriz. Bunun sebebi de bu 10:30 eylemlerinde oluşturulan bilinçtir.

Son olarak, yürütme toplantısında eylemlerin eğitim alanındaki sorunlara da duyarlılık göstermesi ve o kesimden de destek alınarak sürdürülmesi ve güçlendirilmesi yolunda bir görüş çıkmıştır:

Sağlıkta dönüşüm geri düştü gibi. 4+4 ve doğalgaz zamları gündemi değiştiriyor. Sağlık çalışanlarına bu süreç çok sıkı bir biçimde anlatılmalı. 4+4 gündemi yine ısıttı. Bizim eylemler tabana vurduğu sırada, toplum yine duyarlılaştı. Bunu kullanmak gerekiyor. Narlidere Demokrasi Platformu’yla tekrar görüşülsün. Belki Eğitim-Sen ile bir şeyler yapılabilir. Daha önce halka açık mektup dağıtılmıştı. Belki sağlık meclisleri onlara örnek olur, onlar da eğitim meclislerini kurarlar. Narlidere Demokrasi Platformu’yla görüşelim haftaya belki yürütme toplantısında yer alabilirler. Biz de kendimizi daha iyi anlatmak adına bir yerlere stantlar açabiliriz.

Özet olarak, DEÜSÇP üyeleri “Eylemlerin Sürekliliği” çerçevesinde “10:30 Kolektif Eylemleri”nin zaman sınırlaması olmaksızın, talepler ciddi bir şekilde dikkate alınana kadar sürdürülmesi gerektiğini, bunun da ötesinde başka hastanelerde de benzer eylemleri tetikleyebilmeyi ve eylemlerin kapsamının genişletilmesini istediklerini dile getirmektedirler.

“Eylemlerin Sosyal Değişim Potansiyeli” teması altında üçüncü kod olan “Üst Kimlik” de katılımcılar tarafından çeşitli ifadelerle vurgulanmıştır. Örneğin “üst kimlik” kodunu en çok vurgulayan “E Kişisi”,

Derdimiz doğrudan bugünkü iktidar ve onun uygulamaları da değildi. Türkiye’de siyasi iktidara muhalefet ve onun üzerinden kutuplaşmaların başarıya ulaşmadığını biliyoruz. “Farklı siyasi görüşte olan, farklı ideolojileri olan ya da farklı kaygıları olan insanları ortak platformda nasıl bir araya getirebiliriz, ortak değerler neler olabilir?” diye düşündük. Bu süreç nasıl kotarılabilir diye düşün-

Tablo 5: Katılımcılara Göre Kodlama Özeti

	Kodlamanın Görüşme Metni İçindeki Kapsamı (%)	Metin İçindeki Kodlama Sayısı
A Kişisi		
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Değerci</i>	18,60	2
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Politik</i>	8,88	1
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Eylemlerin Sürekliliği</i>	22,63	2
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Grubun Norm Birliği</i>	19,39	2
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Üst Kimlik</i>	11,44	1
B Kişisi		
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Değerci</i>	18,28	3
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Politik</i>	11,02	2
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Eylemlerin Sürekliliği</i>	22,70	3
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Grubun Norm Birliği</i>	19,75	2
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Üst Kimlik</i>	4,22	1
C Kişisi		
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Değerci</i>	19,42	3
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Politik</i>	4,10	1
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Eylemlerin Sürekliliği</i>	29,36	4
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Grubun Norm Birliği</i>	19,46	4
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Üst Kimlik</i>	4,79	1
D Kişisi		
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Değerci</i>	25,88	4
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Politik</i>	8,86	2
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Eylemlerin Sürekliliği</i>	9,35	2
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Grubun Norm Birliği</i>	23,18	3
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Üst Kimlik</i>	1,88	1
E Kişisi		
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Değerci</i>	39,96	6
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Politik</i>	4,91	1
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Eylemlerin Sürekliliği</i>	22,69	4
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Grubun Norm Birliği</i>	11,46	3
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Üst Kimlik</i>	9,96	4

dük. Düşünce olarak şuna ulaştık: Suni olarak bizi ayırmlaştıracak hiçbir düşünceye izin vermeyelim aramızda. Ortak noktamız akademik ilkeler olsun ve başlangıçta öğretim üyesi inisiyatifli olarak düşündüğümüz için akademik ilkeleri ön plana aldık. Herkesin düşüncesini rahatlıkla ifade edebileceği bir platform olsun diye düşündük. Geçmişten gelen suni ayrımları, kutuplaşmaları körüklemeylem diyerek düşündük

ifadeleriyle eylemin başlangıçtan beri sağlık çalışanlarını üst bir kimlikte birleştirmek amacını taşıdığını belirtmiştir. “E Kişisi”nin eylemleri başlatan grup içinde olması, başlangıçtan bu yana üst kimlik yöneliminin var olduğuna işaret etmektedir. “A Kişisi” de,

Bizim kesimimiz oldukça bölünmüş bir kesim. Mesleki statü anlamında bölünmüşlük var; doktor, asistan, hemşire, taşeron, laborantlar, bunların mesleki

Tablo 5: Katılımcılara Göre Kodlama Özeti (devam)

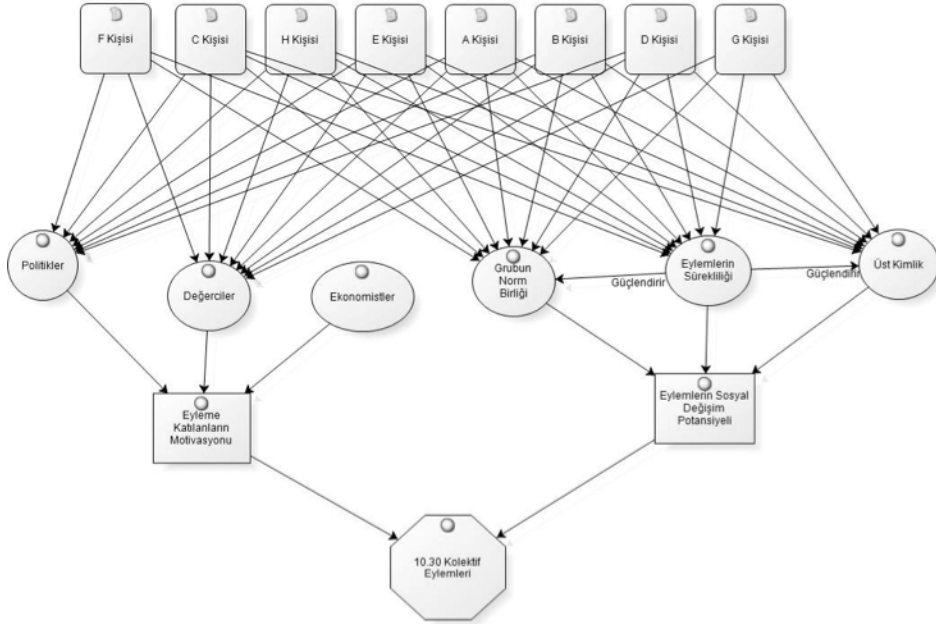
	Kodlamanın Görüşme Metni İçindeki Kapsamı (%)	Metin İçindeki Kodlama Sayısı
F Kişisi		
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Değerci</i>	16,36	1
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Politik</i>	10,62	1
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Eylemlerin Sürekliliği</i>	38,20	4
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Grubun Norm Birliği</i>	13,22	3
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Üst Kimlik</i>	-	-
G Kişisi		
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Değerci</i>	20,42	4
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Politik</i>	-	-
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Eylemlerin Sürekliliği</i>	14,72	2
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Grubun Norm Birliği</i>	10,80	4
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Üst Kimlik</i>	7,48	1
H Kişisi		
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Değerci</i>	31,59	6
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Politik</i>	2,69	1
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Eylemlerin Sürekliliği</i>	19,55	3
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Grubun Norm Birliği</i>	16,63	3
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Üst Kimlik</i>	2,69	1
Yürütme Toplantısı		
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Değerci</i>	18,45	1
Eyleme Katılanların Motivasyonu: <i>Politik</i>	-	-
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Eylemlerin Sürekliliği</i>	31,75	1
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Grubun Norm Birliği</i>	16,55	1
Hareketin Sosyal Değişim Potansiyeli: <i>Üst Kimlik</i>	-	-

örgütlere yansıması, sendikalar. Sağlık işkolunda bu eyleme destek veren dört sendika var. Bu farklılıkları bertaraf eden bir yapılanma olarak “Sağlık Çalışanları Platformu” oluşturuldu. Sonradan bu “sağlık çalışanları meclisine” dönüştü. Her hafta 60-70 kişilik gruplarla toplanılıyordu bu platformda. Sonra bu platform bir yürütme oluşturdu. Şu anda bir yürütme kurulu tarafından yürütülmekte

şeklindeki söylemiyle eylemlerin Platform düzeyinde oluşturulmuş bir üst kimliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Yine yetkili sendika temsilcisi “*B Kişisi*”nin söyledikleri söz konusu kimliğe daha açık bir gönderme niteliği taşımaktadır: “*Herkes birer sağlık çalışanı olarak bu eylemin içinde. Katılım tabana yayılınca arttı. Herkesin kendine özgü bir örgütlülüğü var ama esasen bu eylem sağlık çalışanı kimliğiyle yürütülüyor. Bu nedenle katılım daha fazla.*” Son olarak, “*G Kişisi*” de eylemlerin üst kimlik yapılanması ile güçlendiğine vurgu yaparak şunları söylemektedir:

Eşitlerin birlikteliğini gerçekleştirmek için herkes adının önündeki unvanları sıfatları kaldırdı. Herkes eşit oldu. Eşit bir şekilde temsili de sağladık. “Temsilciler de temsil ettikleri kişilere her şeyi bildirecek” dedik. Böylece kariyerist duygularımız ortadan kalktı, siyasi düşüncelerimiz ortadan kalktı, grupsal çıkarlarımız ortadan kalktı. Toplam grup olduk. Sloganımız “ya hep beraber ya

Şekil 2: 10:30 Kolektif Eylemleri Modelinde Katılımcıların Kodlamaları

hiçbirimiz” olarak belirlendi. Kimse de kendini kategorize etmiyor. Bu birliktelik giderek genişliyor. Türkiye genelinde başarılı olmasının sebebi de bu eşitlerin birlikteliğini sağlamış olmamız diye düşünüyorum.

Sonuç olarak, “10:30 Kolektif Eylemleri”nin sosyal değişim potansiyelinin üst kimlik yapılandırması aracılığıyla da korunmaya ve arttırılmaya çalışıldığı söylenebilir.

Tablo 5’te katılımcılarla yapılan görüşmelerde elde edilen bilgiler çerçevesinde, her bir katılımcının görüşme sırasında söylediklerinin kodlara göre yüzdesel ve sayısal dağılımı görülmektedir. Bu tablodan, her bir katılımcının konuşma sırasında eylemin hangi yönü açısından daha fazla açıklama yaptığı ve bunu kaç kez vurguladığı ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür.

Örneğin eylemleri başlatan öğretim üyelerinden birisi olan “E Kişisi” konuşmasının % 40’ına yakın bir bölümünde eylemlerin “değerci” motivasyonuna vurgu yapmıştır. Eylemlerdeki “değerci” motivasyonu konuşmasında farklı şekillerde 6 defa dile getirmiştir. Yine “H Kişisi”nin de konuşmasının % 31’ini eylemlerin “değerci” yönüne ayırdığı görülmektedir. Bu durum, eylemlerin temel motivasyonu konusunda genel bir kanıya varmayı kolaylaştırmaktadır. Diğer yandan, “F Kişisi” de konuşmasının % 38’ini “Eylemlerin Sürekliliği” konusuna ayırmıştır. “F Kişisi”nin sağlık alanında önemli bir meslek örgütünün yöneticisi olması, eylemlerin sürdürüleceği yönünde inisiyatifi yansıtmaması açısından önemlidir. Yine asistan temsilcisi “C Kişisi” de konuşmasının yaklaşık % 30’luk bölümünde “Eylemlerin Sürekliliği”ne vurgu yapmıştır. “C kişisi”nin Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesi’nde 5 Nisan 2011’de başlayan ve 5 gün süren asistan grevinde grev sözcüsü görevini üstlenmiş bir kişi olarak eylemlerin devam ettiril-

mesi gerektiği yönündeki vurgusu dikkate değerdir. Yürütme toplantısında da % 31 düzeyinde “Eylemlerin Sürekliliği”ne vurgu yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla katılımcıların genel olarak eylemlerin sürdürülmesi yönündeki görüşte birleştikleri söylenebilir. *Tablo 5* genel olarak değerlendirildiğinde, hemen hemen bütün katılımcıların konuşmalarının büyük bir bölümünü eylemlerin “değerci” motivasyonu ile “eylemlerin sürekliliği”ne ayırdıkları görülmektedir. Bunun yanında, “grubun norm birliği” de yine sıkça vurgulanmıştır. Bu çerçevede “10:30 Kolektif Eylemleri” katılımcılarının, temel motivasyon yönünden “değerci” oldukları ve “Eylemlerin Sürekliliği” sayesinde sosyal değişim gerçekleştirme beklentisini taşıdıkları söylenebilir.

Şekil 2’de araştırmanın temel modelinde katılımcıların kodlamaları görülmektedir. *Şekil 2’de* izlenen model, her bir kodun katılımcıların verdikleri bilgiler çerçevesinde şekillendiğini göstermesi bakımından ve katılımcıların ifadeleri ile kuramsal olarak oluşturulan model arasındaki ilişkiyi vurgulaması bakımından önemlidir.

Daha önce de belirtildiği gibi, katılımcıların görüşmelerde ağırlıklı olarak eylemlerin “değerci” motivasyona sahip olduğunu ve eylemlerin sosyal değişim yaratabilmek için süreklilik taşıması gerektiğini vurgulamaları, *Şekil 2’de* her iki kod kutucuğuna gelen ve katılımcıların o kodlara ilişkin ifadelerini yansıtan ok sayılarının fazla olmasından da anlaşılmaktadır. Diğer yandan, yine daha önce değinildiği gibi, eylemlerin motivasyonu açısından ekonomik yöne vurgu yapan hiçbir katılımcının olmadığı *Şekil 2’de* dikkati çekmektedir.

SONUÇ

Sağlık alanındaki dönüşüm sürecinin, statüsü ne olursa olsun bütün sağlık çalışanları açısından yarattığı olumsuz koşullar ve sosyal hak kayıpları, giderek daha fazla dillendirilmeye başlanmıştır. Bu sürecin verdiği zararların azaltılmasını sağlayacak çeşitli talepler meslek örgütleri, sendikalar, siyasi partiler ve diğer sivil toplum kuruluşları gibi farklı taraflarca gündeme getirilmektedir. Sağlıkta dönüşümün yol açtığı kayıplara dikkat çekerek, bunları telafi edici ve çalışma şartlarını iyileştirici bazı çözümler sunmak üzere bir araya gelen sağlık çalışanlarından oluşan Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Çalışanları Platformu’nun Kasım (2011) ayından bu yana sürdürdüğü “10:30 Kolektif Eylemleri” de, birçok açıdan önemli özellikleri olan bir sosyal hareket niteliği taşımaktadır.

“10:30 Kolektif Eylemleri”nin, içinde her statüden sağlık çalışanı yanında çeşitli meslek ve sivil toplum örgütlerini barındıran geniş katılımlı yapısı ile yaklaşık 7 aydır aralıksız devam eden bir eylemlilik sergilemesi, bu eylemliliği yine başından bu yana aralıksız yayınlanan *Alakarga* Bültenleri ile desteklemesi, hem sağlık alanındaki gelişmeleri hem de toplumsal duyarlılık gerektiren sosyal ve ekonomik konulardaki gündemi takip eden bir eylem olması, bu eylemleri ve katılımcılarını daha yakından incelemeyi gerekli kılmıştır.

Bu çerçevede, söz konusu eylemlerin, kolektif eylem yazınında da en fazla üzerinde durulan iki yönü incelenmeye çalışılmıştır. Bunlardan ilki, katılımcıların eylemlere katılma motivasyonlarının ortaya çıkarılması; ikincisi ise, eylemlerin istenen sosyal değişimleri meydana getirme potansiyellerinin değerlendirilmesidir. Bu çerçevede, iki kuramsal temelden hareket edilmiştir. Katılımcıların motivasyonları “Kolektif Eylem Motivasyonlarının Üçlü Sınıflaması” çerçevesinde in-

celenmiş, eylemlerin sosyal değişim potansiyeli ise *grubun norm birliği, üst kimlik yapılanması ve eylemlerin sürekliliği* açısından ele alınmıştır. Eylemleri örgütleyen ve sürdüren sağlık çalışanları arasından seçilen 8 kişi ile yapılan görüşmelerden ve eylemlerin yayın organı olan *Alakarga* Bülteni'nin incelenmesinden elde edilen bilgiler; eylemlerin motivasyonel açıdan *politikleşmiş bir kimlik* aracılığıyla sürdürüldüğünü ve sağlık alanındaki *temel değerleri korumaya* odaklanmış olduğunu ortaya koyarken, istenen sosyal değişimler açısından da *grup içindeki norm birliğine ve eylemlerin sürekliliğine* önem verildiğine ve DEÜSÇP bünyesinde eylemlere özgü bir *üst kimlik* oluşturulmuş olduğuna işaret etmektedir.

Bu çerçevede, “10:30 Kolektif Eylemleri”nin ülkemizde ilerleyen süreçlerde gerçekleştirilecek olan sosyal hak mücadelelerine, özellikle sosyal değişim gerçekleştirilebilir için norm birliği oluşturma, eylemlerin sürekliliğini sağlama ve eylemlerde grup içinde üst kimlikle hareket etme gibi unsurları açısından örnek oluşturabileceği söylenebilir. Gerçekten de DEÜSÇP, sağlık ile ilgili gündemi yakından takip ederek, sağlık hakkı ve çalışma koşullarında ortaya çıkan değişim ve geriye gidişlere hızlı bir şekilde tepki vermek suretiyle grup içinde norm birliğini ön planda tutmakta ve sağlık çalışanlarının bir bileşeni açısından ortaya çıkan olumsuzluğa aynı kararlılıkla karşı çıkmakla da üst kimlik yapılanmasını vurgulamaktadır. Diğer yandan, eylemlerin sürekliliği açısından ise, “10:30 Kolektif Eylemleri”nin katılımcıları, sosyal haklarına ve sağlık alanındaki temel değerlere sonuna kadar sahip çıkılacağı yönündeki bu inisiyatifin, azim ve kararlılıkla sürdürüleceğini belirtmektedirler.

KAYNAKÇA

- Acar, Taylan (2010) “Dönüşen Sağlıkta ‘Çalışmanın’ Halleri”, Ayşe Buğra (der.) *Sınıftan Sınıfa: Fabrika Dışından Çalışma Manzaraları* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alakarga*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Çalışanları Platformu Bülteni, 1.-130. sayılar (<http://www.orplat.com>).
- Baş, Türker ve Ulun Akturan (2008) *Nitel Araştırma Yöntemleri: Nvivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Belek, İlker (2012) *Sağlıkta Dönüşüm: Halkın Sağlığına Emperyalist Saldırı*, İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Dericioğulları Ergun, Ayşe ve Cem Ergun (2009) *Geleceğin Güvencesiz İnşası: Sosyal Güven(siz)lik Reformu*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- DEÜTF (Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi) (2011) “Akademik Kurul Kararı”, Aralık ([http://www.turkhemsirelerdernegi.org.tr/Upload/DEÜTF Akademik Kurulu 663 SAYILI.doc](http://www.turkhemsirelerdernegi.org.tr/Upload/DEÜTF_Akademik_Kurulu_663_SAYILI.doc)).
- DTB (Dünya Tabipler Birliği) (2012) “663 sayılı KHK Meslek Örgütünün Özerkliğine Saldırır”, 11 Ocak (http://www.hekimedya.org/oku.php?yazi_id=2940)
- HASUDER (Halk Sağlığı Uzmanları Derneği) (2011) “663 Sayılı KHK Hakkında Rapor” (<http://web.deu.edu.tr/halksagligi/?SID=ContentBlogger&ID=144&PID=CalisanlaraYonelik&TID=GüncelKonular> » Çalışanlara Yönelik, 07.05.2012)
- Iyer, A., T. Schmader, B. Lickel (2007) “Why Individuals Protest the Perceived Transgressions of their Country: The Role of Anger, Shame, and Guilt”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, (33).

- İzmir Tabip Odası (2011) “663 Sayılı ‘Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’ Değerlendirme Raporu”, 11 Kasım (http://www.izmirtabip.org.tr/userfiles/663_s_KHK.pdf, 06.05.2012).
- Keyder, Çağlar (2007) “Giriş”, Çağlar Keyder, Nazan Üstündağ, Tuba Ağartan, Çağrı Yoltar (der.) (2007) *Avrupa’da ve Türkiye’de Sağlık Politikaları* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Çağlar, Nazan Üstündağ, Tuba Ağartan, Çağrı Yoltar (der.) (2007) *Avrupa’da ve Türkiye’de Sağlık Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Klandermans, B. (1997) *The Social Psychology of Protest*, Oxford: Basic Blackwell.
- Louis, R. Winnifred (2009) “Collective Action – and Than What?”, *Journal of Social Issues*, 65 (4).
- Pala, Kayıhan (2007) “Türkiye İçin Nasıl Bir Sağlık Reformu?” (<http://turkacil.net/wr-content/uploads/2011/08/turkiyeicinsaglikplatformu.pdf>, 05.05.2012).
- Simon, Bernd ve Bert Klendermans (2001) “Politicized Collective Identity: A Social Psychological Analysis”, *American Psychologist*, 56 (4).
- Sönmez, Mustafa (2011) *Paran Kadar Sağlık: Türkiye’de Sağlığın Ticarileşmesi*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Sözer, Ali Nazım (2007) “Genel Sağlık Sigortası: Reform mu Deform mu? Sağlık Hakkı Açısından Mukayeseli Bir Değerlendirme”, *Yeni Düzenlemeler Çerçevesinde Sosyal Güvenlik Mevzuatı Semineri* içinde, Ankara: Kamu-İş.
- Sözer, Ali Nazım (2006) “Sağlıkta Dönüşüm Projesi ve Genel Sağlık Sigortası”, *TİSK Akademi*, 1 (1).
- Tetlock, P. E. (2002) “Social Functionalist Framework for Judgement and Choice: Intuitive Politicians, Theologians, and Prosecutors”, *Psychological Review*, 3 (3).
- Tuaç, Pelin (2009) *Genel Sağlık Sigortası Kapsamında Aile Hekimliği: Hukuki Bir Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı, İzmir.
- TÜİK (2012) *Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2011*, Ankara: TÜİK.
- TÜİK (2005) *Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2004*, Ankara: TÜİK.
- Ünlütürk Ulutaş, Çağla (2011) *Türkiye’de Sağlık Emek Sürecinin Dönüşümü*, Ankara: NotaBene Yayınları.
- von Zomeren, Martijn ve Aarti Iyer (2009) “Introduction to the Social and Psychological Dynamics of Collective Action”, *Journal of Social Issues*, 65 (4).
- von Zomeren, Martijn ve Russell Spears (2009) “Metaphors of Protest: A Classification of Motivations for Collective Action”, *Journal of Social Issues*, 65 (4).
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek (2006) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

VAKIF ÜNİVERSİTESİNDE AKADEMİK KAPİTALİZM VE AKADEMİK SENDİKACILIK: LAUREATE EDU., INC. İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ VE SOSYAL-İŞ/DİSK ÖRNEĞİ

Hakan Arslan

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Aslı Odman

İstanbul İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi

Özet: Bu makale, görgül olarak, Türkiye’de bir vakıf üniversitesinde (İstanbul Bilgi Üniversitesi) ilk kez kalkışılmış olan bir sendikalaşma tecrübesini ele almaktadır. Söz konusu tecrübe, gerek tarihsel, gerekse teorik olarak çerçevesine oturtulmaya çalışılmaktadır. İlk olarak, Bilgi Üniversitesi’nin Baltimore/ABD merkezli bir kâr amaçlı üniversite şirketi (KAÜŞ) olan Laureate Edu., Inc. tarafından devralınışı, 1990’lar ve 2000’lerdeki finansal birikim rejimi çerçevesinde incelenmiştir. İkinci olarak, Bilgi Üniversitesi’nin, yeni temellük ve işletmecilik biçimleriyle birlikte finansal birikim rejimine eklenmesinin, Üniversite’deki ücretli emek rejimi üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Söz konusu süreç, sendikalaşma hareketinin oluşumunu da etkilemiş olan maddi ve simgesel ‘bölüşüm’ çatışmalarını ve farklı aktörlerce üretilmiş bulunan rakip söylemlerin ortaya çıkışını anlayabilmek bakımından da kilit bir öneme sahiptir. Üçüncü ve son olarak ise, sendikalaşma sürecine ilişkin bir vakayiname verilmekte, sendikalaşma sürecindeki türlü hak ihlalleri sıralanmakta ve Sosyal-İş’in örgütsel kapasitesindeki ve pratiğindeki sınırlılıklar ile sendika içi çatışmalar ortaya konmaktadır. Söz konusu meseleler, basitleştirici bir ‘zafer veya mağlubiye’ söyleminden uzak durulmaya çalışılarak, şu teorik yaklaşımların ışığında irdelenmeye çalışılmıştır: kültürel politik ekonomi, eleştirel söylem teorisi, sendikal harekete ilişkin olarak örgütsel gücü öne çıkartan yeni yaklaşımlar ve muhalefet çevrimi yaklaşımı.

Anahtar Kelimeler: kâr amaçlı üniversite şirketi, KAÜŞ, akademik kapitalizm, finansal birikim rejimi ve yükseköğretim, vakıf üniversiteleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi, sosyal hareket, akademik sendikacılık, üniversitede hak ihlalleri.

Abstract: This article empirically scrutinizes the first unionization experience at a foundation, non-public university in Turkey, namely at Istanbul Bilgi University. This academic unionization experience is contextualised both historically and theoretically. Firstly the take-over of the Bilgi University by a ‘for-profit university company’ based in Baltimore/USA, namely the Laureate Edu., Inc. is analysed within the financial accumulation regime of the 1990’s and 2000’s. Secondly the articulation of Bilgi University with the financial accumulation regime through new forms of possession and management is scrutinized with respect to its effects on the wage-labour regime at the university. This very process is the key to understanding the material-symbolic ‘distributional’ conflicts which have influenced the formation of the unionization movement as well as the emergence of rival discourses produced by various actors. Thirdly and lastly, the unionization process is chronically narrated, the types of violations of rights during the unionization process are enumerated, and the organizational limits and the practice of Sosyal-İş as well as inter-union conflicts are brought to fore. By trying to avoid a simplifying discourse of ‘victory or defeat’, the issues in question have been critically reflected upon with the help of the following theoretical approaches: cultural political economy, critical discourse analysis, new approaches to the union movement focusing on organisational power, and cycles of contention.

Keywords: for-profit university college, academic capitalism, finance-led accumulation regime and higher education, foundation universities in Turkey, İstanbul Bilgi University, social movements, academic unionism, rights violations at the university.

Üretken işçi, sermayedar için artı değer üreten, yani sermayenin yeniden değerlendirilmesine katkıda bulunan kişidir. Sermayedarın sermayesini bir sosis fabrikası yerine bir öğrenim fabrikasına yatırmış olması, bu ilişkinin özünü değiştirmez... Üretken işçi kavramı, işçinin sermayenin doğrudan bir üretim aracı hâlinde tasnif edildiği bir ilişkiyi tanımlar.¹

Yukarıdaki, Karl Marx’a ait, üretken olan ve olmayan emek sorununa ilişkin tartışmalarda sıkça gönderme yapılan, ünlü bir pasajdır. Bunu burada, çerçevesinden bir parça çıkartarak kullanmaktaki amaç, “kâr amaçlı üniversite şirketi” (KAÜŞ) olgusuyla birlikte, geleneksel üniversitede ve bir meslek olarak akademisyenlikteki köklü dönüşüme, “fabrikalaşma”ya ve “işçileşme”ye dikkati çekmektir. 1990’ların sonunda yükselen KAÜŞ olgusu, akademik kapitalizm, akademik sendikacılık olgu ve örnekleri çerçevesinde, son yıllarda pek çok incelemeye konu olmuştur (Cox, 2003; Breneman, 2006; Turner, 2006; Nelson, 2010). Türkiye’de de, İstanbul Bilgi Üniversitesi (bundan böyle *Bilgi*), 2006–2009 yıllarında, tedicen, Laureate Education, Inc. (bundan böyle *Şirket*) adındaki öncü bir KAÜŞ’ün kontrolüne geçmiştir. Son on yılda büyüyerek, Laureate International Universities markasıyla bir uluslararası ağ oluşturan Laureate’ın kendisi ve farklı ülkelerdeki uygulamaları üzerinde ise, bildiğimiz kadıyla, sınırlı çabalar (Arslan ve Odman, 2011) dışında, henüz çok çalışma yürütülmemiştir. Laureate, 2009’dan başlayarak, *Bilgi*’de topyekûn bir yeniden yapılanma süreci başlatmıştır. Buna karşı da, taşeronlaştırma teşebbüsüne tepkiyle başlayarak, DİSK/Sosyal-İş çatısı altında sendikalaşmaya yönelen bir hareket başlamıştır. Söz konusu süreç, bir taraftan, ciddi bir “fabrikalaştırma” ve “meslekten işçileştirme boyutuna geçiş” boyutuna sahip olup, emek sürecinde ve bölüşüm bakımından temel çelişkiler ve karşıtlıklar üretmektedir. Öbür taraftan ise, *Bilgi* örneği, emek süreci ve bölüşümdeki temel çelişki ve karşıtlıkların, toplumsal aktörler, mücadeleler ve söylemler düzlemine *dolaysız olarak yansımadığına* işaret etmektedir. Dolayısıyla, ekonomi ile sınıflar ve siyaset (veya toplumsal mücadeleler) arasında, dolaysız bir belirlenim ilişkisi öngören indirgemeci açıklamalar, hem genel olarak, hem de *Bilgi* örneğini ele almak için, açıkça yetersiz gözükmektedirler. Böyle bir çaba, disiplinler ötesi (*post-disciplinary*) veya disiplin aşırı (*trans-disciplinary*) bir perspektif gerektirmektedir.² Bu çalışma, bu tür bir disiplinler ötesi veya disiplin aşırı çaba içermektedir.

¹ “The only worker who is productive is one who produces surplus-value for the capitalist, or in other words contributes towards the self-valorization of capital. ... That the latter has laid out his capital in a teaching factory, instead of a sausage factory, makes no difference to the relation. The concept of productive worker ... implies ... a relation ... which stamps the worker as capital’s direct means of production” (Marx, 1990: 644).

² “Disiplinler arası” yerine, sırasıyla, Bob Jessop ile Norman Fairclough’yu izlemek suretiyle, “disiplinler ötesi” veya “disiplin aşırı” terimlerini öneriyoruz. Burada, temel dayanak, veri aldığı disiplinler, birlik yerine ayrımı ön varsayımlarından ötürü, disiplinler arası yaklaşımın, farklı disiplinlerin gerçek birliğini sağlayamayacağı iddiasıdır. Söz konusu terimler için, bkz. Jessop ve Sum (2001) ve Fairclough (2000).

Öte yandan, örnek olaya ait özgüllükler ve karmaşıklıklar da, *Bilgi*'yi akademik kapitalizm ve akademik sendikacılık açılarından mercek altına yatırabilmek için, bu tür bir perspektifi ve çabayı ayrıca gerektirmektedir. Söz konusu özgüllük ve karmaşıklıklar, üç başlık altında ele alınabilir. *İlk olarak*, bir üniversite olarak *Bilgi*, en geç 2009'dan beri risk sermayesine (*private equity*) ait olup, "üniversitecilik sektörü"nde faaliyet gösteren bir çok uluslu şirket olarak Laureate'ın, finans, büyüme stratejileri ve işletmecilik modeli çerçevesinde, çok boyutlu bir dönüşüm geçirmektedir. *İkinci olarak*, vakıf üniversitesinde sendikacılık, "Ticaret, Kooperatif, Büro, Eğitim ve Güzel Sanatlar" işkolundaki (17. işkolu) mevcut işçi sendikalarında, öğretim elemanları, idari personel ve destek-teknik personel olarak birlikte örgütlenerek mümkün gözükmemektedir.³ *Üçüncü olarak*, vakıf üniversitesi örgütlenmesi ve mücadelesi, Anayasa, Vakıflar Hukuku, İdari Hukuk, İş Hukuku, Borçlar Hukuku ve Ticaret Hukuku'ndan oluşan karmaşık bir hukuksal düzlem üzerinde yürütülmek durumundadır. Bu koşullar altında, borçlu şirket ve üniversiteleri ele geçirmek ve yeniden yapılandırmakta büyük tecrübe sahibi bir KAÜŞ karşısında, statü, kültür ve talepler bakımından gruplar arası ve grup içi büyük farklılıklar gösteren üniversite çalışanlarının, karmaşık bir hukuksal zeminde nasıl bir araya gelebilecekleri gibi, büyük bir sorunla karşılaşmıştır. Söz konusu sorunu çözebilmek, asgari bir koşul olarak, farklı örgütlenme ve toplu pazarlık modelleri gerektirmektedir. Dolayısıyla, sadece sendikalaşma sürecini somut olarak inceleyebilmek bakımından değil, söz konusu sorunu çözebilecek normatif sendikacılık ve akademik sendikacılık modelleri ortaya koyabilmek bakımından da, belli metodolojik ve teorik sorunları aşacak, disiplinler ötesi bir perspektif benimsemek gerektiğini düşünüyoruz.

Bu çerçevede, *Bilgi* örneğini değerlendirirken baş vuracağımız teorik üç kaynak bulunuyor. *İlk olarak*, ekonomik süreç, ilişki, ikilik ve karşıtlıkları, sınıf mücadelesi plânına dolaysız olarak yansıtan indirgemeci bir bakış yerine, çok aktörlü, çoğul kolektif-örgütsel ve kişisel stratejilere, söylemlere yer vererek, bilgi-hakikat-iktidar ilişkilerini öne çıkartan bir kültürel politik ekonomi (Jessop, 2004; Jessop ve Sum, 2001) ve eleştirel söylem analizi (Fairclough, 1992a; 1992b; 2000) çerçevesine müracaat ediyoruz. *İkinci olarak*, sendikal hareket söz konusu olduğunda, toplumsal mücadelelere özgü çıkış ve inişleri sorunsallaştırmayı zorunlu görüyoruz. Özellikle Sydney Tarrow ve Charles Tilly tarafından geliştirilen muhalefet çevrimi (*cycle of contestation*) perspektifi, herhangi bir ölçekte, herhangi bir muhalif hareketin, herhangi bir iktidara karşı mücadelesindeki yükseliş ve inişleri ele almak için eleştirel modeller sunmaktadır (Tarrow, 1994; McAdam vd., 2001). *Son olarak* ise, 1990'larda, özellikle Anglo-sakson ülkelerdeki sendikal reform çabalarıyla paralel olarak, sendikaları pasif, belirlenen yapılar olarak ele alan geleneksel perspektifleri eleştirerek, sendikaları stratejik aktörler olarak ele alan, örgüt olarak sendika üzerinde yoğunlaşan, sendika içi politika, diyalog ve iktidar mekanizmalarını öne çıkartan, yer yer organizasyon teorilerinden esinlenen perspektif-

³ Toplu İş İlişkileri Yasa Tasarısı ile ilgili Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu içerisinde oluşturulan altkomisyonda alınan son kararlara göre, tasarı ile 28'den 18'e indirilen işkolu sayısı, tekrar 22'ye çıkarıldı. Bundan 17. işkolu da etkilenerek taslakta 'eğitim' ile 'ticaret, kooperatif, büro ve güzel sanatlar' ayrılacak. Bu ise vakıf üniversitelerinde sendikal örgütlenmenin şartlarını köklü bir şekilde değiştirecek ("17 Nolu 'Ticaret, Kooperatif, Büro, Eğitim, Güzel Sanatlar' İşkolu İkiye Bölündü", *Cumhuriyet*, 5 Mart 2012).

lerden faydalanmaya çalışıyoruz (Moody, 1997; Heery vd., 2000; Schavione, 2007; Bronfenbrenner vd., 2008).⁴

Çalışma plânı, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlkinde, *Bilgi* örneğini özgül ve karmaşık kılan özellikler, olgu ve süreçler ortaya konuyor. İkincisinde ise, *Bilgi*'deki sendikalaşma süreci, kronolojik bir sırayla ve teorik bir gözle hikâyeleştiriliyor.

Son olarak, metodolojiye ilişkin bir hususu aydınlatmak isteriz. Bu çalışma, tamamlandığında, katımlı gözlem (*participant observation*), derinlemesine görüşmeler ve süreç içerisinde üretilen iç ve kamusal belgelerin taranmasına dayanacaktır. Burada, çeşitli sebeplerle erişilemeyenler haricinde, belgelere büyük ölçüde yer veriliyor. Sürecin farklı muhataplarıyla derinlemesine görüşmelere, ilerleyen süreçte başlanacaktır. Literatürde, '*araştırmacının kendi perspektifinden gelen bakışını bastırarak, yerelin perspektiflerini ortaya çıkarmak için, sosyal olguları yer*

⁴ Bu sempozyum dolayısıyla, genel olarak insan haklarıyla özel olarak sosyal haklar arasındaki ilişki üzerinde, beslendiğimiz teorik kaynaklar çerçevesinde düşünmek fırsatı bulduk. Öncelikle, siyaset felsefesi ve siyaset bilimi düzeyinde, 'siyasal olan'ı (*the political*) iktidar ilişkileri üzerinden tanımlamak eğiliminde olduğumuzu belirtmeliyiz. Dolayısıyla, bize göre, bölüşüm ilişkileri ve üretim alanları da, siyasal alana dâhil alanlar olup, bu çerçevede, sosyal haklar da, siyasal bir sorun olarak insan haklarına içkindir. Öte yandan, iktidar ilişkilerinin kuruluşu, yeniden üretilmesi ve değiştirilmesi bakımından da, özellikle söylemsel alan ve etkinliklerin önemli bir paya sahip olduğunu düşünmekteyiz. Bu çerçevede, siyasi alanın esas olarak ekonomik olan tarafından (üst-) belirlendiğini savunan geleneksel Marksist yaklaşımdan farklı olarak, söylemsel alanı ve faaliyetleri öne çıkartan Foucaultgil ve Habermasgil yaklaşımları önemsemekteyiz (esasen, Marx ile Foucault ve Habermas arasında, disiplinler ötesi bir diyalogun mümkün olduğunu düşünüyoruz). Bilindiği gibi, diğer şeylerin yanı sıra, Foucault, söylemi ve hakikati öne çıkartan bir iktidar teorisi önerirken, Habermas da, farklı bir biçimde söylemi (iletişimi) ve kamusal alanı öne çıkartan bir demokrasi teorisi önermektedir. *Bilgi* Üniversitesi'ndeki şirketleşme ve sendikalaşma süreci örneğinin de yeniden desteklediğini savunduğumuz görüşümüze göre, üretim ve bölüşüm ilişkileri bakımından, işyerindeki emek süreçleri söz konusu olduğunda, işverenlerin işçi haklarını ihlâl eden otoriter politika ve pratikleri, söylemsel alanı, dile getirilebilecek ve getirilemeyecek hakikatleri belirlemek, iletişimsel alanı tek yönlü ve yukarıdan aşağıya doğru yapılandırmak vs. yoluyla işyerini disipline etmek stratejisiyle ilişkilidir. Makalemizde ayrıntılı olarak aktarmaya çalıştığımız gibi, *Bilgi*'de de, Laureate işletmecilik tarzıyla bunun kolaylaştırıcılığı işlevini üstelenen akademisyen-yöneticiler özellikle iki uygulamayı öne çıkartmışlardır: Bunların ilki, Laureate Education, Inc.'ın kapitalist bir şirket olduğu ve *Bilgi*'de yalnızca ve yalnızca kâr amaçlı bir faaliyet için bulunabileceği hakikatinin dile bile getirilmesine karşı olarak, *Bilgi*'nin Laureate'a borçlu olduğunu ve var olabilmek için bu borçları geri ödemek zorunda olduğunu ve (ilkiyle çelişik gözükse de) Laureate'ın *Bilgi*'den yalnızca denk bir bütçe istediğini öne süren hakikat iddiaları üretmektir. İkincisi ise, öncü sendikal aktivistleri işten çıkartmak, disiplin cezalarına başvurmak, seçici biçimde kayırmak-dışalamak, iletişim mecralarını tek yönlü ve yukarıdan aşağıya doğru yapılandırmak, ifade özgürlüğünü, akademik özgürlüğü ve bağımsız sendikal faaliyeti Borçlar Hukuku'na dayanarak engellemeye çalışmak vb. yöntemlerle rakip hakikat iddialarına dayanan eleştirel söylemleri yok etmeye çalışmak ve/veya yeraltına çekilmeye zorlamaktır. Her iki uygulama da, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde genişçe ele alınarak açılacaktır. İfade özgürlüğü ve demokrasi söz konusu olduğunda, 'sol' sendikacılığın da genelde kötü bir sicile sahip olduğu belirtilmelidir. "Demokratik merkezizcilik", "örgüt disiplini" vs. gerekçelerle, söylemsel-iletişimsel alanı tek yönlü ve yukarıdan aşağıya doğru yapılandırarak, rakip hakikat iddialarına var olma hakkı tanımayan 'sol' sendikacılık, işçilerin öz örgütleri içerisinde ve onun aracılığıyla özgürleşmesi karşısındaki başlıca engellerden biridir.

aldıkları sosyal koşullarda gözlemlemek’ (Kümbetoğlu, 2008: 127) olarak tanımlanan ‘katımlı gözlem’ kavramının bu bildirinin yazarları açısından tam olarak kullanıp kullanılamayacağı, gerek metodolojik, gerekse etik bakımlardan ayrıca tartışılması gereken verimli bir konudur. Bildirinin yazarları, *Bilgi* sendikalaşma sürecinde etkin rol üstlenmiş aktivistler olarak, çelişen ve çatışan taraflar arasında bir taraf idi. Çatışma içerisindeki her aktör gibi onlar da, kendi pozisyonlarını rasyonelleştiren bir söylem kurdular. Bu açıdan hem bu araştırmanın öznesi, hem de nesnesi olarak ikili bir rol oynamaktalar. Dolayısıyla, başka aktörlerle mücadeleler ve ittifaklar (geniş bağlamda sosyal bağlamsal ilişkiler) içerisinde kurulan bir söylemi, bilimsel bir çalışma kisvesiyle yeniden üretmemek gibi ciddi bir etik sorumlulukla yükümlüler. Bu, süreç içerisinde, metodolojik olarak da üzerinde çalışılması ve olabildiğince çözülmesi gereken temel bir sorundur. Genel olarak, “sosyal bilimlerde düşünümseellik” (*réflexivité*), “entelektüel alanda nesnelleştirenlerin nesnelleştirilmesi” gibi kavramlar altında açılan bu geniş alan, gelecek çalışmalarda kapsanacaktır (Bkz. Bourdieu ve Wacquant, 2003: Bölüm 2.6 ve 3.5).

I. BİLGİ ÖRNEĞİ: ÖZGÜLLÜKLER VE KARMAŞIKLIKLAR

Bilgi örneğini özgül ve karmaşık kılan *ilk faktör*, bir vakıf üniversitesini, Laureate Education, Inc. adında, merkezi Baltimore, Maryland/ABD olan bir KAÜŞ’ün dolaysız olarak kontrol ediyor oluşudur. Sahibi, kurucusu ve CEO’su (İcra Kurulu Başkanı) olan Douglas Becker ile, ünlü Kohlberg Kravis Roberts & Co. (KKR)’ın da içinde bulunduğu bir risk sermayesi konsorsiyumudur. Şirket, “Laureate International Universities” olarak tanıttığı bir üniversiteler ağına sahiptir. Şirket’i, finansal sermaye bağlarıyla, büyüme stratejisiyle ve işletmecilik modeliyle birlikte çözümlemek, *Bilgi*’deki borçlanma, yeniden yapılanma ve kâr/gelir transferi sürecini kavrayabilmek için zorunludur. Bu çerçevede, iki husus öncelikle vurgulanmalıdır. *Birincisi*, *Academic Leadership Associates, LLC*’den Robison’un belirtildiği gibi, Şirket, yükselen piyasalardaki, iflas eşiğindeki üniversiteleri satın alarak, müfredatlarıyla mali modellerini yeniden yapılandırmaktadır (Robison 2006). Esasen, iflas eşiğindeki ve/veya borçlu kuruluşlara ortak olarak bunları süreç içerisinde ele geçirmek, 1988’de Sylvan Learning Corp., 1999’da Universidad Europea de Madrid (UEM), 2006’da *Bilgi*’de olduğu gibi, başlangıçtan bugüne, temel bir büyüme stratejisidir. *İkincisi*, finans sermaye bağlantısıdır. Şirket, “kükreyen 1990’lar” (*the roaring 1990s*) dalgasıyla birlikte, Aralık 1993’te borsaya girmiş, finansal krizi önceleyen 2006–2007 yıllarındaki yönetici-risk sermayesi satın almaları (*management-private equity buy-outs*) dalgasıyla birlikte de, Ağustos 2007’de borsadan çıkmıştır.⁵ Risk sermayesi, yüksek borçlanmaya dayanan şirket satın almaları, el konulan şirketleri borçlandırmaya, varlık satışına, maliyetleri düşürmeye ve yüksek temettü ödemelerine zorlamaya dayanan bir birikim modeline sahiptir (Tabb, 2010). Öte yandan, Boyer (2010) da, son finansal serbestleştirme dalgasında, üst yönetici (CEO) ödüllendirmesinde, performans ücretlendirmesi ve pay ortaklığına dayanan büyük bir sıçrayış yaşandığına vurgu yapar.

Şirket’i, finans sermaye bağlarıyla, büyüme stratejisiyle ve işletmecilik modeliyle birlikte çözümlemek için biricik kaynak, 1993-2007 sürecinde, NASDAQ bor-

⁵ Söz konusu dalga için, bkz. “Private Equity has Come in for Much Political Criticism, But Its More Serious Problems are Financial”, *The Economist*, 5 Temmuz 2007.

sasında, Mayıs 2004'e kadar Sylvan Learning Systems, Inc., sonra da Laureate Education, Inc. olarak kote olan Şirket'in, yasa gereği, ABD Sermaye Piyasası Kurulu'na (*United States Securities and Exchange Commission*) sunmuş olduğu, Form 10-K, DEF 14A ve FORM S-3 kodlu raporlardır. Söz konusu raporlar, faaliyetleri, finansmanı, CEO ve üst yönetici ödüllendirmelerini ve el değiştirmeleri kapsamaktadır. Baştan sona incelediğimiz raporlardan elde ettiğimiz, özellikle büyüme stratejisi ve işletmecilik modeliyle ilgili bulgular şunlardır (önemli yerlerde, raporlardaki orijinal pasajları dipnotlarda aktarıyoruz):

- (a) Şirket, Latin Amerika, Güney ve Orta Avrupa ve Güneydoğu Asya'da özel üniversitelere dönük, gelir esnekliği yüksek, fiyat esnekliği düşük bir pazar oluştuğunu savunuyor. Temel strateji, bu pazarda, öğrenci kayıtlarını ençoklaştırmak suretiyle lider olmaktır.
- (b) Şirket, temel strateji olarak mevcut kampüslerdeki kapasite kullanım oranını arttırmaya, yeni kampüsler açmaya çalışmaktadır.
- (c) Şirket, kariyere ve 'istihdam edilebilirliğe' (*employability*) yönelik programlara ve müfredata öncelik tanımaktadır. Öncelikli programlar, işletme, konuk ağırlama (otelcilik, restoran işletmeciliği, vs.), sağlık bilimleri, enformasyon teknolojisi ve mühendisliktir.
- (d) Şirket, temel strateji ve hedeflerine yönelik olarak ve CEO ve üst yöneticilere dönük performans ödüllendirmesine temel oluşturan bir dizi performans ölçütü geliştirmiştir. Bunlar, faaliyetleri, kârlılığı ve büyümeyi değerlendirmekte kullanılmaktadır. Başlıca ölçütler, operasyonel etkinlik, kârlılık, büyüme potansiyeli, öğrenci kayıtları ve (harç) gelirler(i) ile öğrenci/müşteri memnuniyetidir. Bu ölçütleri karşılayacak araçlar arasında ise, işgücü ve tesisler başta olmak üzere maliyet kontrolü, rekabetçi fiyatlama, (öğrencilerin) ölçülebilir akademik başarı(sı) ve meslekte başarı gelmektedir. Bu çerçevede, teknik/ıdari ve akademik işgücü maliyetleri için sınır değerler tanımlandığı anlaşılmakta, kayıt ve mezun olma ölçütleri (*metrics*) adı verilen göstergelerin öne çıktığı görülmektedir.
- (e) Şirket üniversitelerinde, 'tenure' adı verilen (iş güvenceli akademisyen kadroları) öngörülmemiştir. 31 Aralık 2006 itibarıyla, Şirket'çe istihdam edilmekte olan yaklaşık 23.000 çalışandan 11.000'i part-time'dır. Bunlar çoğunlukla öğretim elemanlarıdır.
- (f) Şirket, temel strateji ve hedeflerini gerçekleştirmek üzere, kendi işletmecilik modelini, bağlı üniversitelerde uygulamaya koymaktadır. Bu çerçevede, Şirket, tüm üniversitelerde, operasyonel ve finansal performansı yükseltecek programları uygulamaya koymaktadır.
- (g) Bu işletmecilik modeli, geleneksel üniversite yönetimindeki, öğretim elemanlarını merkeze koyan özerk karar süreçlerini, işletmecilere devretmektedir. Şirket'e göre, bu işletmecilik modeli, başarılı bir yerel işletmeciler ekibinin "öncülük ettiği", "esnek" ve "öğretim odaklı" (*teaching-focused*) öğretim elemanlarına dayanmaktadır.⁶

⁶ "Each institution also has a flexible, teaching-focused faculty led by an experienced local management team" (Laureate Education, Inc., 2006).

- (h) Son olarak, Şirket'in, üniversite sisteminde özel mülkiyete ve kâr amacı gütmeye müsaade edilmeyen ülkelere dönük özel çözümler geliştirdiği görülmektedir. Buna göre, kâr amaçlı olmayan beş bağlı üniversiteden (bunların arasında Şili, Çin, Meksika gibi ülke üniversiteleri vardır) etkin biçimde fon transfer edebilmek için, Şirket işletmecilik anlaşmaları yapmıştır.⁷
- (i) Şirket'in 'Aşıl topuğu', faaliyet gösterdiği ülkede politik iklimin değişmesi, özel mülkiyete ait ve kâr amaçlı üniversitelere artık izin verilmemesidir. Bu yönde bir düzenleyici değişiklik, kontrol edilen kurumun zararına satılmasına yol açacaktır.⁸

Bilgi örneğini karmaşık kılan *bir başka faktör* ise, vakıf üniversitesindeki ortak örgütlenme zorunluluğudur. Vakıf üniversitelerinde sendikacılık, "Ticaret, Kooperatif, Büro, Eğitim ve Güzel Sanatlar" (No. 17) işkolundaki mevcut işçi sendikaları içerisinde, öğretim elemanları, idari personel ve destek/teknik personel olarak birlikte örgütlenerek mümkün gözükmemektedir. Mesleği, söz söyleme ve yazı yazma olan öğretim elemanlarıyla, temel okur-yazarlık becerilerinde bile zaman zaman eksiklik yaşayan destek işçileri aynı örgüt içerisinde örgütlenmek durumundadır. Yani, örgütlenecek kitle içinde çok farklı çalışma pratikleri olduğu gibi, bilgi üretme, bilgiye erişim, hayatın bilgisini ifade etme ve bilgiyi hayatında konumlandırma (bilgi-kimlik ilişkisi) alanında devâsa farklar da mevcuttur. Bu; yönetim, toplu pazarlık vs. işleyiş ve işlevleriyle, toplumsal köken, statü ve kültür açısından olduğu gibi, sorunlar ve beklentiler açısından da aşırı derecede farklılaşmış çalışanları bir arada tutacak, var edecek, bir model gerektirmektedir. Elbette, pek çok sektör ve sendika içerisinde de (örneğin Türk-İş'e bağlı T. Harb-İş, Hava-İş, KESK'e bağlı SES, BES gibi) ciddi bir emek içi farklılaşma söz konusudur. Bununla birlikte, emek içi farklılaşmayla yüzleşebilecek bir alternatif örgütlenme modeli, geçmişte belli örnek pratikler geliştirilmiş olmakla birlikte, genel olarak katarılamamıştır.

Sorunsallaştırmak gereken birkaç meseleyi saymak gerekirse: Söz söyleme becerileri uç derecede eşitsiz olduğu bir ortamda karşılaştıran öğretim elemanlarıyla temizlik işçileri arasında, sözü (*parole*) eşit ve çeşitlilik ortaya çıkacak şekilde paylaştıran, katılımcı bir demokrasi modeli nasıl oluşturulacaktır? Örneğin, eğitime ve araştırmaya, kısaca üniversiteye dönük kaygıları öne çıkan öğretim elemanlarıyla, geçim sıkıntısı ve kabul görememe acısı ("fark yarısı")⁹ çeken temizlik işçi-

⁷ "Five of the Company's universities are not-for-profit and in order to efficiently transfer funds out of these universities, the Company has entered into management agreements with the universities" (Laureate Education, Inc., 2007).

⁸ "The laws of the countries where the Company owns universities and expects to acquire universities in the future must permit both private universities and foreign ownership of them. For political, economic or other reasons, a country could decide to change its laws to prohibit private universities or foreign ownership of private universities. If this change occurred, the Company could be forced to sell a university, and the sale price could be lower than the fair value of the university" (Laureate Education, Inc., 2007).

⁹ Pierre Bourdieu'nün, toplumsal çözümlemeye, toplumsal fenomenoloji ve yapısalcılığı orijinal bir şekilde harmanladığı *La distinction: Critique sociale du jugement* (1979) kitabındaki "distinction", yani bir nevi 'sembolik-sosyal ayrışma' süreçlerinin yarattığı duyguyu ekonomisini, Türkçede Müslüm Gürses'in "fark yarısı" kavramıyla karşılamak fikrine dair bkz. Göker (2006). Ayrıca bkz. Bourdieu (1995: 13-27).

leri, nasıl ortak bir duyarlılık geliştireceklerdir? Sınıfsal, toplumsal cinsiyete, etnisiteye ve kuşağa dayalı eşitsizlikler üzerinde yükselen toplumlarda, bu tarz karşılaşmalarda ortaya çıkan ve yeniden üretilen, kültürel sermayenin eşitsiz dağıtımından kaynaklanan “simgesel şiddet”, özellikle de kültürel sermaye üretilen ve aktarılan bir kurumun örgütlenmesinde nasıl bilince çıkarılacak ve bununla nasıl baş edilecektir (Bourdieu ve Wacquant, 2003: Bölüm 2.4.)? Ders yükü, araştırma zamanı talebi ve terfi meseleleriyle; iş elbisesi, güneşe maruz olmayan Mobo kulübesi, yemek kartı ve yol parası meseleleri, toplu pazarlık sürecinde teknik olarak nasıl birlikte ele alınacaktır? Türkiye’deki bu durum özgüldür ve hareket ettiği zemin derin bir eşitsizlik içermektedir. Gerçekten de, Anglo-Sakson ülkelerdeki ileri örnekler bile, pek çok konuda önemli dersler içermekle birlikte, ortak örgütlenme pratikleri değildir. Örneğin, ABD’de, devlet üniversitelerindeki öğretim elemanları, dernek (*American Association of University Professors/AAUP*) ve sendikadan (*Service Employees International Union/SEIU*) oluşan ikili bir yapı içerisinde örgütlenmektedirler. Görebildiğimiz kadarıyla, AAUP, özellikle, akademik özgürlük ve paydaşık yönetim (*shared governance*) ekseninde politika geliştirirken, toplu pazarlık, SEIU yerel örgütleri üzerinden koordine edilmektedir. Yerel sendikal örgütler ise kendi içinde uzmanlaşmışlardır: öğretim elemanları, idari personel, kütüphaneciler vs. ayrı yerel örgütler üzerinden, ayrı toplu pazarlık yürütmektedirler.

Bilgi örneğini karmaşık kılan *üçüncü bir faktör* ise, iş ilişkisiyle sendika çalışmasının çoğul bir hukuk rejimine tabi oluşudur. Söz konusu rejim, ilk plânda, vakıf üniversitelerini düzenleyen, Anayasa’nın 130 ve 131. maddeleriyle, Yükseköğretim Kanunu (2547), Yükseköğretim Kurumları Teşkilâtı Kanunu (2809), Yükseköğretim Personel Kanunu (2914), Vakıf Yükseköğretim Kurumları Yönetmeliği vb. en az 13 kanun, kararname ve yönetmelikten oluşan bir idari mevzuata, öbür taraftan ise, İş Kanunu (4857) ile Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu’ndan (2822) oluşan karma hukuka tabidir. Bunlara, ikinci plânda, Vakıflar Kanunu (5737) ile Borçlar Hukuku da eklenebilir. Çoğul hukuksal rejim, *Bilgi*’deki yeniden yapılanma ve sendikalaşma sürecinde, şu üç bakımdan, belirleyici bir öneme sahip olmuştur:

- (a) Öğretim elemanları, iş ilişkisi açısından, bir taraftan 2914’e öbür taraftan da 4857’ye tabi olduklarından belirsizliklerle karşılaşmışlardır. Öğretim elemanlarının mensup oldukları üniversitelerle yaşadıkları anlaşmazlıklarda, İdari Yargı’ya mı, yoksa İş Mahkemeleri’ne mi başvuracaklarına dair doktrin sorusunun cevabı, son iki senedir açılan davaların emsal kararları ve bunların Danıştay ve Yargıtay nezdinde temyiziyle verilen karar ve içtihatlarla tedricen ortaya çıkmaktadır;
- (b) İşveren, sendikalaşma hakkına ve genel olarak akademik özgürlüğe karşı, pragmatik biçimde, gerektiğinde İdari hukuk, gerektiğinde İş Hukuku ve gerektiğinde ise (ticari itibara zarar vermek gerekçesiyle) Borçlar Hukuku’na başvurmuştur;
- (c) Şirket ile bir vakıf üniversitesi olarak *Bilgi* arasındaki finansal ve yönetsel ilişkiler, yasalılık açısından ciddi soru işaretleriyle doludur.

Görebildiğimiz kadarıyla, var olan düzenlemeler, KAÜŞ açısından ciddi ‘katılıklar’ içermektedir. Örneğin, profesör ve doçentler kısmi zamanlı statüde çalıştırılabilir-

ken, yardımcı doçentler, sadece devamlı statüde çalıştırılabilmektedir. Öte taraftan, bir vakıf üniversitesinden, üçüncü bir (gerçek veya tüzel) kişiye kazanç aktarmak kapatma sebebidir. Burada, kısaca, önemli kanun, madde ve hükümlere dikkati çekmekle yetineceğiz: T.C. Anayasası madde 130, Yükseköğretim Kanunu (2547) madde 62 (özlük hakları), ek madde 2, 5, 8 ve 15, Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanunu (2809) ek madde 38 (İstanbul Bilgi Üniversitesi), Vakıf Yükseköğretim Kurumları Yönetmeliği madde 3, 5, 15, 20, 21, 22, 23, 26 (faaliyetten alıkoyma ve kapatma), madde 27 (kazanç amacı gütmeme ve gelirlerin vakıflara devredilmemesi) ve madde 32. Madde 26'ya göre,

[V]akıf yükseköğretim kurumunun eğitim-öğretim, yayın, danışmanlık ve ticari faaliyetlerinden elde ettiği gelirini yükseköğretim kurumunun akademik faaliyetlerini, yatırım ve cari giderlerini finanse etmekte kullanmadığının ... alım satım ve ihalelerde ... serbest rekabet kurallarına uyulmadığının, kurucu vakfa veya üçüncü şahıslara doğrudan veya dolaylı kaynak aktarıldığının tespit edilmesi

kapatma sebebidir.

Çoklu hukuksal rejim, yeniden yapılanma ve sendikalaşma sürecinde hukuksal boyutu öne çıkartmış, karmaşık hukuksal sorunlara cevap verebilecek bir sendikal, kurumsal kapasiteye dönük güçlü bir ihtiyaç yaratmıştır.

II. TEORİK ÇERÇEVE: SENDİKA, SÖYLEM, MUHALEFET

Görüldüğü gibi, *Bilgi*'deki yeniden yapılanma ve sendikalaşma süreci, pek çok özgülükler ve karmaşıklıklar içeren koşullarda yürümüştür. Temel bir sorun şudur: Sendikalaşmayı başlatan aktivistler ve, özellikle, devreye giren Sendika, bu özgülükler ve karmaşıklıklarla başa çıkmakta, nasıl bir kapasite geliştirmişler, nasıl bir performans sergilemişlerdir? Bunu değerlendirirken, üç teorik çalışma alanından faydalanacağız.

İlk teorik alan, sendikacılık çalışmalarındaki, örgütsel ve kurumsal kapasiteye yoğunlaşan yeni yaklaşımlardır. Bu bize, özellikle Sendika'nın, örgütsel ve kurumsal güç bakımından, hangi hususlarda eksik kaldığı hakkında ipuçları sağlayacaktır. Hurd vd. (2002: 2-3), özellikle ABD ve İngiltere'de işçi hareketinde 1990'lardaki canlanmayla birlikte, sendikacılık çalışmalarında, mobilizasyona ve yeniden canlanmaya odaklanan yeni bir perspektif doğduğunu belirtirler. Sendikaları aktif bir aktör olarak gören bu perspektif, örgütsel işleyişe, yönetime, stratejilere, güce vurgu yapar (Heery, 2005: 10; Heery vd. 2000). Bu perspektif, somut olarak, alternatif sendikal örgütlenme (yapı, kültür, vs.) ve örgütsel değişim strateji ve programları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede, Heery (2005: 92-3), örgütsel değişimin içsel faktörlerine vurgu yapan yaklaşımları üçe ayırmaktadır. İlki, Peter Fairbrother'ın taban mobilizasyonuna dayanan yenilenme tezidir. İkincisi, emek piyasasındaki yeni grupları kapsayacak stratejiler geliştirmekte sendikal liderlere sorumluluk atfeden yönetsel yenilenme yaklaşımıdır. Üçüncüsü ise, emek içi farklılaşmayı kucaklayacak işlevsel uzmanlaşmayı öne çıkartan, sendikal yönetim önerileridir.

Bu noktada, Barbara Pocock'un, sendikal güç üzerindeki vurgusu, bizce önemlidir. Pocock (2000: 14, 22, 24), sendikal gücü tanımlamaya çalışan mevcut kısmi teoriler çok genel bir düzeyde kalırken, ampirik çalışmaların da, aktivistler

açısından, pratik/işlevsel yol göstericilikten uzak düştüğünü vurgulamaktadır. Bu çerçevede, sendikal gücü kısıtlayan içsel-örgütsel faktörlere, özellikle de, sendika içi iktidar ilişkileriyle yabancılaştırıcı süreçlere yapılan vurgular da bizce çok önemlidir (Pocock, 2000: 36-37; 2002: 37, 39; Carter ve Poynter, 1999: 507-511; Fiorito, 2004: 32-3, 38, 41). Bunlarla birlikte, geleneksel sınıf mücadelesi kavram-sallaştırmalarında, söylemsel (*discursive*) boyutun sorunsallaştırılamamış olması da, bizce ciddi bir açıktır.

Son olarak, ABD ve İngiltere'deki Örgütlenme Modeliyle (*organising model*), bunun sınırlılıkları üzerinde durmakta fayda vardır. Pocock'a (2000: 23-4) göre, söz konusu modelde kaynakları, "hizmet sendikacılığından" (*service unionism*) kaydırarak, üyeleri işe katmak ve kampanyalar yoluyla, üye kazanmaya yönlendirmek üzerinde durulmaktadır. Ancak, model, "söylem" sorununu, herkesi kapsayan bir "retorikle" kolayca çözeceğini varsaymakta olup, bu açıdan, teorik ve pratik olarak yetersizdir. Bacon (2005: 39, 44) da, örgütlenme sorununun, yalnızca kaynak ayırmakla, yenilikçi taktiklerle, profesyonel uzmanlarca tasarlanan ve işçileri örgütlenme taburu gibi kullanan kampanyalarla çözülemeyeceğini ifade eder. Burada, ikinci teorik alan kısmında detaylandırılacak olan 'söylem' hakkındaki farkındalık, 'birleştirici kampanya retorığı' ile ikame edilemeyecek niteliktedir.

Pocock'a (2000: 17) göre, sendikal gücü tanımlayan öğeler şunlardır: i) Yapısal kapasite; ii) mobilizasyon ve örgütlenme kapasitesi; iii) örgütün dışıyla dayanışma; iv) söylemsel güç ve beceri; v) dış çevre şartları. Bizce, *Bilgi*'deki yeniden yapılanma ve sendikalaşma süreciyle Sosyal-İş'i değerlendirirken, gerek Örgütlenme Modeli'nde kilit yer tutan *kaynak sorunu*, gerekse Pocock'un *sendikal güç* tanımlaması göz önünde tutulmalıdır.

İkinci teorik alan, toplumsal ve sınıfsal mücadele analizlerinde sık sık göz ardı edilen, kimlik ve söylem dinamikleridir. Şirket tarafından, emek sürecinde ve bölüşüm ilişkilerinde gerçekleştirilen yeniden yapılanma, bu süreçteki ikilik ve karışıklıklar, *Bilgi*'deki mücadele sürecine, çoğul aktörler, kimlikler, kolektif-örgütsel ve kişisel stratejiler, söylemler yoluyla, doğrudan değil, kırıltarak yansımıştır. Bu çoğulluğu göz önünde tutabilmek için, söylem teorisiyle dolaysız bir diyaloga girmek gerekmektedir. Norman Fairclough ile Bob Jessop'ın, söylem teorisiyle politik ekonomiyi buluşturan, bir bakıma, söyleme materyalist bir temel kazandırmaya yönelik çabaları önemlidir. Fairclough'ya (1992: 2) göre, iktidar, ideolojinin ve özel olarak dilin işleyişleri içerisinde kurulmaktadır. Jessop ve Sum (2001: 92) ise, Kültürel Politik Ekonomi dedikleri bir teorik perspektif geliştirmektedirler. Buna göre, iktidar söylemsel olup, kimlikleri, hesaplama tarzlarını, strateji ve taktikleri kapsar. Bilgi ve hakikat toplumsal olarak kuruluyor olsa da, Politik Ekonomi, toplumsal ilişkilerin maddiliğine vurguyu sürdürmelidir. Sınıfsal projeler, maddi/söylemsel bir uzamda kurulurlar. Hegemonik düzen maddi güçlere dayansa da, bu düzen, düzen olabilmek için hikâyeleştirilmeli ve yeniden üretildiği yerlerdeki aktörler açısından anlamlandırılmalıdır. Yapısal dönüşümler, öznelliklerin de yeniden oluşturulmasını kapsar. Ekonomik ilişkiler, ilgili aktörler arasında, iktidarı ve bilgiyi kullanmaya dayanan mücadeleler içerisinde kurulur ve doğallaştırılır. Bu, ulus-ekonomiler ölçeğinde olduğu gibi, örgütlenmenin gerçekleştirildiği işyeri ölçeğindeki üretim/paylaşım ilişkileri söz konusu olduğunda da geçerlidir. Bu nedenle, süreci tam manası ile kavrayıp, doğru noktalarda ve za-

manlarda müdahil olabilmek için işyeri ölçeğinde de bu söylemsel, yani kültürel anlamlandırmalar alanını analize katmak gerekmektedir.

Üçüncü teorik alan ise, *Bilgi*'deki sendikalaşmayı, yükseliş ve düşüşe geçiş dinamikleriyle birlikte çözümlemeye yardım edecek bir çerçeve sunmaktadır. Toplumsal, özel olarak da sınıfsal mücadele kavramsallaştırmasında, Sydney Tarrow ile Charles Tilly tarafından geliştirilen, toplumsal muhalefet çevrimleri (*cycles of contention*) teorisinin önemli bir yer tuttuğunu düşünüyoruz. Toplumsal mücadeleler, çevrimsel veya dalgasal bir örüntüye sahiptirler: Patlak verir, yükselir, zirveye ulaşır, düşer ve dibe vururlar. Buna göre, yükseliş fazında, çatışma yaygınlaşır, kolektif eylem pasif kesimlere de sirayet eder, muhalefet biçimlerinde yenilikler görülür, örgütlü ve örgütsüz katılım artar, muhalifler ile otoriteler arasında yoğun bilgi akışı ve etkileşim görülür. Teori, yükseliş ve düşüş fazlarıyla, dönemeç noktalarını belirleyen dinamikleri modelleştirmeye çalışır. Buna göre, Tarrowgil düşüş fazı (demobilizasyon), birbiriyle ilişkili üç süreçten oluşur: i) tükeniş ve fraksiyonlaşma; ii) kurumsallaşma ve şiddet; iii) baskı ve kolaylaştırma. Tükeniş sebepleri, sendikalaşmanın kişisel maliyetlerindeki artış, yıpranış ve hayal kırıklığı olup, tükeniş eşlik eden olaylar, katılım oranında düşüş, fraksiyonlaşma ve nihayet, radikaller ile ılımlılar arasında kesin ayrışmadır (Tarrow, 1999: 147-8).

III. BİLGİ'DE SENDİKALAŞMA VAKAYINAMESİ: KİLİT OLAYLAR, SÖYLEMLER

Bilgi Üniversitesi, 2006 ila 2009 arasında, tedricen, 23 ülkede 67 yüksek öğretim kurumuna (farklı statülerde/oranlarda) sahip olan¹⁰ çokuluslu Laureate Education, Inc. kontrolüne geçmiştir. Bu süreç, eski kurucu ve yöneticiler ile, Şirket temsilcileri arasında çetrefil bir hukuk savaşına tanık olmuştur.¹¹ Uzun süreli kullanım hakkı Enerji Bakanlığı'ndan devralınan Silahtarağa Elektrik Santrali'nin *santralistanbul* adıyla bir "prestij" kampüsüne çevrilmesi projesi,¹² ciddi bir finansman ihtiyacına yol açmış ve Şirket'le önce ciddi bir mali ilişkiye girilmiş, sonra da ihtilafa düşülmüştü. Çok boyutlu (vakıflara yeni üyelik olup olamayacağına dair, Mütevelli Heyeti üyeliklerinde vatandaşlık/yabancılık durumu, Şirket'çe yapılan yatırımın gösterildiği statü -bağış, 'royalty'- vb. boyutlarda) hukuksal ihtilaf, 2008'de Şirket lehine sonuçlanmıştır.¹³ İspanya'daki Universidad Europea de Madrid'in (UEM) ele geçirilme sürecini çağrıştıran ihtilafın ertesindeki devirde (*take-over*),¹⁴ 2009 Eylül itibarıyla, üst yönetici kadrolar neredeyse tümüyle yenilenmişti. Bilgi dışından, daha önce Bahçeşehir ve Kıbrıs Doğu Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğünde bulunmuş yeni bir Rektör atanmış, eski bir CarrefourSA İnsan Kaynakları müdiresi, İnsan Kaynakları bölümünün başına getirilmişti. *Bilgi*, Anadolu'da (Bursa, Antalya, Adana ve İzmir) müstakbel kampüslerin nüvesini teşkil

¹⁰ "Our Network" (<http://laureate.net/OurNetwork.aspx>, 23.05.2012).

¹¹ "Bilgi'de Yeni Bir Dönem Başladı" (<http://kuresel.bilgi.edu.tr/01/popup01.html>, 20.07.2012).

¹² Proje için bkz. "Silahtarağa Elektrik Santrali" <http://www.santralistanbul.org/pages/index/silahtaraga-elektrik-santrali/tr>, 20.05.2012.

¹³ Bkz. Güçlü (2007; 2008).

¹⁴ "Bir Laureate Üniversitesi: Universidad Europea de Madrid'in Öyküsü", Haziran 2011 tarihli Bilgi Üniversitesi Sendika Birimi Broşürü.

eden ofisler açarak, yayılmaya başlamıştı.¹⁵ Bu arada, 2006'dan beri biriken belirsizlikler, kilit bir örgütleyici ekibi, sendikal örgütlenme riskini almaya sevk edecek kadar yoğunlaşmıştı. Bu aşamada, *Bilgi*, tek işletmeden oluşan ve (yaklaşık 350 teknik/destek, 700 idari personel ve 650 (tam zamanlı ve yarı zamanlı) öğretim elemanı olmak üzere) 1700'ü aşkın çalışanı barındıran bir işyeriydi.

Bu evredeki, dönemeç noktası oluşturan olay ve eylemler ile etkin olan söylemler aşağıda özetlenmektedir:

(a) Taşeronlaşmaya Karşı İmza Kampanyası (Ocak 2010). Yeni yönetici elitin ilk görünür atağı, yaklaşık 350 temizlik ve güvenlik personeliyle teknik personeli taşeronla bağlama plânıdır. Söz konusu personelin bir bölümü, Kuştepe, Dolapdere ve Silahtarğa kampüs inşaatlarında çalışmış olan, büyük bölümü de Kuştepe'de meskun, doğrudan istihdam edilmiş ('kadrolu') personele yönelik bu plân, uzun süren belirsizlik koşulları altında öğretim elemanlarında biriken hoşnutsuzluğu açık tepkiye dönüştüren ve kitleselleştiren bir imza kampanyasına zemin oluşturdu. Çoğunluğunu, akademik merdivende en altta yer alan bir avuç araştırma ve öğretim görevlisinin oluşturduğu bir grup, Ocak 2010 başında öğretim elemanlarından büyük bölümünün imzasını toplayarak, Rektörlüğe ve Mütevelli Heyeti'ne ilettiler (EK1).¹⁶ İmza kampanyası, söz konusu personeli bugüne kadar herhangi bir taşeronlaştırmaya karşı etkin biçimde koruduğu gibi, takip eden sendikalaşma sürecinde faydalanılan stratejik iletişim ağlarının kurulduğu, aktivistlerin birbiriyle tanıştığı bir süreç de oldu. Tarrowgil toplumsal muhalefet çevrimleri perspektifinden bakıldığında bu, *Bilgi*'de, henüz eski iktidar ilişkileri yerine yeni iktidar ilişkilerinin ikame edilemediği, eski söylemlerin yerine yeni söylemlerin hegemonik hale gelmemiş olduğu, dolayısıyla muhaliflik maliyetlerinin düşük olduğu ilk dönemdi. Kampanyayı başlatan grup, ilk ayağa kalkanlar (*early risers*) grubuydu. Kampanya, çevrimde, bir yayılma (*diffusion*) etkisi yarattı ve dönüm noktasına has kitlesellik safhasına [aşağıda (c)] geçildi.

(b) Sendika Seçimi ve Sendikal Rekabet (Şubat 2010). İmza kampanyasından önce, Ekim-Aralık 2010 arasında, aktivistlerden bir bölümü, o dönemde IBM örgütlenmesi içerisinde bulunan, Türk-İş'e bağlı Tez-Koop-İş İstanbul 5 nolu şubeyle, istişari, örgütlenmenin altyapısını oluşturmaya yönelik somut adımlar içeren, gizliliğe ve güvene dayalı bir ilişkiye girmişlerdi. Ancak, ilişki henüz üye kaydına dönüşmediği bir noktada, Şubat 2010'da, sendikal rekabet başladı. Aralık 2009'da olağanüstü bir kongreyle yönetimi yenilenen DİSK'e bağlı Sosyal-İş, aslen bir sol parti aracılığıyla devreye girdi. Aktivist kadro sendika seçimi konusunda ikiye bölündü. Sosyal-İş'i lanse eden grubun rest çekmesiyle birlikte, Tez-Koop-İş ile örgütlenme izleği üzerinde çalışmış olan grup, örgütlenmenin her hâlükârda gerçekleştirilmesi için kararından geri çekildi. Sosyal-İş'i lanse eden grup, pozisyonunu, Tez-Koop-İş Genel Başkanı'nın bir akrabasının taşeron bir firmanın yönetim kurulunda bulunduğuna dair basında çıkmış haberler bulunduğu, konfederasyon olarak Türk-İş'in güvenilirmez olduğu, genel olarak 'sol liberal' bir iklime sahip olan

¹⁵ "Bilgi Dünyadan Sonra Anadolu'ya Açılıyor", *Hürriyet*, 23.07.2010 (<http://hursarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=15395115&tarikh=2010-07-23, 20.05.2012>).

¹⁶ Bkz. Ek 1'deki 30.12.2009 tarihli Bilgi Üniversitesi Taşeronlaşmaya Karşı İmza Kampanyası metinleri.

Bilgi'nin ise, DİSK içerisinde nispeten kolay kapsanabileceği (“DİSK’in ‘D’si var!” argümanı) ve Sosyal-İş gibi küçük ve alanda tecrübesiz bir sendika içinde daha özerk ve etkin olunabileceği gibi gerekçelere dayandırılıyordu. Bu aşamada Sosyal-İş de, aktivistlere İstanbul Şube’den ayrı bir ‘Üniversiteler Şubesi’ vaat ederek, özerklik ihtiyacını daha sesli ifade eden akademik aktivistlere çekici gelen bir teklifte bulundu.

Bu safhada, aktivistler, Tez Koop-İş ve Sosyal-İş arasındaki rekabet hakkında herhangi bir bilgiye sahip değillerdi. Rekabetteki dönemeç noktası, Metro Gross Market olayıdır. Görüldüğü kadarıyla, 1997-1999 yıllarında, işverenle Tez Koop-İş Sendikası arasında, Tez Koop-İş’in yetki kaybetmesiyle sonuçlanan ciddi bir çatışma yaşanıyor. Bir süre sonra, Tez Koop-İş, yetkiye dönük olarak, yeniden uğraşmaya başlıyor. Bu süreçte, Almanya’daki Metro işyerlerinde örgütlü olan Alman Birleşik Hizmetler Sendikası’ndan (*ver.di*) da destek alıyor. Ancak, bu safhada, Sosyal-İş devreye giriyor ve yetki alıyor. Süreci takip eden *ver.di*, bir bildiriyle, durumu protesto ediyor. Buna göre, işveren, bir taraftan Tez Koop-İş üzerindeki baskıyı arttırırken, bir taraftan da, Mart 2003’de Sosyal-İş’i işyerine sokarak yetkilendiriyor.¹⁷ O dönemki Türk-İş Genel Başkanı Salih Kılıç’a göre, üç gün içerisinde, bine yakın işçi, noter ücretleri de ödenerek Sosyal-İş’e üye yapılmıştır.¹⁸ Olayın içeriğiyle, bugünkü Sosyal-İş kültüründe genetik bir iz bırakıp bırakmadığı, ciddi bir tartışma konusudur.

Sosyal-İş *Bilgi*’de devreye girdiği sırada, bugün de olduğu gibi, Metro Gross Market haricinde, meslek odası, baro, sendika, STK, vakıf, vb. genellikle solcu yöneticilerce yönetilen, ticari olmayan işyerlerinde örgütlüydü.¹⁹ Öte yandan, Genel Merkez ekibi, bir olağanüstü kurulla (19-20 Aralık 2009) seçilmiş, çoğunlukla yeni kişilerden oluşan bir bileşime sahipti. Bu ekip, işyeri/işveren, sabırlı örgütlenme ve genel olarak örgütlenme sendikacılığı konularından ciddi bir tecrübeden yoksundu. Eski Genel Başkan Ali Cancı, DİSK Yönetim Kurulu üyesiydi. Sosyal-İş İstanbul Şubesi ise muhalif bir şubeydi. Dolayısıyla, Sosyal-İş Genel Merkezi ile DİSK ve İstanbul Şube arasındaki ilişkilerde, aktivist kadro tarafından bilinmeyen sorunlar, kopukluklar vardı. Sonuç olarak, Sosyal-İş *Bilgi*’ye, muhasebe diliyle söylenirse, sadece varlıklarıyla değil, yükümlülükleriyle birlikte geldi. Sosyal-İş tarafından *Bilgi*’ye taşınan sorunlar, çok boyutlu mücadelede bir boyutu oluşturdu. Düşük bir kurumsal kapasiteye, düşük bir örgütsel güce sahip bir sendika, Sosyal-İş ve DİSK içi çatışmalar, sol içi pazarlıklar, özgül ve karmaşık bir örnek oluşturduğu gibi, zaten bir de kendi iç çatışmalarıyla malûl olan *Bilgi*’de, ciddi bir sorun oluşturmuştur.

¹⁷ “Metro unterdrückt Gewerkschaftsmitglieder in der Türkei” (http://rhein-neckar.verdi.de/blick_ueber_die_grenzen/metro_unterdrueckt/, 22.05.2012).

¹⁸ “Sendikasızlaştırma Belgelendi”, *Evrensel*, 2 Nisan 2003 (<http://www.evrensel.net/v1/03/04/02/sendika.html>, 21.05.2012). O dönemki Sosyal-İş Sendikası Genel Yönetim Kurulu üyesi Ali Cancı ile yapılan enteresan bir mülakat için bkz. “Sosyal-İş İstanbul Şube Başkanı Ali Cancı ile, Metro Grosmarketlerde yaşanan sorunlar üzerine söyleşi...” (http://arsiv.ydicagri.net/Sayilar/069/69yid_sosyal_soylesi.html, 24.05.2012).

¹⁹ Sendika web sitesindeki verilere göre, Mayıs 2012 itibarıyla, Sosyal-İş’in toplu iş sözleşmesi yaptığı 41 işyerinden 21’i meslek odası, 6’sı baro, 5’i STK, 2’si sendika işyeri, 3’ü de CHP belediyesi/belediye alt kurumudur (<http://www.sosyal-is.org.tr/toplu-sozlesmeler.html>, 23.05.2012).

(c) **İlk Geniş Toplantılar ve Kitlese Üyelikler (Mart/Nisan 2010).** Bahar sömestriyle birlikte, sendikalaşma hakkında olduğu açıkça duyurulan toplantılara, gittikçe çok sayıda (100 ile başlayıp, 300'e varan) *Bilgi* mensubu katıldı. 7 Mart'ta Toplumsal Araştırma ve Eğitim Merkezi'nde (TAREM)²⁰ 14 Mart'ta DİSK Genel Merkezi'nde toplantılar yapıldı. Üye kaydı bakımından belirleyici toplantı ise, *Bilgi* Dolapdere kampüsü BS1 salonundaki, "Bilgi'de Bir İlk Daha: Sendika!" çağrısı ile yapılan toplantı idi. Böylece, *Bilgi* içi bir söyleme ('toplumsal konularda yenilikçi ve öncü olma' iddiası), bu kez sendikalaşma adına sahip çıkılıyordu. Toplantı ertesinde, Nisan ayının ilk üç haftasında, kampüs etrafındaki kahvehanelerde ve lokantalarda, 400'ü aşkın üye kaydı yapıldı.²¹ Bu son derece canlı günler, muhalefet çevrimi perspektifiyle, katılımcı, yenilikçi ve üretken yükseliş safhasına denk düşmekteydi. Üretilenler arasında, neredeyse tümüyle *Bilgi* mensuplarınca tasarlanmış, yazılmış olan ürünler bulunuyordu: İlk yayın olan "Sendika Nedir?" bildirisi (Mart 2010), "Bilgi Soruyor: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sıkça Sorulan Sorular" (Mayıs 2010)²² ve "Bilgi'de Yeni Dönem ve Akademik Emek: İnsan Kaynakları Yönetimi Teknikleri, Bireysel Sözleşmeler, Esnek İstihdam" (Aralık 2010)²³ kitapçıkları, yaklaşık ayda bir yayınlanan "Bilgi'de Neler Oluyor?" bültenleri (17.05.2010 - 10.02.2012 arasında toplam 6 adet), "Basın Kiti" (7.06.2010 tarihli) ve "http://bilgicalisanlari.com" adresli web sitesi.

Yine bu süreçte, tedricen, sorunlar belirginleşiyordu. Geniş üye katılımıyla yapılan toplantılarda, yüzü dışa ve işyerine dönük bir örgütlenme çalışmasına yönelik bir perspektif oluşturulamıyor, çalışmalar içe dönük kalıyordu. Ayrıca, örgütlenme ve direnişin abecesi sayılan pratikler de gözden kaçırılıyordu (örneğin, dayanışma fonu oluşturulmamış, yeni üye eğitimleri yapılmamış, aktif olma-

²⁰ Sendika'nın Genel Merkezi ile İstanbul Şube arasında yaşanan, yukarıda tanımlanan gerilimler, daha sonra yapılan haftalık rutin toplantıların yerini bile etkilemiştir. Sosyal-İş *Bilgi* örgütlenmesinin bundan sonraki haftalık toplantıları, Mart 2010-Eylül 2010 arasında, Sendika'nın Aksaray'daki İstanbul şubesine değil, Taksim Sıraselviler'deki TAREM adındaki sivil toplum örgütüne yönlendirilmiştir. Oysa, toplantı yeri ve süresi, örgütlenmede sürecini doğrudan etkileyen maddi ve kültürel unsurlardandır. Akademik ve idari personel Taksim'e, gerek ikametgâh olarak, gerekse kültür/eglençe/tüketim imkânları bakımından sosyal olarak, İstanbul'un genellikle 'daha sapa' mahallelerinde oturan (Kuştepe, Gaziosmanpaşa Merkez, Gazi Mahallesi, Ümraniye vs.) destek personele nazaran daha yakındı. Ulaşım açısından bir aktarma noktası olan Aksaray yerine, uzunca bir süre Taksim'in toplanma yeri olarak benimsenmesi, akademik ve idari personeli destek personel karşısında, katılım ve örgütlenmeye vakit ayırabilmek açısından görece avantajlı kılmış olabilir. Bunun yanında, toplantı sonrasındaki, örgütlenme süreçlerine fiilen etki eden buluşma ve sohbetlere daha çok katılabilenler de, maddi bakımdan, ikametgâhlarının merkeziliği ve esnek çalışma saatlerine sahip olmak açısından avantajlı olan akademik kadro idi. Mekânsal seçimlerdeki ve vakit kullanımındaki eşitsizlikler, hem fiili örgütlenme ve hem de örgütlenme antropolojisi/çözümlemesi alanlarında ayrıca ele alınması gereken önemli unsurlardır.

²¹ "Az Bilgi Çok Dedikodu", *Newsweek*, 8 Mayıs 2012; Şık (2010); Odman (2010); "Dili bozuk ekipten ilk sendikal hareket", *Birgün*, 30 Mayıs 2010 (http://www.birgun.net/report_index.php?news_code=1275211175&year=2010&month=05&day=30, 25 Mayıs 2012).

²² http://bilgicalisanlari.com/wp-content/uploads/2011/06/BİLGİ-SORUYOR1_SendikalasmaSureci-Mayis2010.pdf, 22.05.2012.

²³ http://bilgicalisanlari.com/wp-content/uploads/2011/06/BİLGİ-SORUYOR2_AkademikEmek-Aralik2010.pdf, 22.05.2012.

yan mevcut ve potansiyel üyelerle yatay ve demokratik iletişim için araçlar oluşturulamamış vs., zira ve en kötüsü de, bu tür ihtiyaçlar tanımlanamamıştı). Çok işlevsel olacak bir dizi komisyonun (Akademide Sendikacılık, Örgütlenme/Üyelik, Demokratik İletişim/Temsiliyet, TİS, Basın/Bülten, Kampanya, Sosyal Faaliyetler ve Uluslararası İlişkiler Komisyonu, vs.) çerçevesi çizildiği ve bunlara pek çok üye gönüllü olduğu hâlde, komisyonlar işletilememişti. Öte yandan, bu safha, sürecin kontrolüne ilişkin çatışmaların da öne çıktığı ve giderek, önemli işlere sarf edilmesi gereken enerjiyi tüketmeye başladığı bir safhaydı.

Genel olarak bu, muhalefet çevrimleri perspektifiyle bakıldığında, hizipleşme ve yıpranma ve genel olarak kitlesellik safhasında sona yaklaşıldığı yönündeki ön işaretlerin ortaya çıktığı bir dönemeçtir (önemli bir yıpratıcı etken, sınırlı sayıda kimse arasındaki tartışmalarla geçen, verimsiz, sonuçsuz ve yıpratıcı toplantılardır).

Söylemsel perspektiften bakıldığında, bu, Şirket'in, *Bilgi*'deki söylemsel alanı (söylemleri ve söylemsel mecraları) henüz yeniden düzenleyemediği, disiplin ve kontrol altına alamadığı bir safhadır. Bu dönemde, henüz baskın çıkamamış Şirket'in en öne çıkan söylemleri, '*Bilgi*'nin Laureate'e borcu olduğu için her türlü tasarruf tedbirinin ve yapısal dönüşümün sineye çekilmesi gerektiği', 'entelektüel alanlarda görünür olan ve *Bilgi*'de ayrıcalıklıların oluşturduğu 'aşırı liberal' star hocalar devrinin bittiği'²⁴ ve 'rasyonel, anonim matematiksel değerlere bağlı işletme döneminin başladığı' idi. Öte yandan bu safha, aktivistler arasında da, sözün, birbiriyle çatışan sınırlı sayıda taraf lehine ve özellikle, destek personel aleyhine, gittikçe eşitsiz şekilde dağılmaya başladığı bir safhadır. Sendika cephesinden ise, kurumsal kapasite ve örgütsel güçteki eksikliklerin, büyüyen ihtiyaçlarla birlikte, gittikçe sorun olmaya başladığı bir safhadır.

²⁴ Şirketin yerelde kullandığı, anti-elitist ve popülist renkler içeren, verimliliği ve 'vasata yönelik müşteri talebini' öne çıkaran söylemin en çarpıcı örneklerinden birini *Bilgi* Mütevelli Heyeti Başkanı Rifat Sarıcaoglu vermişti: "*Türkiye'de star hoca kavramı var. Bu ekranda çok gözükmekse, bana biraz popülerlik gibi geliyor. Ben hocalarımın burada yaptıklarıyla star olmalarını istiyorum. Tabii ki, bir konuda önder olmak farklı ama televizyonlara çıkıp, her akşam bir televizyonda görünme ortamı da yok olacak bir süre sonra. Bilkent'ten ODTÜ'den kaç hoca çıkıyor ekrana? Çok hoca yok. Fark ne biliyor musunuz? Onlar yaptıkları araştırmalarla gündeme gelmeyi tercih ediyorlar. Bu, uzun bir yol ve o uzun yol sizi akademide bir yere taşıyacak. Ben star hocayı yaptıklarıyla değerlendiriyorum. Hocalarımıza çok fazla basına çıkmayın demiyorum ama benim için önemli olanın araştırma yapmak ve yayın sayısı olduğunu söylüyorum. Yaptıklarınız sizi ekrana taşıyorsa, harika. Ama, günün popüler konusunda konuşmasını çok tercih etmiyorum bir hocamın", "Üniversitelerde 40 Bin Doktoralı Personel Açığı Var, Geleceğiniz İçin Doktora Yapın", *Akşam*, 18 Temmuz 2010 (http://aksam.mediyator.com/2010/07/18/haber/pazar/847/universitelerde_40_bin_doktoralı_personel_acığı_var_geleceğiniz_icin_doktora_yapın.html, 25 Mayıs 2012). Diğer çarpıcı söylem ise *Bilgi* Genel Sekreteri Çağrı Balcıoğlu'dan gelmişti: "*Alternatif, hatta fazla uçlardaki seslere ve fikirlere açıklığıyla bilinen Bilgi Üniversitesi akademisyen kadrosunda gençleşmeye ve yenileşmeye gidiyor. Genel Sekreter Çağrı Balcıoğlu, Bilgi'nin son yıllarda özdeşleştiği aşırı liberal pek çok ismin okulun öğrenci bulmasında sorun yarattığını itiraf etti. Mezuniyet töreninde okula Türk bayrağı ve Atatürk resminin asılmamasının velileri kaçırdığı ortaya çıktı. Yeni kadro daha 'eşitlikçi ve merkezde' olacak. İlk STAR TRANSFER ise Prof. Dr. Deniz Ülke Arıboğan*", 19 Temmuz 2010 (http://www.gazeteport.com.tr/NEWS/PRINT/GP_727851; yayınlandığı gün internetten silinmiş olan bu yazı, internetten 'kazınarak' önbellekten bulunmuştur, 25 Mayıs 2012).*

(d) Hak İhlalleri ve Savunma (Mayıs/Haziran/Temmuz 2010). Kitleselleşme akabinde Yönetim, idari amir ve şefler eliyle, özellikle destek personel üzerinde baskı kurmaya başladı (sendikalı personeli tek tek çağırarak sendikadan istifaya ikna odalarına çekmek, noter harcını vererek istifa ettirmek,²⁵ ceza vardiyları, kampüsler arası sürgün, vs.). Bu arada eski kuruculara yakın görülen bir profesör, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü müdürlüğünden alınması üzerine akademik e-posta listesine mektup atarak eleştirdiği Rektör tarafından, İş Kanunu Madde 25/2'ye dayanarak²⁶ işten çıkartıldı. Bu profesörün eski yöneticilerle ve eski ayrıcalık alanlarıyla bağları,²⁷ verilecek tepki konusunda, aktivistler arasında tartışma ve ciddi ayrılıklara sebep olmuştur. Kısa süre sonra, ahşap atölyesi şefi ve ekibi, toplam üç kişi işten çıkartıldılar. Devir öncesi yönetim döneminde, *Bilgi*'nin 'sosyal sorumluluk' projelerinden Kars/Kağızman'da Yatılı Bölge İlkokulu (YİBO) kurulması sürecinde istihdam edilmiş ve projenin tamamlanması ile Santral Kampüsü'nde destek personel amiri statüsünde atanmış ahşap atölyesi şefi, bir taraftan eski kuruculara yakın, eski dönemde ayrıcalıklı bir idari pozisyona sahip bir kişiydi. Öbür taraftan da, Sosyal-İş seçiminde etkin olmuş, başta sözü edilen sol parti üyesiydi ve sendikalaşma sürecinde öne çıkmıştı. Bu işten çıkarma bu nedenle, doğrudan doğruya sendikalaşmayı hedef alan bir teşebbüs olarak görülmüştür.

Bu dönemde, hak ihlallerine karşı yapılan savunma eylemleri arasında, *Bilgi*'deki, 'kolayca dokunulamayacak' 4 profesörün²⁸ 17 Mart 2010'da, sendikal hak ihlallerine son verilmesi için Rektörlüğe verdikleri "çağrı mektubu" (esasen bir nota), destek personele baskı yapan idari amirler hakkında Sendika vasıtası ile

²⁵ Eylül 2011'de Bilgi Üniversitesi'nde işten çıkarılan bir kısım personel tarafından açılan davalarda delil dosyasına, onlarca aynı kalemde çıkmış istifa belgesi fotokopisi eklenmiş ve davacılar bununla, destek personel arasındaki istifalarının ciddi bir kısmının amirler eliyle, yani kurumsal olarak örgütlendiğini savlamış, buradan da *Bilgi* eliyle sendikal hak ihlâlini çıkarsamışlardır.

²⁶ Bu madde, fiziki üretim yapılan işyerlerindeki işten çıkartmalarda sık sık kullanılmakta olsa da, 'ifade özgürlüğü'nün ayrıcalıklı alanlarından olduğu farz edilen üniversite ortamına uyarlanması hayli 'yenilikçi' bir olgudur. Bir üniversite profesörünün, üniversitenin açık e-posta listesine attığı ve Rektör'e yöneltilmiş açık bir e-postaya dayanılarak, İş Kanunu'nun 25. maddesinin ikinci fıkrası uyarınca, yani "işçinin, işveren yahut bunların aile üyelerinden birinin şeref ve namusuna dokunacak sözler sarfetmesi veya davranışlarda bulunması, yahut işveren hakkında şeref ve haysiyet kırıcı asılsız ihbar ve isnadlarda bulunması" ve "işçinin, işverenin güvenini kötüye kullanmak, hırsızlık yapmak, işverenin meslek sırlarını ortaya atmak gibi doğruluk ve bağlılığa uymayan davranışlarda bulunması"nı fesih sebebi olarak düzenleyen (a) ve (e) bentlerine dayanılarak iş sözleşmesinin tazminatsız olarak feshedilebilmesi, üniversite çapında ve akademik kadrolar arasında infial kadar, herhâlde amaçlanmış bir 'tedip' etkisi olan bir korku da yaratmıştır.

²⁷ 'Ayrıcalıklılığa' dair bu sorgulamaların unsurlarını şunlar oluşturuyordu: İşten çıkartılan profesörün eşi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü'nün kurulduğundan beri müdürü olmak dışında, *Bilgi*'nin kuruluşundaki vakıf senedinde imzası bulunan, ilk mütevelli heyeti üyelerinden biriydi. Kendisi müdürlük görevini eşine devrederek çekilmiş ve Enstitü müdürlüğü dokuz sene boyunca herhangi bir rotasyon veya açık seçim süreci görmemiş idi. Bu ve benzeri, eski dönemin güç ilişkileri içerisinde, genelde kamusal olarak eleştiriye uğramamış olan unsurlar, bu işten çıkarma vesilesi ile kelimenin tek anlamıyla 'ortalığa saçılmıştır.'

²⁸ Cemal Bali Akal, Murat Belge, Jale Parla ve Ali Nesin.

Savcılığa yapılan iki adet suç duyurusu,²⁹ kitlesel ve coşkulu bir 1 Mayıs korteji, 2 Mayıs 2010'da Silahtarağa kampüsündeki sendika pikniği, işten çıkartmalara karşı 5 ve 18 Mayıs 2010'da Rektörlük önünde ve 9 Mayıs 2010'da Taksim'de kitlesel basın açıklamaları ve son olarak, işten çıkartılan ahşap atölyesi ekibinin, Silahtarağa kampüsündeki, 82 gün süren çadır eylemleri vardır. Çadır eylemi sırasında, "Sendika Akademisi" adı altında, altı adet "Açık Hava Sendika Dersi" düzenlenmiştir.³⁰

Bu dönemde, haftalık aktivist toplantılarındaki gündem, gittikçe artan ölçüde, iç çatışmalar üzerinden belirlenmeye başladı. Savunmacı eylemler, işyerini örgütlenmeyi ve özellikle, söylemsel alandaki boşluğu sendika lehine doldurmayı amaçlayan önerilerin önüne geçti. Bu tür önerilerin başlıcaları şunlardı:

- Toplu iş sözleşmesini bir amaç değil, örgütlenme aracı olarak gören bir perspektifle, katılımcı bir tarz içerisinde, çalışanların, birim birim, sorunlarını ortaya koymalarını ve taleplerini oluşturmalarını sağlamak üzere, kolaylaştırıcı odak görüşmeleri yaparak, sendikal çalışmayı sıkıştığı dar yerden çıkartmak ve işyerindeki inisiyatif ele almak;
- Söylemsel alandaki boşluğu doldurmak, çalışanlar arasında bir ortak duyarlılık geliştirmek üzere, "Bilgi Konuşuyor", "Bilgi Anlatıyor" başlığıyla, çalışanların ağızından işyerindeki gündelik tecrübelerini, sorunlarını, tasalarını dile getiren estetik kalitesi yüksek "flyer"lar üretmek ve dağıtmak;
- Kreş, asistanların çalışma koşullarındaki keyfilik, güvenlik görevlilerin nöbet tuttıkları "Mobo"lardaki koşulların iyileştirilmesi, yemeklerde destek personele ayrımcılık gibi, kısa vadede sonuç alınabilecek konularda kampanyalar düzenlemek;
- *Bilgi*'deki yeniden yapılanma karşısında, toplu pazarlığın en iyi çözüm olduğunu göstermek üzere, iş hukukuyla idari hukuku birleştiren, öğretim elemanları, idari personel ve destek/teknik personelin farklı sorun ve taleplerini bir üniversite tahayyülü içerisinde, birlikte ele alan, demokratik bir toplu pazarlık sürecinin, özellikle Anglo-Sakson üniversitelerindeki toplu iş sözleşmesi tecrübelerinden faydalanmak suretiyle, teknik olarak mümkün olduğunu göstermek için yoğun araştırma faaliyetleri götürmek;
- Laureate Education, Inc., hakkında araştırma yapmak ve *Bilgi*'de, Şirket döneminde imzalanmış olan Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi'nin (kısaca: *Global Compact*), özellikle 'sendikal haklara ve toplu iş sözleşmesi öz-

²⁹ Sosyal-İş Sendikası, her ikisi de Mayıs 2010'da olmak üzere, Üniversite'nin güvenlik amirlerinden Yunus Sefer ile idari amirlerden Aykut Yeşiltepe aleyhine, 'sendikal hakların kullanılmasının engellenmesi' ve 'inanç, düşünce, ve kanaat hürriyetinin kullanılmasının engellenmesi' suçlamasıyla Eyüp Cumhuriyet Başsavcılığı'na suç duyurularında bulunmuştur.

³⁰ Her bir derse, farklı kesimlerden, konu ile ilişkilendirilen 4 ila 5 'tanınmış', kitlesel ilgi uyandırabilecek konuşmacı davetliydi. 25 Mayıs-22 Temmuz 2010 arasında gerçekleştirilen derslerin konuları, sırasıyla şunlardı: "Nasıl bir Bilgi?", "Niçin Sendika?", "Sendikada Kadınlar da Vardır", "YÖK Rejiminde Akademik Özgürlük", "Çalışma Hayatı Nereye Gidiyor?" ve "Sendikal Bir Üniversite Neden Daha İyi Bir Üniversitedir?"

gürlüğüne azami önem verme³¹ ilkesinin sistematik olarak çiğnendiğine ilişkin uluslararası teşebbüslerde bulunmak.

Bu, muhalefet çevrimleri perspektifiyle, kitlesellik (yükseliş) safhasının hizipler arası çatışmalar vs. faktörlere bağlı olarak tükendiği ve seçici baskı (*repression*) safhasına dönüştüğü bir dönemektir. Bu dönemde, Sendika'nın kurumsal kapasite ve örgütsel gücündeki sınırlılıklar açıkça ortaya çıkmış, bu durum, özellikle söylemsel üstünlüğü ele geçirecek, yukarıda sayılan önerilerin gerçekleştirilmesini engelleyen ciddi bir kısıt olarak belirginleşmiştir. Bu aşamada Sendika'nın söylemsel olarak içine düştüğü 'ezber', 'haksızlıklara karşı kesinlikle zaferle sonuçlanacak bir örgütlenme süreci yaşandığı', 'TİS'in bugün/yarın imzalanacağı' gibi zafer, kahramanlık, 'becerme' içeren, düz, soyut ve ahlakçı şablonlar idi.

(e) Zirve ve Düşüş: Bölünmeler, Kitlesellik Kaybı (Haziran–Aralık 2010). Bir vakıf üniversitesi olarak *Bilgi*'deki örgütlenme, yükseliş safhasında, dış çevrede yoğun ilgiyle karşılandı. Vakıf üniversitesinde bir ilk ve emek içi bölünmeyi aşan örnek bir ortak örgütlenme örneği olarak görüldü. TBMM'nde bir soru önergesine,³² 30 Haziran–1 Temmuz 2011'de, örgütlenme özgürlüğü ihlali iddialarına dönük bir YÖK soruşturmasına, medyada haber ve köşe yazılarına konu oldu. Ancak, *Bilgi* olayı, dış çevrelerce, genellikle (olumlu veya olumsuz) klişeler³³ aracılığıyla, eksik, yanlış biçimde yorumlanmıştır. İç süreçler ise çok farklıydı. Örneğin, *Bilgi*'deki ciddi bir güçlük, tam da, öğretim elemanları, idari personel ve destek personeli birleştirecek, gerçek bir ortak örgütlenme modeli oluşturamamaktı.

Çevrimsel olgulardaki ilginç bir özellik, çok kalabalık ve güçlü olduğu duyusunu veren zirve noktasının, esasında, düşüşe geçiş noktası olmasıdır. *Bilgi*'de de, 6 Haziran 2010'da yapılan, çok kalabalık bir genel üye toplantısı, tanık olduğu kesin bölünmeyle birlikte, kitlesellik kaybı ve düşüşün başlatıcısı oldu. Bu toplantı, *Bilgi* örgütlenmesinden sorumlu sendika yöneticisinin “55 dakika” süren açış konuşmasıyla başladı. Çadır direnişi etrafında dönen, bir tarafını, ‘çadır savunuculuğunu’ üstlenen ve diğerlerini ‘çadır karşıtlığıyla’ suçlayan sol parti üyeleri³⁴

³¹ “Global Bilgi in Global Compact” (<http://ungc.bilgi.edu.tr/en/main.html>, 23.05.2012).

³² İstanbul Milletvekili Sabahat Tuncel, 20 Mayıs 2010'da, Çalışma Bakanı'na hitaben *Bilgi*'deki sendikal hak ihlallerine ilişkin bir soru önergesi verdi.

³³ Bu klişeler, ‘sözde özgürlükçü ve liberal üniversite, sendikal hakları ihlâl ediyor’ ile ‘Bilgi, özgüllüğü ve özgürlükçülüğü nedeniyle ilk defa bir vakıf üniversitesinde yapılan sendikalaşmaya sahne oluyor’ şeklinde özetlenebilecek kadar zıt (olumlu ve olumsuz) uçlarda konumlanabilmektedir.

³⁴ ‘Çadır savunuculuğu’nu üstlenen sol parti üyelerinin büyük toplantılarda açık olarak formüle etmedikleri, fakat küçük toplantılarda masaya sürdükleri söylemlerinde, ‘Amerikan Sermayesine karşıtlık ve devletleştirmeleri/kamulaştırmaları desteklemek’ yönündeki parti politikasını ilginç bir biçimde *Bilgi*'ye uyguladıkları gözlemlenebiliyordu: Laureate/Amerikan sermayesi’ öncesi *Bilgi* yönetimini, ‘yerelliği nedeniyle’ idealize etmeye de meyleden bu yaklaşım, yeterince sabotaj eylemi yaparak *Bilgi*'nin iflas etmesini sağlamak ve (2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, Ek Madde 15 uyarınca) vasi devlet yükseköğretim kurumu olan Mimar Sinan Üniversitesi'ne devrini zorlamak ‘soyut’ tezini savunuyor, bunu da ‘devletleştirme/kamulaştırma’ olarak görüyor ve sunuyordu. Bu tür bir kriz ortamında, eski yöneticilerin *Bilgi*'yi yeniden ‘satın almak’ isteyebilecekleri de kulislerde dolaşan ve stratejik olarak, gerek Şirket (‘sendika-eski yönetim komplosu/işbirliği’ yorumuyla), gerekse de eski yönetim dönemini idealize edenler tarafından (‘eski güzel

ile eski kuruculara manevi ve/veya maddi olarak yakın akademik vd. personelin oluşturduğu, diğer tarafın daha karmaşık bir profil çizdiği, fakat her hâlükârda çok az sayıdaki kişi arasında gerçekleşen sert bir tartışmayla sürdü. 6 Haziran toplantısı, Tarrowgil muhalefet çevrimleri perspektifiyle, kitlesellik ve yükseliş safhasından, kutuplaşma ve tükeniş safhasına geçiş anı olarak görülebilir. Toplantı, çok yıpratıcı, tartışmaya taraf olmayanları dışlayıcı, hayal kırıklığı yaratıcıydı. Büyük bir olasılıkla, pek çok üyeyi, bu bölünmüşlük ve böylesine yıpratıcı ve verimsiz toplantılarla, sendikalaşmadan ciddi bir getiri elde edilemeyeceğine inandırdı, maliyetleri yeniden değerlendirmeye ve geri çekilmeye yöneltti.

Bu arada, çadır direnişinin 82. gününde, Sendika'nın işverenle yaptığı pazarlık sonucunda, 26 Temmuz'da işten çıkarılan üç işçiden, ahşap atölyesi amiri hariç, sendikalaşma sürecinde daha az öne çıkmış ikisi, maaş ve hak düzeyleri korunarak, fakat farklı bir kampüste (genelde sendikalı personelin 'sürgün' yeri olarak tanımlanan Tophane yurdunda) ve iş tanımı ile (kapanan ahşap atölyesi yerine temizlik kadrosunda) işlerine iade edildiler. Sözü geçen sol parti üyeleri de, 'çadırın tasfiye edilmesi ile' birlikte her türlü faaliyetten çekildiler.

Bu arada, bir bölünme de, içeride, öğretim elemanları cephesinde, taşeronlaşmaya karşı kampanyada ve sendikalaşmada başı çekmiş olan araştırma görevlileri, okutman ve öğretim görevlileriyle, "titr" sahibi öğretim üyeleri arasında, ikinci grubun ilk grubu dışalayarak düzenlediği, 24 Haziran'daki, "Bilgi Nereye Gidiyor?" akşam yemeğiyle birlikte yaşandı. Bu yemekte, genel olarak, "üniversite sorunları sendikayla çözülmez" görüşünü ve Şirket ile bir *modus vivendi* oluşturulabileceğini savunan, önemli bir bölümü yeni dönemde belirleyici idari mevkilere geçecek öğretim üyeleri, sendika üyesi ve Laureate yeniden yapılandırmasına karşı eleştirel olan öğretim üyelerine baskın çıktılar. Toplantı boş bir umuda yol açtığı ve aktivistleri boşa oyaladığı gibi, "eşitlerin örgütlenmesi" ilkesine dayanan sendika seçeneğine/imkânına karşı, zaten akademide var olan hiyerarşinin mütemmim cüzü olan seçkinci ve eril 'habitus'u yeniden üretmişti.

Kitlesellik ve güç kaybı çok ciddi boyutlardaydı. 2010 sonuna kadar, rutin işler geriye kalan bir avuç aktivistçe yürütüldü. Sendika da, dışarıdan içeriye doğru canlandırıcı bir etki yaratacak kurumsal kapasite ve örgütsel güçten, büyük ölçüde yoksun olup, yalnızca örgütlenme becerileri yüksek bir uzmanın özverisiyle bir varlık gösterebiliyordu.

(f) Şirket Yeni İktidar İlişkilerini Kuruyor: "Porno Skandalı", Haziran 2011 İşten Çıkartmaları, Disiplin Soruşturması ve İşveren Baskısı Karşısında Sendikacılar (Ocak 2011-Mayıs 2012). Bu, Laureate Education, Inc.'ın, *Bilgi* içerisinde yeni iktidar ilişkilerini kurduğu ve oturttuğu bir dönemdir. Yeni iktidar ilişkilerini kurma süreci, Üniversite'de yönetsel gücü, öğretim elemanlarından, profesyonel ve öğretim elemanlığından devşirme işletmecilere kaydırmayı temel almaktadır. Şirket işletmeciliği iki boyutu öne çıkartmaktadır: İlki, İnsan Kaynakları departmanı üzerinden, emek sürecinin yeniden düzenlenmesidir. İkincisi, ilkinin de kapsayacak biçimde, Üniversite muhasebesinin, Şirket muhasebesine entegrasyonudur. *Bilgi*'deki yeniden yapılanma, bir taraftan, kârlılık temelli yeni hesaplama tarzlarını (*modes of calculation*) yerleştirmeyi ve bunun yanında, öbür taraf-

---

günlere dönüş imkânı' yorumuyla) ve tabii ki birbirine zıt amaçlarla, ileri sürülen söylemsel kartlardan biriydi.

tan da, bir fabrikalaştırma ve işçileştirme sürecini kapsamaktadır (somut örnekler arasında, yeni hesaplama retorikleriyle, “kâr yapmayan”, “zarar eden”, “borçlu” bölümlerin kapatılması, kıdemli kadrolu araştırma görevlilerinin işten çıkarılması, performans puanlaması, genel öğrenci kontenjanların artırılması, tam burslu kontenjanlarının düşürülmesi, akademik kurulların işlevsizleştirilmesi sayılabilir). Yeni iktidar ilişkilerini kurma süreci, farklı bir boyutta ise, söylemsel alanı mutlak olarak kontrol altına almayı içermektedir. Burada önemli bir araç, Tarrowgil muhalefet çevrimindeki seçici kolaylaştırıcılık (*facilitation*) ve baskı safhasına özgü, içirme ve dışılama yöntemleridir. Bu, seçici bir biçimde, muhalifleri cezalandırmak, uyumluları ödüllendirmek ilkesine dayanmaktadır. *Bilgi* ölçeğinde bu aşama, bireysel kariyer biyografilerinden (özellikle kimlerin idari pozisyonlara yükseltildiği, kimlerin yerlerinden edildiği veya tamamen dışılandığı üzerinden) açıkça okunabilmektedir. Öte yandan, Sendika’nın, Pocock’un yukarıda zikredilen tanımlamasıyla, örgütsel gücün iç belirleyicilerine (yapısal kapasite, mobilizasyon ve örgütlenme kapasitesi, örgüt dışı dayanışma, söylemsel güç ve beceri) sahip olmayışı, örgütsel güce ihtiyacın arttığı bir dönemde aktivistler ile sendikacılar arasında ciddi sorunlara yol açmıştır.

Basına “Bilgi’de Porno Skandalı” olarak yansıyan olayın ardından, 3 Ocak 2011’de, İletişim Fakültesi’nden üç öğretim elemanı basit bir e-posta bildirimiyile işten çıkartılırken, çalıştıkları bina polis eşliğinde ablukaya alınarak “delil” toplandı, bilgisayar disklerine el kondu, kilitler değiştirildi. Hiçbir idari ve etik soruşturma ve savunma sürecine yer vermeksizin izlenen bu polisiye tarz, sendika aktivistleriyle öğrencileri tepki göstermeye yöneltti. 10 Ocak’ta, aktivistler ve öğrenciler³⁵ Silahtarağa Kampüsü’nde bir eylem düzenleyerek, ablukaya alınan binayı kuşattılar. Bu eylemle birlikte, özellikle toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından hassas ve tartışmalı bir konu, “her ne olursa olsun temel savunma hakkının savunusu ve kampüsün özerkliği” seviyesine başarıyla çekilmiş, uygulamadan sorumlu yöneticiler, başta Rektör olmak üzere zor durumda kalmışlardır.³⁶ Eylem, 17 Ocak’ta, ablukaya alınmış bina gece boyunca işgal edilerek sürdürülmüştür. Eyleme, destek personel içerisinde sendikalaşmaya öncülük eden işçiler de, güçlü ve önemli bir destek vermişlerdir.

Nisan 2011’de, *Bilgi* dışından atanmış ve saygınlığı/meşruiyeti bir hayli düşmüş rektör görevinden alınarak, içeriden, ‘eski *Bilgi*’li’ bir rektör atandı. Bu “bizden” rektör atmosferinin pasifleştirici etkisi içerisinde, Haziran 2011’de, Türkçe Birimi’nden 9 okutman ile, *Bilgi*’de toplam 7 sene ve üzeri çalışmış, çoğu, o güne değin, bölümlerin emanet edileceği gelecekteki öğretim üyeleri muamelesi görmüş olan 15 araştırma görevlisi, mensubu oldukları bölümlerin tüm tepkilerine

³⁵ Öğrencilerin o günlerde kurduğu “Alternatif Bilgi Haberleri” blog’u için bkz. <http://bilgileaks.tumblr.com/>.

³⁶ *Taraf* gazetesindeki, *Bilgi*’de o dönemde yeni atanan İletişim Fakültesi Dekanı bir öğretim üyesinin “Porno Skandalı” hakkındaki mülakatında dile getirdiği “Üniversitede sendika olmaz” iddiası ile tartışmaya girilerek, üniversitede “farklı” bir sendikacılığın mümkün olduğu görüşünü temellendiren bir yazı için, bkz. DİSK/Sosyal-İş Bilgi Üniversitesi Sendika Birimi, “Sendikacılık? Bilgi’de? Evet, Mümkün!”, *Taraf*, 2 Mart 2011 (http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=35875, 26.05.2012). Anılan mülakat için, bkz. “Bilgi’nin Sınırları Buradan Geçiyor”, *Taraf*, 19 Şubat 2011 (<http://bilgileaks.tumblr.com/page/2>, 25 Mayıs 2011). Bu mülakatın içeriğine dair İletişim Bilimleri alanından bir eleştiri için, bkz. Zırh (2010).

rağmen işten çıkartıldılar. Bu, esasen, taşeronlaşmaya karşı kampanyada ve sendikalaşmada başı çeken öncü aktivist kadroların büyük ölçüde tasfiyesi anlamına gelmekteydi. Bu, muhalefet çevrimindeki seçici kolaylaştırıcılık ve baskı safhasına tipik bir örnektir. Türkçe biriminde işten çıkartılanlar, birimdeki daralmayı ve tepeden koordinatör atanmasını reddeden, hepsi sendika üyesi okutmanlar, çıkartılmayanlar ise, yeniden yapılandırmaya aktif veya pasif onay verenlerdi. Öte yandan, işten çıkartılan araştırma görevlilerinin yerleri, “eğitim asistanı” ünvanıyla, on aylık belirli süreli iş sözleşmesiyle ve tırpanlanmış özlük haklarıyla işe alınan kadrolarla ikame edildi.

Söylemsel alanın mutlak olarak kontrol altına alınmasında ise, iki olay, belirleyici öneme sahiptir. Bunlardan ilki, işveren tarafından, Sendika’ya verilen ihtarnamelerdir. İkincisi ise, akademik e-posta listesine ironik bir eleştiri notu yollayan, taşeronlaşmaya karşı kampanyada ve sendikalaşmada başı çeken bir öğretim görevlisi hakkında yeni Rektör tarafından açılan disiplin soruşturmasıdır.

İşveren Sendika’ya ilki Haziran 2011’de elden, ikincisi 3 Ağustos 2011 postayla iki ihtarname vermiştir. İlk ihtarname, sendikacıların Türkçe Birimi okutmanlarıyla kıdemli araştırma görevlilerinin işten çıkartılmasını engellemek üzere gittikleri bir toplantıda verilmiştir. Bu ilk ihtarnameyi, Genel Sekreter ve Sendika, aktivistlerle paylaşmayı reddetmiştir. İkinci ihtarname ise, bilinmektedir. İkinci ihtarname, “bilgi.edu.tr” uzantılı e-post adreslerine, “Sendikalı Bilgi Üniversitesi Çalışanları” adına gönderilen bir elektronik bildiriye ilişkin olarak şu uyarıları yapmaktadır:

Söz konusu emailler ... müvekkil İstanbul Bilgi Üniversitesinin ticari kayba uğraması için bir çeşit karalama kampanyası yapılmak istenmekte, müvekkilim ile çalışanları arasında husumet yaratılmaya çalışılmaktadır. ... Hukuka aykırı eylemde bulunan bu kişiler hakkında yasal yollara müracaat edileceğini bildirmekle birlikte Sendikanızın da bu konuda aynı hassasiyet göstereceği ve esasen yetki ve görevi dahilinde bu fiili işleyen kişiler hakkında disiplin soruşturması başlatmasını, aksi halde Sendikanız izni ve/veya icazeti i yapıldığı kanaatinin hasıl olacağını hususunu ihtaren bildiririz [sic].

Ihtarnameler, sendika yöneticilerinde büyük bir endişe yaratmış, yöneticiler, ‘önce kurumu korumak’ gerekçesiyle geri çekilerek, gönderilen e-postalar ile ilgileri bulunmadığını bildirmiş, böylece, sorumluluğun aktivistlere ait olduğunu ima etmiş, propaganda faaliyetlerine ise son vermişlerdir. Propaganda faaliyetleri, ancak aktivistlerin yoğun baskısıyla, çok uzun bir aradan sonra yeniden başlamıştır. Bu durum, aktivistler ile Sendika arasında çok ciddi bir güven bunalımı yaratmıştır.

Yukarıda sözü edilen soruşturma ise, 22 Haziran 2011’de, YÖK Disiplin Yönetmeliği, Madde 5, 6 ve 8’e dayanarak açıldı.³⁷ Soruşturma Komisyonu, Temmuz sonu ve Ağustos başında, soruşturulan öğretim görevlisinin gösterdiği 15 tanığın

³⁷ Bilindiği gibi, 12 Eylül askeri darbesinden sonra yapılan ve bugün, değişikliklerle birlikte hâlâ yürürlükte olan anayasa, 18 Ekim 1982 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yükseköğretim kurumlarının hâlâ tabi oldukları 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun yürürlüğe girme tarihi ise 6 Ekim 1981’dir. Söz konusu kanunun 53. ve 65. maddeleri uyarınca düzenlenen *Yükseköğretim Kurumları Yönetici, Öğretim Elemanı ve Memurları Disiplin Yönetmeliği* ise, 21 Ağustos 1982 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Öğretim üyesinin yazdığı eleştiri e-postasının suçlandığı maddeler ise, ‘usulsüz müracaat ve şikayette bulunmak’, ‘iş arkadaşlarına ve iş sahiplerine söz veya hakaretle sataşmak’, ‘kurumların huzur, sükun ve düzenini bozmak’ gibi doğrudan otoriter rejim lügatine dayanan maddelerdir.

dinlendiği, toplam süresi 10 saati aşan iki “kafkaesk” oturum yürüttü. Savunma sonrasında, öğretim görevlisinin gerçekleri çarpıttığını iddia etmek olanaksızlaşmıştı. Madde 5 uyarınca, sadece “taşındığı sıfatın gerektirdiği vakarına yakışmayan tutum ve davranışta bulunmak”tan suçlu bulunmakla birlikte, Rektör, öğretim görevlisine, “geçmiş hizmetleri”ni göz önünde tutarak bir ceza vermedi. Ancak, bu olay, söylemsel alan üzerinde mutlak kontrolü kurmak için bir fırsat olarak değerlendirilerek, başından beri tüm öğretim elemanlarına açık olan akademik e-posta listesi, sadece bölüm başkanları ve dekanlar tarafından duyurular için kullanılacak biçimde dönüştürüldü ve yerine hiçbir tartışmaya tanık olmayan ve pek az bakılan bir ‘Bilgi Forum’ geçirildi.

Yukarıdaki örneklerde, işveren, İdari Hukuk, İş Hukuku ve hatta, gerektiğinde Borçlar Hukuku zeminleri arasında, pragmatik geçişler yapmaktadır. ‘Porno skandalı’ tabir edilen olayda işveren İdari Hukuku es geçmiş, İş Hukuku’na başvurmuştur. Disiplin soruşturmasında ise İdari Hukuka başvurulmuştur. İhtarnamelelerde ise, Borçlar Hukuku (ticari itibar), akademik özgürlük ve ifade özgürlüğünün karşısına çıkartılmış, Sendika’nın bağımsız iç işleyişine karışılmıştır.

Bugün, işten çıkartmalardan arta kalan bir grup aktivist çalışmayı ayakta tutmak için büyük bir çaba içerisinde. Bu arada, öğretim elemanlarına dönük yeni bir performans yönetmeliği devreye sokulmuştur. Binalara sabit sermaye gözüyle bakan, kapasite kullanım oranını arttırmaya ve sabit maliyetleri kısımaya çalışan işletmeciler, KAÜŞ’lerde görülen türden bir “mekân sıkıştırması”na gitmektedir. Tüm personel, çalışma temposunu artırıcı ve ücret düşürücü tasarruflarla karşı karşıyadır.³⁸ Söylemsel alanı oluşturan iletişim kanalları, yukarıdan aşağıya, yaygın ve yatay iletişimi kesecek biçimde yeniden yapılandırılmıştır.³⁹ *Bilgi*, Laureate Education, Inc. tipi bir işletmeye doğru hızla evrilmektedir. İşten çıkartılan 14 okutman ve araştırma görevlisinin İş Mahkemesi’nde açtıkları işe iade davası ise, destekler eşliğinde sürmektedir.⁴⁰

Bilgi’de 2009-2011 sürecinde yaşanmış ve yaşanmakta olan geniş anlamda insan hakları ihlalleri, 2012 senesinde bizzat akademisyenlerin oluşturduğu bir ‘gözlem grubu’ tarafından hazırlanan ve Haziran 2012’de geniş kamuoyu ile paylaşılan ‘Akademide Hak İhlalleri Dosyası’na konu olmuştur.⁴¹ Prof. Dr. Büşra Er-

³⁸ “Akademik Personelin Özlük Haklarına İlişkin Olarak Öne Sürülen Değişiklikler”, Bülten No. 6, 10 Şubat 2012 (<http://bilgicalisanlari.com/?p=110>, 26.05.2012).

³⁹ “Bilgi’de İfade Özgürlüğü İhlâl Ediliyor”, Bülten No. 7, 29 Şubat 2012 (<http://bilgicalisanlari.com/?p=135>, 26.05.2012).

⁴⁰ Davanın ilk duruşmasının görüldüğü 14 Kasım 2011’de ulusal ve uluslararası sendika ve meslek örgütlerinin yaptığı basın açıklaması metni için, bkz. <http://www.teachersolidarity.com/blog/solidarity-appeal-from-turkey/>; <http://www.demokrathaber.net/etkinlik/bilgi-universitesi-davasina-destek-cagrisi-h4864.html>, 26 Mayıs 2012. Dava sürecine dair kapsamlı bir mülakat için, bkz. “Bilgi Üniversitesi’nde işten çıkarmalar. Yükseköğretimde Yeni Model. Bilgi artık Paradır!”, *Express*, Aralık 2011. Bu kitlesel ve kamusal yürütülen davalar dışında, işten çıkarılan Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Eski Müdürü’nün, İngilizce Okulu’ndan iki okutmanın, Sendika’nın Temmuz 2010’da *Bilgi* ile yaptığı pazarlık sonucunda işe iade edilmeyen ahşap atölyesi şefinin ve ‘porno skandalı’ diye tanımlanan vaka sonrasında işten çıkarılan üç öğretim elemanının Türkiye’de İş ve İdari Mahkemeleri’nde ve sonuncu grubun ABD’de Laureate’e karşı açtığı işe iade ve tazminat davaları devam etmektedir.

⁴¹ http://gitturkiye.org/images/GITTurkiye_DosyaNo_2012_06_final.pdf, 26.07.2012.

sanlı'nın, yasal bir parti olan BDP'nin Anayasa Komisyonundaki faaliyetleri akabinde tutuklanmasının akademide yarattığı infialin harekete geçirdiği, Türkiye'de Araştırma ve Öğretim Özgürlüğü Uluslararası Çalışma Grubu (GITTürkiye) adlı oluşumun adı geçen otuz dört sayfalık raporunda, 'Bilgi Vakası'na toplam beş sayfa ayrılmıştır. Bu raporda, sendikal hakların (örgütlenme hakkının) kullanılmasının engellenmesi, sosyal ve sendikal hakların kullanımının olmazsa olmazları olan ifade özgürlüğünün ve iletişim özgürlüğünün engellenmesi ile içiçe tanımlanmış ve 'Bilgi Vaka'sı bu hatta yerleştirilmiştir. 'Bilgi Vakası'nda görüldüğü gibi, şirketleşme ve şirketleşmeden doğan merkezileşme süreci, çalışanların çalışma ortamı ve koşullarının belirlenmesine katılımlarının koşullarını zorlaştırmış ve bu yönde etki etmek için kolektif hak kullanımı ve savunusu ise, sair hak ihlallerine başvurularak cezalandırılmıştır. Sosyal haklar ve insan hakları birbirinden ayrılmayacağı gibi, nasıl bir üniversite istediğimize dair soru da, bu soruların sorulabildiği ortamları yaratacak sosyal ve kolektif hakların savunusundan ayrılamaz.

SONUÇ YERİNE

Bu yazı, yazarlarının da içinde bulunduğu, Türkiye'de bir vakıf üniversitesinde deneyimlenmiş ilk sendikal örgütlenme sürecini tarihsel ve teorik olarak aydınlatma ve müstakbel bir akademik sendikacılık deneyimi için bazı önemli olduğunu düşündüğümüz pistleri çizme amacını taşımaktaydı. Çoğu zaman sendikal örgütlenme süreçlerini de kapsayan sosyal muhalefet hareketlerinin, hangi ölçekte olursa olsun, ya 'menkıbe' tarzında bir 'mutlak haklılık ve başarı' söylemi içerisinde ve sürecin en önemli dinamikleri, iç çatışmaları ve söylem çeşitliliği yok farzedilerek/bastırılarak, ya da 'mutlak bir kayıp hikayesi' halinde 'düşmanlara' olan öfke bilerek hikaye edildiğine şahit oluyoruz. Muhalefet hareketi deneyimlerinin, bir sonraki nesillere sağlıklı, yani tüm çetrefilliği barındıran bir teorik çerçeve içerisinde aktarılması, sosyal hareketlerde kolayca teşhis edilebilecek bir belsizliğe ve hataların tekrarına yol açıyor. Bilgi Üniversitesi'nin son üç yılda oluşan sendikal-sosyal muhalefetin niteliğini bu zafer-kayıp ikilemi dışında anlamak ve anlamlandırmak için ise, yukarıda ele aldığımız teorik yaklaşımlar ile sürecin vakayinamesini aydınlatmaya, tasnif etmeye ve kavramsallaştırmaya çalıştık. Her türlü sendikal/sosyal muhalefet hareketi ve bunların noktasal grev, direniş, işgal gibi görüngülerini anlamlandırmak için, bu tarz teorik irdeleme çabalarına daha çok emek vermenin gerekli olduğuna inanıyoruz.

KAYNAKÇA

- Arslan, Hakan ve Aslı Odman (2011) "İstanbul Bilgi Üniversitesi'ndeki Şirketleşme ve Sendikalaşma Süreci", Fuat Ercan ve Serap Korkusuz Kurt (der.) *Metalaşma ve İktidarın Baskısı Altındaki Üniversite* içinde, İstanbul: SAV.
- Bacon, David (2005) "Labor Needs a Radical Vision", *Monthly Review*, 57 (2).
- Bourdieu, Pierre (1995) *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*, İstanbul: Kesit Yayıncılık (çev. Hülya Tufan).
- Bourdieu, Pierre ve Loic J. D. Wacquant (2003) *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, İstanbul: İletişim Yayınları (çev. Nazlı Ökten).

- Boyer, Robert (2010) "The Rise of CEO Pay and the Contemporary Social Structure of Accumulation in the United States", Terrence McDonough, Michael Reich, David M. Kotz (der.) *Contemporary Capitalism and its Crises: Social Structure of Accumulation Theory for the 21st Century* içinde, Cambridge: Cambridge University Press.
- Breneman, D. W. (2006) "The University of Phoenix: Icon of For-Profit Higher Education", D. W. Breneman vd. (der.) *Earnings From Learning: The Rise of For-Profit Universities* içinde, New York: State University of New York Press.
- Carter, Bob ve Gavin Poynter (1999) "Unions in a Changing Climate: MSF and UNISON Experiences in the New Public Sector", *Industrial Relations Journal*, 30 (5).
- Cox, A. M. (2003) "None of Your Business: The Rise of the University of Phoenix and For-Profit Education – and Why", B. Johnson vd. (der.) *Steal This University: The Rise of the Corporate University and the Academic Labor Movement* içinde, Londra: Routledge.
- Fairclough, Norman (1992) *Language and Power*, Londra: Longman.
- Fiorito, Jack (2004) "Union Renewal and the Organizing Model in the United Kingdom", *Labor Studies Journal*, 29 (2).
- Göker Emrah, (2006) "Zanaat, İştirâk, Müdahale: Bourdieu'nün Siyaseti" (istifhane.files.wordpress.com/2011/12/bourdieuşunus-i.pptx, 23.05.2012).
- Güçlü, Abbas, (2008) "Bilgi'de Neler Oluyor? II", *Milliyet*, 2 Ocak (<http://www.milliyet.com.tr/2008/01/02/yazar/guclu.html>, 20.05.2012).
- Güçlü, Abbas (2007 "Bilgi'de Neler Oluyor? I", *Milliyet*, 30 Aralık (<http://www.milliyet.com.tr/2007/12/30/yazar/guclu.html>, 02.01.2008).
- Heery, Edmund (2005) "Sources of Change in Trade Unions", *Work, Employment and Society*, 19 (1).
- Heery, Edmund, Melanie Simms, Dave Simpson, Rick Delbridge, John Salmon (2000) "Organizing Unionism Comes to the UK", *Employee Relations*, 22 (1).
- Hurd, Richard, Ruth Milkman, Lowell Turner (2002) "Reviving the American Labour Movement: Institutions and Mobilization", International Institute for Labour Studies, Discussion Paper: DP/132/2002, Cenevre.
- Jessop, Bob (2004) "Critical Semiotic Analysis and Cultural Political Economy", *Critical Discourse Studies*, 1 (2).
- Jessop, Bob ve Ngai-Ling Sum, (2001) "Pre-disciplinary and Post-disciplinary Perspectives", *New Political Economy*, 6 (1).
- Kümbetoğlu, Belkıs (2008) *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Laureate Education, Inc. (2007) "Form 10-K/A (2006)" (http://google.brand.edgar-online.com/EFX_dll/EDGARpro.dll?FetchFilingHTML1?ID=5133830&SessionID=y7UJHe-yRPC6Qs7, 15.01.2007).
- Laureate Education, Inc. (2006) "Form 10-K/A (2005)" (http://google.brand.edgar-online.com/EFX_dll/EDGARpro.dll?FetchFilingHTML1?ID=4295542&SessionID=OA2WHj8AoLr9qs7, 23.03.2006).
- Marx, Karl (1990) *Capital Volume I*, Londra: Penguin Books.
- McAdam, Doug, Sydney Tarrow, Charles Tilly (2001) *Dynamics of Contention*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nelson, Cary (2010) *No University is An Island: Saving Academic Freedom*, New York: New York University Press.
- Odman, Aslı (2010) "Bilgi Üniversitesi'nde Sendikalaşma Deneyimi", *Ekmek ve Özgürlük*, Nisan.

- Pocock, Barbara (2000) "Union Renewal: A Theoretical and Empirical Analysis of Union Power", *Centre for Labour Research*, Research Paper Series, No. 12, December.
- Robison, Mark Power (2006) "The Past, Present and Future of American Proprietary Higher Education" (http://www.academica.net/documents/Cairns_PPT_file.pdf, 20.05.2011).
- Şık, Ahmet (2010) "Ders Örgütlenme, Konu Sendikaya Giriş", *Express*, Nisan.
- Tabb, William K. (2010) "Financialization in the Contemporary Social Structure of Accumulation", Terrence McDonough, Michael Reich, David M. Kotz (der.) *Contemporary Capitalism and its Crises: Social Structure of Accumulation Theory for the 21st Century* içinde, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarrow, Sydney (1994) *Power in Movement: Collective Action, Social Movements and Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, S. E. (2006) "For-Profit Colleges in the Context of the Market for Higher Education", D. W. Breneman vd. (der.) *Earnings From Learning: The Rise of For-Profit Universities* içinde, New York: State University of New York Press.

EK 1: TAŞERONLAŞMAYA KARŞI İMZA KAMPANYASINA AİT İKİ METİN

İstanbul Bilgi Üniversitesi Mütevelli Heyeti'ne Mektup

30 Aralık 2009

Taşeronlaşma kapısı aralanmasın, açılan kapı iletişim ve şeffaflık kapısı olsun!

Biz aşağıda imzası bulunanlar, üniversitenin, sadece eğitim hizmeti veren veya satan bir kurum olmadığına inanıyoruz. Üniversite, aynı zamanda verilen eğitimin temelindeki bilgi ve bilimin üretildiği mutfaktır. Bu akademik üretim ve paylaşım sürecinin hiçbir aşaması birbirinden ayrı düşünülemez. Bilginin üretiminden aktarımına kadar her aşamada akademik ve idari personel yan yana, aynı çalışma ortamını paylaşmaktadır. Bu yüzden ortak bir kurum aidiyetine ve iş güvencesine sahip, uyum ve huzur içinde olmalıdır. Üniversite faaliyetlerinin temelinde, önünü görebilen ve birbirine güvenen çalışanların birlik ve uyumu yatar.

İstanbul Bilgi Üniversitesi, 13 yıl gibi çok kısa bir sürede, akademik ve idari kadrolarıyla, bir bütün olarak, birlikte ve uyumlu çalışmanın istisnai bir örneğini ortaya koymuş, onu Türkiye'nin sayılı üniversitelerinden biri haline getiren bir kültür ve gelenek oluşturmuştur. Eksikliği ve fazlası ile bu kültür ve geleneğe sahip çıkıyoruz. Söz konusu uyumu sarsabilecek kısa vadeli kaygılarla atılan adımlar, Bilgi'yi Bilgi, bir üniversiteyi de üniversite yapan niteliklerin yitirilmesi anlamına gelecektir.

Bir zamandır idari kadrodaki yediyüzotuzdört arkadaşımızdan neredeyse yarısının, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin çalışanları sıfatını kaybederek, bir taşeron firmaya geçirilmesi için müzakerelerin devam ettiği konusunda haberler alıyoruz. Taşeronlaşmanın iş güvencesi ve çalışma iklimi açısından ne götürdüğüne farklı alanlarda şahit oluyoruz. Bu mühim değişikliğin muhatabı olan dörtüze yakın Bilgi çalışanı, aylardır kendilerine bir bilgilendirme yapılmadığı için her gün derin bir endişe yaşıyorlar. Buna da gün be gün şahit olmaya devam ediyoruz.

Bizler, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin karar organlarını, yıllardır yüzlerce insanın emeği ve özverisiyle oluşturulmuş bu kültür ve geleneği maliyet hesaplarıyla tehlikeye atmamaya çağırıyoruz. Her ne koşul altında olursa olsun bu kurumda taşeronlaşma kapısının aralanmaması gerektiğini savunuyoruz. Diğer yandan, yalnızca taşeron firmaya geçirilmek istenen personelin değil, kaçınılmaz olarak bütün Bilgi çalışanlarının hayatını etkileyecek kararların, kapalı kapılar ardında alınmamasını, iletişim ve şeffaflık kapısının sonuna kadar açılmasını talep ediyoruz. Mevcut muğlaklıkların, uzun vadede üniversitemizin kültür ve geleneğinin içini boşaltacak fiili durumlar yaratma ihtimali konusunda endişeli ve uyanık olduğumuzu iletmek istiyoruz.

Hangi kapının açılacağına ilişkin tercih, Üniversitemizin de geleceğini belirleyecektir. Bu geleceğe de hep beraber sahip çıkıyoruz. Bu yüzden, taşeron firmaya geçirilmek istenen iş arkadaşlarımızın yanındayız.

Taşeronlaşma projesinden bütünüyle vazgeçilmesini ve bu kararın doğrudan “bütün Bilgi çalışanlarına” bildirilmesini talep ediyoruz.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Çalışanları

Bu metne imza vermek isteyen Bilgi mensupları için e-posta adresi:
bilgicalisanlari@gmail.com

Üniversitemizin Geleceğine Hep Birlikte Sahip Çıkıyoruz!

21 Ocak 2010

30 Aralık 2009’da taşeronlaşma projesinden “bütünüyle” vazgeçilmesini ve bu kararın doğrudan “bütün Bilgi çalışanlarına” bildirilmesini talep etmiştik.

7 Ocak 2010 tarihinde aşağıdaki imza metni, ekinde o güne kadar verilmiş olan 279 imza olmak üzere, Mütevelli Heyet’e ulaştırıldığından beri, olumlu haberler gelmeye başladı. Akademik kadronun bütünüyle kıyaslandığında, az sayıda öğretim görevli ve üyesinin katıldığı bazı toplantılarda, taşeronlaşma projesinden çok büyük ihtimalle vazgeçildiğine dair açıklamalar yapıldığı biliniyor. Geri kalan akademik kadro ile taşeronlaştırılması düşünülen ve düşünülmeyen idari personele henüz resmi bir açıklama yapılmamıştır. Özellikle taşeronlaştırılması düşünüldüğü ifade edilen, bu kararın doğrudan muhatabı üçyüzü aşkın iş arkadaşımızın tereddütteki bekleyişi sürmektedir. Dolayısıyla yukarıdaki talebi içeren metne imza koyanlar henüz yeterli bir cevap alamamıştır. İmzalar vermeye devam etmektedir.

SENDİKALARDA KADIN SESİ: TÜRKİYE’DE SENDİKALAR VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Çağla Ünlütürk Ulutaş
Pamukkale Üniversitesi

Hatice Zuhal Pala
Pamukkale Üniversitesi

Özet: Bu bildiride sendika ve konfederasyonların toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları masaya yatırılmıştır. Bu amaçla, sendika üyeliği ve yönetsel temsilde kadınların sayısal görünümü ele alındıktan sonra, sırasıyla, sendika ve konfederasyonların eşitlik/kadın komisyonları, eğitim faaliyetleri, tüzükleri, yayınları, bağladıkları toplu iş sözleşmeleri ve grevler toplumsal cinsiyet merceğiyle analiz edilmiştir. Ayrıca, seçilmiş sendika ve konfederasyonların uzmanlarıyla yapılandırılmış görüşmeler de gerçekleştirilmiştir. Bunlara ek olarak, ülkemizde kadınlardan oluşan alternatif sendikal örgütlenmelere ve sendikalardaki erkek egemen yapıyı değiştirmeye dönük girişimlere de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: sendika, toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın emeği.

Abstract: The aim of this paper is to discuss the gender equality policies of the trade unions and confederations. For that aim, the statistical data on women participation in unions’ administrative bodies is analysed. Also, equality/women commissions, education seminars, constitutions, publications, collective agreements, and strikes of three workers confederations and thirteen trade unions are examined respectively through a gender lens. Furthermore, the structured interviews are conducted with a sample of experts in the organizations. Additionally, this study includes the cases of alternative trade union organization consisted of only women and initiatives to change patriarchal structures of trade unions.

Keywords: trade union, gender equality, female labour.

GİRİŞ

İşgücü piyasasında cinsiyete dayalı ayrımcılık yansımalarını geleneksel sendikal yapılarda da göstermekte, gerek örgütlü kadın işçi sayısı gerekse kadınların sendikalardaki yönetsel temsili oldukça düşük düzeylerde seyretmektedir. Söz konusu durum yalnızca sendikalardaki erkek egemen yapıdan kaynaklanmamakta; aynı zamanda kadınların özellikle formel sektörde düşük istihdam düzeyi, kadınların belirli sektör ve mesleklerde ayrışması, toplumsal cinsiyet rolleri ile kadınlara yüklenen aile içi sorumluluklar da kadınların örgütlenmesinin önünde engel oluşturmaktadır (Toksöz ve Erdoğan, 1998). Ülkemizde sendikaların bu engellerle savaşmak ve kadınların sendikal temsiliyi artırmak yönünde adım atıp atmadıkları ve atılan adımların sonuçları sorgulanmaya muhtaçtır. Bu amaçla bu çalışmada öncelikle işçi sendikaları ve konfederasyonlarında kadın çalışanların niceliksel ve niteliksel varlığına ilişkin mevcut tablo sergilenecek, ardından sendikaların kadın çalışmaları irdelenecektir. Sendikalarda kadın çalışanların konumu ele alınırken,

aynı zamanda sendikaların toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununa ilişkin tutumları; kadın üye sayısını artırmaya ve kadın çalışanların çalışma yaşamındaki sorunlarını çözmeye yönelik çabaları da analiz edilecek ve yorumlanacaktır. Bu amaçla üç işçi konfederasyonu ve kadın istihdamı yoğunluğuna göre seçilmiş altı işkolunda her üç konfederasyona bağlı işçi sendikalarının yakın dönemde gerçekleştirdikleri etkinlikler, toplantılar, tüzük değişiklikleri, eylem ve kampanyalarla bağtladıkları toplu iş sözleşmeleri toplumsal cinsiyet merceğiyle incelenmiştir. Aynı zamanda, konfederasyonlar ve seçilmiş sendikaların genel merkezlerinden ilgili uzmanlarla telefon veya internet kanalıyla sendika faaliyetleri hakkında yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Seçilmiş işkollarını tekstil, gıda, otel-lokanta, belediye, kimya ve büro hizmetleri oluşturmaktadır. TÜRK-İŞ, DİSK VE HAK-İŞ'in yanı sıra sözü edilen işkollarında faaliyet gösteren TEKSİF, TEKSTİL, ÖZ İPLİK-İŞ, TEKİDA-İŞ, ÖZ GIDA-İŞ, TOLEYİS, OLEYİS, BELEDİYE-İŞ, GENEL-İŞ, HİZMET-İŞ, PETROL-İŞ, TEZ-KOOP-İŞ VE SOSYAL-İŞ sendikaları araştırmamız kapsamında incelenmiştir. Kadın işçileri örgütlemeye dönük kampanyalar, kadın (cinsiyet eşitliği) büroları kurulması, kadın konferansları düzenlenmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğine odaklanan sendika eğitimleri, tüzükler ve toplu iş sözleşmeleriyle cinsiyet ayrımcılığını önlemeye dönük düzenlemeler yapılması, yönetsel düzeyde kadın temsili artırımı amaçlayan olumlu eylem programları gibi ilgili her tür sendikal faaliyet analiz edilmiştir. NOVAMED ve TEKEL grevi gibi kadın işçilerin damgalarını vurdukları grevler ve söz konusu grevlerin kadın dayanışması ve örgütlenmesine etkileri de analizimize dâhil edilmiştir.

Çalışmamızın omurgasını geleneksel sendikal yapılar da kadınların konumu oluşturmakla birlikte, kadın işçilere yönelik alternatif sendikal örgütlenmeler ve sendikalarda erkek egemen yapıyı yıkmaya dönük girişimlere de kısaca değinilecektir.

I. SAYILARDA GÖRÜNMEYEN KADINLAR: SENDİKALARDA KADIN ÜYELER VE YÖNETİCİLER

Ülkemizdeki pek çok diğer veri gibi sendikal istatistikler de eksik ve güvenilir değildir. Görüşme yapılan sendika ve konfederasyon yetkililerinin çoğu üye sayılarına ilişkin kesin rakamlar vermekten kaçınmışlardır. Sendikal istatistiklere ilişkin en yetkili makam olan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ise 2009 yılından bu yana verileri açıklamamaktadır. Bakanlığın 2009 verilerine göre sendikal işçi sayısı 3 milyon 232 bin 679'dur. Toplam üye sayısının % 17'si kadındır. Kadın üye sayısının en fazla olduğu sektör ise tekstildir (ETUC, 2010: 16). Ancak DİSK, HAK-İŞ ve TÜRK-İŞ kadın üye oranları % 10'lar düzeyinde seyretmektedir. Dolayısıyla güncel oranın % 10 düzeyinde olduğu öngörülebilir. TEKSİF kadın üye oranı % 27, TEKSTİL kadın üye oranı yüzde 28, eğitim, büro, ticaret işkolunda örgütlü bulunan TEZ-KOOP-İŞ ve SOSYAL-İŞ'in kadın üye oranları % 40-45 düzeyindedir. Aynı biçimde otel/lokanta sektöründe örgütlü olan TOLEYİS sendikasının üyelerinin yüzde 39'u kadındır. Bu durum değerlendirildiğinde, en yüksek kadın sendikalı oranına sahip işkolunun tekstil değil, hizmetler sektörü olduğu ileri sürülebilir.

Sendika yönetimlerinde kadının konumuna baktığımızda, son derece düşük olan % 10-15'lik kadın üye oranının yönetsel temsile yansımadığı görülmektedir. Çalışmamızın odağında yer alan üç büyük işçi konfederasyonuna göz attığımızda

hiçbirinin merkez yönetim kurulunda kadın üye olmadığı görülmektedir. Yönetim kurulu 5 erkek üyeden oluşan TÜRK-İŞ'e üye 35 sendikadan hiçbirinde kadın genel başkan yoktur ve yalnızca 3 üye sendikanın yönetim kurulunda kadın yer almaktadır. Üstelik 13 bölge temsilcisi ve 69 il temsilcisinin tamamı erkektir. DİSK Yönetim Kurulu dokuz erkekten oluşmaktadır. 17 üye sendikanın içinde yalnızca DEV SAĞLIK-İŞ genel başkanı kadındır¹ ve 4 üye sendikanın yönetim kurulunda kadın yer almaktadır. HAK-İŞ Yönetim Kurulu üyelerinin beşi de erkektir. 13 üye sendikanın hiçbirinin en yüksek yönetim organında kadın yer almamaktadır.

Kuşkusuz salt sayısal veriler, sendikaların kadın politikaları konusunda fikir vermekten uzaktır. Bununla birlikte kadınların yönetsel düzeyde hiç temsil edilmemesi, sendikaların en yüksek karar organlarında kadınlara yönelik politikalar üretilmemesi ve kadın üyelerin örgütlenmesini artırma yönünde adımlar atılmamasında önemli bir nedendir. Kirton ve Haley'in (1999) çalışması, sendikalarda kadın yönetici ve aktivistlerin bulunması halinde, çocuk bakımı, işyerinde cinsel taciz, uzun çalışma saatleri gibi sorunların işverenlerle pazarlık masasına getirilmesinde ve "benzer benzerini örgütler" prensibiyle kadın üyelerin örgütlenmesinde artış yaşandığını ortaya koymuştur.

Geç saatlere kadar uzayan toplantı saatleri, sendikalardaki cinsiyetçi dil ve uygulamalar, erkek egemen örgütlenme ve toplu pazarlık süreci, literatürde sendikalarda kadın temsiline ilişkin düşüklüğüne ilişkin temel nedenler olarak sıkça dile getirilmektedir. İş ve aile sorumluluklarıyla birlikte çifte vardiya yapan kadınların sendikalardaki uzun çalışma ve toplantı saatleri nedeniyle üçüncü bir vardiyayı üstlenmesi mümkün olmamaktadır (Franzway, 2000; Kirton ve Haley, 1999; Roby ve Uttal, 1993). Aynı biçimde ülkemizde yapılan araştırmalarda da, evli ve çocuklu olmak, erkek egemen sendikal yapılar, erkek sendikacılar tarafından engellenmek, kadınların sendikal temsili önündeki başlıca nedenler olarak ortaya konmuştur (Toksöz ve Erdoğan, 1998; Türk-İş, 2004; Yirmibeşoğlu, 2006).

II. TOPLUMSAL CİNSİYET MERCEĞİ ALTINDA SENDİKA FAALİYET VE POLİTİKALARI

Batılı ülkelerde bir yandan sendikaların güçleri ve üyeleri hızla azalırken, bir yandan da özellikle hizmetler sektöründe artan kadın işgücü ve bu alanlarda örgütlü sendikalarda kadın üye sayısının görece yükselişi, sendikaları güç kazanmak üzere kadınların örgütlenmesine önem vermeye ve kadın sorunlarını gündeme almaya zorladı. Ülkemizde düşük kentsel kadın istihdamı düzeyi sendikaların yeni bir güç kaynağı olarak kadınlardan yararlanma yönünde bilinçli bir tavır göstermelerini engelse de, 1980'lerden itibaren kadın hareketinin yükselmesinin ve yurtdışındaki sendikal örgütlenmelerin² baskısının etkisiyle doksanlı yıllardan itibaren Türkiye'deki sendikalarda da kadın sorunları görünürlük kazandı. Kamu emekçileri sendika ve konfederasyonlarında gerek kadın üye sayısının gerekse kadın üyelerin eğitim ve vasıflılık düzeyinin daha yüksek olması, sendika politikalarında kadın sorunlarına daha erken dönemde yer vermelerine ve yönetsel dü-

¹ 14. DİSK Genel Kurulu'nda tek kadın sendika başkanı olan Arzu Çerkezoğlu Yönetim Kurulu'na aday olmuş ancak seçilememiştir.

² Avrupa sendikalarının cinsiyet eşitliği politikalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ETUC (2010).

zeyde kadın temsili gibi alanlarda öncü adımlar atmalarına yol açtı. Bununla birlikte 90'lı yıllar işçi sendika ve konfederasyonlarında da küçük adımların atılmaya başlandığı yıllar oldu. Bu adımlar en çok sendikaların 8 Mart kutlamalarında belirginlik kazandı (Toksöz ve Sayılan, 1998).

Günümüzde geline nokta işçi sendika ve konfederasyonlarının tamamına yakını 8 Martlarda kadına yönelik çeşitli faaliyetler gerçekleştirir hale geldi. Bu faaliyetler bazı sendikalarda kadınlara yönelik eğitimler, grevdeki kadın işçilerle dayanışma toplantıları ve ziyaretleri, kadın emeği ve kadın çalışanların haklarına ilişkin broşürler çıkartılması gibi toplumsal cinsiyet bilincini artırmaya ve kadın dayanışmasını yükseltmeye yönelik faaliyetlerken, bazı sendikalarda da kadın üyelere özel yemek, tatil, konser düzenlenmesi, hediye veya karanfil verilmesi gibi etkinliklerden oluşmaktadır. Sendikaların 8 Martlarda kadın üyelerine yönelik etkinlikler düzenlemeleri olumlu olmakla birlikte, çoğu sendikanın kadın üyelerine yönelik faaliyetleri yalnızca yılda bir güne sıkışmış durumdadır. Bu durum sendikaların cinsiyet eşitliği politikalarını ana program ve politikalarına dâhil etmemelerinden kaynaklanmaktadır. Kadınları örgütlemek ve kadın sorunlarını dillendirmek 1980 sonrası sendikalarda yaşanan kan kaybını önlemek için bir adım olarak görülmemekte, aksine kadın sorunları sendikal gündemin son sıralarında yer almaktadır. Geçtiğimiz 10 yılda taşeronlaştırma, kıdem tazminatının kaldırılması tartışmaları, esnek çalışma, çalışma hayatına ilişkin yasal değişiklikler gibi önemli dönüşümlerin gerçekleşmesi de sendikalarda kadın sorunun tek başına bir gündem oluşturmasını engellemektedir. Her ne kadar söz konusu tespit analizimizde yer alan işçi sendikaları ve konfederasyonlarının tamamına yakını için geçerliyse de, bazı sendika ve konfederasyonların kadın üye sayısını ve kadınların sendikadaki yönetsel temsiliyi artırmaya, cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik adımları vardır. Bu adımları altı grupta topladık. Son olarak yer verdiğimiz grevler bölümünde, NOVAMED ve TEKEL grevlerinde kadınların rolünü ve kadın dayanışmasının sendikal mücadeleye etkisini ele aldık. Her ne kadar bu grevler sendikalar tarafından kadın mücadelesini yükseltmeye yönelik adımlar olarak planlanmamış olsa da, sonuçları itibarıyla bu grevleri bu bölümde değerlendirmeyi uygun bulduk.

1. Kadın Büro, Komisyon ve Komiteleri

İşçi sendikaları ve konfederasyonlarında kadın büro ve komisyonlarının kurulmaya başlaması, kadınların sendikalarda görünür olmaya başladığı doksanlı yıllara tekabül etmektedir. Kuruldukları yıllarda bu yapıların başlıca varlık nedeni 8 Mart kutlamalarını organize etmek ve kadın üyelere yönelik eğitim seminerleri vermektir (Toksöz ve Sayılan, 1998). Daha sonraki yıllarda bazı sendikaların kadın yapıları atıl kalırken, bazıları kadınların sendikal temsili ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sendikal politikalara yansımada önemli roller oynamışlardır. Sendikalarındaki kadın yapılarına getirilen temel eleştiri, bu tarz yapılanmaların, kadınları ve kadın konusunu sendikal faaliyet içinde gettolaştırdığı, bu yapılar içinde yer alan kadınların genel sendikal sorunlardan dışlandığı yönündedir. Kadın sorunları marjinalleşerek yalnızca sendikanın kadın komitelerine hapsolür. Cinsiyet eşitliğine ilişkin meselelerin sendikaların genel gündemlerinde yer bulamayıp, yalnızca kadın bürolarının uzmanları veya kadın komisyonu üyelerince ele alınan meseleler haline gelmesi, gerçekten de ülkemizdeki pek çok sendika

örneğinde görülmektedir. Ancak uluslararası sendikal deneyimler, kadın komitelerinin tüzük güvencesine, seçimle gelen demokratik bir yapıya ve çalışmaları için gereken mali kaynaklara kavuştukları sürece marjinalleşmediklerini ortaya koymuştur (Toksöz ve Erdoğan, 1998: 58).

TÜRK-İŞ Kadın İşçiler Bürosu 1980 askeri darbesinin ardından Asya-Amerika Hür Çalışma Enstitüsü'nün (AAFLI) katkılarıyla kurulmuştur. 1989'da "Çalışan Kadınlar Birinci Ulusal Kurultayı" düzenlenene dek, bu büronun düzenlediği eğitimler ağırlıklı aile planlaması ve işçi sağlığı konularına yoğunlaşmış, 90'lı yıllardan itibaren sendikalarda kadın komitelerinin örgütlenmesi, kadın işçi taban eğitimleri, yönetici kadınlara ve kadın komitesi üyelerine yönelik toplantı ve seminerlerin düzenlenmesi gibi çalışmalar yürütmüştür. 1990'ların sonundan 2005 yılına kadar büro faaliyetleri duraklama dönemine girmiştir (Toksöz ve Sayılan, 1998). 1995 yılında yapılan TÜRK-İŞ Kadın Kurultayı'nda, TÜRK-İŞ bünyesinde bir kadın komisyonu kurulmasına karar verilmişse de bu hedef gerçekleşmemiştir. 8 Mart 2005'te TÜRK-İŞ Kadın İşçiler Bürosu ile Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) işbirliği ile hayata geçirilen Kadın Emegi Platformu projesi kamuoyuna tanıtılmıştır. Kadınların çalışma hayatındaki sorunlarının giderilmesi ve bu konuda gerekli düzenlemelerin yapılarak mevcut mevzuatın uygulanması için itici güç olmayı amaçlayan platform, devlet kurum ve kuruluşlarından, üniversitelerden, sivil toplum örgütleri ve sendikalardan temsilcilerin katılımıyla oluşturulmuştur.³ Platform tanıtım toplantısından önce kurulan uzmanlık komisyonlarında Platform üyeleri ve konuyla ilgili kuruluş temsilcileri birlikte raporlar hazırlamışlar ve kadın emeğine ilişkin temel sorun alanlarını belirlemişlerdir. Tanıtım toplantısında komisyonların raporları bir broşür halinde katılımcılara dağıtılmıştır. Broşür hazırlanması dışında, çalışma gruplarında geliştirilen somut politika önerileri arasında TÜRK-İŞ üst düzey yöneticileri ile birlikte, konuyla ilgili üst düzey kamu yöneticileri ve hükümet temsilcilerinin ziyaret edilmesi ve taleplerin bu yetkililere iletilmesi düşünülmüştür. Ancak broşür hazırlanıp basıldıktan sonra TÜRK-İŞ yöneticileri konunun takipçisi olmamıştır. Emeklerinin boşa gittiğini düşünen ve bu durumu protesto etmek isteyen platform üyesi kadınlar, 2006 yılı 8 Mart toplantısına katılmak üzere TÜRK-İŞ tarafından davet edildiklerinde, gitmemeyi tercih etmiş, böylece *Kadın Emegi Platformu amaçlarını yerine getiremeden fiilen ortadan kalkmıştır* (Özar, 2012). Büro son dönemde 8 Mart organizasyonlarının yanı sıra, TÜRK-İŞ'i temsilen ilgili toplantılara katılmak, TÜRK-İŞ'e bağlı sendikaların Kadın İşçiler Bürosu çalışanları ve/veya kadın konusunda çalışma yapan uzman ve yöneticileri ile aralıklarla bir araya gelmek ve eğitimler düzenlemek biçiminde işlev görmektedir.

Araştırmamızda ele aldığımız TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalardan TEKGIDA-İŞ ve TOLEYİS sendikalarının kadın büro ve komisyonları bulunsa da aktif biçimde işlev gördükleri söylenemez. TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalardan en etkin kadın yapılanmasına sahip sendika PETROL-İŞ sendikasıdır. 26. Genel Kuruldan sonra şimdiye kadar PETROL-İŞ Sendikası Kadın Dergisi çatısı altında sürdürülen kadın çalışmaları PETROL-İŞ Kadın Servisi adı altında kurumsallaşmış ve tüzüksel bir teminat kazanmıştır.

³ Platformun kuruluş deklarasyonu ve ayrıntılı katılımcı listesi için bkz. http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/kepe_yonelik_gorusler.pdf.

DİSK'in tüzüğünde özgün kadın örgütlenmesine ilişkin hiçbir madde olmamakla birlikte, 2005 yılından beri bağlı sendikalardan kadınların sürekli katıldığı Ankara ve İstanbul kadın komisyonları vardır. Komisyonların amaçları arasında sendika yönetim kademelerini tabandan tavana kadar kadınların da söz ve karar sahibi olabileceği şekilde değiştirmek, DİSK tüzüğünü toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacak biçimde yeniden düzenlemek, işyerlerine girerek kadınlarla buluşmak ve kadınları örgütlemek, kadınların eğitim ve örgütlenme çalışması için maddi ve manevi destek almak yer almaktadır. Bununla birlikte kadından sorumlu daire başkanının dahi erkek olması, kadın komisyonlarının taleplerine üst yönetim kademelerinden olumlu cevap almalarını ve toplumsal cinsiyet politikasının konfederasyon düzeyinde merkezileşmesini engellemektedir. Araştırmamıza konu olan DİSK'e bağlı sendikalardan SOSYAL-İŞ Sendikası, genel kurul kararı ve tüzük değişikliği ile birlikte şubelerinde kadın komisyonları kurmaya başlamıştır.

Muhafazakâr bir çizgiye sahip olan HAK-İŞ ise, kadın komitesini 2011 yılından itibaren tüzük güvencesine kavuşturmuş ve kadınların sendikal katılımını konfederasyon ve tüm bağlı sendikalar düzeyinde artırmak için temel prensipler belirlemiş tek konfederasyondur.⁴ HAK-İŞ Kadın Komitesi 1994 yılından itibaren faaliyet göstermektedir. Bağlı sendikaların Genel Merkez Kadın Komitesi Başkanlarından oluşan Komite gündemli ve olağan olarak yılda en az üç kez toplanmaktadır. Yılda bir toplantısı HAK-İŞ ve bağlı sendikaların genel Başkanları ile yapılmakta, faaliyetler değerlendirilmektedir. HAK-İŞ'e bağlı sendikaların tamamına yakınında Kadın Komitesi kuruluş çalışmaları yapılmış olmakla birlikte, henüz tamamlanmamıştır. Araştırmamızda ele aldığımız HAK-İŞ'e bağlı sendikalardan HİZMET-İŞ ve ÖZ İPLİK-İŞ sendikalarının tüzük güvencesine sahip ve bütçeli kadın komiteleri vardır. Kadın komiteleri eğitim, araştırma ve sosyal diyalog projeleri gibi faaliyetleri aktif olarak yürütmektedir. Bununla birlikte konfederasyon genel politikasına içkin olan toplumsal cinsiyet bakış açısı, geleneksel kadınlık rollerini değiştirmeksizin, kadınların işgücüne ve sendika üyeliğine katılımını artırmaya dayalıdır.

2. Eğitimler

Gerek konfederasyon, gerek sendika düzeyinde ağırlıklı kadın yöneticiler, işçi temsilcileri, kadın komisyonu üyeleri ve kimi zaman sendika üyesi işçilere yönelik düzenlenen toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleri, ayrımcılık uygulamalarının aslında ortak bir sorun olduğunu ve kadın çalışanların sorunlarının çözümünün bu yönde bilinçli politikaların geliştirilmesine bağlı bulunduğunu kavrama

---

⁴ Kadın çalışanların örgütlenmesi ve kadın çalışmalarının artırılması için 2011 yılında HAK-İŞ tarafından hazırlanan temel prensiplerden bazıları şunlardır: tüm bağlı sendikaların kadın komitesi kuruluş çalışmalarını tamamlaması; ana tüzüklerine kadınların sendikal faaliyetlere ve karar alma süreçlerine katılımını artırmaya yönelik teşvik edici hükümler eklenmesi, genel kurullarında kadın odaklı karar almaları; genel merkez ve şube genel kurulu delegeleri arasında asgari sendika ve/veya şube kadın üye oranında olmak üzere kadın delege olması; genel merkez ve şube zorunlu organlarında kadınların bulunmasına özen gösterilmesi; web sayfalarında, süreli ve süresiz yayınlarında kadınlarla ilgili bölümler olması, toplu iş sözleşmelerinde kadın odaklı hükümlerin kadın üyelerin ihtiyaç ve beklentilerine göre belirlenmesi; toplu iş sözleşmesi hazırlık çalışmalarına ve müzakere süreçlerine kadın üyelerinin katılımını sağlaması.

imkânı vermektedir (Toksöz ve Sayılan, 1998). Pek çok sendika toplumsal cinsiyet eşitliğine dönük eğitimleri söz konusu başlık altında veya diğer eğitimlerin bir parçası halinde zaman zaman vermiş olsa da, bu eğitimlerin hiçbir sendika veya konfederasyonda işçi sağlığı iş güvenliği eğitimleri gibi kurumsallaşmış ve gelecekselleşmiş olduğu söylenemez. Bu eğitimler genellikle 8 Mart, 25 Kasım gibi günlerde, kutlama programının bir parçası olarak gerçekleştirilmektedir.

DİSK İstanbul Kadın Komisyonu 2011 yılında Konfederasyon yöneticileri başta olmak üzere, tüm yöneticilerin katılacağı, ardından da tüm üyelere yaygınlaştırılacak toplumsal cinsiyet başlıklı bir eğitim önermiş olsa da, bu öneri sonuca ulaşmamıştır. Ancak araştırmamıza konu olan DİSK'e bağlı sendikalarından GENEL-İŞ ve SOSYAL-İŞ "toplumsal cinsiyet eşitliği ve sendikalarda kadın" başlığı altında eğitimler vermektedirler. Bununla birlikte GENEL-İŞ sendikasına üye kadın oranı % 8 düzeyinde olduğu için, karma gruplara verilen bu eğitimlere kadın katılımı oldukça düşük olmuştur. SOSYAL-İŞ kadın-erkek üyelere yönelik kadın sorununun ele aldığı atölye çalışmalarının yanı sıra, şube yönetim, denetim ve disiplin kurullarında yer alan üyelere yönelik kadın işçi örgütlenmesi, sendikalarda kadın başlıklı eğitimler de vermiştir. Ayrıca işyeri bazında bazı işyeri eğitimlerinde de toplumsal cinsiyet eşitliği konulu sunum ve atölye çalışmaları yapılmıştır.

TÜRK-İŞ iş sağlığı ve güvenliği seminerlerinde kadına yönelik şiddet ve mobbing konusunu da işlemektedir. Bunun yanı sıra, kadınlara yönelik ayrımcılığın önlenmesi, erkeklerin cinsiyet eşitliği konusuna duyarlı hale getirilmesi, kadınların bilinç düzeyinin artırılması, yasal ve sendikal haklarını öğrenmesi, sendikal faaliyetlere katılımlarının sağlanması ve işyeri temsilcisi, şube yöneticisi ve genel merkez yöneticisi seçilmelerinin teşvik edilmesi gibi konularda kadın işçi eğitim seminerleri de vermektedir.

TÜRK-İŞ'e bağlı TEZ-KOOP-İŞ Sendikası "Sendikal Harekette Kadınların Yeri ve Bir Deneyim", "Kadın Kimliğiyle Sendikal Mücadele Deneyimi" başlıkları altında kadın üyelerine yönelik eğitimler vermiştir. TEKGIDA-İŞ Sendikası ise kadın çalışanların sorunlarına dair özel eğitim ve seminerler düzenlemektedir. PETROL-İŞ Sendikasında 22 bin üyenin yalnızca 1450'si kadın üyelere oluştuğu halde, kadın servisi uzmanlarının etkisi ve yöneticilerin desteği ile toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını ana sendikal politikalara dahil etmeyi başarmışlardır. Bunun yansıması olarak, cinsiyet eşitliği derslerini de kurumsallaştırabilmişlerdir. Sendikada üç yıldır sendikanın genel üye eğitimleri içine karma gruplara yönelik bir toplumsal cinsiyet dersi konulmuştur ve derslerde verili cinsiyet rollerini sorgulayan egzersizlere de yer verilmektedir. Ancak eğitimlerin genel olarak bir hafta gibi uzun sürelerde ve sendika merkezine yakın yerlerde olması nedeniyle çocuklarını ve ev işlerini bırakıp gelebilen kadın sayısı düşüktür. Kadın üyelerin kendi işyerlerinde eğitim yapılması talebi ise henüz sağlanamamıştır.

HAK-İŞ kadın üyelerine mobbing ve mobbinge mücadele yöntemleri eğitimi vermiş olduğu gibi, kadınların hedef grup olarak belirlendiği istihdam odaklı mesleki eğitim projeleri gerçekleştirmekte ve eğitim alan kadınların örgütlü olunan işyerlerinde işe girişleri ve sendika üyelikleri sağlanmaktadır. ÖZ İPLİK-İŞ Sendikası, Tekstil Sektöründe Çalışan Kadınların Çalışma Koşullarının İyileştirilmesi Projesi kapsamında Kayseri'deki üyelerine, belediye başkanının ve işveren temsilcilerinin de katıldığı, toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi vermiştir.

3. Araştırma ve Yayınlar

Araştırmamıza konu olan sendika ve konfederasyonların tamamı 8 Mart'larda kadınlara ilişkin bülten veya broşür yayınlamakta ve web siteleri ile o ayki süreli yayınları içinde 8 Mart'a ve kadın çalışanlara yönelik bilgilere yer vermektedirler. Bununla birlikte kadınların sendikal katılımını artırmaya, çalışma yaşamından kaynaklı sorunlarını çözmeye, cinsiyet eşitliğini sağlamaya ve kadın üyelerini bilinçlendirmeye dönük yayınlarına süreklilik kazandırmış tek sendika PETROL-İŞ'tir. Sekiz yıldır periyodik olarak çıkan *PETROL-İŞ Kadın* dergisi⁵, ilk senesini doldurduktan sonra sendikanın kadın çalışmalarını da yürütmeye başlamış ve sendikanın kadın faaliyet ve politikalarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Diğer bir periyodik yayın ise Sosyal-İş Sendikası'nın iki ayda bir çıkan dergisindeki dört sayfalık kadın ekidir. Diğer sendika ve konfederasyonlar da dönem dönem kadın haklarına ve çalışma hayatında kadın sorunlarına ilişkin yayın ve araştırmalar yapmışlardır. Söz konusu yayınları aşağıdaki *Tablo 1*'de toplamaya çalıştık.

4. Tüzükler

TÜRK-İŞ Tüzüğünde kadınların sendika ve sendika yönetimine katılmasına, cinsiyet eşitliğine veya ayrımcılığa ilişkin herhangi bir düzenleme yer almamaktadır.

HAK-İŞ Tüzüğünde yapılan son değişikliklerle, ilkeleri arasına “*HAK-İŞ; kadının çalışma yaşamına etkin olarak katılmasına, toplumdaki ve sendikal hareketteki rol ve statüsünün yükseltilmesine yönelik çalışmalar yapmayı sendikal öncelikleri arasında görür*” hükmü ile kadın komitesinin kuruluşunu eklemiştir.

DİSK Tüzüğünde Konfederasyon görev ve yetkileri arasında kadın işçilerin sorunlarının çözüme ulaştırılmasını sağlamak, bu amaçla gerekli girişimlerde bulunmak sayılmıştır. Ayrıca cinsiyet ayrımcılığı yapılmaması Konfederasyonun ilkeleri arasında yer almıştır. Konfederasyonun çalışmalarının düzenli ve verimli yürütülmesi için kurulan uzmanlık daireleri arasında Kadın İşçiler Sorunları ayrı bir daire olarak belirtilmiştir. Sendikalarda Erkek Egemenliğine Karşı Kadın İnisiyatifi, DİSK'in 10 Şubat 2012'de gerçekleşen 14. Genel kurulunda, cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadına yönelik ayrımcılığın, taciz, tecavüz, mobbing ve her türlü şiddetin ortadan kaldırılması, daha fazla kadın temsiliyetinin sağlanmasına ilişkin düzenlemeleri de kapsayan bir tüzük değişikliği önermişse de, bu değişiklik gerçekleşmemiştir.

TÜRK-İŞ'e bağlı TEKSİF Sendikası Tüzüğünde de cinsiyet ayrımcılığı yapılmayacağı hükme bağlanmıştır.

PETROL-İŞ Sendikası'nın tüzüğü, toplumsal cinsiyet bakış açısı ile gözden geçirilerek geçtiğimiz Ekim ayı içinde yapılan 26. genel kuruldan sonra kadın-erkek eşitliğini gözetecek biçimde değiştirilmiştir. Sendikanın görev ve yetkilerinin tanımlandığı 4. Madde'ye “*Kadın-erkek eşitliğini savunmak, bu eşitliğin inşası için evde, işyerinde ve sendikada gereken her türlü önlemin alınması ve uygulanması için çaba sarf etmek, bu amaçla kadın büroları ve komisyonları kurmak, kadına yönelik her*

⁵ *PETROL-İŞ Kadın* dergisinin yayına başlaması ve sendikanın toplumsal cinsiyet politikalarının kurumsallaşmasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Urhan (2012).

**Tablo 1: Sendika ve Konfederasyonların
Kadın Haklarına İlişkin/Kadın Üyelere Yönelik Yayınları**

Sendika/ Konfederasyon	Türü	Yayın Adı	Yayın Yılı
Türk-İş	Kitapçık	Dünyada Sendika ve Kadın	1999
Türk-İş	Kitapçık	Türkiye’de Kadın İşçiler	1999
Türk-İş	Kitapçık	Türkiye’de Kadın İşçiler	2000
Türk-İş	Kurultay Notları Kitabı	21. Yüzyılda Türkiye’de Çalışan Kadın Profili Kurultayı	2004
Türk-İş	Kitap	Kadın Emeği Platformu Komisyon Raporları	2005
DİSK	Kitapçık	Çalışan Kadınlar	1995
Hak-İş	Panel Notları	Çalışma Hayatı ve Kadın	1998
Hak-İş	Kitap	Çalışma Hayatı ve Kadın	
Hak-İş	Kitap	Kadın Çalışmaları El Kitabı: Çalışan Kadınlar Hakları ve Yeni Yasal Düzenlemeler	2012
Belediye-İş	Kitap	Uluslararası Belgeler ve Avrupa Birliği Direktifleri Işığında Çalışma Hayatımızda Kadın Erkek Eşitliği	2008
Genel-İş	Broşür	Kadın Emekçilerin Talepleri	2011
Genel-İş	Araştırma Raporu	Sosyo-Ekonomik Yaşamda Kadın	2004
Tekgıda-İş	Kitap	Gıda İşçisi Kadının El Kitabı	2005
Öz İplik-İş	Araştırma Raporu	Tekstil Sektöründe Çalışan Kadınların Sorunlarını Tespit Etmeye Yönelik Anket Çalışması Sonuç Raporu	2007
Oleyis	Broşür	Kadın Sorunları ve Olumlu Ayrımcılık	1997
Petrol-İş	Kitapçık	Kadınlara Sendikalar Sendikalar Kadınlar	2007
Petrol-İş	Kitap	Novamed Grevi, Küresel Sermayeye Karşı Küresel Kadın Dayanışması	2008

türlü şiddete karşı mücadele etmek” biçiminde bir fıkra eklenmiştir. Bunun yanı sıra Merkez Yönetim Kurulunun Görev ve Yetkileri’nin tanımlandığı 23. maddeye de “kadın-erkek eşitliğini sağlamak amacıyla toplumsal cinsiyet eğitimleri vermek, kadın büroları ve komisyonları kurmak” şeklinde bir bölüm eklenerek, kadın ve eşitlik çalışmaları teminat altına alınmıştır. Ana tüzükteki devrim niteliğindeki değişiklik ise sendika içindeki disiplin cezalarının tanımlandığı 123. maddede olmuştur. Bu maddeye, disiplin kurulları, “kadına yönelik cinsel taciz, mobbing ve şiddet uygulayanlar hakkında aşağıdaki disiplin cezalarını vermeye yetkilidir. Kadınlara yönelik şikayetlerde, kadının beyanı esastır, karşı taraf aksini ispatla yükümlüdür” paragrafı eklenmiştir. Böylece Türkiye’de işçi sendikaları tarihinde bir sendika ilk defa, kadına yönelik suçlarda kadının beyanını esas almıştır. Söz konusu değişiklikler Sendikalarda Erkek Egemenliğine Karşı Kadın İnisiyatifi ile PETROL-İŞ Kadın Dergisi çalışanlarının ortak tüzük çalışmasının sonucunda gerçekleşmiştir. Değişiklik önerilerinden bir tek kadın kotası, kadın üyelerin toplam üyelerin % 6’sını oluşturmaması nedeniyle kabul görmemiştir.

Genel kurul sonunda yayımlanan ve sendikanın önümüzdeki dört yıl içindeki genel politikasını oluşturan kararlar içinde kadın eylem planına da önemli bir yer ayrılmıştır. Bu plan içinde sendikanın bir dahaki genel kurula kadar gerçekleştireceği kadın faaliyetleri tanımlanmıştır. Bunlardan ilki diğer kardeş sendikalarla birlikte düzenlenecek olan, kadına yönelik şiddetin önlenmesi kampanyası, diğeri

ise üye kadınların çalışma koşullarının düzeltilmesine yönelik çalışmalardır (örneğin, işyerinde cinsel taciz, eşit değerde işe eşit ücret).

TEKGIDA-İŞ 2007’de tüzüğünde pozitif ayrımcılık üzerine düzenleme yapmış olmasına rağmen hiçbir kadın yöneticisi bulunmamaktadır.

HAK-İŞ’e bağlı ÖZ İPLİK-İŞ Sendikası ile OLEYİS Sendikası’nın tüzüklerinde, sendika görev ve yetkileri arasında “kadın komiteleri kurmak” yer almaktadır.

ÖZ GIDA-İŞ Sendikası’nın 10-11 Eylül 2011 tarihli 12. olağan genel kurulunda yapılan tüzük değişikliği ile, “kadın ve erkek üyelerimize karşı her alanda eşit ve haklı davranılması” prensibi benimsenmiştir. Tüzüğe, “delege seçimlerinde kadın üyelerin katılımı konusunda özendirici uygulamalar yapılır” ibaresi eklendiği gibi, “Genel Merkez ve Şubelerde Kadın ve Gençlik Çalışma Komisyonları oluşturmak ve bunların çalışma koşullarına ilişkin yönetmelikleri çıkartmak” konusunda genel yönetim kurulunu yetkili kılan bir hüküm de eklenmiştir.

DİSK’e bağlı SOSYAL-İŞ Sendikası, 2012 yılında yaptığı tüzük değişikliğiyle, “Sendikanın Amaç ve İlkeleri” başlıklı maddeye, “*kadına yönelik her türlü şiddet, ayrımcılık ve sömürüye karşı toplumsal cinsiyet eşitliğini esas alarak mücadele etmek ve politika üretmek*” ifadelerini eklemiştir. Ayrıca tüzükte Sendika bünyesinde Kadın Komisyonları oluşturulması da düzenlenmiştir.

5. Toplu İş Sözleşmeleri

TİS’lerde cinsiyet eşitliğine ilişkin düzenlemelere yaygın biçimde rastlanmamakta, daha da önemlisi sözleşme hazırlanma ve pazarlık sürecine kadın katılımı çoğunlukla söz konusu olmamaktadır. Bununla birlikte son dönemde bazı sendikaların bağtladıkları TİS’lerde kadına yönelik şiddeti engellemeye ve 8 Mart günlerinin kadın işçilere tatil edilmesine dönük düzenlemelere rastlanmaktadır. Örneğin DİSK’e bağlı GENEL-İŞ Sendikası ile TÜRK-İŞ üyesi BELEDİYE-İŞ Sendikası’nın bazı belediyelerle yaptıkları sözleşmelerde “eşine şiddet uygulayan işçinin maaşının yarısının eşine verilmesi” ya da “kuma getiren eşin işten atılmasına” yönelik düzenlemeler yer almaktadır. DİSK/SOSYAL-İŞ Sendikası’nın TİS imzaladığı işyerlerinde ise 8 Mart kadın işçiler için ücretli izin günü sayılmaktadır. DİSK üyesi SOSYAL-İŞ’in İstanbul Barosu’nda Ocak 2012’de imzaladığı TİS’te “*kadın işçilere 6 ay emzirme, 9 ay bakım izni olmak üzere toplam 15 ay; günde 2 saat ücretli emzirme ve bakım izni verilir*” hükmü yer almıştır. PETROL-İŞ Sendikası’nın SÜPERLAS işyeriyle imzaladığı 14.12.2011 tarihli toplu iş sözleşmesinde aşağıdaki madde yer almıştır: *İşveren işyerinde “Türkiye’nin taraf olduğu Uluslararası Sözleşmeler, T.C Anayasası ve yasal mevzuat gereği, kadın erkek eşitliğine ilişkin düzenlemelerin yaşama geçirilmesi için gerekli tedbirleri alır. Buna yönelik olarak sendika ile ortak, işyerinde cinsiyet ayrımcılığının önlenmesine ilişkin eğitim vb. çalışmalar yapar. Çalışan kadınlara yönelik olası, fiziksel, psikolojik, sözel ve cinsel her türlü taciz ve şiddetin önlenmesi için işyerinde gerekli önlemleri alır. Kadın ve erkekler arasında fırsat eşitliğini sağlayacak, mesleki eğitim ve kariyer ilerlemesi olanaklarından kadın çalışanların yeterli biçimde yararlanması için gerekli tedbirleri alır. Kadın ve erkek çalışanlar arasında ücret eşitliğinin temini için, eş değerde işe eşit ücret prensibini esas alır.”*

HAK-İŞ’e bağlı HİZMET-İŞ Sendikası’nın bağtladığı toplu iş sözleşmelerine, işverenlerin açtıkları/açacakları kreş ve anaokullarından işçi çocuklarının ücretsiz veya indirimli yararlanmasına ilişkin maddeler konmaktadır.

6. Grevler

a. NOVAMED Grevi: “Küresel Sermayeye Karşı Küresel Kadın Dayanışması”⁶

NOVAMED, küresel piyasaya diyaliz ürünleri süren ve Avrupa’daki 12 merkezde faaliyet gösteren Almanya merkezli çokuluslu FMC şirketinin Antalya Serbest Bölge’de üretim yapan alt şirketidir. Depo ve sterilizasyon bölümü dışında, çalışanların tamamı kadındır (Tokat ve Pehlivaner, 2009).

2004 yılında başını iki erkek işçinin çektiği bir grup işçi, ücretlerini ve çalışma koşullarını⁷ iyileştirmek amacıyla PETROL-İŞ Sendikası’na üye olmak üzere harekete geçmiş ve 2005’te 264 işçinin 158’i örgütlenmiştir. NOVAMED Şirketi örgütlenmeye karşı kampanya başlatarak işçilere gözdağı vermiş ve bir kısım işçinin üyelikten çekilmesine yol açmıştır. Her şeye rağmen PETROL-İŞ 2005 yılında ÇSGB’den yetki belgesini alarak 2006 yılında TİS için masaya oturmuş, ancak görüşmeler uyuşmazlıkla sonuçlanmıştır. Hakemlik sürecinin de olumsuz sonuçlanmasının ardından grev oylaması yapılmış; oylamaya katılan 287 işçinin 199’unun olumlu oyuyla greve çıkma kararı alınmıştır (Kurtoğlu ve Fougner, 2010).

Bu karar uyarınca 26 Eylül 2006 tarihinde PETROL-İŞ üyesi 85 işçi greve çıkmıştır. Bu işçilerin 83’ü kadın 2’si erkektir. Greve çıkan kadınların sergilediği direniş, ülkemizdeki tüm sendika ve kadın örgütlerinin gündemine girdiği gibi, uluslararası alanda da önemli bir sendikal dayanışma ve kadın dayanışması örneği olmuştur. Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC) ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu’nun (ETUC) yanı sıra, uluslararası işkolu sendikaları konfederasyonları, çeşitli ülkelerden sendikalar ve bu sendikaların kadın örgütlenmeleri yazdıkları mektuplar ve yaptıkları eylemlerle greve destek vermişlerdir (PETROL-İŞ, 2008). PETROL-İŞ Kadın Dergisi çalışanlarının hem uluslararası sendikaların kadın örgütlenmeleriyle hem de Türkiye’deki kadın hareketi bileşenleriyle temasa geçmesi, greve ulusal ve uluslararası düzeyde kadın desteğini yaygınlaştırmıştır (Kurtoğlu ve Fougner, 2010: 320). Pek çok ilde NOVAMED Greviyle Dayanışma Kadın Platformu oluşturulmuş, bu platformda çeşitli partiler, meslek odaları ve diğer demokratik kitle örgütlerinden kadınların yanında feminist örgütlerden kadınlar da yer almıştır.⁸ Bir kadın grevi olması, grev süresince gerçekleştirilen eylemlerin de diğerlerinden farklı olmasına yol açmıştır. Örneğin İstiklal Meydanında toplanan yaklaşık 30 kadın işçi, “Novamed Grevi ile Kadın Dayanışması” yazılı pankart ve “Eş değer işe eş değer ücret”, “Sendika, sigorta, 8 saat iş günü” yazılı dövizlerle gösteri yaptıktan sonra, işyerinden şikâyetlerini yazıya döktükleri kâğıtları, gerdikleri bir ipe mandalla asmışlardır.⁹

448 günlük grevin ardından işverenle masaya oturularak 18 Aralık 2007’de 3 yıllık TİS imzalanmış ücret artışı ve ek ödeneklere ilave olarak “hakaret, onur kırıcı

⁶ Bu slogan hem grev sürecine damgasını vurmuş, hem de grevi belgelemek amacıyla PETROL-İŞ tarafından çıkarılan kitaba adını vermiştir.

⁷ Sendikalı işçiler üretim sürecinde aşağılanmaya maruz kaldıklarını, hamilelik için sıraya girmek zorunda bırakıldıklarını, tuvalet kullanımlarının izlendiğini, evlenmek için işyerinden izin aldıklarını, işçiler arası iletişimin sınırlandığını belirtmişlerdir.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.bianet.org/kadin/kadin/101591-kadinlar-patriyarkal-kapitalizme-karsi-birlesiyor>.

⁹ <http://www.haberler.com/kadin-isciler-sikayetlerini-mandalla-ipe-asarak-haberi/>.

davranış, cinsel tacizin haklı işten ayrılma nedeni sayılacağı” TİS’te yer almıştır. NOVAMED Grevi gerek az sayıda genç kadın işçinin haklarına sahip çıkması açısından gerekse ulusal ve küresel bazda sınıf ve kadın dayanışması örneği oluşturması açısından önemlidir. Aynı zamanda sendikanın, kadın üye sayısı yüksek olmamasına rağmen uzun yıllardır yürüttüğü kadın çalışması, NOVAMED grevinde ekinlerini vermiştir.

Bununla birlikte, firmanın grev sonrası sendikaya karşı olumsuz tavrını ve sendikalı işçilere yönelik baskısını sürdürmesi, hatta birkaç sendikalı işçiyi işten çıkarması sendikanın yetki kaybetmemek üzere örgütlü işçi sayısının artırılmasını yakıcı bir sorun haline getirmiştir. Bu durum, fabrikada örgütlü kadınların toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin adımlar atmalarının önünde bir engel oluşturmuş, yalnızca örgütlenme sorununa odaklanmalarına yol açmıştır.

b. TEKEL Direnişi: “Kadının Sesi ve Haykırışı”

Tekel’in sigara ve tütün bölümünün özelleştirilmesi sonucunda, özelleştirmeyi alan firma 10 bin 818 tekel işçisinden 8 bin 247’sinin iş akdini feshetmiş, hükümet işçileri başka bir devlet kurumunda aynı statüde istihdam etmek yerine, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 4/C¹⁰ hükmü uyarınca istihdam etmeyi önermiştir. Söz konusu karara karşı TEKGIDA –İŞ Sendikası’na bağlı TEKEL işçileri 15 Aralık 2009 günü Ankara’ya gelerek 78 gün süren eylem sürecini başlattılar. Ankara’da kaldıkları sürece TÜRK-İŞ binası önünde çadır kurarak direnen TEKEL işçilerine, ulusal sendika ve konfederasyonlar uyarı eylemleri ve genel grev ile destek verirken, eylem ICFTU ve Avrupa Parlamentosu gibi uluslararası sendika ve örgütlerden de destek gördü.¹¹

Tekel direnişi, güvencesiz istihdamı kamuoyu gündemine taşıması ve yürütmeyi bu konuda görece iyileştirici düzenlemeler yapmak zorunda bırakmasının yanı sıra (Gülmez, 2010: 61), gerek sınıf dayanışması gerekse kadınların sendikal mücadelesi açısından önemli bir eylem olarak sosyal mücadeleler tarihindeki yerini aldı. TEKEL grevi her ne kadar kadın ve erkek işçilerin kolektif direnişi de olsa, çok sayıda kadının katılması, kadın hareketinin eylem sürecini sahiplenmesi ve kadın işçilerin güçlenmesini beraberinde getirmesi nedenleriyle, aynı zamanda bir kadın grevidir. Nitekim Bitlis Yaprak Tütün İşletmesi’nden eyleme katılan Nimet, eylem sürecinin kadın işçilere etkisini aşağıdaki sözlerle açıkça ifade etmektedir (Türkmen, 2012: 152):

Burada çok deneyimim oldu, çok değiştim. Kadının sesi oldu bu eylem, haykırışı oldu. Hani kendini ifade etme özelliğini buldum burada. Toplumsal kitle örgütleriyle tanıştım... Hani kuvvetin, desteğin, sevginin, saygının yani daha güçlü bir irade oluşunu bize gösterdi en azından... Burada her şeyde bir kadının da bir erkek kadar özgür bir hakkı olduğunu, yani davranabileceğimi gördüm, daha bilinçlendiriyor insanı.

Ankara’daki farklı feminist çevreler eylem boyunca desteklerini sürdürmüştür. TEKEL eylemi işçi kadınlarla feminist kadınlar arasında bir dayanışma yarattığı gibi, kadın hareketi içindeki farklı çevrelerin de ortaklaşmasını ve dayanışmasını

¹⁰ Söz konusu hükmün ayrıntılarıyla ilgili bkz. Gülmez (2010).

¹¹ <http://www.tekgida.org.tr/>.

sağlamıştır. Kadın hareketinin çeşitli bileşenleri, birlikte fonlar oluşturup, işbölümü yaparak işçi kadınlara ulaşmış, kadın ve erkek işçilerin ihtiyaçlarını tespit ederek gidermeye çalışmışlar ve işçilerin eylemlerine destek olmuşlardır. Eylem süreci, bir araya gelmesi mümkün görünmeyen farklı grupları bir araya getirdiği gibi, dayanışma ruhu cinsiyete dayalı önyargıların yıkılmasını dahi sağlamıştır. *Pembe Hayat* LGBTT Dayanışma Derneği'nin eylem alanına yaptığı dayanışma ziyaretini TEKEK işçisi bir kadın "Geçenlerde eşcinsellerden, travestilerden oluşan 250 kişilik bir grup bizi ziyarete geldi. Kendi bedenlerini satarak para kazanan insanlar bize kazandıkları paralarla yemek getirdiler" biçiminde dile getirmiştir.

Direnışteki kadın işçilerin % 58.5'i, erkek işçilerin % 95.2'i evlidir (Kumlu, 2012: 135). Eylemdeki çocuklu kadınların çocuklarına 78 gün boyunca babaları veya aile büyükleri bakmıştır. Bununla birlikte kadınlar telefonla da olsa annelik rollerinin onlara yüklediği sorumlukları yerine getirmeye devam etmişlerdir. Bir işçi kadın bu durumu şöyle ifade etmiştir: "Çocuklarım okula gidiyor. Sabahları buradan uyandırıyorum. Ben uyandırmazsam okula geç kalıyorlar. Annelik burada da devam ediyor" (*Petrol-İş Kadın*, Sayı 34, Şubat 2010, s. 33). Direniş çadırlarında da evdeki işbölümünü sürdüren davranış kalıpları devam etmiş, evde kadınlar tarafından yerine getirilen işler, çadırlarda da onlara yüklenmiştir.¹² Bununla birlikte kadınların eş ve annelik rollerini bırakarak 78 gün boyunca eylem alanını terk etmemeleri, kadınların liderliğine ve sendikal bilincine ilişkin geleneksel erkek-egemen yargıları önemli düzeyde kırmıştır. Ancak TEKEK eyleminde kadınların bu önemli rolü, hükümetle pazarlık sürecinde işçi heyetinde bir tane bile kadının temsil edilmesini sağlayamamıştır. Bu durum, sendikal yapılardaki dönüşümün birden bire gerçekleşmesinin sağlanamadığını da gözler önüne sermiştir.

III. SENDİKALARDAKİ ERKEK EGEMEN YAPIYI DEĞİŞTİRMeye DÖNÜK GİRİŞİMLER

1. SGBP Kadın Koordinasyonu

2011 yılında TÜRK-İŞ'teki mevcut yönetim ve politikalara karşı bir araya gelen TEZKOP-İŞ, BELEDİYE-İŞ, BASIN-İŞ, PETROL-İŞ, DERİ-İŞ, KRİSTAL-İŞ, HAVA-İŞ, TEKGIDA-İŞ, TÜMTİS ve Türkiye Gazeteciler Sendikası, Sendikal Güç Birliği Platformu'nu (SGBP)kurdular. Bu sendikaların içinden kadın temsilciler ise Sendikal Güç Birliği Kadın Koordinasyonu'nu oluşturdu.¹³ Koordinasyon bileşenleri 8 Mart kutlamalarını birlikte örgütledikleri gibi, Billur Tuz, Kampana, Savranoğlu ve THY'de greve çıkan işçilere dayanışma ziyaretleri gerçekleştirmişlerdir. Koordinasyon, şiddetten, tacizden, mobbingden arındırılmış işyerleri; 8 Mart'ın resmi tatil olması; sendikalarda her düzeyde daha fazla kadın temsili ve kadın yapıları kurulması; çalışma yaşamındaki kadın erkek ayrımının ortadan kaldırılması ve eşdeğerde işe eşit ücret gibi ortak taleplerini açıklamıştır. Henüz çok yeni bir yapılanma olmakla birlikte TÜRK-İŞ'e bağlı 10 sendikanın kadın temsilcilerinin bir araya gelmesi ve ortak bir kadın politikası oluşturması açısından umut vaat etmektedir.

¹² <http://www.haberler.com/tekel-direnisinin-simgesi-kadinlar-haberi/>.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.sendikalgucbirligi.org/?page_id=175.

2. Sendikalarda Erkek Egemenliğine Karşı Kadın İnisiyatifi

İçinde DİSK ve Eğitim-Sen'den kadınların yanı sıra, meslek odaları, partiler ve kadın örgütlerinden kadınların yer aldığı Sendikalarda Erkek Egemenliğine Karşı Kadın İnisiyatifi 2010 yılında sendikalarda cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadına yönelik ayrımcılığın, taciz, tecavüz, mobbing ve her türlü şiddetin ortadan kaldırılması ve daha fazla kadın temsiliyetinin sağlanması amaçlarıyla bir araya geldi. İnisiyatif, sendikalara yaptıkları çağrının ardından, önerileri doğrultusunda kadın erkek eşitliği konusunda ne gibi çalışmalar yaptıklarını öğrenmek amacıyla sendikalara mektup gönderdiler. Ancak az sayıda sendikadan mektuplarına yanıt alabildiler. İngiltere, Almanya ve Avusturya'dan sendikal örgütlerin ve Avrupa düzeyinde kurulmuş sendikal birliklerin tüzüklerini inceleyen İnisiyatif, 2011 yılı Haziran ayında Türkiye'deki sendika ve konfederasyonlar için cinsiyetçilikten arındırılmış ve cinsiyet eşitliğini sağlamayı hedefleyen bir tüzük önerisi hazırladı.¹⁴ Kadınların ve ayrımcılığa uğrayan tüm bireylerin sendika içinde grup ve komiteler kurması, pozitif ayrımcılık uygulamaları, kadınlara yönelik cinsel suç tanımının yapılarak bu suçu işleyen sendika üyesi ya da sendika yöneticisine suçun ağırlığına göre uyarı, uzaklaştırma veya üyelik iptali cezası verilmesi tüzük taslağında yer alan öneriler arasındadır. İnisiyatif'in önerileri, PETROL-İŞ Sendikası'nın son genel kurulunda büyük oranda dikkate alınarak tüzük değişikliği gerçekleştirilmiş, ancak diğer sendika ve konfederasyonlar henüz böyle bir adım atmamışlardır.

IV. KADINLARIN ALTERNATİF SENDİKAL ÖRGÜTLENMELERİ

Son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kadınların atipik ve enformel istihdamı giderek artmasına karşın, geleneksel sendikal yapıların söz konusu istihdam biçimlerindeki kadın işçileri örgütlemeye dönük bir çabaları bulunmamaktadır. Bu durum ülkemizde ev hizmetlerinde ve ev-eksenli olarak düşük ücretle, güvencesiz çalışan kadınları kendi örgütlerini kurmaya yöneltmiştir. Bununla birlikte aşağıda kısaca örneklerini vereceğimiz EV-EK-SEN ve EV-İD-SEN'in haklarında kapatma talebiyle dava açılmıştır ve yargı süreci devam etmektedir.

1. Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Sendikası

Ev-eksenli çalışan kadınlar, 1994'ten bu yana çeşitli illerde kooperatifler bazında örgütleniyorlardı. 2007'de Türkiye HomeNet Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Dayanışma Ağı'nı oluşturan ev eksenli çalışan kadınlar, 2009'da çeşitli illerden bir araya gelerek İstanbul'da Ev-Eksenli Çalışanlar Sendikası'nı (Ev-Ek-Sen) kurdu. Ev-eksenli çalışan kadınlar Sendika kuruluş deklarasyonunda aslında boş zamanlarını dolduran ev kadınları değil, parça başı iş alan işçiler olduklarını belirtmiş ve düzensiz iş akışı, düşük gelir, sosyal güvenceden yoksunluk gibi çalışma şartlarının olumsuz yönlerine dikkat çekmişlerdir. Ayakkabı dikiminden motor parçası montajına kadar farklı işkollarında ev-eksenli çalışma söz konusu olduğu için bu istihdam biçiminde örgütlenme, ülkemizde mevcut işkolu düzeyinde örgütlenme biçimine uygun düşmemektedir. Değişken işler yaptıkları için farklı sağlık risklerine, ev halkıyla birlikte maruz kalan ev-eksenli çalışanlar, sendikalaşma amaçlarını

¹⁴ Tüzük metninin tamamı için bkz. <http://www.keig.org/duyuru.aspx?id=98>.

çalışma koşullarını iyileştirmek ve sosyal güvenlik şemsiyesine dâhil olmak biçiminde açıklıyorlar. Talepleri arasında, sendikalar yasasının tüm güvencesiz çalışanları da kapsayacak şekilde düzenlenmesi de yer alıyor.¹⁵

2. Ev İşçileri Dayanışma Sendikası

2009 yılında bir grup ev işçisinin DİSK/GENEL-İŞ Sendikası'na bağlı Konut Şubesi'nde toplantılar yapmasıyla başlayan örgütlenme çabaları, 2010 yılında hız kazanmış ve 2011'de dernek inisiyatifi üyelerinin haklarını korumanın ve Türkiye'deki bütün ev işçilerinin çalışma koşullarını iyileştirmenin en iyi yolu olarak bir sendika kurma kararı almışlardır. Ev İşçileri Dayanışma Sendikası (EVİD-SEN) 15 Haziran 2011 tarihinde İstanbul Valiliği'ne resmi başvuruda bulunmuştur. Sendikanın 2012 yılı için öncelikli hedefleri şöyle belirlenmiştir: planlama, strateji geliştirme, kampanya yürütme, iletişim gibi konularda geleceğin işçi liderlerini ve örgütleyicilerini yetiştirmek amacıyla eğitim çalışmaları yapmak; kadınları güçlendirmeye yönelik psikoterapi seansları düzenlemek; ev toplantıları ve yüz yüze görüşmeler yaparak fiili örgütlenme çalışmaları yürütmek. Temel talepleri arasında, ev işinin ve ev işçiliğinin yasalar nezdinde tanınması; çalışma saatleri, dinlenme saatleri, fazla mesai, yıllık izin, ücret haklarının düzenlenmesi; Hükümetin Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO)189 sayılı sözleşmesini imzalayarak buna uygun iç mevzuatı yeniden düzenlemesi; iş sağlığı ve güvenliği, cinsel istismar ve şiddet konularında koruyucu önlemler alınması ve göçmen ev işçileri için de ek düzenlemeler yapılması yer alıyor.¹⁶ Sendika temsilcileri çeşitli toplantılarda SGK, işveren sendikaları ÇSGB ve ILO yetkilileriyle bir araya gelerek taleplerini dile getiriyorlar. Tek tek evlerde atomize edilmiş bir şekilde çalıştıkları halde, yaşam alanlarının yakınlığı, çalıştıkları evlerin yakınlarındaki parklarda, sitelerin ortak yaşam alanlarında bir araya gelme olanaklarının bulunması, örgütlenmelerini kolaylaştırıyor.

3. İmece Kadın Sendikası Girişimi

2001 yılında çeşitli mesleklerden bir grup kadın İstanbul Esenyurt'ta, Kadın Araştırmaları ve Dayanışma Merkezi'ni (KADMER) kurmuş; örgütlenmenin yaygınlaşmasıyla birlikte, 2003 yılında İmece isminde bir kooperatif, ardından da bir dernek kurmuşlardır.

Kooperatif, bürokratik formalitelerle uğraşmamak için bir süre sonra kapatılmış, İmece Kadın Dayanışma Derneği yola devam etmiştir. Ev eksenli çalışanlarla atölye çalışmaları, ev işçileriyle bir anket çalışması yürütülmüştür. Gündelikçi kadınları, onlara yönelik mesleki standartlar, ücretlerin ortaklaştırılması gibi konularda hizmet üreterek derneğe çekmeye çalışsalar da, gündelikçi kadınlar arasında bir dayanışma geliştirilmesinde tam bir başarı sağlanamamış, kendilerine iş bulunmasını isteyen kadınlar başkalarına iş bulma konusunda bir adım atmamıştır. Ancak 2006 yılında ev işçileri konusunda belgesel yapmak isteyen Emel Çelebi'nin derneğe başvurarak "Gündelikçi" belgeselini

¹⁵ EV-EK-SEN Kuruluş Deklarasyonu ve Güç Birliği Çağrısı için bkz. <http://e-kutuphane.egitimsen.org.tr/pdf/4199.pdf>.

¹⁶ <http://evid-sen.blogspot.com/>.

çekmesinin ardından, ev işçileri ve dernek görünürlük kazanmış; festival ve toplantılarda “ne zaman sendika kuracaksınız” sorusu dillendirilmeye başlanmıştır. Böylece ortaya çıkan İmece Kadın Sendikası Girişimi’nin faaliyetleri halen sürmektedir. EVID-SEN’den farklı olarak kurucuları farklı meslek gruplarından kadınlar olan İMECE, gündelikçi kadınlara ulaşmak ve onları örgütlemekte zorluk çekmektedir. Ev işçilerinin yaşadıkları iş kazaları, Girişim’in temel gündemini oluşturmaktadır. Girişim hem kendi tanıtımlarına hem de iş kazasında yaşamını yitiren ev işçisi Fatma Aldal’a ilişkin iki belgesel çalışması yürütmektedir. Ayrıca ILO’nun 189 sayılı Sözleşmesi’nin imzalanması, ev işçilerinin güvenceli çalışma koşullarına kavuşması üzerine imza kampanyaları örgütlemektedir. İMECE Sendika Girişimi ev işçilerine yönelik çalışmalarını ev-eksenli çalışan kadın işçiler, ücretsiz ev işçileri olan ev kadınları ve güvencesiz çalışan tekstil işçilerine doğru genişletmeyi planlamaktadır.

SONUÇ

1990’lı yıllardan itibaren cinsiyete dayalı eşitsizlikler ve kadın sorunları işçi sendikalarının gündemine girmiştir. Pek çok sendikanın kadın yapılanmaları, toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi faaliyetleri ve kadın haklarına ilişkin yayınları bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu yapı ve uygulamalar sendika ve konfederasyonların pek çoğunda tüzük güvencesine kavuşturulmamış, toplumsal cinsiyet politikaları kurumsallaştırılamamıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısının sendikaların ana politikalarında kendine yer bulamaması ve sendika karar mekanizmalarında kadınların görünmezliği, sendika tüzük ve programlarına cinsiyet eşitliği bakış açısının yansıtılamamasına, kadın çalışanlara yönelik taleplerin oluşturulamamasına, kadın üye sayısını artırmaya dönük stratejiler geliştirilememesine yol açmıştır. Bununla birlikte araştırmamıza konu olan SOSYAL-İŞ ve PETROL-İŞ Sendikalarının tüzük ve programlarında yaptıkları düzenlemelerle gerek kadınların sendikal temsilini artırmak, gerek kadın üyelerini bilinçlendirmek ve çalışma koşullarını düzeltmek yönünde önemli adımlar attıkları görülmektedir. Biri hizmet sektöründe, diğeri imalat sanayinde iki farklı konfederasyonda örgütlü olan bu iki sendikanın kadın üye oranları arasında da uçurum söz konusudur. Bu durum bize, sendikaların cinsiyet eşitliği politikalarını hayata geçirmelerinde tabandan gelen istek kadar, yöneticilerin heves ve desteğinin ve sendika içindeki aktivist kadınların kararlılığının da önemli olduğunu göstermektedir. Diğer yandan gelişen kadın hareketinin sendikalarda yarattığı dinamik göz ardı edilmemelidir. Son birkaç yılda, kamuoyu gündemine oturan DESA, TEKEL, NOVAMED gibi kadınların başını çektiği grevler de sendikal mücadelede kadınların önemini gözler önüne sermiştir. Cinsiyet eşitliği yaklaşımının tüm sendikalara yayılmasının ve kadınların sendikal temsilini artırmanın yolu, tüm sendikalarda tüzük güvencesine ve gerekli fonlara sahip kadın yapılarının oluşturulması, tüzükte kendisine yer bulan pozitif ayrımcılık politikalarıyla sendika karar mekanizmalarında kadın oranının artırılması, sendikal eğitim ve faaliyetlerin toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle yeniden gözden geçirilmesinden geçmektedir. Az sayıda da olsa, son bölümde yer verdiğimiz sendikalardaki erkek egemen yapıyı değiştirmeye dönük girişimler ve alternatif kadın sendikal örgütlenmeleri, geleneksel sendikalara bu alanda örnek olabilir ve onların önünü açabilirler.

KAYNAKÇA

- Balta, E., M. Öcal ve M. Tıkıroğlu (1997) *Kadın Sorunları ve Olumlu Ayrımcılık*, Ankara: Oleyis Sendikası Yayınları.
- Erdoğan, S. (1999) *Dünyada Sendika ve Kadın*, Ankara: TÜRK-İŞ Eğitim Yayınları.
- Ertürk, Ş. (2008) *Uluslararası Belgeler ve Avrupa Birliği Direktifleri Işığında Çalışma Hayatımızda Kadın Erkek Eşitliği*, Ankara: BELEDİYE-İŞ Sendikası Yayınları.
- ETUC (2010) *Birlikte Çalışmak: Avrupa Birliği ve Türkiye’de Sendikalar*, Belçika: ETUC.
- Franzway, S. (2000) “Women Working in a Greedy Institution: Commitment and Emotional Labour in the Labour Movement”, *Gender, Work and Organization*, 7 (4).
- Gülmez, M. (2010) “4/C”, *II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu* içinde, İstanbul: PETROL-İŞ Sendikası Yayınları.
- Kirton, G. ve G. Healey (1999) “Transforming Women Union: The Role of Women Trade Union Officials in Union Renewal”, *Industrial Relations Journal*, 30 (1).
- Kumlu, S. (2012) *Neoliberal Çağda İşçi Sınıfının Konumu ve Sınıf Hareketi: 4/C ve Tekel Direnişi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Kurtoğlu, A. ve T. Fougner (2010) “Küresel Sermayeye Karşı Küresel Kadın Dayanışması: Novamed Grevi ve Ötesi”, H. Durudoğan vd. (der.) *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- ÖZ İPLİK-İŞ (2007) *Tekstil Sektöründe Çalışan Kadınların Sorunlarını Tespit Etmeye Yönelik Anket Çalışması Sonuç Raporu*, Ankara: ÖZ İPLİK-İŞ Sendikası Yayınları.
- Özar, Ş. (2012) “Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Kadın Emegi ve İstihdamı Politikaları: Kadın Hareketi, Sendikalar, Devlet ve İşveren Kuruluşları”, G. Toksöz ve A. Makal (der.) *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emegi* içinde, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Özkuzukıran, Ş. (2000) *Türkiye’de Kadın İşçiler*, Ankara: TÜRK-İŞ Eğitim Yayınları.
- PETROL-İŞ (2008) *Novamed Grevi: Küresel Sermayeye Karşı Küresel Kadın Dayanışması, Novamed İşçilerinin 448 Günlük Direnişlerinin Yankıları*, İstanbul: PETROL-İŞ Sendikası Yayınları.
- PETROL-İŞ (2007) *Kadınlara Sendika Sendikalara Kadınlar*, İstanbul: PETROL-İŞ Sendikası Yayınları.
- Roby, P. A. ve L. Uttal (1993) “Putting It All Together: The Dilemma of Rank-and-File Union Leaders”, D. S. Cobble (der.) *Women and Unions: Forging a Partnership* içinde, New York: ILR Press.
- TEKGIDA-İŞ (2005) *Gıda İşçisi Kadının El Kitabı*, İstanbul: TEKGIDA-İŞ Sendikası Yayınları.
- Tokat, B. ve Ö. Pehlivaner (2009), “Happy Ending in Novamed Women’s Strike: Is It Real?”, *Feminist Yaklaşımlar* (www.feministyaklasimlar.org).
- Toksöz, G. ve F. Sayılan (1998) “Sendikaların Eğitim Programları ve Kadın Çalışanlar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 53 (1).
- Toksöz, G. ve S. Erdoğan (1998) *Sendikacı Kadın Kimliği*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- TÜRK-İŞ (2005) *Kadın Emegi Platformu Komisyon Raporları*, Ankara: TÜRK-İŞ Yayınları.
- TÜRK-İŞ (2004) *21. Yüzyılda Türkiye’de Çalışan Kadın Profili Kurultayı*, Ankara: TÜRK-İŞ Yayınları.

IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu

- Türkmen, N. (2012) *Eylemden Öğrenmek: Tekel Direnişi ve Sınıf Bilinci*, İstanbul: İletişim.
- Urhan, B. (2012) “Sendika İçi Kadın Örgütlenmeleri: Karanlık Tablodan Yansımalar”, M. N. Süalp, A. Güneş, Z. T. Akbal Süalp (der.) *Sınıf İlişkileri: Sureti Soldurulmuş Bir Resim mi?* içinde, İstanbul: Bağlam.
- Ünal, A. (1998) *Çalışma Hayatı ve Kadın*, Ankara: HAK-İŞ Yayınları.
- Yirmibeşoğlu, G. (2006) “Turkish Women in Trade Union Leadership”, *Ekonomik Yaklaşım*, 19 (69).

İŞYERİNDE CİNSEL YÖNELİM AYRIMCILIĞI: LGB BİREYLERE YÖNELİK BİR ALAN ÇALIŞMASI

Derya Demirdizen
Marmara Üniversitesi

Sidar Çınar
Marmara Üniversitesi

Mehmet Rauf Kesici
Kocaeli Üniversitesi

Özet: İşgücü piyasası araştırmalarında, işyerlerinde kadınlar, gençler, dini ve kültürel azınlıklar, göçmenler ve engellilerin ayrımcılıktan etkilenen esas gruplar olduğu belirtilmektedir. Ancak, bu gruplardan her birine ayrıca dahil olabilecek cinsel azınlıklara (LGBT bireyler) yönelik çok az sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu çalışmada, LGB bireylere karşı Türkiye’de işgücü piyasasında; işe alma ve işten çıkarma taktikleri, promosyonlar ve ücret artışları gibi “formel” ve cinsel, fiziksel ve psikolojik taciz gibi “enformel” eylemlerden oluşan ayrımcılık biçimlerinin olup olmadığı araştırılmak istenmiştir. Türkiye’de, cinsel yönelim ayrımcılığına karşı yasal korumanın olmadığı, ataerkil değerlerin hâkimiyetinin tüm ağırlığı ile hissedildiği toplumsal yapı içerisinde, LGB bireylerin iş yaşamında deneyimledikleri ayrımcılıklar, bazı sorular etrafında incelenmiştir: Erkek egemen ve heteronormatif işyerlerinde, heteroseksüel olmayan bireylerin yaşadığı deneyimler neler olabilir? LGB bireylerin çalışma yaşamında cinsel yönelimlerinin görünür veya gizli olmasının sonuçları nasıl farklılaşmaktadır? Bu soruların cevaplarını aramak üzere, derinlemesine mülakat tekniğine başvurulmuştur. Böylece, İstanbul’da ve Kocaeli’nde kartopu yöntemiyle ulaşılan LGB bireylerle görüşme yapılmıştır. Bu yöntemle yürütülen araştırmada, işyerlerinde LGB bireylere karşı ayrımcılığın çeşitli boyutlarda yaşandığı tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre, cinsel yönelimini gizli ve açık olarak yaşayan bireylerin anlattıkları, kurgusal ve deneyimlenmiş ayrımcılık olarak birbirinden ayrılmaktadır. Buna ek olarak, eylemin içeriğine göre de ayrımcılığın formel ve enformel olarak da farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: homofobi, bifobi, işyerinde ayrımcılık, cinsel azınlık, cinsel yönelim ayrımcılığı.

Abstract: Current labour market research indicates that women, young people, ethnic, religious, and cultural minorities, migrants, and disabled people are disproportionately discriminated in the workplace. However, little research has been done on sexual minorities (LGBT individuals) who are also marginalized in the labour market. In this research, we aimed to find out whether discrimination against LGB people in the labour market in Turkey exists by examining both “formal”, such as promotion, hiring and firing tactics and wage increases, and “informal”, such as sexual, physical and psychological harassment, discrimination practices. Within the context of patriarchal social structures and lack of legal protection for sexual minorities some of the issues we explored with regard to LGB people’s experience of employment discrimination in the workplace included: What are the experiences of non-heterosexual people in highly masculine and heteronormative workplaces? How do different consequences produced if a LGB person makes his or her sexual orientation visible and invisible? To

answer these questions we conducted in-depth interviews with LGB individuals selected by snowball technique in İstanbul and Kocaeli. Our research revealed multiple forms of discrimination perpetrated against LGB people. Thus, we concluded that their experience of discrimination can be divided as anticipated and actual, as well as formal and informal.

Keywords: homophobia, biphobia, discrimination at work, sexual minorities, sexual orientation discrimination.

GİRİŞ

Ataerki ideolojinin kadın ve erkeklere dayatmış olduğu toplumsal cinsiyet rolleri, heteroseksüel¹ ilişkiler bağlamında, kadınları erkekler karşısında ikincil bir konuma yerleştirmektedir. Ancak ataerki ilişkiler sadece kadınlar için değil, pek çok erkek için de baskı, ikincilleştirme, kontrol altında tutulma gibi anlamlara gelmektedir. Geleneksel erkek ve kadınlık rollerinin dışında kalanlar, başta dışlanma ve izole edilme olmak üzere her türlü şiddete maruz kalabilmektedir. Toplumsal kurgu üzerinden şekillenen “cinsiyet rejimleri”, evlilik, aile ve biyolojik yeniden üretime katkı sağlayan kurumları ve ilişkileri normalleştirip doğallaştırmakta; bunların dışında kalanları da marjinalize etmektedir (Manalansan, 2006: 225).

Wolf, heteroseksüel olmayan bireylerin marjinalize edilip dışlanmasını kapitalizm ve onun devamını sağlayacak olan işçilerin yeniden üretilmesiyle ilişkilendirerek açıklamıştır. Bu bağlamda, şimdiki ve gelecek kuşak işçilerin yeniden üretilmesi, yaşamda kalmasının sağlanması ve disipline edilmesini en düşük maliyetle sağlayan çekirdek ailenin önemine, kapitalizmin sürdürülebilirliği açısından vurgu yapmıştır (Wolf, 2009: 10,11). Wolf’un bu yaklaşımı, aile ve çocuk sayısının politik bir konu haline getirilmesinde rol oynayan kapitalist işleyiş mekanizmasının açığa çıkartılması açısından oldukça önemlidir.

Kapitalist sistem bilindiği gibi sadece üretim biçimlerini ve ilişkilerini değil aynı zamanda toplumun sosyal yapısını da kendi amaçları doğrultusunda düzenlemektedir. Bu sosyal yapıyı düzenlerken nüfuz ettiği en önemli kurumlardan biri de ailedir. Ancak bilindiği gibi aile, sadece neslin devamına ilişkin değil, sosyalleşme süreciyle birlikte bireylere ataerki değerlerin ve toplumsal “ahlak”ın da aktarıldığı bir kurumdur. Sancar’ın (2009) da belirttiği gibi bu yapı içinde farklı sınıf, etnisite ve ırka mensup olsalar bile erkeklerin egemen erkeklik değerlerini benimseyerek diğerleri üzerinde iktidar kurabildiği bilinmektedir. Böylesine farklı zeminlerdeki bireyler tarafından benimsenen değerler zinciri de, hegemonya sahibi erkekler grubunu ortaya çıkarmaktadır. Ancak böyle bir toplumsal ilişkiler sisteminde egemen erkeklik modeli ya da “hegemonik erkeklik”,² bu sistemi var eden

¹ Heteroseksüel: Duygusal ve cinsel yönelimi karşı cinsiyete olan bireyleri ifade eder.

² “Hegemonik erkeklik kavramı, nasıl olup da küçük bir azınlık erkeğin bütün iktidar ve güç pozisyonlarını ellerinde tuttuğunu; bunu nasıl meşrulaştırıp tahakkümü yeniden var edebildiğini açıklamaya çalışır. İktidarı elinde tutan erkek sayısı azdır; ama bu durum geniş bir erkek kesiminin onayı ve suç ortaklığı ile beslenen hegemonik bir oluşumdur” (Sancar, 2009: 32). Geniş kesimler tarafından desteklenen hakim düşünce yapısı ve onun taşıyıcıları olan küçük bir azınlıktan Tanıl Bora da sıradan faşizmi açıklarken bahsetmiş-

devlet, ticari şirketler, ordu ve işçi sendikalarının yanında heteroseksüel aile gibi kurumlar sayesinde yaratılır. “Bu kurumlar üzerinden ekonomik ve kamusal faaliyetler, homofobik-heteroseksüel erkeklik değerleriyle yoğunlaşarak meşru ve arzulanır ilan edilip ödüllendirilir” (Sancar, 2009: 32).

Dolayısıyla, dünyanın birçok yerinde, heteroseksüel olmayan bireyler birçok alanda olduğu gibi çalışma yaşamında da çeşitli ayrımcılıklarla karşılaşmaktadır. Dünya genelinde yapılan araştırmalarda, çalışma yaşamındaki ayrımcılığın çalışanlar arasındaki ücret farklılıklarına, işe alma sürecinden işten çıkarmalara ve işte yükselmelere yansıdığı görülmektedir. Ayrımcılıktan etkilenen grupların genelde kadınlar, fiziksel veya zihinsel engelliler, dini veya etnik azınlıklar ve göçmenler olduğu bilinmektedir (Weichselbaumer, 2003: 629). Ancak, bu gruplardan her birine ayrıca dahil olabilecek ve cinsel yönelimi³ nedeniyle de ayrımcılığa uğrama riski yüksek olan bir başka grubu da; cinsel azınlıklar (LGBTQ-lezbiyen, gey, biseksüel, transgender ve queer bireyler⁴) oluşturmaktadır. Öyle ki, dünyanın neresinde olursa olsun, din, politik ve kültürel yapının nasıl olduğundan bağımsız olarak, yaşanan en yaygın insan hakları ihlallerinin, cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet kimliklerine yönelik ortaya çıktığı savunulmaktadır (ICJ, 2009). Cinsel azınlıklara yönelik olumsuz tavırlar onların günahkar, mental hasta ya da “anormal” olduğuna ilişkin önyargılarla meşrulaştırılmakta (Levine ve Leonard, 1984: 706) ve iş yaşamında onların damgalanmış bir kimliğinin oluşmasına yol açmaktadır (Ragins, Singh ve Cornwell, 2007). Bu önyargılar ve damgalamalar, eşcinsel, biseksüel ve transgender bireylere karşı derin korku ve nefreti ifade eden “homofobi, bifobi ve transfobi” olarak, topluma nüfuz etmiş bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Teknolojik devrim, iletişimin hızlanması ve taşımacılığın gelişmesiyle hızlanan küreselleşme ve onun yarattığı yeni dünya düzeninde; inanç ve değerleri temel alan bireysel özgürlükler ve farklılıklar önem kazanmaya başlamıştır. Bu durum çalışma yaşamında, geleneksel ataerkil değerlerin korunup muhafaza edilmesi karşısında bireysel özgürlüklerin ve farklılıkların kabul edilmesiyle ilgili sosyal çatışmaları kaçınılmaz hale getirmiştir. Eşcinsel ve biseksüel bireylerin kimlikleri

---

tir. Sancar’ın açıkladığı hegemonik erkeklik kavramı ile Bora’nın sıradan faşizm kavramı neredeyse aynı kanallardan toplumsal yapıya nüfuz etmektedir. Tanıl Bora’nın bahsettiği sıradan faşizm unsurları hegemonik erkekliğin ve onun ürettiği homofobinin de buradan beslendiğini göstermesi açısından anlamlıdır: güce tapma eğilimi; bireyi ve aklı eriten mitlere, törenlere, simgelere meftunluk; yabancı ve farklı olanı aşağılayan, şeytanlaştıran önyargılar; hasım sayılana karşı sınırsız ilkesiz, ahlaksız demagoji; beri yandan yargılayıcı, kısıtlayıcı katı ahlakçılık... İçki masalarında, gündelik sohbetlerde, dedikodularda soluk alıp veren bu gibi “sıradan faşizm” unsurları her zaman derlenmeye, seferber edilmeye amadedir (Bora, 2011:167).

³ Cinsel Yönelim: Bir insanın, kendi cinsiyetine, karşı cinsiyete veya birden fazla cinsiyete karşı sahip olduğu; cinsel çekicilik, cinsel ilişki ve yakınlık, cinsel istek, etkilenim ve derin duygusallık taşıma kapasitesini ifade etmektedir (EU-Parliamentary Assembly, 2009).

⁴ Çalışma yaşamında cinsel yönelim ayrımcılığına uğrayan bireyler LGBTQ olarak tüm bireyleri kapsamasına rağmen, bu çalışmanın kapsamı LGB bireylerle sınırlı tutulmuştur. Gey: duygusal ve cinsel yönelimi kendi cinsine olan erkekleri; lezbiyen: duygusal ve cinsel yönelimi kendi cinsine olan kadınları ve biseksüel ise duygusal ve cinsel yönelimi her iki cinsiyete birden olan kadın ve erkekleri tanımlamaktadır. Transgender, cinsel kimliği biyolojik cinselliğinden farklı olan bireyleri kapsamaktadır. Queer ise, heteroseksüeller de dahil olmak üzere tüm bu cinsel kimlikleri -LGBT- heteroseksist normların dışında cinselliklerini yaşayanları kapsamaktadır (Queer tanımı için bkz. Buttler, 2010: 11).

de bu çatışmanın bir parçası olarak çalışma ortamlarına yansımaktadır (Harbeck, 1992: 1). Bu durum, önceki araştırmalardan anlaşıldığı üzere; LGBT bireylerin, çoğu zaman toplumsal yaşamda olduğu gibi, çalışma yaşamında da ayrımcılığa uğraması biçiminde ortaya çıkmaktadır (Levine ve Leonard, 1984; Badget, 1995; Croteu, 1996; Clain ve Leppel, 2001; Weichselbaumer, 2003; Griffin, 1992; Ragsins, Singh ve Cornwell, 2007; Lambdaİstanbul, 2006; Kutlu, 2009). Burada sözü geçen ayrımcılık; dışlanma, işyerinde hakarete uğrama, cinsel tacize maruz kalma, küçük düşürülme, alay edilme gibi insan onurunu zedeleyen eylemlerden oluşan cinsel yönelime dönük düşmanlığı kapsamaktadır. Bununla birlikte, cinsel yöneliminden dolayı, diğer insanlardan tepki görme, dışlanma hissi, kendi kimliğini gizli tutma ihtiyacı da bu ayrımcılığın bir parçasıdır. Dolayısıyla, heteroseksüel olmayan bireylerin yaşadığı deneyimler, ayrımcılığa uğrayan diğer gruplara göre daha ağır sonuçlarla ortaya çıkabilmektedir.

Bu kadar derinleşmiş ve yaygın olan ayrımcılığın çalışma yaşamında ortaya çıkan biçimini Levine ve Leonard (1984), formel ve enformel ayrımcılık olarak ikili bir yapı üzerinden açıklamıştır. Bu bağlamda formel ayrımcılık; doğrudan işe alma, işten çıkarma, işte yükselme ve iş sorumluluğunun genişletilmesi ya da daraltılması olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, çalışan LGB bireylerin partnerlerinin, sigortalılık kapsamında aile yardımlarından ve diğer haklardan yararlanamaması da formel ayrımcılık kapsamında değerlendirilmiştir. Diğer taraftan enformel ayrımcılık; doğrudan cinsel taciz, sözlü taciz ve kişinin özel alanının ihlal edilmesiyle ortaya çıkan şiddet temelinde tanımlanmıştır. İşyerinde üstlerin ya da iş arkadaşlarının yaptığı bu eylemler, daha çok kurumsallaşmamış politikaları, özellikle de sözsiz tacizi kapsamaktadır (Leonard ve Levine, 1984: 706).

Cinsel yönelim ayrımcılığı, içeriği bakımından formel ve enformel olarak gruplanırken bireylerin açık ya da kapalı olmasına göre de kurgusal ve gerçek (deneyimlenmiş) ayrımcılık olarak sınıflandırılır. Buna göre, açık bireylerin işyerinde yaşadıkları daha çok gerçek veya deneyimlenmiş ayrımcılık sayılırken, kapalı bireylerin kendi cinsel kimliklerinin ifşa edilmesi sonucunda yaşayacaklarına ilişkin kaygılarla edindiği deneyimler de kurgusal ayrımcılık olarak tanımlanmaktadır (Leonard ve Levine, 1984). İşgücü piyasası araştırmalarında LGBT bireylere yönelik yapılan araştırmaların son derece sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu kapsamdaki araştırmalar 1980'lerde ABD'de başlamıştır. Bu araştırmalar daha çok, gey ve lezbiyen bireylerin kazançları, işe alınma ve işten çıkarılmaları ekseninde formel ayrımcılık kapsamında yoğunlaşmaktadır (Blandford, 2003; Levine ve Leonard, 1984; Badget 1995; Croteu, 1996; Clain ve Leppel, 2001; Weichselbaumer 2003; Griffin, 1992).

Blandford (2003), lezbiyenlerin aldığı ücretleri lezbiyen olmayan kadınlarla kıyasladığı çalışmasında; lezbiyenlerin, diğer gruba göre daha yüksek ücret aldığını tespit etmiştir. Bu araştırmadan elde edilen sonucu; çalışma yaşamının erkeksi yapısında, kadın gibi olmayan daha erkeksi olan kadınların elde ettiği bir avantaj olarak yorumlamıştır. Aynı çalışmada, lezbiyen ve biseksüel kadınların, erkek ağırlıklı ve daha iyi ücretli işlere girmede, kendi yaşlıları olan heteroseksüel kadınlara göre daha başarılı oldukları belirtilmiştir. Weichselbaumer (2003), bu başarıyı lezbiyenlerin evlerinde cinsiyetçi işbölümünden uzak olmalarıyla ilişkilendirmiştir. Bu iddiaya göre, çoğunlukla lezbiyenlerin çocuk sahibi olmamaları ve partnerleriyle daha eşit bir temelde ev işlerini paylaşmaları heteroseksüel kadınlara göre iş yaşa-

mında daha başarılı olmalarını sağlamıştır. Ancak, bu bulguların örneklem hatasından kaynaklanabileceğini de eklemiştir (Weichselbaumer, 2003: 630).

Blandford'un çalışmasındaki bulgulara karşın Weichselbaumer'in (2003) çalışmasında, lezbiyenlerin iş görüşmesine çağrılmada, heteroseksüel kadınlara göre % 12-13 daha fazla reddedildikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Badget'in (1995) yapmış olduğu çalışmadaysa, gey ve biseksüel erkeklerin meslek, eğitim, deneyim, yaş ve oturma yeri açısından benzer koşullara sahip heteroseksüel erkeklere göre % 11-27; lezbiyen ve biseksüel kadınların, heteroseksüel kadınlara göre % 12-30 arasında daha az kazandığı tespit edilmiştir. Clain ve Leppel'in (2001) kazanç üzerine yaptıkları araştırmalarında, erkek partneriyle yaşayan geylerin heteroseksüel erkeklere göre daha az; kadın partnerleriyle yaşayan lezbiyenlerinse heteroseksüel kadınlara göre daha fazla ücret aldığı bulgusuna ulaşmışlardır. Araştırmalarda geylerle ilgili bulgular tutarlılık gösterirken lezbiyenlerle ilgili bulguların farklılaştığı gözlenmiştir.

Diğer taraftan, LGB bireylerin enformel ayrımcılık kapsamında da bazı deneyimlere sahip oldukları gözlenmiştir. Gey ve lezbiyenlerle ilgili yapılan çalışmalarda, cinsel yönelimi kapalı olan bireylerin, işyerlerinde cinsel yönelimlerinin açığa çıkmasıyla ilgili çok büyük kaygılar taşıdıkları tespit edilmiştir (Chafetz vd; Schneider'den aktaran Leonard ve Levine, 1984). Kapalı bireylerin taşımış olduğu bu kaygıların, kurgusal bir ayrımcılık olduğunu iddia eden Levine ve Leonard, açık bireylerin deneyimlerinden ayırmıştır.

Türkiye'de LGBT bireylere yönelik yapılan araştırmalar son derece sınırlı olmakla birlikte mevcut araştırmalar daha çok "Psikoloji" ve "Tıp" alanında yoğunlaştığı bilinmektedir. Oysa, Türkiye'de çalışma yaşamından, aile ve okul yaşamına ve sosyal yaşama kadar bir çok alanda LGBT bireylerin yaşadığı sorunlar göz ardı edilmektedir.

2006 yılında Lambdaİstanbul tarafından, LGBT bireylerin sorunlarını incelemeye yönelik yapılan araştırmada; katılımcıların % 31'inin işyerinde cinsel yönelimlerini gizlemek zorunda kaldığı; bu bireylerin büyük bir kısmının da erkek eşcinsellerden oluştuğu belirtilmiştir. Bu çalışmada, katılımcıların % 7'si cinsel yöneliminden dolayı işe alınmadığını, % 10'u da iş yerinde uyarı aldığını bildirmiştir. Ayrıca, katılımcıların % 50'si cinsel yönelimden dolayı sözlü, % 21'i aynı gerekçeyle fiziksel şiddet gördüğünü belirtmiştir. Buna ek olarak, 2009 yılında Denizcan Kutlu'nun gey bireylerle yaptığı çalışmasında emek piyasasında gey bireylerin dezavantajlı gruplar arasında yer aldığı, ayrımcılığa uğrama korkusuyla çalışma yaşamında kimliklerini gizlemek zorunda kaldıkları tespit edilmiştir.

I. CİNSEL YÖNELİM AYIRIMCILIĞINA İLİŞKİN HUKUKSAL DÜZENLEMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sherry Wolf, eşcinselliğin kültürel ve politik yaşama yansımasıyla, görsel medyada yansıtılma biçiminin çelişkiler içerdiğini iddia etmektedir. Bir taraftan *Milk, the L Word* ve *Will and Grace* gibi eşcinselliğin konu edildiği filmler Oscar'la ödüllendirilirken, diğer taraftan eşcinsel bireylere evlilik, iş ve insan hakları bakımından eşitlikçi ve koruyucu yasaların düzenlenmediği belirtilmektedir (Wolf, 2009: 9). Wolf'un tanımladığı bu çelişki, Türkiye'de de belirgin bir biçimde yaşanmaktadır. Medyada ve görsel sanatlarda bazı trans ve feminen gey bireylere ayrıcalıklı bir yer verilirken, toplumsal yaşamda LGBT bireyler çeşitli saldırılara maruz kalmaktadır. Yasal düzen-

lemelerde, eğitimde ve çalışma yaşamında eşit hakların tanınması bir tarafa, farklı cinsel yönelimlerin varlığı dahi kabul edilmemektedir.

1. Türkiye Hukukunda Cinsel Yönelim Ayrımcılığı ve Uluslararası Sözleşmeler

Cinsel yönelimden dolayı olağandan farklı muameleye tabi tutulma olarak kavramsallaştırılabilecek cinsel yönelim ayrımcılığına ilişkin Türkiye hukukunda doğrudan düzenlemeler mevcut değildir. Cinsel yönelim nitelemesi hukuksal metinlerde açık bir biçimde ifade edilmemiştir. Dolayısıyla cinsel yönelim ayrımcılığı, genel ifade bulan ayrımcılığa ilişkin düzenlemelerde “... ve bunun gibi sebeplerle”, “... ve benzeri nedenlerle” biçiminde yer alan ifadelerden türetilmeye çalışılmaktadır.

Uluslararası sözleşmeler ve Avrupa Birliği direktiflerinde daha ileri düzenlemelerle cinsel yönelim nitelemesinin söz konusu olduğu görülmektedir. Türkiye Anayasası’nın 90. Maddesi açık bir biçimde temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmelerin iç hukukun üstünde yer aldığını ifade etmektedir. Ancak bunun uygulamaya yansımadağı bir çok örneğin mevcut olduğunu belirtmek gerekmektedir.

a. Anayasa ve Genel Mevzuat

İşyerlerinde genel olarak ayrımcılıkların önlenmesini sağlayabilecek olan yasal düzenlemeler, sosyal bir hak olan çalışma hakkı kapsamında, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 49. maddesinde “Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alır” demek suretiyle anayasal güvence altına alınmıştır. Bununla birlikte, Anayasanın 10. maddesinde herkesin dil, din, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu belirtilmiştir.

Anayasa’da kanun önünde eşitlik, temel hak ve özgürlükleri sınırlama nedenleri arasında yer alan “genel ahlak” ibaresi, vicdani kanaat özgürlüğü ve eşcinsel erkekler için zorunlu askerliğe ilişkin maddeler gibi bu konuyla ilişkilendirilebilecek çeşitli düzenlemeler mevcuttur. Aydın (2007: 5) cinsel yönelim ayrımcılığının doğrudan düzenlenmediği ayrımcılığa ilişkin 10. Madde düzenlemesinde geçen “...ve benzeri sebeplerle” ibaresinin geniş yorumlandığında cinsel yönelim ayrımcılığını da kapsayabildiğini ifade etmektedir.

Öte yandan temel hak ve özgürlükleri sınırlama nedenleri arasında yer alan “genel ahlak” ibaresinin uygulamasında eşcinselliğin ahlaka aykırı bir eylem olarak değerlendirilmesi nedeniyle ortaya çıkan sorunlar söz konusudur. Diğer bir sorunlu alan ise, vicdani ret hakkı da söz konusu olmadığı için zorunlu askerliğe ilişkin anayasal düzenlemeler ve bunların yorumlanması ile ilgilidir (Aydın, 2007: 5-7).

b. Çalışma Yaşamına İlişkin Mevzuat

Çalışma yaşamını düzenleyen temel hukuksal metinlerde de cinsel yönelim açık biçimde ifade edilmemiştir. Ancak yine de çalışma yaşamında cinsel yönelim ayrımcılığı ile ilişkilendirilebilecek bazı İş Yasası düzenlemeleri mevcuttur: Eşit Dav-

ranma İlkesi başlıklı 5. madde, Feshin Geçerli Sebebe Dayandırılması başlıklı 18. madde, İşçinin Haklı Nedenle Derhal Fesih Hakkı başlıklı 24. madde (Kutlu, 2009). Aydın (2007: 7-8) Anayasa’da olduğu gibi cinsel yönelim ayrımcılığının doğrudan düzenlenmediği bu maddelerde geçen “...ve benzeri sebepler” gibi ifadelerin geniş yorumlanması ve uluslararası İnsan Hakları Belgeleri ile birlikte değerlendirilmesi durumunda cinsel yönelim ayrımcılığını kapsayabileceğini ifade etmektedir.

Bu çerçevede çalışma yaşamında herhangi bir ayrımcılığa uğranıldığında, Ceza Yasası’nın 122. maddesine istinaden ceza davası açılması talebi ile yetkili makamlara başvurulabilmektedir (Aydın, 2007: 8).

Kamu görevlileri ile ilgili hukuksal mevzuatta da cinsel yönelim ayrımcılığına ilişkin herhangi bir düzenleme söz konusu değildir. Aksine 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu disiplin hükümleri ve buna bağlı çıkarılan disiplin yönetmeliklerinde geçen “memurluk ile bağdaşmayacak ahlaka aykırı tutumlar” ifadesi ve buna benzer ifadeler cinsel yönelim ayrımcılığına yol açacak biçimde yorumlanmakta ve uygulanmaktadır. Benzer bir yorum ve uygulama da Milli Eğitim mevzuatında İlk ve Orta Tedrisat Muallimlerinin Terfi ve Tecziyeleri Hakkında Kanun’un 27. maddesinde, meslekten çıkarma yaptırımı uygulanan fiiller arasında yer alan “gerek talebeye karşı gerek hariçte muallimlik sıfatıyla telif edilmeyen iffetsizliği sabit olma” ifadesine istinaden gerçekleştirilmektedir. Bu fiil sadece eşcinsel olmalarının öğrenilmesi üzerine birçok öğretmen hakkında uygulanmış ve bu kişiler meslekten ihraç edilmişlerdir⁵ (Aydın, 2007: 8).

Özetle Anayasa, medeni hukuk, çalışma hukuku, ceza hukuku gibi ayrımcılığın yorumlanarak uygulandığı Türkiye hukukunda yer alan “genel ahlak”, “müstehcenlik”, “teşhircilik”, “doğal olmayan cinsel ilişki” gibi ifadeler net bir şekilde açıklanmamakta ve çoğunlukla LGBT bireylerin cinsel yönelim ayrımcılığına maruz kalmasına yol açacak biçimde uygulanmaktadır.

2. Uluslararası Sözleşmeler ve Avrupa Birliği Hukuku

Ayrımcılığa ilişkin uluslararası alanda en genel hukuksal düzenlemeler Birleşmiş Milletler (BM) Şartı ve Türkiye’nin 1949 yılında kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde ifade edilen düzenlemelerdir. Bunun yanı sıra, çeşitli BM sözleşmelerinde de ilgili hükümler bulunmaktadır. Ancak, bu düzenlemelerde de cinsel yönelim ayrımcılığı ifadesi geçmemektedir.⁶

Avrupa Birliği (AB) hukuku cinsel yönelim ayrımcılığının da içinde olduğu ayrımcılık ve dolaylı ayrımcılık⁷ uygulamalarını tanımakta, çeşitli direktiflerle buna karşı önlemler almaktadır. 1997 tarihli Cinsiyet Temelli Ayrımcılık Vakalarında İspat Yükü Direktifi bu açıdan ilk önemli düzenlemedir. Bunun yanı sıra, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı (m. 21), Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Ka-

⁵ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu konularda verdiği kararlarda, cinsel hayata, ancak kamu düzeni ve korunan diğer menfaatlerle uyumsuzluk halinde müdahale edilebileceğini ifade etmekte, eşcinsel olmayı kamu görevinden yasaklanmayı gerektirir bir durum olarak değerlendirmektedir.

⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Gül ve Karan (2011).

⁷ “Herkes için aynı şekilde geçerli ve görünüşte tarafsız olan, ancak bazı kişi ve gruplar üzerinde diğerlerinden farklı olarak veya diğer gruplardan daha fazla olumsuz etkiler yaratan yasal düzenleme, uygulama ve tedbirler” (Gül ve Karan, 2011: 15).

nun (m. 19), 2000 yılında çıkarılan İstihdam ve Meslekte Eşit Muameleye Dair Direktif⁸ gibi hukuksal düzenlemeler cinsel yönelim ayrımcılığını kesin bir dille yasaklamakta, Avrupa Ombudsmanı, Temel Haklar Ajansı, gibi kurumlar bu alanı denetlemektedir (Gül ve Karan, 2011: 70-85). Bu direktifle beraber cinsel yönelim ayrımcılığını önlemeye yönelik oluşturulan Bağımsız Uzmanlar Grubu'nun cinsel yönelimin eşitlik direktifinin bir parçası haline getirilmesini öngören raporu da 2004 yılı sonunda yayınlanmıştır (Sanders, 2005).

Avrupa Konseyi ekseninde incelendiğinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) kapsamında korunan hak ve özgürlüklerden hiç biri doğrudan cinsel yönelime ilişkin değildir. Ancak cinsel yönelim ayrımcılığına ilişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde (AİHM) açılan davalar genelde AİHS'de yer alan 8. madde (Özel ve Aile Hayatına Saygı), 12. madde (Evlenme Hakkı) ve 14. madde (Ayrımcılık Yasağı) hükümlerine ilişkin olmuştur. Dolayısıyla bu konularda önemli düzeyde içtihat olduğu gözlenmektedir (Karadağ, 2007: 21-22). Ayrıca Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nda da ifade bulan ayrımcılığa ilişkin maddelerin hiç biri doğrudan cinsel yönelime ilişkin değildir. Ancak Şart'ın giriş kısmındaki ayırım gözetmeksizin sosyal haklardan yararlanma hakkının sağlanması ve 1. maddede taraf devletlere istihdam alanında, doğrudan ya da dolaylı her türlü ayrımcılığı hukuken yasaklama yükümlüğü veren ifadeler geniş yorumlandığında cinsel yönelim ayrımcılığını kapsayabilir.

Türkiye'nin 1967 yılında imzaladığı Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) ayrımcılığa ilişkin 111 numaralı Ayrımcılık (İstihdam ve Meslek) Sözleşmesi diğer ayrımcılıkların yanı sıra, cinsiyet temelinde ayrımcılığı önleme çağrısı yapmaktadır. Ancak, ne bu sözleşmede ne de diğer ayrımcılığa ilişkin sözleşmelerde cinsel yönelim ayrımcılığı ifadesi yer bulmamaktadır (Gül ve Karan, 2011: 85-88).

II. ALAN ARAŞTIRMASI

1. Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, Türkiye özelinde, bir alan araştırması üzerine kurgulanmıştır. Çalışmanın konusunun ayrımcılık olması, görüşmecilerin kişisel deneyimlerine ulaşmayı gerekli kılmıştır. Bu nedenle, LGB bireylerin iş yaşamına ilişkin deneyimlerini açığa çıkarmak için yarı yapılandırılmış soru formuna dayalı, derinlemesine mülakat yönteminin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Mülakat İstanbul ve Kocaeli'de, birbirlerinden farklı işlerde çalışan LGB bireylerle yapılmıştır. Cinsel yönelim ayrımcılığına daha geniş açıdan bakabilmek amacıyla mülakat farklı işlerde çalışanlarla yapılmıştır. Bu kapsamda, kar topu yöntemiyle, Lambdaİstanbul, Spod derneği ve tanıdıklar aracılığıyla LGB bireylere ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında sorulan sorular, LGB bireylerin işyerlerinde yaşadıkları sorunların açığa çıkarılması üzerine kurgulanarak yalnızca bu kapsamdaki bilgileri ölçmeye yönelik sorulmuştur. Araştırma, heteroseksüel bireylerle LGB bireyleri karşılaştıran bir perspektif üzerine kurulmamış, yalnızca aynı grup içinde yaşanan deneyimlere odaklanmıştır. Bu bağlamda, LGB bireyler üzerinden işyerindeki ayrımcılığın formel ve enformel boyutları sorgulanmaya çalışılmıştır.

⁸ Bu direktif özel olarak istihdam alanına dairdir ve diğer ayrımcılıkların yanı sıra cinsel yönelim ayrımcılığıyla mücadele amacıyla çıkarılmıştır (Gül ve Karan, 2011: 77-80).

Araştırmanın soruları, işyerinde cinsel kimliklerini açıklayan ve gizli tutan LGB bireylere göre ayrı olarak sorulmuştur. Griffin'in (1992) çalışmasında da belirtildiği gibi LGB bireyler işyerlerinde cinsel kimliklerini dört şekilde yaşamaktadır: Birincisi, tamamen kapalı olup heteroseksüel bir birey gibi davranmak; ikincisi, kapalı olmak ancak bazı hareketleriyle belli etmek; üçüncüsü, bazı kimselere açılmak; dördüncüsü, sözsel olarak da ifade ederek kendi cinsel kimliğini açmak. Bu çalışmada, bu dört gruptan herhangi birine dahil olan LGB bireylerle görüşülmüştür.

Bu kapsamda 25 kişi ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Görüşmecilerden 10'u cinsel yönelimlerini gey, diğer 10'u lezbiyen ve 5'i de biseksüel kadın olarak tanımlamışlardır. Trans bireylerin, Türkiye'de iş yaşamına bile giremiyor olmasından dolayı araştırmanın kapsamı LGB bireylerle sınırlı tutulmuştur.

Bazı mülakatlar Lambdaİstanbul ve Spod'da yapılırken bazıları görüşmecilerin önerdikleri herkese açık mekanlarda gerçekleşmiştir. Cinsel yönelim konusunun taşıdığı hassasiyet ve görüşmecilerin yaşayabilecekleri potansiyel ayrımcılıklara dair kaygılarından dolayı iletişime geçilen kişilere isimlerini veya kimliklerini ortaya çıkaracak herhangi bir bilginin araştırmacılar dışında kimseyle paylaşılmayacağı yönünde telkinlerde bulunulmuştur. Görüşmelere başlamadan önce Spod'da çalışan gönüllülerden, görüşmeler sırasında kullanılacak kavramlar ve soruları ifade etme yöntemleri üzerine fikir alınmıştır.

Görüşmecilerin günlük deneyimlerinin de bir sonucu olarak cinsel yönelimi ifade ederken kullanılan kavramlara karşı bir duyarlılık geliştirdikleri söylenebilir. Dolayısıyla cinsel yönelim ayrımcılığı üzerine yapılacak çalışmalarda seçilen kelimeler, ifadeler, görüşmeci ile iletişim sağlamakta kurulan dilin görüşmecilerin deneyimlerini aktarması bakımından önemli olduğu söylenebilir.

Bu araştırmanın en önemli sınırlılığı, görüşmecilere daha çok dernekler vasıtasıyla ulaşılmasından dolayı, LGB bireylerin cinsel yönelimlerini örgütlenmenin verdiği destekle daha güçlü bir şekilde ve daha politik olarak ifade etmelerine neden olmuştur. Diğer bir kısıtlılık görüşmecilerin eğitim seviyelerinin çok yüksek olması ve çoğunun yüksek vasıflı olarak işgücü piyasasında yer almasıdır. Bu özellik yine görüşmecilerin büyük kısmına dernekler vasıtasıyla ulaşmanın bir sonucu olarak düşünülebilir.

2. Araştırma Bulguları

Daha önce de belirtildiği gibi, işyerinde cinsel yönelimden kaynaklı ayrımcılık üzerine yapılmış çalışmalar gey, lezbiyen ve biseksüel bireylere yönelik ayrımcılığı, formel ve enformel olarak ikiye ayırmıştır. Formel ayrımcılık işverenin kararları doğrultusunda şekillenen işten atılma veya işe alınmama gibi uygulamaları kapsar. Dolayısıyla formel ayrımcılıkta kurumsallaşmış prosedürler üzerinden bireyler sınırlandırılmaktadır. Öte yandan enformel ayrımcılık, daha çok bireylerin cinsel yönelimlerinden dolayı sözlü ya da fiziksel olarak taciz edilmelerini kapsamaktadır. Burada da ayrımcılık, işyerindeki sosyal ilişkilerden kaynaklanmaktadır.

Bireyler çeşitli sebeplerle cinsel kimliklerini işyerlerinde açıklama ya da gizleme eğiliminde olabilirler. Bir kişi, daha önce çalıştığı bir işyerinde cinsel yönelimini açıklayabilirken şimdiki çalıştığı işyerinde cinsel kimliğini gizleme eğiliminde olabilmektedir. Bu tercih, bazı durumlarda kişilerin çalıştıkları sektörlere, bazı

durumlarda da çalıştıkları iş yerlerinin özelliklerine bağlı olmaktadır. Ancak çalışanlar arasında rekabetin arttığı durumlarda “gizle(n)mek” en iyi alternatif olarak görülebilmektedir.

Bu çalışmada cinsel yönelimini açıklayanlar ve gizli tutanlar şeklinde ikili bir tasnifin tercih edilmesinin sebebi, her iki durumda da ayrımcılığın farklı boyutlarda yaşanıyor olmasıdır. İşyerinde cinsel kimliklerini açıklayanlar, yaşadıklarını anlatırken kendi deneyimleri üzerinden; gizleyenlerse diğer bireylerin yaşadığı ayrımcılık üzerinden bir kurgu yapmaktadır. Şöyle ki; cinsel kimliklerini gizleyenler, işyerinde gördükleri cinsiyet, etnik köken, dini inanç, siyasi görüş farklılıkları gibi başka konular üzerinden şekillenen, tanık oldukları dışlanmalar ve ayrımcılıklardan yola çıkarak yaşaması muhtemel ayrımcılıkları kurgulamaktadır. Dolayısıyla birinci durum, doğrudan deneyimleri aktardığından “gerçek (deneyimlenmiş)”; ikinci durum da yaşanması muhtemel ayrımcılıklar üzerinden şekillendiği için “kurgusal” olarak isimlendirilmiştir. Ancak, diğerlerinin deneyimlerinin de yaşanmış olduğunun bilinmesi, böyle kesin bir ayrımı hatalı kılacaktır.

a. Cinsel Yönelimini Açıklayanlar: Gerçek (Deneyimlenmiş) Ayrımcılık

LGB bireyler ya çok başarılı bir azınlık ya da ayrımcılığa maruz kalan çalışanlar olarak tanımlanırlar (Blanford, 2003: 622). Bu tanımlamanın günlük yaşamda sayısız örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. Başarılı bir azınlık fikri “çoğu eşcinselin sesinin güzel, kaleminin güçlü ya da sanatsal açıdan yetenekli, sanatçı bir kişiliğe sahip olduğuna dair zihinlerde yer alan önyargılar...” (Lambdaİstanbul, 2006: 17-18) ile şekillenmektedir. Bir tür normal olmama hali olarak tanımlanabilen yaratıcı olma, normal olmayan bir düşünce dünyasına işaret eder. Yaşam biçiminin sıra dışı özellikler göstermesi beklenen yaratıcı meslekleri yapanlarda eşcinsellik “sıra dışılık” görüntüsünü tamamlayan bir özellik olarak kabul edilebilir.

Diğer bir yaklaşım eşcinsellerin mutlaka ayrımcılığa uğradığı varsayımından hareket edilmesidir. Eşcinsel ve biseksüelleri her zaman ve her yerde ayrımcılığa, dışlanmaya uğrayacakları ön kabulüyle hareket etmek, ötekileştirmenin bir başka yöntemi olmaktadır. Bu yöntem onları yaşadıkları her türlü toplumsal yapıdan ayırıp bu yapıların dışında bir yerde tanımlamak anlamına gelebilir. Oysa, buradaki amaç eşcinselleri ve biseksüelleri günlük yaşam içerisinde işyerleri de dahil olmak üzere her toplumsal kurumda farklı bir konumda tanımlamak yerine bu tür tanımlamaların, önyargıların, beklentilerin ötesinde onların da diğerlerinden farklı bir yaşam pratiğinin olmadığını kabul etmektir. Çalışmanın bu kısmı işyerinde eşcinsel olduğunu açıklayanların deneyimleri üzerine odaklanmıştır.

Cinsel yönelimi açıklamak bazı durumlarda LGB bireylerin iş arkadaşlarına doğrudan ifade etmesi şeklinde olmaktadır. Açılmanın⁹ bu şekli işyerinde çalışan diğer bireylere güven duymakla doğrudan bağlantılıdır. Araştırma kapsamında açık olduklarını ifade edenlerin bazıları sadece kendi ofisindeki çalışanların, bazıları ise tüm işyeri çalışanlarının bildiğinden bahsetmiştir. Bu görüşmeciler için açık olma, bu bilginin yayılmasını ve etkilerini kontrol edebilecekleri bir çember içinde geçerli olabilmektedir. Bu çember bazen birkaç arkadaşı, bazen bir ofisi, bazen de tüm işyerini içine alacak genişliktedir.

⁹ Cinsel yönelimi açıklamak LGB bireyler tarafından “açılmak” şeklinde tanımlanır. Sadece işyeri değil, aile de dahil tüm toplumsal yapılar için geçerlidir.

Cinsel kimliğin az sayıda insanla paylaşıldığı durumlarda, paylaşılan kişilerle olan ilişkiler işyeri dışında da devam etmektedir. Buradaki arkadaşlık ilişkisinde, taraflar özel yaşamlarına dair pek çok detayı birbirlerine anlatacak bir güven ilişkisi geliştirmişlerdir. Eşcinsel olmak da bu samimi ilişkiler içinde sorun, ya da sorun oluşturabilecek bir özellik olarak tanımlanmaz çünkü eşcinsel birey, arkadaşları ile güven ilişkisini kurmuştur. Buna dayalı olarak ev ziyaretleri yapılabilir, eşcinsel olan kişi sevgilisini arkadaşları ile tanıştıracaktır. Bu açıklık daha geniş anlamda işyerinde de LGB bireye daha rahat olabileceği bir alan açabilir.

Tüm işyerinde açık olma, bir arkadaş grubuna açık olmaktan farklı olarak tamamen işyerinin koşulları ile ilgilidir. Örneğin işyerinin küçük olması, çalışan sayısının az olması çok önemli bir rol oynamaktadır çünkü eşcinsel bireyin kendisi hakkındaki bu bilginin etkilerini kontrol etmesini kolaylaştırmaktadır. Çalışanların eğitim durumları, cinsiyetleri, kişisel kabulleri, başka konularda sergiledikleri ayrımcı, dışlayıcı tavırların varlığı veya yokluğu oldukça önemlidir. Örneğin, kadınların ağırlıklı olduğu işyerleri açılmayı kolaylaştırır. Bu durum, aynı zamanda işyerindeki günlük yaşamı, LGB bireyler açısından daha rahat hale getirir. Hem erkekler hem de kadınlar, erkek ağırlıklı işyerlerinin küfür, aşağılama içeren günlük konuşmalarından rahatsızlık duyduklarını ifade etmişlerdir:

Bir de şunu da belirtiyim açıldığım arkadaşlarımdan çoğu kadınlar... Kadınlar daha anlayışlılar... Kadınların varlığı çok daha farklı bir hale getiriyor.

İşyeri erkek ağırlıklı olduğu için geyliğimle dalga geçebilirler.

İnşaat sektörü aşırı kılı ve bıyıklı geliyor bana. Maskülen ortamlar ve işlerde çalışmak istemezdim.

[İşyerinin erkek ağırlıklı olmaması halinde] daha rahat bir yer olurdu, garip hareketler olmazdı. Onlar biraz daha ne konuşacağını bilen kişiler olurlardı.

Ancak cinsel yönelimin açıklanması her zaman bireyin kendi kontrolünde olmayabilir. Özellikle giyim tarzı, mimikler, yürüyüş gibi bazı davranışlar diğerlerinin aklında soru işaretleri oluşturabilmektedir. Oluşan soru işaretleri daha fazla bu konuya odaklanmaya, göz hapsine, sürekli takiplere neden olabilir. Ancak her durumda belirgin bir işaret olmasına gerek yoktur. Bazı görüşmeciler kendileri açıklamadıkları halde iş arkadaşlarının farkında olduklarını ifade etmişlerdir:

Daha önce böyle açılma gibi bir açılma olduğunda ben zaten biliyordum ki, neden biliyordun, konuşuyoruz, gizli miydi ki gibi bir diyalog oluyor. Gizlemek de bir çaba, gizlememek de bir çaba, ben o çabayı harcamak istemiyorum.

Bazı durumlarda, daha önceden bilen birisiyle aynı işyerinde çalışmanın işyerindeki diğer insanların öğrenmesine ve cinsel kimliğin daha kolay açıklanmasına etkisi olabilmektedir. Hatta bir durumda özellikle gey çalışan isteyen bir işyerinde çalışan görüşmeci bu talebin oluşma koşullarından şu şekilde bahsetmiştir:

Bunlar altı yedi kadın aynı yerde çalıştıkları için heteroseksüel bir erkek istemiyorlardı ve geceleri birinin garaja kargo götürmesi gerekiyordu. Dolayısıyla aslında iyi kötü bir erkeğe ihtiyaçları olan işyeriydi. (o da gey olan) Önceki arkadaş da 'bir gey arkadaşım var onu öneriyim' demiş.

Cinsel yönelimini açıklayanların karşılaştığı tavırların bir diğeri yine cinsiyetin ne kadar tanımlı, standart davranış biçimleri üzerinden tanımlanan bir kav-

ram olduğunu göstermektedir. Örneğin erkekler yöneticidir, eğer bir yere birinin hakim olması gerekiyorsa o mutlaka bir erkektir. Bu tür ezber yargılar kadın ve erkek eşcinselleri ve biseksüelleri farklı açılardan etkilemektedir. Toplumsal tanımlama içinde kadın eşcinseller ve biseksüeller, heteroseksüel kadınlara kıyasla erkeklığe biraz daha yakın bir noktada tanımlanabilirler. Bir kadın görüşmecinin de ifade ettiği haliyle “erkek gibi kadın” algısı toplumsal anlamda eleştirel değil aksine kadını övmek amacıyla ifade edilen bir kavram haline gelebilmektedir. Erkek gibi kadın güçlü kuvvetlidir, her işin üstesinden gelebilir, otoriter olabilir. Hatta bu özelliklerden yola çıkılarak lezbiyen kadınların heteroseksüel kadınlara göre daha yüksek ücret aldıkları da iddia edilmektedir (Weichselbaumer, 2002: 630; Clain ve Leppel 2001). Bu çalışmalarda, “işverenler, işgücü piyasasında başarılı olmakla bağlantılı erkeklik idealine sağladıkları uyumdan dolayı heteroseksüel kadınların aksine lezbiyenleri ödüllendirdikleri” savunulmaktadır (Weichselbaumer, 2002: 630). Bu iddia kadınların işgücü piyasasına daha fazla dahil oldukları, çalışan kadınların ikili mesaileri tartışmaları ile birlikte anlamlı bir yer tutabilecek niteliktedir. Dolayısıyla kadınların, “erkek niteliklerine” sahip olmaları, daha iyi işler veya ücretlerle ödüllendirilebilecek bir özellikken erkekler için farklı kabuller geçerlidir.

Erkekler için geçerli kabullere bakıldığında ise “efemine erkek” kavramı ile karşılaşılır. Bu kavram bilinen erkek kalıplarına uymayan, hatta kadınlığa doğru bir erkeklik kaybını tanımlayan ifadedir. Efemine erkek, bir erkeğin eşcinsel olduğuna dair güçlü kanıtların toplamıdır. Bir erkek eşcinselse bu kalıbın içerdiği davranışları sergilemesi beklendiği gibi, bu davranış veya işaretlerin birkaçını sergileyenler kendi ifadesine gerek duyulmadan eşcinsel olarak tanımlanabilir. Hatta bu kalıplara uymuyorsa şu örnekte olduğu gibi memnuniyetsizlik açıkça ifade edilebilir:

Benden önceki arkadaş ‘feminen’, makyaj vesaire onlarla o sohbetleri yapan biri olduğu için beklentileri o yöndeydi. Ben gittiğimde bir hayal kırıklığı yaşayıp uzunca bir süre inanamadılar. Sen de nasıl geysin. Ben öbür arkadaşına göre daha az gülüyormuşum daha az komikmişim.

Ben gey değilim dediğim sürece işyerindekilere göre değilim. Makyaj yapmıyorum, kısıtmıyorum, kaşımı almıyorum, ayol demiyorum onlara göre öyle.

Daha önce yapılan bir çalışmada da aynı sonuç ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaya göre örneklemin yüzde yetmiş beşi “hiç onlara benzemiyorsun” tepkisiyle karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Bu çalışmaya göre erkekler kadınlara göre daha yüksek bir oranda bununla karşılaşmıştır (Lambdaİstanbul, 2006: 83). Bunun da en önemli sebebi eşcinsel kadına göre eşcinsel erkek stereotipinin daha yaygın bir şekilde bilinmesinden kaynaklanıyor olabilir. Bu kalıp yargıya uymayan eşcinsel erkeklerin yadırganması, onlardan şüphe duyulması ya da iletişim kurulamaması söz konusu olabilir.

Ancak buradan yola çıkarak sanki kadın eşcinsellerin erkeklerle göre daha rahat kabul gördüğü, erkeklerle oranla daha az gizlenmesi ya da açıkladıklarında erkeklerle oranla daha rahat olabilecekleri anlamına gelmemektedir. Erkekler mi, yoksa kadınlar mı cinsel yönelimlerini açıklama sırasında daha az sorunla karşılaşır sorusuna net bir cevap vermek zordur. Bu durum, yukarıda sayılan pek çok etkenin belirlediği durumdur. Geçişin rahat olması, her zaman bu ra-

hatlığın devam edeceği anlamına gelmeyebilir. Ancak Türkiye’de yapılan bir araştırma kadınların eşcinsel olduklarını ifade etmelerinin erkeklerinkine göre daha kolay olduğu sonucuna varmıştır. Bunun geçerliliğini bir an için kabul edersek iki önemli sebep ileri sürebiliriz. Birisi bahsedildiği gibi “erkek gibi kadın” nitelemesinin içerdiği olumlu anlamdır. Bu olumlu anlamın da özellikle iş bulmakta avantaj sağlayabileceği gibi bir fikirden kaynaklanabilir. Diğer bir neden ise, işyerini aşan bir toplumsal zeminde gerçekleşmektedir. Buna göre lezbiyen olmak, zararsız, erkek eşcinselliği kadar üzerinde durulmaya gerek olmayan bir durum olarak algılanmasından kaynaklanıyor olabilir” (Bora ve Üstün, 2006: 30-31). Bora ve Üstün’ün araştırmalarında kadın eşcinselliğinin nasıl tanımlandığı üzerine şöyle bir açıklama yer almaktadır: “Kadın eşcinselliğinin ‘daha yumuşak hatlı’ olarak görülmesinin kısmen lezbiyen cinselliğine ilişkin bilgisizliğe bağlı olduğunu düşünüyoruz. Penetrasyonun olmadığı kanısı, beraberinde namusun lekelenmediği rahatlamasını da getiriyor belli ki. Kadınların cinsel ilişkide bir özne olması o kadar düşünülmeyen bir şeydir ki, lezbiyen ilişki de geçici ve göz yumulabilir bir sapma olarak görülebiliyor. Oysa erkek eşcinselliği, çok daha büyük bir korku yaratıyor. Çünkü iki özne arasında geçiyor ve erkekliğe yönelik ciddi bir tehdit olarak algılanıyor” (Bora ve Üstün, 2006: 30-31).

Bireylerin kendi kontrollerinin dışında, özellikle de dış görünüşlerinden kaynaklı olarak cinsel yönelimlerinin açığa çıkması daha fazla enformel ayrımcılığa ve dışlanmaya uğramalarına neden olabilmektedir.

İşyerine ne zaman güzel bir müşteri kız gelse, benim hareketlerim hep izleniyordu. Eğer ben o masaya servis yaparsam, kızlar falan kendi aralarında gülüşüyordu. Bu benim için çok rahatsız edici tabii.

Ancak sadece dış görünüş üzerinden bilinmesi halinde değil diğer şekillerin herhangi biri ile öğrenilmesi halinde benzer dışlayıcı tavırlar ile karşılaşma riski bulunmaktadır. Nitekim dış görünüş konusunda sorun yaşayabilecek nitelikleri barındırmayan bir fabrika işçisinin yaşadığı dışlanma buna örnek verilebilir:

Sen mi geldin, sen burada oturma diyorlardı... Sonra da şaka yaptık oturabilirsin diyorlardı. Mesela bir yere gezmeye gidiyorlar ben de geleyim mi diyorum araba doldu sen gelme diyorlar... Her şeyi konuşurlar ben geldiğimde biraz hava değişirdi... Zor geçti ama idare ettim [bütün bunlarla] düzgün davranarak.

Benzer dışlama davranışlarına eşcinseller üzerine yapılmış başka bir çalışmada da değinilmiştir. Enformel ayrımcılığın ikinci yaygın şekli sözlü olmayan saldırılardır. Levine ve Leonard’ın (1984) araştırmasında, sözlü saldırının enformel ayrımcı davranışlar içinde çok yaygın olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmada, ayrımcılığa maruz kalan kadınların üçte ikisinin dedikoduya, alay edilmeye maruz kaldığı tespit edilmiştir.¹⁰ Kadınların önemli bir kısmı ters bakışlara, dışlanmaya ve kişisel eşyalarına zarar verilmesine katlanmak zorunda kalmışlardır (Levine ve Leonard, 1984: 706).

¹⁰ Burada ayrımcılığı ve dışlanmayı anlatan sayısız davranış sayılabilir. Günlük yaşamın içine gizlenen bu tür davranışlar için Tanıl Bora’nın sıradan faşizm tanımlamasında değindiği içki masalarında, gündelik sohbetlerde, dedikodularda soluk alıp veren sıradan faşizm unsurları her zaman derlenmeye, seferber edilmeye amadedir (Bora, 2011: 167).

Cinsel yönelimlerini açıklayanların yaşadıkları formel ayrımcılıklardan araştırma sırasında iki görüşmeci bahsetmiştir. Bir başkası ise üstlerinin işten atıp atmama müzakeresini duyduğunu ifade etmiştir.

Ama müdürlerin bana verdiği iş nedense hiç bitmiyordu. Hangi işi bitirsem daha fazlasını veriyorlardı. Yapamayacağım kaldıramayacağım yükler taşımamı istiyorlardı. Beni verdikleri fazla işlerle, yıldırma istedikler. En son yılbaşında da gece kantinde kalmamı istedikler. Ben de kalmadım ve işten çıkardılar.

Şef başlarda çıkartmayı istiyordu. Patrona da diyordu şunu çıkaralım, patron da iyi çalışıyor niye çıkarayım diyormuş. Başlarda istemiyorlardı... Şef aynı zamanda komşum olmasına rağmen çok mesafeli konuşmuyor da. Mesela benimle birlikte çalışana söylüyor şunu yap diye bana söylemiyor.

Cinsel yönelimin açık olmasının üzerinde durulması gereken bir dezavantajı LGB bireyleri kabul eden ve onların işyerindeki varlığında hiçbir sakınca görmeyen bazı işverenler, onlara sağladıkları bu rahatlığa dayanarak işten ayrılmayacaklarını düşünmekte. LGB bireylerin başka bir işe kabul edilmeyecekleri düşüncesiyle daha itaatkar olmalarını bekleyebilmekte veya “nasıl olsa buradaki rahatlığını bırakıp gidemez” fikriyle daha fazla çalışmasını istemektedir.

b. Cinsel Yönelimini Gizli Tutanlar: “Kurgusal (Algılanan) Ayrımcılık”

Cinsel yönelimi gizli tutma bir tür ayrımcılıkla başa çıkma stratejisi olarak tanımlanabilir. İnsanlar, cinsel yönelimlerini gizleyerek olası bütün dışlama veya kötü muameleyi kendilerinden uzak tutmaya çalışırlar. Bu durum cinsel yönelim ayrımcılığını, cinsiyet ayrımcılığından ayıran bir farktır. Eşcinsel birey istemezse cinsel yönelimini açıklamayabilir veya gizlemek için çaba sarf edebilir (Blandford, 2003: 624). Burada amaç kendisine yönelmesi muhtemel ayrımcılığı engelleyebilmektir. Dolayısıyla, cinsel yönelim ayrımcılığını diğer ayrımcılıklara göre daha yıkıcı kılan da yine bu özelliği olmaktadır. Eğer kişinin kendi kontrolü dışında cinsel yönelimi, ayrımcı ve dışlayıcı olabilecek bir çevre veya bir kişi tarafından öğrenilirse bu çevre veya kişiler daha acımasız olabilirler. Bu tür davranışlara maruz kalan kişinin bunlarla baş etmesi zorlaşacaktır.

Bu tür durumlarla ve daha farklı ayrımcı, dışlayıcı davranışlarla karşılaşmamak için aşağıda bahsedileceği gibi cinsel yönelimlerini açıklamayanlar, gizlenmek amacıyla çeşitli stratejiler geliştirme yoluna gideceklerdir. Öğrenilmesi halinde yaşanması muhtemel olayları net bir şekilde sıralayabilecek kadar düşünmüş olacaktır.

Yaşanabilecek muhtemel ayrımcılıkların kurgulanmasından yola çıkıldığı için yani doğrudan ayrımcılığa, dışlanmaya uğramaktan çok işyeri dışında daha önce yaşadıkları deneyimler, arkadaşlarının yaşadıkları, iş arkadaşlarının davranışlarından, günlük konuşmalardan çıkarılan olası sonuçlara dayanmaktadır. Bunun yanında, heteroseksüel olmayan diğer bireylerin yaşadıkları olumsuzluklardan etkilenme de kurgusal ayrımcılığın oluşmasında etkilidir.

Cinsel yönelimi gizlemek işyerinin özelliklerinden de kaynaklanmaktadır. Belirli özelliklere sahip işyerlerinde çalışanlar cinsel yönelimlerini gizleme davranışına daha fazla başvurabilmektedirler. Örneğin büyük ve kalabalık işyerlerinde çalışanların, cinsel yönelimlerini gizleme ihtimalleri daha yüksektir. Gizleme davranışı bu tür işyerlerinin birkaç özelliğinden kaynaklanmaktadır. Büyük işyerlerinde çalışan görüşmeciler işyerlerinin tüm çalışanları apolitikleştiren

ve yalnızlaştıran bir yapıya sahip olduğunu düşünmektedirler. Dolayısıyla, kişilerin yalnızca yapılan işler üzerinden tanımlandığı bu yerlerde diğer tüm kimlikler gibi eşcinsellik üzerinden kurulan kimliğin de bir yaşam alanı bulamayacağı düşünmektedirler.

Böyle bir politize ortam yok, böyle bir boşluk da yok, böyle bir dayanışma alanı da yok. Bankacıların yüzde doksan dokuzu sendikasız çalışıyor. Aslında herkes çok tek başına, bir sürü insan bir sürü ötekiliğini bırakıp standart bir kimlikle.

Burası biraz daha profesyonel, plaza, ilişkiler daha kaygan...Açıklarsam kariyerim doğrudan etkilenir, herkesin birbirinin sırtına bastığı, çok sistematik performans notunun olduğu, yıl sonunda ona göre işten bile çıkarılabildiğin bir iş yeri...Burası senin katkına bakar sen işyerine yansıtmadığın sürece bir şey yapmaz ama risktir insanların bu tip işyerlerinde 'söylerim'lerle tehdit edildiğini biliyorum"

İşyerinde cinsel yönelimi gizli tutmanın önemli bir nedeni aynı işyerini paylaştıkları kişilerin farklı kimliklere karşı sergiledikleri dışlayıcı tavırlardan görüşmecilerin duydukları rahatsızlıktır. Görüşmeciler kendilerine karşı olmasa da tanık oldukları tavırlar ve ifadelerin aynılarının hatta belki daha ağırılarının kendilerine yönelebileceği sonucunu çıkarmaktadır:

Cinsel yöneliminin bilinmesinde sakınca görüyorum. Çünkü, içinde bulduğum sektör biraz tutucu.

İşyerinde cinsel yönelimi gizli tutmak ayrımcılığa ve dışlanmaya uğrama riskini azaltsa da gizleyen birey için sürekli bir baskı, tedirginlik halini almaktadır. Kadınlar üzerine yapılmış bir çalışmaya göre bazıları cinsel yönelimini açıklamadıkları için aşırı derecede rahatsız oldukları sonucu çıkmıştır. Bu örneklemin yüzde 84'ü kapalı olmaktan başka çarelerinin olmadığını hissederken, yüzde 62'si bunu sır olarak tutmanın kendilerini daha rahat hissettiren ancak sorunlu bir durum olduğunu, yüzde 42'si de deşifre olmayı kaygı verici bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu araştırmaya göre; katılımcıların üçte birinden daha fazlası heteroseksüel görünmek için çaba harcıyordu (Levine ve Leonard, 1984: 704).

Bizim araştırmamıza katılanların bazıları yukarıdaki araştırmanın sonuçları ile benzer şekilde cinsel yönelimlerini gizledikleri için tedirgin olduklarını ifade etmişlerdir. Tedirginliğin en önemli nedeni; kendileri söylemeden herhangi bir şekilde işyerinde öğrenilmesi durumunda bu sürecin kendi denetimlerinin dışına çıkacağına inanılmasıdır. Başlangıçta cinsel yönelimlerini gizleyen veya heteroseksüel bir imaj yansıtan eşcinsel-biseksüel bireyler, kendi cinsel yönelimlerinin ifşa edilmesinden, endişe duymaktadır. Bu endişenin temelinde de, iş arkadaşlarının kendilerine olan güvenlerinin sarsılacağı ve arkadaşlarını kaybedecekleri duygusu yatmaktadır.

Cinsel yönelimlerini işyerinde hiçbir şekilde açık etmeyenlerden bazıları, bu durumun öğrenilmesi halinde doğrudan işlerini kaybedeceklerini ifade etmişlerdir. Ancak kurgulanan ayrımcılık davranışları sadece bununla sınırlı değildir. Levine ve Leonard araştırmasından çıkan sonuca göre iş arkadaşlarının alay etmesi, uzak durabilecekleri gibi bazı davranışlar da önemli bir endişe kaynağıdır (Levine ve Leonard, 1984: 705). Bu kaygıların tamamı bizim araştırma sonuçları ile örtüşmektedir:

Cinsel yöneliminin bilinmesinde sakınca görüyorum. Gey olduğum öğrenilirse işten çıkarılabilirim. Tacize uğrayabilirim.

Az öğrenci almaya başlıyorsunuz. Diyelim ki benim için kız öğrencilerle problem çıkar, erkek öğrenciler aldırmaı. Böyle bir ayrımcılık olur. Ofiste dışlanırsınız. Hademelerin tavrı bile değişir.

[Cinsel yönelimi] hayır hissedilmedi. Buna çok dikkat ediyorum. Hissedilse kadınlar benim kendilerini taciz edeceğimi düşünür hatta iftira bile atarlar. Normal yakınlığımı, başka yorumlayıp hemen kendilerine asıldığım dedikodusu yayarlar. Söylesem artık hiçbir kadınla yakın arkadaşlık kuramayabilirim işyerinde.

İşyerinde gey olduğum öğrenilirse kesinlikle işten çıkarılırım. Hem işten çıkarılmasalar bile ben çıkarım. Çünkü, işyerindekilerin ne kadar homofobik ve dalgacı olduğunu ben biliyorum.

Bunun yanında, iş arkadaşlarından ve üstlerinden karşılaşacakları tavırları oldukça net bir şekilde sıralayabiliyorlar. Karşılaşacakları muhtemel tavırlar konusunda bu kadar emin olmaları önemli oranda diğer eşcinsellerin deneyimlerine dayanırken bir miktar da diğer ayrımcılık konularında sergilenen tavırların kendileri için de geçerli olabileceği çıkarımı yapıyorlar. Görüşmeciler özellikle hemcinslerinden dışlayıcı tavırlar bekledikleri gibi, tacizci olarak görülmelerinden veya diğer eşcinsellerin deneyimlerinin üzerinden kendilerine tacizde bulunulabileceği endişelerini ifade etmişlerdir.

Dalga geçilme ve cinsel tacize uğrama korkusu yaşıyorum... Hissedilse kadınlar benim kendilerini taciz edeceğimi düşünür hatta iftira bile atarlar. Normal yakınlığımı, başka yorumlayıp hemen kendilerine asıldığım dedikodusu yayarlar. Söylesem artık hiçbir kadınla yakın arkadaşlık kuramayabilirim işyerinde. Hem bir erkekle evlisin hem de kadın sevgilin mi var diye dalga geçerler.

Ben bir gey olarak kimliğimi hiç açıklamadan bile tacize uğruyorum. İşyerinde müdürlerden biri sürekli olarak bana dokunmaya çalışıyor. Cinsel içerikli ve eşcinsellerle ilgili fıkralar anlatıyor. Göz süzüyor yanımdan geçerken. Ayrıca işyerindeki kadın arkadaşlarım eşlerinden de kıskanır diye düşünüyorum.

Cinsel yönelimlerinin öğrenilmesi halinde beklenen tepkilerden birisi de cinsel tacizdir. Özellikle cinsel yönelimlerini gizli tutanlar, heteroseksüel kadınlara göre daha fazla cinsel tacize maruz kalabilirler. Dahası, heteroseksüel olmayan bireyler, “önüne gelen herkesle” ilişki kuracak potansiyele sahipmiş gibi algılanabilirler. Bu tür algılamalar ve yaftalamalar da cinsel taciz riskini artırmaktadır. Nitekim görüşmecilerin ifadelerinde bu tür endişelerden bahsedenler bulunmaktadır:

Erkek eşcinsellere erkekliğin yitirilmesi olarak bakılabiliyor. Kadın eşcinselle de yollu olmak diye bakıyorlar. Ben bununla her şeyi yaparım gözüyle bakıyorlar.

Ayrıca tek sorun eşcinsellerin cinselliklerinin tanımlanmasından kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda onların toplumsal olarak reddedildikleri, aile desteklerini kaybettikleri de düşünülebilir. Bir eşcinselin tacize maruz kaldığını söylemesi gizlediği cinsel kimliğini ifşa edebilir. Bu durumda potansiyel tacizci olarak görülen eşcinsel bireye kimsenin inanmayacağı düşünülebilir. Oysa bir kadını taciz

etmek ona karşı hala sahiplik hissi besleyen eski kocanın veya ailenin erkek bireylerinin hışmına uğrama riskini her zaman taşır. Ayrıca kadının tacizi ifade etmesi halinde tacizcinin kendini savunması yukarıdaki duruma göre daha zordur ve suçlu olarak görülme ihtimali daha yüksektir.

İşyerinde yaşanmasını bekledikleri tüm tavırların ve saldırıların karşısında bazı stratejiler geliştirebilmektedirler. Bunlar arasında heteroseksüel gibi davranmak, daha fazla çalışmak sayılabilir; olabildiği kadar hazır cevap olup sözlü saldırıları, alayları hemen geri gönderebilmek gibi bazı stratejilerden bahsedilebilir.

Burada (davranışlarıma) hiç dikkat etmediğim bir dönem olmuştu, baktım dikkat çekiyorum. Bir... olarak bana yakışmadığına dair alttan alta bir şey aldığım zaman ben de feminenliğe yükleniyorum hafif hafif.

Evet, kesinlikle işten çıkarılıyorum duygusuyla çok çalışıyorum. Bir iş verseler herkesten önce ve eksiksiz yapıyorum. Daha yardımsever ve herkesin sevdiği bir insan olmak adına kendimi paraladığım oluyor. Birinin maddi manevi bir yardıma ihtiyacı olsa hemen bana gelir, çünkü ben herkesin meleğiymdir bir bakıma. Ama bu durum beni çok yıprattı ve yıpratıyor. Çünkü ben kendimi diğerlerine göre daha olumlamak zorundayım.

Bir kural oluşturmamakla birlikte, cinsel yönelimlerini açıklayanların sivil toplum kuruluşlarıyla bağlantılı oldukları görülmektedir. Derneklerde örgütlenmelerin, gönüllü olarak çalışanların cinsel yönelimi bir kimlik olarak tanımlama eğilimleri daha fazladır. Bu grubun tamamı işyerinde formel ayrımcılıkla karşılaşma riskinin olmadığı durumlarda açıklanmasından yanadırlar. Diğer taraftan cinsel yönelimin kişisel bir özellik olduğu özellikle de işyerinde kimsenin bilmesine gerek olmadığını düşünenler¹¹ örgütsel tavra kendilerini yakın bulmamaktadırlar.

Ayrımcılık yapılan bir alanda ‘ben buradayım hadi gelin saldırın’ demek gibi bir şey oluyor. Benim böyle bir şeyim yok ki. İşte ben açıldım birileri gelsin beni savunsun biz hep birlikte böyle bir camia olalım. Bu bir fantezi Türkiye için ... Hiçbir gruba ait olmak istemiyorum. Böyle bir savaşı vermek istemiyorum. Kendim olmak istiyorum.

Örgütsel bir deneyimi olmayan sınırlı sayıdaki görüşmeci örgütlere katılmalarının kendilerine zarar vereceği konusunda emindirler:

Bir dernek, oluşumla ilişkim yok, olamaz, bu durum kendimi açığa çıkarır. Ben devlet memuruyum adım bile geçsin istemem.

Ama tabi iş yerinden duyulur öğrenilir, sorun yaşıyorum, endişem de olur tabii.

İşyerinde cinsel yönelimlerini gizli tutanlar arasında bu durumun kendi kontrolleri dışında açığa çıkmasını önlemek için ayrıca çaba harcadıkları söylenebilir. Kişisel telefonlarını iş arkadaşlarının gelişigüzel bir şekilde bakmalarını önlemek

¹¹ Lambdaİstanbul’un açılma rehberinde tam da bu konu üzerine bir yorum bulunmaktadır. Bu yorum hissedilen toplumsal mücadeleyi örgütlü olanların daha fazla içselleştirdiklerinin göstergesidir: “açılmaya ne gerek var ki? Ne de olsa bu benim hayatım” – haklısınız bu sizin özel hayatınız. Başka kimseyi ilgilendirmez. Ancak, buradaki anlamıyla, “açılmak” denince kastedilen özel hayatınıza dair başkalarını ilgilendirmediyi düşündüğünüz özel bilgileri açmak değil ki, açılmak, aslında kendini gizlememek demek. Evet, her zaman açılmanın kendisinin bir eylem, bir çaba olduğu düşünülür. Aslında tersidir çaba gerektiren (Lambdaİstanbul, 2006: 5).

için görünür yerlere bırakmama, işyerindeki bilgisayarlara şifre koyma, kullandıkları internet sitelerinin adreslerini bilgisayardan hemen silmek gibi sayısız küçük önlemler almak zorunda kalırlar.

Bu tür önlemlerin en önemli nedeni işyerinde sık bir şekilde diğer çalışanların özellikle evli olmayanların özel eşyalarını, kişisel bilgiler içerebilecek bilgisayar ve telefonlarını teklifsiz bir şekilde karıştırma ihtimalinin yüksek olmasıdır. Yaygın bir fikir olarak bir kişi eğer bekarsa, özel hayatı ve kişisel mahremiyeti olmadığı varsayılmaktadır. Aynı teklifsizlik iş arkadaşlarının ev ziyaretleri için de geçerlidir. Cinsel yönelimlerini gizledikleri için kişisel ilişkilerinden bahsedemeyenlerin evlerine iş arkadaşları tarafından yapılan ziyaretlerde, eşcinsel-biseksüel bireyin yalnız yaşadığı varsayılarak, evin içinde rahat hareket edildiği, izin istemeye gerek kalmadan kapalı olan her yeri açmakta tereddüt edilmediği ifade edilmiştir. Bu tür yaklaşım hâlâ kişisel mahremiyetin sadece evlilik üzerinden tanımlandığının açık bir göstergesidir.

Gizlemiş olanların işyeri dışındaki kişisel deneyimleri de işyerinde gizli kalmaları için önemli bir nedendir. Örneğin bu konuda ailesi ile sorun yaşayan, arkadaş grubundan dışlanan bir görüşmeci işyerindekilerden kendisine karşı daha geniş çaplı bir dışlayıcı davranış beklediğinden söz etmiştir.

SONUÇ

İster, ifşa edilmiş isterse gizli tutulmuş olsun, eşcinsellik, biseksüellik bir karşı çıkıştır. Cinselliğini, heteronormatif bir temelde yaşamamak, merkezde oturan erkek tanımını, değer ve kurallarını açık bir reddetmedir. Bu nedenle, heteroseksüel olmayan bireylere yönelen fiziksel saldırıdan günlük yaşam içinde kaybolan şakalar, küfürlere kadar tüm tavır almalar toplumun en ayrıcalıklı olan kesimini beyaz erkeklerin merkezde tuttıkları değerlerini korumaya yönelik olmaktadır.

Heteroseksüel normların dışında bir cinsel kimliğe sahip olmak, aynı zamanda hegemonik erkeklik ideallerine ciddi bir saldırı anlamına gelmektedir. Toplumun önemli kurumlarından biri olan aileyi ve onun ahlaki değerlerini reddetmek, karşılığında önemli bir toplumsal baskıyı da getirmektedir. Bu baskının aktörleri ve mekanları değişmekle birlikte, kabullenme ve reddetme savaşları toplumsal yapılar içinde karşılıklı olarak sürüp gitmektedir.

Bu çalışma LGB bireylerin cinsel yönelim kimlikleri üzerinden işyerinde kurdukları sosyal ilişkileri konu almıştır. LGB bireylerin kaçınılmaz bir şekilde ayrımcılığa maruz kalacakları yönündeki ön kabulden uzak durarak yapılan görüşmelerde cinsel yönelimlerini açıkladıkları halde ayrımcılık yaşamadıklarını ifade eden görüşmeciler de olmuştur. Dolayısıyla açık olan her LGB birey önyargılar veya ezber ifadelerle köşeye sıkışmamaktadır. Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki; bu çalışmanın alan araştırması dernekler vasıtasıyla ulaşılan kişilerle çoğunlukla İstanbul Taksim’de yapılmıştır. Bu bölge LGBT derneklerinin, çeşitli sosyal alanlarının bulunduğu, daha rahat hareket edebildikleri bir yerdir. Bu durumun araştırmanın sonuçlarını etkileme kapasitesi de yüksektir.

Diğer taraftan açık olanların daha önce başka ülkelerde yapılan araştırmaların sonuçlarına benzer şekilde alaya alındıkları, işyerlerinin sosyal yapısı ile bütünleşemedikleri de görülmektedir. Bu tür durumlar kişilerin işten ayrılmasına, uyumsuz davranmalarına, psikolojik sorunlar yaşamalarına hatta intihara kadar uzanabilen bir sorunlar yumağını ortaya çıkarabilecek potansiyele sahiptir.

İşyerinde cinsel yönelimi açıklamamak olası ayrımcılıklara engel olmayı sağlamasına rağmen sürekli bir tedirginlik halini yansıtmaktadır. Olasılıklar sürekli olarak hesaplanır, işyerindeki personel değişiklikleri veya şirketin el değiştirmesi gibi konular LGB bireyler için daha ciddi bir sorun haline gelir. Cinsel yönelimini gizleyen birey bu özelliğini zayıf bir noktası olarak yeniden tanımlama eğilimindedir. Bu özelliğin bir zayıf nokta haline gelmesi LGB bireyi işyerinde cinsel taciz, mobbing gibi pek çok ciddi soruna açık hale getirme potansiyeline sahiptir.

Son olarak cinsel yönelimi açıklamak işyerinde çalışan diğerlerinin bu konu ile ilgili önyargılarının kırılması açısından oldukça önemli bir adımdır. Bu şekilde bulundukları herhangi bir sosyal yapı içinde LGB bireylerin de yer alması, diğer sosyal yapılarda veya toplumsal ilişkilerde bulunmasının sakınca yaratmayacağı algısını yaratabilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Oya (2007) *Hayatın Renkleri Projesi / Hukuk ve Ayrımcılık Raporu*, Ankara: KAOS GL Yayını.
- Badget, Lee V.M. (1995) "The Wage Effect of Sexual Orientation", *Industrial and Labour Relations Review*, 48 (4).
- Blanford, John M. (2003) "The Nexus of Sexual Orientation and Gender in the Determination of Earnings", *Industrial and Labour Relations Review*, 56(4).
- Bora, Aksu ve İlknur Üstün (2008) *Sıcak Aile Ortamı*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Bora, Tanıl (2011) *Medeniyet Kaybı*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Buttler, Judith (2010) *Cinsiyet Belası*, İstanbul: Metis Yayınları (çev. Başak Ertür).
- Clain, H. Susanne ve Karen Leppel (2001) "An Investigation into Sexual Orientation Discrimination as an Explanation for Wage Differences", *Applied Economics*, (33).
- Croteau, M. James (1996) "Research on the Work Experiences of Lesbian, Gay and Bisexual People: An integrative Review of Methodology and Findings", *Journal of Vocational Behavior*, (48).
- Griffin, P. (1992) "From Hiding Out to Coming Out: Empowering Lesbian and Gay Educators", Harbeck, K. (der.) *Coming Out of the Classroom Closet: Gay and Lesbian Students, Teachers, and Curricula* içinde, New York: Haworth Press.
- Gül, İdil Işıl ve Ulaş Karan (2011) *Ayrımcılık Yasağı: Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme*, Yeşiladalı, Burcu ve Ayata, Gökçeççek (der.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını.
- Harbeck, Karren (1992) *Coming Out of the Classroom Closet: Gay and Lesbian Students, Teachers, and Curricula*, New York: Haworth Press.
- International Comission of Jurists (ICJ) (2009) *Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law*, Practitioners Guide 4, Geneva: IMJ.
- Karadağ, Nergiz (2007) *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukuku Kapsamında Cinsel Azınlık Hakları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul.
- Kutlu, Denizcan (2009) "Çalışma Yaşamında Ayrımcılık: Gey Çalışanlar Örneği", *Sosyal Dışlanma ve Sosyal Hizmet Sempozyumu-2009* içinde, Ankara.
- Lambdaİstanbul (2006) *Ne Yanlış Ne de Yalnızız: Bir Alan Araştırması Eşcinsel ve Biseksüellerin Sorunları*, İstanbul: Lambdaİstanbul.

IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu

- Levine, Martine ve Leonard, Robin (1984) "Discrimination Against Lesbians in the Work Force", *Journal of Women in Culture and Society*, 9 (4).
- Manalansan IV, F. Martin (2000) "Queer Intersections: Sexuality and Gender in Migration Studies", *International Migration Review*, 40 (1).
- Ragins, R. Belle, Romila Singh ve M. John Cornwell (2007) "Making the Invisible Visible, Fear and Disclosure of Sexual Orientation at Work", *Journal of Applied Psychology*, 92 (4).
- Sancar, Serpil (2009) *Erkeklik: İmkansız İktidar*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Sanders, Douglas (2005) "Human Rights and Sexual Orientation in International Law" (<http://ilga.org/ilga/en/article/577>, 27.01.2012).
- Scott, W. Joan (1986) "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", *The American Historical Review*, 91 (5).
- Weichselbaumer, Doris (2003) "Sexual Orientation Discrimination in Hiring", *Labor Economics*, (10).
- Wolf, Sherry (2009) *Sexuality and Socialism: History, Politics, and Theory of LGBT Liberation*, Chicago: Haymarket Books.

ÖZÜRLÜLER DİJİTAL UÇURUMUN NERESİNDE? E-DEVLET EKSENİNDE BİR İNCELEME

Serhat Özgökçeler
Uludağ Üniversitesi

Özet: Bilgi ve İletişim Teknolojileri [BİT] alanında yaşanan gelişmeler özürlü vatandaşların gündelik hayatlarını kolaylaştırma, bireysel gelişimlerine katkı sağlama, yaşam kalitesini artırma ve sosyal bağlarını güçlendirme potansiyeli taşımaktadır. Bir sosyal risk grubu olarak özürlülerin e-devletin ortaya çıkardığı fırsatlardan yararlanabilmesi, bu kesimin BİT'lere erişebilmelerine bağlıdır. Özürlülerin BİT'lere yeterince erişememesi, "dijital uçurum" başlığı altında ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, e-içerme politikaları bağlamında söz konusu uçurumu kapatabilmek, devletler açısından önemli bir sorumluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, bu çalışma, özürlülere yönelik e-devlet düzenlemelerini ve uygulamalarını, dünya ve Türkiye örnekleri üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: özürlüler, dijital uçurum, bilgi ve iletişim teknolojileri, e-devlet, e-içerme, e-erişilebilirlik.

Abstract: The developments in the field of Information and Communication Technologies [ICT] have the potential of facilitating the everyday lives of disabled people, contributing to their personal developments, enhancing their standard of lives and strengthening their social ties. In order for the disabled people seen as a social risk group to take advantage of the chances offered by the facilities of e-government, they need to have access to ICTs. The fact that disabled people do not have enough chances of access to ICTs is dealt with under the heading of "digital divide." Accordingly, within the context of e-inclusion for disabled people, we come to realise that it is a responsibility for governments to close down this digital divide. Within this framework, this study aims to examine e-government regulations and practices aimed at disabled people over the cases in the world as well as in Turkey.

Keywords: disabled people, digital divide, information and communication technologies, e-government, e-inclusion, e-accessibility.

GİRİŞ

1960'lı yıllardan itibaren bazı toplumbilimciler, sanayileşmiş ülkelerdeki toplumların temel karakteristiklerinde bir takım köklü değişim eğilimlerine dikkatleri çekmişlerdir. Onlara göre, yeni bir toplum biçimi ortaya çıkmakta ve anılan yeni toplum biçimi birçok açıdan sanayi toplumlarından çok önemli farklılıklar arz etmektedir. Yükselen yeni toplum, değişik akademik çevrelerce "modernlik-sonrası çağ", "post-endüstriyel toplum", "bilgi/enformasyon toplumu" ve "ağ (network) toplumu" gibi farklı isimlerle ele alınmaktadır (Bozkurt ve Baştürk, 2011: 505). Toffler (1981: 2-5), sosyo-ekonomik gelişme sürecinde tarım devrimini "birinci dalga", sanayi devrimini "ikinci dalga" ve enformasyon devrimini ise "üçüncü dalga" olarak isimlendirmekte ve son dalganın iktisadi, siyasi, sos-

yal ve kültürel alanlarda yeni bir yaşam biçimi sunduğunu vurgulamaktadır. Bell'e (1980: 290-295) göre, "bilgi" ve "enformasyon"¹, sanayi-sonrası toplumun stratejik kaynağı ve dönüştürücü aracı hâline gelmektedir. Naisbitt (1984: 24) de bu duruma paralel olarak, makineleşmenin Sanayi Devrimi açısından oynadığı rol ile bilgisayar teknolojisinin enformasyon çağı açısından oynadığı rol arasında önem bakımından bir farkın olmadığını belirtmektedir. Castells'e (2005: 40) göre, enformasyon devriminin ardında yer alan "teknolojik devrim" in (buna kendisi ağ teknolojisi adını vermektedir) ayrırcı özelliği, bilginin ve enformasyonun, bilgi üretimine, bilgi işleme/iletme aygıtlarına uygulanması, yenilik ile yeniliğin kullanımı arasında, ikisinin birbirlerini beslediği bir zincir oluşturmasıdır.

Bilgi toplumunun yükselişi, hayatın pek çok alanında önemli değişim ve dönüşümlerle sonuçlanmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) alanında yaşanan hızlı gelişmeler, toplumsal yaşamın tüm yönlerini etkilediği gibi, özel sektör örgütleri ve kamu kurumlarının iş görme usullerini ve başta vatandaşlar olmak üzere diğer aktörler ile iletişime geçme yöntemlerini dönüştürmektedir. Bu bağlamda, bilgi toplumunun anahtar elemanı olan BİT'ler, zaman ve mekân engellerini hafifletmiş veya kaldırmış; bireylerin gündelik yaşamlarını kolaylaştırmış; özel ve kamu sektörü kurum ve kuruluşlarını kendilerinden hizmet alanlara daha fazla yakınlaştırarak daha duyarlı bir hâle getirmiştir. BİT'lerin benimsenmesi, bilginin ve enformasyonun toplumda yaygın dolaşımı ve kullanımı ise enformasyon toplumunun ayrırcı niteliğini meydana getirmektedir (Yıldırım, 2010: 51).

Bilgi teknolojisi, temel olarak bilgisayarların ve yazılımların aracılığıyla bilginin işlenmesi, dönüştürülmesi, saklanması, korunması, iletilmesi ve bu bilgiye güvenli bir biçimde erişilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, BİT'ler dünyadaki sosyal ve kültürel uzaklıkların daraltılması, katılımcı demokratik yönetimlerin tesis edilmesi ve üniteler arasında hızlı ve etkin iletişimin kurulması açısından oldukça önemli fırsatlar sunmaktadır. Böylelikle, bilgi ve enformasyon temelinde şekillenen ve BİT'lerin katalizör rol üstlendiği bilgi toplumunun ideoloji, iş(gücü), mekân-zaman ayrımı, yönetim, politika ve piyasa yapıları ile toplumsal tercihleri dönüştürücü bir niteliğe sahip olduğu iddia edilebilir.

Bununla birlikte, BİT'ler kendisine sahip olma ya da ol(a)mama durumuyla ortaya çıkan bir sosyal politika sorununu da gündeme getirmektedir. Dijital uçurum adı verilen bu sorun, özellikle toplumda yaşayan sosyal risk gruplarını daha derinden etkilemektedir. Beceri, yetenek, kapasite ve okur-yazarlık bağlamında özellikle özürlüler, etnik azınlıklar, göçmenler, yaşlılar, düşük gelir grubuna mensup bireyler gibi bilgi toplumundan dışlanması olası kesimleri içine alacak şekilde, BİT'lere sahip olmamak önemli toplumsal sorunların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle, özürlüleri de içeren sosyal risk gruplarının da BİT'lere erişimini ve onlardan faydalanmasını sağlamak, ulusal ve uluslararası düzeyde ele alınan önemli bir konuyu teşkil etmektedir.

¹ Burada bilgi ve enformasyon kavramlarının farklı anlamlar içerdiğini belirtmek gerekir. Zira Çapar'ın (2005: 179) da belirttiği gibi, (i) bilginin temelini veri ve enformasyon oluşturmaktır; (ii) bilgi, enformasyonun rasyonel bir biçimde akıl süzgecinden geçmesi, yorumlanması ve kullanımıyla ortaya çıkmakta ve (iii) bilgi, karar verme, planlama, karşılaştırma, değerlendirme, analiz, tahmin, tanı vb. gibi hayatın her alanına dayanak oluşturacak eylemlerin ve uygulamaların temelini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, bu bölüm, sosyal risk gruplarından biri olarak özörlölölere yönelik e-devlet düzenlemeleri ve uygulamalarını, dünya ve Türkiye örnekleri üzerinden değlerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada öncelikle dijital uçurum kavramı kısaca açıklanmakta ve dünya genelindeki ve Türkiye'deki dijital uçuruma dair olumsuz tablo verilerle resmedilmektedir. Daha sonra, dünyadaki ve Türkiye'deki özörlölölere ilişkin temel bilgiler sunulmakta ve özörlölölülerin de BİT'leri kullanmasına yönelik politikalar ve düzenlemeler, ölke örnekleri üzerinden ele alınmaktadır. Ardından, Türkiye'de özörlölölülerin BİT'lerden yararlanmasına ve e-devlet hizmetlerine erişmesine yönelik yasal çerçeve ortaya koyulmakta ve özörlölölölere yönelik e-devlet uygulamaları değlerlendirilmektedir. Son olarak, özörlölölölere yönelik e-devlet projeleri ve uygulamalarının geliştirilmesine dair önerilerde bulunulmaktadır.

I. İNTERNETE ERIŞİM VE DİJİTAL UÇURUM: DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE GENEL DURUM

Giddens (2000: 22-25), 20. yüzyılın sonunda büyük toplumsal tartışmanın küreselleşme olgusu etrafında biçimlendiğini iddia etmektedir. Kendisine göre, bu olguyu kullanan iki rakip tez mevcuttur. Bunlardan ilki, küreselleşmenin toplumsal sonuçlarını onaylayan "radikaller" (ütöplik yorumlar); diğeri ise söz konusu sonuçlara karşı ihtiyat ve muhalefetle yaklaşan "şüpheciler"dir (distöplik yorumlar). Esasen anılan tartışmalar, bilgi toplumunu şekillendiren başat faktörlerin tanımlanmasından beslenmektedir. Dolayısıyla, gerek radikal kesimin gerekse şüphecilerin kullandığı argümanların büyük bir kısmı, bilgi toplumuna yönelik değışkenlerin değlerlendirilmesini kapsamaktadır. Bu sebeple, bilgi toplumuna ilişkin sosyal ve politik tutumların küreselleşmeye yönelik tutumlarla paralel değlerlendirilebileceğı söylenebilir. Buna göre, ütöplik yorumların merkezinde bilginin kontrolüne yönelik dönüşümler yer almaktadır. Şöyle ki, bilgi toplumu teorisyenlerinin umutlu olanları, BİT'lerin günümüzde geldiğı aşamada bilgi sahibi olma ve onu kullanabilmedeki iktisadi ve sosyal maliyetlerin ortadan kalkabileceğine vurgu yapmaktadırlar.

Bu çerçevede, özellikle gelişmekte olan ölkelerde (GOÖ) internet kullanımının küçük işletmelerin ekonomik güçlerini artırdığı, sağık programlarının idaresinde ve bilhassa bulaşıcı hastalık gruplarında kullanılacak etkin çözümlerin yaygınlaştırılmasına aracılık ettiğı belirtilmektedir. Bunun yanında, internetin demokratik fikirlerin yaygınlaştırılmasında ve toplumsal kabulünde önemli bir kanal olduğunun altı çizilmektedir. Nitekim günümüzde baskıcı yönetimlere karşı yürütölen demokratik tepkilerin büyük bir çoğunluğu internet üzerinden (*Facebook*, *Twitter* gibi) yürütölmektedir² (Bozkurt ve Baştürk, 2011: 507-509). Son tahlilde, gerek kullanımı gerekse erişimi noktasında diğör kaynaklara kıyasla daha az maliyetli ve sorunsuz olan, buna karşılık sosyal eşitsizlikler üzerinde eşitleyici bir etki yapan BİT'lerin devletler tarafından teşvik edilmesi gereken bir araç olduğü iddia edilmektedir (Maibach, 2002: 35-37). Küreselleşmeye şüpheci yaklaşan ve BİT'lere *distöplik* yorumlar getiren kesimler ise; fiziki ve teknolojik altyapı açısından daha üstün durumda bulunan gelişmiş ölkelerde (GÖ) ortaya çıkması nedeniyle, BİT

² Bu konuyla ilgili olarak, M. Mekin Pesen'in (2011) "Sosyal Medya'nın Arap Baharı'ndaki Rolü Bilimsel Olarak Kanıtlandı" adını taşıyan yazısı okunabilir.

alanındaki gelişmelerin, ekonomik kazanç ve sosyal ilerleme fırsatlarının eşit dağıtılmasına engel oluşturduğunu iddia etmektedirler.

Böylesi bir durumu Üstüner (2011: 8), teknolojinin *ontolojik* özellikleriyle ilgili olarak üzerinde yeniden düşünülmesi gereken önemli bir sorun alanı olarak görmekte ve adına da *teknolojinin eşitsizlikçi* olma özelliği demektedir. Bu özellik, devlet aygıtının vatandaşlarına sunduğu bilişim-temelli hizmetlere erişimin ve kullanımın, toplumsal kesimlerde (başta *özürlüler* olmak üzere, yaşlılar, gelir yetersizliği içinde yer alanlar, etnik ayrımcılığa maruz kalanlar vb.) eşit bir dağılım göster(e)memesi durumu anlamına gelmektedir. Letch ve Carroll (2008: 286-287) da, BİT'lerin tercihler ve temel eğilimlere katılma yeteneklerini sınırlayıcı bir faktör olması açısından, bireyler ile kamu sektörü hizmetleri arasında bir engel rolü üstlendiğini belirtmektedir. Bu durum, sosyal bilimler alan yazınında “dijital uçurum” (*digital divide*) şeklinde tanımlanmaktadır.

BİT'lere erişimde meydana gelen eşitsizlik olarak tanımlanan dijital uçurum, günümüzde sıkça tartışılan bir kavram hâline gelmiştir. BİT'ler bir yandan coğrafi sınırlar, zaman ve toplumsal sınırlılıklarla mücadele etmede mühim katkılar sağlarken; diğer yandan farklı ekonomiler veya sosyal, iktisadi ve coğrafi kesimler arasında birtakım eşitsizlikler meydana getirmektedir.³ BİT'lere “sahip olanlar” ile “olmayanlar” arası farklılık olarak betimlenen dijital uçurum, uluslar ve bölgeler arasında coğrafi uçurum olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda, dijital uçurum beceri ve okur-yazarlık açısından ele alındığında, *özürlüler*, *göçmenler*, yaşlılar, düşük gelir grupları gibi toplumdan dışlanma potansiyeli olan kesimleri içine alacak şekilde de analiz edilebilmektedir (Canbey-Özgüler, 2006: 26-27). Nitekim Thompson (2000: 160) küresel sistem içerisinde bilgi ve iletişimin asimetrik bir hareket gösterdiğini ve bu nedenle iletişimin küresel ağına girme koşullarının da esaslı değişiklikler ve eşitsizlikler gösterdiğini belirtmektedir. Üstüner (2011: 8-9), dijital uçurumu salt iktisadi ilişkilerle üretilen bir durum olarak değerlendirmekte ve şöyle devam etmektedir:

Erişim uçurumu, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir konu. Sadece sunulacak hizmetlere erişimi sağlayacak ara-yüzlere ve teknik olanaklara sahip olmak veya bunlara erişebilmek, bu hizmetlerden yararlanmak için yeterli olmuyor. Böylelikle sadece gereken ‘ön koşul’ sağlanmış oluyor. En az ön koşul kadar önemli olan ‘beceri uçurumu’ da üzerinde durulması gereken bir olgu. ‘Teknolojik arayüz cahilliği’ sosyo-kültürel birçok değişkenin karmaşık bir sonucu olarak karşımızda duruyor.

Yukarıda bahsedilen coğrafi uçurumu ve toplumsal kesimler açısından gündeme gelebilecek dijital uçurumu daha somut bir şekilde ortaya koyabilmek için dünya genelindeki ve Türkiye’deki internet kullanımına ilişkin güncel verilere yakından bakmakta fayda vardır. Dünya İnternet İstatistikleri sitesinden derlenen bilgilere göre (IWS, 2011a), 31 Aralık 2011 tarihi itibarıyla, Kuzey Amerika en yüksek internet kullanma oranına sahip (% 78,6) coğrafi bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgeyi % 67,5 oranı ile Okyanusya ve Avustralya; % 61,3 oranı ile Avrupa izlemektedir. En az oranda internet kullananlar ise; % 26,2 ile Asya ve % 13,5 ile Afrika’dır. 31 Aralık 2011 tarihi itibarıyla, dünya genelinde toplam in-

³ İnternetin sosyal eşitsizlikler ve tabakalaşma ile olan *derin* ilişkisine dair sosyolojik temelli bir çalışma için bkz. Witte ve Mannon (2010).

Tablo 1: Dünya İnternet Kullanımı ve Nüfus İstatistikleri (31.12.2011)

Kıtalar/ Bölgeler	Nüfus (Bin, 2011, Tahmini)	İnternet Kullanıcıları (Bin, 2000)	İnternet Kullanıcıları (Bin, En Son Veriler)	Nüfus İçindeki Kullanıcı Oranı (%)	Kullanıcı Sayısı Artış Oranı (% 2000-11)	Kullanıcıların Dağılımı (%)
Afrika	1.037.524	4.514	139.875	13,5	2.988	6,2
Asya	3.879.740	114.304	1.016.799	26,2	789	44,8
Avrupa	816.426	105.096	500.723	61,3	376	22,1
Orta Doğu	216.258	3.284	77.020	35,6	2.244	3,4
Kuzey Amerika	347.394	108.096	273.067	78,6	152	12,0
Latin Amerika/ Karayipler	597.283	18.068	235.819	39,5	1.205	10,4
Okyanusya/ Avustralya	35.426	7.620	23.927	67,5	214	1,1
TOPLAM	6.930.055	360.985	2.267.233	32,7	528	100,0

Kaynak: IWS (2011a).

İnternet kullanıcı sayısı 2 milyar 267 milyon 233 bin 742'dir. Bu internet kullanıcılarının 1 milyar 16 milyon 800 bini Asya'da; 500 milyonu Avrupa'da; 273 milyonu ise Kuzey Amerika'da yaşamaktadır. En az internet kullanıcısı ise Okyanusya/Avustralya'da bulunmaktadır (yaklaşık 23,9 milyon). İnternet kullanım oranları ve internet kullanıcı sayıları bölgeler temelinde *Tablo 1*'de detaylı bir şekilde gösterilmektedir.

30 Haziran 2011 tarihli araştırma sonuçlarına göre (IWS, 2011b), dünya genelinde internet kullanıcı sayısının en yüksek olduğu ilk 20 ülkeye bakıldığında, ilk sırada, dünyadaki kullanıcı sayısının % 23'ünü oluşturan Çin gelmektedir. Bunu sırasıyla ABD (% 11,6), Hindistan (% 4,7), Japonya (% 4,7) ve Brezilya (% 3,6) izlemektedir. Türkiye ise % 1,7 oranıyla 14. sırada yer bulmaktadır. *Tablo 2*'de dünyada en çok internet kullanıcısı bulunan ilk 20 ülke hakkında bilgi verilmektedir.

İnternet kullanımı açısından Türkiye'nin durumunu resmetmek amacıyla istatistiksel verilere daha yakından bakılabilir. Bu bağlamda, 2011 yılı Nisan ayında gerçekleştirilen Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarına göre, Türkiye genelinde hanelerin % 42,9'u internet erişim imkânına sahiptir (Bu oran 2010 yılının aynı ayında % 41,6 idi). İnternet erişim imkânı olan hane oranı, kentsel yerlerde % 51 iken, kırsal yerlerde % 22,7 düzeyinde seyretmektedir (TÜİK, 2011). Bu durum "kentsel" alan ile "kırsal" alan arasında Türkiye'de dijital uçurumun varlığına işaret etmektedir. Türkiye'de, 2011 yılı Nisan ayında hanelerin % 39,3'ünde genişbant internet (ADSL, kablolu ve kablosuz sabit bağlantılar ile 3G bağlantı) erişim imkânı bulunmaktadır. Genişbant bağlantı ile internet erişim imkânı kentsel yerlerdeki hanelerde % 47,5 iken, kırsal yerlerde % 18,6'dır. 16-74 yaş grubundaki bireylerde bilgisayar ve internet kullanım oranları sırasıyla % 46,4 ve % 45'dir (Bu oranlar 2010 yılında sırasıyla % 43,2 ve % 41,6 idi). 16-74 yaş grubundaki tüm bireylerin % 36,2'si interneti düzenli olarak hemen hemen her gün veya haftada en az bir defa kullanmaktadır. 16-74 yaş grubunda internet kullanan bireylerin düzenli internet kullanım oranı ise % 89,5 olup, bu oran *kentsel* yerlerde % 90,7; kırsal yerlerde ise % 83,7'dir (TÜİK, 2011).

Anılan araştırma, Türkiye'de bilgisayar ve internet kullanımında kadın-erkek ve kent-kır arasındaki dijital uçurumun devam ettiğini göstermektedir.

Tablo 2: En Çok İnternet Kullanıcısı Bulunan İlk 20 Ülke (30.06.2011)

Ülke	Nüfus (Bin, 2011, Tahmini)	İnternet Kullanıcıları (Bin, 2000)	İnternet Kullanıcıları (Bin, En Son Veriler)	Nüfus İçindeki Kullanıcı Oranı (%)	Kullanıcıların Dağılımı (%)
1 Çin	1.336.718	22.500	485.000	36,3	23,0
2 ABD	313.232	95.354	245.000	78,2	11,6
3 Hindistan	1.189.172	5.000	100.000	8,4	4,7
4 Japonya	126.475	47.080	99.182	78,4	4,7
5 Brezilya	203.429	5.000	75.982	37,4	3,6
6 Almanya	81.471	24.000	65.125	79,9	3,1
7 Rusya	138.739	3.100	59.700	43,0	2,8
8 İngiltere	62.698	15.400	51.442	82,0	2,4
9 Fransa	65.102	8.500	45.262	69,5	2,1
10 Nijerya	155.215	200	43.982	28,3	2,1
11 Endonezya	245.613	2.000	39.600	16,1	1,9
12 Kore	48.754	19.040	39.440	80,9	1,9
13 İran	77.891	250	36.500	46,9	1,7
14 TÜRKİYE	78.785	2.000	35.000	44,4	1,7
15 Meksika	113.724	2.712	34.900	30,7	1,7
16 İtalya	61.016	13.200	30.026	49,2	1,4
17 Filipinler	101.833	2.000	29.700	29,2	1,4
18 İspanya	46.754	5.387	29.093	62,2	1,4
19 Vietnam	90.549	200	29.268	32,3	1,4
20 Arjantin	41.769	2.500	27.568	66,0	1,3
TOPLAM 20	4.578.950	275.424	1.601.772	35,0	75,9
Dünyanın Geri Kalanı	2.351.105	85.561	508.993	21,6	24,1
Toplam Kullanıcı	6.930.055	360.985	2.110.765	30,5	100,0

Kaynak: IWS (2011b).

Şöyle ki, bilgisayar ve internet kullanım oranları 16-74 yaş grubundaki erkeklerde % 56,1 ve % 54,9 iken; kadınlarda % 36,9 ve % 35,3'tür. Bilgisayar ve internet kullanım oranlarının en yüksek olduğu yaş grubu 16-24 yaş grubudur. Bu oranlar tüm yaş gruplarında erkeklerde daha yüksektir. Bilgisayar ve internet kullanımı, kentsel yerlerde % 54,7 ve % 53,2, kırsal yerlerde ise, % 26,9 ve % 25,7'dir (TÜİK, 2011).

Türkiye'de eğitim durumuna göre bilgisayar ve internet kullanımına bakıldığında şöyle bir tablo ile karşılaşılmaktadır (TÜİK, 2011): Herhangi bir okulu bitiremeyenlerin bilgisayar kullanım oranı % 3,3; internet kullanım oranı % 2,8'tir. İlkokul mezunlarının bilgisayar kullanım oranı % 17,2 iken; internet kullanım oranı % 15,7'dir. İlköğretim/Ortaokul ve dengi mezuniyete sahip olanlarda bu oranlar, sırasıyla % 60,2 ve % 57,7 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de lise ve dengi düzeyde eğitim kurumlarından mezun olanların bilgisayar kullanım oranı % 75,6; internet kullanım oranı % 73,3'tür. Yükseköğrenim ve daha üstü diplomaya sahip olan kişilerde ise, bilgisayar kullanım oranı % 92,3 iken; internet kullanım oranı % 91'dir.

TÜİK'in "Hanelerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı Raporu"na (2011) göre, işgücüne dâhil olmayanlar içinde yer alan özürllüer incelendiğinde, kendileriyle ilgili bilgisayar ve internet kullanım oranlarının, 2007 yılından itibaren düzenli olarak ölçülebildiği görölmektedir. Bu anlamda, 2011 yılı itibariyle özürllüelerin bilgisayar kullanım oranı % 5,6; internet kullanım oranı da % 4,9'tur. Bu oranlar 2010 yılı için sırasıyla, % 6,3 ve % 5; 2009 yılı için % 5,9 ve % 5,3'tür. Bu durum, yıllar geçmesine rağmen, Türkiye'de özürllüelerin bilgisayar ve internet kullanım oranlarına dair herhangi bir değişimin veya ciddi bir iyileşmenin olmadığını göstermektedir. Cinsiyet bağlamında konuya yaklaşıldığında, herhangi bir özür türüne sahip kadınların, özürllü erkeklerle göre bilgisayar ve interneti daha az kullandıkları görölmektedir. 2011 yılı itibariyle, erkeklerin bilgisayar ve internet kullanım oranları, sırasıyla % 6,3 ve % 5,9 iken; kadınlarda bu oran % 4,7 ve % 3,6'dır. 2010 yılında kadınların bilgisayar ve internet kullanım oranları % 0 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2011). Söz konusu oranın belirlenmesinde eğer teknik bir hata yoksa, bu oran son derece düşündürücüdür. Kadınların hem cinsiyet hem eğitim hem de özürllü olma durumları nedeniyle "üçlü" bir dışlanma mekanizmasına maruz kaldıklarını söylemek mümkündür. Bu durum ise, BİT'lerden yararlanma noktasında, kadınların erkeklerle oranla dijital eşitsizlik problemine daha kolay maruz kalmalarına yol açmaktadır.

Yukarıdaki veriler, dünya üzerinde internete erişim (bireylerin bu teknolojiye sahip olmaları) ve kullanım (erişim sağlayabilince bu teknolojiyi kullanabilmele-ri) açısından önemli bir eşitsizliğin var olduğunu göstermektedir. Ritzer (2011: 424), internete erişimde ve interneti kullanımda küresel eşitlik önündeki ana engelleri, GOÜ'nün altyapı yokluğu/yetersizliği ve bu ülkelerin BİT'lerin maliyeti için yeterli gelire sahip olamamaları olarak değerlendirmektedir. Ayrıca, dijital uçurumun salt ülkeler arasında değil, aynı zamanda ülkenin kendi içerisinde yer alan bölgeler arasında ve cinsiyet, eğitim ve özürllü olma durumu gibi ölçütler bağlamında da görüldüğünü belirtmek gerekir.

Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, altyapı yetersizliği ve finansal sorunların yanında, internet ortamında kullanılan dilin, bir başka dijital uçurum kaynağı olarak görüldüğü ifade edilebilir. 31 Mayıs 2011 tarihinde yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, dünya genelinde internette kullanılan ilk 10 dilin başında % 26,8 ile İngilizce; ikinci sırada ise; % 24,2 ile Çince gelmektedir. Geriye kalan % 49'luk dilimi, sırasıyla İspanyolca (% 7,8), Japonca (% 4,7), Portekizce (% 3,9), Almanca (% 3,6), Arapça (% 3,3), Fransızca (% 3), Rusça (% 3), Korece (% 2) ve diğer diller (% 17,8) oluşturmaktadır (IWS, 2011c).

Özetle, internet ve bilgisayar kullanım oranları genel olarak artmaya devam etmekle birlikte, gerek dünya genelinde gerekse Türkiye'de coğrafi ve sosyal nitelikli dijital uçurum varlığını korumaktadır. Dijital uçurumun ortaya çıkardığı eşitsizliklerden en fazla etkilenecek kesimlerin başında, zaten toplumdan dışlanma riskini üzerlerinde hisseden özürllüer gelmektedir. Bu nedenle, genelde sosyal risk gruplarının özelde özürllüelerin bilgi toplumunun dışında kalmamaları ve e-devletin ortaya çıkardığı fırsatlardan yararlanmaları için ülke yönetimlerinin gerekli yasal düzenlemeleri gerçekleştirmeleri ve e-devlet uygulamalarını özürllüleri ve onların ihtiyaçlarını dikkate alarak tasarlamaları ve yaşama geçirmeleri bir zorunluluk olarak görünmektedir.

II. ÖZÜRLÜLERE YÖNELİK POLİTİKALARDA E-DEVLET ANLAYIŞI

BİT alanında yaşanan gelişmeler, özürlü bireylerin önlerindeki engellerin kaldırılabilmesi, yaşam kalitelerinin artırılması ve toplumla bütünleşmeleri yönünde son derece önemli fırsatlar sunabilmektedir. Ancak, özürlü bireyler tüm bu fırsatlardan yararlanma yolunda çeşitli engellerle karşılaşabilmektedir. Gelişmiş pek çok teknolojik aracın kullanımı hem sağlıklı hem de özürlü insanlar için hâlâ sorunludur. Bu durum, özellikle özürlü insanların teknolojik aygıtlardan soyutlanması *sorununa* yol açmaktadır. Mevcut iletişim hizmetlerini kullanmakta zorlanan özürllüler, çalışma ortamlarında, bilgiye ulaşmada, hayatlarını düzenlemede, sosyal ilişkilerini sürdürmede ve hatta acil servisleri aramada bile güçlük çekmektedir (Güngör vd., 2011: 3). Bu nedenle, özürlü bireylere yönelik olarak benimsenecek politikalarda, onların yaşamlarını kolaylaştırmak amacıyla e-devlet anlayışına zemin hazırlayacak öngörü ve tedbirlere yer vermek önem arz etmektedir. Bu çerçevede, çalışmanın bundan sonraki kısmında, dünyadaki ve Türkiye’deki özürllülere dair genel bir durum değerlendirmesi yapıldıktan sonra, özürllülere ilişkin politikalarda ve düzenlemelerde e-devlet uygulamalarına ne derece yer verildiği ele alınacaktır. Böylelikle, e-devletin özürllüler için bir *sosyal içerme aracı* olarak kullanılıp kullanılmadığına ışık tutulmaya çalışılacaktır.

1. Dünyada Özürllüler

Dünya çapında özürllüler, *dezavantajlı gruplar* içinde en büyük kitleyi oluşturmaktadır. Özürllülüğün nedenleri arasında kalp-damar hastalıkları, solunum hastalıkları, kanserler, diyabet, trafik kazaları, iş kazaları, düşmeler, şiddete bağlı yaralanmalar, ruhsal hastalıklar, malnütrisyon,⁴ HIV/AIDS ve diğer enfeksiyon hastalıklarının neden olduğu kronik durumlar yer almaktadır. Yaşlanma, hayat süresinin uzaması ve nüfus artışına bağlı olarak özürllü olan insan sayısı da giderek artmaktadır.⁵ Özürllü bireyler, kendilerine yönelik toplumdan gelen damgalayıcı tutumlar ve sosyal dışlanma gibi sosyal politika sorunları nedeniyle sosyal hayatla bütünleşememektedir. Ayrıca, pek çok aile özürllü çocuklarını toplumdan gizleyerek onları izole etmektedir (Özgökçeler, 2011: 266).

Birleşmiş Milletler’in (BM) verilerine göre, dünya nüfusunun yaklaşık % 10’unu (650 milyon insan ve bunun 200 milyonu çocuktur) farklı türlerdeki özürllülük durumu oluşturmaktadır (Degener ve Quinn, 2002: 1). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ile Dünya Bankası’nın (DB) birlikte hazırladığı *2011 Dünya Özürllüler Raporu*’na göre (DSÖ ve DB, 2011: 28), 1 milyardan fazla insanın, diğer bir ifadeyle dünya nüfusunun yaklaşık % 15’inin bir tür özürllülük ile yaşadığı tahmin edilmektedir. 15 yaş ve üzerinde bireyler arasında özürllülük ile yaşamak durumunda olan insan sayısını, Dünya Sağlık Araştırması 785 milyon olarak belirtirken; Küresel Hastalık Yüklü çalışması, bu sayıyı yaklaşık 975 milyon olarak ifade etmektedir. Dünya Sağlık Araştırması bu kişiler arasından 110 milyon kişinin işlevlerini yerine

⁴ Beslenmenin içerik ve/veya miktar açısından yetersiz olması sonucunda, vücudun gereksinimlerine karşın, sağlanan enerji ve besin öğelerinin yetersiz kalmasından kaynaklanan klinik durum. Anılan durum, *günlük enerji ihtiyacı, yaş, cinsiyet, beden ebadı ve fiziksel aktiviteye bağlı olarak değişiklik gösterir.*

⁵ <http://www.saglik.gov.tr/TR/belge/1-11395/3-aralik-dunya-ozurluler-gunu.html>, 03.12.2011.

getirme konusunda “ciddi zorluklar” yaşadığını tahmin etmektedir. Küresel Sağlık Yüklü çalışması, 0-14 yaş arası çocuk özürllülüğünün ise, 13 milyonu “şiddetli özürllülük” olmak üzere 95 milyon seviyesinde olduğunu belirtmektedir.⁶

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), özürllülerin % 80’inin GOÜ’de yaşadığını ortaya koymakta; DB’de dünyanın en yoksul insanların % 20’sinin, özürllülüğün herhangi bir türüne sahip olanlardan oluştuğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca, her 10 çocuktan 1’inin özürllülükle bir şekilde ilişkili olduğu saptanmıştır. Yoksul ülkelerde yaşayan özürllü çocukların sadece % 2’si ila % 3’ü okula gitme imkânına sahiptir. Özürllülerle ilgili istatistiklerden elde edilen rakamların ise her geçen gün artış yönünde bir eğilim taşıdığı belirtilmektedir.⁷

OECD ülkelerinde özürllülük oranı, *düşük eğitim* düzeyine sahip bireyler arasında daha yüksektir. Ortalama olarak düşük eğitim düzeyine sahip insanların % 19’u, daha yüksek eğitim düzeyine sahip insanların ise % 11’i özürllü durumdadır. Bununla birlikte, OECD ülkelerinin çoğunda, özürllü kadın nüfusu, özürllü erkek nüfusunu geçmiştir.⁸ UNESCO, GOÜ’de yaşayan özürllü çocukların % 90’ının okula gidemediğini tespit etmiştir. Yükseköğretimde yer alan özürllü öğrencilerin oranı artmasına rağmen, kendilerini ilgilendiren konularda temsil dereceleri hâlâ zayıftır.⁹

Dünya çapında, toplam 45 ülkede –*ayrımcılık, yoksunluk ve sosyal dışlanma* gibi alanlarda– özürllülere ilişkin kanunlar çıkarılmıştır. Ancak söz konusu kanunlar, özürllülerin özellikle çalışma hayatında karşılaştıkları sorunların aşılmasında yeterli ol(a)mamış; yeni meslek hastalıkları, akıl hastalığı ve bazı kronik hastalıklar gibi görünmez rahatsızlıklarla ilgili güncellemeleri de yap(a)mamıştır.¹⁰

2. Türkiye’de Özürllüler

Türkiye’de geçmişten bu yana özürllüler konusunda bilgi ve veri eksikliği yaşanmaktadır. Bu eksikliği gidermek amacıyla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, eski ismiyle Devlet İstatistik Enstitüsü, DİE) ile Başbakanlık Özürllüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA),¹¹ “2002 Türkiye Özürllüler Araştırması”nı¹² yapmıştır. Bu

⁶ <http://www.ozurluve yasli.gov.tr/tr/haberler/s/34>, 14.12.2012.

⁷ <http://www.disabled-world.com/disability/statistics/>, 25.12.2011; <http://youthink.worldbank.org/issues/disabilities>, 29.01.2012.

⁸ <http://www.disabled-world.com/disability/statistics/>, 25.12.2011.

⁹ <http://www.disabled-world.com/disability/statistics/>, 25.12.2011.

¹⁰ <http://www.disabled-world.com/disability/statistics/>, 25.12.2011.

¹¹ Özürllüler İdaresi Başkanlığı’nın kuruluş amacı, özürllülere yönelik hizmetlerin *düzenli, etkin ve verimli* bir şekilde yürütülmesini temin etmek için; ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, özürllüler ile ilgili ulusal politikanın oluşmasına yardımcı olmak, özürllülerin problemlerini tespit etmek ve bunların çözüm yollarını araştırmaktır. 22 Kasım 2002 tarihinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na bağlanan Özürllüler İdaresi Başkanlığı 6 Mayıs 2003 tarihinde yeniden Başbakanlığa bağlanmıştır. Özürllüler İdaresi Başkanlığı 2011 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüş ve 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 08.06.2011 tarihinde *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*’nın (<http://www.aile.gov.tr/tr/>) kurulmasıyla Özürllü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (<http://www.ozurluve yasli.gov.tr/tr/>) olarak yeniden yapılandırılmıştır.

¹² Söz konusu araştırmanın ikincisi de TÜİK tarafından 2010 yılında yapılmış olup, analiz çalışması devam etmektedir. 2011 yılının ikinci yarısında yayınlanması planlanmasına rağmen, bu kitap bölümünün hazırlandığı dönemde analiz sonuçları kamuoyuna duyurulmamıştır.

araştırmadaki bazı bulgulara (DİE, 2002: 5) göre özürlülük, öncelikle bir sağlık sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Özürllüler Araştırması'nda, Türkiye'de özürlülük türleri *görme özürllüler, konuşma özürllüler, işitme özürllüler, ortopedik özürllüler, sürekli hastalığı olanlar, zihinsel özürllüler, klinik bakıma ihtiyaç duyanlar, duygusal, sosyal ve ruhsal sorunu olanlar* şeklinde sıralanmıştır. Özürllülüğün nedenleri ise; "doğum-öncesi", "doğum anına ait" ve "doğum-sonrası" olarak belirtilmiştir (DİE, 2002: 21-23, 24-28).

Araştırma sonuçlarına göre, özürllü olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 12,29'dur. Buna göre Türkiye'de yaklaşık 8 buçuk milyon birey özürllü olarak yaşamlarını sürdürmektedir. Dünyada ve Türkiye'de en yaygın özür gruplarının sırasıyla ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma, zihinsel özürllüler (buraya kadar kısaca OGİDKZ) ve süreğen hastalıklar olduğu tespit edilmiştir. Türkiye nüfusunun % 2,58'ini OGİDKZ, % 9,70'ini ise süreğen hastalığı olanlar meydana getirmektedir (DİE, 2002: 6).

Bunun yanında, özürllülerde "eğitim seviyesi", toplumun geneline göre düşüktür. Özürllülerin içinde okuma-yazma bilmeyenlerin oranı oldukça yüksektir. OGİDKZ'de okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 36,33; süreğen hastalığı olanlarda ise bu oran % 24,81'dir. Okuma-yazma bilenlerin ise büyük kısmı ilköğretim mezunudur (DİE, 2002: 11).

Ayrıca, özürllülerin eğitim durumlarına cinsiyet bağlamında bakıldığında, kadınların erkeklere göre daha dezavantajlı durumda olduğu görülmektedir. Örneğin, okuma yazma bilmeyen kadınların oranı OGİDKZ'de % 48,01 iken erkeklerde bu oran % 28,14; süreğen hastalığı olanlarda ise bu oran, kadınlarda % 35,04, erkeklerde % 9,78'dir (DİE, 2002: 9).

Özürllü bireylerin istihdam boyutu değerlendirildiğinde, özürllülerde işgücüne katılım oranının (İKO) düşüklüğü ve işsizlik oranının yüksekliğinin oldukça ciddi boyutlarda olduğu görülmektedir. Türkiye genelinde, OGİDKZ'de işgücüne katılım oranı % 21,71 iken, işsizlik oranı ise; % 15,46'dır. Bu oranlar, süreğen hastalığı olanlarda sırasıyla % 22,87 ve % 10,77'dir. Genel olarak, kentte yaşayan özürllülerde kırdakilere göre hem işgücüne katılım hem de işsizlik oranları daha yüksektir. Cinsiyet bağlamında bakıldığında, eğitim alanındaki duruma benzer şekilde, kadınların erkeklere göre daha dezavantajlı olduğu görülmektedir. Özürllü kadınların hem işgücüne katılım oranları çok düşük hem de işsizlik oranları erkeklerden daha yüksektir (DİE, 2002: 15).

Gerek dünya genelindeki özürllü nüfus, gerekse Türkiye'deki özürllü nüfusun toplam nüfusa oranı dikkate alındığında, özürllülerin çok önemli bir sosyal risk grubunu oluşturduğu rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Bu bağlamda, özürllülerin hayata daha sıkı tutunabilmeleri, kendilerini akıp giden toplumsal yaşamın bir parçası olarak hissedebilmeleri ve yaşamlarının kolaylaştırılması için BİT'lerin ortaya çıkardığı imkânların bu risk grubunun da hizmetine sunulması bir zorunluluktur. Bu zorunluluk çerçevesinde, gerek uluslararası düzeyde gerekse ulusal düzeyde gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu tedbirlerin başında genelde BİT'lere özelde e-devlete ilişkin politika ve düzenlemelerin özürllülere yönelik hükümleri de kapsayacak şekilde tasarlanması, böylece uluslararası ve ulusal düzeyde yasal altyapının oluşturulması gelmektedir.

3. E-Devlet ve Özürlüler: Politika ve Düzenleme Boyutları

Bilindiği gibi e-devlet, vatandaşa verilen kamusal hizmetlerin elektronik ortamda sunulması, kesintisiz, hızlı ve güvenli bir biçimde yerine getirilmesi anlamına gelmektedir. Buradaki hedef, devlet hizmetlerinin, kurumsal ve bireysel temelde BİT'ler aracılığıyla sunulmasıdır. E-devletin gelişmesiyle birlikte kamusal hizmetlerin vatandaşlara sunum imkânları da iyileşmektedir. Bunun yanında, BİT'lere erişim olanağı olmayanlar ya da BİT kullanım becerilerine sahip olmayan özürlülerin de anılan hizmetlerden yararlanmaları bir gerekliliktir. Bu bağlamda, ulusal e-devlet eylem planları, *içerici e-devlet anlayışıyla* hiçbir vatandaşın e-hizmetlerin kullanımında geride kalmamasını sağlamaya çalışmalıdır. Bu amaçla, dışlanma riski taşıyan kesimlerden biri olan özürlülere, kamusal hizmetleri ulaştırabilmek adına spesifik kriterler belirlenmiştir. Devletler ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde kamu hizmeti sunan kurumlar ve diğer araçlarla beraber (STK, sivil halk, hükümet-dışı kuruluşlar vb.) giderek artan bir biçimde BİT'leri iş süreçleriyle bütünleştirmeye gayret etmektedirler. Bu çerçevede yürütülen çalışmalar e-içerme politikası bağlamında değerlendirilmektedir.

a. Politika Boyutu: E-İçerme

Günümüzde bilgiye, toplumun tüm bireylerinin eşit bir şekilde erişebilmesi gerekmektedir. BİT'lere sahip olup olamamanın yanı sıra; ilgili teknolojileri kullanamama da “e-içerme politikası” (e-inclusion policy) çerçevesinde ele alınmaktadır. E-içerme politikasının en önemli alt alanını ise “e-erişilebilirlik” (e-accessibility) meydana getirmektedir (Canbey-Özgüler, 2006: 81). “Evrensel Erişim” (Universal Accessibility), “Yardımcı Teknolojiler” (Assistive Technology), “Herkes İçin Tasarım” (Design for All), bedensel özürlülerin enformasyon, bilgi, eğitim ve çalışma fırsatlarını elde edebilmede son derece önemli hâle gelmiştir. E-içerme bağlamında, tele-konferans, e-posta listeleri, haber grupları, sohbet odaları, e-ticaret ve benzeri BİT'lere dayalı uygulamaların özürlüler tarafından da kolaylıkla kullanılabilmesi gerekmektedir. Sayısal teknolojinin evrimi ve ağ(sı) yapıların hayatın her alanını etkilediği günümüzde, BİT'ler özürlülerin de toplumun diğer bireyleri kadar eğitim, istihdam olanakları ve kamu hizmetlerine erişimi için çok önemli fırsatlar sunmaktadır. İnternet kullanımının öğrenilmesi, web erişimi ile ilgili teknik ve malî desteklerin sağlanması e-erişim politikasının temel hedefleri arasında gösterilmektedir.¹³

AB üyesi ülkelerde nüfusun % 10'u ilâ % 20'si arasında bulunan özürlü bireylere yönelik e-içerme politikaları büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, AB'deki özürlülerin % 16'sı çalışma çağında bulunmakta ve bunların % 44'ü uygun desteği alabildiğinde toplumun “*değerli bir parçası*” olabilmektedir (Saz, 2011: 38). Anılan desteğin, e-devlet çerçevesinde gündeme gelen e-içerme yaklaşımıyla bağlantılı olduğu da bilinen bir gerçektir.

AB düzeyinde e-içerme politikasının gelişmesinde bazı çalışmalar kayda değer katkılar yapmıştır. Bunlar arasında ilk sırada yer alan i2010 İniyatifi (2005-2010), Avrupa bilgi toplumu ve medya politikaları bağlamında üç öncelikli alan belirlemiştir. Bunlar, bilgi toplumu ve medya için açık ve rekabetçi bir iç piyasayı

¹³ http://www.yeniekonomi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=93:sakat-ve-oezuerluelerin-bt-kullanm&catid=36:e-icerme&Itemid=100, 30.01.2012.

teşvik eden bir “Tek Avrupa Bilgi Alanı”nın tamamlanması; daha fazla ve daha iyi iş olanakları ve büyümeyi teşvik etmek için BİT araştırmalarına yönelik yenilikçilik ve yatırımların güçlendirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma, kamu hizmeti öncelikleri ve yaşam kalitesi ile uyumlu bir büyümeyi teşvik eden “İçerici Avrupa Bilgi Toplumu”nu hayata geçirmektedir (European Commission, 2005: 4).

E-içerme politikası açısından bir diğer önemli gelişme, “İçerici Bir Toplum İçin BİT” temasıyla 2006 yılında Riga’da toplanan AB’ye üye devletlerin bakanlarının duyurduğu Riga Deklarasyonu’dur. Riga Deklarasyonu, i2010 İnisiyatifine yönelik önemli bir adım ve üye devletlerin e-içerme konusunda benimsedikleri ve gelecekte atılacak adımlara ilişkin siyasi bir dayanak olmuştur. Bu Deklarasyon’da, yaşlı ve özürllülerin temel ihtiyaçları; coğrafi dijital uçurum; e-erişim ve kullanılabilirlik; dijital okur-yazarlık, sosyal içerme ve içerici e-devlet gibi başlıca konular ve bu konularda yaşanan sorunları ortadan kaldırmaya yönelik önlemler üzerine odaklanılmıştır.¹⁴ Bu çalışmadan sonra konuyla ilişkili olarak her yıl değişik toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılara birçok Avrupa ülkesinden gelen delegeler katılmış ve toplantılar aracılığıyla e-içerme politikaları hakkında tartışma ve uzlaşma iklimi oluşturulmuştur (Saz, 2011: 40; Petrauskas vd., 2008: 49; Šimonová, 2005: 164-5).

Son olarak Avrupa Komisyonu (AK) bünyesinde yer alan “İçerme için BİT” ünitesi, e-içerme politikası ve projeleri için *eInclusion@ePractice.eu* portalını hizmete sunmuştur. Anılan portalın temel amacı, bilgi alışverişinin yapıldığı ve etkili e-içerme örneklerinin araştırmacılar arasında paylaşıldığı online bir ortam geliştirmek ve bu sayede e-içerme alanında inisiyatifler ve sinerjiler oluşturmaktır. Söz konusu portalda, sayıları giderek artan uygulamalı konular, haberler, kütüphane öğeleri, e-içerme çalışma grupları ve duyurular yer almaktadır. Ayrıca portal, Türkiye’nin de içinde bulunduğu otuz Avrupa ülkesindeki e-içerme durumlarını daha yakından inceleme imkânı sunmaktadır.¹⁵ Bugünlerde özürllülere yönelik e-içerme merkezli olarak geliştirilen ve yenilik potansiyeli olan teknolojiler ses teknolojileri, mobil cihazlar, kablosuz ve iletişim teknolojileri, sensörler ve Radyo Frekansı ile Tanımlama (RFID) teknolojileri, bilişsel sistemler, otomatik vezneler (ATM), kiosk-terminaller, self-servis terminalleri, açık sistem portalları, web hizmetleri, biometrik sistemler ve robotlar olarak öne çıkmaktadır.

E-erişilebilirlik, e-içerme politikasının en merkezi konusudur. E-erişilebilirlik, özellikle dezavantajlı kesimlerin internet ve BİT’lere erişilebilirliğini vurgulayan bir terimdir. E-erişilebilirlik çalışmaları, BİT altyapılarının yaygınlaştırılarak toplumun tüm kesimlerine ulaştırılmasını ve BİT’lere dayalı uygulamalar tasarlanırken, dijital uçurum ve sayısal dışlanma riski olan özürllü bireylerin de göz önünde bulundurularak içerici sistemler oluşturulmasını kapsamaktadır (Saz, 2011: 9-10).

Erişilebilirlik, bir uygulamanın içeriğinin ve vermiş olduğu hizmetin “herkes” tarafından eksiksiz ulaşılabilir, algılanabilir, değerlendirilebilir ve kullanılabilir olması; duruma, ihtiyaçlara ve tercihlere cevap verebilecek esneklikte olması anlamına gelmektedir. Buradaki “herkes” kelimesi özürllü olsun olmasın bütün bireyleri içine almaktadır. Dolayısıyla günümüzde, özürllü bireylerin sosyal, kültü-

¹⁴ http://ec.europa.eu/information_society/events/ict_riga_2006/doc/declaration_riga.pdf, 25. 04. 2012.

¹⁵ <http://www.epractice.eu/einclusion>, 02.02.2012.

rel, politik ve benzeri alanlarla daha kolay bütünleşebilmesi konusunda erişilebilirlik çalışmaları, e-devlet uygulamaları bağlamında büyük bir önem teşkil etmektedir. Saz'ın (2011: 17-18) da vurguladığı gibi, bilgi toplumu çalışmalarının gerçek anlamda başarı kaydedebilmesi için bilgi toplumunun getirdiği tüm fırsatların, başta özürllüler olmak üzere, dezavantajlı gruplar gibi yeni teknolojilerin kullanımının zor olduğunu düşünen bireyleri de kapsayacak şekilde toplumun bütün kesimleriyle paylaşılması gereklidir. Özürllülerin bilgi toplumunun getirilerinden yararlanabilmeleri gerekirken; bu grupların kendilerine özgü gereksinimleri, BİT'lerin tasarım, üretim ve kurulumu aşamalarında ne yazık ki göz ardı edilmektedir. Örnek olarak, görme özürllü bireylerin web sitelerini kullanabilmeleri için sitenin fontlarının büyütülmesi ya da sesli sürümünün olması gerekmektedir. Söz konusu bireyler web sitelerini taramalarına imkân verecek yazılımlara sahip de olsalar, eğer web siteleri tanımlanmış standartlarda oluşturulmamışsa, bu programlar çalışmayacaktır. Dolayısıyla, bir web uygulamasının erişilebilirlik özelliğinin olmaması durumunda, özürllülerin bu sitenin içeriğine ulaşabilmeleri ya imkânsız ya da çok güç olmaktadır.

Erişilebilirliğin en önemli boyutunu web erişilebilirliği oluşturmaktadır. Web erişilebilirliği, özürllüler tarafından web sayfalarının "etkin" bir biçimde kullanılabilmesi anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle, web sayfalarına erişilebilirlik sayfaların özürllü kişilerin algılayabileceği, anlayabileceği, gezinebileceği, etkili bir şekilde kullanabileceği ve bunun yanında içerik oluşturup, katkıda bulunabileceği bir şekilde tasarlanmasıdır. Web erişilebilirliği görme, işitme, fiziksel, konuşma, algılama ve sinirsel özürllülerin de dâhil olduğu tüm özürllü bireyleri kapsamaktadır.¹⁶ Mevcut birçok web sitesi içerdikleri erişilebilirlik engellerinden dolayı, özürllü bireylerin ulaşımını çok zor veya imkânsız kılmaktadır. Hâlbuki, web siteleri erişilebilir bir yapıda olsa, özürllü bireyler de web sayfalarını etkili bir şekilde kullanabilecektir.

Ayrıca, web erişilebilirliği kurumlar ve özürllü olmayan bireyler açısından da yararlı olabilmektedir. Örneğin, web erişilebilirliğinin ana ilkelerinden biri farklı ihtiyaçların, durumların ve tercihlerin esnek bir şekilde karşılanabilmesidir. Bu esneklik, özürllü olmayan kişiler için de yararlı olabilmektedir. Bu duruma, internet bağlantısı yavaş olanlar ile geçici özürllülüğü olan bireyler (kolu kırılmış olanlar ya da yaşları ilerlemiş olanlar) örnek olarak gösterilebilmektedir. Bununla yanı sıra, web'in eğitim, işletme, ticaret, devlet işleri ve eğlence alanlarındaki rolü gün geçtikçe artmaktadır. Özürllülerin de toplumda aktif bir rol oynamasına imkân veren erişilebilir bir Web, birçok alanda özürllü bireylere "eşit" olanaklar sağlamak için şarttır. İlâveten, web'in özürllü bireylere bilgiye ulaşım ve iletişim açısından eş görülmemiş bir olanak sağlaması nedeniyle, web erişilebilirliği sosyal bir konu olarak ele alınmaktadır.¹⁷

Web erişilebilirlik standartlarını gerçekleştirmek amacıyla uluslararası düzeyde "Dünya Çapında Ağ Birliği" (World Wide Web Consortium-W3C) tarafından web

¹⁶ Daha fazla bilgi için "Özürllü kişiler web'i nasıl kullanır?" adlı Belge'ye bakılabilir. Anılan Belge'de, özellikle farklı özürllerin web kullanımını nasıl etkilediği ve farklı senaryolarla özürllü kişilerin web'i nasıl kullandığı açıklanmaktadır (<http://www.w3.org/WAI/intro/accessibility>, 12.02.2012).

¹⁷ <http://www.w3.org/WAI/bcase/soc>, 12.02.2012.

içeriği erişebilirlik kılavuzları hazırlanmıştır. Birlik tarafından oluşturulan “Web Erişebilirlik İnisiyatifi” (Web Accessability Initiative) ise; Birliğin, özürliülerin erişebilirliğini artırma çabaları olarak değerlendirilmektedir. Web Erişebilirlik İnisiyatifi tarafından hazırlanan web içeriği erişilebilirlik kılavuzu toplam dört temel ilke etrafında şekillenmiştir. Bu ilkeler özetle şöyle açıklanabilir (Kuzma, 2010: 3-6):

Kavranabilirlik: Bilgi ve kullanıcı ara yüzü bileşenleri, kullanıcılara kavrayabilecekleri şekillerde sunulabilir olmalıdır. Örneğin, metin-dışı içerik için metin seçenekleri sunulmalıdır.

Uygulanabilirlik: Kullanıcı ara yüzü bileşimleri ve gezinim uygulanabilir olmalıdır. Örneğin, fare ile yapılan tüm işlemler klavye ile gerçekleştirilebilmelidir.

Anlaşılabilirlik: Metin içeriği okunabilir ve anlaşılabilir olmalıdır.

Etkililik: İçerik yardımcı teknolojilerle birlikte geniş farklılıktaki kullanıcı araçları tarafından güvenli bir şekilde yorumlanabilecek kadar nüfuzlu olmalıdır.

Bu noktada, web erişilebilirliği ilkelerini kullanmayı temel prensip kabul eden bir e-devlet sitesinin ya da kurumsal bir uygulamanın, vatandaşlarının tümüne karşı aynı duyarlılığı ve hassasiyeti göstermesi; onlara fırsat eşitliği tanınması ve gereken saygıyı göstermesi beklenmektedir. Ayrıca, özürliüler için “yeni” ve “ayrı” uygulamalar yapılmayıp mevcut olan uygulamaların bu bireyler için de “erişil(ebil)ir” kılınması, rasyonel bir bakış açısının gereği olarak düşünülmelidir.

b. Düzenleme Boyutu

Uluslararası örgütler ve uluslar-üstü kurumlar ile ulusal yönetimler, özürliüler de dâhil olmak üzere toplumun tüm kesimlerinin BİT'lere ve özellikle internete erişimini mümkün kılmak için farklı kanun ve düzenlemeleri kabul etmişlerdir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, uluslararası kuruluşların ve çeşitli ülkelerin özürliü vatandaşların web sitelerine erişimini sağlamak için ortaya koydukları düzenlemelerden örnekler aşağıda sunulmaktadır.

Birleşmiş Milletler (BM): *BM Özürliü Haklarına İlişkin Sözleşme*, 13 Aralık 2006 tarihinde New York'ta BM Genel Sekreterliği'nde kabul edilmiş ve 30 Mart 2007'de imzaya açılmıştır. Sözleşme'yi 82 ülke imzalamıştır. Söz konusu Sözleşme, BM'nin, tarihinde en çok imzaya sahip Sözleşmesi'dir. 21'inci yüzyılın ilk kapsamlı insan hakları anlaşması ve bölgesel entegrasyon organizasyonları tarafından imzaya açılan *ilk insan hakları anlaşması*dır. Sözleşme, 3 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. *BM Özürliü Haklarına İlişkin Sözleşme*'nin 9. maddesi, “erişilebilirlik” konusuyla ilintilidir. Bu maddede “*Taraf Devletler özürliülerin bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanlarına etkin katılımını sağlamak ve özürliülerin diğer bireylerle eşit koşullarda fiziki çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dâhil olacak şekilde bilgi ve iletişim olanaklarına, hem kırsal hem de kentsel alanlarda halka açık diğer tesislere ve hizmetlere erişimini sağlamak için uygun tedbirleri alacaklardır.*” ifadesi yer almakta olup, bu çerçevede devletlerin ilgili idarelerine görevler düşmektedir (UN, 2006).

Avrupa Birliği (AB): AB düzeyinde özürliülere yönelik düzenlemelerin temelini AB'nin kabul ettiği Temel Haklar Şartnamesi (Charter of Fundamental Rights of

the European Union) oluşturmaktadır. Nitekim söz konusu Şartname'nin 21. maddesi özürllülük de dâhil olmak üzere cinsiyet, ırk, etnik köken, genetik özellikler, din ve politik fikir gibi çeşitli faktörlere dayalı ayrımcılığı yasakladığı gibi, 26. maddesinde AB'nin özürllü vatandaşlara ve onların bağımsızlığına ve Topluluk yaşamıyla bütünleşmeleri ve katılımlarını sağlamaya yönelik tedbirlerin alınmasına önem verdiği açıkça ifade edilmiştir (EU, 2000: 13-14).

Özürllüler Şartnamesi'nin bir gereği olarak da, Avrupa Komisyonu (AK) özürllüler ve yaşlıların toplumdaki diğer bireylerle "eşit" bir şekilde BİT'lere erişebilmelelerini sağlayabilmek amacıyla e-erişilebilirlik programını oluşturmıştır. Anılan program, BİT ürünlerine, hizmetlerine ve uygulamalarına erişimde karşılaşılan engelleri kaldırmayı hedeflemektedir. AB e-erişilebilirlik politikalarının üç ana ayağı bulunmaktadır. Bunlar insan hakları; sosyal içerme ve istihdam politikaları ile standardizasyon olarak sıralanmaktadır. Ulusal eylem planlarının son derece önemli olduğu, tüm AB üyesi ülkelerin koordineli olarak; önleme, tanı, adaptasyon, eğitim-öğretim, istihdam, sosyal uyum, bilgi ve araştırma politikaları yürütmelerinin tavsiye edildiği e-erişilebilirlik politikaları, bilgi toplumu politikasının da temel yapıtaşlarından birisini oluşturmaktadır (Canbey-Özgüler, 2006: 91-92).

AB seviyesinde henüz e-erişilebilirlik konusunda özel bir yasa bulunmamaktadır. Bununla beraber, sektörel yasaların bazı bölümleri e-erişilebilirlik ile ilgili birtakım koşulları açık bir şekilde içermektedir. E-erişilebilirlik açısından devletlere yükümlülükler getiren temel yasal önlemler telekomünikasyon ve TV yayın sektörlerine yönelik düzenlemelerde yoğunlaşmaktadır. Buna örnek olarak, özürllülere kolaylık sağlamak için telif hakkı sahiplerinin korumadan muaf olmasına olanak veren "Sayısal Telif Hakkı Yasası" verilebilir. Belirli sektörlerde yoğunlaşan bu önlemlere ilaveten, kamu ihale ve iş eşitliği alanlarında kesin bir şekilde olmamasına rağmen, örtülü (implicitly) bir şekilde, e-erişilebilirlik konusuna yönelik hükümleri içeren yasalar da yer almaktadır (Güngör vd., 2011: 52-3).

AB bağlamında e-erişilebilirlik açısından değinilmesi gereken bir diğer husus, AB'nin "Herkes İçin Tasarım" (Design for All) yaklaşımını benimsemesidir. Herkes İçin Tasarım yaklaşımı, üreticileri ve hizmet sağlayıcıları, yaşlılar ve özürllüler de dâhil olmak üzere herkes için yeni teknolojiler üretmeye teşvik etmeyi amaçlayan bir anlayıştır. Avrupa Komisyonu, Herkes İçin Tasarım yaklaşımının bilgi toplumuna eşit erişim taahhüdünün bir sonucu olarak, bu yaklaşımı araştırma ve geliştirme, standardizasyon, iyi uygulamaları yayma gibi çeşitli alanlarda teşvik etme ve destekleme sözünü vermiştir (www.ec.europa.eu).

AB düzeyinde özürllülere ilişkin e-erişilebilirlik politikalarına bir anlamda yeni bir soluk getiren düzenlemelerden biri de "AB Özürllüler Eylem Planı"dır. 2004-2010 yıllarını içeren söz konusu Eylem Planı, öncelikli alanlar olarak belirlediği istihdam, yaşamboyu öğrenme, yeni teknolojilerin kullanımı ve erişilebilirlik çerçevesinde, özürllülerin ekonomik ve toplumsal yaşamda eşit fırsatlara sahip olmasını hedeflemektedir (European Commission, 2003: 14).

AB'nin son dönemde özürllü bireylere ilişkin olarak kabul ettiği önemli metinlerden biri, "Avrupa Özürllüler Stratejisi 2010-2020"dir. Genel olarak, toplumsal yaşama ve Avrupa ekonomisine katılmaları için özürllüleri güçlendirmeyi amaçlayan bu strateji, özürllülerin önündeki engelleri kaldırmak için erişilebilirlik, katılım, eşitlik, istihdam, eğitim, sosyal koruma, sağlık ve üçüncül devletlere yönelik eylem olmak üzere sekiz öncelikli alan belirlemiştir (European Commission, 2010:

4). Erişebilirliğin bu alanların başında gelmesi, AB'nin özürlü bireylerin toplumla bütünleşmesinde BİT'leri ne derece önemsedığının temel göstergesidir. Dolayısıyla, AB genelinde özürlü bireylerle ilgili olarak yürütülen genelde e-içerme, özelde e-erişilebilirlik politikaları yukarıda belirtilen gelişmeler doğrultusunda ilerlemeye devam etmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD): ABD, özürlü vatandaşların erişilebilirliklerini sağlamak amacıyla birçok yasa kabul etmiştir. ABD web erişebilirlik düzenlemeleri kamu yönetimi açısından oldukça yerleşiktir ve iyi işlemektedir. Bu bağlamda, diğer ülkeler için model olarak kabul edilebilecek ülkeler arasında yer almaktadır. ABD'de Rehabilitasyon Yasası'nın 508. bölümü, internet sitelerinin özürllüler için de erişilebilir olmasını zorunlu kılmaktadır (TÜRKSAT, 2009: 18).

Ayrıca, ABD'de mobil telefonlarla ilgili birçok yasa ve düzenleme şartı da söz konusudur. 1996 yılında çıkarılan Telekomünikasyon Yasası ile telekomünikasyon cihaz üreticilerine/hizmet sağlayıcılarına, ürünlerini ve hizmetlerini, özürllüler için kolay erişilebilir kılmalarını tavsiye etmiştir. Bunun yanında, 2007 yılından itibaren, Federal Haberleşme Komisyonu'nca konuşma ve duyma özürllü bireylere, telekomünikasyon hizmet koşulları desteği vermek için "711" adlı hizmet aktif olmuştur. ABD'de başta Amerikan Özürllüler Kanunu (ADA) olmak üzere, diğer pek çok mevzuat, özellikle duyma ve konuşma özürllü bireyleri, özürllü olmayan bireyler karşısında "işlevsellik eşitliği" temelinde bir yaklaşımla ele almakta ve bu bakış açısıyla e-erişilebilirlik konusu analiz edilmektedir (Güngör vd., 2011: 64, 73).

İngiltere: Esasında, İngiltere'de doğrudan web erişilebilirliğine yönelik bir yasa söz konusu değildir. Bununla birlikte, web erişilebilirliği malların, imkânların ve hizmetlerin sunumunda özürllü insanlara karşı ayrımcılığı yasaklayan genel bir kanun olan "Özürllü Ayrımcılığı Yasası"nın (Disability Discrimination Act) önemli bir konusunu oluşturmaktadır. Bu yasa, web erişilebilirliğine doğrudan işaret etmemektedir. Bunun temel nedeni, zaten bu yasanın herhangi bir mal veya hizmete özel olarak odaklanmak yerine hizmet sağlayıcılarının eşit erişimi sağlama sorumluluğunu vurgulamak amacıyla tasarlanmasıdır. Ancak, söz konusu yasanın nasıl uygulanacağını gösteren düzenleme, web erişilebilirliğine çok açık bir şekilde değinmektedir (Narasimhan, 2010: 108). Buna ilaveten, 2006 yılında Engelli Hakları Komisyonu ve İngiliz Standartlar Enstitüsü engelliler için PAS78 olarak bilinen standardı hazırlamışlardır. PAS78 standardı herkese açık (publicly available specification) bir standart olmasının yanı sıra, erişilebilir bir internet sitesi yönetimine yönelik bilgileri de kapsamaktadır. İngiltere'nin oluşturduğu PAS78 ABD'nin oluşturduğu Bölüm 508 ile paralellik göstermektedir (TÜRKSAT, 2009: 19).

Avustralya: Avustralya'da web erişilebilirliği ile ilgili düzenlemeler, "Avustralya Özürllü Ayrımcılığı Yasası"na (Disability Discrimination Act) dayanmaktadır. Avustralya'daki hükümetlerin tümü, kamu kurumlarına ait web sitelerine erişilebilirlik konusuna ilişkin politikalara ve yönergelere sahiptir. Bu bağlamda, söz konusu yasa bünyesinde yer alan ve web dokümanlarını mümkün olan en geniş izleyici için erişilebilir kılmak amacıyla yazarlar ve tasarımcılara yönelik özel rehber içeren "Dünya Çapında Web Erişimi Danışma Notları" (The Worldwide Web Access Advisory Notes), genel olarak ayrımcılık karşıtı rejimi desteklemekte, onun internete uygulanabilirliğini sağlamakta ve yürütülebilirliğini artırmaktadır. Bu-

nun yanında, “İnsan Hakları ve Fırsat Eşitliği Komisyonu” (The Human Rights and Equal Opportunity Commission). Özürlü Ayrımcılığı Yasası’nın temel hedeflerini desteklemekten sorumludur. Ayrıca Komisyon, web sitesi operatörlerine yönelik söz konusu yasanın etkileri ve izlenmesiyle ilgili danışmanlık hizmetleri sunmaktadır (Narasimhan, 2010: 109).

Almanya: Almanya’da, özürliülerin erişilebilirliği konusunu kapsayan birçok düzenleme bulunmaktadır. Bu nedenle, Almanya özürliülerin erişilebilirliği konusunda en ileri ülkelerinden biri durumundadır. Bu düzenlemeler, hem web hem de diğer elektronik altyapıların erişilebilirliğini içermektedir. Almanya özürliü bireyler için fırsat eşitliği yasası formatında genel bir yasaya sahiptir ve federal yönetmelik (federal ordinance) şeklindeki düzenleme aracılığıyla web ve elektronik erişilebilirlik konusunu ele almaktadır. Bu bağlamda, “Engelsiz Bilgi Teknolojisi Yönetmeliği” web erişilebilirliği konusunu kapsamaktadır. Söz konusu yönetmelik, özellikle kamu sektöründeki kurumlara, vakıflara, sağlık sigortaları ve diğer kurumlar ile sınırlı düzeyde de olsa özel sektöre bağlı bazı kurumlara uygulanabilmektedir (Narasimhan, 2010: 109-110).

Portekiz: Portekiz kamu kurumlarının web siteleri için web erişilebilirliğine ilişkin ilkeleri yaşama geçirmiştir. Portekiz’de yürürlüğe giren özel bir kanun bulunmasına rağmen; Portekiz’deki web erişilebilirliği rejimi, güçlü denetim unsuru açısından oldukça farklıdır. Bu alanda, “Özel İhtiyaç Sahibi Vatandaşlar İçin Kamu Yönetimi Web Sitelerine Erişebilirlik Bakanlar Kurulu Kararı” büyük bir önem taşımaktadır. Anılan kararın temel amacı, özel ihtiyaç sahiplerinin hem merkezi hem de yerel düzeyde kamu web sitelerine daha kolay erişimini sağlamak ve bununla ilgili sürekli iyileştirmelerde bulunmaktır. Ayrıca söz konusu erişilebilirlik ile ilgili süreçleri yakından takip etme görevini, kurula atanan bir Bakan üstlenmiştir (Narasimhan, 2010: 110).

İtalya: İtalya, içerici web erişilebilirlik girişimlerini uygulayarak, uluslararası normların gelişim ve değişimine karşılık veren bir ülkedir. Özürliülerin BİT’lere erişimine ilişkin şemsiye yasa niteliğindeki “4/2004 Kanunu”nun, *Avrupa Özürliüler Yılı* olan 2003 yılında taslak haline getirilmesi rastlantı değildir. Söz konusu Yasa’nın gereklilikleri, web erişilebilirliğini kapsamakta ve kamu kurumlarına web sitelerini erişilebilir kılma yükümlülüğü yüklemektedir (Narasimhan, 2010: 111-112).

III. TÜRKİYE’DE ÖZÜRLÜLER VE E-DEVLET: YASAL DÜZENLEMELER VE UYGULAMALAR

Türkiye’de hukuki birçok düzenleme, devlete özürliülere yönelik sorumluluklar yüklemektedir. Bu bağlamda, devlet, özürliü bireylerin korunmalarını ve sosyal hayata uyumlarını sağlamak amacıyla birtakım önlemler almaktadır. Türkiye’de özürliülerin BİT’lere erişimi açısından devlete sorumluluk yükleyen en önemli düzenleme “Elektronik Haberleşme Kanunu”dur. Türkiye’deki e-devletle ilişkili temel düzenlemelerden biri olan 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanunu’nun 4. maddesinin k bendinde, kanunun temel ilkelerinden birinin “teknolojik yeniliklerin kullanılması da dâhil olmak üzere özürliü, yaşlı ve sosyal açıdan korunmaya muhtaç diğer kesimlerin özel ihtiyaçlarının dikkate alınması” olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra, 27655 sayılı “Elektronik Haberleşme Sektöründe Tüke-

tici Hakları Yönetmeliği”nin 5. maddesinin i bendi “Görme özürlülerin abonelik sözleşmelerini ve faturalarını kendilerinin faydalanabilecekleri şekilde talep etme hakkı”nın olduğunu belirtmektedir.

Ayrıca, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu’na (BTK) bağlı “Sektörel Araştırma ve Stratejiler Dairesi Başkanlığı”nın 2010-2012 Stratejik Planı’nda, özürlü kişilerin, elektronik haberleşme hizmetlerine diğer tüketiciler ile eşit koşullarda erişmesini sağlamak temel hedeflerden biri olarak ifade edilmiştir (BTK, 2009: 38).

Son yıllarda Türkiye’de özürlü bireylerin BİT’lerden yararlanma olanakları giderek artmaktadır. Özellikle bedensel özürlüler için üretilen sesli kitap, Braille alfabesine göre basılan kitaplar ve özel bilgisayar programları bu teknolojik aygıtlardan bazılarını oluşturmaktadır. BİT’lerden özürlülerin günlük hayatını kolaylaştırmak amacıyla yararlanmanın yanı sıra; bu teknolojilerin özürlülerin mesleki ve genel eğitiminde kullanılması da son derece önemlidir (Güngör vd., 2011: 97). Bu bağlamda, Türkiye Özürlüler Araştırması ileri analiz sonuçları incelendiğinde oldukça ilginç neticeler tespit etmek mümkündür. Bunlardan ilkinde göre, katılımcıların özürlülüğüyle ilgili eğitim hizmetlerinden yararlanma oranları, tüm özürlülük türlerinde % 12 civarında seyretmektedir. Yani, tüm özürlülerin % 88’i kendi özürlülüğü ile ilgili eğitim hizmetlerinden yararlanamamaktadır. Konuyla ilgili ikinci sonuca göre, katılımcıların meslek ve beceri edinme kurslarından yararlanma oranları, tüm özürlülük türlerinde ortalama sadece % 1 civarındadır. Bu da, tüm özürlülerin ortalama % 99’unun meslek ve beceri edinme kurslarından yararlanamadıklarına işaret etmektedir. Üçüncü çıkarıma göre, 5-19 yaş arasındaki özürlü grup, toplam özürlü grubun % 21,4’ünü oluşturmaktadır. Bu durum da özürlü çocukların ve gençlerin temel eğitimlerini BİT’ler ile desteklemek, kendilerine gelecekte yeni fırsatlar oluşturmak anlamına gelecektir. Analizin ortaya koyduğu dördüncü sonuç ise, toplam özürlü grubun % 32,8’ini oluşturan 20-39 yaş grubu arasındaki özürlülerle ilgilidir. Gerek çalışma hayatına atılma gerekse çalışma hayatında en verimli dönemlerden biri olan 20-39 yaş grubundaki özürlülerin mesleki eğitimi ve rehabilitasyonu en iyi biçimde BİT’lerin kullanılmasıyla mümkün olabilmektedir (Güngör vd., 2011: 97).¹⁸

Özetle BİT’ler, özürlü kullanıcılara mobilite, bağımsızlık ve yaşam kalitesi sunmakta ve özürlü bireylerin toplumla bütünleşmesini temin edecek potansiyel bir güç ortaya koymaktadır. Bu potansiyel nedeniyle olsa gerek, Türkiye’de bazı kamu kurum ve kuruluşları ile yerel idareler ve diğer organizasyonlar, özürlü vatandaşlara yönelik bazı uygulamaları hayata geçirmektedirler. Söz konusu uygulamaların yakın bir zamanda sayısının artması ve daha başarılı bir şekilde yaşama aktarılması, şüphesiz, Türkiye’nin e-devlet olma yolunda kazandığı tecrübelerle yakından ilişkilidir. Türkiye’de özürlü bireyleri merkeze alan bazı e-devlet uygulamaları aşağıda ele alınmaktadır.

1. E-Devlet Kapısı

E-Devlet Kapısı, tüm kamu hizmetlerine tek bir noktadan erişim imkânı sağlayan büyük bir internet sitesidir. E-Devlet Kapısı’nın amacı kamu hizmetlerini, vatandaşlara, işletmelere, kamu kurumlarına BİT’ler aracılığıyla etkin ve verimli bir şekilde

¹⁸ Ayrıca bkz. <http://www.ozurluveyasli.gov.tr/tr/html/464/ileri+analiz>, 02.02.2012.

sunmaktır. E-Devlet Kapısı'nda kamu kurumlarına ait hizmetler *turkiye.gov.tr* aracılığıyla, tek noktadan, hızlı ve güvenli bir erişim imkânı ile vatandaşlara sunulmaktadır. Hâlihazırda toplam 12 milyon 109 bin 626 kayıtlı kullanıcı, 39 kamu kurumundan, toplam 304 kamu hizmeti alabilmektedir.¹⁹ Türkiye'de e-devletin özür-lülere getirmiş olduğu yenilikler ve hizmetler, E-Devlet Kapısı'nda "Özürlü Vatanda-şlar" kategorisinde yer almaktadır. Bu kategoride, bedensel veya zihinsel engelleri bulunan vatandaşlara yönelik özel hizmetler ve bilgiler bulunmaktadır. Sağlık, eği-tim, istihdam, sosyal haklar ve hizmetler, bakım hizmetleri, erişilebilirlik, özür-lülere hizmet veren kurum ve kuruluşlar gibi konulara ait bilgilere, söz konusu kategori-den erişilebilmektedir (Özgökçeler ve Bahtiyar, 2010). Buna göre:

Sağlık bölümünde, dört başlık bulunmaktadır. Bunlar, "Doğum Öncesi ve Sonrası Sağlık Hizmetleri", "Özürlülüğün Önlenmesine İlişkin Çalışmalar", "Tıbbi Reha-bilitasyon" ve "Özürlülüğün Tespiti ve Ölçülmesi"dir.

Eğitim bölümünde, üç başlık yer almaktadır. Bunlar, "Özel Eğitim", "Mesleki Eğitim" ve "Özürlü Bireye Sahip Ailelerin Eğitimi"dir.

İstihdam konulu bölümde, dört başlık bulunmaktadır. Bunlar, "Mesleki Rehabi-litasyon", "Meslek Edindirme Hizmetleri", "Özürlüler İçin Açılan Sınavlar" ile "İşe Yerleştirme"dir.

Sosyal haklar ve hizmetler bölümünde, üç başlığa yer verilmektedir. Bunlar, "Sosyal Yardımlar", "Özürlü Vatandaşların Sosyal Güvenlik Hakları" ve "Vergi İstisnaları ve İndirimleri"dir.

Bakım hizmetleri bölümünde, üç başlık yer almaktadır. Bunlar, "Kurum Bakımı", "Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri" ve "Evde Bakım"dir.

Erişilebilirlik temalı bölümde, iki başlık bulunmaktadır. Bunlar, "Bilgiye Erişim" ile "Fiziksel Düzenlemeler"dir.

Son bölüm ise; *Özürlü Vatandaşlara Hizmet Veren Kurum ve Kuruluşlar* olup, toplam iki başlıktan oluşmaktadır. Bunlar, "Resmi Kurumlar" ve "Özel Kuruluşlar"dir.

E-Devlet Kapısı'ndan özür-lülere sunulan hizmetler daha çok bilgilendirme hizmeti niteliğindedir. Bu bağlamda, özür-lü bireyler özür-lülük olgusu, ortaya çıkış nedenleri ve alınan tedbirler; özür-lülerin özel ve mesleki eğitimden yararlanma koşulları; özür-lüler için emek piyasasında ihtiyaç duyulan ilgi ve yeteneklerine uygun mesleki eğitim ve rehabilitasyon kursları; herhangi bir işte istihdam edile-memiş veya çalışamayacak derecede özür-lü olan ve aynı zamanda ekonomik ola-rak muhtaç durumdaki bireylere devlet tarafından verilen çeşitli sosyal yardımlar; özür-lülerin erken emeklilik ve malulen emeklilik hakları; özür-lüler için vergi indi-rimi ve muafiyeti; özür-lülerin bakım koşulları ve Türkiye genelinde bakım ve re-habilitasyon hizmeti veren merkezler; özür-lülere yönelik yürütülen projeler ve Türkiye'de özür-lü vatandaşların erişilebilirliği konusunda çıkan yasalar hakkında bilgiler E-Devlet Kapısı'nda "Özürlü Vatandaşlar" kategorisi altında vatandaşa sunulan temel bilgilerin konu başlıklarına örnek olarak verilebilir. An-laşılmaktadır ki, E-Devlet Kapısı'nda özür-lüler için sadece bilgi verme hizmeti su-nulmakla birlikte, sunulan bilgiler oldukça kapsamlı ve çeşitlidir. Bununla birlik-te, Türkiye'de özür-lüler için beklenti düzeyi yüksek birtakım projeler de gerçekle-ş-tirililmektedir. Bunlar kısaca şu şekilde açıklanabilir:

¹⁹ <https://www.turkiye.gov.tr/bilgilendirme?konu=siteHakkinda>, 01.03. 2012.

Boğaziçi Üniversitesi (GETEM)-Türk Telekom İşbirliği “Telefon Kütüphanesi Projesi”: 2006 yılından itibaren internette sesli kütüphane hizmeti sunan Boğaziçi Üniversitesi Görme Engelliler Teknoloji ve Eğitim laboratuvarı (GETEM), Türk Telekom’un da desteğiyle görme özürlülerin telefon üzerinden birçok sesli kitaba erişmesini sağlamaktadır. Söz konusu proje sayesinde görme özürlü bireyler, “08002199191” numaralı telefon üzerinden ücretsiz olarak birçok sesli kitaba ulaşabilmektedir. Hizmetten faydalanmak isteyenler, görme özürlü olduklarına dair bir raporla GETEM’e başvurarak şifre alabilmekte ve kullanıcılar, aldıkları şifreyle 200’den fazla sesli kitaba ücretsiz olarak erişebilmektedir (*Siviliz*, sayı 30: 7, 2012).

Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı “Gören Göz” Projesi: Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı tarafından geliştirilen bu proje ile görme özürlüler, yön tarifi yapan navigasyon sistemine dayalı bir cihaz ve bu cihazın üzerindeki GPS alıcısına gelen koordinat bilgileriyle yardım almaksızın istediği yere ulaşabileceklerdir. Cihaz sayesinde görme özürlüler, bulundukları konumu yakınlarına veya istedikleri kişilere mesajla bildirebilecektir. Modüler olması sebebiyle geliştirilme imkânına da sahip olan “Gören Göz”, yerel yönetimlerin bluetooth yayın altyapısıyla verecekleri hizmet sayesinde, toplu taşıma araçlarının bilgilerini de görme özürlülere aktarabilecektir.²⁰

İzmir Büyükşehir Belediyesi “Görme Engelliler için Sesli Kent Rehberi” Projesi: Proje kapsamında Coğrafi Bilgi Sistemleri’yle konumları belirlenen, aralarında kamu kuruluşları, hastaneler, eczaneler, dinî mekânlar, eczaneler, otobüs durakları, okullar ve restoranların da yer aldığı 15 bin adet önemli yer bilgisi, cep telefonlarına yüklenebilmektedir. Bu yer bilgileri görme özürlü vatandaşlara sözlü olarak doğru adresi bilmeleri için gerekli uyarı ve yönlendirmeyi yapmaktadır. Yer bilgileri ve diğer öz-nitelik bilgileri sadece GPRS özelliği olan cep telefonlarına yüklenebilmektedir. Böylece, söz konusu önemli yer bilgilerini okuyabilen ve seslendirebilen özel yazılımlar sayesinde görme özürlü vatandaşlar, bulunduğu yere yakın önemli yeri veya gitmek istediği yerin uzaklığını, yönünü sesli uyarı ile bulabilmektedir.²¹ İzmir örneği göstermektedir ki, yerel yönetimler de BİT’leri kullanmak suretiyle, özürlü bireylerin sosyal hayatla bütünleşebilmeleri noktasında aktif bir rol oynayabilmektedir.

Türkiye’de özürlülere sunulan e-devlet hizmetleri açısından web site tasarımı da çok önemli bir konuyu teşkil etmektedir. Bu bağlamda, görme özürlülerin erişebileceği web sitesi tasarımı ve işitme özürlülere yönelik resim, metin, animasyon destekli dizaynlar son derece önemlidir. Bu noktada, toplumun bütününe hitap eden kamu internet sitelerinin, görme ve işitme özürlülere yönelik ve özellikle W3C tarafından tespit edilen WAI standartlarına uygun tasarımı bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de Sayıştay’ın 2006 yılı Performans Denetim Raporu’na göre, e-devlete geçişte kamu kurumları web sitelerinin büyük bir kısmı söz konusu standartları taşımamaktadır (Sayıştay, 2006: 86).

²⁰ “Ulaştırma Bakanlığı, 5 Bin Görme Engelliye Bluetooth Özellikli Gözlük Dağıtacak”, *Zaman*, 04.01.2012 (<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1224059&keyfield=67C3B672656E2067C3B67A2070726F6A657369>, 03.03.2012).

²¹ http://www.bilgicagi.com/Yazilar/3847gorme_engelliler_icin_sesli_kent_rehberi.aspx, 12.01.2012.

Türkiye’de özörlölere yönelik e-devlet hizmetleri ve uygulamaları genel olarak değeriendirildiğinde, sınırlı sayıda projenin yaşama geçirildiğı ve e-devlet hizmetlerinin ilgili vatandaşları bilgilendirme seviyesinde kaldığını söyleyebilmek mümkündür. Bu doğrultuda, özellikle yapılması gerekenler, yasal çerçeveyi güçlendirmek, özörlölere yönelik BİT-temelli projelerin sayısını artırmak; özörlölünün özel ve mesleki eğitimlerinde BİT’lerden daha fazla yararlanmak ve kamu kurumlarının ve diğeri organizasyonların web sitelerini özörlölünün ihtiyaçlarını gözeteerek tasarlamak olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

BİT alanında yaşanan gelişmeler özörlü vatandaşların gündelik hayatlarını kolaylaştırma, bireysel gelişimlerine katkı sağlama, yaşam kalitesini artırma ve sosyal bağlarını güçlendirme potansiyeli taşımaktadır. Başka bir deyişle, BİT’ler, özörlü bireylere bağımsızlık, yaşam kalitesi ve hareketlilik kazandırmaktadır. Son tahlilde, toplum içinde yaşayan bütün sosyal risk gruplarının BİT’lerin bu faydalarından yararlanabilmesi veya BİT’lerden beklenen bu desteğı etkin bir biçimde alabilmesi, bu kesimlerin söz konusu bilgi teknolojilerini kullanabilmelerine ve onlara erişebilmelerine bağıdır. Bu kullanım ve erişim imkânlarının yetersizliğı, bilgi toplumunda dijital uçurum başlığı altında değeriendirilebilecek ve bir sosyal politika sorunu olarak kavranabilecek bir toplumsal eşitsizlik türü veya durumu ortaya çıkarmaktadır.

Söz konusu eşitsizliğı ortadan kaldırmak ve özörlüler de dâhil olmak üzere tüm toplum kesimlerinin BİT’lere erişimini sağlamak uluslararası ve ulusal düzeyde destek bulan e-devlet alanındaki önemli amaçlardan biridir. Bu amaç çerçevesinde atılan adımlar, e-içerme ve onun bir alt başlığı olarak e-erişebilirlik kavramları etrafında tartışılmaktadır. E-içerme politikası bağlamında, bir yandan BM, AB, Uluslararası Telekomünikasyon Birliğı gibi örgütler önemli roller üstlenmekte ve çeşitli girişimleri desteklemekte; diğeri yandan devletler de yasal çerçevelerini oluşturmaya çalışmaktadırlar. Birçok devlet açısından konuya doğrudan odaklanan bir yasanın olmamasından hareketle, mevcut yasal çerçevenin sınırlı olduğunu iddia etmek mümkün olmakla birlikte; son dönemde özellikle AB bünyesinde yürütölen çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, e-içermeye yönelik farkındalığın yükselmeye başladığı ifade edilebilir.

Türkiye özelinde konu ele alındığında, 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanunu’nun özörlü vatandaşlar ve BİT kullanımı arasındaki ilişki açısından devlete birtakım sorumluluklar yüklediğı görölmektedir. Türkiye’de özörlölere yönelik e-devlet hizmetleri ve projelerinin ise sınırlı olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Türkiye’de özörlölere yönelik az sayıda proje, kamu kurumları tarafından hayata geçirilmiştir. Ayrıca, Türkiye’de E-Devlet Kapısı üzerinden özörlü bireylere sunulan hizmetler incelendiğinde, bu hizmetlerin bilgi verme hizmeti niteliğinde olduğu çok açık bir şekilde görölmektedir. Türkiye’de gerek özörlölere yönelik e-devlet uygulamaları ve projelerinin yaygınlaşması gerekse bu uygulama ve projelerin başarılı olabilmesi için řu öneriler getirilebilir:

1. Özörlüler de dâhil olmak üzere, sosyal risk gruplarının BİT alanındaki yenilik ve gelişmelere erişimi bir hak olarak değeriendirilmelidir.

2. Bilgi çağında, özür-lülerin de bilgiye sahip olması gerekliliği bağlamında, özür-lülere yönelik e-devlet uygulamaları siyasi irade tarafından maliyet unsuru gö-zetilmeksizin desteklenmelidir.
3. Ülkelereki özür-lülere ve özür-lülerin BİT'lerden yararlanmasına yönelik yasal çerçeve güçlendirilmelidir. Bu çerçevede, özür-lülere de kapsayacak şekilde e-erişebilirlik konusunda kanunlar kabul edilmelidir.
4. E-devlete dair benimsenen makro ölçekli politika ve stratejiler toplumun tüm kesimlerini göz önünde bulunduran bütüncül ve proaktif bir perspektifle oluş-turulmalıdır.
5. E-devlet hizmetleri ve uygulamalarının, dünya nüfusunun % 10'unu oluşturan özür-lü bireylerin temel ihtiyaçlarını dikkate alarak tasarlanması gerekmektedir.
6. Yabancı ülke uygulamaları yakından takip edilmeli ve en iyi uygulamaların Türkiye'de de hayata geçirilmesi sağlanmalıdır.
7. Özür-lülerin özel ve mesleki eğitim imkânları revize edilmeli ve mevcut müfre-dat BİT'lere göre yeniden şekillenmelidir.
8. Teknolojilerin kullanımının yaygınlaştırılabilmesi için eğitim ve BİT alanın-daki uzmanlar başta olmak üzere yetkililer arasındaki işbirliği geliştirilmeli-dir.
9. Özür-lülere yönelik BİT-temelli projelerin, e-devlete dair yeni bir vizyon ve an-layış farklılığı oluşturacağı dikkate alınmalıdır.
10. Özür-lülere yönelik e-devlet projelerinin, diğer sosyal risk gruplarına yönelik geliştirilecek e-devlet hizmetleri açısından bir model oluşturabileceği unutul-mamalıdır.

KAYNAKÇA

- Bell, Daniel (1980) "Beyond Modernism, Beyond Self", *Sociological Journeys: Essays 1960-1980*, London: Heinemann.
- Bozkurt, Veysel ve Şenol Baştürk (2011) "Bilgi Toplumu ve Türkiye", Memet Zen-cirkıran (der.) *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* içinde, Bursa: Dora Yayıncılık.
- BTK (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu) (2009) *Stratejik Plan 2010-2012*, Ankara.
- Canbey-Özgüler, Verda (2006) *Yeni Bir Sosyal Dışlanma Biçimi Olarak Sayısal Uçurum: AB Üyesi Ülkelerde 'E-İçerme' Politikaları*, Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Castells, Manuel (2005) *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür - Ağ Toplumu-nun Yükselişi*, (Cilt 1), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (çev. Ebru Kılıç).
- Çapar, Bengü (2005) "Bilgi Yönetimi", Coşkun C. Aktan ve İstiklal Y Vural (der.) *Bilgi Çağı, Bilgi Yönetimi ve Bilgi Sistemleri* içinde, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Degener, Theresia ve Gerard Quinn (2002) *Human Rights and Disability*, Washington DC: United Nations Press.
- DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) (2002) *2002 Türkiye Özür-lüler Araştırması*, Ankara: DİE Yayınları.

- DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) ve DB (Dünya Bankası) (2011) *World Report on Disability*, Malta: WHO Library Cataloguing-in-Publication Data.
- EU (European Union) (2000) "Charter of Fundamental Rights of the European Union", *Official Journal of the European Communities*, 43 (C364).
- European Commission (2010) *European Disability Strategy 2010-2020: A Renewed Commitment to a Barrier-Free Europe*, Brussels: European Commission.
- European Commission (2009) *Europe's Information Society Thematic Portal* (http://ec.europa.eu/information_society/index_en.htm, 02.02.2011).
- European Commission (2005) *i2010 – A European Information Society for Growth and Employment*, Brussels: European Commission.
- European Commission (2003) *Equal Opportunities for People with Disabilities: A European Action Plan*, Brussels: Commission of the European Communities.
- Giddens, Anthony (2000) *Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?*, İstanbul: Alfa Yayınları (çev. O. Akinhay).
- Güngör, Müberra, Ayşe Bolat, Hüseyin Cengiz, Nurdan Aslan (2011) *Özürlülere Yönelik Teknolojik Düzenlemeler*, Ankara: Sektörel Araştırma ve Stratejiler Dairesi Başkanlığı.
- IWS (Internet World Stats) (2011c) *Top Ten Languages in the Internet 2010* (<http://www.internetworldstats.com/stats7.htm>, 31.01. 2012).
- IWS (Internet World Stats) (2011b) *Top 20 Countries with Highest Number of Internet Users* (<http://www.internetworldstats.com/top20.htm>, 04.02.2012).
- IWS (Internet World Stats) (2011a) *World Internet Users and Population Stats* (<http://www.internetworldstats.com/stats.htm>, 04.02.2012).
- Kuzma, Joanne (2010) "Global E-government Web Accessibility: A Case Study", *British Academy of Management 2010 Conference* içinde, University of Sheffield.
- Letch, Nick ve Carroll, Carroll (2008) "Excluded Again: Implications of Integrated e-Government Systems for Those at the Margins", *Information Technology & People*, 21 (3).
- Maibach, Michael C. (1999) "The Internet: The Great Equalizer", *Economic Reform Today*, (2).
- Naisbitt, John (1984) *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives*, New York: Warner Books.
- Narasimhan, Nirmita (der.) (2010) *e-Accessibility Policy Handbook for Persons with Disabilities*, Mumbai: Hemkunt Publishers.
- Özgökçeler, Serhat (2011) "Özürlülere Yönelik Sosyal Politikalar", Aysen Tokol ve Yusuf Alper (der.) *Sosyal Politika* içinde, Bursa: Dora Basım-Yayın.
- Özgökçeler, Serhat ve Görkem Bahtiyar (2010) "Services for the People with Disabilities in e-Government Applications: The Case of e-Turkey", *2nd International Symposium on Sustainable Development*, 8–9 June 2010, Sarajevo: IBU.
- Pesen, M. Mekin (2011) "Sosyal Medya'nın Arap Baharı'ndaki Rolü Bilimsel Olarak Kanıtlandı" (<http://www.e-siber.com/sosyal-medya/sosyal-medyanin-arap-baharin-daki-rolu-bilimsel-olarak-kanitlandi/>, 01.02.2012).
- Petrauskas, Rimantas, Tatjana Bilevičienė, Austė Kiškienė, (2008) "E-Inclusion as the Part of E-Government Development in Lithuania", *Viešoji Politika ir Administravimas*, (23).
- Ritzer, George (2011) *Küresel Dünya*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları (çev. Melih Pekdemir).

IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu

- Sayıştay (2006) *Performans Denetim Raporu: E-Devlete Geçişte Kamu Kurumları İnternet Siteleri*, Ankara.
- Saz, Bekir Sıtkı (2011) *AB Ülkeleri ve Türkiye'deki e-İçerme Uygulamalarının Karşılaştırılması*, Ankara: Başbakanlık SYD Genel Müdürlüğü.
- Šimonová, Stanislava (2005) "E-inclusion for Users of Regional Data Sources", *Transactions on Information Science and Applications*, 2.
- Thompson, John B. (2000) *The Media and Modernity*, New York: Blackwell Publishing.
- Toffler, Alvin (1981) *The Third Wave*, New York: Bantam Books.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011) *Hanelerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması* (http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=44, 27.04.2012).
- TÜRKSAT (2009) *Kamu Kurumları İnternet Siteleri Standartları ve Önerileri Rehberi*, Ankara.
- UN (United Nations) (2006) "United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities" (<http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>, 25.04. 2012).
- Üstüner, Yılmaz (2011) "Kamu Yönetimi ve Teknoloji", *Kamu Yönetimi ve Teknoloji-Kayfor 2010* içinde, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Witte, James C. ve Susan E. Mannon (2010) *The Internet and Social Inequalities*, New York: Routledge.
- Yıldırım, Murat (2010) *E-devlet ve Yurttaş Odaklı Kamu Yönetimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARINDA YOKSULLUK

Gonca Erol
Galatasaray Üniversitesi

Özet: Liberal demokrasilerde yoksulluk olgusu “sosyal devlet” kavramı etrafında tartışılmaktadır. Bu kavram, liberal ekonominin yarattığı geniş dışlanmışlar kitlesinin toplumsal düzen sınırları içerisinde tutulmasının bir aracıdır. Başka bir ifadeyle, liberalizmin kaçınılmaz bir biçimde kendisinin yarattığı “yoksullukla” ihtiyaç duyduğu oranda baş edebilme çabasının bir ifadesidir. Liberal bir öze sahip 1982 Anayasası ve onun nihai uygulayıcısı ve yorumlayıcısı olarak Anayasa Mahkemesi (AYM) de, yoksulluk olgusunu sosyal devlet kavramı etrafında ele almaktadır. Nitekim sosyal devlet ilkesini biçimlendiren belli başlı haklar ve anayasal ilkelerin AYM tarafından değerlendirilme biçimi, yüksek mahkemenin yoksulluk konusundaki yaklaşımını gözler önüne sermektedir. Çalışmamızda, 1982 Anayasasının liberal ruhunun, “yoksulluk” olgusuna ilişkin yaklaşımını irdelediğimiz AYM kararlarına nasıl sirayet ettiğini incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: yoksulluk, sosyal devlet, çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, işsizlik, iş güvencesi, iş güvenliği, sosyal sigorta, emeklilik, sağlık hakkı, gelir dağılımında adalet, vergilendirmede adalet.

Abstract: In liberal democracies, poverty is discussed around the concept of “social welfare state.” This concept is a mean of keeping the large mass of excluded people created by the liberal economy within the boundaries of social order. In other words, it is a manifestation of an effort – to a needed extent – to cope with “poverty” which has been already created by liberalism itself. The 1982 Constitution that has a liberal nature and the Constitutional Court as its ultimate interpreter and practitioner, discuss the phenomenon of poverty around the concept of the social welfare state. Thus, the method by which The Constitutional Court interprets the fundamental rights and constitutional principles that mould the actual principles of social welfare state reveals also the approach of the Supreme Court to the issue of poverty. In our study, we have tried to analyze how the liberal spirit of the 1982 Constitution have endured in the Constitutional Court decisions concerning the question of “poverty.”

Keywords: poverty, social welfare state, right to work, right to social security, unemployment, job security, safety at work, social insurance, retirement, right to health, equal distribution of income, fairness in taxation.

GİRİŞ: 1982 ANAYASASININ LİBERAL ÖZÜ VE YOKSULLUK

Anayasa Mahkemesi (AYM) kararlarında yoksulluk olgusunun ele alınış biçimini ve yoksullukla mücadele konusunun yüksek mahkeme kararlarında nasıl değerlendirildiğini irdeleyebilmek için, öncelikle, devleti oluşturan bireylerin temel uzlaşma belgesi olarak nitelendirilen anayasanın bütününe bakmak; bir başka deyişle, konuyu, anayasanın karakterini oluşturan “özü”nde aramak gerekecektir.

Bu bakımdan yapılabilecek en temel tespit; 1982 Anayasası’nın, özünde, 24 Ocak 1980 ekonomik kararları doğrultusunda, liberal bir ekonominin inşası yo-

lunda atılmış hukuksal ve ekonomik adımların bir tezahürü olduğudur. Bu bakımdan denilebilir ki, 1982 Anayasası da hemen tüm liberal demokrasilerde olduğu gibi “sosyal devlet” niteliği ve bu kavramın temelinde yatan liberal ekonomik anlayışın biçimlendirdiği bir “öz”e sahiptir. Yoksulluk ve yoksunlukların ele alınışı ve bunlara karşı öngörülen korunma ve güvencelerde de bu özün konduğu görülmektedir.¹

“Sosyal devlet”, kapitalist toplum ve onun ideolojisi liberalizmin en etkin kavramlarından birisidir. Nitekim, liberal demokrasinin bir nevi esneklik payı olan; kimi zaman anlam içeriği daraltılan, kimi zaman ise ihtiyaçlar doğrultusunda genişletilen bir kavram olan sosyal devlet kavramı, yoksulluk ve yoksunlukların liberal toplumsal düzen içerisinde sebep olabileceği altüst oluşları engelleyen, toplumsal düzen için bir tür supap görevi gören bir kavram olarak da konumuzla doğrudan ilintilidir (Tanör, 1978: 86 ve devamı). Liberal ekonominin yarattığı geniş dışlanmışlar kitlesinin, toplumsal düzenin sürerliğini sağlayacak sınırlar içerisinde yaşamlarını idame ettirebilmelerinin, kısacası liberalizmin kaçınılmaz bir biçimde kendisinin yarattığı “yoksullukla” ihtiyaç duyduğu oranda baş edebilme çabasının bir ifadesidir. Bu nedenle ister istemez, liberal bir demokrasinin anayasal sisteminde yoksulluğun ele alınış biçimini “sosyal devlet” olgusu etrafında irdelemek durumundayız.

Liberal demokrasi, özünde, eşitsizlikler üzerine kurulmuş bir toplumsal yapının ifadesidir. Nitekim sosyal devlet olgusu da aslında bu eşitsizliklerin kabul edilmesinin bir ifadesidir (Özlem, 2000: 18-20). Kapitalist toplumun temelinde yatan eşitsizlik, toplumsal yapı içerisinde geniş bir kesimi, üretilen ortak değerleri (maddi-manevi) kullanma imkanlarından yoksun bırakmaktadır. Yoksulluk da işte bu maddi ve manevi değerlere ulaşma ve onlardan yararlanma bakımından yoksunluğun bir görünümüdür.²

Bu çerçevede ele aldığımızda, sosyal devlet kavramı ile yoksulluk, sosyal devletin “insan onuruna yaraşır bir yaşamı güvence altına alma” biçiminde ifadesini bulan ödevinde kesişmektedir. Elektrik, su, yol gibi temel altyapı ihtiyaçlarından, sağlık, barınma, beslenme gibi yaşamsal ihtiyaçlara, eğitim, spor, sanat gibi sosyal ihtiyaçlara değin geniş bir alanda bireyler ve toplumun bütünü devlet edimlerine ihtiyaç duymaktadır. Her ne kadar liberalizmin “jandarma devlet”i mo-

¹ Buna karşın hemen belirtmek gerekir ki, gerek AYM, gerekse doktrinde, bu görüşün aksine; anayasanın belli bir ekonomik politikayı benimsemediği, anayasanın liberal ekonomi politikalarına da devletçi ekonomi politikalarına da açık olduğu ileri sürülmekte (Gözbuğ, 1978: 20; Gözler, 2000: 158-160) ve bu durum “Anayasanın ekonomik politika modelleri karşısındaki nispi tarafsızlığı” (Özbudun, 2005: 103) ya da kısaca “ekonomik yansızlık” (Çağlar, 1989: 111) olarak tanımlanmaktadır. Oysa siyasal bir metin olarak anayasanın, belli bir sosyal, siyasal ve ekonomik anlayışın ifadesi olduğu gerçekliği karşısında, sözü edilen yansızlığı olsa olsa liberal-kapitalist ekonomik temele dayanan bir esneklik olarak yorumlamak gerekir. Yansızlık biçiminde ifadesini bulan bu yaklaşıma neden olan şey, günümüz demokrasilerinin pek çoğunda anayasal bir ilke haline gelmiş “sosyal devlet” kavramının etkinliğidir. Etkinliği diyoruz, çünkü sosyal devlet kavramı, ekonomik gelişme ve değişimler karşısında her daim “etkin” bir rol oynamış; liberal demokrasinin bir nevi esneklik payı, sarsıntılar karşısında kırılmayı engelleyen bir esnek zemin rolünü gören, kimi zaman anlam içeriği daraltılan kimi zaman ise ihtiyaçlar doğrultusunda genişletilen tümüyle “liberal” bir kavramdır.

² Çeşitli yoksulluk tanımlamaları için bkz. Koray (2011: 355 ve devamı).

dern demokrasilerin altında yatan temel fikir olsa da, bu fikrin hiçbir zaman yaşam bulmadığı, bulamayacağı açıktır. Tıpkı “tam rekabet koşullarında piyasanın toplum yararına mükemmel bir şekilde işleyeceği, piyasanın görünmez elinin adaleti sağlayacağı” iddiasının (Smith, 1997), kapitalist ekonominin oluşmaya başladığı andan bu yana hiçbir zaman tam rekabet koşullarının sağlanamamış olması ve dahası sağlanamayacağı gerçekliği karşısında hiçbir anlam ifade etmiyor oluşu gibi.

Dolayısıyla devlet her zaman olduğu gibi bugün de, az ya da çok, birtakım sosyal yükümlülüklerle bağlanmış durumdadır. Dahası bu, devletin varlığını idame ettirebilmesi, liberal toplumsal düzenin tüm eşitsizliklere, adaletsizliklere karşın “görece” bir barış hali içerisinde sürdürülmesi ihtiyacının bir ürünüdür (Eroğul, 2002). Başka bir deyişle, kapitalist toplum devlet müdahalesine gereksinim duyan bir toplumdur, bu bakımdan sosyal devlet “sosyal müdahaleler devleti” (Huber, 1970) olarak tanımlanmaktadır.³

Sosyal devlet, anayasal düzenlemeler ve doktrindeki görüşler çerçevesinde ele alındığında karşımıza üç temel unsur çıkmaktadır: Sosyal devlet, “sosyal adaletin”, “sosyal refahın” ve “sosyal güvenliğin” sağlanması ve korunması ile yükümlü devlettir (Göze, 1976: 7). AYM de bu yükümlülükleri işaret etmektedir: “Sosyal devletin görevi, güçsüzleri koruyarak sosyal adaleti, sosyal refahı ve sosyal güvenliği sağlamaktır.”⁴

AYM, pek çok kararında sosyal devletin tanımına yer vermiştir. Konumuzla ilgili çerçevesinde tanımlamalardan bir derleme yaptığımızda diyebiliriz ki sosyal devlet; “toplumdaki güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak gerçek eşitliği ve toplum dengesini sağlayan”,⁵ “yoksul ve muhtaç insanlara Devletçe yardım edilerek onlara insan onuruna yaraşır asgari yaşam düzeyi sağlayan”,⁶ “Milli gelirin adil bir biçimde dağıtılmasını sağlayan”,⁷ “yoksullukla mücadele eden”,⁸ “Kişilerin huzur, refah ve mutluluk içinde yaşamalarını güvence altına alan”,⁹ “Sağlık hizmetlerinden bireylerin yeteri kadar yararlanmasını sağlayan”¹⁰ vb. devlettir.

Öte yandan AYM, sosyal devleti tanımlarken çoğu zaman onun liberal özüne de vurgu yapmaktadır:¹¹

...sosyal devlet, mülkiyet hakkının toplum yararına kullanılması ve ekonomik yaşama müdahale yoluyla sosyal barışı sağlama amacına dönük olarak emek-

³ Azrak’a göre (1981: 10), sosyal hukuk devleti “aç insanı onun özgürlüğünü ortadan kaldırmadan doyurmalı, tok insanı da günün birinde aç kalma tehlikesine maruz bırakmadan özgürleştirmeli”dir. Serter (1994: 32-33) ise, sosyal devleti, sosyal görev ve sorumluluklar üstlenmiş, halkına insan şeref ve haysiyetine yaraşır maddi, medeni ve kültürel ihtiyaçlarını içeren asgari refah şartları sağlamayı hedef almış, sosyal güvenlik müesseselerini kurmuş çağdaş bir devlet olarak tanımlamaktadır.

⁴ AYM, 12.11.1991 T. 1991/7E. 1991/43K.; 28.04.2011 T. 2009/93E. 2011/73K.

⁵ AYM, 14.11.1990 T. 1990/5E. 1990/28K.

⁶ AYM, 20.10.1988 T. 1988/19E. 1988/33K.

⁷ AYM, 15.10.2009 T. 2006/119E. 2009/145K.

⁸ AYM, 16.11.2000 T. 2000/26E. 2000/48K.

⁹ AYM, 30.06.1998 T. 1997/18E. 1998/42K.

¹⁰ AYM, 22.11.2007 T. 2004/114E. 2007/85K.

¹¹ AYM, 17.01.2008 T. 2002/71E. 2008/44K.

sermaye dengesini kuran, zayıfları güçlüler karşısında koruyan, bireysel girişim ve sorumluluğu esas almakla birlikte bireylerin kendi güçleriyle üstesinden gelemeyecekleri sosyal riskleri üstlenen, bu yolla sosyal adaleti kuran devlettir.

Bu tanımdan açıkça anlaşılmaktadır ki, sosyal devlet liberal ekonominin “yoksunlarını ve yoksullarını” düzen içerisinde tutmak ve böylelikle toplumsal barışı tesis etmek rolünü üstlenmiş devlettir. Bunun için mülkiyet hakkını kutsamakla beraber gerektiğinde sınırlayabilmekte, emek-sermaye karşıtlığından doğan tüm eşitsizlikleri onaylamakla birlikte, bu eşitsizliklerin yarattığı sonuçları toplumsal düzeni bozmayacak bir biçimde hafifletmeye çalışmakta ve piyasa ve serbest rekabet koşullarında “tutunamayanlar”ı (Balcı, 2007) düzen sınırları içerisinde tutmak için gereken önlemleri alabilmektedir.

Zaten 1982 Anayasasında da sosyal adalet, refah ve güvenliğin yani sosyal ve ekonomik anlamda yükümlülükler üstlenmiş sosyal devletin sınırları yine anayasanın liberal ruhuna uygun bir biçimde belirlenmektedir: “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir” (m. 65). Bu ilke bir bakıma liberalizmin kırmızı çizgilerinin bekçisi, liberal anlayışın yoksullukla yüzleşirken giydiği kurşun geçirmez yeleşidir.

1982 Anayasasının liberal ruhunun, AYM’nin kararlarına yoksulluk olgusunu ele alırken nasıl sirayet ettiğini irdeleyeceğimiz ileriki bölümlerde bu hususun daha açıklık kazanacağını düşünüyoruz. Ancak belirtmek gerekir ki, AYM, kararlarında yoksulluk kavramına az da olsa atıfta bulunmuş olmakla birlikte yoksulluğun bir tanımını yapmamıştır. Dolayısıyla yüksek mahkemenin, doğrudan yoksulluk olgusunu ve devletin bu konudaki yükümlülüklerini tartıştığı kararları yoktur. Bu nedenle, toplumsal yaşamda üretilen maddi ve manevi değerlere ulaşmada yoksunlukları ifade eden bir kavram olarak yoksulluğa ilişkin AYM’nin yaklaşımını, çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkı, gelir dağılımında adalet gibi bir takım hak ve ilkelere ilişkin yürüttüğü tartışmalar çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız.

I. ÇALIŞMA HAKKI VE İŞSİZLİK

Günümüzde işsizlik, yoksulluğun en temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Vatandaşlarına asgari bir gelir ve yaşam garantisi sunmayan ülkelerde işsizlik sorunu bir yoksulluk sorunu olmaktan öte, “varlık-yokluk” sorunu ya da bir “yaşam” sorunu niteliğine bürünmektedir.

Öte yandan işsizlik, temel hak ve özgürlüklere ulaşma ve bunları kullanabilme önünde de ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bu nedenle, işsizliğin önlenmesinin insan hakları bakımından belirleyici bir olumlu devlet yükümlülüğü olduğu ifade edilmektedir (Kaboğlu, 2010: 45).

1982 Anayasası 49. maddede çalışmayı bir hak ve ödev olarak nitelemekte ve “devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır” hükmüyle devlete yüklenen sorumluluğun kapsamını açıklamaktadır.

Çalışma bir hak ve ödev olsa da birey bu hakkını ancak iş ve çalışma olanağı mevcutsa kullanabilecektir. Çalışma olanağını yaratmak ise devlete bir ödev ola-

arak verilmiştir. Devletin bu ödevine “işsizliği önleme” ifadesi ile işaret edilmektedir. Fakat Anayasa metnindeki muğlak ifadedden anlaşılabileceği gibi, söz konusu hüküm “işsizliğin önlenmesi” bakımından bir emredici hüküm olmaktan çok “işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri almak” biçiminde daha çekingen bir ifadedir (Kaboğlu, 2010: 45). Bu ifade biçimi liberalizmin kaypak zeminine uygunluğu ile de dikkat çekmektedir.

İşsizliği önlemeye elverişli ortam nedir? Bu ortamın devlet tarafından sağlanıp sağlanmadığı nasıl takdir edilecektir? sorularının cevapları ise AYM kararlarıyla açıklığa kavuşmaktadır.

AYM’ye göre, “Devlet, kişinin çalışma hakkını kullanabilmesi için iş alanında gerekli önlemleri alacak ve sınırlamaları kaldırarak görevini yerine getirecek, birey de çalışarak topluma yük olmaktan kurtulacaktır.”¹² Yani devletin asli ödevi, çalışma hakkının önündeki engelleri kaldırmak biçimindeki pasif bir ödevdir. Dolayısıyla herkese tanınmış bir hak olarak çalışma hakkı “bireylere zorlama yetkisi ve yaptırımı vermemiştir. Devletin herkese iş verme, herkesi işe yerleştirme zorunluluğu bulunmamaktadır.”¹³

Bununla birlikte her ne kadar kaypak bir ifadeyle yer verilmiş olsa da devletin m. 49 gereğince “işsizliği önleme”ye ilişkin aktif bir ödevinin de olduğu açıktır. AYM bunu şu çerçevede anlamlandırmaktadır:¹⁴

Devlet olanakları ölçüsünde, yeterli örgütler kurarak iş bulmayı kolaylaştırıp sağlamak için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür. İşsizliği önlemek amacıyla yapacağı çalışmalarla Devlet, öncelikle kamu sektöründe iş vermek yolunu izleyecek, bu nedenle de yasal düzenlemeler yapacaktır. Buna göre, Devlet işsizlere de iş imkanı sağlayacak istihdam tedbirlerini almak zorundadır.

“Devlet olanakları ölçüsünde” şeklinde ifadesini bulan, liberalizmin anayasal semsiyesi olan m. 65’teki mantıksal yapının, devletin işsizliğe ilişkin ödevinde de başat rol oynaması hiç de şaşırtıcı olmasa gerek. Dahası devlet, olanakları elverdiğinde dahi işsizliği önlemek konusunda birinci elden sorumlu değildir, sadece iş bulmayı kolaylaştırmak için gerekli “önlemleri almak”la yükümlüdür.

“İşsizlere iş vermek devletin görevi değildir” diyen AYM, pek çok kararında işsizlik olgusunu adeta, esnekleştirme ve liberalleştirme uygulamalarını olumlayan demagojik bir yaklaşımla ele almıştır. Bu tavrın en tipik örneğini, işsizlik sigortası fonunun “sermayeye aktarılması”nın önünü açan düzenlemenin iptali istemine ilişkin verdiği kararında görüyoruz.

İşsizlik Sigortası Fonu, 25.08.1999 tarih ve 4447 sayılı Kanunun 53. maddesi ile kurulmuştur. 15.05.2008 günlü 5763 sayılı kanun ile söz konusu yasada birtakım değişiklikler yapılmış¹⁵ ve kanunun geçici 6. maddesiyle fonun belli bir bölümü-

¹² AYM, 03.04.2007 T. 2005/52E. 2007/35K.; 30.03.2011 T. 2010/46E. 2011/60K.

¹³ AYM, 19.12.1989 T. 1989/14E. 1989/49K.

¹⁴ AYM, 03.04.2007 T. 2005/52E. 2007/35K.

¹⁵ Değişiklikten önce “İşsizlik sigortasının amacı; işsizlik sigortasına ilişkin kuralları ve uygulama esaslarını düzenlemek ve sigortalılara işsiz kalmaları halinde, bu Kanunda öngörülen ödeme ve hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamaktır” şeklinde açıklanan bu Fon’un amacı, 5763 sayılı Yasa’nın 13 üncü maddesiyle “İşsizlik sigortasının amacı; işsizlik sigortasına ilişkin kuralları ve uygulama esaslarını düzenlemek ve bu Kanunda öngörülen hizmetlerin verilmesini sağlamaktır” şeklinde değiştirilmiştir. Böylelikle fonun kaynaklarının işsizler dışında başka yerlere aktarılabilmesinin önü açılmıştır.

nün GAP kapsamındaki projelere öncelik vermek kaydıyla münhasıran ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmeye yönelik yatırımlarda kullanılacağı belirtilmiştir.

Bu düzenlemenin iptali istemiyle yapılan başvuruda da ifade edildiği üzere, “*Böyle bir değişikliğin temelinde, İşsizlik Sigortası Fonu’nun, ‘sigortalılara işsiz kalmaları halinde, bu Kanunda öngörülen ödeme ve hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamak’ olan gerçek amacı dışında kullanılmasının önünü açma düşüncesinin yattığı yadsınamaz.*”¹⁶

Buna karşın AYM iptal istemine ilişkin yaptığı incelemede, “*Yasa’nın geneline bakıldığında, İşsizlik Sigortası Fonu’nun, dava dilekçesinde iddia edildiği üzere yalnızca sigortalılara işsiz kalmaları halinde yapılacak ödeme ve hizmetler için değil; işsizliği önlemek, istihdamı ve verimliliği artırmak böylelikle ekonomik ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla bazı öncelikli yatırım alanlarında da kullanılması sağlamak için oluşturulduğu*” sonucuna varmış ve “*Sonuç olarak, ek bir istihdam alanı yaratarak işsizliğin azaltılmasına katkıda bulunmak için ekonomik ve bölgesel kalkınmaya yönelik yatırım projelerinin belirli bir süreyle fon kaynaklarıyla desteklenmesi amacıyla düzenlendiği anlaşılan kural, Anayasanın 2. ve 60. maddelerine aykırı değildir*”¹⁷ diyerek işsizleri korumaya dönük bir fonu, sermayedarları finanse eden bir fona dönüştüren düzenlemeyi yine “işsizliği” gerekçe gösterek olumlu ve onaylamıştır.

Söz konusu uygulamanın işsizler ve çalışanlar aleyhine sonuçlar doğuracağını, işsizliğin azaltılmasına dair somut bir getirisinden söz etmenin mümkün olamayacağını ve özünde amacının sermayenin desteklenmesi olduğunu AYM’nin ön-göremediğini söylemek fazla iyimser bir tutum olacaktır. Zira karşı oy yazısında Fettah Oto durumu açıkça ifade etmiştir.¹⁸

Bu durum işçilerin ücretlerinden yapılan kesintilerle katkıda bulundukları Fon kaynaklarının, yürütme organının elinde İşsizlik Sigortası Fonu’nun amacı dışında nasıl tüketileceğini açık şekilde göstermektedir. Geçmişte de çalışanlara yarar sağlamak amacıyla kurulan birçok Fon kaynağının yürütme organına tanınan harcama yetkisiyle nasıl yok edildiği bilinmektedir.

İşsizliğin önlenmesini, işçilerden toplanan paralarla sermayedarlara kaynak yaratarak çözme iddiasının sosyal devletle bağını kurmak için, işsizlik olgusunu demagogik bir biçimde öne sürmek gerekir ki, AYM’nin yaptığı da bu olmuştur.¹⁹

¹⁶ AYM, 04.02.2010 T. 2008/57E. 2010/26K.

¹⁷ AYM, 04.02.2010 T. 2008/57E. 2010/26K.

¹⁸ AYM, 04.02.2010 T. 2008/57E. 2010/26K.

¹⁹ Nitekim İşsizlik Sigortası Fonu’nun 30 Eylül 2011 tarihi itibarıyla gelir ve giderlerindeki tablo iptal başvurusundaki haklılığı gözler önüne sermiştir. Buna göre, İşsizlik Sigortası Fonu’nun gider kalemlerinin yüzde 31,58’ini işsizlik ödenekleri, yüzde 1,40’ını kısa çalışma ödeneği, yüzde 0,38’ini Ücret Garanti Fonu, yüzde 1,35’ini teşvik, yüzde 4,77’sini aktif işgücü programları (kurslar), yüzde 59,48’ini GAP, yüzde 1,04’ünü kurum giderleri oluşturmuştur. 2011 yılı itibarıyla 60 milyar 605 milyon lira büyüklüğüne erişen fondan 10 yıllık süreçte işsizlere ödenen miktarın yalnızca 3 milyar 750 milyon olması durumun vahametini gözler önüne sermektedir (<http://ekonomi.milliyet.com.tr/issizlik-sigortasi-fonu-giderleri-gap-a-akti/ekonomi/ekonomidetay/15.11.2011/1463027/default.htm>, 20.04.2012).

a. İş Güvencesi

Çalışma hakkı, işçiye dilediği işi görme hakkını veren bir hak değil, kişinin sahip olduğu işi geçerli bir neden olmaksızın kaybetmeme hakkını sağlayan bir haktır (Sağlam, 2008: 765). Bu hak iş güvencesi kavramı ile ifade edilir. Başka bir ifadeyle iş güvencesi, çalışanın işine keyfi olarak son verilememesidir.

Emeğinden başka geçim kaynağı olmayan kesimler için ertesi gün işsiz kalma korkusu olmadan çalışmak hayati derecede önem taşır. Bir toplumda bu güvence ne kadar dolaysız ve sorunsuz sağlanmışsa, yoksullukla mücadele konusunda o derece sağlıklı adımlar atılmış demektir.

4857 sayılı İş Kanunu, bu konuda ülkemizdeki durumun hiç de iç açıcı olmadığını bir kanıttır. Yazık ki AYM de, söz konusu kanuna ilişkin verdiği kararları ile bu iç karartıcı tabloya katkı sunmuştur.

4857 sayılı Kanun m. 18/1'e göre "otuz veya daha fazla işçi çalıştıran işyerleri"nde "en az altı aylık kıdemi olan işçinin" "belirsiz süreli iş sözleşmesi"ni fesheden işveren, işçinin yeterliliğinden veya davranışlarından ya da işletmenin, işyerinin veya işin gereklerinden kaynaklanan geçerli bir sebebe dayanmak zorundadır.

Söz konusu maddede yer alan "otuz veya daha fazla işçi çalıştırılan işyerlerinde çalışıyor olmak" şartı, daha az işçi çalışan işyerlerinde çalışanların iş güvencesi kapsamı dışında bırakılmasına sebebiyet vermektedir. Bu hükmün iptali için yapılan başvuruda bu duruma dikkat çekilmiş ve iş güvencesinin bu düzenleme ile ihlal edildiği, işyerine ilişkin koşullar çerçevesinde iş güvencesinin tanımlanmasının Anayasaya aykırı olduğu ileri sürülmüştür.

AYM'nin verdiği karar "iş kanunu işvereni koruma kanunu mu?" sorusunu akla getirecek gerekçelere dayanmaktadır:²⁰

İş güvencesi ölçütleri belirlenirken, her ülke kendi verilerini ve iş hayatı koşullarını göz önüne almaktadır. İş hayatına ilişkin kuralların belirlenmesinde kamu yararı esastır, ayrıca işçi ve işveren arasındaki denge de gözetilmektedir. 18. maddeyle getirilen 30 veya daha fazla işçi çalıştırma koşulunun işveren aleyhine değiştirilmesi durumunda işveren bakımından oluşacak ek mali külfetlerin kayıt dışı uygulamalara neden olabileceği, ayrıca iş güvencesi ile oluşabilecek ağır mali yükten küçük işletmelerin uzak tutulması amaçları gözetildiğinde, dava konusu kuralla getirilen şartlarla işçi ve işveren arasında kurulan dengede bir ölçüsüzlük bulunmamaktadır.

Büyük şirketlerin, işlerinin önemli bir bölümünü, kayıtdışı/merdivenaltı atölyelerde "taşeronun taşeronunun taşeronuna" çalışan işçilere yaptırdığı bir ortamda, söz konusu düzenlemenin işçi-işveren dengesini nasıl da işveren lehine değiştirdiği açıktır. AYM'nin bu yaklaşımı ve ileri sürdüğü gerekçeler inandırıcılıktan uzak, aynı zamanda çalışma hakkının özüne de aykırıdır. Ama genel anlamdaki liberal devletçi tavrı açısından ele alındığında tutarlıdır. Bu karar ile, 30'dan az işçi çalıştıran işverenler ve merdivenaltı atölyelerden nemalanan büyük şirketler "liberal devletin bekası" için korunmalı ve kollanmalıdır denilmektedir. Yüzbinlerce çalışanın iş güvencesi kapsamı dışında bırakılması pahasına bile olsa.

²⁰ AYM, 19.10.2005 T. 2003/56E. 2005/72K.

b. Çalışma Koşulları

İşsizlik kadar çalışma koşullarının kötülüğünden kaynaklanan yoksunlukların yarattığı yoksulluk da tartışılmalıdır. Sağlıksız koşullar, uzun çalışma süreleri, meslek hastalıkları, iş kazaları gibi çalışma koşullarından kaynaklanan hususlar da yoksulluk çemberinin içerisinde.²¹

Bu çerçevede karşımıza çıkan en temel sorunlardan birisi çalışma süreleridir. Çünkü insan onuruna yaraşır bir yaşam, bireyin dinlemesi ve kendini geliştirebilecek, iş huzuruna bulabilecek zamana sahip olması ile sağlanabilir. Günde 14 saat çalışan bir kişinin dinlenecek, çalışmasının karşılığını aldığını hissedebilecek ve paylaşabilecek zamanı olmayacaktır. Tek yapabileceği ertesi gün yeniden çalışabilmek için zorunlu olarak uyumaktır. İşçi mücadeleleri tarihi, özellikle çalışma sürelerinin kısaltılması yönünde verilmiş mücadelelerle doludur. Bugün bu çabaların da bir sonucu olarak çalışma süreleri belli kıstaslara bağlanmıştır.

Ancak bir dönemden beridir, gerek ülkemizde gerekse uluslararası ölçekte çalışma sürelerini belirsizleştiren ve ağırlaştıran “esnek çalışma” uygulamaları yaygınlaşmakta, verimlilik tartışmaları altında işçilerin yeniden bir çeşit ücretli kölelik koşullarına mahkum edilmesinin araçları yaratılmaktadır. Nitekim 4857 sayılı yasa da temelini esnek çalışma ilkelerinin oluşturduğu bir yasadır.

AYM, bu durumu kararında açıkça belirtmekte ve bunu bir bakıma olumlu bir gelişme olarak sunmaktadır.²²

Çalışma süresinin düzenlenmesinde genel olarak iki tür yaklaşımdan söz edilebilir. Birincisi, endüstri devriminin ürünü olan çalışma süresini kısaltmak ve bununla ilgili katı kurallar getirmektir. İkinci yaklaşım ise, iş hayatındaki gelişmeler ve teknoloji alanındaki yeniliklerin bir sonucu olarak çalışma süresinin düzenlenmesinde taraflara mümkün olduğu kadar geniş bir hareket alanı sağlamaktır. İkinci yaklaşım, esnek çalışma kavramıyla yakından ilgili olup, işin ve ihtiyaçların zamanında en üst seviyede karşılanması amaçlanmaktadır. Günümüzde, iş hayatındaki olgular ve pek çok nedenle, çalışma sürelerinin düzenlenmesinde ikinci yaklaşım ön plana çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi konuya yine işveren cephesinden bakılmakta ve “işin ve ihtiyaçların en üst seviyede karşılanması amacı” kutsanmaktadır.

4857 sayılı yasa da yer alan (m. 63 ve devamı) denkleştirme çalışması ile işçilerin günlük çalışma sürelerinin 11 saate kadar uzatılmasına olanak sağlanmasının Anayasanın 50. maddesine aykırı olduğu ve çalışma sürelerinin 13. maddedeki ölçülülük ilkelerine ve sosyal devlet gereklerine uygun olmayacak bir biçimde artırıldığı gerekçesiyle iptali istemini de değerlendiren AYM, kararında, işçilerin dinlenme ihtiyaçlarını tartışma gereği dahi duymaksızın teknik bir matematik hesaplama sorunu ele almıştır.²³

²¹ “İnsan onuruna yaraşır bir yaşam” kavramının gereği olarak yoksulluk geniş anlamıyla ele alındığında; işyerlerinin çalışma ve sağlık koşullarına uygun olmasını isteme hakkı, iş güvenliği, çalışma sürelerinin uygun ölçülerde tutulmasını isteme hakkı, çalışan çocuk, kadın ya da gençlerin özel olarak korunmasıyla ilgili haklar, adil ücret hakkı, ücretli tatil, dinlenme hakkı, boş zaman bulabilme hakkı; yaşına, gücüne, cinsiyetine uygun işlerde çalıştırılmayı isteme hakkı vb. birtakım haklar da bir yoksulluk sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

²² AYM, 19.10.2005 T. 2003/56E. 2005/72K.

²³ AYM, 19.10.2005 T. 2003/56E. 2005/72K.

... denkleştirme yöntemi, çalışma süreleri konusunda esneklik sağlayan bir uygulamadır...Denkleştirmede esas alınan azami sürede, işçinin ortalama günlük ya da haftalık çalışma süresinde işçi aleyhine değişiklik söz konusu olmamaktadır. Yasa’da işçinin günlük çalışma süresi bakımından öngörülen 11 saatlik azami süre sınırlaması denkleştirme için de geçerlidir. İşçinin 11 saate ulaşabilecek çalışma süresi, denkleştirme esasının gereği olarak diğer günlerindeki çalışma sürelerinin belirlenmesinde dikkate alınacaktır. Haftanın çalışılan günleri için söz konusu olan ve tarafların anlaşması koşuluna bağlı olarak uygulanabilecek denkleştirme esaslarının düzenlendiği kuralın, çalışma şartları ve dinlenme hakkına aykırı bir yönü bulunmamaktadır.

Günde 11 saat çalışan, 2 saatini yolda harcayan ve en nihayetinde geriye yalnızca yemek yiyip uyuyacak zamanı kalan bir işçiye sunulan bundan ibaret bir ömrün “insan onuruna yaraşır” olduğunu; haftalık çalışma süresinin aşılmamış olmasının, böylesi bir ömrü, insan onuruna yakışır bir biçime dönüştürebileceğini söylemek mümkün olmasa gerek.

Öte yandan, söz konusu düzenleme, dinlenme ve tatil hakkının özüne de aykırıdır. Tatil günlerinin de esnekleşmiş olması nedeniyle, eşi ayrı bir gün izin yaparken, kendisi ayrı bir gün izin yapan işçinin, sevdikleriyle bir arada geçireceği tek bir tatil gününün dahi olmaması, kısıtlı olan dinlenme ve tatil hakkının da özünün zedelenmesine sebep olmaktadır. Ancak AYM bakımından bunların tartışılmaya değer bir yanı yoktur. Önemli olan, matematiksel hesapla, yasada belirtilen toplam çalışma süresinin tutturulup tutturulmadığıdır.

İptali istemiyle AYM önüne gelen bir diğer düzenleme ise 4857 sayılı Kanunun 21. maddesinde yer almaktadır. Bu hükme göre, işten geçerli bir nedene dayanmaksızın çıkarılan işçinin, işe iade kararı verilmesinin ardından en geç bir ay içerisinde işverence işbaşı yaptırılması gerekmektedir. İşveren, işçiye yeniden işbaşı yaptırmazsa kararın kesinleşmesine kadar çalıştırılmadığı süre için işçiye en çok dört aya kadar doğmuş bulunan ücret ve diğer hakları ödenecektir. Başka bir ifadeyle, işveren işçiye keyfince işten çıkaracak; işçi, aylarca işsiz bir şekilde yargılamanın sonuçlanmasını bekleyecek; ancak haklı olduğuna mahkeme karar verse bile, yalnızca dört aylık ücretini ve diğer haklarını işverenden alabilecektir.

Ülkemizde pek çok farklı nedenden ötürü, iş davalarının bir yıla yakın hatta kimi durumlarda daha da uzun sürdüğü bilinen bir gerçektir. Her ne kadar işe iade davalarında seri muhakeme usulü kural olarak kabul edilmiş olsa da uygulamanın hiç de bu usule göre yürümediği de ortadadır. Bu düzenleme, hem hukuksuzluğa maruz kalan hem de işveren karşısında daha güçsüz konumda olan işçinin, yasa eliyle ikinci kez mağdur edilmesine sebep olmaktadır.

Nitekim, bu düzenlemenin de iptali için AYM’ne başvuruda bulunulmuştur. Ancak AYM, İş Kanununu işvereni koruyan yasa olarak ele alan bakış açısını sürdürmüştür:²⁴

... iş sözleşmesinin feshinin geçersizliğine ilişkin kararın kesinleşmesine kadar işçiye çalıştırılmadığı süre için doğmuş bulunan ücret ve diğer haklarının en çok dört aylık kısmının ödenmesine ilişkin düzenleme, yargılama aşamasında öngörülen seri muhakeme usulü gözetildiğinde işçi ve işveren arasında olması gereken hak ve yükümlülük dengesinde bir ölçüsüzlüğe yol açmamaktadır.

²⁴ AYM, 18.12.2008 T. 2005/52E. 2008/181K.

Öte yandan söz konusu karara ilişkin karşı oy yazısında Osman Alifeyyaz Pak-süt dört aylık süre sınırlamasının getirilmiş olmasının “*kuralın çalışan aleyhine sonuçlar doğuracağı bilinerek yasalaştırıldığı*” göstermektedir” diyerek işin gerçek yüzünü özetlemiştir.

Fulya Kantarcıoğlu da karara katılmamış ve gerekçesini şöyle açıklamıştır:²⁵

... devletin yargılamanın yasada öngörülen sürede bitirilmesini sağlayamaması durumunda, bunun olumsuz sonuçlarına sadece çalışanların katlanmak zorunda bırakılması, işverenin ise kararın kesinleşmesi çok uzun bir süreyi alsa da dört aylık ödemeye sorumluluktan kurtulması işçi, işveren ilişkisinde adil den-genin gözetilmediğinin açık bir göstergesidir. Yargılamanın belirlenen sürede tamamlanamamasından, kusuru bulunmayan üstelik işverene göre daha güç-süz durumda olan çalışanın zarar görmesi sonucunu doğuran kural, sosyal hu-kuk devleti ilkesiyle açık bir çelişki oluşturduğu gibi bu konuda devlete anayasa ile verilen ödevlerin de yerine getirilmediğini göstermektedir.

c. İş Güvenliği

Yoksullukla ilişkisi bağlamında ele alınması gereken bir diğer husus ise iş güvenli-ğidir.²⁶ Her ne kadar liberal kuram çalışma ilişkisini “sözleşme hürriyeti” kavramı etrafında bir özgür/iradi seçim olarak kabulleniyor olsa da, pratik yaşamda sözleş-me hürriyeti, aklıktan ölmek ile kölelik koşullarında çalışmak arasında bir tercihe karşılık gelebilmektedir (Tanör, 1978: 52). İşsiz kalmamak pahasına, sağlıklı ve güvencesiz bir çalışmayı kabullenmeye mecbur bırakılan kesimler, bu kez de iş ka-zaları, meslek hastalıkları gibi sorun ve sıkıntılarla yüz yüze gelmektedir.

AYM iş güvenliği konusunu, yaşam hakkı ile olan doğrudan ilişkisinden de kaynaklı olarak, işçiden yana koruyucu bir tutum ile ele almaktadır. AYM’ye göre işçinin sağlığının ve hayat hakkının korunması öncelikli bir hedeftir.²⁷

Örneğin, 506 sayılı eski Sosyal Güvenlik Kanununda yer alan iş kazaları yahut meslek hastalıkları nedeniyle, belli durumlarda sosyal güvenlik kurumlarının işçi-ye yaptığı harcamaların, kusurlu olan işverenden kusuru oranında tahsil edilece-ğine dair kuralın (m. 26/1) iptali istemiyle yapılan itiraz başvurusuna ilişkin yaptığı incelemede AYM, bu uygulamayı, işvereni, işçinin sağlığını ve güvenliğini korumaya sevk edecek bir uygulama olarak nitelemiş ve talebi reddetmiştir.²⁸

İtiraz konusu kural...(ile)...işveren, gerekli tedbirleri almadığı takdirde Kuruma karşı önemli miktarlarda tazminat ödemek durumunda kalacağından, daha az maliyetli olan iş güvenliği tedbirlerini almak mecburiyetini hissedecek ve sonuç

²⁵ AYM, 18.12.2008 T. 2005/52E. 2008/181K. Oysa 4857 sayılı Kanuna ilişkin yukarıda verdiğimiz kararlarının hiçbirisinde AYM, konunun Anayasanın 5. maddesi ile bağını kurmamıştır. Yani devletin görevleri ve ödevleri yönünden bu hususların hiçbir ilgisinin olmadığı kanaatinde. Sosyal devlet ilkesini ise hiçbir biçimde tartışmamış yalnızca Anayasanın 2. maddesini telaffuz etmekle yetinmiştir.

²⁶ Anayasa Mahkemesi, iş güvenliğini “iş yerinde çalışanların işin yapılmasıyla ilgili olarak ortaya çıkan tehlikelerden bedensel ve ruhsal olarak zarar görmemeleri için alınması gerekli ruh-sal, teknik ve tıbbi önlemleri almaya yönelik sistemli çalışmalar...” şeklinde tanımlamaktadır (AYM, 02.05.1989 T. 1988/51E. 1989/18K.).

²⁷ AYM, 30.12.2010 T. 2008/76E. 2010/122K.

²⁸ AYM, 30.12.2010 T. 2008/76E. 2010/122K. Ayrıca bkz. AYM, 20.05.1992 T. 1991/61E 1992/34K.

itibariyle en önemli değer olan insanın sağlığı ve yaşama hakkı bu yolla daha etkili bir şekilde korunmuş olacaktır. ...Kimi işverenlerin ceza yaptırımları karşısında yeterince duyarlı davranmayıp işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin ilkel önlemleri bile savsakladıkları, ilgili yönetimlerce yapılan denetimlerin bu konuda etkili olmadığı gerçekliği göz önüne alındığında incelenen kuralın, işçilerin sağlığının etkili ve sonuç alıcı biçimde korunması amacını gerçekleştirme-ye yönelik olması bakımından, Anayasanın yukarıda anılan maddeleriyle uyum içinde olduğu açıktır.

II. SOSYAL GÜVENLİK HAKKI VE YOKSULUN KORUNMASI

Sosyal güvenlik, toplumsal yaşamdan kaynaklanan riskler karşısında bireyleri korumayı hedef alır. Anayasa'nın sosyal güvenlik hakkına ilişkin 60. maddesi "*Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliğini sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.*" demek suretiyle sosyal güvenliğin herkes için bir "hak", bunu gerçekleştirmenin ise devlet için bir "görev" olduğuna işaret etmiştir.²⁹ Bu hak, sosyal hukuk devletinin ayrılmaz bir parçası ve gereğidir.³⁰

Sosyal güvenlik kavramı AYM'nin en çok tanımladığı kavramlardan birisidir.³¹ Mahkemenin, insan haklarının bir unsuru ve bir temel hak olarak tanımladığı³² sosyal güvenliğin öncelikli amacı, herhangi bir nedenle kısmen ya da tamamen çalışamayanlara ve bu nedenle gelir kaybına uğrayarak muhtaç duruma düşenlere, insan onuruna yaraşır asgari bir hayat sürmeleri için gerekli olan geliri sağlamaktır. Yani ekonomik yönden güçsüzleri, insanca yaşamak için yeterli geliri olmayanları korumayı amaçlar.³³ Dolayısıyla liberal demokrasilerin yoksullukla

²⁹ AYM, 26.05.1998 T. 1998/14E. 1998/24K.

³⁰ Bu nedenle, "*Sosyal güvenlik hukuku alanında oluşturulacak tüm kuralların, özde, sosyal devlet kavramı anlayışına uygun olması zorunludur. Sosyal hukuk Devleti, niteliğinin gereği olarak, sosyal güvenlik kavramını yaşama geçirerek somutlaştıır*" (AYM, 27.06.1995 T. 1994/90E. 1995/22K).

³¹ "Sosyal güvenlik, bir meslekî, fizyolojik ya da sosyoekonomik riskten ötürü geliri sürekli yada geçici olarak kesilen kimselerin geçinme ve yaşamı devam ettirme gereksinimlerini karşılamayı amaçlayan bir sistemdir" (AYM, 27.06.1995 T. 1994/90E. 1995/22K). "Çağdaş uygarlığın simgesi olarak tüm toplumların benimsediği ve evrensellik kazanmış sosyal güvenlik kavramı, özde bireyin karşılaşacağı ve yaşamı için tehlikeli olaylara karşı bir güvence arayışının ürünüdür" (AYM, 02.05.1991 T. 1990/28E. 1991/11K). "Yaşamın kaçınılmaz bir sonucu olarak karşılaşılan tehlikelerden korunma ve geleceğe güven içinde bakabilme isteği, insanlığın en eski özlemlerinden biri olmasına karşın, sosyal güvenlik düşüncesi, özellikle sanayi toplumu olmuş ya da olma yoluna girmiş toplumların gereksinimlerinden doğmuştur. Sosyal güvenliğin sağlanması bir gelecek güvencesini yaratmakta ve böylece modern toplumda bireyin mutluluğuna hizmet eden en temel araçlardan biri olmaktadır" (AYM, 20.05.1992 T. 1991/61E. 1992/34K).

³² AYM'ye göre sosyal güvenliğin amacı "...bireylerin istek ve iradeleri dışında oluşan sosyal risklerin, kendilerinin ve geçindirmekle yükümlü oldukları kişilerin üzerlerindeki gelir azaltıcı ve harcama artırıcı etkilerini en aza indirmek, ayrıca sağlıklı ve asgari hayat standardını güvence altına alabilmektir" (AYM, 04.02.2010 T. 2008/57E. 2010/26K). Ayrıca bir temel hak ve insan haklarının bir unsurudur: "*Sosyal güvenlik, uluslararası hukuk belgelerinde ve çağdaş anayasalarda temel bir hak niteliğinde görülerek, 'ekonomik ve sosyal haklar' bölümü içinde düzenlenmiştir. Toplumun tüm bireylerini kapsama alma çabalarının bir sonucu olarak sosyal güvenlik, temelde insan haklarının bir unsuru görünümünü kazanmıştır*" (AYM, 27.06.1995 T. 1994/90E. 1995/22K).

³³ AYM, 14.11.1990 T. 1990/5E. 1990/28K.

mücadele araçlarından birisini de sosyal güvenlik hakkı oluşturur. Bu bakımdan AYM'nin bu konudaki bakış açısı, yoksulluk olgusuna bakış açısını da anlamamıza yardımcı olacaktır.

Bir “kurumlar bütünü”³⁴ olan sosyal güvenliğin sağlanması, yalnızca sosyal sigortalılarla değil, aynı zamanda sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler yoluyla gerçekleştirilir. AYM'nin ifadesiyle “*Sosyal güvenlik bir amaç, bir düşünce, sosyal sigortalılar ve diğerleri bunun en önemli araçlarıdır.*”³⁵

Bununla birlikte, “*Sosyal güvenlik üst kavram, sosyal sigortalılar bu üst kavramı oluşturan önemli bir kurumdur.*”³⁶ Fakat prime dayalı ve belli birtakım şartlara bağlanmış bir sigorta anlayışı, yazık ki, yoksulluğun önlenmesi ve toplum içerisinde güçsüz durumda olanların korunmasında yetersiz kalmakta, ve hatta denilebilir ki, kötü uygulamalar bu kurumun yoksulluğun önlenmesi araçlarından biri olmak yerine yoksulluğun kurumsallaşmasına kaynaklık etmesine sebep olmaktadır. Kanunda belirtilen şartlara haiz olmayan kişiler, güvencesiz ve çaresiz durumda bırakılabilmektedir.

Kayıt dışı işçi çalıştırmanın adeta bir zenginlik ve gelir kaynağı olduğu ülkemizde, yıllarca çalışan ancak sigorta primleri yatırılmadığı için mağdur olan ve özellikle emeklilik hakkı zarara uğrayan yüzbinlerce kişi bulunmaktadır. Dahası, yoksulluk, işsizlik ve çaresizlik nedeniyle, çalışanlar, ya bu şartlara mecbur kalmakta ya da ücretini birazcık daha yükseltebilmek adına gönüllü olarak sigortasız çalışmayı kabullenmektedir.

Oysa sigorta, işe başlamakla kendiliğinden kazanılan ve vazgeçilmez ve devredilemez bir hak olarak hukukumuzda yer almaktadır. AYM de “*Sosyal sigorta sisteminizin en belirgin özelliğini sigortalılığın mecburiliği ilkesi oluşturmaktadır. ...sigortalı olma hak ve yükümünden kaçınılamaz ve vazgeçilemez. Sözleşmelere sosyal sigorta yardım ve yükümlerini azaltmak veya başkasına devretmek yolunda hükümler konulamaz.*”³⁷ biçimindeki net açıklamasıyla bunu ifade etmiştir. Buna karşın kimi kararları bu ifadeleriyle çelişmektedir.

Gerek 506 sayılı eski kanunda gerekse 5510 sayılı SSGSS Yasasında, işçinin çalışmasının sosyal güvenlik kurumuna bildirilmemesi veya kurumca tespit edilmemiş olması durumunda, sigortalılar çalışmalarını, hizmetlerinin geçtiği yılın sonundan başlayarak “beş yıl” içerisinde mahkemeye başvurmak suretiyle alacakları bir ilamla ispatlayabilmelerine imkan tanınmıştır.

Söz konusu düzenleme, yıllarca çalışan ancak işveren primlerini yatırmadığı yahut eksik yatırdığı için emeklilik hakkından yahut prim ödemesine bağlı bir-

³⁴ Sosyal güvenlik aynı zamanda bir “kurumlar bütünü”nü ifade etmektedir. “*Sosyal güvenlik politikaları, sosyal zarar tehlikelerinin sonuçlarını gidererek bireyleri ekonomik yönden güçlü tutmayı amaçlar. Bu amaçları güden politikaların kapsamına çalıştırma (istihdam), gelir güvencesi, çalışma gücünün korunması, meslek kazancı yerine geçecek ödemeler, sosyal sigortalardan belli aralıklarla sağlanan gelirler, her tür sosyal yardım ve öbür ödemeler girmekte, böylece bireyin ekonomik ve sosyal güvenliğiyle bu yolla ve buna koşut biçimde toplumda sosyal güvenlik sağlanarak, toplumsal barış güçlendirilmektedir*” (AYM, 18.11.1993 T. 1993/17E. 1993/41K).

³⁵ AYM, 14.11.1990 T. 1990/5E. 1990/28K.

³⁶ AYM, 14.11.1990 T. 1990/5E. 1990/28K. Ayrıca bkz. AYM, 27.06.1995 T. 1994/90E. 1995/22K.

³⁷ AYM, 21.10.1986 T. 1986/16E. 1986/25K.

takım haklardan yararlanamayanların, mahkeme yoluyla haklarının tespiti ve iadesi bakımından büyük önem taşımaktadır.³⁸

1997 yılında Vezirköprü İş Mahkemesi, sosyal güvenlik kurumunun böylesi bir uygulama ile zora sokulduğu, kayıt dışı çalışan herkese borçlanma imkanı getirilerek SSK'nın ekonomik anlamda çöküşe itildiği gibi gerekçelerle AYM'ye başvuruda bulunmuştur. AYM, yaptığı inceleme sonucunda, iptali istenen düzenlemenin “Çeşitli ekonomik, toplumsal ve kayıt düzenindeki kimi eksiklikler nedeniyle çalışanların fiili çalışma sürelerinin bir bölümünün Sosyal Sigortalar Kurumu kayıtlarına intikal etmediği gözetilerek”³⁹ yapıldığı ve bu bakımdan sosyal devlet ilkesine koşut olarak sosyal güvenlik hakkının tesisi amacıyla ekonomik ve toplumsal gerekliliklere dayandığı gerekçesiyle istemin reddine karar vermiştir.

2008 yılında ise bu defa Kadıköy İş Mahkemesi, söz konusu düzenlemede yer alan beş yıllık sınırlamanın, sosyal güvenlik hakkına ve devredilmez ve vazgeçilmez bir hak olarak öngörülen sosyal sigortanın özüne aykırı olduğu ve bu hakkın sınırlanması anlamına geldiği gerekçeleriyle “hizmetlerinin geçtiği yılın sonundan başlayarak beş yıl içerisinde” ibaresinin iptali istemiyle AYM'ne başvurmuştur.

AYM, daha önce vermiş olduğu sosyal güvenlik hakkının korunmasına dönük kararını, bu defa konu liberal devletin sınırlarını aşar bir noktaya geldiğinde tersine çevirmiş ve beş yıllık sınırlamanın sistemin işleyişinin korunması adına kabul edilebilir olduğuna hükmetmiştir. “Sosyal sigorta programlarının sigortacılık ilkeleri ve çağdaş standartlarla uyumu ve mali açıdan sürdürülebilirliği, sosyal sigorta kuruluşlarının idarî ve mali etkinliklerinin artırılması için gerekli rejimin oluşturulmasını zorunlu kılar. ...Bu düzenin korunması Anayasa'nın 60. maddesinde yer alan sosyal güvenlik hakkının güvenceye alınması için de zorunludur”⁴⁰ diyen AYM, bizce üzerinde düşünülmesi gereken bir gerekçeye dayanarak red kararı vermiştir.⁴¹

Hizmet tespiti davaları...için öngörülen 5 yıllık hak düşürücü sürenin, sistemin süreklilik arz edecek şekilde veya makul olmayacak ölçüde uzun bir süre dava tehdidi altında tutulmasını önlemek suretiyle sosyal güvenlik sisteminin istikrarının sağlanması amacıyla getirildiği anlaşıldığından bunun bir sınırlama olarak nitelendirilmesi mümkün değildir.

İptali istenen düzenlemenin yerinde bir düzenleme olduğunu bir an için kabul etsek bile, böylesi bir noktadan savunulabilmesinin hak ve özgürlükler rejimine büyük zarar getireceği ortadadır. Bir temel hakkın, bu hakkı gerçekleştirmekle yükümlü olan kurumlardan mahkeme yoluyla talep edilmesini o kurum için bir

³⁸ Ancak bu düzenlemenin başka bir açıdan bakıldığında, sosyal güvenlik sistemi bakımından birtakım zaafı da içerisinde barındırdığı görülmektedir. Zaten ya işsiz kalmamak için, yahut ücretini birazcık daha yükseltebilmek için sigortasız çalışmaya razı olmak zorunda bırakılan işçiye, işten ayrıldıktan sonra hizmetini tespit ettirebilme imkanı sunulmakta, böylelikle kayıt dışı işçi çalıştırma işveren bakımından daha da kolaylaştırılmaktadır. Yani bir yandan kayıt dışı çalışma üstü örtülü bir biçimde görmezden gelinirken, bir yandan da bunun sebep olacağı zararlar ve toplumsal sorunlar kısmi olarak giderilmeye çalışılmaktadır. Bu hususu da liberal demokrasinin çıkmazlarından biri olarak işaret etmekle yetinelim.

³⁹ AYM, 30.06.1998 T. 1997/18E. 1998/42K.

⁴⁰ AYM, 26.01.2011 T. 2008/109E. 2011/25K.

⁴¹ AYM, 26.01.2011 T. 2008/109E. 2011/25K.

tehdit olarak algılamak, tüm özgürlüklerin “devletin bekası” uğruna yok edilmesine ya da budanmasına onay vermektedir.⁴²

Öte yandan AYM, konu yaşam hakkı ile doğrudan bağlantılı olduğunda sosyal güvenlik hakkına ilişkin daha korumacı bir tutum takınmaktadır.

Örneğin, mülga 506 sayılı Kanunun 110. maddesi gereği suç sayılır bir hareketle iş kazasına uğraması durumunda sigortalı, geçici iş göremezlik gelirinden yararlandırılmamaktaydı. AYM söz konusu düzenlemeyi, sosyal sigorta sistemi ve sosyal güvenlik hakkının özüne aykırı bulmuş ve “*Emeğinden ve sosyal güvenlik hakkından başka hiçbir güvenceye sahip olmayan işçinin, suç sayılabilecek kusurlu bir eylemi nedeniyle sosyal güvenlikliken yoksun bırakılması, prime dayanan sigorta anlayışına uygun değildir.*”⁴³ gerekçesiyle iptal etmiştir.

AYM’nin bu konudaki en çarpıcı kararı ise 506 sayılı yasanın 34/8 maddesinde yer alan, hastalık hallerinde en fazla 18 aya kadar sağlık yardımının yapılacağına hükmeden düzenlemeyi iptal ettiği karardır. Sigortalıya, “*şu kadar zamanda iyileş yoksa başının çaresine bak*” diyen bu düzenlemeyi AYM, yaşam hakkı etrafında tartışmış ve sosyal hakların sınırlandırılmasına onay verdiği pek çok kararında dayandığı 65. maddenin dahi bu durumda ileri sürülemeyeceğini vurgulayarak önemli bir karara imza atmıştır.⁴⁴

Anayasa’nın 65. maddesindeki bu sınırlama ile ...itiraz konusu ‘18 aya kadar’ deyimi arasında bir ilişki kurulamaz. ...60. maddede belirtilen bu sosyal hak, yine Anayasa’nın 17. maddesinde düzenlenen ‘yaşama, maddi ve manevi ve varlığını koruma ... hakkı’ ile çok sıkı bağlantı içindedir. Dolayısıyla devlet ekonomik ve sosyal alandaki görevlerini yerine getirirken uygulayacağı sınırlamalarda ‘yaşama hakkını’ ortadan kaldıran düzenlemeler yapamayacaktır. Bu nedenle Anayasa’nın 65. maddesindeki sınırlamaları, 506 sayılı Yasa’nın 34. maddesindeki itiraz konusu ‘...18 aya kadar...’ sözcüklerine uygulama olanağı yoktur.

Buna karşın AYM, konu sistemin işleyişinin korunması olduğunda sosyal güvenlik hakkının kapsamını daraltan kararlar vermektedir.

Örneğin Mülga 506 sayılı Kanunun 92. maddesi, sakatlık halinde sosyal yardım kapsamında kişiye bağlanan gelir ile sosyal sigorta primlerinin bir karşılığı olarak bağlanan emeklilik aylığının birleşmesi halinde, az olan gelirin yarısının

⁴² Nitekim Nuri Necipoğlu ve Celal Mümtaz Akıncı’nın karşı oy gerekçesinde şu ifadelerle yer verilmiştir: “...devlet, her şeyden önce adaletli bir hukuk düzeni kurmakla yükümlüdür.... dava yoluyla hak arama özgürlüğü, temel bir hak olması niteliği dışında diğer temel hak ve özgürlüklerden gereken şekilde yararlanılmasını ve bunların korunmasını sağlayan en etkili güvencelerden birini oluşturmaktadır. Feragat edilemeyen, vazgeçilemeyen ve kaçınılmayan bir hak olan sosyal sigorta kapsamında olmak hakkının işten ayrıldıktan belli bir süre sonra aranmayacağını kabulü, hak ve nesafet kurallarına aykırıdır. ... getirilen sınırlandırma ‘Sosyal Devlet’ ilkesine aykırı olduğu gibi ‘Hak Arama Özgürlüğü’ne de engeldir.”

⁴³ AYM, 11.07.1995 T. 1995/37E. 1995/31K.

⁴⁴ AYM, 17.01.1991 T. 1990/27E. 1991/2K. Sağlık yardımının kapsamını benzer şekilde daraltan bir başka düzenleme ise Bağ-Kur Yasasında yer almıştır. Sağlık yardımında hastanın eğer yataklı tedaviye ihtiyacı var ise bu tedavinin yalnızca 6 ay süre ile karşılanabileceğine ilişkin düzenlemenin de iptali istenmiştir. AYM, yine konuyu “yaşam hakkı” çerçevesinde ele almış ve benzer gerekçelerle düzenlemenin iptaline karar vermiştir (AYM, 16.10.1996 T. 1996/17E, 1996/38K.).

ödeneyeği kuralına yer vermiş, Anayasa’da özel olarak korunması gereken kişilerin (m. 61) bu hakları kısıtlanmıştır. Bu düzenlemenin iptali istemini değerlendiren AYM kurumun aktüeryal dengesini sağlamak ve korumak gerektiği ve 65. madde-deki sınırlama nedenlerine dayanarak istemin reddine karar vermiştir.⁴⁵

AYM’nin “kurumun aktüeryal dengesini gözetmek”ten en sık bahsettiği kararları emeklilik yaşının, prim gün sayısının yükseltildiği düzenlemelere ilişkin olanlarıdır.

Bu değişikliklerden biri 1999 yılında gerçekleştirilmiştir. 4447 sayılı Yasa ile yapılan değişiklikle; emeklilik yaşı sigortalı kadınlarda 50’den 58’e, erkeklerde ise 55’ten 60’a yükseltilmiş ve en az 5000 gün prim ödeme koşulu 7000 güne çıkarılmıştır. AYM, “Sosyal güvenlik kuruluşlarının işlevlerini yerine getirebilmeleri için belirtilen olumsuzlukların ortadan kaldırılması amacı ile çalışanların emekli yaş haddi ve prim ödeme gün sayılarının belirli bir ölçü ve denge gözetilerek yükseltilmesi sosyal güvenlik hakkını ortadan kaldıran veya onu kullanılamayacak ölçüde sınırlayan bir düzenleme olarak nitelendirilemez”⁴⁶ gerekçesiyle düzenlemeyi Anayasaya uygun bulmuş ve daha sonraki tüm kararlarında bu görüşünü istikrarlı bir biçimde savunmuştur.⁴⁷

Nitekim en sonunda 5510 sayılı yasa ile emeklilik yaşı ve prim gün sayıları bir kez daha artırılmış ve kademeli olarak emeklilik yaşının kadın ve erkeklerde 65 yaşa çıkarılması yönünde yasal düzenlemeye gidilmiştir. Bu yasanın da iptali için AYM’ye başvurulmuş ancak yine benzer gerekçelere dayanarak istemin reddine karar verilmiştir.⁴⁸

Türkiye’nin demografik yapısı konusunda veri olarak kabul edilen resmi belgelerde ortalama yaşam süresinin yükseldiği, çalışabilir nüfusun yaşlı nüfusa oranının azaldığı ve nüfusun hızla yaşlandığı belirtilmektedir. Buna karşın, sosyal güvenlik kurumlarına bağlı olarak çalışanların emeklilikleri için öngörülen yaş haddinin aynen korunması durumunda Kurumun finansman sorununun

⁴⁵ AYM, 11.03.2003 T. 2001/351E. 2003/10K. AYM bu kararını “İş kazalarıyla meslek hastalıkları sigortasının malullük, yaşlılık ve ölüm sigortası ile birleşmesi halinde her iki sigorta türüne ait aylık ve gelirlerin tam olarak ödenmesi öngörülseydi, Kurumun aktüeryal dengesini sağlamak amacıyla gerek sigortalılardan, gerekse işverenlerden tahsil edilen prim oranlarının artırılması gerektiği” iddiasına dayandırmıştır. Ayrıca “kurum aylıklardan sadece birisini değil, birinin tamamını birinin de yarısını ödediğine göre”, özel olarak korunması gerekenlerin de gözetildiği sonucuna varmıştır. Oysa mahkemenin dayandığı iki temel neden de kanımızca düzenlemeyi haklı çıkaracak elle tutulur bir gerekçe ileri sürme adına ortaya atılmış ama zorlama olduğu için eğreti duran görüşlerdir. Nitekim karşıoy yazısında Fulya Kantarcıoğlu “aynı sosyal amaca yönelik olsa da farklı gereksinimlerin ortaya çıkardığı ve ayrı primlere bağlı tutulan sigortaların birleşmesi halinde dava konusu kuralda öngörüldüğü biçimde, bunlardan birinin tamamının diğerinin ise tümünün ödenmesiyle ortaya çıkan adaletsizliğe Devlet’in mali kaynaklarının yetersizliği gerekçe gösterilemez. Ayrıca kişi hakları arasında adil bir denge kurmakla yükümlü hukuk devletinde bu tür adaletsizlikler hoşgörü ile karşılanamaz” şeklinde; Ali Hüner ise “Emeğinden ve sosyal güvenlik hakkından başka hiçbir güvenceye sahip olmayan işçinin, her iki sigortası için prim ödediği halde iş kazasıyla meslek hastalıkları sigortası ile yaşlılık sigortası bir araya geldiğinde birinin tamamının, diğerinin de yarısının ödenmesinin gerektiği yönündeki itiraz konusu kural, sosyal güvenlik hakkının özüne ve prime dayanan sigorta anlayışına aykırıdır” şeklinde görüş bildirerek çoğunluk görüşüne itiraz etmiştir.

⁴⁶ AYM, 23.02.2001 T. 1999/42E. 2001/41K.

⁴⁷ Bkz. AYM, 24.06.2004 T. 2003/18E. 2004/88K.

⁴⁸ AYM, 15.12.2006 T. 2006/111E. 2006/112K.

daha da büyüyeceği gözetildiğinde bu sınırın aktüeryal dengelere göre zaman içinde yükseltilmesinin yasa koyucunun takdirinde olduğu açıktır.

AYM'nin tıpkı İş Kanununu değerlendirirken yaptığı gibi liberal düzenin “aktüeryal dengeleri” söz konusu olduğunda “sosyal dengeler”i göz ardı etme tutumu emeklilik ile ilgili kararlarında da çok açık ve nettir. Örneğin AYM için şu sorunun iptal istemini incelerken değerlendirmeye değer bir yanı yoktur: 55 yaşına gelmiş bir işçi, sigorta primlerini tamamlamak ya da yaş haddini doldurmak için çalışmak zorunda kaldığında hangi işveren ona iş verecektir? Her 10 gençten birinin işsiz olduğu bir ülkede, 18 yaşında genç, dinamik bir işsizi çalıştırmak varken 55 yaşındaki bir kişiyi kim işe alacaktır? Durum böyle iken bu kişi nasıl emekli olacaktır? Milyonlarca insanın “mezarda emeklilik” dediği bu düzenlemenin böylesi basit bir soruyla iç yüzü görülebiliyorken AYM, yine matematiksel ve hayattan kopuk teknik hesaplarla adalet ölçüp, neticenin adil ve ölçülü olduğu sonucuna varmaktadır.

III. SAĞLIK HAKKI

Yaşam hakkı, liberal devletin kendisini tanımlama ve meşrulaştırma dayanaklarından en önemlisidir. Toplum sözleşmesi kuramının temelini güvenlikle ilişkisi bağlamında devletin yaşam ve mülkiyet hakkının koruyucusu olarak ortaya çıktığı tezi oluşturur (Locke, 1969: 167 ve devamı). Ancak biliyoruz ki “kutsal” mülkiyet hakkının karşısında, yeri geldiğinde, yaşam hakkı kabuk değiştirir. Özellikle piyasa koşullarına endekslenmiş toplumsal yaşamın, yaşam hakkını dolaylı biçimde ihlal ettiği durumlarda ibre her zaman mülkiyet hakkına dönük olmuştur. Bunun en çarpıcı görünümü sağlık hakkında karşımıza çıkar. “Paran kadar sağlık” anlayışı “herkesin yaşama hakkının olduğu” liberal toplumun sayısız çelişkilerinden sadece birisidir.

Liberal bir anayasa olarak 1982 Anayasası da yaşam hakkı gibi sağlık hakkına da yer verir. Ancak yine liberal özüne uygun bir biçimde devletin sağlık ödevi bir düzenleme, denetleme ödevi biçimindedir.⁴⁹

AYM, daha önce de yer verdiğimiz kimi kararlarında olduğu gibi, sağlık hakkı ile ilgili düzenlemelerde yaşam hakkı ile doğrudan çatışma gördüğü hususlarda hakkın kapsamını genişletecek nitelikte yorumlar yapmaktadır. Buna karşın sağlığı paralı hale getiren düzenlemeler söz konusu olduğunda ise tavrı yine liberal devletin bekasından yana olmaktadır.

Örneğin, 7.5.1987 günlü 3359 sayılı kanun ile sağlığı alınıp satılan bir mal haline dönüştüren anlayışın hayata geçirilmesinin ve özelleştirmenin adımları atılmıştır. Yapılan iptal başvurusunda, yasada geçen “hizmet fiyatları” ifadesi işaret edilerek, aşağıdaki gerekçelerle düzenlemenin iptali istenmiştir.⁵⁰

Fiyat, maliyet ve kârı kapsayan bir ögedir. Kâra yönelik bir iktisadi kuruluş için satış bedelini anlatır. Yasanın gerekçesi de gözetildiğinde anlaşılmaktadır ki,

⁴⁹ Anayasa m. 56/2-3: “Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. / Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir.”

⁵⁰ AYM, 19.04.1988 T. 1987/16E. 1988/8K.

sağlık kurumları iktisadi işletme anlayışıyla çalıştırılacaklardır. Fiyat ödeyemeyen yurttaş sağlık hizmetinden yararlanamayınca hak, eylemli olarak ortadan kalkacağından düzenleme, sosyal hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmaz. Sosyal hukuk devletinde vatandaş için ancak gücüne göre katılma payı saptanabilir.

AYM, verdiği karar ile sağlığın paralı hale getirilmesinin büsbütün önünü açmıştır:⁵¹

Bir iktisadi kuruluş için satış bedelini anlatan ‘fiyat’ın kâr kapsadığı temelde doğru ise de, hizmetin kamu kurumunca verilmesinin bedeli olup giderleri asgari düzeyde karşılayan ‘ücret’in ‘fiyat’ sözcüğüyle adlandırılması, genel anlamda iktisadi işletmenin “satış” yapmasıyla bir tutulamaz. Kamu hizmetinin giderlerine yurttaşın bir ölçüde katılımlarının istenmesi, bu hizmetin satışı sayılamaz. Sağlık kurumlarının işletme durumunda çalışması, bu nedenle ücret alınması da sosyal hukuk devleti niteliğiyle bağdaşmaz değildir. ...Anayasa, sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler konusunda devleti öncelikle görevlendirmiştir. Ancak, devlet bu görevlerini yine Anayasa’nın 65. maddesinin çizdiği sınır içinde, ‘...mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.’ Klasik idare hukukunun bedelsiz-meccanî olmasını ilk koşul saydığı kamu hizmeti kavramı, giderek değişiklik görmüş, günümüzde karşılık olarak yararlananlardan ödeme güçleri oranında bir ücret alınması uygulaması yaygınlaşmıştır. Böylece, yararlananlarla yararlanmayanlar arasındaki eşitsizlik de giderilmiştir. ...Koruyucu ve iyileştirici tüm sağlık hizmetlerinin maliyeti, ekonomik koşullar yüzünden giderek yükselmektedir. Devletin mali kaynaklarının yeterliliği, ekonomik-akçalı gücü, sağlık hizmetlerinin parasız sunulmasına elvermediği gibi, Anayasa böyle bir zorunluluk da öngörmemiştir. Bu nedenle, fiyat tespitinin Anayasa’nın 56. maddesine aykırı yönü bulunmamaktadır.

AYM, daha sonraki yıllarda da sağlığın para karşılığı kullanılan bir hizmet olmasına olur verir biçimdeki tavrını sürdürmüştür. Örneğin, 1999 yılında çıkarılan İşsizlik Sigortası Kanunu’nda, sağlık hakkından yararlananların protez, tıbbi araç ve gereçlerin bedellerinin %20’sini ödemek zorunda oldukları hükme bağlanmıştır. AYM, bu düzenlemeyi de 65. maddeye dayanmak suretiyle Anayasaya aykırı bulmamıştır.⁵²

Yine 2005 yılında, 5335 sayılı Kanunun 5. maddesiyle koruyucu sağlık hizmetlerinin verildiği birinci basamak da dahil tüm sağlık kuruluşlarında hizmetlerden (muayene, teşhis, tedavi, laboratuvar, tetkik-tahlil işleri, aşı, ilaç, serum vb.) katkı payı alınması öngörülmüştür. AYM, bu kararında da sağlık hizmetlerinin para ile satılmasında Anayasaya aykırı bir yön bulunmadığı, aksine, 65. maddenin bir gereği ve sonucu olarak, bu uygulamanın sağlık hakkının gerçekleştirilmesinin bir gereği olduğuna hükmetmiştir.⁵³

⁵¹ AYM, 19.04.1988 T. 1987/16E. 1988/8K.

⁵² “Bu durumda, alınacak katkı payının üst sınırının belirlenmiş olması ve kimi sigortalıların özel durumları gözetilerek bu uygulamanın dışında bırakılması, sağlanacak protez, araç ve gereç bedellerinin sadece %20’sinin sigortalı tarafından ödenmesinin öngörülmesi sosyal güvenlik hakkını ortadan kaldırmadığı gibi onu kullanılamayacak ölçüde güçleştirecek nitelikte de değildir” (AYM, 23.02.2011 T. 1999/42E. 2001/41K).

⁵³ “... sağlık hizmetlerinin devletçe saptanan bir bedelinin olması, bu hizmetlerin Anayasa’nın öngördüğü düzeyde yerine getirilmesi için zorunludur. Anayasa’nın 65. maddesinde belirtilen mali kaynakların yeterliliği ölçüsü Devleti kimi düzenlemeler yapmak zorunda bırakmaktadır...”

Sağlık ve genel anlamda sosyal güvenlik haklarına ilişkin en son ve en önemli darbe 5510 sayılı SSGSS yasası ile vurulmuştur. Yasanın pek çok maddesinin iptali istemiyle hem Cumhurbaşkanı hem de muhalefet partisi AYM'ye başvurmuştur. Katılım payının miktarı ve alanı genişletilmiş, sağlık hizmetlerinden yararlanma 30 gün prim ödeme şartına bağlanmış ve böylelikle hakkın kapsamı dar gelirli aleyhine daraltılmıştır. AYM bu yasaya ilişkin kararında da yine benzer gerekçelere dayanmış ve hatta bu düzenlemelerin sistemin doğal bir sonucu olduğuna hükmetmiştir.⁵⁴

IV. GELİR DAĞILIMINDA ADALET

Gelir dağılımında adalet, liberal demokrasilerde vergiler ve vergiler aracılığıyla yerine getirilen bir takım sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar aracılığıyla sağlanmaya çalışılır. Denilebilir ki, vergilendirmede adalet, liberalizmin yoksulluğa çözüm adına öne sürdüğü en temel ilkelerden birisi ve sosyal devlet ilkesinin önemli bir unsurudur. Vergi adaleti kavramı hukuki açıdan çözümlendiğinde demokratik sosyal hukuk devleti kavramında somutlaşır. Sosyal devlet, vergilendirme aracılığıyla ekonomiye müdahale ederek, gelir ve servet bölüşümündeki adaletsizlikleri gidermeye çalışır (Çağan, 1980: 129).

Anayasanın 73. maddesinde “Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır” denilmek suretiyle, vergilendirmede adaleti tesis edecek ilkenin “mali güce göre vergilendirme” olduğuna işaret edilmiştir.

Mali güce göre vergilendirme, sosyal devletin vergi adaletine ilişkin ilkesidir. Mali güce göre vergilendirmede bireylerin ekonomik ve kişisel durumları göz önüne alınır (Çağan, 1980: 145). Çünkü serbest rekabetin temel olduğu piyasa ekonomisinde toplumun büyük bir kesimi servet ve gelirlerin küçük bir bölümüne sahip olmakta, bu da kişiler arasında önemli fırsat eşitsizliklerine sebep olmaktadır (Dilik, 1976: 137-138). Sosyal devlet, vergilendirmeyi, bu eşitsizliğin azaltılması ve böylelikle toplumsal barış ve dengenin sağlanması amacıyla kullanır.

AYM de kararlarında pek çok defa “mali güce göre vergilendirme” ilkesinin sosyal devletin ve sosyal adaletin bir gereği ve sonucu olduğunu belirtmiştir.⁵⁵ AYM'nin ifadesiyle, “Bu ilke, malî gücü fazla olanın, malî gücü az olana oranla

---

Sağlık hizmetlerinin gerektirdiği tıbbi alet, cihaz ve diğer malzemelerin teknolojik gelişmeler karşısında artan bedellerinin mevcut gelir kaynaklarıyla karşılanmasının zorluğu gözetildiğinde, kamu hizmetinin giderlerine yurttaşın bir ölçüde katılımının istenmesi, bu hizmetin satışı anlamına gelmez. ... sağlık hizmetlerinden herkesin yaygın ve eksiksiz olarak faydalanma amacını gerçekleştirmek için sunulan hizmete katkı sağlanmasını öngören kuralın, sosyal devlet ilkesiyle bağdaşmadığı ileri sürülemez” (AYM, 03.04.2007 T. 2005/52E. 2007/35K).

⁵⁴ “Sosyal Güvenlik Kurumunun amacına uygun olarak hizmet verebilmesi sahip olduğu parasal kaynaklara bağlı olduğundan, temel kaynağı prim olan bu Kurumda sigortalıların kuralda belirtilen süre kadar prim ödemek suretiyle Kurum ile ilişkilerini devam ettirmelerini ve Kurumun sağlayacağı haklardan bu suretle yararlanmalarını öngören böyle bir düzenleme sistemin doğal bir sonucudur” (AYM, 15.12.2006 T. 2006/111E. 2006/112K).

⁵⁵ AYM, 06.07.1995 T. 1995/6E. 1995/29K. Ayrıca bkz. AYM, 12.11.1991 T. 1991/7E. 1991/43K.; AYM, 06.07.1995 T. 1994/80E. 1995/27K.

daha fazla vergi ödemesi gereğini belirler.”⁵⁶ Başka bir ifadeyle, “mali güç ilkesi, az kazananlardan az çok kazananlardan çok vergi alınmasıdır.”⁵⁷

Nitekim AYM, kimi durumlarda az gelirlinin vergilendirme kapsamı dışında bırakılabileceğine, bunun sosyal devletin bir sonucu olduğuna hükmetmiştir.⁵⁸

Vergilendirmede genellik ilkesi, belirli kişi veya grupların dil, din, ırk, cinsiyet vs. gibi nedenlerle vergi dışı bırakılmasına izin vermez. Ancak, mali politika, sosyal ve ekonomik ve kimi teknik gerekler, kimi durumlarda bazı grupların vergi kapsamı dışında bırakılmasını gerektirebilir. Bu durum genellik ilkesine aykırılık oluşturmaz.

Mahkeme, benzer şekilde, 15.12.1990 günlü, 3689 sayılı kanun ile getirilen “vergilendirmede hayat standardı esası”nı⁵⁹ ele aldığı kararında da mali gücü aşan vergilendirmeye sebep olabilecek düzenlemeyi Anayasaya aykırı bulmuştur.⁶⁰

Buna karşın 1997 yılında çıkarılan 4306 sayılı yasa ile “eğitime katkı payı” adı altında getirilen uygulama ile eğitimin finansmanını bir bakıma düşük gelirlinin üzerine yıkan düzenlemeye ilişkin kararında AYM yine liberalizmin kırmızı çizgilerinin dışına çıkmayacağını göstermiştir.

⁵⁶ AYM, 06.07.1995 T. 1995/6E. 1995/29K. “Mali güce göre vergilendirme, verginin kişilerin ekonomik ve kişisel durumlarına göre alınmasıdır. Bu ilke, mali gücü fazla olanın, mali gücü az olana oranla daha fazla vergi ödemesi gereğini belirler. ... Verginin mali gücü göre alınması aynı zamanda vergide eşitlik ilkesinin uygulama aracıdır. ... Anayasa’da öngörülen verginin ‘mali güce göre ödenmesi’ ilkesi, ‘herkesin vergi ödemesi’ ilkesiyle birlikte vergilendirmede adalet ve eşitlik ilkesine uygunluğu gösterir ve sosyal devletin niteliğinin en etkin uygulama aracını oluşturur. Vergi yükünün adil ve dengeli dağılımı bu ilkelere uyularak sağlanır.” Ayrıca bkz. AYM, 12.11.1991 T. 1991/7E. 1991/43K.; AYM, 06.07.1995 T. 1994/80E. 1995/27K.

⁵⁷ AYM, 24.06.1993 T. 1992/29E. 1993/23K.

⁵⁸ AYM, 06.07.1995 T. 1994/80E. 1995/27K. Mahkeme, 1994 yılında 3986 sayılı kanun ile çıkarılan “ekonomik denge vergisi”nde yalnızca belli bir kesimin bu verginin yükümlüsü olduğu, bu durumun vergide genellik ilkesine ve sosyal devlet ilkesine aykırı olduğu iddiasıyla yapılan başvuruyu değerlendirdiği bu kararında; “mali gücü daha zayıf olan ücretlilerin çok büyük kesimini kapsam dışında bırakması nedeniyle sosyal devlet ilkesine de aykırı düştüğünün” söylenemeyeceğini belirtmiş ve istemin reddine karar vermiştir.

⁵⁹ “Hayat Standardı Esası” vergi yükümlüsünün ulaştığı yaşam düzeyini koruyabilmesi için yaptığı harcamaları karşılayan bir gelirin olabileceğini varsayarak gerçek gelire ulaşabilmek amacıyla getirilmiş bir vergi kontrol sistemidir. Diğer bir anlatımla, yükümlünün yaşam ve harcama düzeyi yüksek, yılsonunda beyan ettiği geliri hayat standardı esası gereğince bulunacak miktardan düşük ise, ödemesi gereken vergi bu sistem ile gerçek gelire uygun duruma getirilmektedir.

⁶⁰ Söz konusu düzenlemenin “Açıklamadan yoksun bırakılan hayat standardı esası gelirin oluşmaması durumunda bile vergi alma gibi bir sonuç doğuracağından Anayasa’nın 73. maddesindeki ‘Mali güce göre vergi ödeme’ ve ‘vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı’ gibi ilkelere; ... yükümlüyü mali gücünü aşan bir vergi yükü ile karşı karşıya bırakacağından Anayasa’nın 2. maddesinde belirtilen ‘Sosyal Devlet’ anlayışına ... aykırı olduğu” gerekçesiyle iptali için AYM’ye yapılan başvuruda Yüksek Mahkeme, gerekçeleri büyük ölçüde haklı bularak söz konusu hükmün iptaline karar vermiştir: “Yasakoyucunun vergi yasalarını bu ilkelere uygun olarak düzenlemesi gerekir. İptali istenen fıkrada olduğu gibi, vergi yükümlülerinin kendilerine, eşlerine, çocuklarına ya da bakmakla yükümlü oldukları kimselere ilişkin vergilendirilmiş ya da vergi dışı bırakılmış kimi gelirlerine açıklama-kanıtlanma olanağı tanınmaması kişilerin mali güçlerini aşan vergi yükümüyle karşı karşıya bırakılması sonucunu doğurur ki, bunun da sosyal devlet ilkeleriyle bağdaştığı söylenemez” (AYM, 12.11.1991 T. 1991/7E, 1991/43K).

Bahsi geçen kanun ile zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılması ve bu doğrultuda ihtiyaç duyulacak kaynağın vatandaşlar arasında yapılacak kimi işlemlerden zorunlu olarak tahsil edilecek “katkı payları” aracılığıyla yaratılmasına yönelik yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Buna göre, vergi beyannamelerinin verilmesi işlemlerinden, taşıt satım işlemlerinin taraflarından, ruhsat işlemlerinden, birtakım ulaşım, iletişim vb. ücretlerinden ayrıca eğitime katkı adı altında ekonomik durumuna bakılmaksızın herkesten maktu miktarlarda kesinti yapılacağı hükmüne bağlanmıştır. Yani aylık 500 TL ile geçinenden de 50.000 TL ile geçinenden de aynı miktarda katkı alınması söz konusu olmuş, dolayısıyla eğitimin finansmanının da (gelirine oranla sunduğu katkı ve nüfusa oranı dikkate alındığında) yoksul kesim üzerine yıkılması kural haline getirilmiştir.

AYM, kararında, söz konusu katkı paylarının vergi niteliğinde olmadığı, geniş anlamda vergi kapsamında olan “mali yükümlülükler”den olduğu, vergilendirmede temel ilke olan “mali güce göre” ilkesinin mali yükümlülükler bakımından söz konusu olmayacağı sonucuna varmış, ayrıca belirlenen oranın ölçülü ve makul olduğu gerekçesiyle iptal talebini reddetmiştir.⁶¹

SONUÇ

Anayasa Mahkemesi’nin yoksulluğu ve yoksullukla mücadele konularını doğrudan ele aldığı kararları yoktur. Buna karşın, mahkemenin, yoksulluk olgusunun içerisinde yer alan belli başlı konuları ve yoksullukla mücadelede liberal demokrasinin temel araçlarından olan kimi hak ve ilkeleri değerlendirdiği kararları bir fikir edinmemize kaynaklık etmiştir.

Dar anlamıyla asgari bir gelire sahip olamamak biçiminde tanımlanan yoksulluğun, bu dar anlamıyla AYM kararlarında özellikle sosyal güvenlik hakkının korunması çerçevesinde gözetildiğini görüyoruz. Buna karşın konunun ilk elden muhatabı olan “çalışma hakkı” konusunda AYM’nin tavrı, sosyo-ekonomik bir sorun olarak yoksulluğu adeta “görmezden gelme” biçimindedir. Benzer şekilde konu “yaşam hakkı” ile doğrudan çatışma halinde olduğunda, AYM, korumacı bir tavır sergilerken, sağlığın paralı hale getirilmesi gibi yaşam hakkını dolaylı olarak zedeleyen uygulamalarda “görmezden gelme” tavrını sürdürmektedir. Öte yandan “toplumda üretilen maddi-manevi tüm değerlerden yararlanmadan yoksunluk” anlamında, ‘geniş anlamda’ yoksulluğun mahkeme kararlarında adı bile yoktur.

Bunun altında yatan nedenin “liberal toplumsal düzenin gereklilikleri” olduğunu düşünmekteyiz. Sözleşme hürriyeti, liberalizmin içi boş, kuru “eşitlik” anlayışı ve serbest piyasa ekonomisinin belli başlı ilkelerinin çizdiği “liberalizmin

⁶¹ “Anayasa’nın 73. maddesinin ilk fıkrasında verginin mali güce göre ödeneceği belirtilmişse de, ‘mali güç’ün tanımı yapılmamıştır. Öğretide, dar anlamda vergi için öngörüldüğü kabul edilen, mali güce göre vergilendirme ilkesinin, geniş anlamda vergi kapsamına giren mali yükümlülükler yönünden de uygulanması ve bu konuda mutlak bir eşitliğin sağlanması, bunların özellikleri ve nitelikleri nedeniyle olanaklı değildir. Ancak, bu tür mali yükümlülükler getirilirken de makul ve kabul edilebilir ölçülerin gözetilmesi gerektiğinde duraksamaya yer yoktur. / Vergi, resim ve harç benzeri mali yükümlülük niteliğindeki eğitim katkı payının, konusunun, miktarının tarh, tahakkuk ve tahsil usullerinin Yasa’da gösterilmesi, makul ve kabul edilebilir ölçüleri aşmaması, miktar ve oranların belirli ölçüde artırılması konusunda Bakanlar Kurulu’na verilen yetkinin de Anayasa’dan kaynaklanması nedeniyle dava konusu Geçici 1. maddenin (A) fıkrası, Anayasa’nın 73. maddesine aykırı görülmemiştir” (AYM, 16.09.1998 T. 1997/62E. 1998/52K).

kırmızı çizgileri” AYM’nin kararlarında açık bir biçimde hissedilmektedir. 65. maddenin anıldığı kararlar, bir bakıma, hukukun, yoksullar aleyhine “liberalizmin kırmızı çizgilerine” takıldığı alanları işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Azrak, Ali Ülkü (1981) “Sosyal Devlet”, *Reşat Kaynar’a Armağan* içinde, İstanbul: İİTİA Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını.
- Çağan, Nami (1980) “Demokratik Sosyal Hukuk Devletinde Vergilendirme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (37).
- Çağlar, Bakır (1989) *Anayasa Bilimi*, İstanbul: BFS Yayınları.
- Dilik, Sait (1976) *Servetin Geniş Kitlelere Yayılması*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Eroğul, Cem (2002) *Devlet Nedir?*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Gökçeoğlu Balcı, Şebnem (2007) *Tutunamayanlar ve Hukuk*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Göze, Ayferi (1976) *Sosyal Devlet Sistemi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Gözler, Kemal (2000) *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözübüyük, Şeref (1978) *Türkiye’nin Yönetim Yapısı*, Ankara: S Yayınları.
- Gürkan, Ülker (2001) “Sosyal Adalet”, Adnan Güriz (der.) *Adalet Kavramı* içinde, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Huber, Ernst Rudolf (1970) “Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (27).
- Kaboğlu, İbrahim Ö. (2010) “Anayasada Sosyal Haklar, Alanı ve Sınırları”, *Sosyal Haklar Sempozyumu II: Bildiriler* içinde, İstanbul: Petrol-İş Yayınları.
- Koray, Meryem (2011) *Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvalı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Locke, John (1969) “Uygur Yönetim Üzerine İkinci İnceleme’den Seçme Parçalar”, Mete Tunçay (der.) *Batıda Siyasi Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar II, Yeni Çağ* içinde, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Özbudun, Ergun (2005) *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özlem, Doğan (2000) “Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek”, *Doğu Batı*, (13).
- Sağlam, Fazıl (2008) “Sosyal Devlet İlkesi ve Duyarsızlaşma”, *Devrim Ulucan’a Armağan* içinde, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Serter, Nur (1994) *Devlet Görevlerindeki Gelişmelerin Sonucu Olarak Sosyal Devlet*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Smith, Adam (1997) *Ulusların Zenginliği*, İstanbul: Alan Yayıncılık (çev. Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı).
- Tanör, Bülent (1978) *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, İstanbul: May Yayınları.

SOSYAL BELEDİYESİCİLİK SOSYAL DEVLETE VE SOSYAL HAKLARA BİR ALTERNATİF Mİ?

Hasret Öztürk

Süleyman Demirel Üniversitesi

Hüseyin Gül

Süleyman Demirel Üniversitesi

Özet: Küreselleşme ve kapitalizmin yaşadığı krizlere paralel olarak piyasacı yeni liberal ideoloji ve uygulamalar sonucu, hem gelişmiş Batı ülkelerinde hem de Türkiye’de sosyal devlet ve sosyal haklar önemli ölçüde gücünü yitirmiştir. Bu dönüşümün temel boyutu, piyasa ve işletmecilik ilkelerine göre çalışan, özel sektörün önünü açan, gücünü ve sorumluluklarını sivil toplum ve yerel yönetimlerle paylaşan, düzenleyici, küçük ama etkin ve daha rekabetçi bir devlet anlayışının oluşturulması ve bireysel hak ve sorumlulukların öne çıkarılmasıdır. Sosyal devlet ve sosyal haklar anlayışından vazgeçilirken, yerine nelerin ve niçin ikame edildiğinin açıklıkla ortaya konması, sosyal devletin nasıl küçültüldüğünün ve sosyal haklardan nasıl vazgeçildiğinin açıklanması açısından yararlı olacaktır. Bu çalışmada sosyal devlet ve sosyal haklar tanımlanmakta, bu alanlarda yaşanan dönüşüm ile bu hakların ve sosyal devlet programlarının nasıl ve ne düzeyde kısıtlandığının kısa bir saptaması yapılmaktadır. Bunun yanında, sosyal devlet ve sosyal haklar alanında yaşanan dönüşümün sonucu olarak, son yıllarda ülkemizde yeniden öne çıkarılan sosyal belediyeçiliğin anlamı ve içeriği ortaya konulmakta; sosyal belediyeçiliğin, toplumcu belediyeçilik ve klasik belediyeçilik uygulamaları ile farkları kısaca tartışılmaktadır. Son olarak, sosyal belediyeçiliğin sosyal devlete ve sosyal haklara bir alternatif olup olmadığı ya da yeni bir sosyal devlet ya da piyasa temelli çalışma devleti modelinin uygulamaya konmasının bir ayağı olup olmadığı sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: sosyal devlet, sosyal haklar, klasik belediyeçilik, toplumcu belediyeçilik, sosyal belediyeçilik.

Abstract: As a result of globalization, crises of capitalist system, neo-liberal market ideology and policies, welfare state and social rights have lost their power in both developed Western and developing countries. Main characteristics of this transformation include: a new conception of state, small but competitive and efficient with a regulatory role, which operates according to market and business principals, promotes private sector, shares its power and liabilities with local governments and non-governmental organizations; and, an emphasis on individual rights and responsibilities. In this process, how and why welfare state and socio-economic rights have been deserted should be clearly questioned and explained so that the retrenchment and future of welfare state and socio-economic rights could be clarified. This study firstly defines welfare state and socio-economic rights and discusses their transformations. Besides, it addresses how, to what degree and in which fields welfare state and socio-economic rights are eliminated or limited. Moreover, the meaning and policies of social municipality approach that has become a focus as a result of the transformation of welfare state and socio-economic rights are discussed, together with a comparison of its policies with those of socialist and classical municipality approaches. Finally, it is questioned whether social municipality

approach is an alternative to welfare state and accompanying socio-economic rights, or it could be considered as a component of a new model of market-oriented workfare state.

Keywords: welfare state, socio-economic rights, classical municipality approach, socialist municipality approach, social municipality approach.

I. KÜRESELLEŞME OLGUSU VE DEĞİŞEN SOSYAL DEVLET VE SOSYAL HAKLAR ANLAYIŞI

Sosyal devlet, vatandaşlarına insan onuruna yakışır asgari düzeyde bir yaşam standardı sağlamayı hedefleyen ve bu hedefi insan hakları ilkelerine bağlı olarak gerçekleştiren bir devlet şeklidir (Efe, 2008: 4; Koray, 2000: 38-39). Sallan Gül (2006: 2) ise sosyal devletin temelini, sosyal haklar ile devletin sosyal hakları ve toplumsal ve ekonomik refahı sağlamak için sosyal ve ekonomik alana müdahale etmesi olduğunu belirtir. Ayrıca, tarihsel olarak çok eskilere dayanmakla beraber, sosyal devletin merkeziyetçi bir yapı ve kurumsal düzenlemelerle gerçekleştirilmesinin 19. ve 20. yüzyıllardaki gelişmelerin bir ürünü olduğunu belirtir (Sallan Gül, 2006: 2). Sosyal devlet, vatandaşların siyasal ve toplumsal yaşama katılabilmesi için, insan onuruna yakışan asgari düzeyde bir gelir temini, adil gelir dağılımı, yoksullukla mücadele, fırsat eşitliği, sosyal güvenlik, sosyal barış, sosyal denge, sosyal bütünleşme, ekonomik büyüme ve kalkınma gibi amaçları gerçekleştirmeyi hedefler (Özdemir, 2008: 79-90). Bu anlayış hayır-severlik değil, hak anlayışı üzerine kuruludur. Buna göre sosyal haklar; eğitim, sağlık, konut vb. anlarında sosyal devletin insan onuruna uygun bir hizmeti sağlamasını, en azından minimum bir düzeyde garanti ederken, yoksulluk, yaşlılık, hastalık, sakatlık, özürlülük gibi durumlarda hayatı zorlaştıran engellerin de ortadan kaldırılmasını gerektirir (Gül ve Sallan Gül, 2007: 6-7; Halatçı, 2011: 246-247; Sallan Gül, 2009).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarih ve 217 A(III) sayılı kararıyla ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. maddesinde "Herkesin, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyi yaşaması için yeterli yaşama standartlarına hakkı vardır; bu hak, beslenme, giyim, konut, tıbbi bakım ile gerekli toplumsal hizmetleri ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi dene-timinin dışındaki koşullardan kaynaklanan başka geçimini sağlayamama durumlarında güvenlik hakkını da kapsar" ifadelerine yer verilerek, kişinin devletten beklediği sosyal hakların neler olduğu vurgulanmıştır. Bu değerler üzerine inşa edilmeye çalışılan sosyal devlet, 20. yüzyılın ortalarından itibaren vatandaşlarına, eşitlik ve adalet ilkelerine uygun olarak önemli sosyal ve ekonomik haklar sağlamıştır (Gül ve Sallan Gül, 2007: 6-7).

1970'li yıllarda yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmelerin etkisi ile sosyal devlet sorgulanmaya başlanmış, devletin sosyal ve ekonomik alanlardan elini çekerek, sadece savunma, güvenlik, adalet gibi kısıtlı görevler üstlenmesi öngörülmüştür (Ergun ve Dericioğulları Ergun, 2010: 33). Bunun yanında, merkezi yönetim küreselleşmenin de sonucu olarak gücünü ulus-üstü ve ulus-altı ekonomik, sosyal, yönetsel ve siyasal yapı ve güçlerle paylaşmaya zorlanmıştır. Ulusal sosyal devletler, elinde tuttuğu gücü yerel birimlere, özel ve sivil sektör-

lere devretme eğilimi içine sokulmuştur (Gül ve Memişoğlu, 2007: 94). Bu süreçte demokrasi, özgürlük, bireysel insan hakları, piyasa, girişimcilik ve rekabet gibi kavramlar öne çıkarken, ulusal sosyal devletler, demokratik, katılımcı, saydam, esnek, hesap verebilir, rekabetçi vb. olmamakla itham edilmiştir. Bu çerçevede devletin küçültülmesi, deregülasyon, özelleştirme ve sosyal-ekonomik politikalarda değişimler temel stratejiler haline getirilirken, yeni liberal politikalar eşliğinde sosyal devletin vatandaşlara sağladığı sosyal haklarda önemli kısıtlamalara gidilmiş ve bu bağlamda yoksullukla mücadele ve yoksulluğa bakış açısı da değişmiştir (Halatçı, 2011: 246-247). Bu bağlamda, devletin örgütlenme yapısında, hiyerarşisinde, yönetiminde, sorumluluk alanlarında ve hizmet sunum biçimlerinde değişiklikler meydana gelmiş, kamu yönetimi girişimcilik, rekabetçilik, yönetim, hesap verebilirlik ve şeffaflaşma sürecine girmiştir (Köse, 2003: 3-4; Temizel, 2007: 87; Köse, 2004: 22-23). Böylece, merkezi hükümetin özellikle ekonomik alandaki tekeli sona erdirilirken, sosyal alandaki sorumlulukları ve işlevleri azaltılmakta, girişimci devlet olarak girişimcilerin önünü açan, düzenleyicilik ve hakemlik rolü üstlenerek öncelikle özel sektörün emrinde daha etkin ve ekonomik çalışan bir devlet ve kamu yönetimi yaratılması amaçlanmaktadır. Kamu-özel sektör ayrımı zayıflarken, performans dayalı bütçe, esnek çalışma, sözleşmeli personel sistemi, yönetim uygulamaları yaygınlaştırılmıştır (Temizel, 2007: 92; Aktel, 2003: 67-68; Eren, 2008: 81-82).

II. NEO-LİBERAL POLİTİKALARIN SOSYAL DEVLET VE SOSYAL HAKLARA YANSIMASI

Küreselleşme süreci, devletleri ekonomik çerçevede belirli kalıplara sokmaya çalışan ve onlara yön veren bir süreçtir. Bu süreçle birlikte gelişmiş ülkeler teknolojik üstünlüklerini korumak, kâr getiren alanların ve süreçlerin önündeki engelleri kaldırmak, uluslararası sermayenin dolaşımını kolaylaştırmak ve bu alanda gerekli güvenlik tedbirlerini alarak bir takım görev ve sorumluluklar üstlenmişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler ise serbest bölgeler, yüksek faizler, aşırı mevduat garantileri ve özelleştirme gibi uygulamalarla bir yandan sermaye girişini kolaylaştırırken; diğer yandan da çalışanların taleplerini duymazdan gelerek veya bastırarak sermaye kârlarını artırmaya çalışmışlardır. Küreselleşmenin ekonomik yapıya bu şekilde yansıyan etkisi, özellikle gelişmekte olan ülkeleri yoğun bir rekabete ve yarış içine itmekte ve söz konusu ülkeler uluslararası sermayenin ortaya çıkardığı ilkeler çerçevesinde hareket etmeye zorlanmaktadır. Bu rekabet ve yarış ortamı içerisinde gelişmekte olan ülkelerin en kolay şekilde vazgeçecekleri alan olarak sosyal devletin aracı olan sosyal politikalar ve onlara ayrılan kaynak ve harcamalar görülmektedir (Tok, 2008: 23-25; Bulut, 2003: 189-190; Eren, 2008: 64-65).

Sosyal devletin sosyal harcamalarının yoksul kesimler arasında haksız kazanç sağlamalarına neden olduğu ve yoksul kesimleri tembelleğe, çalışmadan yaşamaya ittiği savunulmaktadır (Murray, 1995). Artık devlet, bu yeni anlayışa göre piyasa ekonomisinin ilkelerini benimsemeli ve refahı sağlamayı ve paylaşmayı piyasaya ve piyasa dinamiklerine bırakmalıdır. Neo-liberaller, 1970'lerin sonuna doğru devlet ve sivil toplum örgütlerinin sınırlarını çizerek sivil toplum kuruluşlarını devlet karşısında öne çıkarmışlardır (Temizel, 2007: 90-91).

1980'li yılların başından itibaren etkisini iyice hissettiren küreselleşme süreci sonucu ulusal sosyal devletlerin bir takım görev ve yetkilerini devretmesinin ve sosyal haklardan vazgeçilmesinin bir sonucu olarak piyasa süreçleri, özelleştirme, bireysel haklar, bireysel sorumluluk ve sivil toplum anlayışı öne çıkmıştır. Neo-liberalizm temelinde yeni kamu işletmeciliği anlayışı olarak nitelendirilen bu yeni anlayış, sosyal ve ekonomik problemlerin, sosyal devlet uygulamaları ve sosyal hak iddiaları ile bunların sonucu oluşan kaynak verimsizliği nedeniyle ortaya çıktığını ve bunun için devletin küçültülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Piyasa öne çıkaran, sorunların çözümünde piyasanın ve özel sektörün etkin rol oynaması gerektiğini ileri süren neo-liberal görüş, kamu hizmetlerinin artık piyasaya, özel sektöre ve sivil toplum kuruluşlarına gördürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu gelişmeler, artık kamu yönetiminin rekabetçilik, girişimcilik, esneklik, özelleştirme, sivilleştirme, yerelleşme gibi ilkeler üzerinde yükseldiğinin açık göstergeleridir (Gül ve Memişoğlu, 2007: 47-48; Aktel, 2003, 67-69; Güneş ve Baykal, 2010: 22-23). Bu kapsamda benimsenen neo-liberal politikaların etkisi ile devletler, öncelikle eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik gibi alanlarda piyasalaştırmacı bir tutum içine girmiş ve sosyal devletin hizmetlerinden olan ve sosyal hak niteliği taşıyan, sosyal hizmet ve sosyal yardımların sunumunda da dönüşümler yaşanmıştır (Sallan Gül, 2009: 80; Özdemir, 2004: 294; Aysan, 2006: 269-275).

1983 yılında Özal Hükümetinin iş başına gelmesi ile uygulamaya konulan neo-liberal politika anlayışına göre bir yük gibi görülen sosyal yardım ve sosyal hizmet alanlarından devlet çekilmeye başlamıştır. Kamu yönetiminin de bu çerçevede yürüttüğü sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, sosyal hizmet ve sosyal yardımlar gibi hizmetlerin, özel ve sivil sektörlere yaptırılması öngörülmüş ve bu yönde politikalar benimsenmiştir (Sallan Gül, 2006: 294; Gül ve Sallan Gül, 2007: 18). Dolayısıyla devlet yatırımlarının gerilemesi ile bu alanlarda kamu harcamaları azalmıştır (Sallan Gül, 2009: 82; Eren, 2008: 80-81). Bu bağlamda kurumsal sosyal devlet uygulamalarına alternatif piyasa temelli ya da geçici nitelikli yardım yapan (Fak-Fuk-Fon ve Yeşil Kart gibi) uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bunun yanında, 1980'lerden itibaren refah hakkı kapsamında değerlendirilen barınma ya da konut alanına devlet doğrudan girmemiş, İşçi Sigortaları Kurumu, Sosyal Sigortalar Kurumu, Emlak Kredi Bankası gibi kamu kuruluşları aracılığıyla konut üretimine kredi sağlayarak; Başbakanlık Toplu Konut İdaresi (TOKİ) de serbest piyasada sosyal konut üretimine aracılık ederek destek vermiştir (Gül ve Sallan Gül, 2007: 18). Bir yandan dar gelirli konut sorununun çözümünde desteklenirken, gecekondulaşmaya göz yumulmuş ve prim verilmiş, diğer yandan da büyük bir kitlenin konut sorununun çözümü kendi haline bırakılmış, yerel yönetimlerin arsa tahsisi yoluyla konut sorununa çare olacağı yönünde görüşler ortaya atılmıştır (Sallan Gül, 2006: 295).

Bir vatandaşlık hakkı olarak görülen ve uzun yıllar ücretsiz olarak verilen eğitim alanında da 1990'lı yıllardan itibaren önemli değişiklikler olmuş ve piyasa temelli yapılanmaya doğru gidilmiştir. Bu dönemde vakıf ve özel eğitim kurumlarının sayısında önemli artış yaşanmış ve okullarda katkı payı alınması gündeme gelmiştir (Gül ve Sallan Gül, 2007: 18). Ayrıca, yoksulluk yardımı dağıtan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının mütevelli heyetlerine özel ve sivil sektörlerden yerel temsilciler eklenmiştir. 65 yaş aylığı olarak bilinen 65 yaşını doldurmuş muhtaç, güçsüz ve sakat vatandaşlara yapılan yardımlarda 1983 yılında

yapılan değişiklik ile “muhtaçlığın ispatı” şartı getirilmiş ve bu ispatın belediyelerden veya muhtarlardan alınacak belgelerle olacağı hüküm altına alınmıştır. 1992 yılında yapılan başka bir değişiklik ile bu yetki il ve ilçe heyetlerine verilmiştir. Yine bu yıl hayata geçirilen ama temelde geçici bir sağlık yardımı olan Yeşil Kart uygulamasına kadar sağlık sigortası olmayan dar gelirli ve yoksullar, sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamamıştır. Sayıları artırılabilir bu örnekler, sosyal yardımlarda yaşanan dönüşümün ve sosyal yardıma ilişkin yerel yönetimlere aktarılan görevlerin ve yetkilerin göstergesidir (Kara, 2004: 239; Sallan Gül, 2006: 297).

Yaşanan adem-i merkezileşmeye paralel olarak kamu hizmetlerinin, piyasacılık ve işletmecilik mantığı ile sunulmasının önü açılmıştır. Ayrıca, merkeze karşı yerelin güçlendirilmesi olarak nitelendirilebilecek yerelleşme ve özerklik kavramları, piyasacılığı ve sivil toplumla işbirliğini öngörecektir bir şekilde yorumlanmaya başlanmıştır. Yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları artırılmış olsa da, kamu yetki ve hizmet sunumlarının piyasa aktörlerine devri çıkartılan yasalarla ve projelerle desteklenmiştir. Özerklik, yerelin kendi öz mali kaynaklarının ve potansiyelinin artırılması olarak değil, özelleştirme ve piyasa ile daha rahat çalışması olarak yorumlanmıştır (Sallan Gül, 2006: 91). Bu süreçte merkezi yönetim elindeki mali olanakları yerel yönetimler arasındaki bölgesel ve ekonomik eşitsizlikleri gidermek için kullanmaktan yavaş yavaş uzaklaşırken, yereli hukuki, siyasi ve mali açıdan daha fazla kontrol etme çabasına girişmiş ve yerel yönetimlere de piyasanın dinamikleri çerçevesinde iş yapmaya yönlendirmiştir.

Merkezi yönetim tarafından hizmetin yerinden sunulması (yerelleşme) ilkesi gereği, yerele devredilen sosyal yardım ve hizmetlerin de özel ve sivil sektörle birlikte sunulması anlayışı yaşama geçirilmiştir. Bu alanlarda karar verme, hizmet ve yardım sağlama ile finansman işi de yerel kamusal, sivil ve özel aktörlere devredilmiştir (Sallan Gül, 2006: 89). Bu süreçte, sosyal devletin sosyal güvenlik ve yardım alanlarından çekilmesiyle de oluşan hizmet açığının kapatılabilmesi için, özel sektör, sivil toplum, bireysel sorumluluk ve geçicilik ilkeleri temelinde sosyal belediyeçilik anlayışı ortaya atılmıştır. Bu çerçevede yerel yönetimler, üreten ve kaynak yaratan belediyeçilikten uzaklaşarak, yeni kamu işletmeciliği çerçevesinde, piyasacı ve rekabetçi yöntemlerle hizmetleri satın alan ya da sivil toplum kuruluşlarına sunduran bir anlayışa dayanmaya başlamışlardır (Özgökçeler ve Bıçkı, 2012). Böylece, ulusal ölçekte yaşanan sosyal devletin küçültülmesi ve piyasalaştırılması anlayışı, yerelleştirme adı altında yerelde de yürütülmekte, son yıllarda da merkezi yönetim sosyal belediyeçiliği temel sosyal sorumluluklarından ve sosyal haklardan kaçmak için bir araç olarak kullanmaktadır. Ancak, yaptığı yerel yönetimler reformu ile, sosyal sorumluluklardan kaçma ve sosyal hakları görmezden gelme olanağını yerel yönetimlere de sağlamakta, bireysel hak ve sorumluluk temelinde piyasa ve özel sektör araçlarından yararlanmayı temel bir hedef ve araç haline getirmektedir.

III. SOSYAL DEVLETİN YEREL MODELİ: TOPLUMCU BELEDİYEÇİLİK

Türkiye’de belediyelerin sosyal politika alanındaki görevlerine ilişkin temel yasal dayanak 2005 yılına kadar 1580 sayılı Belediye Kanunu olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulamaya konulan bu kanun, belediyelere geniş yetki ve sorumluluklar vermesine rağmen, belediyeler kaynak yetersizliğinden dolayı bu görev ve

sorumluluklarını tam olarak yerine getirememişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri ve Batıda gelişen merkeziyetçi sosyal devlet anlayışına paralel olarak, yerel yönetim birimlerince kısmen de olsa yerine getirilen bu hizmetlerin merkezileştirilmesi gereği doğmuştur. 1950'li yıllardan sonra yaşanan hızlı kentleşme ve yoğun göçler, zaten yetersiz kaynakla çalışan belediyelerin zorunlu görevleri yerine getirmekte dahi zorlanmalarına ve sosyal-kültürel nitelikli ihtiyari görevleri ise ihmal etmelerine yol açmıştır. Böylece belediyelerin sosyal politika alanındaki etkinliği zayıflatılmıştır (Ersöz, 2005: 139).

Toplumsal, iktisadi ve siyasi değişimin yaşandığı 1960'lı yıllar ve 1970'lerin siyasal ortamı, 1970'li yıllardaki toplumcu belediyeçilik anlayışının doğmasına ortam hazırlamıştır. Bu anlayış yeni belediyeçilik hareketi veya demokratik belediyeçilik hareketi olarak da adlandırılmaktadır (Güler, 2009: 125). Türkiye'de 1970'li yıllarda yöneticilerin toplumsal belediyeçilik anlayışını benimsemelerinin birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan önde gelenleri; yoksulluk, gelir eşitsizliği, kentsel rantların tekrar topluma kazandırılması isteği ve kentsel hizmetlerden herkesin eşit ve adaletli bir şekilde yararlandırılması çabasıdır. Yerel demokrasinin geliştirilmesini temel alan toplumsal belediyeçilik anlayışının ortaya çıkmasında Türkiye'de yaşanan ekonomik, toplumsal, siyasal ve sosyal gelişmelerin yanında; yerel yönetimler üzerinde özgürlük, eşitlik ve adalet fikirlerinin etkilerinin yoğunlaşması da etkili olmuştur (Güler, 2009: 126; Kamalak vd., 2009: 40-41).

1970'lerde merkezi hükümet ile yerel yönetimlerdeki belediye başkanlarının farklı partilerden olması, merkezi iktidarın yerel yönetimler üzerindeki idari ve mali vesayet yetkisi ile aktardığı kaynaklarda kesintiler yaşanmasına yol açmıştır. Bu da merkez ile yerelin çatışmasını doğurmuştur. Söz konusu çatışmayı iç göçle gelen ve gecekondularda yaşayan vatandaşın yerelden beklentilerinin artması daha da tetiklemiştir. Bu çatışma sonucunda toplumcu belediyeçiliği benimseyen belediyeler kaynakları en verimli şekilde kullanmaya yönelerek, yeni kaynak arayışı içine girmişlerdir. Tüm bunların gerçekleştirilmesinde halkın desteğinin önemli olduğu görülmüştür (Güler, 2009: 125; Toksöz, 2008: 45-46). Bu bağlamda halk çoğunluğunun istekleri her şeyden önemli görüldüğünden isteklerin yine halk tarafından desteklenmesi gerektiği ileri sürülerek yerel yönetimlerin denetim yetkisinin halka ve yargıya ait olduğu, merkezi hükümetin yetkisiz keyfi denetimde bulunamayacağı görüşü kabul edilmiştir (Ankara Belediyesi Başkanlık Uzmanları, 1977: 70-72; 125; Güler, 2009: 131-132).

Toplumcu belediyeçiliğin ilkelerinden olan birlikçi ve bütünlükçü anlayış çerçevesinde belediyeler arasında yardımlaşma ve eşgüdüm öngörülür. Herhangi bir siyasi ayrım gözetilmeden güçsüz durumda bulunan ve hizmetlerini yerine getiremeyen belediyeleri korumak ve belediyeler arasındaki işbirliği ve dayanışmayı arttırmak amacıyla 1970'li yıllarda çok sayıda belediye birlikleri kurulmuştur. Yerel Yönetimler Bakanlığı, belediye birliklerinin tüzüklerini hazırlamış ve bu birliklerin amaçlarını üretken olmak ve kentsel alanları düzenlemek olarak belirlemiştir (Güler, 2009: 137-138; Toksöz, 2008: 51-52). Günümüzde önem kazanan özerk belediyeçiliği savunan ve ilk kez çevre ve tüketici hakları gibi kavramları ortaya atan bu anlayış, o günün şartlarında marjinal olarak değerlendirilmiş ve eleştirilere maruz kalmıştır (Toksöz, 2008: 51-52).

Toplumcu belediyeçiliği benimseyen başkanlar, merkezden gelecek paraya bakmadan kendi kaynaklarını kendi yaratarak kendi kendilerine yetebilen bir an-

layış benimsemişlerdir. Bu kapsamda asfalt fabrikaları kurarak, karayollarının asfalt yapım ihalelerine katılarak gelir sağlamışlardır. Ayrıca, kendi taşınmazlarının kiralalarına zam yaparak düğün salonu, otopark, halk ekmek, halk plajları gibi yerleri işleterek kazanım elde etmişlerdir (Ankara Belediyesi Başkanlık Uzmanları, 1977: 87-88; Toksöz, 2008: 47; Güler, 2009: 152). Toplumcu belediyeçilik anlayışında halk hedef alınmış ve halkın çıkarları ön planda tutulmuştur. Halkın refahı ve mutluluğu için üretken, verimli, herkese ulaşabilen projeler üretilerek, şeffaflık benimsenmiştir. Yapılan ihaleler, satın almalar halkın denetimine açık olup, belediye sadece denetleyici olmayıp, hizmeti üreten ve halka sunan bir yapıdadır. Ürettiği hizmetten gelir elde eden, elde ettiği geliri de tekrar halkın yararına sunma esas alınmıştır (Güler, 2009: 139; Örs ve Örs, 2008: 12-13).

Üretici belediyeçilik anlayışı çerçevesinde konut ve ulaşım konularına da el atılmış, halka ucuz konut yapıp satmak için kent kooperatifleri kurulmuş ve bu dönemde kent kooperatifleri toplumcu belediyeçiliğin sloganı haline gelmiştir. Amaç, sosyal adalet çerçevesinde kent halkı için temel yaşam koşullarının sağlanması ve düşük gelirli insanların konut sahibi yapılmasıdır (Ankara Belediyesi Başkanlık Uzmanları, 1977: 80). Ayrıca kentte konut üretimine belediyelerin el koyması daha ucuz konut üretimine fırsat yaratmıştır. Konut üretimine katılan belediyeler ve bu yolla sağladıkları geliri tekrar halka arz etmekteydiler. Bu dönemde 1580 sayılı Kanunun verdiği yetkiye dayanarak toplumcu belediyeçiler, konut üretiminde birçok projeyi hayata geçirmeyi başarmışlardır. Bunun en iyi örneklerini İzmit Belediyesi'nin yapmış olduğu İzmit Yeni Yerleşmeler Projesi¹ ile Ankara Belediyesi tarafından başlatılan Batı Kent Projesi² oluşturmaktadır (Güler, 2009: 141-144; Toksöz, 2008: 47-48).

Kısaca, 1973-1977 yılları arasında toplumcu belediyeçilik anlayışı çerçevesinde belediyelerce asfalt fabrikaları ve ekmek fabrikaları gibi işletmeler kurulmuş, halkın temel gereksinimlerinden olan toplu ulaşım konusunda da bir takım önemli faaliyetler gerçekleştirilmiştir (Ergun ve Gül, 2009: 314; Toksöz, 2008: 47-48). Bu faaliyetler yapılırken üretici belediyeçilik anlayışı 1580 sayılı kanun'un 59, 65 ve 66. maddelerinde³ yer alan hükümlere dayandırılmıştır (Ankara Belediyesi Başkanlık Uzmanları, 1977: 90).

Tüketimi düzenleyici toplumsal belediyeçilik anlayışında amaç, adından da anlaşılacağı üzere tüketimi düzenlemek, tüketimi düzenlerken tüketicilere malları aracısız, uygun fiyatlarla ulaştırmak ve bu malların sağlığa uygunluğunu denetlemektir. Bu amaçla birçok tanzim satış mağaza birlikleri kurulmuştur. Bu mağazaları kurmadan önce de belediyenin halkın tüketimini düzenleyip düzenlememesi konusunda halkın görüşü sorularak, böyle bir mağaza açılmasına nasıl baktıkları

¹ İzmit Yeni Yerleşmeler Projesi, kentin artan nüfusuna bağlı olarak düşük gelirli insanların konut ihtiyacı karşılamanın yanında sosyal örgütlenme ile katılımı da ön plana çıkarmaktaydı. Bu örgütlenme de yönetim, sokak grupları ve toplumsal etkileşim alanları kurulları, kooperatifler, kooperatif birlikleri federasyonlarından oluşmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Güler (2009: 141-142).

² Batı Kent Projesi kapsamında 80.000 konut üretilmesi hedeflenmiş ve bu üretilen konutlardan 20.000'i dar gelirli, 20.000'i ise gece konu bölgelerinde yaşayan vatandaşlara dağıtılması amaçlanmıştır. Böylece gece konu bölgelerinin tasfiyesi de sağlanmış olacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Güler (2009: 143-144).

³ 1580 sayılı Kanun, m. 59, 65, 66.

yönünde kamuoyu araştırması yapılmıştır. Bu kamuoyu araştırması yapılırken tüketici eğilimleri de göz önünde tutulmuştur. Bu faaliyetlere Ankara'da dönemin belediye başkanı Ali Dinçer döneminde kurulan ve hayata geçirilen Tanzim Satış Mağazaları yani TANSA'lar en iyi örnektir. Bu mağazalar halka %20'den %40'a varan indirimlerle mal satmışlardır. TANSA birlikleri üreticiden aldıkları mallarla beraber devletin üretim yaptığı TARIŞ, ÇUKOBİRLİK, ANTİBİRLİK'in ürettiği malları da halka aracısız ulaştırmışlardır. Bu birlikler daha sonraları Ege ve Orta Belde Birlikleri çerçevesinde örgütlenerek sistemli hale gelmişlerdir. Bu tanzim satış mağazalarının uygulamaları kayda değer gelişmeler göstermesine rağmen, esnaflar tarafından "belediye bakkalcılık yapıyor" sloganı ile eleştirilmiş ve istenen sonuca ulaşamamıştır (Bayraktar ve Penpecioglu, 2009: 190; Keleş ve Duru, 2008: 38; Güler, 2009: 149-150).

1970'li yıllarda toplumcu belediyeçilik anlayışının uygulanması ile kentlerde plan dâhilinde gelişme sağlanmış, çevre kirliliğinin önlenmesine yönelik etkin ve kalıcı önlemler alınmış, halka yönelik üretim yoluyla üretim disipline edilmiş, belediyelerce elde edilen rantlar halk yararına kullanılmış, üretim ve tüketim denetlenerek, diğer komşu belediyelerle işbirliği içinde ortaklaşa pazarlama olanakları gerçekleştirilmiştir. Bunun dışında, ulaşım kolaylıklarından yararlanmada halka eşitlik sağlanmıştır. Kamu iktisadi kuruluşlarının, satış bayii ve acenteliklerinin belediyelere devri sağlanarak tüketim mallarının halka ulaşmasında eşitlik ve kolaylık getirilmiştir (Güler, 2009: 155). Ayrıca toplumcu belediyeçilik kapsamında belediyelerce fiziksel mekân ve düzenlenmesi ile ilgili de faaliyetler yürütülmüştür (Ankara Belediyesi Başkanlık Uzmanları, 1977: 76-77).

Toplumcu belediyeçilik sonrasında ise 1980'li yıllardan itibaren tüm dünyada yerel yönetimlerin üstlendikleri görevler ve roller değişmeye başlayarak, yerel yönetimlere yeni yetki, görev ve sorumluluklar verilmiştir. Ayrıca merkezi yönetimden daha fazla mali kaynak aktarılmaya da başlanmıştır. Bu da yerel yönetimlerin örgütsel yapısında ve işlevlerinde dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönemde yerel yönetimleri etkileyen önde gelen unsurlar; yerinden yönetim anlayışının yaygınlaşması, yerel özerklik, küreselleşme, yerelleşme, yönetişim ve Avrupa Birliği yerindelik ilkesidir. Bunun yanında, göçle beraber artan kentsel nüfus, işsizlik, yoksulluk gibi sosyal sorunlar ile merkezi yönetimin sosyal yardım ve sosyal hizmet alanındaki yetersizliği, gelişen bilgi teknolojileri sayesinde halkın bilinçlenmesi ve taleplerinin, beklentilerinin artması gibi iç etkenler de yerel yönetimleri yeniden yapılanmaya zorlamıştır (Toprak ve Şataf, 2009: 16). 1980 sonrasında anakentlerde yoğunlaşan kentsel altyapı, sosyal yardım, hizmet eşgüdüm ve planlama sorunlarına yanıt üretmek üzere 1984 tarihinde büyük şehir belediyeleri kurulmuştur. Bu nedenle 1980'li ve 90'lı yıllarda bazı büyükşehir belediyelerinde sosyal politikalar oluşturulmuşsa da, küçük ölçekli birçok belediye sosyal görevleri yerine getirememişlerdir (Ersöz, 2011). 2002 yılında AKP iktidarı sonrasında yerinden yönetimler reformu gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede 1580 sayılı Belediye Kanunu yürürlükten kaldırılarak 5393 sayılı Belediye Kanunu benimsenmiştir (Gül, Sallan Gül ve Memişoğlu, 2007). İşte belediyeler açısından yaşanan bu gelişmeler, belediyelere yeni görev ve sorumluluklar yüklemiş, hizmet sunum düzeyi ve tekniklerini değiştirerek, daha önce merkezden yürütülen bir takım sosyal hizmetler yerele devredilmeye başlamış, bu da son günlerde gündemi meşgul eden ve tartışma konusu olan sosyal belediyeçilik kavramını ortaya çıkarmıştır.

IV. SOSYAL DEVLETE ALTERNATİF OLARAK SOSYAL BELEDİYECİLİK

Sosyal belediyecilik, *mahalli idareye sosyal alanlarda planlama ve düzenleme işlevi yükleyen; bu çerçevede kamu harcamalarını konut, sağlık, eğitim ve çevrenin korunması alanlarını kapsayacak şekilde sosyal amaca kanalize eden; işsiz ve kimsesizlere yardım yapılması, sosyal dayanışma ve entegrasyonun tesis edilmesi ile sosyo-kültürel faaliyet ve çalışmaların gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan alt yapı ve yatırımların yapılması için bilinçli politikalar üretmesini öngören; bireyler ve toplumsal kesimler arasında zayıflayan sosyal güvenlik ve adalet mefhumunu güçlendirmeye yönelik olarak mahalli idarelere sosyalleştirme ve sosyal kontrol işlevini yükleyen bir model olarak tanımlanmaktadır* (Kaya ve Şentürk, 2007: 37-38; Biray, 2011). Özgökçeler ve Bıçkı'nın (2012) yaptıkları bir çalışmanın bulgusuna göre ise "İnsanların sosyal belediyecilik algılaması genel olarak, belediyenin muhtaç durumda olanları koruması ve yoksulluğun azaltılması şeklindedir."

Sosyal belediyecilik, geleneksel belediyecilik anlayışının dışına çıkan bir anlayıştır. Bu anlayış, belediyeleri sadece bir alt yapı yapan bir birim olarak değil de, insanların sosyal ve kültürel hayatına katkıda bulunan, bu konuda görev ve sorumluluklar alan bir hizmet/yönetim birimi olarak görür. Sosyal bir belediyenin her şeyden önce yapması gereken ilk iş, belediye sınırları içerisinde bir sosyal doku haritasının çıkartılmasıdır. Yani belediye, sınırları içerisinde yaşayan halkın gelir durumu, kültürel donanımı, eğitim durumu, yaşı, cinsiyeti gibi bilgileri, anket, istatistik, kamuoyu araştırmaları vb. bilgi toplama ve araştırma teknikleri ile temin etmelidir. Temin ettiği bilgiler sayesinde nerede, hangi kitlenin, neye, ne kadar ihtiyaç duyduğu konusunda ve hizmet sunumunda etkinlik, verimlilik, adalet gibi değerlerin ön plana çıkması sağlanabilecektir (Uçaktürk vd., 2009: 3). Sosyal belediyecilik, yardıma ihtiyaç duyanlara yardım etmek yanında, onları yardıma muhtaç olmaktan çıkarmayı da hedefler (Keleş, 2008: 53-54). Sosyal belediyecilikte amaç, sosyal sorunların ortaya çıkmasına engel olmak, bu konuda önleyici tedbirler almak, böylece insanların mutlu, huzurlu, sosyal refah düzeyi yüksek bir ortamda yaşamasına olanak sağlayarak; çocuklara, gençlere, kadınlara, yaşlılara, özürllülere, muhtaç ailelere hatta tüm halka yönelik sosyal hizmet projeleri üretmektir (Ateş, 2009; Kılıçaslan, 2010).

Ancak, son on yılda genel olarak belediyelerin sosyal ve kültürel alanda yaptıklarına bakıldığında, Türkiye'de sosyal belediyeciliğin birçok eksik yanları göze çarpmaktadır (Ersöz, 2009: 45). Her şeyden önce sosyal belediyecilik kavramı yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine belirli dönemlerde aynî yardım ya da çok zor anlarda parasal yardım yapmak şeklinde dar bir anlamda algılanmaktadır. Sosyal barışa, sosyal kalkınmaya önemli katkılar sağlayacak en önemli aktörlerden birisi olarak idealize edilen sosyal belediyecilik birçok belediye tarafından, belediyecilik alanında yapılacak en son aşama olarak değerlendirilmektedir. Bu ise belediyelerin geniş kapsamlı sosyal belediyecilik faaliyetlerine kendilerini kapatmalarını ve kendilerini dar kapsamlı sosyal belediyecilik anlayışına mahkum etmelerini doğurmaktadır (Uçaktürk vd., 2009: 5; Şen, 2011).

Sosyal belediyecilik kavramının dar anlamda algılanmasında belediye başkanlarının sosyal politikalar alanında yetersiz bilinç düzeyine sahip olmaları, geniş kapsamlı sosyal belediyecilik anlayışına negatif yaklaşımları ve sosyal politikaları merkezi yönetimin görevi olarak görmeleri önemli nedenlerin başında gelmektedir. Bunun yanında, belediye başkanlarının sosyal politika harcamalarını gereksiz

harcama olarak değerlendirerek, kalıcı değil geçici projeler üretmeleri, sosyal yardım ve sosyal politika uygulamalarına esas olacak kentsel doku haritalarının yetersizliği veya hiç çıkartılmamış olması ile merkezi yönetim birimleri, sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerle işbirliği ve eşgüdüm eksiklikleri de sosyal belediyeciliğin başarısızlıklarındaki diğer önemli nedenlerdir. Ayrıca, sosyal belediyeciliğin siyasi rant aracı olarak görülmesi de diğer önemli bir sorundur. Bu bağlamda belediyelerce yoksullara kömür, gıda vb. yardımı yapılması ya da öğrencilere burs verilmesi gibi uygulaması kolay daha çok sosyal yardım içerikli faaliyetler, oy veren seçmenlere vefa borcunu ödenmek ya da oy avcılığı yapmak için kullanılabilmektedir. Bu ise tarafsızlık, nesnellik, açıklık, şeffaflık gibi ilkelerin terk edilerek, öznellik, partizanlık, kayırmacılık, keyfilik gibi uygulamaların hâkim olduğu bir sosyal belediyecilik anlayışına kayılmasına yol açmaktadır. Bu durum, sosyal belediyecilik çerçevesinde sunulan hizmetlerin ve yardımların bir ekonomik ve sosyal bir hak olarak görülmemesinden de kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla belediyeler, sosyal yardım ve sosyal hizmetleri halka bir lütuf gibi, halkta minnet duygusu uyandıracak ve siyasi rant elde edecek biçimde sunmaktadır (Pektaş, 2010: 16-17; Uçaktürk vd., 2009: 5).

Fiziksel ve sosyo-kültürel hizmetlerin bir bütün olarak algılanmaması, sosyal yardım içerikli geçici bir çözüm aracı olarak değerlendirilmesi, sosyal belediyeciliğin yetersiz işleve sahip olduğunu vurgulayan bir diğer noktadır (Pektaş, 2010: 18). Bu bağlamda, sosyal belediyecilik uygulamaları, kenttaşların acil ihtiyaçlarının geçici olarak bir defaya mahsus karşılanması olarak algılanmaktadır. Sosyal hizmetler alanında belediyelerde yetişmiş kalifiye elamanın bulunmaması, merkezi yönetim birimleri ile belediyeler arasında oluşan görev ve yetki karmaşası gibi nedenler de sosyal belediyecilik kapsamındaki görevlerin ya mükerrer yapılmasına ya da görev ve yetkinin görmezden gelinerek diğer kurum ve kuruluşlara yıkma girişimlerini arttırmaktadır. Özellikle yerel yönetim birimleri olarak belediyelerin bu tarz girişimlerde bulunduğu gözlemlenmektedir. Bunda sadece görev ve yetki karmaşası etkili değildir. Mali kaynakların elvermemesi, 5393 sayılı Kanun'un da sosyal belediyecilik kapsamındaki görevlerin tam olarak yerine getirilmesini sağlayamaması diğer önemli eksikliklerdir. Kısıtlı bir bütçeye sahip olan belediyelerin tam anlamıyla bir sosyal belediyecilik gerçekleştirmeleri mümkün görünmemektedir (Pektaş, 2010: 17-18). Nitekim İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyeleri ile İzmir ve Bursa Büyükşehir Belediyelerinde ve Giresun Belediye'sinde yapılan görüşmeler sonucunda hemen hemen bütün belediyelerin alışılagelmiş gıda ve yakacak yardımı, öğrencilere kırtasiye ve okul yardımı ya da burs verilmesi gibi aynı ve nakdi yardımlarda bulunarak sosyal yardım yaptıkları tespit edilmiştir. Yapılan bu sosyal yardımların belediye bütçesi içerisinde %1 gibi çok küçük bir meblağı oluşturduğu, yapılan yardımların genellikle hayırseverlik yaklaşımı içerisinde gerçekleştirildiği belirlenmiştir (Sosyal Politika Forumu, 2007: 62-67). Oysa sosyal belediyecilik kapsamında yoksullukla daha etkin bir mücadele için, yoksulların bireysel ve aile olarak içinde bulundukları koşulların dikkate alındığı, yerel koşullara daha duyarlı politikaların oluşturulması bir zorunluluktur (Gül, Sallan Gül ve Memişoğlu, 2007: 275).

Güneydoğu ve Doğu Anadolu'daki belediyelerin çoğu, su, kanalizasyon, alt yapı gibi belediyenin zorunlu işlevlerini dahi yerine getirememektedir. Bazı belediyeler ise personelinin maaşlarını dahi ödemekte zorlanmaktadır. Tüm bu hizmetleri karşılamakta yetersiz olan belediyelerin sosyal yardım yapmaya ödenekle-

ri yetmemektedir. Dolayısıyla bu belediyeler belirli dönemlerde, belirli kişilere yönelik aynî ve nakdi yardım yapmaya çalışmakta, ama yeterli olamamaktadırlar (Yalman, 2007: 174-178). Bu açıklamalar değerlendirildiğinde sosyal belediyecilik faaliyetlerinin bölgesel ve kentsel farklılık gösterdiği söylenebilir (Gül vd. 2007: 275). Bu da sosyal devletin adalet, eşitlik gibi ilkelerinin ve sosyal haklar temelini göz ardı edildiğinin göstergesidir. Belediyeler üzerinde etkili olan borç yükü ve kamu açıkları, küreselleşmenin getirdiği baskı ve olumsuzluklar, sosyal programların yetersizliği ve sosyal haklar temelinde uygulanmaması, yardım yapılan kesimin sosyal politika oluşturma sürecine dâhil edilmemesi gibi olumsuzluklar sosyal belediyeciliği olumsuz etkilemektedir (Gül vd. 2007: 275).

Sonuç olarak günümüzde sosyal belediyecilik sosyal devletin devamı niteliğinde olmaktan, sosyal yardımlar da sosyal hak temelli sosyal devlet programlarının yerini almaktan çok uzaktır. Sosyal belediyecilik; genel olarak kente göçün yol açtığı yoksulluk, sefalet ve açlık gibi sorunlara ya da engelliler, yaşlılar gibi bakıma muhtaç kesimlerin sorunlarına acil çözüm üretmek amacıyla sistematik olmayan, geçici, belirli kurallara bağlı olmayan düzensiz yardım faaliyetleri üzerine kurulu uygulamalar niteliğindedir (Kesgin, 2011). Başka bir deyişle belediyelerce yapılan gıda, yakacak, giyecek, yiyecek, meslek edindirmeye yönelik beceri kursları, kadın sığınma evleri ile aynî ve nakdi yardımlar günlük gereksinimleri karşılayacak şekilde geçici ve kısa vadelidir. Uzun vadeli olmadığı için, yoksulluğu azaltıcı ya da ortadan kaldırıcı nitelikte değildir. Sosyal güvenlik politikaları ve sosyal haklar çerçevesinde sistematik olarak yapılandırılmamıştır. Gün geçtikçe de küreselleşme ile birlikte yönetim kavramının güçlendiği, sosyal devletin sorumluluklarının yönetim yoluyla piyasaya ve sivil toplum kuruluşlarına kaydırılmaya çalışıldığı bir ortamda sosyal belediyecilik, merkezîyetçi sosyal devlet anlayışından kurtulmak için bir araç sunmaktadır. Sosyal belediyecilik uygulamaları, sosyal devlet ve sosyal haklar anlayışından oldukça uzak ve kopuk uygulamalar olup, küçültülen ve piyasalaştırılan sosyal devlet ortamında oluşacak bireysel krizleri çözen ya da açık kapatan uygulamalar izlenimi vermektedir. Ayrıca, bu uygulamalar genel olarak bireysel haklar ve bireysel sorumluluk çerçevesinde piyasada gelir üretme ve paylaşırma anlayışının hayata geçirilmesine de aracılık etme işlevi görmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türk yerel yönetimler tarihine baktığımızda üç tip belediye yönetim anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki klasik belediyecilik anlayışı ve ikincisi 1970'li yıllardaki toplumcu belediyeciliktir. Son olarak da günümüzdeki sosyal belediyecilik diye adlandırılan belediye yönetim anlayışıdır. Aşağıda klasik belediyecilik ve sosyal belediyecilik; toplumcu belediyecilik ile günümüzde sosyal belediyecilik karşılaştırmalı olarak sunulmuş ve özellikleri belirtilmiştir.

Klasik belediyecilik ile sosyal belediyecilik benimsedikleri düşünce açısından farklılık göstermektedir. Klasik belediyecilikte devletçi, sosyal belediyecilikte ise neo-liberal anlayış benimsenmiştir. Sosyal yardım ve sosyal hizmet uygulamalarının zorunlu olup olmamasına göre klasik belediyecilik, sosyal belediyecilikten ayrılmıştır. Klasik belediyecilikte devletçi anlayış çerçevesinde hizmetler doğrudan belediyenin kendisi tarafından sunulmakta iken, sosyal belediyecilikte alternatif hizmet sunum modellerinden yararlanılarak piyasacı ve özelleştirmeci an-

layışla hizmetler sunulmaktadır. Merkezîyetçilik açısından baskın olan klasik belediyeçilik, demokratik katılımcılık açısından sınırlıdır. Ancak, toplumsal kesimler açısından yansız ve adil hizmet sunumunda klasik belediyeçilik daha titiz iken, sosyal belediyeçilikte, yönetim ve girişimcilik anlayışları çerçevesinde, sivil toplum ve girişimcilerle etkileşim öne çıkarılmakta ve girişimci sınıfa daha yakın ve destekçi bir duruş sergilenmektedir. 1580 sayılı Belediye Kanunu'nda tadadı (liste usulü sayma) ilke ile görev ve yetkiler verilen klasik belediyeçilikte, sosyal görevler dar kapsamlı olup, bütçe yetersizliği nedeniyle bu hizmetlerin çoğunluğu merkezden görülmeye çalışılmıştır. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda yetki ve genel yetki ilkesine geçilerek belediyelerin görev ve yetkileri konu olarak belirtilmiş, böylece sosyal belediyeçilikte sosyal görevler daha geniş tutulmuştur. Norm kadro uygulaması olmayan, bütçesi daha kısıtlı ve teknoloji ile bilgi yönetiminden yoksun olan klasik belediyeçiliğin aksine sosyal belediyeçilik, norm kadro uygulaması, daha geniş bütçesi, teknoloji ve bilgi yönetiminden yararlanma yöntemleri ile yönetsel araçlar ve mali açıdan daha zengindir.

Sosyal demokrat belediye başkanlarının kendi kişiliklerini yönetime katma istekleri ile sosyal demokrat düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkan toplumcu belediyeçiliğin aksine sosyal belediyeçilik, küreselleşme, yerelleşme, yönetim, piyasalaştırma ve sivil toplumculuk gibi küresel değerlerin ve neo-liberal düşüncenin zorlayıcı etkisiyle gelişmektedir. Toplumcu belediyeçilikte hizmetler doğrudan belediyeler tarafından sunularak kazanılan rant belediyelere ve oradan da halka geri dönmekte iken, sosyal belediyeçilikte, özelleştirmeci anlayış çerçevesinde hizmetler aracı kurumlar vasıtasıyla yapılmakta ve rant özel kesimin elinde kalmaktadır. Sosyal hizmet ve sosyal yardım açısından toplumcu belediyeçiliğin hedef kitlesini tüm halk oluştururken, sosyal belediyeçilikte dezavantajlı ve riskli gruplar hedef alınmıştır. Merkezden yönetimin baskılarına bir tepki olarak adem-i merkezîyetçiliğin hakim olduğu toplumcu belediyeçilikte halkın görüş ve eğilimlerini ön plana çıkartan yöntemler izlenmiş; demokrasi, katılım ve şeffaflık ilkeleri uygulamaya geçirilmiştir. Demokrasi, katılım ve şeffaflık sloganı ile ortaya çıkan sosyal belediyeçilikte ise, kanunlarda demokrasi, katılım ve şeffaflık ilkelerine ilişkin düzenlemelerde bulunulmasına rağmen, bu ilkelerin ne derece uygulamaya geçirildiği şüphelidir. Yönetsel araçlar ve mali bakımından sosyal belediyeçilik, toplumcu belediyeçiliğe göre daha avantajlı durumdadır. Ama başarısı, araçları ve amaçları çok daha sorgulanabilir durumdadır.

Sonuç olarak küreselleşme, yerelleşme, piyasalaştırma, rekabete açma, özelleştirme gibi politikalar merkezîyetçi sosyal devlet uygulamalarının zayıflamasına ve sosyal haklar anlayışının terk edilmesine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak, sosyal devletin görev ve sorumlulukları, özel sektöre, piyasaya, sivil topluma, aileye, cemaatlara ve bireylere devredilmektedir. Hizmet sunumlarında da piyasa temelli ticari çözümler ile özel sektör, sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimler öne çıkmaktadır. Daha önce sosyal devlet tarafından, kurumsal düzenlemelerle ve politikalarla, hak temelli olarak yapılan sosyal hizmet ve yardımlar, bu süreçle beraber geçici politikalara dönüştürülmüş ve hizmet sunumu da yerelleştirilmiş ve piyasalaştırılmıştır. Vatandaşların sosyal haklarının yerini kişisel sorumluluk, gönüllü yardım ve kendi kendine yeterlilik gibi ilkeler almıştır. Toplumsal dayanışma ve sosyal haklar çerçevesinde zora düşen ya da düşkün vatandaşa toplumun sosyal devlet aracılığıyla yükümlülüğünü yerine getirme anlayışı yerini, zora

düşenin ya da düşkünün öncelikle piyasa ya da sivil toplum çerçevesinde kendi başının çaresine bakması ve olmazsa devletçe geçici olarak desteklenmesi anlayışına terk etmiş görünmektedir. Bu kavramların ve anlayışın sosyal hizmet ve yardım alanlarında yerelde uygulanmasının daha kolay olacağı açıktır. Bunun yanında, sosyal yardımlardan yararlanacak kitlelerin hak etmesi ölçütleri ahlaki açıdan değerlendirilmeye başlanmış, çalışmayacak durumda engelli, yaşlı, hasta vb. olmak, çocuklu dul ya da kimsesiz çocuk olmak, hak etme ölçütleri olarak öne çıkmaya başlamıştır. Muhtaçları ve yoksulları aile ya da akraba gibi geleneksel kurumlara ya da sivil toplum kuruluşlarına havale etme eğilimi belirginleşmiştir. Çalışabilecek konumda olup yoksul olanların durumu kendi hataları olarak görülmekte ve hak etme ölçütlerinin dışında değerlendirilmektedir.

Kısacası, yoksullukla mücadelede ya da genel olarak sosyo-ekonomik riskleri bertaraf etmede, geçici ve acil durumlarla sınırlı, gönüllülüğün ve sivil toplumun devreye sokulduğu yerel bir modele dönüşmektedir. Bu model yetersizdir ve kurumsal sosyal devlet ve sosyal haklar modeline alternatif olmaktan, onun yerini almaktan ve onun gördüğü hizmetleri insan onurunu zedelemeyen, etiklemeye yol açmadan, fırsat eşitliği çerçevesinde aynı etkinlikle ve etkililikle görmekten uzaktır. Bu modelde engellilere, yaşlılara, çocuklara, kadınlara ve gençlere yönelik kalıcı politikalar da üretilmemektedir. Aksine, sosyal belediyeçilik, sosyal devletin sosyal sorumluluklarından kurtulmak ve piyasacı çözümler üretmek ve siyasi rant sağlamak isteyenlerin elinde önemli bir kaçış aracı olarak işlev görmektedir. Maa-lesef siyasi rant sağlama amacıyla seçim öncesi ve sonrasında sosyal belediyeçiliğin fazlaca öne çıkarılması, onun etkili iş görebilecek ve savunulabilecek bir model olmasına engel oluşturmaktadır. Sosyal belediyeçilik, hizmetlerin yararlanıcılara yakın olarak yerelden sunulmasına olanak sağlayabilecek önemli bir modeldir. Bu bağlamda, sosyal devletten kaçışın bir aracı değil de sosyal devletin yükünü paylaşacak, sosyal hak anlayışını terk etmeyen bir model olarak değerlendirilir ve toplumun tüm kesimlerine yansız ve eşit hizmet sunumu temel alınırsa daha olumlu katkı yapabilir. Ancak, bugünkü uygulanma biçimiyle sosyal belediyeçilik umut vaat etmemektedir. Sosyal devletten ve sosyal haklardan kaçışın, dezavantajlı ve muhtaç grupları piyasanın zor koşullarında kendi kaderine ya da başkalarının vicdanına terk etmenin ve piyasa güçlerinin önünü açmanın yerel bir modeli olarak işlev görmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktel, Mehmet (2003) *Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Ankara Belediyesi Başkanlık Uzmanları (1977) *Toplumcu Belediye*, Ankara: Ankara Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü.
- Ateş, Hamza (2009) "Sosyal Belediyeçilik", *Çerçeve Dergisi*, (Ocak).
- Aysan, Mehmet Fatih (2006) "Küreselleşme Bağlamında Türkiye'de Sosyal Politikaların Dönüşümü", *Küreselleşen Dünyada Sosyal Hizmetlerin Konumu: Hedefleri ve Geleceği Sempozyumu Sunum Kitabı* içinde, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, S. Ulaş ve Mehmet Penpecioglu (2009) "Yerel Liderlik, Toplumcu Belediyeçilik ve Ali Dinçer: 1977-1980 Dönemi Ankara Belediyesi", İhsan Kamalak ve Hüseyin

IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu

- yin Gül (der.) *Yerel Yönetimlerde Toplumcu Belediyecilik: Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları* içinde, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Biray, Oğuz (2011) “Sosyal Belediyecilik” (<http://tekniksosyoloji.wordpress.com/2010/04/28/sosyal-belediyecilik/>, 17.11.2011).
- Bulut, Nihat (2003) “Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (2).
- Efe, Fikret (2008) *Uygulamalı Sosyal Belediyecilik e-Kent Modeli*, Ankara: Metropol Yayınları.
- Eren, Veysel (2008) “Devletin Yapısında ve İşlevlerinde Değişim -Yönetel ve Siyasal Liberalizasyon”, Mehmet Özel ve Veysel Eren (der.) *Devletin Dönüşümü ve Yeni Dönem Kamu Yönetimi* içinde, Konya: Çizgi Yayınevi.
- Ergun, Cem ve Ayşe Dericioğulları Ergun (2010) “Dönüşüm mü, Piyasalaştırma mı? Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Programı Üzerine Bir Tartışma”, *Toplum ve Demokrasi*, (8-9-10).
- Ergun, Cem ve Hüseyin Gül (2009) “Toplumcu Belediyecilik ve Kent Kapılarını Sermayeye Açan Anahtar Olarak Kentsel Dönüşüm”, İhsan Kamalak ve Hüseyin Gül (der.) *Yerel Yönetimlerde Toplumcu Belediyecilik: Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları* içinde, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Ersöz, Yunus Halis (2011) “Yerel Yönetimlerin Sosyal Politika Alanındaki Rolü”, (<http://www.sosyalpolitikalar.org/makaleler/sosyal-beledyeck/145-yerel-yoenetmlern-sosyal-politka-alanindak-rolue>, 10.11.2011).
- Ersöz, Yunus Halis (2005) “5272 sayılı Yasa Öncesinde Türkiye’de Belediyelerin Sosyal Politika Alanındaki Deneyimleri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50).
- Ersöz, Halis Yunus (2009) “Türkiye’de Belediyelerin Sosyal Politika Alanındaki Rolü ve Yeni Belediyecilik Anlayışının Esasları”, *Kamuda Sosyal Politika*, (9).
- Gül, Hüseyin ve Dilek Memişoğlu (2007) “Yapısal Değişim Sorunu Çerçevesinde Yönetel Reform”, M. Akif Çukurçayır ve Gülise Gökçe (der.) *Kamu Yönetiminin Yapısal ve İşlevsel Sorunları* içinde, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Gül, Hüseyin ve Songül Sallan Gül (2007) “Sosyal Devletten Çalışma Refahına Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksullar”, *Amme İdaresi Dergisi*, 40 (3).
- Gül, Hüseyin, Songül Sallan Gül ve Dilek Memişoğlu (2007) “Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Politikaları, Kentsel Yoksulluk ve Yerel Yönetişim”, Hüseyin Özgür ve Muhammet Kösecik (der.) *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar II: Uygulama* içinde, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Güler, Mahmut (2009) “Toplumcu Belediyeciliğin Doğuş Koşulları Üzerine”, İhsan Kamalak ve Hüseyin Gül (der.) *Yerel Yönetimlerde Toplumcu Belediyecilik: Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları* içinde, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Güneş, Muharrem ve Tan Baykal (2010) “1980 Sonrası Dönüşümün Yerele Etkisi: Yeni Yerel Katılım Biçimlerinin Genel Bir Eleştirisi”, *Toplum ve Demokrasi*, (8-9-10).
- Halatçı Ulusoy, Ülkü (2011) “Sosyal Hakların Korunmasında Birleşmiş Milletlerin Rolü”, *III. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu* içinde, İstanbul: Petrol-İş Yayınları
- Kamalak, İhsan, Hüseyin Gül ve Eylem Beyazıt (2009) “Sosyal Demokrat İlkelerin Yerel Düzeyde Uygulanması Üzerine Bir Deneme: Türkiye Örneği”, İhsan Kamalak ve Hüseyin Gül (der.) *Yerel Yönetimlerde Toplumcu Belediyecilik: Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları* içinde, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Kara, Uğur (2004) *Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara: Türkiye Ortadoğu Kurumu Vakfı.

- Kaya, Erol ve Hulusi Şentürk (2007) *Muhafazakâr Demokraside Yerel Yönetim Vizyonu*, İstanbul: Plato Danışmanlık.
- Keleş, Ruşen ve Bülent Duru (2008) “Ankara’nın Ülke Kentleşmesindeki Etkilerine Tarihsel Bir Bakış”, *Mülkiye Dergisi*, (261).
- Keleş, Sümeyra (2008) *Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Kesgin, Bedrettin (2011) “Kentsel Yoksulluğa ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Yerinden ve Yerel Müdahale Olarak Sosyal Belediyecilik” (<http://www.sosyalpolitikalar.com.tr/derg-boeluemler/kapak-/kapak-dosyasi/100-kentsel-yoksullua-ve-sosyal-dlanmaya-kar-yerinden-ve-yerel-muedahale-olarak-sosyal-belediyecilik.html>, 28.07.2012).
- Kılıçarslan, Fatih (2010) “Sosyal Belediyecilik Nasıl Olmalı...” (<http://www.bey pazari habertv.com/Fatih-Kilicarslan/83/SOSYAL-BELEDIYECILIK-NASIL-OLMALI....html>, 22.11.2010).
- Koray, Meryem (2000) *Sosyal Politika*, Bursa: Ezgi Yayınları.
- Köse, H. Ömer (2007) “Küreselleşmenin Devlet ve Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkileri ve Türk Kamu Yönetimine Yansımaları”, Ahmet Nohutçu ve Asım Balcı (der.) *Bilgi Çağında Türk Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması-II* içinde, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Köse, H. Ömer (2004) “Yerel Yönetim Olgusu ve Küreselleşme Sürecindeki Yükselişi”, *Sayıştay Dergisi*, (52).
- Murray, Charles (1995) “Help the Poor: Abolish Welfare”, R. M. Ebeling (der.) *American Perestroika: The Demise of the Welfare State* içinde, Michigan: Hillside College Press.
- Örs, Feryal ve Mehmet Şakir Örs (2008) *Yerelde Toplumsal Belediyecilik*, İzmir: Etki Matbaacılık.
- Özdemir, İsmail Mansur (2008) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Sosyal Devlet ve Sosyal Hizmetler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özdemir, Süleyman (2004) *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Özgökçeler, Serhat ve D. Bıçkı, (2012) “Kentsel Yoksullukla Savaşım Noktasında Politik Bir Enstrüman: ‘Sosyal Belediyecilik’”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 49 (565).
- Pektaş, Etem Kadri (2010) “Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Temel Sorunlar”, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akademik İncelemeler Dergisi*, (1).
- Sallan Gül, Songül (2009) “Sosyal Devlet ya da Refah Devleti Nedir?”, İhsan Kamalak ve Hüseyin Gül (der.) *Yerel Yönetimlerde Toplumcu Belediyecilik: Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları* içinde, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Sallan Gül, Songül (2006) *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kışkıracında Refah Devleti*, Ankara: E-babil Yayıncılık.
- Sallan Gül, Songül ve Hüseyin Gül (2006) “Küreselleşmenin Türkiye’de Yoksul Ailelere Yönelik Hizmet Sunan Kurumlara Yansımaları”, *Küreselleşen Dünyada Sosyal Hizmetlerin Konumu, Hedefleri ve Geleceği Sempozyumu*, Antalya: T.C. Başbakanlık SHÇEK.
- Sosyal Politika Forumu (2007) *Yoksulluğun Azaltılmasına Yönelik Merkezi ve Yerel Yönetim Politikaları: Yerel Yönetişim Yoluyla Yoksulluğun Azaltılması*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu

- Şen, Mustafa (2011) “Bütüncül Belediyecilik Yaklaşımı Kültürel Belediyeciliğe Giden Yolda Bir Aşama: Sosyal Belediyecilik” (<http://www.sosyalpolitikalar.com.tr/derg-boeluemler/kapak-/kapak-dosyasi/29-buetuencuel-belediyecilik-yaklam-kueltuerel-belediyecilie-giden-yolda-bir-aama-sosyal-belediyecilik.html>, 05.12.2011.)
- Temizel, Handan (2007) *Neoliberal Politikalar Doğrultusunda Türkiye’de Devletin Yeniden Yapılanması, Küresel Sistemle Bütünleşme Sorunları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Tok, Nafiz (2008) “Küreselleşme ve Ulus-Devletin Dönüşümü”, Mehmet Özel ve Vey-sel Eren (der.) *Devletin Dönüşümü ve Yeni Dönem Kamu Yönetimi* içinde, Konya: Çiz-gi Yayınevi.
- Toksöz, Fikret (2008) *İyi Yönetişim El Kitabı*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) Yayınları.
- Toprak, Düriye ve Ceyda Şataf (2009) “Türkiye’de Yerel Yönetimler Reformu Çerçeve-sinde Sosyal Belediyecilik Yaklaşımı”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (1).
- Uçaktürk, Tülay, Ahmet Uçaktürk ve Mehmet Özkan (2009) “Yerel Yönetimlerde Sos-yal Sorumluluk Bağlamında Sosyal Belediyecilik: Biga Belediyesi Örneği”, *VI. Ulus-lararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi*, Çanakkale: 18 Mart Üniversitesi.
- Yalman, Galip (2007) *Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Yoksulluğun Etkisini Hafifletme Uygulamaları: Bir Değerlendirme*, İstanbul: Günaydın Ofset.

BİR PRAKSİS ALANI OLARAK SU HAKKI

Ömür Kurt

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Özet: Kapitalizmin geldiği aşamada piyasalaşma süreci, “doğanın metalaştırılmasına” kadar uzanmıştır. Su kaynakları da piyasalaşmanın hedefindedir. Ancak bu süreç karşı mücadeleleri de yaratmıştır. Bu çalışmada, piyasalaşma sürecini anlamak için, Harvey’nin *mülksüzleşme yoluyla birikim* kavramından yararlanılmış ve karşı mücadelelerin bu kavramın açıkladığı birikim süreçleri tarafından tetiklendiği savunulmuştur. Bunu yaparken, özel olarak ise, Türkiye’deki HES karşıtı direnişler incelenmiştir. Emegin yeniden üretim alanlarının metalaşmasına karşı çıkma ile doğayı savunma, kolektif nitelikli bu mücadelelerde birleşmektedir. Ancak hakim insan hakları paradigması, hak öznesi olarak birey temelli liberal kurama dayandığından kolektif hak mücadelelerini açıklamakta eksik kalmaktadır. Bundan ötürü, bu çalışmada, emek eksenli alternatif bir hak kavramsallaştırmasının genel hatları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın savı, su hakkını talep etmenin anlamlı olduğu, ancak su hakkı mücadelesinin sadece bir insan hakları sorunu olmadığı yönündedir. Zira, hak kavramı üzerinde mücadeleye dahil olan çeşitli aktörlerce verilen hegemonya mücadelesi nedeniyle, konu emek-sermaye mücadelesi içinde cereyan etmektedir. Çalışmada hegemonya mücadelesinin bir unsuru olarak ülkemizdeki HES mücadelelerinde yer alan çeşitli örgütlenmeler incelenmiş; böylelikle hegemonya mücadelesinin ana eksenlerini ortaya koymak suretiyle genel bir resim sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: su hakkı, kolektif haklar, HES mücadeleleri, mülksüzleşme yoluyla birikim, hegemonya.

Abstract: The process of marketization has extended to the “commodification of nature”, including water resources, in today’s capitalism. However, this process has also created counter-struggles. This paper tries to understand the process of marketization by utilising David Harvey’s concept of *accumulation by dispossession*. With a specific reference to the resistances against hydro-electric plants in Turkey, it is argued that counter-struggles have been triggered by such processes of accumulation by dispossession. Opposition against the commodification of the spheres of reproduction of labor and the defence of nature are unified within these collective struggles. Mainstream paradigm of human rights cannot satisfactorily explain struggles for collective rights since it relies on individual-oriented liberal theory in defining the subjects of rights. Therefore, an outline of an alternative labor-oriented conceptualization of rights is needed. This paper argues that struggles for the right to water are not only a matter of human rights. Since the concept of rights itself is subjected to hegemonic struggles by several actors, such struggles take place within the general conflict between capital and labor. In this paper, several actors have been examined within the context of the main axes of such hegemonic struggles in order to reveal an overall picture.

Keywords: the right to water, collective rights, anti-HPPP struggles, accumulation by dispossession, hegemony.

GİRİŞ

Kapitalist sistemde, sisteme içkin sermaye birikimi mantığının sonucu olarak, sermaye, piyasa mantığına tabi hale getirilecek yeni alanlar yaratmak durumundadır. Bu bağlamda, neoliberal dönemde, birikim krizine yanıt olarak, önceden piyasa kurallarına tabi olmayan birçok alan sermaye birikimine açılmıştır.

Bu sürecin en çarpıcı yanlarından biri, doğanın piyasa tarafından sınır tanımadan işgalidir. Ercan'ın (2011) deyimiyle, özellikle AKP iktidarında doğanın sermaye olarak dönüştürülmesi büyük ivme kazanmıştır. Bu saldırı, sermaye birikiminin önündeki engelleri ortadan kaldırmayı hedeflerken, doğanın kavramsallaştırılmasını da dönüştürmeyi öngörmüş; Dünya Bankası tarafından “doğa sermayesi” kavramı kullanıma sokularak, *doğal sermaye*, beşeri sermaye, sosyal sermaye ve mamul ürünlerin yanı sıra bir ülkenin refahını oluşturan unsurlardan sayılmış; hatta koruma altındaki alanlar dahi doğa sermayesine dâhil edilmiştir.¹

İşte bu şekilde doğa da, piyasa mantığının sınır tanımadan yaşamın her alanına sızdığı işgalden payını almıştır. Doğanın bir parçası olan “su”yun ticarileştirilmesi de, bu piyasalaşma sürecinin parçalarındandır. Bunun ülkemizdeki en yakın örneklerinden biri son dönemde büyük ivme kazanan hidroelektrik santral (HES) inşaatlarıdır. İnşaat Mühendisleri Odası Su Yapıları Kurulu tarafından hazırlanan “Türkiye’de Hidroelektrik Enerji ve HES Uygulamalarına Genel Bakış” başlıklı rapora göre, Mart 2011 tarihine ait Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) verilerine göre ülkemizde tüzel kişilerce geliştirilen HES projeleri 1215 adedi bulunmuş olup, bunların %30’una tekabül eden 370 adedi ekolojik değeri en yüksek olan Doğu Karadeniz Havzasında gerçekleştirilecektir (İMO Su Yapıları Kurulu, 2012: 26).

Ancak bu işgal süreci, karşımıza yeni mücadele alanları da çıkarmaktadır. Örneğin çeşitli yörelerde HES inşaatlarına karşı yürütülen ve “HES karşıtı mücadeleler” olarak bilinen direnişler ortaya çıkmış, su hakkı yoğun biçimde tartışılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada “su hakkı” kavramı eleştirel bir analize tabi tutulacaktır. Bu ihtiyacın duyulmasının sebebi, hak kavramının içinde yaşadığımız sosyo-ekonomik sistemden ayrı düşünülemeyecek olmasıdır. Bu bağlamda, öncelikle suyun piyasalaşması saldırısının arka planı incelenecektir. Esasen doğanın bir parçası olması itibarıyla bir mal olmayan su alanlarının ticari bir mal olarak değerlendirilmesini, kısaca suyun ticarileştirilmesini hedefleyen bu süreç, kapitalizmin doğayı metalaştırmasının bir parçasıdır. Bu bağlamda “metalaşma” kavramı ve metalaşmayı hızlandıran el koyma süreci kısaca açıklanacaktır. Bu noktada, Harvey’nin (2004) sermaye dolaşımını incelerken kullandığı “mülksüzleşme yoluyla birikim” kavramının el koyma süreçlerini, özelde de suyun piyasalaştırılması saldırılarını anlamak açısından açıklayıcı olduğu savunulacaktır.

Ardından, uluslararası insan hakları sisteminde su hakkının yerinin ne olabileceği üzerine yapılan değerlendirmelere değinilecektir. Bu tartışma yalnızca hukuki bir tartışma olarak ele alınmayacaktır; zira suyun bir hak olarak ele alınması hususunda dahi bir konsensüs mevcut olmayıp, suyun bir hak mı, yoksa ihtiyaç

¹ “Natural Capital Accounting” (<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSDNET/0,,contentMDK:23168586~pagePK:64885161~piPK:64884432~theSitePK:5929282,00.html>, 25.01.2011).

mı olarak kavranması gerektiği hususunda sürmekte olan bir tartışma söz konusudur. Bu tartışma insan haklarının kapsamı tartışmasından öte bir şeyi ifade etmektedir. Suyun bir “hak” değil “ihtiyaç” olarak tanımlanması suyun metalaşmasını ve özelleştirilmesini meşrulaştırmaktadır (Kartal, 2009: 67). Bu anlamda suyun hak mı ihtiyaç mı olduğu tartışması, farklı yaklaşımların yol açtığı sosyal ve siyasal sonuçlarla birlikte ortaya konulacaktır.

Bu çalışmanın konuya yaklaşımı, suyun bir hak olarak kabul edilmesi gerektiği; ancak su hakkı kavramsallaştırmasının egemen insan hakları paradigmasının çerçevesini aşması gerektiğidir. Zira örneğin HES direnişlerini egemen insan hakları çerçevesinde açıklamak yetersiz kalacaktır. Bu direnişlerde söz konusu olan kolektif mücadeledir. Kolektif öznenin söz konusu olduğu bu mücadeleyi, hak sujesini bireysel düzlemde tarif eden egemen liberal insan hakları paradigması açıklayamamaktadır. Hak kavramı içinden konuşacak olursak, bu mücadeleyi açıklamak için *kolektif hak* kavramını çağırarak gerekir. Bu nedenle emeğin yeniden üretimine referans veren bir kolektif hak kavramsallaştırması bu çalışmanın bir diğer bölümünü oluşturacaktır. Zira bu mücadelelerin konusu, ilkel birikim sürecinde doğa sermaye tarafından metalaştırılırken, emeğin geçim kaynaklarının metalaştırılması, emeğin yeniden üretiminin engellenmesidir.

Ancak su hakkına referansla verilen HES karşıtı mücadelelere dahil olan öznenin hepsi hak mücadelesinden aynı şeyi anlamamakta ve bu kavrayış farklılıkları nedeniyle, dünyada ve Türkiye’de su hakkı mücadelelerinde bölünme, çatışma ve hiyerarşiler söz konusu olmaktadır (Yılmaz, 2010). En genel anlamda bu bölünme eksenini kapitalizmin sorunsallaştırılıp sorunsallaştırılmaması çizmektedir. Mücadelenin nasıl şekilleneceği konusunda temel eksenini bu farklılığın çizdiği bir hegemonya mücadelesi söz konusudur. Bu bağlamda Türkiye’deki mücadele tablosundaki eksenler, genel hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, böyle bir izlek içinde, *su hakkı* özelinde kolektif hakkı tekrar düşünmeyi denerken, bu denemeyi praksis ve praksişi doğuran tarihsel bağlam içinde yapmaya çalışacaktır.

I. SUYUN PİYASALAŞTIRILMASININ ARKA PLANI

Ülkemizde HES inşaatları yoluyla suyun piyasalaşmasının yolunu açan en önemli yasal düzenlemeler, 4628 sayılı “Elektrik Piyasası Kanunu” ile bu kanuna istinaden çıkarılan “Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik”tir.

20 Şubat 2001 tarihinde kabul edilen 4628 sayılı yasa, enerjide özelleştirmenin ve piyasalaştırmanın önünü açmıştır. Yasanın ilk maddesinde ifade edildiği üzere:²

Bu Kanunun amacı; elektriğin yeterli, kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve çevreyle uyumlu bir şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması için, rekabet ortamında özel hukuk hükümlerine göre faaliyet gösterebilecek, mali açıdan güçlü, istikrarlı ve şeffaf bir elektrik enerjisi piyasasının oluşturulması ve bu piyasada bağımsız bir düzenleme ve denetimin sağlanmasıdır.

² “Elektrik Piyasası Kanunu” [2001] (<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4628.html>, 10.04.2012).

Bu Kanun; elektrik üretimi, iletimi, dağıtımı, toptan satışı, perakende satışı, perakende satış hizmeti, ithalat ve ihracatı ile bu faaliyetlerle ilişkili tüm gerçek ve tüzel kişilerin hak ve yükümlülüklerini, Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumunun kurulması ile çalışma usul ve esaslarını ve elektrik üretim ve dağıtım varlıklarının özelleştirilmesinde izlenecek usulü kapsar.

Bu kanuna istinaden, 2003 yılında çıkarılan “Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” ile beraber, ilgili kanun çerçevesinde, halen piyasada faaliyet gösteren veya gösterecek tüzel kişiler tarafından, hidroelektrik enerji üretim tesisleri kurulması ve işletilmesine ilişkin lisanslar için DSİ ve tüzel kişiler arasında imzalanacak Su Kullanım Hakkı Anlaşmasında yer alması gereken hükümler düzenlenmiştir.³

Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu’nun “ülkemiz için bir milat” olarak nitelendirdiği “Su Kullanım Hakkı Anlaşması”, (Eroğlu’ndan aktaran Ercan, 2010) farklı sektörlerde faaliyet gösteren sermayenin HES projeleriyle enerji sektörüne yönelmesini teşvik etmeye hizmet etmiştir. DSİ Genel Müdürü Haydar Koçaker, su kullanım hakkı anlaşmaları ile özel sektör tarafından yapımına talip olunan projelerin 20 bin 620 MW kurulu gücünde olduğunu belirterek, “Bu rakam, ülkemizin kurulu güç bakımından en büyük santralı olan Atatürk Barajı’ndan sekiz kat daha büyük. Bu projeler tamamlanınca ülkemizin hidroelektrik potansiyelinin yüzde 80’i kullanılır hale gelecek” şeklinde beyanat vermiştir (Koçaker’den aktaran Ercan, 2010).

Koçaker’in sözünü ettiği yatırımcılardan biri de tekstil sektöründe faaliyet gösterdiği halde Yedigözü HES projesine soyunan Sanko Holding’dir.⁴ Bu anlamda sermaye, daha geniş hareket olanağı bularak krizini öteleyebilmiştir.

Bu noktada Harvey’nin *mekansal sabit* kavramı, bu eğilimi kavramak açısından açıklayıcı olacaktır. Harvey, bu kavramı kapitalizmin içsel çelişkilerini çözebilmek için coğrafi yayılma ve yeniden yapılanmaya başvurmasını anlatmak için kullanmaktadır (Harvey, 2001: 324). Kapitalizme içkin olan kâr oranlarının azalması eğiliminin doğurduğu aşırı birikim krizi sonucunda ortaya çıkan sermaye ve emek artışı, kapitalizmi krizlere yatkın hale getirmektedir. Buna mukabil, sermaye bu artışı yeniden birikim yaratacak şekilde yatırımlarda bir araya getirebilmek için *mekansal-zamansal sabitlere*⁵ başvurmaktadır. Burada mekansal sabit coğrafi yayılmayı ifade ederken (sermayenin başka bir yerde yeni pazarlar, üretim kapasiteleri, kaynaklar, toplumsal olanaklar ve emek olanakları açmak yoluyla mekansal yer değiştirmesi), zamansal sabit, uzun dönemli fiziksel ve toplumsal altyapı yatırımlarını ifade etmektedir (Harvey, 2004: 23-24).

Sermayenin dünyadaki ve Türkiye’deki HES iştahı da böyle bir çerçeve içinde düşünülebilir. Dünya ekonomisinin kriz içinde olduğu bir dönemde su alanları sermayenin yayılımı için cazip bir fırsat sunarken, HES projeleri de yeni yatırım

³ “Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” [2008] (http://www.dsi.gov.tr/docs/hes-su-kullan%C4%B1m-anla%C5%9Fmalar%C4%B1/skha_yonetmelik.pdf?sfvrsn=0, 10.04.2012).

⁴ “Özel Sektör HES Devrimini Başlattı”, *Yeni Şafak*, 11 Temmuz 2008; aktaran Ercan (2010).

⁵ Harvey, bu noktada sabit kelimesini, kelime anlamından farklı olarak, sermayenin aşırı birikim krizlerinin çözümü anlamında kullanmaktadır (Harvey, 2004: 25).

alanları sunmuştur. Üstelik devlet de bu noktada örneğin yukarıda bahsedilen hukuki düzenlemelerle sermaye için bir altyapı sağlamıştır. Zaten artığın yatırımlara yeniden dağılımı için devletin (ve finans kurumlarının) aracılığı şarttır (Harvey, 2004: 25). Fakat krizin mutlak çözümü bir hayaldir: Döngü tekrar aşırı birikim ve bunu takiben yine zamansal-mekansal sabit aracılığıyla sürecektir (Harvey, 2001). Bu noktada sermaye, toplumsal açıdan yıkıcı sonuçları olan başka bir araca başvurmaktadır: *mülksüzleşme yoluyla birikim*.

Marx, kapitalist üretim tarzının çıkış noktası olarak kabul ettiği, üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihsel süreci *ilkel birikim* biçiminde nitelemiştir. Bu sürecin başlangıcı köylü nüfusun güç kullanılarak topraktan uzaklaştırılması ve bu yolla mülksüzleştirilmesidir (Marx, 2004: 615-629). Bu süreçte, toprak özelleştirilmiş; çeşitli mülkiyet hakları biçimleri (genel, ortak, devlet mülkiyeti vs.) dışlayıcı özel mülkiyet biçimlerine dönüştürülmüştür. Bunun için de genel haklar ile alternatif, yerli üretim ve tüketim biçimleri kolonyal, neokolonyal ve emperyal süreçlerle bastırılmış; doğal kaynaklar gibi değerlere el konulmuştur (Harvey, 2004: 36-37). Devletin de sermaye birikiminin önünü açmak için bir aktör olarak dahil olduğu bu süreçte hedeflenen, “kapitalist tarım için gerekli alanın ele geçirilmesi, toprağın sermayenin bir parçası haline getirilmesi, ve kent sanayisi için gerekli proletaryanın sağlanmasıdır” (Marx, 2004: 629). Tüm bu sürecin özü ise, emeğin ve doğanın metalaştırılması, yani kullanım değerinden değişim değerine tahvil edilmesidir.

Marx’a göre metanın iki ögesi bulunmaktadır: *kullanım değeri* (yani, bir şeyin yararlılığı) ve *değişim değeri* (metalar birbirleriyle değiştirildiklerinde ortaya çıkan değer). Dolayısıyla kullanım değeri niteliği ifade ederken, bir değişim değeri olarak meta, yalnızca farklı miktarları ifade eder (Marx, 2004: 45-47). Bir meta, ancak kullanım değerinden değişim değerine tahvil olduğunda sermaye birikimi ya da parasal genişleme yaratabilir. İşte bu zemin üzerindedir ki; Harvey ilkel birikimin yalnızca kapitalizmin ortaya çıkış dönemine ait olmadığını; kapitalizmin tarihsel seyri içinde güçlü biçimde varlığını sürdürdüğünü iddia etmiştir. Harvey’e göre, *mülksüzleşme yoluyla birikim* olarak nitelendirilebilecek olan bu birikim sürecinde, su gibi kamusal yararlar da dahil olmak üzere bugüne kadar kamu mülkü olmuş şeyler özelleştirilmekte ve ticarileştirilmektedir. Fikri mülkiyet haklarının ortaya çıkışı, devletin sosyal harcamaları gibi ortak mülkiyet haklarının ortadan kaldırılması da mülksüzleşme politikalarının çeşitlemeleridir. Harvey, bu süreci, *toplumsal müştereklerin çitlenmesi* olarak betimlemekte ve *mülksüzleşme yoluyla birikimin* geçici olmaktan ziyade emperyalizmin yeni biçimi olduğunu savunmaktadır (Harvey, 2004: 38-47).

Bu çalışmada, “mülksüzleşme yoluyla birikim süreçlerinin” ve tam da bu süreçlerin kalbinde yatan metalaşmanın ülkemizdeki HES projeleri dalgasının ve bu dalgaya karşı verilen mücadelelerin anlaşılmasında kilit öge olduğu savunulmaktadır. Peki, tartışmalarda sıklıkla referans verilen “su hakkı” neyi ifade etmektedir; farklı kesimlerce nasıl anlaşılmalıdır ve metalaşmaya karşı mücadele açısından nasıl anlaşılmalıdır? İzleyen bölümde buna değinilecektir.

II. SU HAKKI: SINIRLARI VE OLANAKLARI

Su hakkının, uluslararası insan hakları sisteminde bağlayıcı bir biçimde yer bulduğu söylenemez. Diğer bir deyişle su hakkı konusunda tarafları bağlayıcı bir yükümlülük bulunmadığı gibi; ne “Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi”,

ne de “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” su hakkına yer vermektedir. Ancak bu sözleşmelerden ikincisi, su hakkının açıkça tanındığı ilk metin olan Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin Kasım 2002 tarihli 15 no’lu Genel Yorumu’na kaynaklık etmiştir. Komite, Sözleşme’ye taraf olan devletlerin Sözleşme’de yer alan hakların yerine getirilmesi için aldıkları tedbirlere dair hazırlamakla yükümlü oldukları raporlar konusunda, devletlere yardımcı olmak amacıyla Sözleşme’nin çeşitli madde ve hükümlerine dayanarak Genel Yorum metinleri hazırlar.⁶ Komite, böylelikle Sözleşme’yi yorumlayarak, sözleşmedeki hak ve yükümlülükleri açıklığa kavuşturur.⁷ Komite, işte Kasım 2002’de hazırladığı 15 no’lu Genel Yorum’unda, Sözleşme’nin 11. ve 12. maddesini yorumlamış ve her iki maddeye dayanarak suya erişimin bir insan hakkı olduğunu bildirmiştir.⁸

Sözleşme’nin *yaşama standardı hakkını* düzenleyen 11. maddesine göre herkes, kendisi ve ailesi için, yeterli beslenme, giyinme, barınma ile yaşam koşullarının sürekli olarak geliştirilmesini kapsayan yeterli bir yaşama standardı hakkına sahiptir. *Sağlık hakkını* düzenleyen 12. madde ise, herkesin mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarına sahip olma hakkını öngörmektedir.⁹ Genel Yorum, “herkesin yeterli, güvenli, kabul edilebilir, fiziksel olarak erişilebilir ve karşılanabilir suya hakkı olduğu” şeklindeki değerlendirmesini özellikle bu iki maddeye dayandırmıştır. Buna göre, su hakkı, özellikle hayatı idame için en temel koşullardan biri olduğuna göre, beslenme, giyinme ve barınmanın yanında, yeterli bir yaşam standardının sağlanması için güvence altına alınan haklar arasındadır. Buna göre su hakkı, yeterli beslenme ve barınma hakkı ile ayrılmaz bir ilişki içindedir (Genel Yorum, madde 3).

Su hakkına dayanak olan bir diğer sosyal hak, *sağlık hakkı*dır. Hayatın idamesi için temel öneme sahip olması itibarıyla suya erişim hakkı, mümkün olan en yüksek seviyedeki sağlık standartlarına sahip olma hakkı ile organik bir ilişki içinde bulunur (Genel Yorum, madde 3).

Ancak Genel Yorum’da su hakkı sadece sosyal haklarla ilişkili olarak değil, aynı zamanda Evrensel Bildirge’deki haklarla ilişkili olarak da ele alınmıştır. Genel Yorum ilk maddesinde su hakkının, “insanlık onuruna uygun bir hayat sürdürülebilmesi için zaruri” olduğunu ve diğer insan haklarının gerçekleştirilmesinin önkoşulunu oluşturduğunu belirtmiştir. Yine 3. maddesinde su hakkının Bildirge’de yer alan *yaşam hakkı* ve *insanlık onuru* ile birlikte düşünülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Başka bir ifadeyle, yaşam hakkının, suya erişimi kapsadığı iddia edilebilir. Bu görüşü savunan yazarlardan Kartal (2009: 66) bunu şöyle ifade etmektedir:

⁶ Committee on Economic, Social and Cultural Rights, “Rules of Procedure of the Committee”, Rule 65 [1989] (<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/183/98/PDF/G9318398.pdf?OpenElement>, 01.08.2012).

⁷ “General Comments” (<http://www.righttowater.info/general-comments/>, 01.08.2012).

⁸ “15 No’lu Genel Yorum: Su Hakkı” [2002] (www.ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKG15.doc, 01.08.2012). Metnin orijinali için bkz. “General Comment No. 15” ([http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/a5458d1d1bbd713fc1256cc400389e94/\\$FILE/G0340229.pdf](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/a5458d1d1bbd713fc1256cc400389e94/$FILE/G0340229.pdf), 01.08.2012).

⁹ “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” [1966] (http://www.uni-cankara.org.tr/doc_pdf/metin134.pdf, 20.06.2012).

Etik bir kavram olarak insan hakları, ‘insanların insan olmaktan dolayı sahip oldukları’ diğer bir ifadeyle ‘insanî olanakların geliştirilmesi’ için gerekli hakları içerir. Kavramsal açıdan bakıldığında suya erişim hakkının insan haklarından biri olduğu açıktır. Çünkü insanca yaşamak için gerekli en temel koşuldur... Suyun insan yaşamı ve onuru için hayati önemi düşünüldüğünde suya erişimin insan hakları kavramı içinde değerlendirilmesi kaçınılmazdır.

Ancak, su hakkının zımnen sosyal haklar içinde sayılıp, hatta, yaşam hakkı gibi Bildirge’de yer alan bir hakla birlikte ele alınmasına rağmen, Genel Yorum, suyun özelleştirilmesinin önünü kesecek bir zemin sunmamaktadır. Zira, suyun yönetimi hakkında hiçbir açıklamaya yer vermemektedir (Yılmaz, 2009b: 135). Yorum’da dezavantajlı gruplar gözetilmiş, hakkaniyet ilkesine uygun hareket etmenin altı çizilmiştir. Buna göre; bir kamu malı olan suyun (Genel Yorum, madde 1) insanlara ulaştırılmasında şunlara dikkat edilmelidir (Genel Yorum, madde 27):

Su hizmetlerine yönelik tüm ödemelerin, hakkaniyet ilkesine dayanması gerekmektedir; buna göre ise, ister devlet eliyle isterse özel olarak sağlanmış olsun, bu hizmetlerin, dezavantajlı gruplar da dahil herkes tarafından ödenebilir olması gerekir. Hakkaniyet ilkesi, görece daha yoksul hane halkları üzerine su giderlerinin oransız bir yük olarak binmemesini talep eder.

Ancak, su hizmetlerinin kamu sektörü ya da özel sektör tarafından sağlanması arasında bir ayırım konulmamıştır. Bu bağlamda suyun bir hak olarak ele alınması da, suyun metalaştırılmasını, yani pazar işleyişine konu edilmesini önlememiştir. Yılmaz’ın belirttiği gibi, suyun bir meta olarak sınıflandırıldığı ilk uluslararası girişim, 1992’de Dublin’de toplanan Uluslararası Su ve Çevre Konferansı’dır. Konferansta belirlenen ilkelere göre; su bir *metadır*, *fiyatlandırılmalıdır* ve *katılımcı* (paydaşların, özellikle kadınların), *yemel* (sübsidiarite), *bütünleşik* bir *havza yönetimi* kurulmalıdır (Yılmaz, 2009a: 5). Bu çerçevede temiz su ve sağlık hizmetlerine ödenebilir fiyatlarla erişebilmek tüm insanların temel hakkıdır (Şirin, 2011: 50).

Aynı yıl Rio’da gerçekleşen Çevre ve Kalkınma Konulu BM Konferansı’nda ve konferansı takiben hazırlanan *Gündem 21* adlı belgede ise sürdürülebilir kalkınma vurgusu yapılırken, benzer şekilde suyun “sosyal ve ekonomik bir mal” olarak algılanması gerektiği belirtilmiştir (Yılmaz, 2009b: 138-139).

Görüldüğü gibi, suyun metalaşmasında Birleşmiş Milletler’in rolü, hukuki düzenlemelerin yapıldığı bir platform olmanın ötesindedir. Sermaye, su politikalarının organizasyonunu bizzat BM aracılığıyla şekillendirme fırsatı bulmaktadır. Örneğin, 1996 yılında kurulan *Dünya Su Konseyi*, yoksullukla mücadele ve sürdürülebilir kalkınma adı altında şirket çıkarlarının korunmasının aracı olmuştur. Kendisini “su politikası üzerine çalışan uluslararası düşünce kuruluşu” olarak tanıtan Konsey, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası’nın sponsorluğunda hükümetlere özel su hizmetlerini benimsetmek için çalışmaktadır. Konsey’in başkanı ve başkan yardımcısı dünyanın en büyük su şirketlerinden Suez’in de yönetiminde yer almaktadır (Barlow, 2008: 70).

Konsey’in temel tezleri Gaye Yılmaz’ın (2009b: 187-188) sunduğu üzere şöyle özetlenebilir:

- Güney coğrafyasında, kentlerdeki yüksek nüfus artışı, su sunumunda kıtlığa yol açmaktadır.

- Maliyetin altında, yapay olarak düşük fiyatlandırıldığı için su tüketiminde israf doğmaktadır.
- Devlet ve yerel yönetimler, düşük yatırım, popülizm ve yoksulluk nedeniyle bu işi beceremediğinden, hızlı özelleştirmeyle, özel sektör su üretimini ve dağıtımını üstlenmelidir.

Konsey tarafından su politikası alanında düzenlenen bir dizi, *Dünya Su Forumu* olarak adlandırılan organizasyonlar, Konsey'in tezlerine paralel biçimde su hizmetlerinin maliyetlerinin fiyatlara tam olarak yansıtılması çabalarına zemin sağlamış ve bu forumlarda alınan kararlarda su hakkının bahsi geçmemiştir (Kılıç, 2009: 50).

Su Forumlarının içinde suyun bir meta olarak kabul edilip ticarileştirilmesi açısından en önemlilerinden biri 2000 yılında Lahey'de yapılmış olan Forum'dur. Burada, söz konusu forumdan iki yıl önce Dünya Bankası ve Dünya Su Konseyi'nce kurulmuş olan *Dünya Su Komisyonu*'nun hazırladığı "Dünya Su Vizyonu: Su Korkusu Olmayan Bir Dünya" başlıklı rapor kamuoyuna duyurulmuştur. Böylelikle, "ilk defa BM bağlantılı resmi bir belgede, su hizmetlerinin tam maliyete göre fiyatlandırılması, yani tüketicilerin yalnızca kendi sularının maliyetini karşılayacak kadar değil, yatırımcıların kârını kurtarmaya yetecek kadar ödeme yapmaları" tavsiye edilmiştir (Barlow, 2008: 73-74). Buna mukabil, Forum sonuç deklarasyonu, "suyu bir insan hakkı olarak tanımayı reddederek, suyun, devletler kadar özel şirketlerin de kolaylıkla ulaşabileceği bir 'insani ihtiyaç' olduğunu" vurgulamıştır (Barlow, 2008: 74).

Mart 2003'de Kyoto'da düzenlenen Üçüncü Dünya Su Forumu'nda da suyun bir insan hakkı olarak tanınması yerine "temel bir insan ihtiyacı" olarak kabulü yoluna gidilmiştir (Kartal, 2009: 67). Ancak bu Forum'un kayda değer yanı, su şirketlerine karşı Güney ülkelerinde gittikçe artan tepkilere mukabil, hükümetlerden, yatırımların sürdürülebilmesi için, su projelerinde tam maliyetlerin karşılanmasının yanında, paranın devalüasyonu ve siyasal çatışma durumunda şirketlerin kârlarının garanti altına alınmasının istenmesidir (Barlow, 2008: 76-77). Bunun anlamı, kamunun kaynaklarının bütünüyle sermayenin hizmetine sunulması, kamusal değerlerin özelleştirilmesiyle "mülksüzleşme yoluyla birikim" sağlanmasıdır (Harvey, 2004).

Bu bağlamda, su hakkı talebi, uluslararası insan hakları sistemi çerçevesini aşan bir niteliğe sahiptir. Zira talebi doğuran metalaşma ve ticarileşme politikaları Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin de içinde yer aldığı bir arenada dizayn edilmektedir. Birleşmiş Milletler, dünyada suyun metalaşmasına en fazla öncülük eden uluslararası kurumlardan biridir; Dünya Bankası ve Dünya Su Konseyi ile birlikte, suyun kıt bir kaynak olduğu ve bu nedenle özelleştirilmesi gerektiği yönündeki tezlere geniş bir toplumsal onay sağlamaya çalışmaktadır (Yılmaz, 2011). Bu bağlamda suyun bir hak olarak tanınması önemlidir; zira Kartal'ın dikkat çektiği gibi su "ihtiyaç olarak tanımlandığında, devlet su konusundaki tüm yükümlükleri pazar mekanizmalarına teslim edebilir. Fakat hak olarak tanımlandığında devlet, bu hakkın yerine getirilmesi için gerekli sorumlulukları almalıdır." Ancak burada şunun altı tekrar çizilmelidir ki; su hakkını talep etmek, suyun metalaşmasından mağdur olanlar açısından, uluslararası insan hakları sistemi içinde kaldığı müddetçe eksik kalacaktır. Zira, suyun metalaşmasının

sorumluları da yeri geldiğinde suyu hak olarak tanımlamışlardır. Ancak elbette onların nezdinde bu tanım piyasayı dışlamamaktadır. Suyu bir insan hakkı olarak tanıyan Genel Yorum dahi, bir alt maddesinde “su kamunun malıdır; ama kamu isterse suyu özelleştirebilir” ifadesine yer vermiştir (Özbilen, 2008: 142, Yılmaz, 2009b: 135 içinde). Dahası, hak kavramı, suyun pazardaki fiyat politikalarına tabi kılınması için araçsallaştırabilmektedir. Dublin Konferansında “temiz su ve sağlık hizmetlerine ödenebilir fiyatlarla erişebilmenin tüm insanların temel hakkı” (Şirin, 2011: 50) olduğu dillendirilmiştir. Bu konuda en şaşırtıcı gelişmelerden biri sermayenin temsilcilerinin su hakkı savunuculuğuna soyunabilmesidir. Topçu’dan (2009: 104-105) aktaracak olursak:

Kyoto Dünya Su Forumu’ndan sonra, özel sektörün su arzını yönetmesini savunanlar bir insan hakkı olarak su hakkı lehinde yüksek sesle konuşmaya başlamışlardır. Güçlü su endüstrisi temsilcileri kendi şirket web sitelerinde, medyada ve Davos Dünya Ekonomik Forumu gibi yüksek prestijli toplantılarda suyun bir insan hakkı olduğunu tanıtmaya başlamışlardır. Cato Institute gibi sağ-kanat think-tank kuruluşları, ‘su sosyalizmi’nin yoksullar açısından başarısız olduğunu ve piyasa güçlerinin bir insan hakkı olarak su hakkını gerçekleştirmesinin en iyi araç olduğunu savunan raporları ile bu ifadeleri desteklemektedirler.

Bu bağlamda, suyun bir insan hakkı olarak tanınması önemlidir, ama yetersizdir; zira hak kavramının içinin nasıl doldurulacağı, nasıl kavramsallaştırılacağı konusunda farklı özneler farklı şeyler anlamaktadırlar. Dolayısıyla tartışmanın ve mücadelenin bir boyutunu, suyun bir hak mı, yoksa ihtiyaç mı olduğu oluştururken; diğer boyutunu hakkın nasıl kavramsallaştırılacağı, yani insan hakları paradigması için de mi, yoksa onu aşan bir biçimde mi anlaşılacağı oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, hak kavramı üzerinde de farklı ideolojik referanslara sahip çeşitli özneler hegemonya mücadelesi vermektedir.

Çalışmanın takip eden bölümünde, bir hak kavramsallaştırması yapılması denenecektir. Bu deneme, teorik düzlemle sınırlı bir çaba olmayıp, sorunsalını pratikten devşirmekte ve tam da süregiden tartışmaları ve direnişleri anlamak açısından egemen insan hakları paradigmasının yetersiz kalıyor olmasından doğmaktadır.

III. SU HAKKI: BİR KAVRAMSALLAŞTIRMA DENEMESİNİN ANA HATLARI

Kavramlar, toplumsal gerçekliği anlamak için üretilir. Bu çalışmada su hakkının nasıl kavramsallaştırılması gerektiği konusunda ileri sürülen görüşler de, bu anlamda, ana akım insan hakları paradigmasının HES direnişlerini anlamadaki yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Oysa, HES direnişlerini anlayabilmek, hem günümüzde sermayenin birikim süreçlerini, hem de emeğin mücadelesini anlamak açısından önemlidir.

Suyun bir hak olarak kabulü, suya erişmek için talepte bulunmayı olanaklı kılmaktadır. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi sermaye de birikim yapma anlamında mülkiyet hakkına dayanarak talepte bulunabilmektedir. Yılmaz, suyun metalaşmasına karşı çıkanların yanı sıra söz konusu metalaşmayı savunanların da referans verdiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin aynı zamanda özel mülk edinmeyi de temel bir insan hakkı olarak tanıdığına dikkati çekmektedir. Bu bağlamda, örneğin Dünya Bankası, devletlerin bu hakkı gerçekleştiremediğini vurgu-

layarak, “su bir insan hakkıdır ve bu yüzden özelleştirilmek zorundadır” demektedir (Yılmaz, 2011). Bu yolla, sermaye, mülkiyet hakkı ile insani bir ihtiyacı giderme hakkını birleştirmekte ve hak kavramını farklı yorumlamaktadır. Bu durum, hak kavramı üzerinde verilen hegemonya mücadelesine iyi bir örnektir ve şunu göstermektedir: Suyu bir hak olarak tanımak önemlidir; ama bu konunun sadece bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu anlamda, Yılmaz’ın “suyu bir insan hakkı olarak deklare etmek çözüm değil” şeklindeki görüşü anlamlıdır. Çünkü mesele, hukuki bir tartışmanın ötesinde bir sınıfın diğerine saldırısıdır.

Türkiye’de de durum farklı değildir. HES dalgasıyla, nehirler, dereler gibi ortak kamusal değerler özelleştirilmektedir. Emegın geçim kaynakları olan toprak, su kaynakları gibi doğal kaynaklar, enerji üretiminde bir hammadde girdisi olarak fayda-maliyet hesabıyla pazara sokulmakta, kısacası metalaştırılmaktadır. Hatta emegın yaşam alanları devletin zor aygıtlarını da içeren yollarla ellerinden alınabilmektedir. 23 Ekim 2011 gününde meydana gelen Van depreminin ardından depreme karşı konutları güçlendirme ve riskli bölgeleri başka yerlere taşıma gereğiyle gündeme getirilen Acele Kamulaştırma Yasası bunun çarpıcı bir örneğidir. Yasa, kentsel dönüşüm alanlarının belirlenmesi için belediyelere yetki vermekte; kentsel dönüşüm uygulamaları, sel ve heyelan riski altındaki yerleşim alanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Böylece, özellikle Doğu Karadeniz’de yaşanan toprak kayması ve sel felaketlerine karşı da kentsel dönüşüm planlarının devreye sokulacağı belirtilmektedir.¹⁰ Suyun metalaştırılmasına karşı mücadele yürüten Su Politik Çalışma Grubunca *acele mülksüzleştirme* olarak nitelenen bu girişimle kamu mülkiyetinin yanı sıra, dereler, göller, araziler vb. üzerinde tarihsel olarak tesis edilmiş kolektif mülkiyetin, özel mülkiyetle yer değiştirmesinin yolu açılmaktadır (Su Politik Çalışma Grubu, 2012).

Tüm bunlar, tam da Harvey’nin *toplumsal müştereklerin çitlenmesi* dediği şeye, “mülksüzleşme yoluyla birikim” saldırısına denk düşmektedir (Harvey, 2004: 38-47). Harvey, kent hakkı üzerine yazdığı makalesinde, alt-gelir gruplarının yıllarca yaşadıkları araziler ellerinden alınarak yerlerinden edildikleri, mülksüzleşme yoluyla birikim süreci (2008: 34) karşısında kentlerde verilen mücadelelerde *kent hakkının* bir slogan ve siyasi bir ideal olarak benimsenmesinin bu mücadeleleri birleştireceğini önermektedir; zira kent hakkı mevcut kentleşme ile artığı üretenler ve kullananlar arasındaki ilişkiyi kimin belirlediğini sormaktadır. Böyle bir zeminde Harvey, sonuç olarak, bu mücadeleleri sınıf mücadelesi olarak adlandırmaya cesaret edip edemeyeceğimiz sorusunu ortaya atmaktadır (Harvey, 2008: 39-40).

Görüldüğü üzere Harvey’nin yaklaşımında kent hakkı, sınıf mücadelesinden ayrı bir yerde durmamaktadır. Bu çalışmada ana hatları çizilemeye çalışılacak olan hak kavramsallaştırması da, benzer bir zemini paylaşmaktadır. Zira su hakkına referansla verilen HES direnişleri, emek ile sermaye karşı karşıya geldiği oranda sınıf mücadelesinden ayrı düşünülemez.

Kapitalizmin geldiği aşamada emegın metalaşmanın dışında kalabileceği alanlar bir bir elinden alınmaktadır. Özügürlü’nün açık biçimde özetlediği gibi “gelecek nesillerin yetiştirilmesi de dahil olmak üzere, Marx’ın deyişiyle ‘mideden ve hayal gücünden doğan’ ve ‘temiz hava, gün ışığı gibi’ doğaya tabi olan ihtiyaç-

¹⁰ “Kentsel Dönüşüme Acele Kamulaştırma Yetkisi” (<http://www.ntvmsnbc.com/id/25292914/>, 29.10.2011).

ların gündelik olarak karşılanması” (Özuğurlu, 2011: 139) süreçlerini ifade eden *emeğin toplumsal yeniden üretimi* alanları, geçmişte piyasadan önemli ölçüde bağımsız yaşam alanları iken, metalaşarak sermaye birikiminin yeni av alanları haline gelmişlerdir (Bürkev ve Özuğurlu, 2011: 16).

HES direnişlerinde emekçiler, geçim kaynaklarını korumak için mücadele ederken aslında tam da sermayenin saldırısı altındaki “emeğin toplumsal yeniden üretim alanlarını” korumak için mücadele etmektedirler. Bu direnişte bu bağlamda doğaya sahip çıkmakla, emeğine sahip çıkmak birleşmektedir. Bir anlamda emek, ihtiyaçlarının metalaştırılmasına karşı direnmektedir. Yaratıcı etkinliğinin emek-gücüne, hayatının işgücü piyasasına, insani ihtiyaçlarının değişim değerine indirgenmesi karşısında emek, kendi toplumsal yeniden üretimini kolektifleştirme eğilimi içine girmektedir (Özuğurlu, 2011: 149). Bu çerçevede, emeğin yeniden üretimi bağlamında verilen mücadeleler bireysel düzlemde verilen mücadeleler olmaktan ziyade, *kolektif mücadeleler*dir. Sermayenin emekle karşı karşıya geldiği bu mücadeleler, aynı zamanda, açıkça sınıfsal içeriğe sahiptir. Bu mücadelelerin bir de “hak içeriği” vardır.

Hak kavramı, Bürkev ve Özuğurlu’nun (2011: 15) deyişiyle tılsımlıdır; “adil ve doğru olanı imler.” Yasallığı aşan bir boyuta sahiptir; aslında neyin meşru olduğuna dair talepleri karşılar. Dolayısıyla hak mücadelesi, neyin meşru olduğuna dair verilen bir hegemonya mücadelesidir de. Bu mücadelenin içinde hak, açık ya da zımni olarak barınır. Bu çalışmanın konusu olan HES mücadelelerinde “dereler özgür olacak”, “deremize dokunmayın, huzurumuzu bozmayın” yazılı pankartlarla HES şirketinin çalışmasını yolu ulaşım kapatarak durduran Rize, Hara köylüleri,¹¹ dereler üzerinde hak iddia etmektedir. Bu durumda açık bir şekilde bir referans noktası olarak “su hakkı” gibi bir talep zikredilmese de; bu talebin içerik olarak bir hak bağlamı vardır. Bu noktada bu talep, “doğanın su hakkının pazarlık konusu edilemeyeceğini” savunan *Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu*’nun¹² söylemiyle aynı yere denk düşmektedir. Bu anlamda önemli olan suyu bir hak olarak algılamamanın çeşitli düzlemlerde verilen mücadeleleri birleştiriyor olmasıdır. Ancak önemli olan bir şey daha vardır ki; o da suyu bir hak olarak kavramanın, kolektif bir talebe ve bir kolektivitinin mücadelesine işaret ediyor olmasıdır.

Bürkev ve Özuğurlu (2011: 33-35), “emeğin toplumsal yeniden üretimini sermayenin doğrudan egemenliğine terk etmeyen ve böylece özel mülkiyet rejiminin yaygınlaşmasına ve derinleşmesine ket vuran” bu mücadeleleri *hak mücadelesi* olarak tanımlamaktadır. Bu tespiti şunu eklemek gerekir: Söz konusu olan kolektif mücadele olduğu için; bu mücadelelerin hak içeriği egemen insan hakları paradigmasınca karşılanamaz.

İnsan haklarına dair bugün hakim olan paradigma, liberalizm temelinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla liberalizmin ön kabullerini paylaşmaktadır.

Liberalizmin kuramsal öncülü ise bireydir. Liberalizm, toplumu anlamaya bireyden başlamak gerektiğini öngörmektedir. Liberalizmin fikir babası John Locke, “Hükümet Üzerine İkinci İnceleme” adlı eserinde, insanların barış içinde bir arada

¹¹ “Dereler Özgür Akacak” (<http://www.rizeolay.com/haberler/dereler-ozgur-akacak-.html>, 10.02.2012).

¹² “Suyuna, Toprağına, Ormanına, Emeğine Sahip Çıkanlar Buluşuyor Forum Sonuç Deklarasyonu” (<http://sthp.org/images/sonuc%20deklarasyonu.pdf>, 10.02.2012).

yaşadıkları bir doğa durumu kurgular ve doğal durumda tüm insanların doğanın yasaları dahilinde, başka bir kimseden izin almadan ya da başka birinin iradesine bağlı olmadan eylemlerini düzenlemede ve sahip oldukları şeyleri kullanmada tam bir özgürlük içinde olduklarını söyler (Losco ve Williams, 1992: 280). Bu özgür birey, yine Locke'un geliştirdiği mülkiyetin emek teorisine göre kendi bedeni üzerinde ve bedeninin harcadığı emek (*labor of his body*) üzerinde mülkiyete sahiptir. Emegiyle doğayı dolayımlyarak doğaya kendi emeğini katar ve elde ettiği ürün, kendi mülkiyeti olur. Öte yandan bu birey, aynı zamanda akıl sahibidir. Esas olarak mülkiyet kaynaklı sürtüşmelere barışçıl çözümler bulabilmek için, bu akıl sahibi bireyler *sözleşme* yaparak politik toplumu kurarlar (Losco ve Williams, 1992: 276-277, 285).

Görüldüğü üzere, Locke'un düşüncesinde birey ve bireylerin özgür irade ve akıllarıyla kurdukları sivil toplum, politik toplumdan, yani devletten önce gelmektedir. Politik toplumun kurucu unsuru olan sivil toplum ve onun üyesi olan birey, siyasi otoriteye devrettiği gücün, sözleşmenin sınırlarının aşarak istismar edilmesi durumuna karşı *direnme hakkını* elinde tutmaktadır (Losco ve Williams, 1992: 276-277) Bu noktada liberalizm, çıkışından itibaren, öngördüğü toplum modelinin idamesi açısından, hak kavramını merkezine yerleştirmiştir. Hatta hak sahipliğine, toplumun sağlıklı idare edilmesi açısından önemli bir işlev tanımıştır. Direnme hakkı, isyana, – Locke'un “düşmanlık ve yıkım hali” olarak tariflediği ve bu bağlamda doğa durumunun karşısına koyduğu “savaş hali”ne geri dönmeye – karşı en iyi settir (Losco ve Williams, 1992: 283, 294-298).

Egemen insan hakları paradigması, başında söylendiği gibi, kendisine kaynaklık eden liberalizmin çerçevesi içinde varlık bulmaktadır. Dolayısıyla hegemonik hale gelmiş olan bu paradigma, liberal insan hakları söylemi olarak tarif edilebilir. Bu söylemin hakim kurgusunda bireysel haklar vurgusu esaslı rol oynamaktadır (Aykut, 2011: 36). Ancak liberalizmin, kapitalizmin ortaya çıkışı, diğer bir ifadeyle burjuva toplumunun kuruluşu içinde şekillendiği hatırlanacak olursa, burada hakların sahibi olarak tahayyül edilen birey ve onun özellikleri, kapitalist toplumsal ilişkilerin taşıyıcısı olarak birey anlayışına işaret etmektedir (Aykut, 2011: 36). Böyle bir çerçeve içinde haklar, esas olarak, piyasadaki bireyin hakları olmaktadır. Bunun doğal sonucu da *mülkiyet hakkına* ayrıcalıklı bir yer tanınmasıdır. Bu ayrıcalıklı konum, uluslararası insan hakları sistemi içinde de görülebilmektedir. Bu sistemin en mühim bileşenlerinden olan ve hem medeni ve siyasi haklara, hem de ekonomik, toplumsal ve kültürel haklara yer veren 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde “mülkiyet hakkı”, her insanın kendiliğinden, yalnızca ve yalnızca insan olmak temeli üzerinde sahip olduğu varsayılan kişisel hak ve özgürlükleri ifade eden medeni ve siyasi haklar arasında sayılmış ve herkesin mülkiyet hakkına sahip olduğu ve kimsenin keyfi olarak mülkiyetinden yoksun bırakılamayacağı belirtilmiştir (Sencer, 1986: 55). Böylelikle mülkiyet hakkı, insanın doğuştan sahip olduğu *doğal bir hak* olarak kabul edilip evrensellik atfıyla beraber kelime anlamının ötesinde, mülkiyet elde etmek ve mülkiyeti üzerinde tasarrufta bulunmak gibi bir ekonomik faaliyetten daha fazlasını kapsayacak biçimde yorumlanmıştır. Özetle, bu paradigma içinde mülkiyet hakkı, siyasi bir haktan daha fazlasını ifade eden bir fenomendir: Bölüşüm ilişkileri üzerindeki buyruklarına ve toplumsal alanda yarattığı dışlanmalara bağlı olarak “başkalarının yaşamı üzerinde” güce sahiptir (Van der Pijl, 2004: 10). Sermaye – mülkiyet hakkı evrensel içerikli, doğal bir hak (başkalarına devredilemeyen, doğuştan gelen, yani sadece kendine referanslı)

olduğu ölçüde – ülkemizdeki HES saldırılarında olduğu gibi, yeniden yapılanma olanağı bulabilmektedir. Sermayenin saldırılarına karşı mücadele de mülkiyet meselesini sorunsallaştırmalıdır. Zira mülkiyet, liberal insan hakları paradigmasının emeğin haklarını tanımasına sınır çizmektedir. Uluslararası örgütlerin ve sermaye gruplarının suyun bir hak olarak tanınması meselesini piyasa ilişkileri içine çekme çabaları buna örnektir. Örneğin, Dünya Bankası suyu bir insan hakkı olarak tanıma meselesini, özel sektör yatırımlarıyla ilişkilendirerek (Yılmaz, 2011), sermaye birikimi bağlamında mülkiyet hakkı içinde ele almaktadır.

Peki egemen paradigma içine, emeğin yeniden üretim alanlarının metalaşma dışında kalmasını mümkün kılan sosyal haklar nasıl girebilmiştir?

Bu hikaye, bize hakların tarihsel-toplumsal bir bağlamda ve o bağlamda süren mücadeleler içerisinde şekillendiğini göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan konjonktürde, hem emeğin yükselen sınıf mücadelesi, hem de ortaya çıkan yapının özgüllükleri – Sovyetler Birliği’nin varlığı ve bu varlıktan destek alan çevre ülkelerin Birleşmiş Milletler’de farklı bir hak seti için verdiği mücadeleler, dönemin sermaye birikim rejiminin mümkün kıldığı toplumsal mutabakat vb. – emeğin kolektif hak taleplerinin tanınmasını mümkün kılmıştır (Özdemir ve Aykut, 2011: 309). Ekonomik, kültürel ve sosyal haklar, Evrensel Bildirge’de yer bulabilmiş; dahası, 1966 yılında, biri ‘Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’, diğeri ‘Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’ olmak üzere iki ayrı sözleşme Birleşmiş Milletler’de kabul edilmiştir. Böylece kolektif hak niteliğindeki sosyal haklar, hem uluslararası insan hakları sisteminde, hem de çeşitli ülkelerin anayasalarına girebilmiştir.

Fakat dikkat etmek gerekir ki; liberal söylem kolektif hakları ancak bireysel hak lisanına tahvil ederek içerebilmiştir (Aykut, 2011: 94). Ortada yapısal sorun vardır. İnsan hakları, çıkış noktası itibarıyla bireycidir ve tam da bu nedenle toplumcu değildir; *herkesten ziyade her birimizle* ilgilenir (Donnelly, 1998: 155). Liberal söylemin mantığı içinden bir kolektivite çıkması gerilimli bir ilişkiye tekabül eder. Toplum atomize yaşamlar süren ve kişisel çıkar peşinde koşan bireylerin toplamı olduğu için, hangi çıkarı gerçekleştirmenin daha değerli olduğuna birey karar verecektir. Sistemin mantığı içerisinde, örneğin, bir değerler sıralaması yapıp eğitim hakkı yararına mülkiyet hakları kısıtlanamaz (Özdemir ve Aykut, 2010: 25). Oysa kolektif hakta söz konusu olan kolektif çıkardır.

Dahası, toplumu bireylerin toplamı olarak gören hakim söylemde “haklar soyut kategorilerin (insan) tekil taşıyıcılarına (birey) aittir.” Diğer bir deyişle, bu söylem, hak sahiplerini –taşıyıcılarını– kolektif varoluşları içerisinde ele alamaz. Hakim sistemin mantığıyla kolektif hakların mantığı arasında bir gerilim bulunur. Bu durumda bir insan belli bir etnisiteye, dine veya sınıfa dahil olduğu için hak talep edemez; ancak yurttaş olduğu için hak talep edebilir (Özdemir ve Aykut, 2011: 307-308). Birçok sendikanın hak arayışında şahit olduğumuz “anayasal hakkımızı kullanıyoruz” söylemi bunu örneklemektedir. Burada bir kolektif hak, bireysel haklar lisanına çevrilerek, bir kolektiviteye dahil olmaktan ötürü değil, “vatandaş birey” olmaktan ötürü kullanılabilir. Diğer bir deyişle, bu haliyle politik topluma üyelik (vatandaşlık) ile insan haklarının içerdiği evrensellik taahhüdü arasında çelişki bulunmaktadır (Özdemir ve Aykut, 2010: 29).

Bu gerilimi aşabilmek için Özdemir ve Aykut (2010, 2011), *sınıf eksenli kolektif hakları*, –bir etnisiteye vb. dahil olmaktan kaynaklanan– sınıf eksenli olmayan

kolektif haklardan ayırmakta ve sınıf eksenli kolektif hakkı, emeği ve hayatı yenisinden üretenlerin ortak karakteristiğinden kaynaklanan kolektif hak biçiminde kavramsallaştırmaktadır. Yazarlara göre, böylesi bir kavramsallaştırma, emeğin, hem örgütlenme hakkı gibi kimi yurttaşlık haklarına, hem de doğal haklar gibi herhangi bir aşkınlığa referans vermeden, kendi üretici faaliyetine referans vererek hak talep etmesine imkan tanımaktadır. Böylelikle, ilkel birikim süreçlerine karşı mücadelelerde toplumsal konumdan, üretim ilişkilerinden kaynaklanan bu tür bir kolektif haklar lisanı üzerinden talepler geliştirilebilir (Özdemir ve Aykut, 2011: 309). Bu anlamda hak dili, emek mücadelesi açısından olanak yaratmaktadır: “İnsan hakları, biçimsel demokrasi ve diğerleri sınıf tahakkümünün araçlarıdır ama bu araçlar, aynı zamanda, hukuki biçimin altta kalanlar menfaatine kullanılmasının da imkânlarını barındırır” (Özdemir ve Aykut, 2011: 36).

IV. SU HAKKI: PRAKSİS

HES mücadeleleri de aslında yukarıda anlatılan teorik çerçeveye benzer bir eksen izlemektedir. Mücadelelerin ilkel birikim saldırılarına karşı verilen tepkiler üzerinden şekillendiği ve su hakkı kelime olarak açıkça zikredilsin ya da edilmesin söz konusu olanın emek eksenli bir kolektif hak mücadelesi olduğu önceki bölümlerde tartışılmıştı. Kısacası bu mücadelelerde hak dili bir referans noktasıdır. Böyle olduğu ölçüde, hak dilinde konuşmanın –liberal söylem içine çekilme olasılığı da göz önünde bulundurulursa– çetrefilli yönlerinden de muaf değildirler. Diğer bir deyişle, mücadeleler gerilimli bir hat üzerinde yürütülmektedir. Bu hat kimi ayrışmalar da doğurmaktadır.

Yılmaz (2010) su hakkı mücadelesi alanında bir hegemonya mücadelesi sürdüğünü saptamaktadır. Dünyadaki eğilime paralel olarak Türkiye’de de su hakkı mücadelesi alanında, mücadeleye dair yaklaşımların çatışmasından kaynaklı olarak bölünme, çatışma ve hiyerarşiler olduğunu söylemektedir. Yılmaz’ın tabir ettiği gibi, erken kapitalistleşmiş ülkelere özgü “Kuzeyli su hareketleri” ile, geç kapitalistleşmiş ülkelerin “Güneyli su hareketleri” arasında konuya yaklaşım, odak noktası, militanlık düzeyi ve mali kaynaklar anlamında hiyerarşi ve bağımlılık yaratacak ölçüde farklılıklar bulunmaktadır. Yılmaz’a göre, Kuzeyli su hareketleri *aşırı ihtisalaşmıştır*; odak noktalarını daraltmışlardır. Temel sorunları, su kaynaklarının mülkiyetinin kimde kalacağıdır; kaynakların mülkiyeti devlette kaldığı müddetçe suyun ticarileştirilmesi sorun değildir (Yılmaz, 2010: 32-33). Ancak bu hareketler kitle desteğinden yoksun oldukları halde, mali güçleri sayesinde, kitle desteğine sahip, ama mali açıdan zayıf Güneyli hareketleri kendine bağımlı kılabilmektedir (Yılmaz, 2010: 27). Aynı hegemonya mücadelesi ülkemizde de sürmektedir.

Bu hatta çizilen ana eksen kapitalizmi sorunsallaştırıp sorunsallaştırmamaktır. Yani sorunun ne ölçüde salt bir yerel sorun olmaktan öte, diğer yerelliklerdeki mücadelelerle ilişkilendirilebilecek bir sorun olup olmaması bu eksenin çizmektedir.

Hattın bir tarafında, saldırıların kapitalist sistem içinde şekillendiğini vurgulayanlar bulunmaktadır. Bu eksene, Derelerin Kardeşliği Platformu, Karadeniz İsyandır, Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu gibi, sorunu dar bir bağlamın dışında ele alan ve sınıf sorunuyla ilişkilendiren örgütlenmeler konulabilir. Bunların içinde Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu, 7-8 Ocak 2012 tarihleri arasında İstanbul’da “Yaşamı ve Yaşam Alanlarını Savunanlar Birleşiyor” başlıklı bir toplantı düzenlemiştir. Bu etkinliğe yukarıda bahsedilen örgütlenme-

lerin yanı sıra, Üçüncü Boğaz Köprüsü projesine karşı çıkanlardan nükleer santral karşıtlarına varıncaya değin çeşitli kesimlerden örgütlenmeler katılmıştır. Özellikle dikkat çekici olan ise, Senoz Vadisi Koruma Platformu, Munzur Çevre Derneği gibi yerele yaslanan pek çok örgütlenmenin katılımıdır. Bu etkinlikte şu beyanla kapitalizm karşıtı bir tavır alındığı ve metalaşmaya karşı mücadele edildiği açıklanmıştır (Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu, 2012):

Doğanın, yaşamın, halkın yaşadığı yıkım ve saldırının kapitalizmin saldırısı olduğunu ve tüm bunların önce emeğin sömürsü ile başladığını biliyoruz. Mücadelemiz, Anadolu'nun dört bir yanında, doğanın yıkımına, kapitalist- emperyalist tarım politikalarına, yaşam alanlarının yok edilmesine karşı direnen köylünün; sağlıklı insanca bir yaşam sürdürme koşulları, barınma, beslenme ve su gibi en temel hakları elinden alınıp piyasaya bağımlı kılınan, güvencesizleştirilen emekçilerin, kapitalizmin metalaştırma ve yok etme saldırısı karşısında kendini savunamayan tüm canlı-cansız varlıkların ortak mücadelesidir.

Hattın diğer tarafında sermaye ilişkilerini sorunsallaştırmayan, şirketlerle hareket etmekten kaçınmayan bir çizgi vardır. Kuzeyli su hareketleri genelde böyle bir çizgidedir. Greenpeace bu hareketlerin en bilinenlerindendir. Örgütün Uluslararası Direktörü Kumi Naidoo'nun "yeşil iş/yeşil yaşam" sloganlı *EkoIQ* dergisine (sayı 16, 2012, s. 89) verdiği röportajda söylediği şu sözleri, örgütün "piyasadostu" tutumunun göstergesidir: "Greenpeace olarak eğriye eğri, doğruya doğru diyoruz. Şirketler kötü şeyler yaptıklarında yerden yere vurur, doğruya yöneldiklerinde de gocunmadan takdirlerimizi sunarız."

Türkiye'de sermayeye yakın örgütlenmelere verilebilecek bir diğer örnek ise, 2010 yılında kurulan ve dokuz üyesinin beşi doğrudan yerli ve yabancı sermayenin temsilcilerinden, kalan dördü ise bazı yerel hareketlerin öne çıkan isimlerinden oluşan *Türkiye Su Meclisi*'dir (TSM). TSM Yürütme Kurulu'nda da yine sermaye ile birlikte hareket edebilen örgütlenmeler bulunmaktadır. Bunlardan biri; Motorola, Microsoft, CNN gibi şirketlerin yanı sıra Avrupa Birliği Komisyonu ve Çevre ve Orman Bakanlığı gibi kurumlar tarafından desteklenen *Doğa Derneği*'dir. Derneğin AB-Life Üçüncü Ülkeler Programı'nda "Kirlenen Öder" ilkesiyle kirlenme meşrulaştırılmıştır. Yılmaz, TEMA Vakfı'nı da dahil ettiği bu gibi örgütlerin, sermaye sınıfının hareketleri ılımlılaştırma niyetine uygun davrandığını ve bu durumun, erişim olanaklarından görece yoksun koşullarda yeni yeni oluşan yerel örgütlenmeleri sistemin belirlediği taleplerle sınırlama riski yarattığını iddia etmektedir (Yılmaz, 2010: 36).

Yine sözü geçen eksenin uzantısı olarak sorun, bir yönüyle de, konuyu dar bir ölçekte, salt sürdürülebilir kalkınma ekseninde tarif edilen bir çevre sorunu biçiminde algılamakta düğümlenmektedir. Yukarıda belirtilen örgütlenmelerin izlediği hat buraya denk düşmektedir. Oysa sürdürülebilir kalkınma, sermayenin de jargonunda yer almaktadır. Bugün şirketler tarafından doğa dostu üretim-tüketim, yenilenebilir enerji gibi "çevreci talepler" sosyal sermayelerinin bir parçası olarak dillendirilmektedir. *EkoIQ* dergisinin bahsi geçen sayısının kapağı "Rekabet İçin de Sürdürülebilirlik Gerekiyor" şeklindedir. Dergide (Sayı 16, 2012, ss. 34-42) şirketlere sürdürülebilirlik uygulamaları konusunda hizmet veren *CSR Consulting Turkey* firmasının kurucuları ile bu konuda bir röportaj yayınlanmış ve çok sayıda çevre-dostu ürün reklamına yer verilmiştir.

Bu hattın karşısında verilen en güçlü tepkilerden biri de 2009 yılında 5. Dünya Su Forumu'na karşı Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu öncülüğünde örgütlenen *Alternatif Su Forumu* olmuştur. Bu Forumla Dünya Su Forumu protesto edilerek, suyun ticarileştirilmesine karşı çıkmıştır.¹³

Bu mücadelelerdeki söylemlerin hak içeriğine baktığımızda ise, dikkat çekilmesi gereken unsurlar şöyledir: *Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu*'nun söyleminde *yaşam hakkı* vurgusu öne çıkmaktadır. Yukarıda sözü geçen "Yaşamı ve Yaşam Alanlarını Savunanlar Birleşiyor" toplantısında yayınlanan metinde görüldüğü gibi, *yaşamı* ve *doğayı savunma* vurgusu Platform'un değerleri arasındadır. Platform, bu bağlamda, kendini, *yaşam hakkını* ve *doğayı savunma* mücadelesinin bileşeni kabul etmektedir (Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu, 2012: 6-7). Bu bağlamda, su hakkının Bildirge'deki yaşam hakkı ile rabitası akla gelecek olsa da, insan hakları kavramının *insan-merkezli* içeriği, bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Platform, bir yandan "herkesin eşit koşullarda parasız olarak suya erişim hakkını savunduğunu, suyun ticarileştirilmesinin insanca ve sağlıklı bir yaşam sürme hakkını" ortadan kaldırdığını belirterek su hakkının sosyal hak içeriğini ima ederken, diğer yandan suyun "doğanın hakkı" olduğunu söylemektedir. Bu açıdan, insan-merkezli bir bakış açısının ötesindeki bir hak kavramsallaştırmasına kapı aralamaktadır.

Benzer şekilde, suyu kullanım hakları ellerinden alınan köylülerin HES yapılan yörelerdeki mücadelelerine baktığımızda, bu yazıda yukarıda değinilen Rize, Hara köyü örneğinde¹⁴ görüldüğü gibi, "su hayattır, satılamaz" denmektedir. Bu bağlamda yine *yaşam hakkı* iması göze çarpmaktadır. Ancak *yaşam hakkı* telaffuzunun içerdiği diğer bir boyut daha vardır. Su kaynakları, HES'lerin yapılacağı yörelerde yaşayan emekçilerin geçimlerini sağlayabilmeleri açısından hayati önemdedir. Bu bağlamda su hakkı, Genel Yorum'un 7. maddesi ile önemini vurguladığı *tarıma yönelik su kaynaklarının korunması* düşüncesi ile ilişkilenebilir. Genel Yorum, bu önemin altını çizirken iki şeye işaret etmektedir: Bunlardan ilkinin kaynağı, Komite'nin 1999 yılında hazırladığı *yeterli beslenme hakkı* konulu 12 No'lu Genel Yorumu'dur. Bu yoruma dayanarak, Genel Yorum 15'de ifade edilen yeterli beslenme hakkının gerçekleşmesi için, tarıma yönelik su kaynaklarına sürekli erişimin sağlanması gereğidir. Bunun yanında, Genel Yorum, Sözleşme'nin *halkların kendi kaderlerini tayin hakkını* düzenleyen ilk maddesinin, "bir halkın sahip olduğu maddi kaynaklardan hiç bir koşulda yoksun bırakılamayacağını" belirten ikinci paragrafına atıf yaparak "geçimlik tarımı ve yerli halkların geçimini güvence altına almak için gerekli olan suya yeterli erişimin temin edilmesi" yükümlülüğünü vurgulamıştır.

Ancak su hakkının bu bağlamlarla birlikte düşünülmesi dahi, HES karşıtı mücadelelerde ortaya çıktığı haliyle su hakkını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. İlk olarak, yukarıda değinildiği gibi, suya erişimin ilişkilendirildiği yaşam hakkının öznesi, tek başına insan değil, aynı zamanda doğadır. Su hakkını tarımsal su kaynakları açısından düşünecek olursak da, ilk olarak şunu söyleyebiliriz: hem Sözleşme'de, hem de 12 ve 15 nolu Genel Yorum'larda *yeterli beslenme hakkının* öznesi birey olarak konulmaktadır. Oysa, HES mücadelelerindeki hak öznesi, su kaynak-

¹³ Bilgi için bkz. <http://www.alternatifsuforumu.org/>.

¹⁴ "Dereler Özgür Akacak" (<http://www.rizeolay.com/haberler/dereler-ozgur-akacak-.html>, 10. 02.2012).

ları üzerinde önceden var olan kullanım haklarını korumak isteyen köylüler, yani *kolektif öznedir*. Halbuki Genel Yorum'un, tarımsal su kullanımı açısından hak öznesi olarak referans verdiği kolektif özne bir sınıfı değil, bir etnik grubu ya da kültürel entiteyi işaret etmektedir. Benzer şekilde, HES direnişleri özelinde, su hakkı, sağlık hakkının bir türevi olarak kavranacak olduğunda da, karşımıza hak talebinin öznesinin bir kolektivite olması çıkmaktadır. Bunun sebebi, bu mücadelelerde, tekil bireyler olarak suya erişim hakkını talep etmekten farklı olarak, bir kolektif özne olarak emeğin, geçim kaynaklarını korumak, ya da diğer bir deyişle, kendini yeniden üretebilmek adına su üzerinde kullanım hakkının muhafazasını talep etmesidir. Emek, bu taleple aynı zamanda doğanın da var olma hakkını savunmuş olmaktadır.

SONUÇ

Ülkemizdeki HES karşıtı direnişler, kapitalizmin şiddetlenen saldırısının, emeğe sahip çıkma ile doğayı savunmayı, ekolojik talepler ile emeğin taleplerini birleştirdiğini, ve bu anlamda mücadelenin zeminine sınıfsallığı yerleştirirken, tabanını genişletmek için de imkan yarattığını göstermektedir. Emek eksenli bir kolektif hak kavramsallaştırması da -ekolojik talepleri de göz önünde bulundurduğu süreç- hem süreci anlamaya, hem de bunun imkanları üzerine düşünmeye yardımcı olacaktır. Bu metnin de derdi tam da böyle bir denemedir.

KAYNAKÇA

- Aykut, Ebubekir (2011) *İnsan Hakları: Eleştirel Yaklaşımlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Barlow, Maude (2008) *Mavi Sözleşme, Küresel Su Krizi ve Su Hakkı Mücadelesi*, İstanbul: Yordam Kitap (çev. Barış Cezar).
- Bürke, Yalçın ve Metin Özuğurlu (2011) "21. Yüzyılda Toplumsal Hak Mücadelelerinin Sınıf İçeriği", Bürke, Yalçın vd. (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri* içinde, Ankara: Nota Bene.
- Donnelly, Jack (1998) *International Human Rights*, Colorado: Westview Press.
- Dünya Bankası (2011) "Natural Capital Accounting", (<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSDNET/0,,contentMDK:23168586~pagePK:64885161~piPK:64884432~theSitePK:5929282,00.html>, 25.01.2011).
- Ercan, Fuat (2010) "Su Kullanım Hakkı Anlaşması: HES'leri ve HES'ler üzerinden Değişimi Anlamak" (http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=31808, 15.04.2012).
- Ercan, Fuat (2011) "AKP ile Doğanın Sermayeye Dönüştürülmesi Hızlandı", *Birgün*, 23 Ocak (http://www.birgun.net/report_index.php?news_code=1295793805&year=2011&month=01&day=23, 23 Ocak 2011).
- Harvey, David (2004) "Yeni Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim", *Praksis*, (11).
- Harvey, David (2001) *Spaces of Capital*, New York: Routledge.
- Harvey, David (2008) "The Right to the City", *New Left Review*, (53).
- İMO Su Yapıları Kurulu (2012) "Türkiye'de Hidroelektrik Enerji ve HES Uygulamalarına Genel Bakış" (http://www.imo.org.tr/resimler/dosya_ekler/d8c5e9986a1c41b_ek.pdf?dergi=260, 14.01.2012).

IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu

- Kartal, Filiz (2009) "Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet" (http://topraksuenerji.org/haberler/su_hakki/Suyun_Metalasmasi_Filiz_KARTAL.pdf, 05.12.2011).
- Kılıç, Seyfi (2009) "Su Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım: Su Hakkı", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (2).
- Losco, Joseph ve Leonard Williams (1992) *Political Theory: Classical Writings, Contemporary Views*, New York: St Martin's Press.
- Marx, Karl (2004) *Kapital* (Birinci Cilt), Ankara: Sol Yayınları.
- Özdemir, Ali Murat ve Ebubekir Aykut (2010) "Marksizm ve Hak Kavramı: Kuramsal Bir Yaklaşım Denemesi", *İnsan Hakları Yıllığı*, 28.
- Özdemir, Ali Murat ve Ebubekir Aykut (2011) "Liberalizm ve Haklar", Yalçın Bürkev vd. (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri* içinde, Ankara: Nota Bene.
- Özügürlü, Aynur (2011) "İnsani İhtiyaçlardan Haklara: Sermaye Birikir ve Emekçiler Kendilerini Yeniden Üretirken", Yalçın Bürkev vd. (der.) *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri* içinde, Ankara: Nota Bene.
- Sencer, Muzaffer (1986) *İnsan Hakları: Ana Kuruluşlar ve Belgeler*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Su Politik Çalışma Grubu (2012) "Acele Kamulaştırma mı Yoksa Acele Mülksüzleştirme mi?" (http://www.supolitik.org/acele_mulksuzlestirme.htm, 14.04.2012).
- Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu (2012) *Hidroelektrik Santral (HES)'ler, Suyun ve Su Havzalarının Metalaştırılması*, İstanbul: TMMOB İstanbul İl Koordinasyon Kurulu.
- Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu (2012) "Yaşamı ve Yaşam Alanlarını Savunanlar Birleşiyor" (<http://sthp.org/index.php?view=article&catid=35:platform-etkinlikleri&id=119:sonucbildirgesi&format=pdf>, 10.02.2012).
- Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu (2010) "Suyuna, Toprağına, Ormanına, Emeline Sahip Çıkanlar Buluşuyor Forum Sonuç Deklarasyonu" (<http://sthp.org/images/sonuc%20deklarasyonu.pdf>, 10.02.2012).
- Şirin, Tolga (2011) *Uluslararası Su Hakkı Sempozyumu Kitabı* (Diyarbakır, 5-6 Kasım 2010), İstanbul: Sosyal Değişim Derneği (<http://www.suhakki.org/wp-content/uploads/2011/03/dybrsempweb.pdf>, 02.09.2011).
- Topçu, E. (2009) *Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Van der Pijl, Kees (2004) "Human Rights as Neo-Liberal Aesthetics: Transnational Intervention for Possessive Individualism", Paper for the Fifth Pan-European Conference, Hague.
- Yılmaz, Gaye (2011) "Suyun Ticarileşmesi Su Kıtılığını Daha da Arttıracak" (http://www.supolitik.org/sundays_zaman_tr.htm, 05.12.2012).
- Yılmaz, Gaye (2010) "Bütün Renkler Kirleniyordu... Praksis'ten Kaçış Sürecinde Su Hakkı Mücadeleleri", *Praksis*, (24).
- Yılmaz, Gaye (2009b) *Suyun Metalaşması: Kıtılığın Nedeni Kıtılığa Çare Olabilir mi?*, Ankara: SAV Yayınları.
- Yılmaz, Aslı (2009a) "Yeni Sağcı Su Politikası Kavramları: Fiyatlandırma, Su Hakkı, Özerklik-Katılım", *Memleket Siyaset Yönetim*, 4 (10).

KENTSEL DÖNÜŞÜM, BARINMA HAKKI VE DİRENİŞ MÜCADELELERİ: ANKARA VE MADRİD ÖRNEKLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

Savaş Zafer Şahin
Atılım Üniversitesi

Hayriye Özen
Atılım Üniversitesi

Evin Deniz
Complutense University of Madrid

Özet: Bu çalışmada kentsel dönüşümle ilgili olarak konut ve barınma hakkı taleplerini dile getiren iki farklı toplumsal hareket incelenmektedir. Bu hareketlerden birisi Madrid'in San Cristobal semtinde daha iyi konutlarda yaşama hakkı doğrultusunda kentsel dönüşüm talep ederek doğmuş, diğeri ise Ankara'nın Dikmen semtinde uygulanan kentsel dönüşümün semt sakinlerinin barınma hakkını ihlal ettiğini vurgulayarak kentsel dönüşüme karşı doğmuştur. San Cristobal hareketi, devletin sosyal politikaları sonucunda kurulmuş bir yerleşim bölgesinde yaşayan halkın, devletten, yine sosyal politikalar izleyerek, bölgenin dönüştürülmesi talebini içermektedir. Dikmen hareketi ise devletin konut sorunlarını çözmeye yönelik sosyal politikalar izlememesi sonucunda oluşmuş bir yerleşim biriminin, kentsel kaynakların yeniden dağıtılması amacıyla dönüşüme tabi tutulmasına karşı doğmuş bir harekettir. Çalışmada iki farklı hareketin mensuplarının yaşadıkları yer ve konutlara ilişkin 'haklarını' nasıl algıladıkları ve çerçevlendirdikleri, hangi haklar doğrultusunda neleri talep ettikleri, taleplerini seslendirmek üzere ne gibi strateji ve taktikler izledikleri ve hangi sonuçları doğurduklarına odaklanılmaktadır. Farklı sosyo-ekonomik bağlamlarda benzer sosyal haklar talep ederek ortaya çıkmış bu iki hareketin doğuşu, yürüttükleri mücadele ve yarattıkları sonuçlar karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilerek benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmakta ve bu benzerlik ve farklılıkların nedenleri tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: barınma hakkı, kentsel dönüşüm, toplumsal hareket, Dikmen, San Cristobal.

Abstract: This study focuses on two different urban movements that voice demands on the basis of the right to sheltering and the right to housing. One is the San Cristobal movement in Madrid that emphasizes the need for an urban transformation in San Cristobal neighborhood for renovating and remodeling the low-quality subsidized houses in the neighborhood. The movement demands from the authorities to develop social policies for transforming the neighborhood that was originally established by the government to solve the housing problem in Madrid. The other is the Dikmen Valley movement in Ankara that emerged by opposing to an urban transformation project with the claim that it violates the Dikmen Valley dwellers' right to shelter. It opposes to the terms and conditions of the Dikmen Valley transformation project, which aims to redistribute urban resources by transforming the neighborhood that was, due to the lack of social policies for solving housing problems, established by the dwellers themselves in order to solve their housing problem. The study comparatively examines how these two movements have perceived and framed the rights to shelter-

ing and the rights to housing, what strategies and tactics they have adopted in pursuit of these rights, and what consequences they have produced so far.

Keywords: right to sheltering, urban transformation, social movement, Dikmen, San Cristobal.

GİRİŞ

Yirminci yüzyılda, kapitalizmin merkez ülkelerinin kentlerinde görülen en çarpıcı olgulardan birisi devletin kentlere yoğun müdahalesidir. Devlet, sosyal politikalar, ekonomik yatırımlara alan açma veya kentsel kaynakların yeniden dağıtımı gibi çok farklı amaçlarla kentlerin bütününe ya da belli kısımlarını yeniden yapılandırma çabasına girişmiştir. Bu müdahalelerin biçimi, kapsamı, ölçeği ve araçları içinde bulunulan zamana ve koşullara göre değişmiş ve genel adı kentsel dönüşüm olan ama farklı biçimlerde ortaya çıkan bir politikalar demeti ortaya çıkmıştır. Kentsel dönüşüme ilişkin politikalar zaman içerisinde çevre ülkeler tarafından da uygulamaya koyulmuştur.

Gerek merkez gerekse çevre ülkelerdeki kentsel dönüşüm deneyimleri, kentsel dönüşüm çabalarının çoğunlukla yurttaş tepkisi ve direniş hareketleri ile karşılaştığını göstermiştir. Kentsel dönüşüm genellikle dönüşüme konu olan alanlarda yaşayan insanların barınma hakkına yönelik bir tehdit olarak algılanmakta ve bu algı direniş hareketlerinin doğmasına ve barınma hakkını korumak üzere mücadele etmesine yol açmaktadır.

Bu çalışmada kentsel dönüşüm ile ilgili olarak farklı ortamlarda doğan iki farklı toplumsal hareket incelenmektedir. Bu hareketlerden birisi Madrid'in San Cristobal semtinde kentsel dönüşüm talep ederek doğmuş, diğeri ise Ankara'nın Dikmen semtinde uygulanan kentsel dönüşüme karşı doğmuştur. San Cristobal hareketi devletin sosyal politikaları sonucunda kurulmuş bir yerleşim bölgesinin halkının devletten, yine sosyal politikalar izleyerek, bölgenin dönüştürülmesini talep etmesiyle doğmuştur. Dikmen hareketi ise devletin konut sorunlarını çözmeye yönelik sosyal politikalar izlememesi sonucunda oluşmuş bir yerleşim biriminin, kentsel kaynakların yeniden dağıtılması amacıyla dönüşüme tabi tutulmasına karşı doğmuş bir harekettir. Çalışmada iki farklı hareketin yaşadıkları yer ve konutlara ilişkin 'haklarını' nasıl algıladıkları ve çerçevlendirdikleri, hangi haklar doğrultusunda neleri talep ettikleri, taleplerini seslendirmek üzere ne gibi strateji ve taktikler izledikleri ve hangi sonuçları doğurduklarına odaklanılmaktadır. Farklı sosyo-ekonomik bağlamlarda benzer sosyal haklar talep ederek ortaya çıkmış bu iki hareketin doğuşu, yürüttükleri mücadele ve yarattıkları sonuçlar karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilerek benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyulmakta ve bu benzerlik ve farklılıkların nedenleri tartışılmaktadır.

Çalışmada kullanılan veriler her iki hareketin önde gelen isimleriyle yapılan yarı-yapılandırılmış, derinlemesine mülakatlar yoluyla toplanmıştır. San Cristobal hareketi ile ilgili olarak yedi mülakat yapılmış, Dikmen Vadisi hareketi ile ilgili olarak ise dokuz mülakat yapılmıştır. Ayrıca, her iki harekete ait kitapçık, kitap, bildiri gibi çeşitli dokümanlar analiz edilmiştir. Bu birincil veri kaynaklarının yanısıra çeşitli ikincil veri kaynakları da kullanılmıştır.

I. İNSAN HAKLARI, KENTLER VE BARINMA HAKKI

İnsan hakları açısından değerlendirildiğinde, kentsel mekânda gerçekleştirilen her tür müdahalenin karmaşık dinamikleri tetiklediği söylenebilir. Bireyin, toplulukların ve toplumun hem belli hakları talep etme, hem yapılan müdahaleler karşısında hak arama mücadelesi vermeleri, hem de devletin bu mücadeleler karşısında takındığı tutum arasındaki karmaşık ilişkiler kentsel alandaki toplumsal süreçlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Devletin uluslararası sözleşmeler kapsamında kabul ettiği ve anayasal sistem içerisinde kurumsallaştırdığı haklar manzumesi, bir yandan çeşitli devlet müdahaleleri karşısında kitelerin mücadele dilinin oluşturulmasında, diğer yandan da devlet ve hükümet siyasetleri uyarınca yapılan uygulamaların meşrulaştırılmasında birbirinden çok farklı anlamlar atfedilerek kullanılmaktadır.

İnsan haklarının tarihsel gelişimi incelendiğinde hakların üç kuşakta sınıflandırıldığı görülür. 1215 tarihindeki Magna Carta Bildirgesi ve ardından 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile kabul edilerek ulus-devletlerin anayasal düzenleri içerisinde yer bulan, genellikle bireyi devletten koruma yaklaşımı ile tanımlanan özgürlük, mülkiyet, onurlu yaşam ve kişi güvenliği gibi haklara “Birinci Kuşak Haklar” adı verilmiştir (Güler, 2011: 50). Sosyalist devrimin ve sanayileşmiş kapitalist ülkelerde “refah devleti” politikalarının uygulanmaya başlanmasının ardından, emeğin toplum içerisindeki var oluşuna ilişkin olarak tanınan sendikal örgütlenme, çalışma, sağlık, eğitim ve barınma gibi haklar ise “İkinci Kuşak Haklar” olarak adlandırılmıştır (Giddens, 1994: 154). İkinci Dünya Savaşı sonrasında gençlik, savaş karşıtı, çevreci ve kadın hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan, ulus-devletlerin sınırlarını aşarak tüm insanlığın ortak dayanışmasını gerektiren haklara ise “Üçüncü Kuşak Haklar” ya da “dayanışmacı haklar” (Tekeli, 1994; 2002) adı verilmektedir.

İnsan hak ve özgürlükleri temelinde yürütülen mücadeleler ve bu mücadeleler doğrultusunda hakların tanımlanması ve şekillenmesi, tarihsel ve olumsal toplumsal değişime koşut olarak değişmektedir. Farklı kuşak hakların algılanma biçimleri, uygulandıkları ölçek, kurumsallaştıkları ölçek, belli söylemler içerisinde konumlandırılışları ve diğer kuşak haklarla ilişkilendirilme biçimleri, hakların uygulanmasında birbirinden oldukça farklı yerel ve özgün deneyimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Gökçe, 2004). Bu yerel deneyimlerin özgünlüğü kendisini özellikle “yer”e ve “mekan”a özgürlük olarak kentsel alanda hissettirmektedir. Toplumsal mücadelelerin görünür hale geldiği ve yeniden üretildiği bir sahne konumunda olan kentler, kentsel açık alanlar ve meydanlar tüm hak arama mücadelelerinin ve hak tanımlamalarının ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir. Bu sebeple kentsel toplumsal hareketler ile kentli hakları arasındaki ilişkinin farklı kentsel toplumsal hareketler bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınması, özellikle kentli haklarına ve kentteki toplumsal mücadelelere ilişkin kuramsal yaklaşımların anlaşılmasında önemli katkılarda bulunma potansiyeline sahiptir. Bu doğrultuda birinci, ikinci ve üçüncü kuşak hakların sınırlarını çapraz kesen “kentli hakları”, “konut hakkı” ve “kent hakkı” kavramları yapılacak böylesi bir çalışmanın temelini oluşturabilir.

“Hak” kavramının, kentlerin oluşumunda da tarihsel olarak önemli bir rol oynamış olduğu söylenebilir. Antik dönemden günümüze, farklılaşmanın, artan işbölümünün ve artı değer birikiminin odağı olan kentler, bir arada yaşayan

kentlilerin hak ve yükümlülüklerinin farklı biçimlerde tanımlandığı yerleşmeler olagelmışlerdir. Bu haklar kimi zaman dinsel atıflarla, kimi zaman feodal kodlarla belirlenmiş ve özellikle ulus-devletlerin ortaya çıkışından sonra önemli ölçüde kitlesel mücadele süreçlerinin etkisi altında şekillenmiştir. Karşılıklı bağımlılık ve dayanışma ihtiyacının etkisi altında oluşan kentsel hakların ilk biçimleri loncalar ve esnaf birlikleri ile aristokratik oluşumların belirmesiyle birlikte belli ölçüde kurumsallık kazanmıştır. Diğer yandan, feodal sistemin yarattığı sorunlar karşısında köylülerin tepkilerinin ve toplumsallaşma ile bireyselleşme arasındaki gerilimin de hakların tanınmasında önemli bir payı olduğu bilinmektedir (Holton, 1999).

Kentler ve kentli hakları arasındaki ilişki, sanayi devrimi ve sonrasında kapitalist üretim biçiminin, para ekonomisinin ve piyasa mantığının yaygınlaşması ile birlikte radikal biçimde yeniden tanımlanmıştır. Önceleri kapitalist üretim biçiminin sürdürülebilmesi için kırsal alandan kente göçen kitlelerin ucuz emek olarak kullanımı ile başlayan süreç zaman içerisinde bu kitlelerin kentlerdeki talepleri ile farklı dinamiklere evrilmiştir. Kapitalist üretim biçimi içerisinde emeğin yeniden üretilmesi süreci kentsel mekanın yeniden üretimi sürecine dönüşürken, kentleşmenin maliyetinin kim tarafından ve nasıl karşılanacağı sorusuna verilecek yanıt ile emekçilerin kentsel mekandaki talepleri içi içe geçmiştir (Güler, 2011). Bu çatışmalı süreçte emeğin ve sermayenin izledikleri iki ayrı çizgi kentli haklarının oluşumunda etkili olmuştur. Kapitalist sistemde sermaye yekpare bir yapıya sahip değildir. Kendi içinde rekabet halinde olan ve parçalı bir yapıya sahiptir. Rekabet ve sermayenin farklı kesimleri arasındaki ilişkiler, kapitalist üretim tarzı ile kentleşme sürecinin birbirinden ayrılmaz hale gelmesine sebep olmuştur. Sermaye, zaman içerisinde azalan kâr oranları sorunu ile baş edebilmek için ilk olarak emeğin maliyetini düşürmeye, çalışma saatlerini uzatmaya, emeğin sosyal haklarını aşındırmaya çalışır. Diğer bir ifadeyle, ikinci kuşak hakların kullanımında kısıntılara gidilmeye çalışılır. İşçi sınıfı, kaçınılmaz olarak, bu süreç karşısında mücadele eder. Ancak, zaman içerisinde kapitalizmin nihai olarak kriz içerisine girmesi ile üçüncü kuşak hakların kullanımına ilişkin bir süreç başlar. Sermaye sınıfı sanayi üretiminden çıkarak hizmet sektörüne ve kentlerde Castells'in "kolektif tüketim araçları" olarak adlandırdığı kentsel hizmetlere girmeye çalışır (Castells, 1983; Harvey, 1989). Bir yandan emeğin ikinci kuşak haklarına ilişkin bir mücadele süreci sürerken, bir yandan da emeğin yeniden üretimine ilişkin hizmetlerin piyasa mantığına terk edilmesiyle birlikte üçüncü kuşak haklara ilişkin bir mücadele süreci de başlar. Bu dönüşüm sürecinde temel olarak Harvey'in ifade ettiği gibi, kentler ve kentsel mekan, "kullanım değeri" ile değil "değişim değeri" ile ele alınmaya başlar (Şengül, 2001). İşte bu noktada kentsel mekânın tümü ve kentsel yaşamın her anı kentli haklarının ve diğer tüm hakların savunulduğu birer mücadele sahnesi haline gelir. Devlet ise burada, göreceli özerkliği ile bazı hakları tanıyan ve destekleyen, bazı hak taleplerini ise engelleyen ve düzenleyen bir aktör olarak ortaya çıkar.

Bu süreçlerin en çarpıcı tarihsel örneklerinden birisi 19. Yüzyıl sonunda Paris'de gerçekleştirilen büyük çaplı kentsel yenileme uygulamasında izlenebilir (Harvey, 2012). 19. Yüzyılın ikinci yarısında III. Napolyon'un talimatıyla, Baron Hausmann'ın yönetiminde Paris Kentinin bugünkü yapısının ortaya çıkmasını sağlayan çok büyük çaplı bir kent planlama ve dönüşüm çalışması yapılır. Ortaya çıkan büyük meydanlar ve bulvarlar modern kent planlamasının önemli örnekleri

arasında kabul edilir ve Avrupa'nın diğer bir çok kentinde de tekrarlanır. Bu büyük dönüşümün arka planında ise iktisadi bunalım ve işçi hareketlerinin ve isyanların engellenmesi yatmaktadır. Hausmann'ın planı ile Paris'in ortaçağdan bu yana var olan mahalleleri yıkılır, yeni banliyöler ve bulvarlar inşa edilir. Kentin marjinal gurupları ve emekçiler kent merkezinin dışına gönderilirler. Kentte gündelik yaşam siyasal iktidarın rahatlıkla kontrol edebileceği bir yapıya kavuşturulur (Özbek, 2002). Artık askeri birlikler barikatlar kurarak isyan eden işçileri ve anarşistleri geniş bulvarlar üzerinde top atışları ile rahatlıkla bastırabilmekte, kaçanları da yakalayabilmektedir. Yapılan dönüşüm kentte farklı sınıflar arasındaki kutuplaşmayı arttırmış ve Paris Komünü deneyimine giden yolu hazırlamıştır. 1871 yılında 71 gün süren bir halk hareketi olarak Paris Komünü deneyimi Castells'e göre, konut gibi kentsel hak taleplerinin ifadesinde ve insan haklarına ilişkin mücadelede önemli bir yere sahiptir (Castells, 1983).

Kapitalizmin krizi ve bunun karşısında kentlere müdahalede bulunulmasında Paris ne ilk ne de son örnektir. 19. ve 20. yüzyıl tarihi boyunca kapitalist sistem farklı dönemlerde krize girmiş, bu krizlerin aşılmasında kentler ve kentli haklarının yeniden düzenlenmesi ve kısıtlanması önemli bir yere sahip olmuştur. Harvey'in deyiimiyle kapitalist sistem ikinci dünya savaşı sonrasındaki krizleri çoğunlukla "kenti keşfederek" aşmaya çalışmıştır (Harvey, 1989). Ancak, 20. Yüzyılın sonundan itibaren küreselleşme olarak adlandırılan ve kendisini devlet yönetiminde "neo-liberal politikalar"la görünür hale getiren süreçle birlikte önceki dönemlerden daha farklı bir döneme girilmiştir. Kentlerin daha ziyade merkezi siyasal otorite tarafından düzenlendiği önceki dönemlerin aksine, yerelliğe ve yerel yönetimlere önem atfedilmeye, yerellikler kalkınmanın, refahın ve esenliğin odağı ve esas aktörü olarak görülmeye başlanmıştır. Bu çerçevede kentler serbestleştirme, kuralsızlaştırma, özelleştirme, adem-i merkezileştirme şeklinde özetlenebilecek neo-liberal uygulamaların odağı haline gelmiştir. Neo-liberal yaklaşımların devlet ve kent yönetiminde anahtar sözcüğü olan "yönetişim" kavramı ise diğer uygulamalar yanında kent yönetimine katılımı öne çıkaran bir yaklaşımı ifade etmektedir. Kentlerin ve yerel yönetimlerin neo-liberal yaklaşımlar çerçevesinde küresel ölçekte birbirleri ile yarışmaları, küresel çağın yeni gerekliliklerinden birisi olarak öne sürülmektedir (Purcell, 2006). Bu yeni yaklaşımda bir yandan kentli haklarını uluslararası bir çerçeveye oturtma, bir yandan da kenti ve kentsel yaşamı metalaştırarak dönüştürme çabaları çatışmaktadır.

1992'de Avrupa Konseyi'nin kabul ettiği "Avrupa Kentsel Şartı" ile kentsel sorunların haklar çerçevesinde ele alınmasında ve kurumsallaştırılmasında önemli bir adım atılmıştır (Güler, 2011). Fiziksel çevrenin ve var olan konut stokunun iyileştirilmesi ile kentsel alanda sosyal ve kültürel olanakların yaratılması, toplumsal kalkınma ve halkın katılımı gibi temel konulara odaklanan Şart, güvenlik, sağlıklı bir çevre, istihdam, konut, dolaşım, sağlık, spor, dinlence, eğitim, kaliteli fiziksel çevre ve mimari, sürdürülebilir kalkınma gibi bir çok hak kavramının uluslararası kamuoyu tarafından tanınmasını sağlamıştır. Avrupa Kentsel Şartı 2008 yılında yenilenerek kentli haklarından ve kentsel hizmetlerden kentte yaşayan tüm kesimlerin faydalanması esasına dayanılması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra 1996'da İstanbul'da toplanan Habitat Konferansında "konut hakkı" kavramı, 2000'li yıllarda dünyanın farklı yerlerinde gerçekleştirilen Sosyal Forum'larda da kent yönetimine katılım hakkında eşitlik gündeme getirilmiştir (Genro, 1999).

Öte yandan, kentlerin ve yerelliklerin rekabet ve yarışma temelinde yeniden tanımlanması ile birlikte ortaya konan “yönetişim” perspektifi ise kentli hakları açısından yeni mücadele zeminleri hazırlamaktadır. Kentte var olan demokratik temsiliyet kanalları etkinliğini yitirirken, kentte yönetime katılmanın yeni araçlarının tanımlanmasında sorunlar yaşanmaktadır. Yönetişim söylemi kentte sağlanan kolektif kentsel hizmetlerin özelleştirilmesini ve metalaştırılmasını kolaylaştırırken, kentte alınan kararlara katılım süreçleri etkin mekanizmalara dönüştürülemedi. Küresel sermayeyi yerele çekmek yoluyla rekabet etmeleri öngörülen, sanayi üretiminin yerini hizmet sektörünün ve kentsel arsa rantının dönüşüm yoluyla elde edildiği büyük kentsel projelerin aldığı günümüzde kentlilerin alınan bu kararlara katılım şansı yok denecek kadar azalmıştır. Haklar, kullanım değeri üzerinden değil piyasa tarafından belirlenen değişim değeri üzerinden tanımlanmaktadır. Kentin tarihi merkezi ve kültürel dokusu turizm amacıyla dönüştürülürken, gecekondu ve çöküntü alanları orta ve üst sınıfların ikamet edecekleri rezidansların yapımı için dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Yeni orta sınıflara mutenalaştırılmış, kentsel sorunlardan ve kent yaşamından yalıtılmış, menkulleştirilmiş bir yaşam alanı açılmak için kentte yaşayan sakinlerin yaşam alanları dönüştürülmekte ve kentliler kentin çeperlerine ya da kentin dışına taşınmaktadır. Bu süreçte tüm hakların, başta da kentli haklarının tehlikede olduğu açıktır.

Tüm bu süreç yaşanırken ve belli toplumsal grupların istediği yerde yaşama (Hartman, 2010) ve barınma hakları tehdit altına girerken, uluslararası kamuoyunda da özellikle “konut hakkı” çerçevesinde yapılan tartışmalar dikkat çekicidir. Birleşmiş Milletler’in çeşitli örgütleri tarafından konut hakkının temel insan hakları arasında yer alması ve devletlerin bu hakkı tanınması ve garanti altına alması için yapılması gerekenler gibi konularda son otuz yıldır önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Konut hakkını tanımak, konut hakkına saygılı davranmak, konut hakkını korumak ve konut hakkından faydalanmayı sağlamak temel ilkeleri doğrultusunda devletlerin yapacakları uygulamalarda yurttaşlara barınma güvenliği sağlaması, yurttaşların temel kentsel hizmetlerden faydalanmasını garanti altına alması, konut sunumunun ailelerin ödeme gücü içerisinde kalması, konutun iklim koşulları karşısında yeterli korunmayı sağlaması, yoksul kesimlerin konutla ilgili akçalı kaynaklara ulaşabilmesinin sağlanması, konutun konumunun toplumsal ve kolektif hizmetlere ulaşımında elverişli olması, konut ve barınma koşullarının kültürel kimliğin ve çeşitliliğin korunup geliştirilebilmesine olanak tanınması gibi noktaları dikkate alması gerekliliği vurgulanmaktadır (Keleş, 2003: 99). Ancak, bu çerçevede ortaya koyulan, kişilerin ya da toplulukların evlerinden çıkarılmalarına yönelik projelerin, uygulanmadan önce ciddiyetle ele alınması yönündeki tavsiye kararları devletler tarafından gerektiği ölçüde benimsenmemiştir.

Tüm bu gelişmelere karşın Lefebvre’in düşünsel izinden giden bir yaklaşım tarzı da “kent hakkı” kavramını önermektedir. Kentin görünen, tasarlanan ve yaşanan bir mekan olduğunu ortaya koyan Lefebvre, kentte yapılan mekansal düzenlemelerin kentlilerin tüm haklarını derinden etkileyecek bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Lefebvre, 2002). Bu hakların elde edilmesi, tanınması ya da kaybının engellenmesi için kentsel yaşamın tümünde söz sahibi olunmasını sağlayacak bir hak tanımlamak gerekmektedir. Bu hak istediği, hayal ettiği gibi bir kentte yaşayabilmek için karar alma süreçlerine dahil olmayı sağla-

yacak bir “kent hakkı” olarak tanımlanmaktadır (Smith, 2012; Miraftab, 2012). Kent hakkı kavramı özellikle 21. Yüzyılın ilk on yılı sonunda Paris’in varoşlarında, Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte Müslüman toplumlarda, Londra ve New York’ta yaşanan “işgal” hareketlerinde önemli bir yer tutmuştur.

Dolayısıyla, kentlilerin haklarını arama mücadeleleri günümüzde kentlerde gerçekleştirilmeye çalışılan büyük dönüşüm hareketlerine kitlelerin direnişleri üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Bu anlamda kentlilerin hak arama mücadelelerinin hangi noktada tepkiye, direnişe, protestoya ve nihayet kentsel toplumsal hareketlere dönüşebildiği birçok değişkene bağlı görünmektedir. Her şeyden önce kentsel dönüşümde “hak” kavramının nasıl tanımlandığı ve toplum tarafından nasıl algılandığı önemlidir. Haklara ilişkin algının toplumda tarihsel bir süreçte belirlendiği ve bu algının hakların tanınması ve kurumsallaşması açısından büyük önem taşıdığı söylenebilir. Ancak, bu algının hangi “ölçeğe” atıfla şekillendiği diğer bir önemli değişkendir. Bir hakkın birinci, ikinci ya da üçüncü kuşak hakların hangisi etrafında şekillendiği bu ölçek meselesinin ele alınmasını belirlemektedir. Örneğin bir kentsel hak sorunu birinci kuşak hakların bir ihlali olarak değerlendirildiğinde konu küresel bir mesele olarak algılanma eğilimindeyken, aynı kentsel hak üçüncü kuşak hakların bir ihlali olarak değerlendirilirse yerel bir sorun alanı olarak tanımlanma eğiliminde olmaktadır. Bunun sebebi yukarıda anlatıldığı gibi, kentsel hakların farklı kuşaklarının farklı düzeylerdeki mücadele süreçleri sonucunda tanınmış olmasıdır.

Kentsel mücadele süreçlerinin kentsel haklarla ilişkisi bakımından ele alınması gereken diğer iki önemli başlığı da mücadele söyleminin inşasında hakların kullanımı oluşturmaktadır. Mücadele söylemi kimi zaman salt bir tek kentli hakkına atıfla oluşturulurken, kimi zaman da birden fazla hakkın söylemde kullanıldığı görülmektedir. Özellikle konut ve barınma hakkı gibi haklara ilişkin mücadelelerde tek bir hakka atıf daha çok dikkat çekerken mücadele sürecinde söylemin farklı hakları da içerecek biçimde genişlediği de görülebilmektedir. Özellikle “kent hakkı” gibi şemsiye kavramların kullanımı bu açıdan işlevseldir. Bu çerçevede, haklara vurgu yaparak doğan kentsel hareketler iki farklı biçim alabilir: Kentsel dönüşümün anlık ve akut etkileri karşısında kitlelerin var olma mücadelesinin bir ürünü olarak veya kentsel dönüşümden bağımsız olarak yürütülen ve çeşitli kentsel haklar için mücadele eden uzun soluklu mücadeleler. Birinci tür hareketler kentsel dönüşümün anlık ve akut etkileri karşısında kitlelerin var olma mücadelesinin bir ürünü olarak ortaya çıkarken, ikinci tür hareketler uzun soluklu toplumsal mücadeleler yürüterek haklara ilişkin temel çerçevenin hukuk sistemine içirilerek kurumsallaşmasını hedeflerler. Kentsel mücadelelerin bu iki tür mücadele biçiminden hangisine yakın olduğu, izleyecekleri mücadele seyri ve doğuracakları sonuçlar açısından önemlidir.

II. TÜRKİYE VE İSPANYA’DA KENTLEŞME: İÇ GÖÇ, KONUT SORUNU VE DEVLET POLİTİKALARI

Türkiye ve İspanya’nın kentleşme serüvenleri tarihsel olarak incelendiğinde iki ülkenin kentleşme süreçleri ve kentleşmenin dinamikleri açısından önemli benzerlikler taşıdığı görülür. Her iki ülkenin de 20. yüzyılın ortalarından itibaren sanayileşme çabalarına girişmesi benzerlikleri doğuran en önemli nedenlerden birisidir. Sanayileşme öncesi her iki ülkenin nüfusunun yaklaşık dörtte üçü kırsal

alanlarda yaşamaktayken, sanayileşme ve tarımda makineleşmeyle birlikte kırsal kesimden iş olanaklarının bulunduğu sanayi kentlerine yoğun bir göç başlamıştır. İspanya’da özellikle Madrid, Bilbao ve Barcelona gibi sanayileşmenin merkezi olan şehirler 1940’lardan itibaren önemli miktarda göç almışlardır. Türkiye’de ise İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi iller 1950’lerden bu yana kırsal kesimden göç eden insanların yeni yerleşim yerleri olmuşlardır. İki ülkeyi bu yoğun göçe verdikleri cevap açısından ele aldığımızda ise başlangıçta her iki ülke yetkililerinin de göç eden nüfusun kentte yerleşimini ele alan politika ve planlar geliştirmediklerini görürüz. Yetkililerin konuya yönelik ilgisizliği, göç eden insanların konut sorunlarını kendilerince çözme yoluna gitmelerine ve böylece “gecekondu” (İspanyolcada *chabolas*) tipi konut üretiminin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bununla birlikte, başlangıçtaki ilgisizliklerine karşın İspanyol yetkililer 1950’lerin sonlarına doğru konuya eğilmişler ve acil konut ihtiyacına dikkat çekerek çözüm arayışına girmişlerdir. Spesifik olarak Madrid için izlenen politikalara değinmek gerekirse, 1957 yılında “acil kentleşme” vurgusu ile geliştirilen ve 60 bin birim konut ihtiyacına dikkat çeken “Madrid Acil Toplumsal Planı”, Madrid’deki konut sorununu çözmek üzere geliştirilen bir plandır. Bu planla birlikte inşaat sektöründe özel girişimleri canlandırmak amacıyla yasal bir düzenleme yapılarak devletin doğrudan desteğini içeren “sübvans edilen konut” uygulamaları başlatılmıştır. Bu düzenleme, Madrid’de devlet destekli konutların inşasını sermaye gruplarına önemli bir iş alanı olarak açmıştır. Böylece, 1957 ile 1965 yılları arasında sübvans edilen konutların toplam konut inşaatı içindeki payı yüzde 10’dan yüzde 90 düzeyine çıkmıştır (Observatorio Metropolitano, 2007).

Türkiye’de devlet yetkililerinin göçün yarattığı konut sorunlarına yaklaşımını incelediğimizde, bu sorunu çözmeye yönelik bir yaklaşımla değil siyasi amaçları doğrultusunda araçsallaştırarak ele almış olduklarını görürüz. İspanya örneğinin tersine, Türkiye’de siyasi iktidarlar herhangi konut sorununu çözmeye yönelik sosyal politikalar geliştirmemiş, bunun yerine gecekondu afları ve tapu tahsisleriyle gecekondu sakinlerinin seçimde desteğini almaya çabalamışlardır. 1966 yılından itibaren gecekonduların varlığı devlet tarafından formel bir şekilde tanınmış ve 1960 ile 1970 yılları arasında yapılan bir dizi düzenlemeyle gecekondu sahiplerine yaşadıkları evlerin ve evlerin üzerine inşa edildiği arsaların mülkiyet hakkı verilmiştir. Bu politikalar gecekondu sayısında hızlı bir artışa yol açmış ve yalnızca kırsal kesimden kente göç edenler tarafından değil, kentte yaşayıp rant elde etmek isteyenler tarafından da pek çok kaçak yapı inşa edilmiştir. Devlet yetkilileri 1970’ler ve 1980’lerde inşa edilen bu kaçak yapılara da 1960’larda verdiği tepkiye benzer bir tepki vermiş ve çeşitli gecekondu affı ve tapu tahsis politikaları geliştirmiştir. Bu politikalarla birlikte 1948 yılında 2530 bin civarında olan gecekondu sayısı, 1960’ta 240 binlere, 1983’te 1,5 milyona ve 21. Yüzyıla gelindiğinde 2,2 milyona ulaşmıştır (Keleş, 2004: 560- 561).

III. SAN CRISTOBAL DE LOS ANGELES DİRENİŞ HAREKETİ

İspanya’nın başkenti Madrid’de bir işçi sınıfı yerleşim yeri olan San Cristobal de Los Angeles, şehrin güneyinde Villaverde ve Getafe isimli iki eski sanayi bölgesine yakın bir alanda yer almaktadır. Tarihsel olarak işçi sınıfı için kurulan bu yerleşim yeri, bu özelliği nedeniyle ülkeye gelen göçmenlerin de yerleştiği bir semt olmuştur. Belediyenin rakamlarına göre 2011 yılında San Cristobal’de yaklaşık 17 bin

kişi yaşamakta ve bu sayının yüzde 37'sini göçmenler oluşturmaktadır. Semt, Madrid'in en yoksul üçüncü semtidir ve semtte işsizlik oranı yüzde 25 oranında seyretmektedir (EMVS, 2011).

San Cristobal, Madrid'de bulunan diğer bazı yerleşim alanları gibi, devlet tarafından sübvans edilen konutlardan oluşan bir yerleşim birimidir. Konutların hemen hepsi 1958 ile 1965 yılları arasında, devlet tarafından 1957 yılında hazırlanan sübvans konut projesi doğrultusunda inşa edilmiştir. Bir yerleşim birimi olarak San Cristobal'in en temel sorunu, çok hızlı bir şekilde inşa edilmiş olan konutların oldukça düşük kalitede olmasıdır. Bunun nedeni, San Cristobal'in başlangıçta geçici bir yerleşim yeri olarak tasarlanması ve konutların geçici olarak kullanılmasının planlanmış olmasına karşın kalıcı bir yerleşim yerine dönüşmüş olmasıdır. Çeşitli yüksekliklerdeki bloklardan oluşan binaların bir kısmında çatlaklar oluşmasından doğan, bir kısmında ise çatı, drenaj gibi sorunlar yaşanmaktadır.

San Cristobal sakinleri, konutların düşük kalitesinin devlet tarafından düzeltilmesi için uzun yıllardır mücadele etmektedirler. San Cristobal mücadelesi Madrid'de sübvans edilmiş konutlardan oluşan diğer semtlerin sakinlerinin yürütmekte olduğu "yurttaş hareketi"nin bir parçası olarak başlamış, ancak zamanla kendi başına yürütülen bir harekete dönüşmüştür. Yukarıda değinildiği gibi, Madrid, kırsal kesimden kente göç eden çok sayıda insana ev sahipliği yapmaktadır. 1961 yılında, 60 bin civarı konutta yaşayan bu insanlar, yaşadıkları semtlerin, kentin bir parçası olarak görülmesi ve bu doğrultuda diğer kentlilerin ulaşabildikleri hizmetlere ulaşmaları için uzun mücadeleler vermişlerdir (Observatorio Metropolitano, 2007). Örneğin, yaşadıkları semtlere asfalt yol, okullar ve ulaşım hizmetleri gibi çeşitli hizmetlerin verilmesini mücadelelerle sağlamışlardır.

San Cristobal semti sakinlerinin de dahil olduğu bu yurttaş hareketinin oluşumunda bir yandan sol hareket mensupları, diğer yandan kilise önemli bir rol oynamıştır. Hareketin üzerinde özellikle işçi hareketinin çok büyük bir etkisi vardır. Çoğunlukla işçi sınıfından olan "yurttaş hareketi"nin mensupları, yaşadıkları semtlerin şekillenmesinde ve Madrid'in inşasında ve bir metropole dönüşmesinde çok önemli bir paylarının olduğunu, ancak bununla birlikte kentin problemlerinden en çok etkilenen kesimler olduklarının farkındaydılar. Bu nedenle, devletin kendilerine "tarihsel bir borcu" olduğunu ve bu borcun yaşadıkları semtlerin tekrar inşa edilerek ödenmesi gerektiğini dile getiriyorlardı. Yaşadıkları semtler yeniden inşa edilirken ise mevcut her bir konut karşılığında "aynı semtte yeni bir konut" hakkı olduğunu vurguluyorlardı.

1964'te çıkan dernek kanunu, bu harekete belli bir meşruiyet kazandırmış ve hareket böylece kamusal alanda daha fazla görünür ve taleplerini kamuoyuna duyurur olmuştur. 1975 yılında, 11 semt derneğinin katılımıyla Semt Dernekleri İl Federasyonu kurulmuş ve böylece hareket oldukça güçlenmiştir. Hareketin en önemli başarısı Konut Bakanlığı ile sürdürülen uzun müzakereler sonucunda "Semtleri Yenileme Planı"nın 1976 yılında tasarlanması ve 1979 yılında kesinlik kazanması olmuştur. 27 semtin dahil edildiği bu planla 35 bin konutun yenilenmesi amaçlanmıştır. Kentin gecekondü semtlerinin kente entegrasyonunu amaçlayan bu proje Avrupa'nın en büyük kentsel yenileme projesidir. Projenin kabulünde yurttaş hareketinin çok önemli bir rolü vardır. Ancak bununla birlikte, yetkililer tarafından inşaat sektörünün içinde bulunduğu krize bir çözüm olarak da görüldüğünün dikkate alınması gerekir.

San Cristobal semti, diğer bir kaç gecekondu semtiyle birlikte, bu dev yenileme projesinin dışında bırakılmıştır. San Cristobal semt derneği, bu projenin dışında neden bırakıldıklarını hâlâ tam olarak bilmediklerini belirtmektedirler. Ancak yaptığımız derinlemesine mülakatlardan edindiğimiz izlenim, sol hareket içindeki ve özellikle İspanya Komünist Partisi (Partido Comunista de España, PCE) içindeki bölünmelerin etkili olduğu yönündedir. San Cristobal'ın büyük yenileme projesine dahil edilmemesi, buradaki semt derneğinin mücadelesine tek başına devam etmesine yol açmıştır. Yenileme projesinden dışlanmış olmaları, San Cristobal mücadelesinin “tarihsel borç” kavramını alarak kendi söylemine dahil etmesini sağlamıştır. Hareket, devletin pek çok diğer gecekondu semtini yenilemesi ancak San Cristobal'ı dışarıda bırakması nedeniyle, San Cristobal sakinlerinin haklarını gözetmediğini ve böylece San Cristobal sakinlerine “tarihsel bir borcu”nun oluştuğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, San Cristobal semtinin bu semtin sakinlerinin emek ve çabalarıyla oluştuğunu, daha spesifik örnekler vermek gerekirse, semtin yetkililer tarafından ihmal edildiğini, semte sağlanan hizmetlerin hemen hepsinin semt sakinlerinin mücadelesiyle temin edildiğini belirterek devletin ihmal ettiği bu semte bir “borcu” olduğunun altı çizilmektedir. Bir semt sakininin belirttiği gibi “burada hiçbir şey ama hiçbir şey yoktu... Burayı bir semt haline getiren buranın halkıdır.” Halkın bu çabaları nedeniyle daha iyi konutlarda yaşama hakkına sahip bulunduğu, daha iyi konutların yapılmasını ihmal eden devletin bu insanlara karşı bir borcu olduğuna inanılmaktadır.

San Cristobal mücadelesi uzun yıllar yürütüldükten sonra, 1985 ve 1986 yıllarında Madrid Belediyesinin semte ilişkin bir yenileme projesini kabullenmesini sağlamıştır. Proje 18 binanın yıkılarak yeniden yapılmasını ve diğer binaların sağlamlaştırılmasını ve yenilenmesini içermektedir. Ancak, izleyen yıllarda belediye ile semt sakinleri arasında proje üzerinde çeşitli anlaşmazlıklar çıkmış ve proje hayata geçirilmemiştir. Bunun üzerine, semt sakinleri tekrar mücadele etmeye başlamıştır. Ancak, bu kez seslerini hem kamuoyuna hem de yetkililere duyurmak üzere faaliyetlerini arttırmışlardır. Şehir plancılarını ve mimarları ziyaret ederek konutların çatlaklar gibi kusurlarını ortaya koyan resimleri göstermişler; çok tanınan bir mimara binaların durumunu açıkça ortaya koyan bir rapor hazırlatmışlar; yetkililerden binaların detaylı teknik incelemelerinin yapılmasını talep etmişler; ve çeşitli protesto gösterileri düzenlemişlerdir. Örneğin, Aralık 1996'da yetkililerin ve kamuoyunun dikkatini düşük kaliteli ve sorunlu binalara çekmek üzere binlerce kişi siyah şemsiye ile bu binaların etrafında yürüyüş yapmıştır. Dolayısıyla, 1990'lı yıllarda diğer gecekondu semti sakinleri yeni evlerine taşınırken, San Cristobal sakinleri hâlâ mücadele etmekteydiler.

Aktivistler bütün bu faaliyetler sonucunda üç yönetim birimini San Cristobal'deki konutların yenilenmesi gerektiği konusunda ikna etmişlerdir: Madrid Belediyesi, Madrid Özerk Bölge Yönetimi ve Ulaşım ve Konut Bakanlığı. Ardından, 1999 yılında bir anlaşma imzalanarak Belediye'nin Konut Şirketi (Empresa Municipal de la Vivienda y Suelo S.A., EMVS) yenileme projesinin yürütülmesi ile görevlendirilmiştir. Projede 4313 konutun yenilenmesi ve yenileme maliyetlerinin yüzde 75'inin devlet tarafından karşılanması öngörülmüştür. 2011 yılının Eylül ayına kadar toplam 1011 konut yenilenmiş ve 232 konut yıkılıp yeniden yapılmıştır. Ayrıca, 374 konutta yenileme çalışmaları ve 246 konutta yeniden inşa çalışmaları devam etmektedir (Quintana, 2011). Konutların

yanısıra, San Cristobal semtinde kamusal alanların düzenlenmesi ve altyapıda iyileştirmeler yapılmıştır.

Bütün bu olumlu sonuçlara rağmen, San Cristobal semti son aylarda projeye ilgili beklenmedik bir gelişme ile karşılaşmıştır. İspanya'nın içine girdiği ekonomik kriz projeyi olumsuz yönde etkilemiş ve Madrid Özerk Yönetimi 2011 yılının sonunda projeyi durdurma kararı almıştır.

IV. DİKMEN VADİSİ HAREKETİ

Türkiye'de batılı anlamda, gecekondulu, çöküntü alanı ya da eskimiş kentsel alanların devlet gücü kullanılarak dönüştürülmesi şeklindeki kentsel dönüşüm uygulamalarının ilk kez 1990'ların başında başlatıldığı söylenebilir. Bu çerçevede Ankara Kenti'nin ve Dikmen Vadisinin dönüşümü sembolik değer taşımaktadır. Çünkü kentsel dönüşüm çalışmaları 1990'ların başında sosyal demokrat bir yerel iktidarın yönetiminde Dikmen Vadisinde başlatılmıştır. Zaman içerisinde kentsel dönüşüme yüklenen anlam, kentsel dönüşüme karşı halkın tepkisi ve kentsel dönüşümde uygulanan modellerde çok şey değişmiş de, Dikmen Vadisinin dönüşümü, Ankara Kentinin diğer dönüşüm alanları ve Türkiye'nin diğer kentleri için de örnek alınan bir dönüşüm çalışması olma niteliğini korumuştur. Dikmen Vadisi kentsel dönüşüme karşı doğan bir toplumsal direniş hareketine ev sahipliği yapması açısından da önemlidir.

Dikmen Vadisinde kentsel dönüşüme karşı doğan toplumsal hareketin dinamiklerini anlayabilmek için alandaki mekansal gelişimi tarihsel olarak gözden geçirmek gerekmektedir. Dikmen Vadisi topoğrafik yapısı bir çanak şeklinde olan Ankara Kentine kuzeyden ulaşan dere yataklarının oluşturduğu en önemli vadilerden birisi olarak göze çarpmaktadır. Bu Vadi aynı zamanda iklimsel açıdan Ankara Kentinin ana havalanma koridorlarından birisidir. Dikmen Vadisinde bilinen ilk yapılaşmaların Vadinin yakın çevresinde bulunan köy yerleşmelerinin sakinleri tarafından bağ evi niteliğinde 1950'lerden itibaren başladığı görülmektedir. Ancak, 1960'ların sonlarından itibaren kırdan kente göçün etkisiyle Dikmen Vadisinde yavaş yavaş gecekondulu yerleşmelerinin ortaya çıktığı söylenebilir. Özellikle 1970'lere gelindiğinde Dikmen Vadisinde bulunan gecekonduların sayıları, dönemin radikal sol akımlarının da etkisiyle artmıştır. Gecekondularda yerleşenlerin özellikle belirgin bir siyasal ve etnik yapıya mensup olmalarının bu dönemin etkisiyle olduğu söylenebilir. Gecekonduların ilk sakinleri arasında sendikal mücadeleye ve 1980 öncesi radikal sol gruplara mensup ve bir kısmı Alevi etnik kimliğini taşıyanlar yer almaktadır.

1980'lerden itibaren Dikmen Vadisinde bulunan gecekonduların sayısında ciddi bir artış görülmüştür. 1990'lara gelindiğinde ise Dikmen Vadisi farklı hemşehrilik kökenlerine ve etnik kimliklere sahip sakinlerin yaşadığı yüzlerce gecekondudan oluşan bir yerleşim yeri halini almıştır. Dönemin sosyal demokrat belediyesi bu gecekonduların, o dönemde çıkarılan gecekondulu affı kanunları ile apartmanlara dönüşmesi ve dolayısıyla yoğun yapılaşmanın kentin havalanma koridorunu kapatması riskinin oluşması gerekçesiyle Dikmen Vadisinde kentsel dönüşüm projesi başlatmıştır. Bu projede gecekondulu sakinlerinin projeye katılımının sağlanmasına ve barınma hakkının korunmasına yönelik önlemler alınmaya çalışılmıştır. Projeye kaynak sağlanması için uluslararası piyasalarda tahvil satışı yapılmıştır. Dikmen Vadisi bu ilk projede üç etaba ayrılmış, etaplar-

dan birincisi büyük ölçüde sosyal demokrat iktidar tarafından tamamlanmıştır. Tamamlanan proje etabında yeşil ve rekreasyon alanı ağırlıklı bir yapılaşma oluşturulmuş ve gecekondü sahipleri gecekondü affı kanunu doğrultusunda hak sahibi yapılmışlardır. Gecekondülarda yaşayanların büyük bir kısmının hak sahibi yapılması sonucunda, bu ilk etap belirgin bir yurttaş tepkisi ile karşılaşmamıştır. Sonraki yıllarda yapılan araştırmalar Projenin birinci etabında hak sahibi olan yurttaşların büyük bir çoğunluğunun konutlarını satarak Ankara'nın çevresindeki Sincan ve Etimesgut gibi ilçelere taşındıklarını ve bölgede bir soylulaşma yaşadığını göstermiştir.

1990'ların ikinci yarısında sosyal demokrat iktidarın yerini liberal prensiplere son derece bağlı muhafazakâr bir iktidara bırakması ile birlikte Dikmen Vadisindeki kentsel dönüşüm süreci farklılaşmaya başlamıştır (Türker-Devecigil, 2005). Özellikle Projenin ikinci, üçüncü ve dördüncü etaplarında yapı yoğunlukları arttırılmış, yeşil alanlar azaltılmış ve gecekondü sakinlerine verilen haklar azaltılmıştır. 2000'li yılların ortasına kadar geçen yaklaşık on yıllık zaman dilimi içerisinde, Dikmen Vadisi Projesi çıkış amacından farklılaşarak bir kentsel dönüşüm projesi olmaktan çıkmış ve bir gayrimenkul geliştirme projesine dönüşmüştür. Bu süreçte gecekondü sakinlerinin, kitlesel bir tepki göstermemiş olmakla birlikte, hoşnutsuzluklarını sıklıkla ifade ettikleri bilinmektedir.

Dikmen Vadisi, 2000'li yıllarda ulusal düzeyde başlatılmaya çalışılan diğer kentsel dönüşüm çalışmaları için bir model olarak gösterilme çabalarına karşın, kentsel dönüşüme model olmaktan çok, kentsel dönüşüme karşı örgütlü mücadelenin simgesi haline gelmiştir. Projeyi yürüten Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından 2000'li yılların ortalarında başlatılmaya çalışılan beşinci etap, semt sakinlerinin tepkilerini örgütlü bir mücadeleye dönüştürmelerini tetikleyen unsur olmuştur. Projenin bu etabı, daha önceki etapların tersine, gecekondü sakinlerine çok az hak tanıyarak neredeyse barınma haklarının ortadan kalkmasına sebep olabilecek unsurlar taşımaktadır. Bu etap, çoğunlukla kiracı ve işgalcilerden oluşan gecekondü sakinlerinin tepkisini çekmiş ve yurttaş tepkileri örgütlü hale gelme eğilimine girmiştir. Bu gelişmede, gecekondü sakinlerinden radikal sol eğilimlere ve mücadele deneyimine sahip olan bireylerin, konuyu meslek odaları ve çeşitli sivil toplum örgütlerine taşımaları önemli bir rol oynamıştır.

Dikmen Vadisinde bulunan gecekondü sakinlerinin tepkileri, özellikle Halk Evleri adlı sivil toplum örgütü, TMMOB çatısı altında yer alan Şehir Plancıları, Mimarlar, Çevre Mühendisleri ve Peyzaj Mimarları Odalarının ve Ankara Tabip Odasının destekleriyle, 2007 yılından itibaren ulusal ölçekte tanınırlık kazanmaya başlamıştır. Sivil toplum örgütleri ve meslek odaları, kentsel dönüşüm süreci ile ilgili olarak Vadi sakinlerini hukuki ve teknik açıdan bilgilendirmiş ve savunmuşlardır. Bu savununun önemli bir kısmını anayasal olarak kamu kurumu niteliği taşıyan meslek odalarının açtıkları davalar oluşturmaktadır.

Sivil toplum örgütleri ve meslek odaları, Dikmen vadisi mücadelesinin muhalif söyleminin gelişmesine de katkıda bulunmuşlardır. Bu söylemin ana unsurları kentsel dönüşüme karşı tepkinin bir "barınma hakkı" mücadelesi olduğu, "kentsel dönüşümün aslında bir rant bölüşümü olduğu", mücadelenin sadece Dikmen Vadisi ile sınırlı olmadığı, aslında tüm kentteki haksız uygulamalara karşı çıktığı şeklinde özetlenebilir. Bu tür bir söylemin üretilmesinde ve gecekondü sakinleri arasında yaygınlaştırılmasında, özellikle Halk Evlerinin faaliyetlerinin ciddi bir

etkisi olmuştur. Halk Evlerinin bu söylemi zaman zaman kendi yürüttüğü ulusal etkinliklere de taşıdığı görülmektedir. Gecekondu sahiplerinin bu söylemi kendi siyasal görüşleri ve etnik kimlikleri doğrultusunda içselleştirdikleri görülmektedir. Gecekondu sakinleri arasında radikal sol geçmişleri olan ve Alevi etnik kimliğini taşıyanlar daha aktivist bir rol üstlenirken, daha farklı siyasal geçmişe ve etnik kimliklere mensup olanların harekete katılmakla birlikte öne çıkmadıkları görülmektedir.

Dikmen Vadisindeki yurttaş tepkisi 2007 yılından itibaren “Dikmen Vadisi Barınma Hakkı Mücadelesi” adıyla anılmaya başlar (Yaman, 2011). Bunda, aynı yıl TMMOB Şehir Plancıları Odası tarafından düzenlenen ve Türkiye’deki önemli kentsel dönüşüm mücadelelerinin temsilcilerinin katıldığı bir sempozyumda yapılan bilgi ve fikir alışverişinin de önemli bir etkisi olmuştur. Halk evlerinin öncülüğünde Vadide gecekondu sakinlerinin katkılarıyla bir “Barınma Hakkı Bürosu” kurulur. Büro, Vadinin gecekondu sakinlerine ait olduğunu gösteren çalışmalar yapmaktır. Bu anlamda Vadide düzenli aralıklarla çeşitli festivaller ve etkinlikler düzenlenir, bir park inşa edilir ve açılışı yapılır. Halk Evlerinin daha sonraki yıllarda düzenlediği uluslararası ve ulusal bir çok barınma hakkı etkinliğinde Vadi sakinlerinin öne çıkan isimleri deneyimlerini paylaşırlar.

Genel olarak Dikmen Vadisi Barınma Hakkı Mücadelesi kentsel dönüşüm projesinin durdurulması açısından şu ana kadar başarılı olmuş görünmektedir. Belediye başkanı Melih Gökçek yıllar boyunca defalarca kolluk kuvvetlerinin desteği ile gecekondu yıkımına başlamaya çalışmışsa da bu çabalar başarıya ulaşamamıştır. Ancak, Dikmen Vadisi örneği kentsel dönüşüme dayalı olarak inşaat sektörünü geliştirme, bu yolla da iktisadi gelişme politikası izleyen hükümetin yürürlüğe koyduğu kentsel dönüşüme ilişkin mevzuatın oluşturulmasında etkili olmaktadır. Çıkan her yeni yasal düzenlemede belediyelere kentsel dönüşüme karşı örgütlü mücadelenin başarılı olmasını engelleyecek yeni olanaklar tanınmaktadır.

SONUÇ

Gerek San Cristobal gerekse Dikmen Vadisi hareketi, kapitalist üretim biçiminin sürdürülebilmesi için kırsal alandan kente geçerek “ucuz emek” sunan kitlelerin kentlerde çeşitli konut sorunlarıyla karşılaşmalarının ardından, “konut hakkı” veya “barınma hakkı” talebi doğrultusunda mobilize olmaları ile oluşmuş hareketlerdir. İki hareketi karşılaştırdığımızda, öncelikle hareketleri çevreleyen sosyal, ekonomik ve politik ortamların bu hareketlerin doğuşları, söylemleri, kullandıkları strateji ve taktikler ve sonuçlarını önemli ölçüde etkilediğini görmekteyiz. Her iki hareketin de doğuşuna yol açan koşulların oluşmasında bir yandan sanayileşme, tarımda makineleşme ve bu gelişmelerle birlikte kırsal kesimden kentlere göç ve bu göçün yarattığı konut sorunları, diğer yandan ise konut sorunlarına yönelik devlet politikaları ağırlıklı bir rol oynamıştır. Benzer bir göç dalgası ve konut sorunuyla karşılaşan iki ülke konuya çok farklı biçimlerde eğilmiştir. İspanya’da devlet Türkiye’den farklı olarak kırsal kesimden göç edenlerin konut sorunlarını çözmek üzere sosyal politikalar izlemiştir. Ancak bu durum konut sorunlarının çözümünde yeterli olmamıştır. Zira düşük kaliteli sosyal konutların üretimi yeni sorunlara yol açarak bu konutlarda yaşayan insanların güvenli bir

barınma hakkı için mücadele etmesini gerektirmiştir. Dolayısıyla, San Cristobal hareketi devletin yetersiz sosyal politikaları sonucunda inşa edilmiş konutlarda yaşayan insanların devletten, yine sosyal politikalar izleyerek, konutlarını güvenli ve yaşanabilir hale getirmesini talep etmesiyle doğmuştur. Dikmen hareketi ise devletin konut sorunu ile ilgili herhangi bir sosyal politika izlememesi sonucunda göç edenlerin bireysel çabalarıyla oluşmuş bir yerleşim biriminin, kentsel kaynakların yeniden dağıtılması amacıyla devlet tarafından dönüşüme tabi tutulmasına karşı doğmuş bir harekettir. Dolayısıyla, her iki hareketin de kentsel dönüşümün anlık ve akut etkileri karşısında kitlelerin var olma mücadelesinin bir ürünü olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Her iki hareket de “hak” vurgusu doğrultusunda mücadele vermiş ve hak vurgusu yerel halkın mobilizasyonu, çeşitli grupların desteğinin alınması ve yetkililerin konuya eğilmesi gibi konularda belli ölçülerde etkili olmuştur. Genel olarak, San Cristobal hareketi tarafından hak kavramına daha kuvvetli bir vurgu yapıldığını söyleyebiliriz. Madrid Yurttaş Hareketinin etkisiyle ve San Cristobal’ın Madrid’de yürütülen geniş kapsamlı yenileme projesinin dışında bırakılmasıyla birlikte, San Cristobal halkı konutlarının yenilenmesinin devletin “tarihsel bir borcu” olduğuna vurgu yapmışlardır. Bu söylemsel vurgu son derece önemlidir, zira böylece devlete, halka karşı belli sorumlulukları olduğu ve bu sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Diğer yandan, Dikmen Vadisi hareketinde vadi sakinlerinin barınma hakkının kentsel dönüşüm projesini yürüten belediye tarafından ihlal edildiği öne çıkarılmaktadır. Hareket böylece hem vadi sakinlerinin kendilerine yönelik bu hak ihlalini durdurmak üzere harekete geçmesini hem de hareketin “haklar” temelinde çeşitli gruplarca desteklenmesini sağlamaktadır.

Hem San Cristobal hem de Dikmen Vadisi hareketinin hak vurgusu yapmasında her iki hareketin mensuplarının önemli bir kısmının sol hareket içinden gelmesi önemlidir. Aslında her iki harekete de sol gruplar öncülük etmiş ve bu hareketlere hem söylemsel kaynaklar, hem de çeşitli materyal ve maddi kaynaklarla destek olmuşlardır. San Cristobal ve Dikmen Vadisi hareketlerinin yoksulların hareketleri olduğu dikkate alındığında, hareketlerin örgütlenmesi, çeşitli eylemler yapabilmesi ve seslerini duyurabilmesinde bu grupların desteğinin son derece önemli olduğu ortaya çıkar.

İki toplumsal hareketi sonuçları açısından ele aldığımızda, hareketlerin amaçlarına ulaşma yönünde oldukça başarılı olduğunu, ancak henüz kesin bir sonuca ulaşamadıklarını da görürüz. Her iki hareket de hegemonik neo-liberal düzenlemelerden belli ölçülerde etkilenmektedir. Ancak bu etkinin Dikmen Vadisi örneğinde çok daha fazla görüldüğünü belirtmek gerekir. San Cristobal hareketi, neo-liberal hegemonyaya ve devletin azalan sosyal rolüne rağmen, devlet yetkililerini sosyal politikalar izlemeye zorlamış bir harekettir. Her ne kadar devlet ekonomik krizin etkisiyle San Cristobal projesini durdurma kararı almış olsa da, hareketin önemli bir kazanım elde etmiş olduğunu söyleyebiliriz. Diğer yandan, Dikmen Vadisi örneğinde, piyasa mantığının hakimiyetinin hem vadinin dönüşümünü şekillendirdiğini hem de Dikmen vadisi hareketinin başarıya ulaşma şansını önemli oranda sınırladığını görmekteyiz. Ankara Belediyesinin piyasa mantığı doğrultusunda karar alması ve genel olarak yerel yönetimlerin merkezi yönetim tarafından, bu tür kararlar sonucu doğabilecek direniş ve mücadelelere karşı yeni

yasal düzenlemelerle güçlendirilmesi, Dikmen Vadisi hareketinin ve bu harekete benzer diğer hareketlerin hedeflerine ulaşmaları önünde önemli engeller oluşturmaktadır.

Ancak toplumsal hareketlerin sonuçlarını yalnızca hedefleri doğrultusunda değerlendirmeyip, hedeflemedikleri halde yarattıkları etkileri de dikkate almak gerekir (Amenta and Young, 1999; Giugni, 1999; Tilly, 1999). Özellikle Dikmen Vadisi Hareketinin bu çerçevede dikkat çekici sonuçlara ulaştığını görmekteyiz. Bir ölçüde Madrid Yurttaş Hareketi'nin devamı niteliğinde olan San Cristobal hareketinden farklı olarak Dikmen Vadisi Hareketi Türkiye'de barınma hakkı talebiyle doğmuş ilk harekettir. Bu özelliği ile Dikmen Vadisi Hareketi kentsel dönüşüme karşı doğan direniş hareketlerini dikkate değer bir biçimde etkilemektedir. Hareketin yarattığı bu etki son derece önemlidir, zira hareket kentsel dönüşüm girişimlerinden zarar gören insanlara, bu uygulamalara karşı nasıl örgütlenebileceklerine, itirazlarını nasıl dile getirebileceklerine ve belki de en önemlisi ne tür haklara sahip olduklarına ve ne tür hak taleplerinde bulunabileceklerine dair önemli bir örnek oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Amenta, Edwin ve Michael P. Young (1999) "Making an Impact: Conceptual and Methodological Implications of the Collective Goods Criterion", Marco Giugni, Doug McAdam, Charles Tilly (der.) *How Social Movements Matter* içinde, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Castells, Manuel (1983) *The City and the Grassroots*, Berkeley: University of California Press.
- EMVS (2011) "Un barrio Madrileño: San Cristóbal de los Ángeles (Villaverde)."
- Genro, Tarso (1999) *Porto Alegre: Özgün Bir Belediyecilik Deneyimi*, İstanbul: WALD.
- Giddens, Anthony (1994) *Modernliğin Sonuçları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giugni, Marco (1999) "How Social Movements Matter: Past Research, Present Problems, Future Developments", Marco Giugni, Doug McAdam, Charles Tilly (der.) *How Social Movements Matter* içinde, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gökçe, Buğra (2004) "Haklar Üzerinde Yenilikler Yapan Bir Planlama Süreci Tanımlanabilir mi?", *Planlama*, (2004/2).
- Güler, Mahmut (2011) "Kentsel Haklar, Kapitalizm ve Katılım", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 66 (1).
- Hartman, Chester (2010) "The Right to Stay Put", Loretta Lees, Tom Slater, Elvin Wyly (der.) *The Gentrification Reader* içinde, Routledge: London.
- Harvey, David (2012) *Paris, Modernitenin Başkenti*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, David (1989) *The Urban Experience*, John Hopkins University Press.
- Holton, Robert James (1999) *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*, Ankara: İmge.
- Keleş, Ruşen (2004) *Kentleşme Politikaları*, Ankara: İmge.
- Keleş, Ruşen (2003) "Konut Hakkı İnsan Hakkı mıdır?", *Mimarist*, 3 (7).
- Lefebvre, Henri (2002) "The Right to the City", Gary Bridge ve Sophie Watson (der.) *The Blackwell City Reader* içinde, Oxford: Blackwell Publishing.
- López, Isidro ve Emmanuel Rodríguez (2011) "Spanish Model", *New Left Review*, (69).

- Miraftab, Faranak (2012) "Right to the City and Quiet Appropriations of Local Space in the Heartland", Michael Peter Smith ve Michale Mcquarrie (der.) *Remaking Urban Citizenship* içinde, Comparative Urban and Community Research (10), New Brunswick ve London: Transaction Publishers.
- Observatorio Metropolitano (2007) "Madrid ¿la suma de todos? Globalización, territorio, desigualdad", Madrid: Traficantes de Sueños.
- Özbek, Meral (2002) "Kentsel Mekan, Toplum, Bilişsel Harita ve Planlama", Deniz İncedayı (der.) *Çevre Tümdür* içinde, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Purcell, Mark (2006) "Urban Democracy and the Local Trap", *Urban Studies*, 43 (11).
- Quintana, Vicente Pére (2011) "San Cristóbal de los Ángeles, Experiencia Singular de Revitalización de un Barrio de la Periferia Madrileña", Lerko Print.
- Smith, Michael Peter (2012) "Remaking Urban Citizenship", Michael Peter Smith ve Michale Mcquarrie (der.) *Remaking Urban Citizenship* içinde, Comparative Urban and Community Research (10), New Brunswick ve London: Transaction Publishers.
- Şengül, Tarık (2001) *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, İstanbul: WALD.
- Tekeli, İlhan (1994) "Kente Karşı İşlenen Suç mu? Yoksa Kentlinin Gasp Edilen Hakkı mı?", *Bozkurt Güvenç'e Armağan* içinde, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tekeli, İlhan (2002) "Türkiye'de Kent Planlamasının Yeniden Kurumsallaşmasını Düzenlerken Düşünmesi Gerekenler Üzerine", *Planlama*, (2002/1).
- Tilly, Charles (1999) "From Interactions to Outcomes in Social Movements", Marco Giugni , Doug McAdam, Charles Tilly (der.) *How Social Movements Matter* içinde, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Türker Devecigil, Pınar (2005) "Urban Transformation Projects as a Model to Transform Gecekondü Areas in Turkey: The Example of Dikmen Valley – Ankara", *International Journal of Housing Policy*, 5 (2).
- Yaman, Murat (2011) *Kentsel Dönüşüm Uygulamaları: Ankara Büyükşehir Belediyesi Dikmen Vadisi 3. Etap Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

YAZARLAR HAKKINDA

Hakan Arslan: Köken olarak ekonomi ve radikal politik ekonomi eğitime sahip olan olup, hâlihazırda İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde siyaset bilimi doktor adaydır. Aynı üniversitede Uluslararası Ekonomi Politik programında yöntem dersleri vermektedir. Marx, sosyalist planlama, Rus ve Sovyet siyasi tarihi, işçi hareketi, emek pedagojisi, özelleştirme ve iyi yönetim gibi konular üzerinde çalışmıştır. 1994-1999 döneminde T. Harb-İş Sendikası'nda Araştırma Büro sorumlusu ve uzmanı olarak çalışmış, ayrıca, DİSK'e bağlı Birleşik Metal-İş ve KESK'e bağlı BES ve TES (KKTC) sendikalarında da eğitim uzmanlığı ve danışmanlık yapmıştır. Şu anki ilgi konuları, Kıbrıs Türk siyaseti ve kâr amaçlı üniversite şirketleridir.

Aziz Çelik: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünü bitirdi. Doktorasını Marmara Üniversitesi ÇEEİ bölümünde tamamladı. Uzun yıllar boyunca sendikal eğitim ve araştırma uzmanı olarak çalıştı. Halen, Kocaeli Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (ÇEEİ) Bölümü öğretim üyesidir (Doç. Dr.). Çalışma ilişkileri, emek tarihi, sendikacılık ve sosyal politika konularında yayınlanmış çeşitli kitap, makale ve yazıları vardır.

Sidar Çınar: Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü doktora öğrencisi. Kadın işgücü ve mevsimlik tarım işçileri konularıyla ilgilenmekte, mevsimlik tarım işçileri üzerine doktora tezi hazırlamaktadır.

Derya Demirdizen: Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü doktora öğrencisi. Uluslararası kadın göçü üzerine doktora tezi hazırlamaktadır. Toplumsal cinsiyet, sosyal politika, göç, kadın çalışmaları ve çalışma yaşamında azınlıklar gibi konulara ilgi duymaktadır.

Evin Deniz: Lisans öğrenimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde yaptı. Yüksek lisans öğrenimini ise Barcelona Otonom Üniversitesi, Politik Bilimler ve Sosyoloji Fakültesi'nde İşçi ve Sosyal Politika üzerine gerçekleştirdi. 2 yıl boyunca TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi'nde Kent İzleme Merkezi koordinatörü olarak, kentsel toplumsal hareketlerle birlikte çalıştı. Daha sonra, Madrid Complutense Üniversitesi, Politik Bilimler ve Sosyoloji Fakültesi'nde Nüfus, Göç ve Bölge Sosyolojisi başlıklı yüksek lisans programını bitirdi. Halen Madrid Otonom Üniversitesi, Ekonomi Fakültesi Sosyoloji Bölümünde kentsel toplumsal hareketler üzerine doktora çalışmalarını sürdürüyor.

Nursel Durmaz: 2008'de Ankara Üniversitesi İstatistik Bölümü'nü bitirdi, ardından Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Yüksek Lisans programına başladı. 2011 yılında Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak başladığı görevine halen devam etmektedir.

Fevzi Engin: Lisans, yüksek lisans ve doktora öğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde tamamladı. 1985 yılında Karaelmas Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak başlayan akademik hayatına 2000 yılından itibaren Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF İktisat Bölümünde öğretim üyesi olarak devam etmektedir. Akademik ilgi alanları iktisat politikaları, sanayileşme, sosyal değişim ve kamu ekonomisidir. Alanında yayınlanmış makale ve ortak yazarlı kitapları bulunmaktadır. Akademik görev dışında kurucusu, yöneticisi ve üyesi olduğu meslek kuruluşu, vakıf ve sendikalar bulunmaktadır.

İşıl Erdinç: Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümünden 2010 yılında mezun oldu. Yüksek lisansını Fransa'da Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi Siyaset Sosyolojisi ve Kurumları Bölümünde 2011 Haziranı'nda tamamlayarak aynı üniversitede 2012 yılında siyaset bilimi doktorasına başladı. Doktora tezini, "Türkiye'de 1980 sonrasında sendika ve siyaset ilişkileri" üzerine hazırlamakta.

Gonca Erol: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu. Yüksek lisansını Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Kamu Hukuku programında tamamladı. Tunceli Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi bölümü Hukuk Bilimleri Ana Bilim Dalında 1 yıl araştırma görevlisi olarak çalıştı. Ardından Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. Halen, 35. madde kapsamında görevlendirilmiş olduğu Galatasaray Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışıyor ve kamu hukuku alanındaki doktora çalışmalarını bu üniversitede sürdürüyor.

Hüseyin Gül: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nden 1991 yılında mezun oldu, YÖK burslusu olarak Texas Üniversitesi'nde 1996 yılında Kentsel Çalışmalar ve 1999 yılında Kamu Yönetimi alanlarında yüksek lisans derecelerini, 2000 yılında da Kent ve Kamu Yönetimi alanında doktora derecesini aldı. Halen Süleyman Demirel Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesidir (Prof. Dr.) ve kamu politikaları, yerel yönetimler, kentsel yoksulluk, sosyal devlet gibi alanlarda çalışmaları bulunmaktadır.

Mesut Gülmez: İÜ Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra, Fransa'da Rennes Üniversitesi Hukuk ve Ekonomi Bilimleri Fakültesi'nde, "Yönetim Bilimi" alanında doktora öğrenimini tamamladı. 1973-2008 arasında, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde çalıştı. 1981'de, "*Sosyal Siyaset*" dalında doçent, 1988'de "*Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri*" dalında profesör oldu. TODAİE'de "Türkiye'de Çalışma İlişkileri", "Uluslararası Çalışma İlişkileri", "İnsan Haklarının Uluslararası Korunması" derslerini verdi. 1992-2003 yılları arasında, AÜ SBF'de, "Uluslararası Sosyal Politika" dersini okuttu ve AÜ SBE ÇEEİ Bölümü doktora programında, "İnsan Hakları Belgelerinde Sendikal Hak ve Özgürlükler" dersini verdi/vermektedir. Haziran 2012'de, "*4/C Anarşisi, Hukuksuz Dayanaklarıyla 4/C'ler ve 4/C'liler (1965-2012)*" başlıklı kitabı yayımlandı.

Mehmet Rauf Kesici: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat doktora programını tamamlayarak iktisat doktoru unvanı almıştır. Emek piyasaları, sosyal politika ve yoksulluk üzerine çalışmaktadır. 2009 yılından itibaren Kocaeli Üniversitesi'nde Yrd. Doç. Dr. olarak görev yapmaktadır.

Ömür Kurt: Lisans derecesini Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden, yüksek lisans derecesini ise ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden aldı. Halen aynı bölümde araştırma görevlisi olarak çalışmakta ve doktora tez çalışmalarını sürdürmektedir.

Denizcan Kutlu: 2005 yılında Gazi Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünden mezun oldu. 2008 yılında Ankara Üniversitesi SBF'de aynı bölümde "Türkiye'de Esnek Çalışmanın Yasal Temelleri: Eleştirel Bir Çözümleme" başlıklı tezi ile yüksek lisansını tamamladı. Bu arada, çeşitli basın-yayın organlarında çalışma hayatı muhabiri olarak görev yaptı. Ardından Harb-İş Sendikası'nda uzman olarak çalıştı. Halen A.Ü. SBF'de Araştırma Görevlisi olarak çalıştığı aynı bölümde 2008'de başladığı doktorasını sürdürmektedir. 2009'dan beri TTBB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi Yayın Kurulu üyesi yapmakta ve 2010'dan bu yana Onur Bakır ile birlikte Evrensel Kültür dergisinde "Sınıf Çalışmaları Üzerine Notlar" başlıklı kitap tanıtım köşesini hazırlamaktadır. Emek ve sosyal politika başlıkları altında çeşitli kongre, panel ve sempozyumlarda sunulan tebliğlerin yanında, kimi kitap ve dergilerde yayınlanmış çalışmaları da bulunmaktadır.

Aslı Odman: Viyana Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi ve İktisat dallarında lisans ve Meksika ve Türkiye'nin 1929 Buhranı sonrası ekonomi-politiğini karşılaştırdığı bir tez kaleme alarak, aynı üniversitenin Siyaset Bilimi Bölümü'nden yüksek lisans derecesini aldı. 2003-2011 yılları arasında İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Boğaziçi Üniversitesi Modern Tarih Enstitüsü'nde Ford'un 1930'larda kurduğu Tophane'deki otomotiv montaj fabrikası hakkında yazdığı tez ile doktor adayı ve İstanbul İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi *Yangın Kulesi*'nin (www.yanginkulesi.org) kurucularındandır. Çalışma alanları kent, emek ve işletme tarihi, emek coğrafyası, geç Osmanlı / erken Cumhuriyet iktisat tarihi, karşılaştırmalı ekonomi politik ve işçi sağlığı ve iş güvenliğidir. Çalışmalarına ulaşılabilir websitesi: <http://independent.academia.edu/AsliOdman>; e-posta: asliodman@gmail.com.

Hayriye Özen: Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamlamıştır. Toplumsal ve siyasal hareketler, protestolar ve enformel politika konuları üzerinde çalışmaktadır. Türkiye'de çevre hareketi üzerine yazdığı makaleleri *Environmental Politics, Organization, Amme İdaresi Dergisi* ve *Organization & Environment* gibi dergilerde yayınlanmıştır.

Serhat Özgökçeler: Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF), Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (ÇEEİ) Bölümü mezunudur. Aynı Üniversite'nin Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı ÇEEİ Anabilim Dalı'nda hazırladığı tez ile yüksek lisans derecesini aldı. Hâlen, aynı anabilim dalında doktora öğrenimine devam etmekte ve 2006 yılından itibaren Uludağ Üniversitesi İİBF ÇEEİ Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Akademik ilgi alanları şunlardır: sosyal politika, sosyal politikada risk grupları, özürlü çalışmaları ve politikaları, yerel yönetimler, e-devlet ve yeni teknolojiler. Anılan konulara ilişkin çeşitli kitap ve dergilerde yayınlanmış çalışmaları ve bildirileri bulunmaktadır.

Hasret Öztürk: Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümünden 2007 yılında mezun oldu. Yüksek lisansını Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümünde 2012 yılında tamamladı. Aynı bölümde doktora çalışmalarına devam etmekte ve aynı üniversitede idari personel olarak çalışmaktadır. Sosyal devlet, yerel yönetimler ve kamu politikası başlıca ilgi alanlarıdır.

Hatice Zuhal Pala: Lisans eğitimini Pamukkale Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde tamamladı. Halen aynı bölümde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

H. Şebnem Seçer: Dokuz Eylül Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünden 1997 yılında mezun olduktan sonra, 2000 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Kaynakları programında yüksek lisansını, 2007 yılında da aynı Enstitü'nün Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Doktora programındaki eğitimini tamamlamıştır. 1997-2009 yılları arasında Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak bulunmuştur. 2009 yılından bu yana da öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Savaş Zafer Şahin: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünden mezun olduktan sonra çeşitli kamu kuruluşlarında çalıştı, birçok önemli projede yer aldı. İngiltere ve Türkiye'de kent planlama ve yerel yönetimler üzerine iki yüksek lisans çalışması yaptı. TMMOB Şehir Plancıları Odasında yönetici olarak kentsel mücadele süreçlerinde yer aldı. Doktora tezini kent planlama ve siya-

set ilişkisi üzerine yazdı. Halen Ankara’da Atılım Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde Yardımcı Doçent olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Kent planlama ve yerel yönetim üzerine yayımlanmış birçok çalışması bulunmaktadır.

Özlem Şahin Güngör: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünü bitirdi. Yüksek lisansını aynı üniversitede siyaset bilimi alanında tamamladı. 1996-2004 yılları arasında Ankara Üniversitesi SBE Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı’nda araştırma görevlisi olarak çalıştı. Kadın Çalışmaları alanında 1999 yılında tamamladığı ikinci yüksek lisansının ardından 2004 yılında aynı üniversitede, siyaset bilimi alanında doktora derecesini aldı. 2004 yılından bu yana Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümünde öğretim üyesi (Doç. Dr.) olarak çalışmaktadır. Yakın dönem Türkiye toplumsal tarihi, toplumsal cinsiyet ve siyaset, sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, sözlü tarih, feminist kuram ve eleştiri, insan hakları bilincinin gelişimi konularında akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Çağla Ünlütürk Ulutaş: Lisans ve lisansüstü derecelerini Ankara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Bölümünden almıştır. Pamukkale Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı’nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. *Türkiye’de Sağlık Emek Sürecinin Dönüşümü* adlı bir kitabı ve kadın emeği, emek göçü, endüstri ilişkileri ve sağlık sosyolojisiyle ilgili makaleleri bulunmaktadır.

Sosyal Haklarda
“Yeni” Değil “İleri” Anayasa
Mesut GÜLMEZ

Güvencesiz Sağlık Emekçileri ve
Sendikal Mücadele Düzleminin Dönüşümü
Arzu ÇERKEZOĞLU

Grev ve Direnişlerde
Kadın İşçiler ve Kadın Dayanışması
Necle AKGÖKÇE

Türkiye’de Sendikal Örgütlenme ve Sorunlar
Mehmet BEŞELİ

Türkiye’de 2000’li Yıllarda
Grevler ve Grev Dışı Eylemler:
Çalışma Hayatında “Pax Romana” mı?
Aziz ÇELİK

Neo-Liberal Dönüşüm ve
Çalışma Hakkı İlişkisi
Denizcan KUTLU

Bir Grev İncelemesi:
1990-1991 Zonguldak Grevi
Fevzi ENGİN

Metal İşçilerinin 2010-2012
Toplu İş Sözleşmesi Sürecindeki Mücadelesi
Nursel DURMAZ

1980 Sonrası Türkiye’inde Sendikal
Haklar ve Eğitim Hakkının Savunulması
Işıl ERDİNÇ

Sağlık Alanındaki Kolektif Eylemlerin
Sosyal ve Bireysel Düzeyde Analizi
H. Şebnem SEÇER

Vakıf Üniversitesinde Akademik
Kapitalizm ve Akademik Sendikacılık
Hakan ARSLAN, Aslı ODMAN

Sendikalarda Kadın Sesi: Türkiye’de
Sendikalar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği
Çağla ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ,
Hatice Zuhal PALA

İşyerinde Cinsel Yönelim Ayrımcılığı
Derya DEMİRDİZEN, Sıdar ÇINAR,
Mehmet Rauf KESİCİ

Özürlüler Dijital Uçurumun Neresinde?
Serhat ÖZGÖKÇELER

Anayasa Mahkemesi Kararlarında Yoksulluk
Gonca EROL

Sosyal Belediyecilik Sosyal Devlete ve
Sosyal Haklara Bir Alternatif mi?
Hasret ÖZTÜRK, Hüseyin GÜL

Bir Praksis Alanı Olarak Su Hakkı
Ömür KURT

Kentsel Dönüşüm,
Barınma Hakkı ve Direniş Mücadeleleri
Savaş Zafer ŞAHİN, Hayriye ÖZEN,
Evin DENİZ

Yatağan Direnişini
Başarıya Taşıyan Etkenler
Özlem ŞAHİN GÜNGÖR

12 Eylül Sonrasının
En Parlak Deneyimlerinden
Biri Olarak Yatağan Direnişi
Erol SOĞANCI

Yatağan Özelleştirme Süreci
Murat BEKEM

Santrallerde Özelleştirme Süreci
Fatih ERÇELİK

Tekel -Tariş -Yatağan Direnişleri ve Dersler
Süleyman GİRGİN

Destekleyen Kuruluşlar

